

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM

**Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola**

M. Lezsák Gabriella

**A kolozsvári régészeti iskola
a „visszatért Észak-Erdély” (1940–1944)
alatti időszakban
László Gyula kolozsvári évtizede**

Doktori disszertáció

2019

Történelemtudományi Doktori Iskola

Sonkoly Gábor DSC egyetemi tanár, a Doktori Iskola vezetője

Művelődéstörténeti Doktori Program

Csorba László DSC egyetemi tanár, a Doktori Program vezetője

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

Elnök: Csorba László DSc egyetemi tanár (ELTE)

Belső bíráló: Szerencsés Károly CSc egyetemi tanár (ELTE)

Külső bíráló: Székely Zsolt egyetemi docens (Babeş–Bolyai Tudományegyetem)

Titkár: Mészáros Andor Ákos PhD, egyetemi adjunktus (ELTE)

Tag: Kiss Gy. Csaba DSc ny. c. egyetemi tanár (ELTE)

**Póttagok: Rácz Zsófia PhD, egyetemi adjunktus (ELTE);
Szende László PhD (MNM Adattár)**

Témavezető: Ablonczy Balázs PhD, hab. egyetemi docens (ELTE)

Budapest, 2019

ADATLAP
a doktori értekezés nyilvánosságra hozatalához

I. A doktori értekezés adatai

A szerző neve: **M. Lezsák Gabriella**

MTMT-azonosító: **10017576**

A doktori értekezés címe és alcíme: **A kolozsvári régészeti iskola a „visszatért Észak-Erdély” (1940–1944) alatti időszakban. László Gyula kolozsvári évtizede**

DOI-azonosító: **10.15476/ELTE.2019.245**

A doktori iskola neve: **Történelemtudományi Doktori Iskola**

A doktori iskolán belüli doktori program neve: **Művelődéstörténeti Doktori Program**

A témavezető neve és tudományos fokozata: **Ablonczy Balázs** egyetemi docens

A témavezető munkahelye: **ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék**, 1088 Budapest, Múzeum krt. 6–8. II. em. 258.

II. Nyilatkozatok

1. A doktori értekezés szerzőjeként

a) hozzájárulok, hogy a doktori fokozat megszerzését követően a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban. Felhatalmazom az ELTE BTK Doktori és Tudományszervezési Hivatal ügyintézőjét, Manhercz Mónikát, hogy az értekezést és a téziseket feltöltse az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba, és ennek során kitöltse a feltöltéshez szükséges nyilatkozatokat.

b) kérem, hogy a mellékelt kérelemben részletezett szabadalmi, illetőleg oltalmi bejelentés közzétételéig a doktori értekezést ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

c) kérem, hogy a nemzetbiztonsági okból minősített adatot tartalmazó doktori értekezést a minősítés időtartama alatt ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

d) kérem, hogy a mű kiadására vonatkozó mellékelt kiadó szerződésre tekintettel a doktori értekezést a könyv megjelenéséig ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban, és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban csak a könyv bibliográfiai adatait tegyék közzé. Ha a könyv a fokozatszerzést követően egy évig nem jelenik meg, hozzájárulok, hogy a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban.

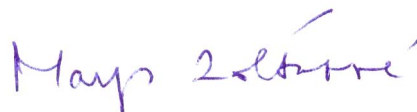
2. A doktori értekezés szerzőjeként kijelentem, hogy

a) az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba feltöltendő doktori értekezés és a tézisek saját eredeti, önálló szellemi munkám és legjobb tudomásom szerint nem sértem vele senki szerzői jogait;

b) a doktori értekezés és a tézisek nyomtatott változatai és az elektronikus adathordozón benyújtott tartalmak (szöveg és ábrák) mindenben megegyeznek.

3. A doktori értekezés szerzőjeként hozzájárulok a doktori értekezés és a tézisek szövegének plágiumkereső adatbázisba helyezéséhez és plágiumellenőrző vizsgálatok lefuttatásához.

Kelt: Visegrád, 2019. 09. 26.

a doktori értekezés szerzőjének aláírása

Tartalomjegyzék

Előszó	9
Bevezetés	13
A kutatás témája, előzményei és forrásai	13
1. A vizsgált téma történelmi környezete: tudománypolitika és régészet a két világháború közötti Magyarországon	16
2. A kolozsvári régészeti iskola rövid története Trianon előtt és az impériumváltás után	21
2. 1. A kolozsvári régészeti iskola születése	21
2. 2. Az impériumváltás alatt és után (1919–1940).....	30
3. A kolozsvári régészeti iskola a „visszatért Észak-Erdély” alatti időszakban (1940–1944)	38
3. 1. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem újjászervezése, az irányok kijelölése	38
3.2. Az újrakezdés. A régészeti apparátus visszatelepítése és megerősítése	43
3.3. A kolozsvári régészeti iskola intézményei	52
3.3.1. A Ferenc József Tudományegyetem Régészeti Tanszéke.....	52
3.3.1.1. Roska Márton, a tanszékvezető.....	52
3.3.1.2. Roska Márton tanszemélyzete és az egykori Pósta-tanítványok.....	59
3.3.1.3. Roska Márton tanítványai	71
3.3.1.4. László Gyula a kolozsvári egyetemen. Út a katedrához	83
3.3.2. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára	99
3.3.2.1. A tudományos és műszaki személyzet kiépítése, a tár rendezése	99
3.3.2.2. A tár gyarapítása. Ásatások, vételezések, ajándékok.....	104
3.3.2.3. A tár tudományos kutatómunkája, a Közlemények c. folyóirat elindítása... 108	
3.3.2.4. Személyes viszonyok a Roska-korszakban. A „Ferenczi-, a László- és a Mozsolics-ügy”	113
3.3.2.4.1. A „Ferenczi-ügy”	114
3.3.2.4.2. A „László-ügy”	117
3.3.2.4.3. A „Mozsolics-ügy”	121
3.3.3. Az Erdélyi Tudományos Intézet Régészeti Szakosztálya	124
3.3.3.1. A Régészeti Szakosztály tudományos tevékenysége 1940–1944 között. Feltárások, ásatási tervek, kiadványok.....	128
3.3.3.2. László Gyula és Székely Zoltán levelesládájából – Személyes viszonyok az ETI-ben és azon túl	136

3.3.3.3. László Gyula tudományos tevékenysége a „visszatért Észak-Erdély” alatti időszakban. A régészeti néprajz módszere	146
3.3.3.4. A szárszói találkozó és A honfoglaló magyar nép élete	151
3.3.3.5. László Gyula kijevei kutatóútja.....	165
4. Az összeomlás	172
5. „Ahogy lehet...” László Gyula tudományos tevékenysége Kolozsvárott 1945–49 között.....	177
6. László Gyula távozása Kolozsvárról	193
7. Összegzés.....	200
8. Utószó	204
9. Függelék.....	205
10. Források.....	215
11. A források jegyzéke	330
Rövidítések.....	330
12. Irodalomjegyzék.....	338
13. Képmelléklet.....	355

Előszó

Régészeti kutatómunkám során 2010-ben került először kezembe Vincze Zoltán (1940–2018) kolozsvári történész cikke Pósta Béla (1862–1919) régészről és az általa 1899-ben alapított kolozsvári régészeti iskoláról.¹ Az ELTÉ-n végeztem régész szakon, de megvallom, kevés ismeretem volt arról, hogy egykor a budapesti tanszéken kívül máshol is ennyire magas szinten működött a régészoktatás. Pósta Béla régészeti kutatásait természetesen ismertem, de iskolateremtő munkássága és nézeteinek újszerűsége csak Vincze Zoltán cikkei révén tudatosodott bennem. Elkezdtem sorra olvasni a kolozsvári történész cikkeit, és akkor döbbsentem rá, hogy valójában mennyire keveset tudunk erről a korszakról, pedig mekkora hatást gyakorolt (és gyakorol napjainkban is) a magyar régészettudományra!

A végső lökést azonban ahhoz, hogy behatóbban foglalkozzam a kolozsvári régészeti iskola történetével, Vincze Zoltán 2002-es tanulmányának záró mondatai adták: *„Egy hatalmas levéltári anyag tartalmi gazdagságát, változatosságát igyekeztek felvázolni a fenti sorok. Egy rejtőzködő forrást kívántak bemutatni, amelynek megismerése egy nemzet, két ország tudományossága számos kérdésének megfejtését hozná közelebb. Egyes darabjai már most kiadóért kiáltanak. Nagyobb része pedig arra vár, hogy feltárják, a kutatók asztalára tegyék. Szép feladat a fiatal történész- és régésznevezdek számára.”*² Megszólítva éreztem magam, és elhatároztam, hogy felkeresem Vincze Zoltánt. Az elhatározást tett követte, és 2011 nyarán Gergely Balázs kolozsvári régész barátom – egykori ELTÉ-s évfolyamtársam, akinek Vincze Zoltán gimnáziumi évei alatt a történelemtanára volt – közbenjárására az akkor 71 éves tudós fogadott kolozsvári otthonában. A találkozó során az idős történész rövid ismerkedő beszélgetés után megmutatta készülő könyvének kéziratát a kolozsvári régészeti iskola „Pósta Béla-korszakáról”. A közel 800 oldalas monográfia 3 évvel később az Erdélyi Múzeum Egyesület gondozásában jelent meg.³ Látva lelkesedésem, Vincze Zoltán arra biztatott, hogy kutassam a kolozsvári régészeti iskola későbbi korszakait, hiszen tevékenységük jórészt még feltáratlanok,

¹ Vincze 2004a, 58–73.

² Vincze 2002, 25–45.

³ Vincze 2014. Recenziók a kötettről: M. Lezsák 2015, 528–530.; T. Szabó 2017, 79–81.; László A. 2018, 273–282.

és azt is megosztotta velem, hogy hol, melyik levéltárban, múzeumi adattárban lelhetők fel releváns dokumentumok.

A kolozsvári régészeti iskola történetéből a Pósta Béla-korszak mellett a második bécsi döntéssel (1940) visszacsatolt Észak-Erdély alatti időszak tűnik a legizgalmasabbnak. Kevésbé ismert, hogy László Gyula (1910–1998), a 20. századi magyar régészet legmeghatározóbb alakja 1940 őszén, a kolozsvári tudományegyetemen kezdte meg tanári pályáját. A kincses városban eltöltött időszak tudományos munkásságában is a legfontosabb korszaknak tartható, hiszen a későbbiek során részletesebben kidolgozott téziseit, régészeti-módszertani újításait itt fogalmazta meg elsőként, és bár tovább finomított rajtuk, élete végéig kitarzott mellettük. Az erre az időszakra vonatkozó dokumentumokat László Zoltán, László Gyula fia őrzi a professzor egykori budapesti lakásában, a hagyaték többi értékes anyagával együtt. Ez úton is köszönöm László Zoltánnak, hogy a családi hagyatékot hasznosíthattam munkám során, és, hogy a feldolgozás alatt értékes háttérinformációkkal látott el. E kapcsolat további hozadéka, hogy 2015 tavaszán László Gyula örökösei és munkáltatóm, az MTA BTK szándéknyilatkozatot írtak alá a családi hagyaték feldolgozására és digitalizálására. A digitalizációs munkálatok napjainkban is folynak, a nyilvánosság számára pedig a hagyaték eddig feldolgozott része a László Gyula Digitális Archívum honlapján⁴ már hozzáférhető. A családi hagyaték értékes részét képezik azok a dokumentumok (egyetemi jelentések, jegyzetek, ásatási tervek, levelek, újságcikkek, fotók stb.), amelyek László Gyula 1940–49 közötti kolozsvári éveibe engednek mélyebb bepillantást. A téma feldolgozatlan volta, illetve tudománytörténeti, tudománypolitikai jelentősége miatt úgy véltem, hogy a kolozsvári régészeti iskola „visszatért Észak-Erdély” alatti időszakát, és ezen belül (de túlmutatóan is) részletesebben bemutatva László Gyula kolozsvári éveit, doktori disszertáció keretében lenne érdemes feldolgozni.

Hálás vagyok Kósa László professzor emeritusnak, hogy témámat az ELTE Művelődéstörténeti Doktori Programjába 2012-ben befogadta, és Ablonczy Baláznak, hogy a témavezetést elvállalta, munkámat segítette. Hálásan köszönöm Kiss Gy. Csaba egyetemi tanár (ELTE Művelődéstörténeti Tanszék) támogató figyelmét és a doktori képzés során nyújtott „atyai” jótanácsait. Köszönöm Szende Lászlónak (MNM Régészeti Adattár), Vajda Tamásnak (SZTE Levéltára) és Mitu

⁴ <https://lgyda.btk.mta.hu>

Melindának (Erdélyi Nemzeti Történelmi Múzeum/Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei), hogy anyaggyűjtésemet a vezetésük alatt lévő intézményekben lehetővé tették, hasznos tanácsaikkal segítettek. Köszönöm Gergely Balázs (Kincses Kolozsvár Egyesület), Gáll Erwin (RTA, Bukarest, Vasile Pârvan Régészeti Intézet) erdélyi magyar régészeknek és Flóra Ágnes (Kolozs megyei Állami Levéltár/Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj) levéltárosnak, hogy munkám során értékes tanácsokkal, adatokkal láttak el, illetve a kolozsvári anyaggyűjtésemet megkönnyítették. Hálával tartozom Boér Hunor erdélyi magyar művelődéstörténésznek (Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy), hogy disszertációmot további adatokkal, tanácsokkal jobbította és a végleges változatot szakmailag ellenőrizte. Köszönöm az opponenseknek, Szerencsés Károly egyetemi tanárnak (ELTE) és Székely Zsolt egyetemi docensnek (Babeș–Bolyai Tudományegyetem), hogy disszertációm bírálatát elvállalták. Hálásan köszönöm továbbá Adamecz Szilvia könyvtárosnak (ELKH) a szükséges könyvek gyors beszerzését, Maruzs Roland hadtörténésznek (Hadtörténeti Intézet és Múzeum) a hadi adatok pontosítását, Gróf Péter régésznek (MNM Mátyás Király Múzeum) az OSZK-beli Roska-levelek rendelkezésemre bocsátását és Székely Zsolt régésznek az édesapjára, Székely Zoltánra vonatkozó korabeli dokumentumok megosztását. Külön köszönöm Szilágyi Ágnesnek disszertációm formai gondozását, helyesírásának ellenőrzését.

Végezetül köszönöm férjemnek, Moys Zoltánnak, hogy a doktori képzés és a disszertáció alkotási időszakában megértően támogatott, sőt hasznos tanácsokkal, adatokkal is segítette munkámat. Köszönöm gyermekeimnek, Moys Koppánynak, Boglárkának és Csongornak, hogy az utolsó hónapok hajrájában megértették: anyukájuk most egy picivel „elvarázsoltabb”, és nemcsak akkor ült a számítógépnél, amikor ők iskolában voltak vagy aludtak, hanem néha bizony akkor is, ha éppenséggel vacsoraidő volt... Megértő szeretetük és türelmük nélkül ez a disszertáció nem készülhetett volna el, ezért elsősorban Nekik ajánlom.

Visegrád, 2019 ősze

M. Lezsák Gabriella

Bevezetés

A kutatás témája, előzményei és forrásai

Disszertációmban a kolozsvári régészeti iskola „visszatért Észak-Erdély” (1940–44) alatti időszakát és két kimagasló képviselője, Roska Márton és László Gyula kolozsvári éveit vizsgálom. Az értekezés hiánypótló, hiszen az iskola tevékenységéből csupán az alapító, Pósta Béla által fémjelzett korszakot dolgozták fel részletesen,⁵ a román impériumváltás (1919–1940) alatti időszak és a második bécsi döntés (1940) utáni négy év átfogó kutatása eddig nem történt meg. A téma jelentőségét emeli, hogy a kolozsvári régészeti iskola e korszakának nemcsak régészeti tevékenysége érdemel figyelmet, hanem a magyar identitástudat erősítésében betölteni kívánt szerepe miatt is, a régészet mint nemzeti tudomány céltudatos művelése által. Az erre irányuló törekvések, tervek a II. világháború elvesztése, az ismételt román impériumváltás és a két ország kommunista államberendezkedése miatt intézményi szinten nem valósulhattak meg, csak egy-két kivételes személyiség, köztük László Gyula életművén keresztül tört utat bűvópatakként, majd a rendszerváltás után nagyobb intenzitással is.

Az iskola három intézményben, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Régész Tanszékén, az Erdélyi Múzeum Egyesület (EME) Érem- és Régiségtárában és az Erdélyi Tudományos Intézetben fejtett ki tevékenységet a vizsgált időszakban. Az intézmények 1940–1944 közötti történetének áttekintése során a szakirodalom és a forrásanyag széles körű felhasználására törekedtem. A vonatkozó szakirodalomból elsősorban az emlékiratok voltak segítségemre, köztük mindenekelőtt László Gyula visszaemlékezései jelentették a legfontosabb fogódzót, amely a professzor halála után Balassa Iván és László Emőke szerkesztésében jelent meg.⁶ Haszonnal forgattam még Banner János és Székely Zoltán emlékiratait,⁷ valamint Roska Márton, az Erdélyi Múzeum Egyesület számára készített éves jelentéseit⁸ és László Gyula, az Erdélyi Tudományos Intézet (ETI) Régészeti Szakosztályának vezetője éves beszámolóit⁹ is. Fontos iránytű volt a munkámhoz

⁵ Vincze 2014.

⁶ Balassa–László 2001.

⁷ Banner 1990.; Székely 1993.

⁸ Roska 1942, 1943, 1944.

⁹ ETI jelentés 1943, 1944.

Benkő Elek 2012-ben írt rövid cikke, amelyben László Gyula kolozsvári éveit és középkori régészeti munkásságát tekintette át.¹⁰ A Bolyai egyetem történetéhez és László Gyula egyetemi tevékenységéhez pedig elengedhetetlen volt Lázok János és Vincze Zoltán forrásgyűjteménye.¹¹ Vincze Zoltán 2014-ben megjelent közel 800 oldalas monográfiája a kolozsvári régészeti iskola Pósta Béla-korszakáról a második bécsi döntés után a jogfolytonosság jegyében újrainduló iskola előzményeinek és módszereinek megismeréséhez, a tanítványok életútjának áttekintéséhez, az egymáshoz való viszonyok megértéséhez nyújtott hasznos információkat.¹²

A korabeli történések háttérben meghúzódó ok-okozati viszonyok feltárásához az iskola legjelentősebb képviselői, László Gyula és Roska Márton családi, illetve kéziratári (MTA, OSZK) hagyatéka jelentette a legfontosabb forrást.¹³ A II. világháború után Magyarországra menekített kolozsvári egyetem Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Karának jegyzékét és egyéb dokumentumait az SZTE Levéltára őrzi,¹⁴ áttekintése a vonatkozó egyetemi évekre, a régész tanszék személyi állományára, a tanítványokra, a meghirdetett órákra, a habilitációs eljárásokra, az egyetemen belüli előrelépés lehetőségeire, az egymás közötti viszonyokra világított rá. A hiányzó adatokat az online kari jegyzékből pótoltam.¹⁵ Bár jórészt párhuzamos a kolozsvári egyetemi irattal, és a II. világháború alatt súlyos veszteségeket szenvedett, ennek ellenére esetenként jól kiegészítették kutatásaimat az MNLOL Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vonatkozó dokumentumai is.¹⁶ Az Erdélyi Nemzeti Múzeum tevékenységének egy részét a KMROL EME Levéltára (Kolozs Megyei Állami Levéltár – Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj, Erdélyi Múzeum Egyesület – Societate Muzeul Ardelean)

¹⁰ Benkő E. 2012.

¹¹ Lázok–Vincze 1998.

¹² Vincze 2014.

¹³ László Gyula családi hagyatéka egykori lakásában (Budapest, Alkotmány utca) található. A hagyatékot a professzor fia, László Zoltán és unokája Pogány Csilla gondozza. A hagyaték feldolgozását az MTA BTK munkatársai kezdték meg, amely jelenleg is folyamatban van. Disszertáciomban ezért csupán a dokumentumok címét és keletkezési idejét jelezhettem. Roska Márton általam felhasznált hagyatéka az MTA Kt. Ms. 4547. sz. alatt, illetve az OSZK Kt. 15/1323. Fondszámon található.

¹⁴ SZTE Lvt. A kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Kar irattal 1940–45.

¹⁵ https://library.hungaricana.hu/hu/collection/egyetemi_jegyzokonyvek_szeged/

¹⁶ MNLOL K 636. VKM iratok: Egyetemek, főiskolák és tudományos intézetek (1916–1944).

dokumentumaiból ismerhetjük meg,¹⁷ az Érem- és Régiségtár személyi állományáról, és egyéb ügyeiről az MNLOL Nemzeti Múzeum Tanácsa¹⁸ irataiból nyerhetők hasznos információk. Az 1945-ben megalakult Bolyai Egyetem iratanyaga a KMROL-ban található, az itt őrzött kari jegyzék megmaradt dokumentumaiból és egyéb iratokból viszonylag jól rekonstruálható a régészeti intézet személyi állománya és tevékenysége.¹⁹

A disszertációmban szereplő – a forrásokból vett – idézetek az eredeti dokumentum betűhű írásmódját követik, beleértve a régies helyesírást és a sajátos rövidítéseket is. Úgy gondolom, hogy ezek tükrözik a korra és helyre – Erdély – jellemző gondolkodásmódot és szóhasználatot. Az esetleg félreérthető vagy sajtóhibának, illetve durva helyesírási hibának felfogható helyeken (sic!) megjelöléssel jeleztem a betűhűséget. Életrajzi adatokat többnyire csak azoknál a személyeknél adtam meg, akik tudománytörténeti szempontból jelentősek. Az adatok jórészt lexikonból származnak, ahol erre nem volt lehetőség, az egyes személyek életét ismertető kiadványokat, cikkeket használtam.

¹⁷ KMROL EMELvt Fond 298. (Erdélyi Múzeum Egyesület – Societate Muzeul Ardelean) 1841–1948, inv. 1411.

¹⁸ MNLOL K. 726. Magyar Nemzeti Múzeum Tanács (1922–1950).

¹⁹ KMROL Fond 1363, inv. 1476.

1. A vizsgált téma történelmi környezete:

tudománypolitika és régészet a két világháború közötti Magyarországon

Az I. világháborút lezáró trianoni békediktátum 1920 júniusától alapjaiban változtatta meg Magyarország földrajzi és politikai helyzetét: területének 2/3-át elvesztette, lakosságának pedig több mint 50%-a idegen uralom alá került.²⁰ A területi veszteségek és a tanácsköztársaság kommunista terrorja egészséges védekezési ösztönt váltott ki hazánkban: a baloldali és liberális világnézettel szemben újra a nemzeti szempontok kerültek előtérbe, és ez nemcsak a politikában, hanem a tudományban is éreztette hatását. Horthy Miklós kormányzó hatalomra jutása után a „csonka ország”²¹ lassan talpra állt, főként a keresztény-konzervatív államberendezkedést megszilárdító Bethlen István miniszterelnök gazdasági konszolidációjának és Klebelsberg Kuno kultúrpolitikájának köszönhetően.²² Az 1922-től 1931-ig kultuszminiszterként tevékenykedő Klebelsberg az oktatásra, a művelődés megerősítésére helyezte a hangsúlyt,²³ meghonosítva a „kultúrfölény”, a „kultúrnemzet” és a „szellemi honvédelem” fogalmát.²⁴ Nézete szerint „*a magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg, és teheti ismét naggyá*”.²⁵ A *kultúrfölényt* a leghatékonyabbnak tartott európai szervezeti minták átvételével kívánták biztosítani,²⁶ amelyre a legalkalmasabbnak a német modell kínálkozott.²⁷ A tudománypolitikai rendszer legfontosabb elemeit az egyetemek alkották. A Klebelsberg által kidolgozott új kulturális és oktatáspolitikai fő célja a békeszerződés revíziója, a keresztény-nemzeti identitás megerősítése volt. Az oktatás megreformálásában különösen nagy hangsúlyt kapott a nemzeti múlt értelmezése és

²⁰ Raffay 1990, 6.

²¹ *A Csonka ország, Csonka haza, Megcsonkított Magyarország* korabeli – és ma is tovább élő – kifejezések a trianoni Magyarországra (ld. pl.: Szabó T. 1940–41, 183.; Bisztray 1941, 370.; Roska 1941b, 138.)

²² Klebelsberg jórészt Hóman Bálint történész, később vallás- és közoktatásügyi miniszter és Kornis Gyula, a 20-as évek második felének államtitkára írásaiból merített. Ujváry 2010, 15–16.

²³ Ujváry 2018, 237–262.

²⁴ Ujváry 2013.

²⁵ Klebelsberg 1927, 604–608.

²⁶ Palló 2007, 1619–1629.

²⁷ Palló 2002, 1462–1473.

a történelmi kutatások felerősítése.²⁸ A történettudományban főként Szekfű Gyula történelemszemlélete jelentette az igazodási pontot, aki az 1920-as és 1934-es könyvében a liberalizmussal és a „nagy forradalmakkal” szemben fogalmazta meg kritikáját és hangsúlyozta Magyarországnak a nyugati keresztény kultúrközösségbe való tartozását, illetve kultúrfölényét a szomszédos (főként szláv) népekkel szemben.²⁹ Az egyetemi oktatók és kutatók többsége hazánkban a nemzeti-keresztény világnézet szellemében tevékenykedett, működésüket többnyire a revíziós politikával való teljes azonosulás jellemezte.³⁰ A magyar szellemi életben termékeny vita kezdődött, annak meghatározására, hogy „*ki a magyar*”, valamint ebből adódóan, hogy „*mi a magyar?*”³¹ Klebelsberget 1932-ben Hóman Bálint (*1. kép*) követte a kultuszminiszteri tárca élén, akinek működése a II. világháború alatt is meghatározta Magyarország szellemi életét. Hóman oktatáspolitikája szerint „*egyetlen magyar iskolának sem lehet célja a pusztá szakismeretközlés. Valamennyiünknek elsőrendű feladata a magyar életre való céltudatos előkészítés, az ifjúság erkölcsi nevelése, jellemének szilárdítása, kötelességtudatának fejlesztése, valláserkölcsei és nemzeti alapon nyugvó egészséges magyar világszemléletének kialakítása.*”³² A korszak másik meghatározó politikusa az erdélyi származású gróf Teleki Pál (*2. kép*) volt.³³ Klebelsberghez és Hómanhoz hasonlóan Teleki is a kultúra megtartó erejében látta a felemelkedés útját, nevéhez több tudományos intézet alapítása is fűződik.³⁴ Miniszterelnökként nagy szerepe volt abban is, hogy a második bécsi döntés során, 1940. augusztus 30-án Észak-Erdélyt és a Székelyföld nagyobb részét visszacsatolták Magyarországhoz. A folyamatok ekkor azonban már megállíthatatlanok voltak, és a trianoni diktátum egyenes következménye lett, hogy Magyarország 1941 nyarán, Németország oldalán belépett a II. világháborúba.

* * *

²⁸ Glatz 1988, 104–120.; Szeverényi 2014, 11.

²⁹ Szekfű 1920; Szekfű 1934; Erről ld.: Erős 2009, 7–27.

³⁰ Ujváry 2010, 385–386.

³¹ Szekfű 1939. A korszak irányzatairól és az eszmékről ld. Gyurgyák 2007, 217–453.

³² Hóman 1942. Tevékenységéről ld.: Ujváry 2011.

³³ Ablonczy 2005.

³⁴ Pl. Erdélyi Tudományos Intézet, amit 1940 őszén a humán tudományok, elsősorban az erdélyi történelem, régészet és népelet tanulmányozására hoztak létre Kolozsváron (Tamás 1941, 409–416.).

Erdély kulturális és gazdasági központját, Kolozsvárt, már a trianoni döntés előtt, 1918 végén megszállta a román hadsereg.³⁵ Az 1872-ben alapított Ferenc József Tudományegyetem (3. kép) épülete és felszerelése is román kézre került, a magyar apparátus pedig Szegedre kényszerült.³⁶ Az egyetemi tanárok túlnyomó része szintén Szegedre települt át, vagy a „csonka ország” más egyetemein és tudományos intézményeiben talált munkát. Akadtak azonban olyanok is, akik Kolozsváron maradtak, és a román hatalomátvétel után, felesküdvé az új alkotmányra, megtarthatták állásukat. A második bécsi döntés után, 1940. augusztus 30-án Észak-Erdélyt ismét Magyarországhoz csatolták. Összesen 43 104 négyzetkilométeres terület került vissza, benne Székelyföld nagyobb részével.³⁷ A „visszatért Észak-Erdély” területén szinte azonnal megkezdődött a magyar közigazgatás helyreállítása, és a Szegedre települt egyetem is visszatérhetett Kolozsvárra. 1940 őszén a kolozsvári régészeti iskola az alapító, Posta Béla szellemiségében folytatta a megkezdett utat.³⁸

Mielőtt röviden áttekintenénk az iskola korszakait és a visszacsatolás utáni négy év tevékenységét, érdemes néhány szót szólni azokról a régészeti hatásokról, amelyek a magyarországi archeológiát fő irányjaiban meghatározták. A 19. században kialakuló professzionális kora középkori régészeti kutatásokban az etnikum meghatározásának központi szerepe volt. A 20. század elején terjedt el a német nyelvész-régész, G. Kossinna *régészeti kultúra* fogalma és *településrégészetnek* nevezett módszere.³⁹ Elméletének, amely az anyagi kultúra és az etnikai identitás között kapcsolatot tételezett fel, politikai jelentősége is volt, hiszen az akkor egyesített bismarcki Németország számára kívánt legitimitációt nyújtani a germán törzsek folyamatos jelenlétének kimutatásával.⁴⁰ Hitler hatalomra jutása után a Harmadik Birodalom a régészettudományt még erőteljesebben állította a politika

³⁵ Raffay 1990, 17–18.; Ablonczy 2011, 25.

³⁶ Erről ld.: Nagy I. 1941, 333–368.; Szögi–Varga 2011, 14.; Gaal 2012, 47–54. E helyen csupán utalok arra, hogy a kolozsvári felsőoktatás megszakított történetének gyökerei Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király koráig nyúlnak vissza. Báthory 1580-ban, majd 1581-ben kiadott alapítólevele által, egyetemalapítási céllal hozta létre a kolozsvári jezsuita kollégiumot. A kezdeti, 1581–1872 közötti korszak monografikus feldolgozását ld.: Szögi–Varga 2011.

³⁷ L. Balogh 2001, 61.

³⁸ Roska 1941b, 4.

³⁹ Kossinna 1911; Kossinna 1936, 315.

⁴⁰ Szeverényi 2014, 8–9., további szakirodalommal.

szolgálatába.⁴¹ 1940-ben, amikor Németország megszállta Lengyelországot, történeti érvként azt hozták fel, hogy a területen a lengyelek érkezése előtt germán népek éltek.⁴²

A hazai régészeti kutatásokban a 19. század végétől német módszertani hatások érvényesültek: Hampel József munkássága óta többnyire a tárgytípológia alkalmazásához igazodtak. Bár Magyarország vezető régészei a kor meghatározó történész egyéniségeihez csatlakoztak, és elzárkóztak a nemzetiszocialista eszméktől,⁴³ Kossinna elmélete meghatározta a hazai régészek egy részének munkásságát is.⁴⁴ Különösen azután, hogy a trianoni döntés következtében újra kiéleződött a vita, hogy kinek van történelmi jogalapja Erdélyre.⁴⁵ A román régészek a dák–román kontinuitás mellett érveltek,⁴⁶ míg a kolozsvári régészeti iskola ennek megdöntésére⁴⁷ és Erdély magyar nyomainak feltárására,⁴⁸ illetve a migráció, a diszkontinuitások bizonyítására koncentrált.⁴⁹ A honfoglalás kori magyarokhoz kötött régészeti leletek megítélésére azonban ösztönzően a hazai népi mozgalom

⁴¹ Brather 2001a, 21–22.; Brather 2001b, 484–487.; Langó 2006, 101–102.; Jansen 2010, 83–88.; Szeverényi 2014, 9–10.; Junker 2016, 377–410.; Laurent 2012; Wedekind, 2019.

⁴² Martens 1989, 57–64. A vita korábban a német és lengyel régészek között az I. világháborút követően a német–lengyel határvonal kérdéséről, illetve Felső-Szilézia és Nyugat-Poroszország (az úgynevezett „lengyel folyosó”) hovatartozásáról robbant ki. Mindkét oldal ugyanazokat a – Kossinna által kidolgozott – módszereket használta, hogy a germán, illetve szláv népek időbeli elsőbbségét bizonyítsa az adott területen, és így legitimálja a területi igényeket, illetve befolyásolja a versailles-i béketárgyalások kimenetelét (Szeverényi 2014, 9.).

⁴³ Balassa–László 2001, 65.; Ennek lehetséges okairól és a népi mozgalom jelentőségéről ld.: Németh 1977, 627–628.

⁴⁴ A tárgytípológia módszere azonban mindvégig markánsan jelen maradt. Pl. a kolozsvári régészeti iskola 1940–44 közötti vezetője, Roska Márton kora középkori munkáira kezdetben Kossinna elmélete hatott (Gáll 2011–2012, 36.), és csak az 1940–44 közötti időszakban alkalmazta a tárgyközpontú elemzési módszert. Utóbbi korszakában többek között Fettich Nándor dolgozatai is hatottak rá (Gáll 2011–2012, 45.).

⁴⁵ Vékony 1989; Boia 2003, 115.; Langó 2006, 100.; Mitu 2013, 177–178.; Szeverényi 2014, 12.; Bakk 2018, 47–53.

⁴⁶ Vékony 1989; Boia 2003, 115.; Langó 2006, 100.; Gáll 2011–2012, 31–35.

⁴⁷ Roska 1944, 44–47. Erről ld. még: Roska Márton jelentését: MTA Kt. Ms. 4547/291. és az Erdélyi Tudományos Intézet Régészeti Szakosztályának céljait (ETI jelentés 1943, 3.).

⁴⁸ Roska 1936b, 163.; és ld. pl. László Gyula Kolozsvár–Zápolya utcai temető feltárásának folytatását és a honfoglaló magyar *vitézi* sír megtalálásának fogadtatását, különösen a korabeli médiában (Balassa–László 2001, 57–59.; Ablonczy 2011, 172–173.), illetve az Erdélyi Tudományos Intézet Régészeti Szakosztálya céljait (Forrás: ETI jelentés 1943, 2.).

⁴⁹ Pl. Roska 1936a, 151. Ez a szemléletmód a budapesti iskolában is kimutatható. Alföldi András dáciai kontinuitásra vonatkozó munkásságának irodalomjegyzékét Visy Zsolt közli (Visy 2012, 234, 2. jegyzet). Erről ld.: Gáll 2011–2012, 31–45.

hatott,⁵⁰ megteremtve e tudományszakban is a „harmadik utas” független, népiségtörténeti szemléletmódot, amely ezzel a kolozsvári régészeti iskola alapítója, Pósta Béla szellemi hagyatékának egyik legjelentősebb részét vitte tovább.⁵¹

⁵⁰ Ld. László Gyula előadását a szárszói konferencián (Balassa-László E. 2001, 66–69.; Fodor 2001, 162–163., 187–195; Püski 2002, 168.; Langó 2006, 102.) és az 1944-ben kiadott *A honfoglaló magyar nép élete* c. könyvét.

⁵¹ Trogmayer 1999, 18.; Viga 1999, 60. Ebből alakult ki az 1950-es évek után a budapesti egyetemen az ún. László-iskola, amelynek szellemisége, módszerei a László-tanítványokon keresztül hagyományozódott tovább (Mesterházy 1993, 270–311., Fodor 2001, 270.).

2. A kolozsvári régészeti iskola rövid története Trianon előtt és az impériumváltás után

2. 1. A kolozsvári régészeti iskola születése

A tudatos gyűjtés, a gyűjtemények elhelyezése, bemutatása és feldolgozása néhány évszázada kapott kiemelt szerepet a nemzetek életében; a régészet önálló tudományággá a 17. század folyamán vált Európában. Magyarországon „Bene vitéz” sírjának megtalálása (1834) és szakszerű publikálása indította hódító útjára az „ásó tudományát”.⁵² Ekkor azonban már mintegy fél évszázada oktatták a budai egyetemen az érem- és régiségtant: Schönvisner István apát⁵³ óráit a 18. század utolsó harmadában nagy érdeklődés kísérte.⁵⁴ A szabadságharc leverését követően, a 19. század derekától elsősorban Érdy János,⁵⁵ Rómer Flóris,⁵⁶ Pulszky Ferenc⁵⁷ és Hampel József⁵⁸ tevékenysége révén e tudomány szakban is a professzionalitás került előtérbe. Köztük úttörő jelentőségű Hampel József munkássága a német régészeti iskola tárgytípológián alapuló módszerének meghonosításával. A régészettudomány

⁵² Dienes 1970, 141–150.

⁵³ Schönvisner István (Eperjes, 1738–Nagyvárad, 1818) régész, egyetemi tanár, nagyvárad kanonok. Latin és német nyelvű munkái máig a magyarországi tudományos régészet alapvetésének számítanak, magyarországi érem- és pénzkatalógusai forrásértékűek. Schönvisner végeztette hazánkban az első tudományos ásatásokat, amelyek során többek között felfedezte Aquincumot és ásatta Szombathelyen Savaria romjait (MMACS 2002, 774.).

⁵⁴ Oroszlán 1966, 59.

⁵⁵ Érdy János (Szob, 1796–Pest, 1871) jogász, régész, numizmatikus, az MTA tagja. 1846-tól az MNM Régiségtárának őre. Hazánkban az elsők között végzett régészeti feltárásokat. Nevéhez fűződik a székesfehérvári királysírok megtalálása és szakszerű publikálása. Úttörő tanulmányokban dolgozta fel pl. a verebi, pilini és aszódi ásatásait (MMACS 2002, 240–241.).

⁵⁶ Rómer Flóris (Pozsony, 1815–Nagyvárad, 1889) régész, művészettörténész, festőművész, egyetemi tanár, az MTA tagja, nagyvárad nagyprépost-kanonok. A magyar régészet atyja. 1868-tól a pesti egyetemen az Archaeológiai Tanszék vezetője, 1869-től az MNM Régiségtárának igazgatója. Ipolyi Arnolddal együtt az *Archeológiai Értesítő* alapítója és szerkesztője. 1877-ben lemondott tanári és múzeumóri hivataláról, és a váradi püspök hívására elfogadta a váradi kanonokságot, de továbbra is részt vett a tudományos életben (MMACS 2002, 748–752.).

⁵⁷ Pulszky Ferenc (Eperjes, 1814–Budapest, 1897) magyar politikus, régész és műgyűjtő, az MTA tagja, 1869–1894 között az MNM igazgatója, amely irányítása alatt európai hírű intézmény lett (MMACS 2002, 719–720.).

⁵⁸ Hampel József (Pest, 1849–Budapest, 1913) magyar régész, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1877-től az MNM Érem- és Régiségtárának vezetője, 1890-től a budapesti egyetem klasszika-archeológia nyilvános rendes tanára. Főként Magyarország régészeti anyagát összefoglaló, alapvető munkáiról ismert, amelyekben a kor fő irányzatának megfelelően, tárgytípusonként foglalkozott a leletanyaggal (MMACS 2002, 351–352.).

intézményi háttere is ekkor alakult ki Közép-Európa nagy részén, tudományos és történeti társaságok, országos és regionális múzeumok jöttek létre, amelyek azonban nemcsak a régészeti és történeti munka, hanem a nemzeti intellektuális élet központjai is voltak, és a nemzeti identitás erősítésében, fenntartásában is fontos szerepük volt.⁵⁹

A pesti egyetemen az 1862/63. tanévtől indult meg a mai értelemben vett régészképzés,⁶⁰ amit azonban még mindig csak a klasszikus ismereteket továbbadó tanárképzés részének tekintettek.⁶¹ Hampel József előadásainak tárgya túlnyomó részt szintén a görög és a római civilizáció ismertetésére szorítkozott, és csak a pannoniai, illetve a daciai emlékek vizsgálatával bővítette a klasszika-archeológia keretét.⁶² Magyarország második legrégebbi alapítású egyetemén, az 1872-ben létrejött kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen⁶³ 1899-ben indult be a régészettudomány oktatása;⁶⁴ a régészet iránt érdeklődők addig csak a budapesti egyetemen tanulhattak archeológiát. Régészeti munkákban sokszor citált tény, hogy Magyarország egyetlen országrészének régészeti kutatása sem volt annyira elmaradott, mint Erdélyé.⁶⁵ Az erdélyi tanszék beindítását ennek a hiánynak a felszámolása is szükségessé tette, másrészt az egyre szaporodó országos feltárások nyomán a másutt tetemes mennyiségűre gyarapodott régészeti emlékanyag elhelyezésére, feldolgozására, bemutatására létrejött múzeumok többnyire szakemberhiánnyal küzdöttek, és az utánpótlással járó nagyarányú munkát a budapesti tanszék egyedül már nem tudta ellátni.⁶⁶ Az Erdély-részi régészképzés beindítását kedvezően befolyásolta, hogy 1859 óta Kolozsváron működött az Erdélyi Múzeum Egyesület (EME), amely jelentős gyűjteményeivel biztosítani tudta a tudományos és oktatói munka megfelelő színvonalát.⁶⁷

⁵⁹ Szeverényi 2014, 7.

⁶⁰ Vékony 2003, 18.

⁶¹ Vincze 2014, 90.

⁶² Oroszlán 1963, 4.

⁶³ Az erdélyi egyetemről ld.: Bisztray 1941; Gaal 2012.

⁶⁴ A tanszék alapításáról ld.: Buday 1925, 5–16.; Banner 1963, 17–27.; Csorba 1971, 117–146.; Ferenczi 1999, 56–63.; Vincze 2002, 25–44.; Vincze 2009a, 410–427.; Vincze 2009b, 69–136.; Vincze 2014.

⁶⁵ Bóna 2001, 69.; Gáll–Gergely 2009, 215.; Gáll 2013, 563.

⁶⁶ Banner 1962, 3.

⁶⁷ Az egyesület történetéről ld.: Kelemen 1909, 353–375.; Szabó T. 1942; Entz 1990, 19.; Sipos 2009. Az EME gyűjteményei az egyetem kezelésébe kerültek át, fenntartási költségein megosztottak, amit szerződésben rögzítettek. A Magyar Oktatásügyi Minisztériummal kötött

A 19. század végére a bécsi Kunsthistorisches Museumban több olyan nagy értékű kincsleletet is őriztek, amely Erdély és a Partium régészeti emlékekben való gazdagságát kézzelfoghatóan is bizonyította: 1797-ben, illetve 1889-ben került elő Szilágysomlyón két gepida kincslelet,⁶⁸ Nagyszentmiklóson 1799-ben pedig az avar korszakhoz köthető arany edénykészlet.⁶⁹ Erdély földje azonban nemcsak régészeti leletekben bővelkedett, hanem tehetséges régészekben is. A tanszék alapításának évében, 1899 novemberében hunyt el Szászvárosban a világ első régésznője, Torma Zsófia⁷⁰, aki az őskori Tordosi kultúra felfedezőjeként nemzetközi hírnévre is szert tett, és még megérhette, hogy nő létére a kolozsvári egyetem a díszdoktorává avatta.⁷¹ Közismert volt bátyja, Torma Károly⁷² is, 48-as szabadságharcos hadnagy, tudós polihisztor. Torma nemcsak sikeres jogászként és országgyűlési képviselőként tevékenykedett, hanem a régészettudományban is jelentős eredményeket ért el: Pannonia római kori történetének kutatása mellett nagyban hozzájárult Dacia provincia emlékműanyagának európai szintű megismertetéséhez.⁷³

Az erdélyi egyetem régész tanszéke tehát nagy reményekkel indulhatott, ám ehhez meg kellett találni a megfelelő vezetőt. Rövid huzavona után a kolozsvári tanszék élére a kecskeméti születésű Pósta Bélát⁷⁴, a Magyar Nemzeti Múzeum fiatal

megállapodás szerint a múzeumi táruk az EME tulajdonjogának megtartása mellett kerültek az egyetem használatába, az EME évi járadékot kapott táruinak átengedéséért (Egyed Á., 2009, 9.).

⁶⁸ A szilágysomlyói kincsekről: Fettich 1932; Kiss-Bernhard–Walcher 1999.

⁶⁹ A nagyszentmiklósi kincsletről ld. pl.: László–Rácz 1977; Bálint 2004.

⁷⁰ Torma Zsófia (Csicsókeresztúr, 1832–Szászváros, 1899) magyar ősrégész, Torma József (1801–1864) történész lánya, Torma Károly (1829–1897) régész, országgyűlési képviselő testvére. Az első magyar régésznő. Van olyan forrás, amely szerint a világ első női régésze volt. A Tordosi újkőkori kultúra felfedezője. 1899-ben királyi engedéllyel kapta meg a kolozsvári egyetem tiszteletbeli doktori címét (MMACS 2002, 896–897.).

⁷¹ Téglás 1901, 26.; Roska 1941a, 3.

⁷² Torma Károly (Kudu, 1829–Porto d'Anzio, 1897) bölcsészdoktor, régész, egyetemi tanár, országgyűlési képviselő, az MTA rendes tagja. Testvére Torma Zsófia régész. 1876-ban a kolozsvári egyetemen tanított közjogot. 1878-tól a budapesti egyetemen régészetet oktatott, feltárta Aquincum romjait (1879–1887), és megalapította az Aquincumi Múzeumot (MMACS 2002, 896–897.).

⁷³ Torma Károlyról ld.: Téglás 1905, 257–288.

⁷⁴ Pósta Béla (Kecskemét, 1862–Kolozsvár, 1919) régész, a kolozsvári egyetem tanára, Zichy Jenő harmadik ázsiai expedíciójának résztvevője. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem jogi, majd bölcsészdiplomát szerzett. 1885 végétől a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselőjeként dolgozott, 1895-ben nevezték ki múzeumi örök Pülszky Ferenc igazgató és Hampel József érem- és régiségosztályi igazgató irányítása alatt. Kezdetben éremtani tanulmányokat folytatott, később főként az őskort és a honfoglalás korát kutatta. A múzeum megbízásából feldolgozta gróf Zichy Jenő 1896-os kaukázusi kutatóútja régészeti

régészét nevezték ki.⁷⁵ Pósta ekkor már országosan ismert tudós volt, személyesen is részt vett ugyanis 1897–98-ban a Kaukázust, a Volga mentét, Nyugat-Szibériát és a Minuszinszki-medencét magyar őstörténeti szempontból végigpásztázó Zichy Jenő⁷⁶ vezette III. expedícióban (4. kép).⁷⁷

A Pósta Béla két évtizedes tevékenysége révén létrejött kolozsvári régészeti iskola nemcsak országos hírnévre tett szert, de idegen nyelven⁷⁸ is megjelenő tudományos folyóiratával, a *Dolgozatokkal*⁷⁹ a nemzetközi régészettudományba is eredményesen kapcsolódott be. A magas színvonalú, fényképekkel, köztük az akkoriban ritkaságszámba menő *in situ* (eredeti helyzetben) felvételekkel, rajzokkal gazdagon illusztrált régészeti folyóirat tíz évfolyamában (1910–1919) több mint 3000 oldalon 78 dolgozat jelent meg.⁸⁰ A Pósta-korszak alatt a kolozsvári régészeti iskola a magyar régészettudomány hajtómotorjává vált, lendületével, újításaival ebben az időszakban a budapesti tanszéknek nem csak méltó társa, de követendő iskolapéldája is lett.⁸¹ Pedig Pósta nem volt könnyű helyzetben. A tanszék vezetésével megörökölte az Erdélyi Múzeum Egyesület Érem- és Régiségtárának igazgatói posztját is, ahol az

leleteit, majd Zichy felkérte, hogy a következő, harmadik expedícióban személyesen is részt vegyen. Hazatérése után, 1899-ben a kolozsvári egyetemen megalakított régészeti tanszék egyetemi tanárává nevezték ki, egyúttal az Erdélyi Múzeum Egyesület Érem- és Régiségtárának igazgatója lett. Itteni munkáját haláláig folytatta, kolozsvári tanítványaival régészeti iskolát teremtett (MMACS 2002, 717.; Átfogóan ld.: Vincze Zoltán 2014).

⁷⁵ Pósta Béla életéről és munkásságáról ld.: Buday 1925, 5–17.; Banner 1963, 17–27.; Csorba 1971, 117–145.; Vincze 2002, 25–44.; Vincze 2004a, 58–73.; Vincze 2009a, 410–427.; Vincze 2014.; László A. 2019, 89–122. Kinevezésének körülményeiről ld.: *Márki Sándor naplói II.* kötetet.

⁷⁶ Gróf Zichy Jenő (Sárszentmihály, 1837–Merano, 1906) politikus, Ázsia-kutató, az MTA tiszteleti tagja (1899). Saját költségén több tudományos expedíciót szervezett és vezetett Oroszországba, a Kaukázusba és Ázsiába, a magyarság eredetének felkutatására, neves tudósok részvételével. Az 1898-as, több hónapos harmadik kutatóútjára, amelynek szervezője, vezetője és egyben mecénása is volt, többek között útitársul választotta Pósta Béla és Wosinszky Mór régészeket, illetve a nyelvész Szentkatolnai Bálint Gábort és a történész Szádeczky-Kardoss Lajost (MMACS 2002, 970–971.).

⁷⁷ Az expedíciókról ld.: Zichy 1897; Zichy 1905; Pósta 1905; Vincze 2014, 28–32.; László A. 2019, 95–96.

⁷⁸ A folyóiratban a magyar mellett francia nyelven közölték a dolgozatokat az európai régiségstudományban első helyen használatos német helyett, amit Pósta Bécs-ellenességével magyaráznak (László A. 2019, 112.). Ezek a nézetei járulhattak hozzá ahhoz is, hogy bár 1916-ban jelölték az MTA levelező tagságára, a javaslatot már az alosztályban leszavazták (László A. 2019, 112–113.).

⁷⁹ A folyóirat teljes címe: *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából.*

⁸⁰ László A. 2019, 107.

⁸¹ Csorba 1971, 141.

előd, Finály Henrik⁸² más irányú tervei⁸³ és a pénzhiány miatt „szomorú” állapotok uralkodtak.⁸⁴ Ahogy Pósta Hampel Józsefhez, egykori főnökéhez, a magyar régészet egyik kiemelkedő képviselőjéhez intézett levelében írta, „*A 40 esztendő semmiből valamit csinálni nehéz*”.⁸⁵ Pósta első és legfontosabb feladata a régiségtár rendbetétele és a szakemberek kinevelése volt. Ezeket pár éven belül sikeresen véghez is vitte. Többek között az epigráfus Buday Árpád⁸⁶, az ősrégész Roska Márton⁸⁷ és Banner János,⁸⁸ az archeológus-művelődéstörténész Herepei János⁸⁹, a

⁸² Finály Henrik (Óbuda, 1825–Kolozsvár, 1898) klasszika-filológus, régész, történész, az MTA levelező tagja. 1859-ben az Erdélyi Múzeum Egyesület titkára, 1863-tól az egyesület Érem- és Régiségtárának őre. 1872-ben az újonnan megnyílt kolozsvári egyetem nyilvános rendes tanára, 1874–1875-ben az egyetem rektora, az 1876–77-es és 1887–88-as években pedig a bölcsészettudományi kar dékánja volt (MMACS 2002, 276–277.) .

⁸³ Részletesen ld.: Szabó T. 1942, 34–41.

⁸⁴ Pósta 1908, 230.

⁸⁵ Pósta Béla levele Hampel Józsefhez (részlet). 1906. V. 20. Közli: Banner 1963, 22.

⁸⁶ Buday Árpád (Marosgeze, 1879–Szeged, 1937) régész, egyetemi tanár. Fő szakterülete a római felirattan, a provinciális római régészet és a római limes. A limeskérdéssel összefüggő ásatásai úttörő jelentőségűek voltak Magyarországon. Trianon után nyugdíjazásáig a szegedi egyetem régészeti tanszékének vezetője (Vincze 2014, 110–121.).

⁸⁷ Roska Márton (Magyarköblös, 1880–Budapest, 1961) régész, etnográfus. Fő kutatási területe Erdély őskora; több ilyen tárgyú ásatást végzett, de Erdély népvándorlás- és honfoglalás korával kapcsolatos munkássága is jelentős. 1905-ben történelem–földrajz tanári diplomát szerzett a kolozsvári egyetemen, 1908-ban doktorált. 1901-től gyakornokként dolgozott az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában. 1915–1917 között önként vállalt harctéri szolgálatot. Az első világháború után az egyetem Klasszika Filológia Intézetében lett tanársegéd. 1938–1940 között a debreceni, 1940–1944 között ismét a kolozsvári, majd 1945–1950 között a szegedi egyetemen tanította a régészetet, és a tanszékek vezetői tisztjét is ellátta. Koholt vádak (sovinizmus, államrend elleni izgatás) alapján 1949-ben letartóztatták, a börtönből csak 1953-ban szabadult (MMACS 2002, 752.; Vincze 2014, 158–167.; Vincze 2016, 24–27.).

⁸⁸ Banner János (Székudvar, 1888–Budapest, 1971) ősrégész, néprajztudós, egyetemi tanár. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem történelem–földrajz szakán végzett. 1910-ben doktorált, és egy évvel később középiskolai tanári oklevelet szerzett. 1913-tól a Jászberényi Múzeum őre. 1914-ben régészet–néprajz szakos végbizonyítványt kapott. 1913–1917 között gyakornokoskodott a kolozsvári Erdélyi Múzeum Régiségtárában. 1922-ben a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen Magyarország tárgyi néprajza, kapcsolatban az ország demográfiájával, különös tekintettel az Alföldre és Délmagyarországra témakörben magántanárrá habilitáltak. A szegedi régiségtudományi tanszéken 1924–1946-ig egyetemi tanárként dolgozott, majd 1937–1946 között a tanszék vezetői tisztségét is ellátta. 1946–1967 között a Budapesti Tudományegyetem ősrégészeti tanszékének vezetője (MMACS 2002, 53–54.; Vincze 2014, 107–110.).

⁸⁹ Herepei János (Kolozsvár, 1891–Szeged, 1970) művelődéstörténész, muzeológus, néprajzkutató, régész. 1914 tavaszán az Erdélyi Múzeum Egyesület Érem- és Régiségtárában vállalt segédarcheológusi állást, amit az első világháború okozta kényszerű megszakítással az 1920-as évek első harmadáig töltött be. Ezután a Minerva Irodalmi és Nyomdai Rt. alkalmazottja és az Erdélyi Kárpát Egyesület Néprajzi és Népművészeti Gyűjteményének őre, 1938 és 1944 között a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum igazgatója. (Vincze 2014, 127–128.).

fiatalon elhunyt Létay Balázs,⁹⁰ a honfoglaló magyarok régészeti emlékének anyagával is eredményesen foglalkozó numizmatikus Kovács István⁹¹, illetve Ferenczi Sándor⁹² neve fémjelzi, hogy minden történelmi korszakra a legjobb szakembert sikerült kiválasztania.⁹³ 1911–13 között Buday Árpád, Roska Márton és Kovács István a magántanári címet is elnyerte.⁹⁴

⁹⁰ Létay Balázs (Aranyosrákos, 1888–Rohotyn-Galícia, 1914) régész. 1906–1911 között a kolozsvári egyetem hallgatója, Pósta Béla 1909-ben nevezte ki segédarcheológussá, a „*keleti területekről jött hatások tanulmányozására*”. 1911 nyarán két hónapos ösztöndíjjal a londoni és az oxfordi egyetemen tökéletesítette angol nyelvtudását. Hazatérése után röviddel a Kolozsvár-Zápolya utcai honfoglalás kori temető első sírjainak észlelésekor, Pósta a feltárási munkálatokkal bízta meg, amit nem sokkal ezután Kovács István vett át. 1913-ban osztályarcheológusi állást kapott az Érem- és Régiségtárnál. Pósta őt szemelte ki az egykori Mezopotámia (Irak) területén felállítandó Keleti Intézet archeológusi posztjára, ezért 1913 őszétől Londonban tartózkodott, ahol az egyetemen a mezopotámiai sumér és asszír történelemről és régészetről hallgatott előadásokat. Az I. világháború kitörésének hírére hazaszökött, és katonai szolgálatra jelentkezett. 1914 augusztus végén Galíciában halt hősi halált (Vincze 2004b; Vincze 2014, 148–155.).

⁹¹ Kovács István (Kézdivásárhely, 1880–Kolozsvár, 1955) régész, muzeológus, numizmatikus. Középkorai tanulmányait Kolozsváron kezdte, Sepsiszentgyörgyön érettségizett (1898), a Ferenc József Tudományegyetemen történelem–földrajz szakos tanári oklevelet szerzett (1902). Pályáját az Erdélyi Nemzeti Múzeum gyakornokaként kezdte, 1906-tól annak osztályfőnöke; Strasbourgban és Berlinben az éremtanban szakosította magát (1907–08), ebből doktorált *Etruria pénzrendszere* c. disszertációjával Kolozsvárott (1910). Tanár a kolozsvári Református Kollégiumban, 1913-tól a numizmatika egyetemi magántanára. Régészeti terepmunkáját és eredményeinek tudományos feldolgozását az első világháború szakította meg. 1916 nyarán orosz hadifogságba került, de omszki lágerparancsnoka lehetővé tette a város múzeumának tanulmányozását. 1918 nyarán került haza, majd 1920-tól a kolozsvári Ókortudományi Intézet munkatársa nyugdíjazásáig (1938). A korabeli Erdély tudományosságának modern felkészültségű úttörő régésze, főleg az őskori és korai népvándorláskori telep- és temetőkutatásokban és a római éremtanban alkotott jelentőset. Szaktanulmányai főleg az Erdélyi Múzeum, a Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából (1910–19) és a Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából (1941–44) c. sorozatokban jelentek meg (Vincze 2014, 138–148.).

⁹² Ferenczi Sándor (Zalatna, 1894–Szovjetunió, 1945) régész. Ferenczi István és Ferenczi Géza régészek apja. A szászvárosi Kuun Kollégium elvégzése (1912) után a Ferenc József Tudományegyetemen kezdte el tanulmányait, és az Egyetemi Könyvtár gyakornoka lett (1912–20). Harctéri szolgálata után a Regele Ferdinand I. Tudományegyetemen szerzett történelem–latin szakos tanári képesítést (1920), az egyetem Ókortudományi Intézetének gyakornoka, később tanársegédje. 1939-ben doktorált, 1941-től múzeumőr, majd 1943-tól az Egyetemi Könyvtárban könyvtáros. 1943-ban újra hadba vonult, hadifogságban halt meg (Vincze 2014, 121–124.).

⁹³ A Pósta-tanítványok között tartják számon a későbbi szegedi, majd budapesti régész professzort, Banner Jánost is, aki – már végzett történelem–földrajz szakos tanárként és a jászberényi múzeum őreként – 1913-tól nyaranta a Pósta által szervezett régésztanfolyamon gyarapította tudását (László A. 2019, 100.).

⁹⁴ László A. 2019, 98.

Pósta oktatói programjában az őskor, a klasszikus ókor (görög–római világ), a népvándorláskor és középkor régészete mellett forradalmi újításként bevezette a keleti régészet tanítását, és elsőként szorgalmazta a kelet-európai, ázsiai és közel-keleti országok tudományos köreivel való szakmai kapcsolatfelvételt.⁹⁵ Az elméleti oktatás mellett a gyakorlatra is nagy hangsúlyt fektetett. Az ország múzeumaiban dolgozó szakembereknek nyaranta az MKOF⁹⁶ kelet-magyarországi szakfelügyelőjeként régésztanfolyamokat szervezett,⁹⁷ az egyik ilyen kurzuson részt vett az elsősorban íróként ismert Móra Ferenc⁹⁸ is, aki a szegedi múzeum munkatársaként, később igazgatójaként Póstaéktól sajátította el az „ásó tudományát”, és több dél-alföldi hun, avar és honfoglaló magyar temetőt hozott felszínre. A tanfolyam jelentőségét Móra az alábbiakban összegezte: *„Hogy azonban megtanuljak nézni és látni, ahhoz a múlt évi kolozsvári régészeti tanfolyam kellett... Nem csak azért, mert beletanultunk e mesterség elemeibe, hanem még inkább azért, mert embereket ismertünk meg, akik megéreztek velünk tudományunk lelkét.”*⁹⁹

Pósta Béla másik nagy érdeme, hogy az EME Érem- és Régiségtárából létrehozta az Erdélyi Történelmi Múzeumot, amit a Bástya (ma Constantin Daicoviciu) utca 2. szám alatti épületben rendezett be. Az 1904-es bécsi tartózkodása alatt vetette papírra az önálló erdélyi történelmi múzeum szükségességéről vallott nézeteit: *„Nemzeti becsület és tudományosság egyaránt parancsolják, hogy Erdélyben egy erős központi múzeum legyen, amely megakadályozza azt, hogy külföldi múzeumok 1/3 része magyarországi leletekből kerüljön ki.”*¹⁰⁰ A gyűjtemények gyarapításánál a hagyományos beszerzési módok (ajándékozás, letét, vásárlás) mellett a rendszeres régészeti feltárásokat szorgalmazta. A régiségtár őskori, antik (római) kori, népvándorlás-, közép- és újabb kori, kegyeleti és etnográfiai állománya mellett utóbbiból létrehozta a néprajzi gyűjteményt,

⁹⁵ Vincze 2014, 494–507.; László A. 2019, 98.

⁹⁶ Magyar Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőisége.

⁹⁷ Pósta 1908, 228–237.; Alapi 1908, 224–229.; Banner 1963, 23.; Vincze 2014, 292–373.; László A. 2019, 108.

⁹⁸ Móra Ferenc (Kiskunfélegyháza, 1879–Szeged, 1934) író, újságíró, muzeológus. 1904-től a Somogyi-könyvtár és a Közművelődési Palota tisztviselője, könyvtárosa. 1908-ban a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőisége által szervezett régészeti tanfolyamot elvégezve számos ásatás végzett Szeged környékén. Tömörkény István 1917-ben bekövetkezett halála után haláláig a szegedi múzeum igazgatója (MMACS 2002, 627.).

⁹⁹ Móra 1909, 118–120.

¹⁰⁰ Vincze 2002, 33.

kialakította a képtárat, és létrejött a gyógyszerészettörténeti gyűjtemény is. A tudományos munkához műszaki és kiségitő személyzetet (laboráns, rajzoló, gépíró) rendszeresített.¹⁰¹

Pósta nem csak a Kárpát-medence régészetére korlátozta figyelmét, hanem törekedett a tárgyi hagyaték keleti gyökereinek feltárására is. Magyarországon elsőként szorgalmazta az egykori Mezopotámia területén felállítandó Keleti Intézet létrehozását,¹⁰² amelynek irányvonalát is megszabta: *„Intézetünk egyik legfontosabb feladatául a Keletnek kikutatását tűzte ki olyan archeológiai és néprajzi szempontból, amelyet komoly tudományos előkészületek és szigorúan tudományos módszer alapján magyarul érző, magyar szakemberek vigyének keresztül.”*¹⁰³

Pósta kutatási módszerében a korszakban elterjedt modellként használt német iskola tárgytípológián alapuló szemléletével szemben a szintézis megteremtésére helyezte a hangsúlyt a néprajzi anyag, illetve a keleti párhuzamok felhasználásával, amelyben az emberközpontúság játszott a fő szerepet. Meglátása szerint *„régészeti emlékeink specifikusan nemzeti elemének java részét már a legkorábbi időktől kezdve nem magyarázhatjuk és érthetjük a keleti világ emlékeinek tüzetes ismerete nélkül”*. Ezért elsősorban az orosz szakmai körökkel való kapcsolatfelvételt szorgalmazta: *„Szükségünk van az orosz tudományos körök rokonszenvének biztosítására, mert aki nem német szemüvegen nézi az orosz viszonyokat, de fáradtságot vesz magának, hogy a helyszínen saját szemével lásson, annak csodálattal kell elismernie azt az igazán minden ízében hatalmas és nagyszabású tudományos működést, amelyet ezek a körök kifejtenek. Azon a hármasság területén, mely bennünket ősmúltunk szempontjából legközelebből érint; t. i. a régészet, a néprajz és a nyelvészet terén az utóbbi időben olyan hatalmas irodalom fejlődött ki orosz nyelven, amely szinte megdöbbeníti az embert és élénken érezteti azon mulasztás nagyságát, melyet azzal követtünk el, beértük a német és francia irodalom erre vonatkozó szűkös kivonataival, s nem igyekeztünk ebből a hatalmas forrásból közvetlenül meríteni.”*¹⁰⁴ Módszere eredményeként sikerült azonosítania a honfoglaló magyarság tárgyi kultúrájának több keleti elemét (kardtípusok, tarsolylemezek, süvegdíszek), illetve a magyar őstörténettel

¹⁰¹ Vincze 2014, 73–89.; László A. 2019, 97.

¹⁰² Pallag 2002–2003, 117–132.; Vincze 2003, 640–657.; Vincze 2004b, 35–58; Vincze 2014, 494–507.

¹⁰³ Vincze 2002, 34.

¹⁰⁴ Pósta 1904, 60–61.

kapcsolatban néhány lényeges észrevételt is tett. Nagy Géza¹⁰⁵ nyomán Pósta is számolt azzal, hogy a magyarság több hullámban (elsőként talán a bolgárokkal vagy az avarokkal) érkezhetett a Kárpát-medencébe.¹⁰⁶ Máig érvényes megállapításokat közölt kolozsvári Márton és György prágai Szent György szobráról is, kiemelve többek között az emlékmű nyugat-európai keresztény kultúra szellemiségéhez kötődő vonásait, ugyanakkor hangsúlyozta azt is, hogy „...a hajviselet, lovának típusa, fegyverzetének több sajátossága olyan vonások, amelyek Magyarország területéhez rögződnek, és emellett egész fölfogásában olyan sajátos eredetiség mutatkozik, amelyet külföldi bírálói sehogy sem tudtak beilleszteni valamely külföldi iskolába”.¹⁰⁷ Pósta további érdeme, hogy felkarolta a társ- és rokontudományok (éremtan, felirattan, néprajz, művészettörténet, keletkutatás) művelését, valamint szorgalmazta az ásatásokon előkerült csontanyag antropológiai és zoológiai vizsgálatát is.¹⁰⁸ Iskolájában sikeresen kapcsolták össze a terepkutatást és a muzeológiát. Ösztönzésére Roska Márton és Kovács István alkalmazták elsőként hazánkban az *in situ* (eredeti helyzetben) kiemelés módszerét,¹⁰⁹ néhány általuk feltárt sír és tűzhely napjainkban is látható a kolozsvári múzeumban.¹¹⁰ A telep és temetőásatások során alkalmazott feltárási módszerek minőségének, a megfigyeléseknek és a dokumentációnak köszönhetően az ásatások, publikációk napjainkban sem veszítettek jelentőségükből.¹¹¹

Pósta Béla régészeti tevékenységén túl társadalmi szerepvállalása is jelentős volt. Több éves kitartó munkával 1910-re felépíttette az első kolozsvári diákothont, és a Felügyelő Bizottság elnökeként felkarolta az Egyetemi Diákasztal ügyét, amely színvonalas és olcsó étkezést biztosított az egyetemi hallgatóknak. Erdély politikai

¹⁰⁵ Nagy Géza (Gárdonyi, 1855–Budapest, 1915), régész, etnográfus, az MTA levelező tagja (1901). Tanulmányait a pesti egyetemen végezte. 1875–1881 között a Magyar Nemzeti Múzeum (MNM) régiségtárában díjnok, majd 1881-től 1889-ig a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum őre. 1889-től ismét az MNM régiségtárának munkatársa, 1902-ben igazgató őre, 1913-tól az *Archaeologiai Értesítő* szerkesztője (MMACS 2002, 637.).

¹⁰⁶ Vincze 2014, 471. Ezt az elméletet később a Nagy Géza által használt kifejezéssel („kettős honfoglalás”) László Gyula fejlesztette tovább.

¹⁰⁷ Pósta 1910–1911, 21.; Vincze 2014, 481.; László A. 2019, 106. A szoborral később László Gyula is foglalkozott, és hasonló megállapításokat tett (László 1942c, 75–170.). Pósta közbenjárására állították fel a prágai Szent György-szobor bronzmásolatát 1904-ben, az alkotók szülővárosában, Kolozsvárott (László A. 2019, 106.).

¹⁰⁸ Vincze 2014, 520–521.; László A. 2019, 106–107.

¹⁰⁹ Roska 1912, 115–123.

¹¹⁰ László A. 2019, 102.

¹¹¹ Uo.

életébe is bekapcsolódott. A Bánffy Dezső¹¹² által 1904-ben alapított Új Párt nézeteivel rokonszenvezve 1906-ban *Erdélyi Hírlap* címmel lapot indított, amelynek vezércikkében politikai hitvallását is megfogalmazta: „*Nem pártérdekeket, hanem az egységes és oszthatatlan magyar nemzeti állam érdekeit kívánjuk szolgálni.*” Még ugyanabban az évben egy magánlevélben is kifejtette nemzeti radikális nézeteit: „*Az én politikai hitvallásom Magyarországnak gazdasági függetlensége, nemzeti önállósága, kifejezve az ország minden intézményében (...) Aki a magyar vezényszót, a külön vámterületet és a nemzeti állam egyéb követelményeit hozza akár egyenest, akár kerülő úton, akár lassú, fokozatos fejlődéssel, akár egyszerre, azt én támogatni fogom.*”¹¹³

Az iskolateremtő Pósta Béla tudományos munkássága, szemléletmódja tanítványai által hagyományozódtak tovább, akik egyöntetűen vallották: „*Az Érmészeti és Régészeti Intézet, valamint az Érem- és Régiségtár annalesei azt az 1889–1919-ig terjedő időt, amelyben Pósta Béla állott a testvérintézmények élén, mint Pósta Béla-korszakot fogja nyilvántartani és megörökíteni.*”¹¹⁴

2. 2. Az impériumváltás alatt és után (1919–1940)

A kolozsvári régészeti iskola lendületes munkájának, az erdélyi magyar régészet kiteljesedésének az első világháború, majd a trianoni döntéssel szentesített román megszállás vetett véget. Sorsszerű, hogy Pósta Béla (5. kép) a békediktátum aláírását már nem élte meg, 1919 áprilisában elhunyt.¹¹⁵ Kolozsvárra 1918 karácsonyán vonultak be a román csapatok, a magyar értelmiség felszámolását célzó intézkedések már ekkor megkezdődtek.¹¹⁶ Pósta két korábbi munkatársát, Roska Mártont (6. kép) és Buday Árpádot 1919 őszén tartóztatták le a román hatóságok. Buday visszaemlékezésében így írt erről: „*1919. november 4-én (vagy 5-én) este csakugyan*

¹¹² Bánffy Dezső (Kolozsvár, 1843–Budapest, 1911) arisztokrata politikus, miniszter, a Főrendiház tagja, előbb (Belső-) Szolnok-Doboka és Beszterce-Naszód vármegye főispánja, a Képviselőház elnöke, majd a Magyar Királyság miniszterelnöke 1895 és 1899 között (ezalatt ideiglenesen a király személye körüli miniszter is). 1904-től az általa szervezett ellenzéki Új Párt vezetője (MÉL 1967, 103.).

¹¹³ Vincze 2014, 542–543.; László A. 2019, 112.

¹¹⁴ Roska 1941b, 3.

¹¹⁵ Pósta halálát szívinfarktus okozta. Kelemen Lajos (1877–1963) történész, levéltáros naplója szerint a román katonaság által „*a Régiségtár lefoglalt és elvitt fegyverei és az ezekért tartott idézések és huzavonák izgatták, s bajára végzetes hatással voltak*”. Vincze 2014, 565.

¹¹⁶ Vincze 2014, 562–569.

mindkettőnket elfogtak és kb. két hétig hadbírószági vizsgálati fogságban tartottak. A vád az volt ellenünk, hogy a kezünkbe jutott európai és amerikai lapoknak románellenes és magyarbarát cikkeit lefordítottuk, sokszorosítottuk és terjesztettük. Ez igaz is volt. De vádoltak azzal is, hogy összejátszottunk a magyar vörös hadsereggel. Ami nem volt igaz.”¹¹⁷ 1920 májusában a haditörvényszék mindkettőjüket felmentette, mert a házkutatások során – amelyek az Érem- és Régiségtár helyiségeire is kiterjedtek – terhelő bizonyítékokat nem találtak.

A Ferenc József Tudományegyetem apparátusát 1921 őszén Szegedre menekítették, tanárainak többsége az egyetemmel együtt a megcsonkított Magyarország területére költözött át, és a szegedin kívül a debreceni, illetve a budapesti egyetemen folytatták tudományos és oktató munkájukat.¹¹⁸ Az áttelepültek között volt Buday Árpád is, Pósta katedrájának utóda, aki 1925-ben került a szegedi egyetem régész tanszékének élére. 1928-ban vetette papírra Trianonnal kapcsolatos gondolatait: „...minden okos és becsületes magyar ember megtorpant egy pillanatra, valami megmagyarázhatatlan testi és lelki bénultság fogta el a legjobbakat... Az ezer esztendő magyar történelem mértékével mérve pár pillanatig tartott az egész, a valóságban azonban éppen elég ideig arra, hogy a világ összedőljön körülöttünk, s mire eszmélni kezdtünk, mindenfelé csak pusztulás, megtépázott haza, itthon és az elszakított részekben, mindenütt testében, lelkében meggyötört, szellemi és anyagi kincseiből kifosztott, megalázott, csúffá tett Magyarország tárul elénk.”¹¹⁹

Buday – mint ahogyan sokan ekkoriban – hitt a revízióban és a hazatérésben: „...amíg Trianon rendelkezései érvényesek, ez a rendezés – a mi részünkről – csak ideiglenes, csak átmeneti lehet. És csak rövid ideig tartó. Minden nap látjuk, hogy a hirtelen és érdemtelenül meggazdagodottak sorsa az, hogy éppen olyan váratlanul elfordul tőlük a vakszerencse, s egyik napról a másikra tönkremennek. Miért volnának éppen az osztrákok, csehek, szerbek és románok a kivételek?”¹²⁰

¹¹⁷ MNM Régészeti Adattár, Buday Árpád hagyatéka. 478.21.3.

¹¹⁸ Vincze 2014, 573–577.; László A. 2019, 116–117.

¹¹⁹ MNM Régészeti Adattár, Buday Árpád hagyatéka. 469.12.10. (Buday Árpád: *Csonka Magyarország helyzete, a szomszédok törekvései szempontjából*. Előadás a szegedi MANSZ-ban 1928. jan. 31.). MANSZ: Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, 1919-ben Tormay Cecil írónő alapította.

<http://lexikon.katolikus.hu/M/Magyar%20Asszonyok%20Nemzeti%20Sz%C3%B6vets%C3%A9ge.html>. Letöltés ideje: 2019. 04. 20.

¹²⁰ MNM Régészeti Adattár, Buday Árpád hagyatéka. 469.12.10.

A kolozsvári iskola tagjai közül többen, köztük Roska Márton, Kovács István (7. kép), Ferenczi Sándor (8. kép), Herepei János helyben maradtak, és a román uralom alatt is folytatni kívánták egyetemi és tudományos tevékenységüket. Megpróbáltatásuk azonban hamarosan elkezdődött. A román állam Erdély közalkalmazottjait hűségeskü letételére kötelezte, akik ezt nem tették meg, azok állásukból azonnali hatállyal elbocsáthatók lettek. Kötelező lett a román nyelv használata is, enélkül fontos pozíciókat lehetetlenség volt megtartani. Kolozsvár az erdélyi magyarság életében évszázadokon át központi szerepet töltött be, a Trianon utáni impériumváltással azonban a helyzet válságosra fordult. „*Alig volt a kisebbségi sorsban a magasabb nemzeti műveltség szempontjából az erdélyi művelődéspolitikának súlyosabb, kilátástalanabb kérdése, mint az erdélyi tudomány ügye (...) A magyar uralom megszűntével az új uralom rövidesen végzett a tudósképzés szerveivel, az erdélyi magyar oktatásügy felsőbb intézményeivel (...) Ennek következtében a kolozsvári magyar egyetemnek csaknem minden tanára és jórészt egész segéd-tanszemélyzete rövidesen a csonka-hazába vándorolt. Csak az erdélyi tudomány néhány régi, önzetlen, szerény munkása maradt itt az örökös zaklatás és bizonytalanság közepette addig, míg helyzete tűrhetetlenné nem vált, vagy míg két évtized után a csüggedező reménykedésből valóság nem lett.*”¹²¹

A román állam 1919. május 15-én vette át az egyetemi intézeteket, és ezzel együtt az Erdélyi Múzeum Egyesület tárait is, köztük az Érem- és Régiségtárral.¹²² Az egyetem szervezésében az ismert akadémikus, Vasile Pârvan¹²³ (9. kép) is részt vett.¹²⁴ Pârvan 1921-től a Román Akadémia főtitkára lett, és az első években ókortudományi előadásokat is tartott Kolozsvárott.¹²⁵ Az intézmények élére D. M. Teodorescu¹²⁶ professzor került, aki Roska Márton jellemzése szerint „*tisztelte új*

¹²¹ Szabó T. 1940–41, 183.

¹²² Vincze 2014, 568.; László A. 2019, 114.

¹²³ Vasile Pârvan (Huruiești, 1882–Bukarest, 1927) román történész, régész. A bukaresti egyetemen történelmet Nicolae Iorgától tanult. 1909-ben a Bukaresti Egyetem professzora, 1910-ben a Román Akadémia levelező tagja lett, három évvel később pedig a Román Akadémia rendes tagja. 1919–1927 között a kolozsvári régészeti tanszék professzora (EIR 1978, 258–259.). A román szócikk fordítását Gáll Erwinnek köszönöm.

¹²⁴ Joó 1990, 21.

¹²⁵ László A. 2019, 114.

¹²⁶ Dimitrie Mihail I. Teodorescu (Bukarest, 1881–Urziceni, 1947) régész, Vasile Pârvan tanítványa. Restaurátorként kezdte el tevékenységét Bukarestben a Muzeul Național de Antichitățiiban, majd 1920 után Pârvan őt nevezte ki a kolozsvári I. Ferdinánd egyetem régész tanszéke élére, amelyet az Érem- és Régiségtárral együtt 1929-ig vezetett. Teodorescuról

munkatársai fájalmát, méltányolta tudományos múltjukat, s aki alatt a munka is megindulhatott”.¹²⁷ A román tudománypolitika érvényesülése miatt azonban az erdélyi régészettudomány két évtizedig szinte kizárólag az őskori és ókori – főként a dák és római – emlékekre koncentrált.¹²⁸ A kolozsvári egyetem új nevet – I. Ferdinánd Király Tudományegyetem – kapott, és igyekeztek román nemzetiségű tanerővel (és hallgatókkal) megtölteni.¹²⁹ Roska román nyelvtudásának köszönhetően egy ideig még folytathatta egyetemi tanári pályáját. Kezdetben az együttműködés lehetőségét kereste,¹³⁰ Vasile Pârvan azonban elzárkózott Roskától, László Ferencet, a Székely Nemzeti Múzeum őrét,¹³¹ és Ferenczi Sándort viszont támogatta.¹³² Viszonyukat jól szemlélteti a román tudós Roskához intézett levelének részlete: „...hiba az, ha úgy gondolja, hogy velem egyenlően tárgyalhat... Ön a sokadik munkatársa a vezetésem alatt álló román nemzeti régészeti intézetnek. Ha

Roska Márton is kegyelettel emlékezett meg, aki a beosztottja volt 1921–1929 között (Roska 1941b, 3–4.), (EIR 1978, 323.). A román szócikk fordítását Gáll Erwinnek köszönöm.

¹²⁷ Roska 1941b, 3.

¹²⁸ Balassa–László 2001, 47., 56.; Gáll 2013, 565.

¹²⁹ Vincze 2014, 571.; László A. 2019, 115–116.

¹³⁰ Vasile Pârvan állítása szerint az impériumváltáskor Roska megtagadta magyar–örmény származását, és román–örményként felajánlotta neki szolgálatait: „...1919-ben – lehetséges, hogy az akkori új események hatására – ezzel ellentétesen nyilatkozott, amelyet sajnálatosan akkor nem vettem nyilvántartásba, mégpedig, hogy az ön örmény eredete nem kötelezi tovább arra, hogy azonosuljon a magyar nemzeti kisebbséggel, illetve ahogyan jó örmény–magyar volt addig, úgy lehet jó örmény–román Romániában is.” Részlet Vasile Pârvan 1925-ben Roskához írt leveléből (Pârvan 1973, 274.). A román nyelvű levélrészlet fordítását Gáll Erwinnek köszönöm. A történeteket Roska szemszögéből ld.: Roska Márton: Méltó-e Dr. Ferenczi Sándor múzeumőr, tart. hadnagy a vitézi címre? (MTA Kt. Ms. 4547/46.) és jelen disszertáció Források c. fejezet 25. sz. alatt.

¹³¹ László Ferenc (Sepsiszentgyörgy, 1873–Kolozsvár, 1925) magyar régész, néprajzkutató, meteorológus, László Attila régész nagyapja. 1896-ban szerzett természettudomány-földrajz szakos tanári diplomát és doktorátust a Ferenc József Tudományegyetemen. Tanársegéd az egyetemen, majd szülővárosában a Székely Mikó Kollégium tanára. 1920–1923 között a Székely Nemzeti Múzeum őre. Nemzetközi hírnévre tett szert 28 négyezer éves újabb kőkorszakbeli őstelep feltárásával Háromszék megyében; ásatásait a Cambridge-i Egyetem Régészeti és Etnológiai Múzeuma is támogatta.

[http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/1.htm#L%C3%A1szl%C3%B3Ferenc\(Sepsiszentgy%C3%B6rgy,1873.j%C3%BAAn.28.-1925.szept.16.Kolozsv%C3%A1r\)](http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/1.htm#L%C3%A1szl%C3%B3Ferenc(Sepsiszentgy%C3%B6rgy,1873.j%C3%BAAn.28.-1925.szept.16.Kolozsv%C3%A1r)) Letöltés ideje: 2019.09.20.

¹³² „Időközben megismertem az azóta sajnálatosan elhunyt László Ferencet, s felajánlottam neki támogatásomat és barátságomat. László hűséges maradt a nemzeti kisebbséghez, melyhez tartozott, mégis kiváló és odaadó munkatársunkká vált.” Részlet Pârvan Roskához írt leveléből, 1925 (Pârvan 1973, 274–275.; László A. 1979, 130.). „Ahogyan barátilag támogattam Lászlót, úgy akarom segíteni a fiatal Ferenczít is, mindkettőt egy nemzeti kisebbség tagjaként.” Részlet Pârvan Roskához írt leveléből, 1925 (Pârvan 1973, 275.). Az utóbbi román szöveg fordítását Gáll Erwinnek köszönöm.

*Őn Magyarországra távozna, nem a román régészet 1:2-e távozna Romániából, hanem egy jóval kisebb része, amelynek kicserélésén teljes ütemben dolgozunk...*¹³³

1929 februárjától, Teodorescu lemondása után azonban „*olyanok vették át az intézet és a múzeum vezetését, akiknek sem múzeumi nevelésük, sem régészeti iskolájuk nem volt; a türelmet a féktelen türelmetlenség, a rendszeres munkát a kapkodás, a békét a megaláztatások, bántások váltották fel...*”¹³⁴ „*Míg a csonka országban messzenéző művelődéspolitiká gondoskodott egy európai látókörű tudós nemzedék kiműveléséről, a román uralom tervszerűen semmisítette meg az erdélyi tudósképzés feltételeit, megnehezítette, vagy lehetetlenné tette magyar tudományos munkák román területre küldését, rossz szemmel nézte az erdélyi magyar ifjúság tudományos érdeklődését. Megszűntek a magyar célkitűzésű tudományos munka anyagi feltételei is, s voltak pillanatok, amikor Erdély tudományos életének legjobbjai tették fel a kérdést: »Van-e értelme, van-e jövője az erdélyi tudományos munkának?»*”¹³⁵

A Régészeti és Éremtani Intézetet átszervezték, a több tanszék összevonásával létrejött Ókortudományi Intézet (Institutul de Studii Clasice) új vezetője Emil Panaitescu¹³⁶ lett, és az új román személyzet kiépítésével a régi munkatársak fokozatosan háttérbe szorultak.¹³⁷ Roska egyre kilátástalanabbnak látta helyzetét: „*Ma sem gondolnék arra, hogy feladjam, de már az ötödik esztendeje minden megváltozott körülöttem, olyan bántó inferioris, megalázó helyzetbe kerültem, hogy az már sok, amit naponkint el kell tünnöm. Még a segédkönyveket is kivették a kezemből, a gyűjteményekbe is csak ügyyel-bajjal jutok. Egy minden emberi érzésből kivetkőzött erkölcsi hullát állítottak be az intézetbe, aki spionkodik, intrikál, gáncsoskodik, minden megmozdulásom elé tengernyi akadályt zúdit s aki ezt részben felsőbb támogatás mellett, részben egyéni hitványságból csinálja. Appeláta (sic!) nincs ellene. Próbáltam, hiába. A múzeumegyesületben való működéstől el vagyok tiltva. Nem beszélhetek, és nem írhatok szabadon, tudományos meggyőződésem*

¹³³Vasile Pârvan levélrészletét magyarul közli: Gáll 2011–2012, 29. Az 1925-ben írt eredeti román szöveget ld.: Pârvan 1973, 275.

¹³⁴Roska 1941b, 3.

¹³⁵Szabó T. 1940–41, 184.

¹³⁶Emil Panaitescu (Cudalbi, 1885–Róma, 1958) román történész, 1929–1940 között a kolozsvári egyetem Ókortörténeti Intézete és a Régészeti Múzeum igazgatója (Turcuş 2009, 261–295.). Az adatot Boér Hunornak köszönöm.

¹³⁷Vincze 2016, 24–26.; László A. 2019, 115.

szerint. Nincs akivel gondolataimat, meglátásaimat, terveimet, a tenni valókat közöljem. Beletemetkeztem a munkába, szaporodnak a kézirataim, a fiókomban hevernek.”¹³⁸

Végül egyik régész kollégája, Constantin Daicoviciu¹³⁹ feljelentése miatt közrend elleni vétség vádjával Roskát 1936-ban eltávolították az egyetemről, majd letartóztatták. A vád az volt ellene, hogy a *Történeti Erdély* című kiadványban¹⁴⁰ Magyarország és Erdély szerves egységét hangsúlyozta, a magyarság erdélyi megtelepedését nem Szent István, hanem a honfoglalás korára tette, a külföldi kiadványokban Erdély magyar helyneveit és nem a románt használta, térképein pedig a Trianon előtti határokat tüntette fel.¹⁴¹ Börtönbüntetése ellen nemcsak a magyar körök, de Nicolae Iorga¹⁴², a legismertebb román tudós is felemelte a szavát, ezért

¹³⁸ Roska Márton levele Hóman Bálinthoz, Kolozsvár 1933. április 22. OSZK Kt. Fond 15/1323. 1. Felmerült Roskában, hogy a debreceni katedra élére kérje át magát, de a vidéki múzeumok főfelügyelői állása is vonzotta, amit őszintén megírt Hómannak: „Már most, ha megértő lelked keresi is a lehetőleg kedvező megoldást, ugye, ez nem lehet más, mint vagy a katedra, vagy pedig a vidéki múzeumok főfelügyelői állása, mely a katedrával volna egyenrangú. (...) A katedra? Én mindig Debrecenre gondoltam, mert az országnak ebben a részében nincs szakember, mert itt igen sok a tennivaló, mert közel volnék Erdélyhez, ahol temérdek dolgot beszerveztem. A központban Erdély régészetének tanszéke jöhetne számításba. Amit a történeti Magyarország a maga geoökonómiai egységével kifejez, az a kétszerkettő erejével bizonyosodik be a régészeti tények világánál. Én nagyon jól tudom, hogy innét is, onnét is gáncsokodnak ellenem. Egy pár fiatal törtető, valahányszor átmentem, egyszer sem mulasztotta el felhívni a figyelmet, hogy valamelyik piripócsi múzeumi igazgatói állás milyen pompás volna nekem. Ilyen helyre nem tudnék elmenni, mert 10.-én beléptem az 54-be s nem kísérletezhetem a jövőbeli eshetőségekkel, mert nem tudnék elmerülni a kisváros söröző, kártyázó társaságába.” Az adatot Gróf Péter kollégámnak köszönöm.

¹³⁹ Constantin Daicoviciu (Kavarán, 1898–Kolozsvár, 1973) román történész, régész, kommunista politikus, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem rektora, a Román Akadémia rendes tagja. A dák–római folytonosság elméletének egyik kidolgozója. 1923-tól a Kolozsvári I. Ferdinánd Király Tudományegyetem klasszikus ókor és epigráfia tanszékén adott elő, 1932-től előadótanári, 1938-tól professzori minőségben. 1940–1941-ben, illetve közvetlenül a második világháború után a dékáni tisztséget is betöltötte (EIR 1978, 117–118.). A román szócikk fordítását Gáll Erwinnek köszönöm.

¹⁴⁰ Roska 1936b, 163–173.

¹⁴¹ Erről ld. részletesen Roska Márton: Méltó-e Dr. Ferenczi Sándor múzeumőr, tart. hadnagy a vitézi címre? c. írását (MTA Kt. Ms. 4547/46.) jelen disszertáció Források c. fejezet 25. sz. alatt és Asztalos Miklós, a kötet szerkesztőjének emlékiratait (OSZK Fond 301.). Ld. még: Vincze 2016, 24–26.

¹⁴² Nicolae Iorga (Botoşani, 1871–Ploieşti mellett, 1940) román történész, egyetemi professzor, irodalmi kritikus, drámaíró, költő és politikus. Főleg a románok középkori története foglalkoztatta, a tudományos munka mellett aktívan részt vett a társadalmi és politikai életben is. 1907-ben képviselővé választották, és a parlament tagja maradt 1938-ig, a parlament feloszlásáig. 1910-ben részt vett a Demokrata Nacionalista Párt megalapításában. Az első világháború után a Román Nemzeti Gyűlés elnökeként dolgozott. 1931-től 1932-ig Románia párton kívüli miniszterelnöke volt. A királyi diktatúra idején

három hét múlva elengedték az ügyészségi fogházból. Az egyetemre azonban nem térhetett vissza. 1937-ben Magyarországra települt át, és a debreceni egyetemen helyezkedett el.¹⁴³

Herepei Jánosnak sem volt könnyebb a helyzete a megszállást követő években. A trianoni döntéssel elcsatolt területeken nemcsak az épített örökség jelentős része jutott idegen kézre; de a földben rejtőző régészeti emlékanyag tetemes hányadát is elvesztette az ország. A berendezkedő román hatalom minden eszközzel akadályozta a magyar emlékek felszínre hozatalát. Azok a tudósok, akik magyar jellegű emlékanyagot próbáltak feltárni, az állásukat veszélyeztették. 1928-ban Herepei János, a kolozsvári főtéren építési munkálatok során előkerült magyar jellegű sírleleteket titokban mentette a pusztulástól. Az ügy azonban kiderült, és kénytelen volt lemondani az állásáról.¹⁴⁴ Az Erdélyi Kárpát Egyesületnél helyezkedett el, és az intézmény néprajzi gyűjteményét kezelte, majd 1938-tól 1945-ig a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum igazgatói tisztségét látta el. 1945 után települt át Magyarországra.¹⁴⁵

A zalatnai születésű Pósta-tanítvány, Ferenczi Sándor sem hagyta el szülőföldjét. A Pósta Béla által tervezett Keleti Intézet egyik kutatói posztjának várományosa nem csak tárgyszeretetről volt híres, hanem bátorságáról is. Az első román betörés idején egyik éjjel átúsztatta a Marost, hogy a Telekiek geryeszegi kastélyából a román csapatok elől megmentse a grófi család értékes éremgyűjteményét.¹⁴⁶ Régész és történelem–latin szakos diplomáját már a román I. Ferdinánd Egyetemen szerezte meg. Román nyelvtudásának köszönhetően az egyetem Ókortudományi Intézetében gyakornok, majd tanársegéd és adjunktus lett. Elsősorban a dák és római régiségeket kutatta, de a népvándorlás kori és kora

szembehelyezkedett a fasisztákkal, ezért a Vasgárda tagjai sinaiai lakásáról elrabolták, majd 1940. november 27-én a Prahova megyei Strejnicu erdőben kivégezték (VIL 1977, 97–99.).

¹⁴³ Korek 1962, 89.; Vincze 2005, 7–15.; Gáll 2011–2012, 29.; Vincze 2014, 158–167. Vincze 2016, 24–27. A katedrát Hóman segítségével foglalhatta el: „...ezúton is hálás köszönetet mondok, hogy annak idején révbe vezetted Debrecenbe...” Roska Márton levele Hóman Bálinthoz (részlet), 1942. július 5. OSZK Kt. Fond 15/1323. 3.

¹⁴⁴ Balassa-László 2001, 59.

¹⁴⁵ MMACS 2002, 367–369.; Vincze 2014, 127–128.

¹⁴⁶ Vincze 2014, 124.

középkori éremleletek, a középkori várak, kőfaragó műhelyek és a székely rovásírás területén is maradandót alkotott.¹⁴⁷

Az orosz hadifogságból betegen hazatérő Kovács István is a szülőföldön maradás mellett döntött, pedig a Szegedre menekült egyetemen katedrát kínáltak fel neki.¹⁴⁸ Az elsősorban ókori érmekkel foglalkozó régész-történész 1920-tól nyugdíjazásáig (1938) a román egyetem Ókortudományi Intézetében dolgozott, egyetemi magántanárként archeológussá visszaminősítve.¹⁴⁹ Tudományos munkásságának jelentős része is a Pósta-Béla korszakhoz köthető, majd újabb lendületet csak Észak-Erdély Magyarországhoz való visszacsatolása (1940) után vett.¹⁵⁰ Amint arra Csorba Csaba rámutatott, Kovács István *„népvándorláskori kutatásai nemcsak Erdély, hanem egész Magyarország e korszakának tanulmányozása szempontjából alapvető jelentőségűek, módszertana pedig talán valamennyi korábbi kutató közül legközelebb áll a legújabb temetőelemzéses rendszerhez, a komplex jellegű feldolgozáshoz.”*¹⁵¹

¹⁴⁷ Ferenczi 1995, 221–235.; MMACS 2002, 269–270.; Vincze 2014, 121–124.

¹⁴⁸ Vincze 2014, 148.

¹⁴⁹ Uo.

¹⁵⁰ Vincze 2014, 138–148.

¹⁵¹ Csorba 1971, 136.

3. A kolozsvári régészeti iskola a „visszatért Észak-Erdély” alatti időszakban (1940–1944)

3. 1. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem újjászervezése, az irányok kijelölése

Az 1940. augusztus 30-án aláírt második bécsi döntés értelmében Észak-Erdélyt és Székelyföld nagyobb részét visszacsatolták Magyarországhoz. Kolozsvárra szeptember 11-én vonultak be a magyar csapatok. A „visszatérési” ünnepséget Horthy Miklós kormányzó jelenlétében a város főterén, szeptember 15-én tartották (10. kép). A kolozsvári román egyetemet a román Nemzetnevelésügyi Minisztérium a második bécsi döntés meghozatala után Nagyszebenbe menekítette, szeptember 7-én pedig Kristóf Györgyöt,¹⁵² az egyetem egyetlen magyar származású professzorát bízta meg az intézmény visszaszolgáltatásával. A kolozsvári eseményekkel egy időben Budapesten is megindultak az 1921-ben Szegedre menekített egyetem visszatelepítésére vonatkozó munkálatok. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter Szily Kálmán¹⁵³ államtitkár kíséretében szeptember 13-án Kolozsvárra utazott, hogy felmérje a visszatelepítés lehetőségeit, majd néhány hetes előkészítés után, 1940. október 16-án az országgyűlés elfogadta az erre vonatkozó szaktárcai törvényjavaslatot.¹⁵⁴ Az indoklásból kitűnik, hogy a „csonka ország” soha nem adta fel az elszakított területek visszaszerzését és az elmenekült egyetemek visszatelepítésének lehetőségét: *„A trianoni békeszerződés két tudományegyetemünket tette hontalanná, a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemet és a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemet. A magyar*

¹⁵² Kristóf György (Tófalva, 1878–Kolozsvár, 1965) erdélyi magyar irodalomtörténész. 1922 áprilisától a kolozsvári román egyetem helyettes, rendkívüli, majd 1926-tól rendes tanára, a magyar nyelv és irodalom előadója, Trianon után az egyetlen romániai magyar egyetemi tanár. 1940 őszén őt bízták meg a román hatóságok az egyetem átadásával. A Ferenc József Tudományegyetemen a Magyar Irodalomtörténeti Intézet igazgató professzora, 1943–44-ben a bölcsészeti kar dékánja. 1945-ben nyugdíjazták.

<http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/k2.htm#Krist%C3%B3fGy%C3%B6rgy>. Letöltés ideje: 2019.09.19.

¹⁵³ Nagy-szigethi ifjabb Szily Kálmán (Budapest, 1875–New York, 1958) mérnök, az MTA levelező tagja. 1930-ban kinevezték a közoktatásügyi minisztérium főiskolai osztályának élére, majd 1932-ben államtitkár lett. 1940 szeptemberében a kolozsvári egyetem visszatelepítésekor Hóman Bálint miniszteri biztosnak nevezte ki. 1941–42-ben ismét a műegyetem tanított. Elnöke volt az Országos Felsőoktatási Tanácsnak, a felsőházban képviselte a műegyetemet. 1944 őszén Németországba emigrált (MÉL 1982, 782.).

¹⁵⁴ Gaal 2012, 98. Az 1940. évi XXVIII. törvénycikk szövegét ld.: Bisztray 1941, 428–431.

*kormány azonban a trianoni békekötést követő legsúlyosabb időkben sem adta fel azt a hitét és bizalmát, hogy a trianoni békekötésben megállapított területi elrendezés csak ideiglenes jellegű. Ezért a székhelyüktől megfosztott tudományegyetemek megszüntetése vagy más egyetemekbe beolvasztása helyett igyekezett azokat eredeti szervezetükben fenntartani, működésüket és fejlődésüket az adott helyzetben legsúlyosabbnak látszó áldozattal is előmozdítani. A kormánynak ezt az igyekvését a törvényhozás és a megcsonkított ország minden polgára megértéssel fogadta és teljes mértékben támogatta.*¹⁵⁵

A 11 paragrafusból álló törvénnyel lényegében véve az egész magyar felsőoktatást átszervezték.¹⁵⁶ A Ferenc József Tudományegyetemet nemcsak visszahelyezték Kolozsvárra, hanem egy ötödik, közgazdaságtudományi kar felállításáról is határoztak. Szegeden egy négykaros egyetem létrehozásáról döntöttek, „Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem” elnevezéssel, de az ottani jog- és államtudományi kar működését átmenetileg felfüggesztették. A tanárok kinevezése továbbra is meghívás vagy hármás jelölés alapján valósult meg, a kijelölt személyeket a miniszter terjesztette elő a kormányzónak. A törvényben határoztak arról is, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter az átszervezési munkálatok irányítására miniszteri biztost nevez ki. Hóman Bálint a kolozsvári egyetem visszatelepítési munkálataira Szily Kálmán államtitkárt jelölte ki miniszteri biztosnak. Bisztray Gyula¹⁵⁷ szerint *„a tudós és a művelődéspolitikus szerencsés találkozása tette lehetővé azt, hogy a kolozsvári egyetem újraszervezésének kérdését a miniszter ne csak tudománypolitikai feladatnak tekintse, hanem szervesen beleillessze abba a nagy szellemi újjáépítési tervbe, amelyet a csonkaországi művelődés hatásaitól oly hosszú ideig Kolozsvár elzárt erdélyi magyarsága megújítása szempontjából minden gondolkodó örömmel üdvözöl. Hóman Bálint éppen ezért nem pusztán Erdély egyetemének megszervezésére korlátozta tekintetét, hanem egyrészt kereste és meg is találta azokat a kapcsolatokat, amelyek az egyetemet az erdélyi művelődéspolitikai más jelentős tényezőivel összefűzik és így*

¹⁵⁵ Bisztray, 1941, 370.

¹⁵⁶ Gaal 2012, 98.

¹⁵⁷ Bisztray Gyula (Fogarás, 1903–Budapest, 1978) irodalomtörténész, könyvtáros, egyetemi tanár. 1936-tól a Magyar Szemle helyettes szerkesztője, majd 1937-től a Magyar Szemle Társaság főtítkára volt. Eközben 1945-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban dolgozott. 1950-től az MTA munkatársa lett (MÉL 1981, 83.).

*Erdély tudományos kutatását más intézményekkel összefogva lehetővé teszik, másrészt meg rátapintott azokra a lehetőségekre, amelyek ez intézményt a legmagasabbrendű értelemben a magyar nemzetnevelés erős, egészséges szervévé alakítják.*¹⁵⁸A törvény szentesítésének idejére a tanári névsor is összeállt. Nem a szegedi tanári kart telepítették vissza Kolozsvárra, hanem az egész országból pályázhattak az egyetemi állások betöltésére. A tanárok kijelölése meghatározott szellemben történt. *„A kolozsvári egyetemi tanárnak tanítómesternek, nevelőnek és barátoknak kell lennie a reábizott fiatalság mellett. Ez a fiatalság elsősorban Erdély huszonegy éven át meggyötört magyar fiataljaiból került ki, tehát a tanároknak is elsősorban erdélyieknek, az erdélyi kérdéssel foglalkozóknak és olyanoknak kell lenniök, akik ezekre a feladatokra alkalmasak.*¹⁵⁹Az erdélyi származás tehát előnyt jelentett a pályázás során.¹⁶⁰ Elsőbbséget élveztek azok a szakemberek, akik a román uralom alatti időkben is Erdélyben maradtak, és az idegen elnyomás ellenére is tudományos munkásságot folytattak. Másodsorban azokból a jelentkezőkből válogattak, akik Szegedről vagy más magyar egyetemről pályáztak. A pályakezdő fiatal tudósnemzedék köréből is kerültek ki jelöltek. A tanszékek számát 85-re emelték, a kinevezettek közül azonban nem mindenki rendelkezett a magántanári fokozattal, emiatt 24-en rendkívüli tanári alkalmazást kaptak.¹⁶¹

A Ferenc József Tudományegyetemre kinevezett tanárok 1940. október 23-án tették le az esküt Kolozsvárott, Hóman Bálint jelenlétében. Az egyetem alakuló ülésén kinevezték az intézmény vezetőjét: a repatriált egyetem első rektora a jogfolytonosság miatt a szegedi egyetem rektora, Bartók György¹⁶² lett.

¹⁵⁸ Bisztray 1941, 370–371.

¹⁵⁹ Bisztray 1941, 382.

¹⁶⁰ Bisztray 1941, 369–408.

¹⁶¹ Gaal 2012, 98. A Bölcsészeti,- Nyelv- és Történettudományi Karon intézeti tanárként alkalmazták pl. László Gyulát, Nagy Zoltánt, Venczel Józsefet, Kovács Lászlót, Makkai Lászlót. Gaal 2012, 133.

¹⁶² Málnási Bartók György (Nagyenyed, 1882–Budapest, 1970) filozófus, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1917-ben sikeresen megpályázta a filozófiai tanszék tanszékvezető állását a kolozsvári egyetemen, Trianon után azonban Szegedre települt, ahol 1940-ig a filozófiai tanszéket vezette. 1940-1944 között a Kolozsvárott újra megalakuló Ferenc József Tudományegyetem Filozófia Tanszéke élére került, 1940–1941-ben az egyetem rektora. 1944-ben Budapestre menekült. 1945-ben megválasztották az MTA tagjának, de még ugyanebben az évben nyugdíjazták. 1949-ben az Akadémia tanácskozó taggá minősítette vissza.

<http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/b.htm#Bart%C3%B3kGy%C3%B6rgy,m%C3%A1ln%C3%A1si> Letöltés ideje: 2019.09.19.

Megválasztották a kari dékánokat is, a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kar élére Várady Imre¹⁶³ irodalomtörténészt nevezték ki. Az egyetem ünnepélyes megnyitására 1940. október 24-én került sor, a Mátyás király Diákház Dísztermében. Az eseményről a korabeli filmhíradó is tudósított: „*Kincses Kolozsvárott, az erdélyi magyar szellemi élet központjában, 22 évi rabság után újraéledt a magyar művelődés, a magyar tanítás szabadsága (...) A Ferencz József Tudományegyetem központi épületébe 22 évi számkivetés után hazatérhettek a magyar tanárok. Az egyetemi tanárok fogadalomtétele után Csáky István gróf, külügyminisztert ünnepélyesen tiszteletbeli doktorrá avatták. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter fogadta az egyetem főkapuja előtt a hitvesével Kolozsvárra érkező kormányzót. A főméltóságú úr kíséretével átvonult a Mátyás király Diákházba, ahol erdélyi tudósokat, írókat és művészeket Corvin-lánccal és -koszorúval tüntetett ki. Majd a Mátyás király Diákház dísztermébe vonult a kormányzó, ahol méltóságteljes ünnepség keretében nyitotta meg az ősi székhelyére visszatért Ferencz József Tudományegyetemet. Az egyetem megnyitása után a kormányzó kegyelettel helyezett koszorút Mátyás király szobrára.*”¹⁶⁴ A rendezvény jelentőségét mutatta, hogy a megnyitó ünnepségen részt vett Horthy Miklós kormányzó és felesége is. Jelen volt az ünnepségen Gróf Teleki Pál miniszterelnök, és a megnyitó előtti napon az egyetem díszdoktorává avatott gróf Csáky István külügyminiszter, továbbá Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter és Szily Kálmán államtitkár, miniszteri biztos, akit az egyetem belső munkálatainak megszervezésével, irányításával bíztak meg (11–12. kép).

A megnyitót reggeli szentmise és istentisztelet előzte meg. Az ünnepségen a vallás- és közoktatásügyi miniszter kijelölte a „szellemi utat”, amelyen az „egyetemnek épülnie és munkálkodnia kell”: „*A művelődés vágya hívta életre hosszas előkészítés után most hetven esztendeje a Ferenc József Tudományegyetemet is. Erre az egyetemre új eszméktől és törekvésektől terhes korszakunkban nagy és nehéz feladat hárul. Szorgos tudósmunkával kell biztosítania az erdélyi tudományos*

¹⁶³ Várady Imre (Nagybecskerek, 1892 – Róma, 1974) irodalomtörténész, egyetemi tanár. 1936–40 között a szegedi egyetem olasz filológiai tanszékét vezette, a kar dékánja volt (1939–1940). A második bécsi döntést követően a kolozsvári egyetem tanára, a Bölcsészeti-Nyelv és Történettudományi kar dékánja. 1944-ben elhagyta az országot és Olaszországban telepedett le (MÉL 1981, 817.).

¹⁶⁴ <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=14049>

életnek ma hűszesztendeje erőszakosan megszakított, de az erdélyi tudósok érdeméből mégis élő folytonosságát. Helyre kell állítania az újra egyesült országrészek tudományosságának szoros kapcsolatait. Új nemzedékeket kell felöveznie az egészséges magyar világszemlélet és a legalaposabb ismeretek szellemi fegyvereivel. Új idők, új feladataira a magyar múlt szellemében kell előkészítenie az ifjúságot. (...) A közerkölcsiség fejlesztésével és az értelmi műveltség emelésével kell az egyéni kötelességérzést fokoznunk, a népi közösségtudatot megerősíteni, a nemzeti hivatásérzetet megszilárdítani, az egészséges magyar közszellem kialakulását elősegíteni. (...) A magyar élet csupán akkor lesz teljes, a magyar munka gyümölcsöző, ha fiaink nem pusztán anyagi megélhetésüket biztosító életpályát, hanem erkölcsi javakat termelő hivatást is látnak foglalkozásukban, s a maguk – bármily szerénynek tetsző – hivatáskörében egész emberként a legtökéletesebb munkával fognak a közösség szolgálatára állni.”¹⁶⁵ Beszédében a miniszter arra is kitért, hogy az egyetemi tanárok feladata – az ismeretközlésen túl – a nevelés, „az ifjúság erkölcsének nemesítése, jellemének erősítése, világszemléletének kialakítása és megszilárdítása: Az egyetem tanárai sem lehetnek az élettől távol álló tudósok, a népi problémákat elefántcsonttoronyból szemlélő bölcsek, külső sikereikre hű rétorok, avagy gögös ítélőbírák. Az egyetemi tanár tanítómestere, nevelője, mentora, barátja kell legyen a fiataloknak. Tekintélyét nem a formaságok, a fölényeskedés, az elzárkózás, a ridegség és az érzéketlenség, hanem a méltóságával jól megférő közvetlenség, a fölényes tudás, a tanítványokkal való foglalkozás, a meleg szív és a szociális érzés, a köteles szigorúsággal együtt járó igazságérzet és méltányosság szerzik meg számára.”¹⁶⁶

A tanévnyitó ünnepségen Horthy Miklós kormányzó beszédében szintén a tanári kar ifjúságnevelésben betöltött felelősségét emelte ki: „Nagy és magasztos nemzeti feladat vár a keleti végéken őrtálló tudós tanárookra is: erős-tudás, harcos művelt magyar nemzedékek nevelése, a jövőndő magyar élet vezetőinek erkölcsi és értelmi kiképzése. Az egyetemi tanárnak hármas hivatást kell betöltenie. Tisztsége nemcsak szaktudománya művelésére, tudásának és ismeretének továbbadására, hanem a magyar ifjak nemzeti szellemű nevelésére is kötelezi. E kötelességek

¹⁶⁵ Bisztray 1941, 11–12.

¹⁶⁶ Bisztray 1941, 13., Hóman 1942, 235.

bármelyikének elhanyagolása mérhetetlen kárt hárít a nemzetre. Lelkiismeretes teljesítésük által gazdag értékekkel gyarapodik a magyar jövő.”¹⁶⁷

A második bécsi döntést követően a visszacsatolt Észak-Erdélyben a magyar közigazgatás helyreállításával egy időben megindult a tudományos élet újjászervezése is. Az erdélyi tudománypolitika a Szegedről repatriált Ferenc József Tudományegyetem mellett az Erdélyi Múzeum Egyesületre (EME) és az újonnan létesített Erdélyi Tudományos Intézetre (ETI) számíthatott. A magyar kormány tudománypolitikájának elsődleges célja az erdélyi magyarság nemzeti identitásának megerősítése volt, és ennek egyik fontos alapköve a történettudomány és a régészet lett. 1940 őszén a tanévnyitó ünnepségen megfogalmazott céloknak megfelelően kezdték meg az egyetemi élet megszervezését. A megvalósításhoz olyan tanárookra volt tehát elsősorban szükség, akik hivatásukat felelősen művelve az erdélyi magyarság felemelkedéséért is munkálkodni kívántak.

3.2. Az újrakezdés. A régészeti apparátus visszatelepítése és megerősítése

A kolozsvári régészeti iskola „*visszatért Észak-Erdély*” alatti időszakában két kimagasló személyisége volt az iskolának: Roska Márton (13. kép) és László Gyula (14. kép). Elsősorban az ő munkásságuk határozta meg az iskola arculatát, ők irányították, működtették a kutatási folyamatokat. Mindketten olyan szakemberek voltak, akik a nemzettudat erősítéséért is dolgoztak. Az iskola három nagy intézményben fejtett ki tevékenységet a kincses városban: a Szegedről visszatelepített Ferenc József Tudományegyetem Régészeti Tanszékén, a „*vele kapcsolatos*”¹⁶⁸ Erdélyi Nemzeti Múzeum (ENM) Érem- és Régiségtárában, és az újonnan létesített Erdélyi Tudományos Intézetben (ETI). A hatásköröket és a jogosultságokat azonban nem különítették el határozottan,¹⁶⁹ és ez a későbbiek során a személyes

¹⁶⁷ Beszámoló 1942, 10.

¹⁶⁸ Roska szóhasználata (SZTE Lvt. a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 11. doboz, 64/941.).

¹⁶⁹ Roska álláspontját a Kolozsvár–Zápolya utcai temető feltárása kapcsán 1942. október 30-án levélben is közölte az ETI vezetésével: „*Csak közgyűjtemény áshat. Ilyen ma Erdélyben a vezetésem alatt álló kettős intézeten kívül a Székely Nemzeti Múzeum. Tudomásom van róla, hogy az Erdélyi Tudományos Intézet is kért ásatási engedélyt. Tudtommal nem kapta meg. Ezeket elvi szempontból tartottam fontosnak leszögezni, annak kijelentésével, hogy a szóban forgó ásatások továbbra is csak mint a vezetésem alatt álló múzeum ásatásai szerepelhetnek.*” A levelet ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 35. sz. alatt. Az ENM

viszonyokban is megmutatkozott. Az egyetem és az ETI a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium alá tartozott, a tárca feladata az intézmények anyagi fedezetének biztosítása mellett egy idő után az ott dolgozó tudományos személyzet közötti egyensúly fenntartására is kiterjedt.¹⁷⁰ A múzeum továbbra is az EME tulajdonában maradt, de tisztviselőinek jelentős részét az állam fizette.¹⁷¹ Az egyetem a színvonalas oktatómunkával elsősorban a szakemberképzésért felelt, míg az ENM-nak, a tudományos munka és a gyűjtő tevékenység (pl. régészeti feltárások) mellett a rendszeres kiállítások rendezése is meghatározta működését. Az ETI Régészeti Szakosztálya legfontosabb feladata „*Erdély földjének régészeti feltárása, s a már végzett munkáról pontos számadás*”.¹⁷² Muzeális céljai viszont nem voltak, saját gyűjtőkörrel sem rendelkezett, ásatási tevékenységet az ENM-mal együttműködve végezhetett,¹⁷³ a feltárásokból előkerült régészeti leleteket részben az ENM-nak, részben pedig a Székely Nemzeti Múzeumnak (SZNM) volt köteles átadni letétbe.¹⁷⁴ Az egyetem Érem- és Régiségtára jelentős része az EME tulajdonát képezte, amely a román megszállás alatt sem mondott le tulajdonosi jogállásáról. A mindenkori

gyűjtőterületének megállapítása ügyében a VKM-hez kérés az MNM Igazgató Tanácsától és a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségétől 1944. 02. 09-én érkezett. MNLOL K726. 1944/ad411/943. „*Az ENM közgyűjteménnyé nem nyilvánított, és a Tanács felügyelete alá nem helyezett (...), de mégis a gyűjtőterületet állapítsa meg, hogy a már megállapított gyűjtési területtel rendelkező közgyűjteményekkel az esetleg felmerülő illetékességi viták eleve kiküszöbölhetőek legyenek.*”

¹⁷⁰ Ld. pl. a „Mozsolics-, a László- és a Ferenczi ügyre” vonatkozó fejezetet és dokumentumokat jelen disszertáció Források c. fejezetében.

¹⁷¹ A főigazgatót, Kelemen Lajost 1940. október 19-én nevezték ki, neve ekkortól szerepel a VKM tudományos tisztviselőinek rangsorában (VKM Rangsor, 1941.). Ugyanakkor az ENM az EME választmányától éves dotációt is kapott. Az EME viszont működéséhez a VKM-től is kapott segélyeket (Pl. 1944-ben 1000 pengőt: MNLOL K636. 57962.). Az EME és az egyetem közötti szerződést, illetve az Oktatási Minisztériummal kötött megállapodást a tárcák anyagi támogatására vonatkozóan már 1872-ben megkötötték (Egyed 2009, 9.). A második bécsi döntés után a KOFF jelentése szerint Erdély egy részének visszatérésével hazakerült gyűjtemények „*teljes elhanyagoltságukból csakis jelentős állami segítséggel volnának rövidebb idő alatt felemelhetőek*” (KOFF 1941, 1.).

¹⁷² ETI jelentés 1943, 2. Az adatot Boér Hunornak köszönöm.

¹⁷³ Zichy István, az Országos Magyar Történeti Múzeum főigazgatója egy 1941. június 24-én kelt levélben úgy rendelkezett, hogy az Erdélyben előkerült népvándorlás kori leletek feltárását az ETI Régészeti Szakosztálya az Erdélyi Nemzeti Múzeummal együttműködve önállóan lássa el, a feltárt leletek pedig az MNM Orsz. Magyar Történeti Múzeum tulajdonát képezik addig, amíg az erdélyi múzeumok ásatási területeinek kijelölése és az erdélyi múzeumok egymáshoz való viszonyának megállapítása nem történik meg. A levél László Gyula családi hagyatékában található.

¹⁷⁴ Tamás 1941, 411–412.

tárigazgató az EME vezetésének felelt a tárgyak állapotáról, azok gondozására és gyarapítására az egyesülettől éves dotációt is kapott.¹⁷⁵

A második bécsi döntés másnapján, 1940. augusztus 31-én a román egyetem rektora körlevélben szólította fel az Ókortudományi Intézet igazgatóját, hogy az intézet és a múzeum vagyonát készítse elő az evakuálásra. A rendelet záradékában azonban jelezték, hogy „A régi rendszertől kapott intézeti vagyon sértetlenül és összecsomagolatlanul a helységben marad.”¹⁷⁶ Az Érem- és Régiségtár új vezetése nem tapasztalt hiányt a gyűjteményekben, viszont a szeptember 11-én távozó román intézményvezetés az 1919 előtt szerzett szakkönyvek egy részét magával vitte.¹⁷⁷ Az egyetem Érmészeti- és Régészeti Intézete, valamint az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára élére Hóman Bálint Pósta Béla egykori tanítványát, a debreceni egyetem nyilvános rendes tanárát, Roska Mártont nevezte ki.¹⁷⁸ Esélyes volt még a katedra élére a szintén Pósta-tanítvány Banner János, de Roska kinevezésével elégtételt akartak szolgáltatni a román uralom alatti meghurcolása, bebörtönzése miatt is.¹⁷⁹ Roska 60. életévében a háromhetes börtönbüntetés és a hároméves debreceni „önkéntes száműzetés” után tért vissza Kolozsvárra, közel négy évtizedes archeológusi működésének egykori színhelyére.¹⁸⁰ Programját Pósta egykori felfogásával összhangban hirdette meg: „*Annyi nemzeti kincs van felhalmozva az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának különböző gyűjteményeiben, hogy*

¹⁷⁵ Az EME történetéről ld.: Szabó T. 1942. A juttatások azonban gyakran akadoztak. Erről Roska 1940-ben az egyetem kari tanácsának írt levelének részlete is tanúskodik: „*Egyelőre nem kérhettem a teljes létszámú tudományos személyzetet, mert várnom kell, amíg az Erdélyi Múzeum Egyesület vezetőségével megállapodásra jutok, hogy hány gyakornokot tudna fizetni mostani rossz anyagi viszonyai közt is. Nekem gondolnom kell a vidéki gyűjteményekre is, s ezek feladataival is számolnom kell, s mint a múltban, most is minden tekintetben rendelkezésükre kell majd állnom. És gondolnom kell arra, hogy fokozatosan azok részére is neveljek embert.*” (SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 7. doboz, ad 81/1940.).

¹⁷⁶ Vincze 2009, 98.

¹⁷⁷ Roska 1941b, 4.; Vincze 2009, 99.

¹⁷⁸ Roska ezt több alkalommal levélben is megköszönte Hómannak: „*Három éven belül már másodszer voltál kegyes nekem a múltakért elégtételt szolgáltatni. A mostani talán a legsúlyosabb természet, mert régi posztomra állít vissza, ahol a köznek a legtöbbet tudok használni, mert otthon vagyok, ismerem a megoldásra váró feladatokat s tudom, miképpen és hol kell azokat megfogni...*” Roska Márton levele Hóman Bálintnak (részlet), Debrecen, 1940. október 20. OSZK Kt. Fond 15/1323. 2. „...ezúton is hálás köszönetet mondok, hogy annak idején révbe vezetted Debrecenbe s aztán hazahoztál, hogy ami erőm még van, itthon áldozzam fel...” Roska Márton levele Hóman Bálintnak (részlet), 1942. július 5. OSZK Kt. Fond 15/1323. 3. Az adatokat Gróf Péter kollégámnak köszönöm.

¹⁷⁹ Banner 1990, 158.

¹⁸⁰ Vincze 2009, 99.

egyetemes kár és nemzeti bűn, ha azokat szakszerűen fel nem dolgozzuk, illetőleg az érdeklődő közönség és szakkörök részére nem tesszük hozzáférhetőkké.”¹⁸¹ Roskáról 1941-ben a Ferenc József Tudományegyetemről készült monográfiában az alábbi rövid jellemzés olvasható: „*Dr. Roska Márton, az ősrégészet ny. r. tanára. Szül.: 1880. Magyarköblös (Szolnok-Doboka vm.). Róm. kat. Tanulmányait Kolozsvárt végezte. Tanulmányúton volt Német-, Dán- és Franciaországban, Svájcban és Belgiumban. 1914-ben a kolozsvári egyetemen magántanárrá képesített, 1938-ban pedig a debreceni egyetemen ny. r. tanárrá nevezetett ki.*¹⁸² *Több régészeti szakműve jelent meg magyar, német és francia nyelven.*”¹⁸³ A főként őskorral foglalkozó Roska¹⁸⁴ az egyetemi oktatásban egykori kolozsvári kollégáira, a volt Pósta-tanítványokra, Kovács Istvánra és Ferenczi Sándorra is számíthatott, „szolgálatételre berendelt középiskolai tanári állásra” pedig „legjobb, legmegbízhatóbb” debreceni tanítványát, a szintén erdélyi származású Novák Józsefet ajánlotta.¹⁸⁵ Utóbbi 1941 elejétől Ferenczi Sándor helyett I. oszt. tanársegéd lett az egyetemen,¹⁸⁶ míg Ferenczi a Roskával való személyes ellentéte miatt¹⁸⁷ egy idő után az Egyetemi Könyvtárban kapott helyet.¹⁸⁸ Az egyetemi oktatómunkán túl az univerzitás szakembergárdájára az ENM Érem- és Régiségtárában is nagy szükség volt, az ottani csapatot 1941-től a szombathelyi múzeumból átjelentkezett Mozsolics Amália múzeumőr erősítette.¹⁸⁹ Mozsolicsra Roska a vidéki gyűjtemények „talpra állítási, korszerű átrendezési” munkálataiban is számított.¹⁹⁰

A kolozsvári régészeti iskola másik jelentős személyisége Roska Márton mellett László Gyula volt, akit az egyetemre alig 30 esztendősen neveztek ki ETI intézeti tanári minőségben (15. kép).¹⁹¹ A tervek szerint a kolozsvári egyetemen

¹⁸¹ Roska 1942, 464.

¹⁸² A pontos dátum 1938. július 28. (SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 7. doboz, ad 55/1940–41.).

¹⁸³ Bisztray 1941, 400.

¹⁸⁴ Kora középkori munkássága is jelentős: Gáll 2011–2012, 27–56.

¹⁸⁵ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 7. doboz, 246/1940–41. dosszié, 81/1940. A teljes dokumentumot ld. a Források fejezet 1. sz. alatt.

¹⁸⁶ Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések, 1941–1942/1941. november 27., III. rendes ülés/2.

¹⁸⁷ Az okokról ld.: Sas 2005, 102.; és Roska Ferenczire vonatkozó iratait: MTA Kt. Ms. 4547/49.; MTA Kt. Ms. 4547/46.

¹⁸⁸ Roska 1944, 44., MMACS 2002, 269.

¹⁸⁹ Mozsolics 1941. május 12-én került állományba (VKM Rangosra, 1941.).

¹⁹⁰ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 7. doboz, 246/1940–41. dosszié, 81/1940. Az erre vonatkozó szöveget ld. a Források c. fejezet 1. sz. alatt.

¹⁹¹ Gaal 2012, 98.

honfoglaláskori régészeti tanszéket is létre szándékoztak hozni, amelynek élére 1940 őszen eredetileg Fettich Nándort, az MNM Régészeti Tárának vezetőjét kérték fel, de Fettich a felkínált katedrát nem fogadta el, mivel nem akart megválni munkahelyétől.¹⁹² „Ennek a katedrának szükségességét látva Hóman Bálint kultuszminiszter úr az egyetem újjászervezésekor elhatározta felállítását, és a tanszéket fel is ajánlotta Fettich Nándornak. Fettich azonban mindenáron a Nemzeti Múzeumban akart maradni, s így nem fogadta el. Fiatalága miatt László Gyula dr.-t akkor még nem nevezhették ki, s így Hóman miniszter úr azzal a határozott ígérettel helyezte Kolozsvárra az Erdélyi Tudományos Intézethez, hogy egy-két éven belül megszervezi számára a tanszéket.”¹⁹³ Megbízását László Gyula egykori főnökének, Gróf Zichy Istvánnak,¹⁹⁴ az MNM Országos Magyar Történeti Múzeum főigazgatójának (16. kép) és Kelemen Lajos¹⁹⁵ kolozsvári történész-levéltárosnak, az ENM vezetőjének köszönhette, amit 1940 őszen Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter erősített meg.¹⁹⁶ Lászlót az újonnan létrehozott Erdélyi Tudományos Intézet Régészeti Szakosztálya vezetésére is felkérték.¹⁹⁷ Kinevezését segítette, hogy felettesei, tudóstársai nem csupán szakmai képességeiről, hanem emberi erényeiről is elismerően nyilatkoztak: „László Gyula mint ember és tudós a korabeli munkatársak sorából messze kimagaslik (...) öntudatos, komoly, korrekt munkása a szakjának, aki nem hangoskodással és könyökléssel, nem hajladozással, hanem komoly munkával, folytonos tanulással iparkodott előre jutni.”¹⁹⁸ Úgy vélték, hogy szakirodalmi jártassága, vizuális látásmódja, képzőművészeti végzettsége,

¹⁹² Sárándi 2015, 469.

¹⁹³ Részlet László Gyula: *Pro memoria* c. dokumentumból. Sárándi 2015, 469.

¹⁹⁴ Gróf Zichy István (Bábolnapuszta, 1879–Aba, 1951) történész, festő, grafikus, az MTA tagja. 1934–44 között az Országos Magyar Történeti Múzeum főigazgatója és a Magyar Néprajzi Társaság elnöke (MMACS 2002, 970.).

¹⁹⁵ Kelemen Lajos (Marosvásárhely, 1877–Kolozsvár, 1963) levéltáros, történész, az MTA tagja. Tanulmányait a kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem történelem–földrajz szakán végezte. A második bécsi döntés után múzeumi és levéltári főigazgatóként került vissza régi munkakörébe (MÉL 1967, 888.).

¹⁹⁶ Balassa–László 2001, 47.; Benkő 2012, 70.

¹⁹⁷ Sárándi 2015, 469. A kinevezési dokumentum Hóman Bálint aláírásával 1940. október 19-én kelt. A dokumentum László Gyula családi hagyatékában található. Hóman 1940. október 19-én táviratban is gratulált Lászlónak: „Kolozsvári egyetemre történt intézeti tanári kinevezésed alkalmával szívből üdvözöllek. Esküdtél Kolozsvárott szerdán délután öt órákor, indulás Keleti pályaudvarról legkésőbb kedd éjjélkor. Hóman Bálint”. A távirat László Gyula családi hagyatékában található.

¹⁹⁸ Roska Márton és Visky Károly jellemzése. SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 9. doboz, 218/1940–41.132. sz.

interdiszciplináris kutatási módszere ¹⁹⁹ és „*a néprajzi tudományos szemléletmód előadásait a mához kétség kívül közelebb hozná, s ezen az úton a régészet iránti érdeklődést bizonyára fokozni tudná*”.²⁰⁰

László Gyula Kolozsvárra települése hazatérésnek számított, hiszen 1910-ben székely szülőktől, a dél-erdélyi Kőhalomban (ma Rupea) látta meg a napvilágot.²⁰¹ A László családnak többször kellett menekülteként elhagynia az országrészt, a trianoni döntés után pedig véglegesen Budapesten telepedtek le. Édesapja a Néprajzi Múzeum könyvtárában kapott állást, így a fiatal László Gyula közvetlen ismeretségbe került a korszak vezető néprajzkutatóival, köztük Györffy Istvánnal²⁰², Bátky Zsigmonddal²⁰³ és Viski Károllyal.²⁰⁴ Lászlóra nagy hatással volt Szekfű Gyula²⁰⁵ szellemtörténeti irányzata és Teleki Pál²⁰⁶ magyarságtudományi érdeklődése, geopolitikája is. Kialakuló világnézetét jelzi, hogy főként Móricz Zsigmondot²⁰⁷,

¹⁹⁹ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 9. doboz, 218/1940–41.132. sz.

²⁰⁰ Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések, 1940–41. 1941. március 27. V. rendes ülés, 343. sz.

²⁰¹ László Gyula részletes életrajzát ld.: Balassa–László 2001.; Rövidebben: M. Lezsák Gabriella: arpad.btk.mta.hu/eletrajzok/105-laszlo-gyula.html

²⁰² Györffy István (Karcag, 1884–Budapest, 1939) néprajzkutató, egyetemi tanár, az MTA tagja. Györffy György történész édesapja. Egyetemi tanulmányait Kolozsvárott és Budapesten végezte. 1910-ben a kolozsvári egyetemen szerzett bölcsészdoktori diplomát. 1926-tól budapesti egyetemi tanár, 1929-től magántanár. 1934-től a néprajz első nyilvános rendes tanára a budapesti egyetemen, 1938-tól a Táj- és Népkutató Központ vezetője (MMACS 2002, 337–338.).

²⁰³ Bátky Zsigmond (Kocs, 1874–Budapest, Kőbánya, 1939) magyar néprajztudós, etnográfus, geográfus. 1896-tól a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályán, majd könyvtárában dolgozott. 1919 őszétől kormánybiztosként a néprajzi osztály vezetője, 1920-tól kinevezett igazgatója lett. Tizenöt éven át igazgatta a Néprajzi Múzeumot, 1934-ben főigazgatóként nyugdíjazták (MMACS 2002, 70.).

²⁰⁴ Viski Károly (Torda, 1882–Budapest, 1945) etnográfus, nyelvész, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1940-ben a kolozsvári tudományegyetem nyilvános rendes tanára, majd 1941-től a budapesti tudományegyetem néprajzi tanszékére hívták meg (MMACS 2002, 940–941.).

²⁰⁵ Szekfű Gyula (Székesfehérvár, 1883–Budapest, 1955) történész, publicista, egyetemi tanár, az MTA tagja. A *Három nemzedék* szerzőjeként a Horthy-rendszer egyik fő ideológusa, ugyanakkor az 1945 utáni rendszer is kitüntetett helyen kezelte. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC14240/14766.htm>. Letöltés ideje: 2019.09.19.

²⁰⁶ Gróf Teleki Pál (Budapest, 1879–Budapest, 1941) földrajztudós, tanár, politikus, a Magyar Királyság külügyminisztere (1920), vallás- és közoktatásügyi minisztere (1938–1939), Magyarország miniszterelnöke (1939–1941) (Ablonczy 2004, 151–173.).

²⁰⁷ Móricz Zsigmond (Tiszacsécse, 1879–Budapest, Józsefváros, 1942) magyar író, újságíró, szerkesztő, a 20. századi realista prózairodalom legismertebb alakja. 1939-től a népi írók „atyja”, a Kelet Népe szerkesztője. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC09732/10795.htm>. Letöltés ideje: 2019.09.19.

Németh Lászlót²⁰⁸, Illyés Gyulát²⁰⁹ és Szabó Dezsőt²¹⁰ olvasott,²¹¹ tagja volt a Turul Szövetségnek²¹², eljárta a Bartha Miklós Társaság²¹³ előadásaira,²¹⁴ rokonszenvezett a népi írók mozgalomával és az általuk létrehozott Márciusi Fronttal.²¹⁵ A Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola elvégzése (1933), illetve a budapesti tudományegyetem bölcsészdoktori oklevélének megszerzése (1935) után a Magyar Nemzeti Múzeum segédőre lett, itt érte 1940 őszén a felkérés az ETI intézeti tanári pozíciójára. A képzőművészeti végzettséggel is rendelkező fiatal tudós nagy ambíciókkal utazott Erdélybe, ahol nézeteire az 1940-es évek elején csúcsponttra jutott magyar népi mozgalom mellett döntően hatott a kolozsvári tudományos közeg:

²⁰⁸ Németh László (Nagybánya, 1901–Budapest, 1975) Kossuth-díjas író, esszéista, drámaíró, műfordító, a 20. századi magyar prózairodalom egyik legkiemelkedőbb képviselője. Az 1930-as, 40-es évek népi mozgalomának vezéralakja. Nevéhez fűződik a „minőség forradalma” vagy „a harmadik út” jelszava. Marxista oldalról kezdettől bíralták a „minőség forradalma” elméletét, az osztályharc kérdésében elfoglalt álláspontját, különösen a magyar történelemben és művelődéstörténetben az értékeket a „híg” és a „mély” magyarság szempontjából minősítő kategóriája miatt (MÉL 1981, 563–564.).

²⁰⁹ Illyés Gyula (Sárszentlőrinc-Felsőrácegrespuszta, 1902–Budapest, 1983) háromszoros Kossuth-díjas költő, író, drámaíró, műfordító, lapszerkesztő, az MTA tagja. A népi írók vezéralakja. 1936 őszén részvételével alakult meg a Márciusi Front, amelynek 1937. március 15-én megfogalmazott – Erdei Ferenc, Féja Géza, Kovács Imre, Veres Péter és Illyés által aláírt – kiáltványában az ország demokratikus átalakítását, az alapvető emberi és demokratikus jogok biztosítását tűzték ki célul. Az 1930-as évek végére a népi írói mozgalom polarizálódott, fő megszólalási fórumai (például a *Válasz*) megszűntek, a Márciusi Front feloszlott, és felszínre kerültek a mozgalom tagjai közötti ellentétek is. Maga Illyés az 1943-as szárszói találkozón már részt sem vett, noha kapcsolatát nem veszítette el írotársaival (MÉL 1967, 403–406.).

²¹⁰ Szabó Dezső (Kolozsvár, 1879–Budapest, 1945) író, kritikus, publicista, főreáliskolai tanár. A két világháború közötti magyar irodalom nagy hatású képviselője. A harmincas években eleinte támogatta Gömbös Gyula nemzeti munkatervét, majd egyre többet kritizálta a Horthy-korszak hivatalos politikáját. A szocializmust és a kommunizmust elutasította. Politikailag inkább Mussolini fasizmusával szimpatizált, mint Hitler nemzetiszocializmusával, sőt elítélte a német megszállást és a nyilasuralom terrorját. A német terjeszkedéssel szemben a kelet-európai kis nemzetek összefogását hangsúlyozta (MÉL 1982, 674–675.).

²¹¹ Balassa–László 2001, 33.

²¹² Turul Szövetség: a Horthy-kori Magyarország legjelentősebb egyetemi ifjúsági szervezete 1919 és 1945 között. Hazafias, keresztény, nemzeti radikális, honvédelmi szellemiség és revíziós törekvések jellemezték (Kerepeszki 2012.).

²¹³ Bartha Miklós Társaság: 1925–30 között működő politikamentes szervezet. Az 1920-as évek konszolidálódott politikai, gazdasági, társadalmi viszonyai között kívánta egybegyűjteni az egyetemi elit fiataljait. Célja: „...a fiatal nemzedék hazaszeretetének, hazafias gondolkodásának ébrentartása”. Tagsági feltétel: „tudományos vagy irodalmi értékű munkák megalkotása” (Sebestyén 1981.).

²¹⁴ Balassa–László 2001, 66.

²¹⁵ Uo. A Márciusi Frontról és a magyar népi írók mozgalmáról ld.: Borbándi 1983, 339–340.; Borbándi 1989; Salamon 1989; Gombos 1990; Szabó D. 1991; Németh 1992; Gyurgyák 2007.

Pósta Béla régészeti iskolájának szellemisége, a néprajzos kollégákkal való szoros baráti viszony, a kolozsvári egyetem és az Erdélyi Tudományos Intézet inspiráló légköre. Az egyetemen azonban „*aggasztóan gyenge volt a magyarságtudomány haladása által önállóvá fejlődött tudományszakok képvisellete, amit az előző nemzedék klasszikus beállítottságának*” tulajdonítottak. Az országban öt régészeti tanszék is volt, de ezekből három tanszéken ősrégészetet, kettőn pedig római kori régészetet oktattak, és így „*a nemzeti szempontból legfontosabb korra, a népvándorlás és a magyar honfoglalás korára nincs fóruma egyetemeinknek. Annál bántóbb ez a helyzet, mert köztudomású, hogy éppen ebből a korból olyan rendkívül gazdag leletanyaggal rendelkezünk, amely nemcsak a magyar és a magyarral rokon népek őstörténetének nélkülözhetetlen forrása, hanem az egész közép-európai néptörténet kusza kérdéscsomójának is megoldását rejt magában.*”²¹⁶ A magyar őstörténeti tanszék felállításának terve már a kezdetektől szerepelt László Gyula Kolozsvárott megvalósításra váró elképzelései között,²¹⁷ erről Fettich Nándor²¹⁸ 1941 novemberében László Gyulához írt levelének részlete is tanúskodik:²¹⁹ „*...Az express leveledben felvetett kérdésre egyenlőre annyit mondhatok, hogy ne nagyon izgasson a dolog. Ami a római katedra létesítését illeti, arra gondolom Kolozsvárt szükség éppenséggel van. Hogy egész országunkban egyetlen magyar őstörténeti katedra sincs, az még nagyobb hiányosság. Ennek azonban részint én magam vagyok az oka, mert nem vállaltam. A Te helyzetedet azonban ez megkönnyíti. Mert mindenképpen meg kell csinálni. Őskori katedra három van az országnak. A kilátás tehát számodra igazán nagyon jó. Tudok e a miniszterrel²²⁰ beszélni, kérdéses, mindenesetre*

²¹⁶ Sas 2005, 107., A némileg más megszövegezésű iratanyagot közli még: Sárándi 2015, 461–486., 467. Az 1942-ben írt anonim iratról részletesebben ld. az Erdélyi Tudományos Intézet Régészeti Szakosztálya c. fejezetet.

²¹⁷ Sárándi 2015, 469.

²¹⁸ Fettich Nándor (Acsád, 1900–Budapest, 1971) régész, ötvös, az MTA tagja. 1921-ben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen szerezte bölcsészdoktori oklevelét. 1926-tól a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségértára népvándorlás kori gyűjteményének őre. Miután megtanult oroszul, 1929-ben és 1935-ben a Szovjetunióban járt régészeti kutatóúton. 1944-ben kinevezték a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójává. A kommunista hatalomváltás után, 1945-ben nyugdíjazták. 1959–1962 között a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Kutatócsoportjának szerződéses munkatársa volt (MMACS 2002, 272–274.).

²¹⁹ Részlet Fettich Nándor 1941. november 28-án László Gyulához írt leveléből. A levél László Gyula családi hagyatékában található.

²²⁰ Hóman Bálintról van szó.

megpróbálok Kubacskán²²¹ át hozzájutni, hogy emlékeztessenem Veled való tervére...”

A tanszék felállítása azonban csak 1944-ben vált lehetővé, de addig is László intézeti tanárként, majd 1941 júliusától az egyetem magántanáraként a leghangsúlyosabban a honfoglalás korával foglalkozott, hiszen a két évtizedes román tudománypolitika érvényesülése miatt ebben volt a legnagyobb lemaradás. Ezt célozta az ETI Régészeti Szakosztályának tevékenysége is: *„Első helyen állnak mind a munka, mind pedig a dotáció elosztásakor azok a korszakok, amelyeknek a magyarságtudomány feladatkörében fontos szerep jut. A terv olyan nagymérvű, hogy annak észrevehető előrevitelét csak az összes Erdélyben dolgozó erő egybefogásával remélhetjük.”*²²² A munkálatokban 1942. január 31-től I. oszt. segédtszti minőségben az MNM-ből átjelentkezett Méri István²²³ is részt vett.²²⁴ Az ETI ásatási munkálataiba külsőként, megbízásos szerződéssel Ferenczi Sándor²²⁵ és Székely Zoltán²²⁶ gimnáziumi tanár,²²⁷ a sepsiszentgyörgyi múzeum későbbi igazgatója is bekapcsolódott.

Az intézményekben a tanítványok, munkatársak tehát Roska Márton és László Gyula köré szerveződtek. Utóbbi társulás egy idő után, főként a szintén Pósta-tanítvány Ferenczi Sándor csatlakozásával a Roska ellenében szerveződő László-iskola alapozását is jelentette. A következőkben a kolozsvári régészeti iskola

²²¹ Tasnádi Kubacska András (Budapest, 1902–Budapest, 1977) geológus, paleontológus, a paleopatológia magyarországi megeremítője, 1941-től az Országos Természettudományi Múzeum I. oszt. öre, 1945-től főigazgatója (MMACS 2002, 877–878.).

²²² ETI jelentés 1943, 2. Az adatot Boér Hunornak köszönöm.

²²³ Méri István (Abony, 1911–Budapest, 1976) restaurátor, régész. 1932-től a Magyar Nemzeti Múzeumban restaurátor, 1934-től ásatásokon is részt vett. 1942-től a kolozsvári Erdélyi Tudományos Intézet segédtszti, 1942–1944 között négy szemesztert végzett a Kolozsvári Tudományegyetemen. 1944-ben visszakérült az MNM-be, majd a Teleki Pál Tudományos Intézetben (1949-től Kelet–Európai Tudományos Intézet, Néptudományi Intézet) dolgozott. Közben befejezte tanulmányait a budapesti egyetemen, 1948-ban a Szegedi Tudományegyetemen szerzett doktori fokozatot. 1949-től újból az MNM munkatársa, 1958–1963 között a Középkori Osztály vezetője (MMACS 2002, 599–601.).

²²³ ETI jelentés 1943, 1.

²²⁴ ETI jelentés 1943, 2.

²²⁵ ETI jelentés 1943, 3., 4.; Sárándi 2015, 480.

²²⁶ Székely Zoltán (Dés, 1912–Sepsiszentgyörgy, 2000) történész, régész, muzeológus, 1949-től a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója. A sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban érettségizett 1930-ban. Egyetemi tanulmányait a Kolozsvári Tudományegyetemen végezve latin–görög és történelem szakon diplomázott. Doktori értekezését 1943-ban a komollói római táborról írta. Pályafutását Zilahon kezdte, 1937-től a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium tanára. Ugyanattól az évtől a Székely Nemzeti Múzeum öre, majd 1945-től igazgató öre, 1949-től 42 éven át, az 1990-es nyugdíjazásáig igazgatója volt. (MMACS 2002, 834–836.).

²²⁷ ETI jelentés 1943, 3. és ETI jelentés 1944, 2.

intézményeinek tevékenységét elemezzük, és az összefogás helyetti széthúzás okaira is választ keresünk.

3.3. A kolozsvári régészeti iskola intézményei

3.3.1. A Ferenc József Tudományegyetem Régészeti Tanszéke

3.3.1.1. Roska Márton, a tanszékvezető

Az egyetem Bölcsészlet,- Nyelv- és Történettudományi Karának Ősrégészeti Tanszéke élére Roska Mártont a Vallás- és Közoktatásügyi miniszter 1940. október 19-én nevezte ki.²²⁸ Roska egykori mestere, Pósta Béla szellemében folytatta a megkezdett munkát: „...egykori tanítványa a Mester nyomdokain kíván és köteles haladni, mert ez vezet a célhoz, amelyet Ő tűzött ki: tanítványok nevelése, Erdély földjének a múlt emlékei felszínre hozatala érdekében való megvallatása, ezeknek az emlékeknek a közönség és a szakemberek részére való hozzáférhetővé tétele...”²²⁹ Az Ősrégészeti Tanszék hivatalosan a Ferenc József Tudományegyetem központi épületében, a Farkas utca 1. sz. I. emeletén működött, a tényleges székhely azonban a Bástya utcai ingatlan Érem- és Régiségtárában volt. 1941. november végén az Érmészeti- és Régészeti Intézet igazgatói posztja mellett Roska elvállalta a Néprajzi Intézet igazgatói tisztségét is, amit előzőleg Viski Károly töltött be.²³⁰

A tanszéki oktatás az első években szinte kizárólag Roskára hárult, hiszen kollégái közül egyedül neki volt meg a magántanári habilitációja, illetve a nyilvános rendes tanári címe.²³¹ Vezetése alatt az egyetem 1940–1944 között kiadott Tanrendjei szerint az Ősrégészeti Tanszéken az elméleti oktatás mellett a régészeti és a múzeumi gyakorlatok is fontos szerepet játszottak. Az elméleti oktatásban Roska 1940–1944 között a kőkori, a rézkori és a bronzkori kultúrák ismertetése mellett Dacia római provincia (Dacia meghódítása és védelmi rendszere), a népvándorlás (gótok), a

²²⁸ 34. 859/1940. IV. VKM. SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 7. doboz, ad 55/1940–41.

²²⁹ Roska 1941b, 4.

²³⁰ Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1940–41. 1941. november 27. III. rendes ülés, 254/3. Az igazgatói poszt Visky Budapestre távozásával üresedett meg.

²³¹ Magántanárrá még Pósta Béla tanszékvezetősége alatt, 1914-ben habilitálták a kolozsvári egyetemen (Vincze 2014, 164.), nyilvános rendkívüli egyetemi tanárrá 1938. július 28-án nevezték ki a debreceni egyetemen (SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 7. doboz, ad 55/1940–41.).

honfoglalás és Erdély, illetve a magyar őstörténet (Ananyinói kultúra) köréből tartott előadásokat. A múzeumi gyakorlatokban a leendő archeológusok számára elsősorban a régiségtár anyagának rendezésében, leltározásában való részvétellel biztosította a különböző történelmi korszakokból származó leletekkel, tárgyi emlékekkel való megismerkedést, de a terepkutatási és az ásatási módszerek elsajátítására is nagy hangsúlyt fektetett.²³² Az 1941–1942. tanév első félévétől a tanárképző intézet hallgatói részére is hirdetett órákat, amelyeket még 1908-ban Pósta Béla rendszeresített a kolozsvári egyetemen.²³³ A Tanrendben meghirdetett előadások arról is tanúskodnak, hogy Roska oktatói-nevelői felfogása teljességgel összhangban volt azzal a művelődéspolitikai és tudománypolitikai elvárással, amely a kolozsvári tanszék élére állította:

1940–41. I. félév („BNYTK Történelmi, földrajzi és néprajzi előadások III.”):²³⁴ A régibb kőkor. Heti 2 óra, hétfő de. 9–11-ig az Érmészeti- és Régészeti Intézetben (Bástya utca 2.); A gót uralom emlékei hazánkban, heti 2 óra, kedd de. 9–11-ig ugyanaz a tanár, ugyanott; A régészet nemzeti feladatai, heti 1 óra, szerdán de. 9–10-ig ugyanott; Múzeológiai gyakorlatok, heti 1 óra, szerdán de. 10–11-ig ugyanott; Régészeti gyakorlatok, heti 2 óra, csütörtök de. 9–11-ig ugyanott.²³⁵

1940–41. II. félév: Magyarország régibb kőkora. Heti 2 óra, hétfő de. 9–11-ig az Érmészeti- és Régészeti Intézetben (Bástya utca 2.). A két szilágysomlyói gót kincs, heti 2 óra, kedd de. 9–11-ig ugyanott; A régészet nemzeti feladatai, heti 1 óra, szerdán de. 9–10-ig ugyanott; Múzeológiai gyakorlatok, heti 1 óra, szerdán de. 10–11-ig ugyanott; Régészeti gyakorlatok, heti 2 óra, csütörtök de. 9–11-ig ugyanott; Dacia meghódítása a régészeti leletek világánál, heti 2 óra, pénteken 9-11-ig, ugyanott.²³⁶

1941–42. tanév I. félév:²³⁷ Az újabb kőkor. Heti 4 óra. hétfő és kedd de. 9–11-ig. Roska Márton ny.r. tanár, az Érmészeti- és Régészeti Intézetben., A honfoglalás és Erdély (tanárképzőintézeti előadások). Heti 2 óra, szerda de. 9–11-ig, uaz a tanár uo.; Régészeti gyakorlatok. Heti 2 óra, csüt. de. 9–11-ig, uaz a tanár, uott; Dácia védelmi

²³² Roska 1942, 461.

²³³ Vincze 2014, 95.

²³⁴ Tanrend 1940/I., 19. (Az egyes félévek rendjét tartalmazó „Tanrend”-ek szövegénél az eredeti dokumentumok betűhú írásmódját, rövidítéseit és kiemeléseit követtem.)

²³⁵ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 7. doboz.

²³⁶ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 8. doboz.; Tanrend 1940/II., 25–26.

²³⁷ Tanrend 1941/I., 27.

rendszere és katonai régiségei. Heti 2 óra, később meghatározandó időben, uaz a tanár uott

1941–42. tanév II. félév:²³⁸ Magyarország újabb kőkora. Heti 4 óra, hétfő és kedd 9–11-ig, Roska M. ny.r. tanár, az Érmészeti- és Régészeti Intézetben; Ósrégészeti gyakorlatok. Heti 2 óra, szerda 9–11-ig, uaz a tanár uott; Dácia védelmi rendszere és katonai régiségei (folytatás) Heti 2 óra, csüt. 9–11-ig uaz a tanár uott; Ósműveltségünk (az Ananyinói k-a), (Tanárképzőintézeti ea.), Heti 2 óra, péntek 9–11-ig., uaz a tanár uott.

1942–43. tanév I. félév:²³⁹ A rézkor. Heti 4 óra, hétfő és kedd 9–11-ig, Roska M. ny.r. tanár az Érmészeti- és Régészeti Intézetben; Régészeti gyakorlatok, heti 2 óra, csüt. 9–11-ig, uaz a tanár, uott, Válogatott fejezetek az ősrégészet köréből, (tanárképzőint. ea.), Heti 2 óra, szerda 9–11-ig, uaz a tanár uott.

1942–43. tanév II. félév:²⁴⁰ A bodrogkereszturi kultúra és köre. Heti 4 óra, hétfő és kedd 9-11, Roska M., ny.r. tanár az Érmészeti- és Régészeti Intézetben; Válogatott fejezetek az ősrégészet köréből (tanárképzőintézeti előadás), Heti 2 óra, szerda: 9–11, uaz a tanár, uo.; Ósrégészeti gyakorlatok, heti 2 óra, csütörtök 9–11, ua, uo.²⁴¹

1943–44. tanév I. félév:²⁴² A bronzkor, heti 4 óra, hétfő, kedd 9–11-ig, Roska M. ny. r. tanár az Érmészeti- és Régészeti Intézetben; Válogatott fejezetek az ősrégészet köréből, tanárképzőint. ea. Heti 2 óra, szerda 9–11-ig, ua, uott; Ósrégészeti gyakorlatok, heti 2 óra, csüt. 9–11-ig, ua, uott.

1943–44. tanév II. félév:²⁴³ A bronzkor. Heti 4 óra, hétfő, kedd 9-11-ig, Roska M. ny.r. tanár az Érmészeti- és Régészeti Intézetben; Válogatott fejezetek az ősrégészet köréből, Tanárképzőint. ea. Heti 2 óra, szerda 9–11-ig, ua, uott.; Ósrégészeti gyakorlatok, heti 2 óra, csüt. 9–11-ig, ua, uott.

²³⁸ Tanrend 1942/II., 29.

²³⁹ Tanrend 1942/I., 27.

²⁴⁰ Tanrend 1943/II., 28.

²⁴¹ Tanrend 1943/II., 28.

²⁴² Tanrend 1943/I., 32.

²⁴³ Tanrend 1944/II., 32.

1944–45 tanév I. félév:²⁴⁴A Bölcsész- Nyelv- és Történettudományi Kar történelem-földrajz-néprajz tanszéken: Magyarország bronzkora. Heti 4 óra: Roska Márton ny.r. tanár; Válogatott fejezetek a régészet köréből, tanárképzőintézeti ea. I-IV. éves hallgatóknak. Heti 2 óra, uaz a tanár, uott; Ósrégészeti gyakorlatok. Heti 2 óra, uaz a tanár.

A *Tanrendben* kuriózumnak számított a Régészet nemzeti feladatai című óra, amit Roska az 1940/1941. tanév első és második felében heti egy órában hirdetett meg. Az óra tartalmára az ugyanezzel a címmel megjelent cikkéből következtethetünk.²⁴⁵ A cikkben Roska rámutatott, hogy a régészetnek nemcsak egyetemes, hanem nemzeti feladatai is vannak, amelynek azonban nem szabad elfogulniak lennie: *„A világháború után sokhelyütt fellépett a túltengően elfogult nemzeti érzés s ennek nyomán sokhelyütt nemzeti tudomány lett a régészet is s mi túrés-tagadás, nemzeti hiúságok legyezgetőjévé vált s ha valaki csak egy szót mert szólni ez ellen, átkot kiáltottak a fejére. Magam is a mellett törtem s török ez alkalommal is lándzsát, hogy minden tudományt, a maga egyetemes elhivatottsága mellett, nemzetivé is kell tenni, de ezt úgy értelmezem, hogy azon a ponton, ahova sorsom állított, hogy elhivatásomnak éljek, becsületesen, pontosan, lelkiismeretesén és férfiasan dolgozzam minden Isten adta s időben szerzett anyagi és szellemi erőm teljes latbavetésével, teljes önfeláldozással. Az így végzett munka eleve kizár minden elfogultságot, megtámadhatatlan igazságot szolgáltat jobbra is, balra is.”*²⁴⁶ Mint kiemelte, a régészeti kutatások szerint kétségtelen tény, hogy *„a történeti Magyarország a legtökéletesebb geoökonómiai egység; a Kárpátok öve fogja össze s folyói kapcsolják még szorosabban egy egységbe. Azt azonban kevesen tudják, hogy ez a terület már a legrégebb időktől kezdve az azonos kultúra jogán is együvé tartozik. Itt kell aztán kilépnie zárkózottságából a régészetnek: meg kell vallatnia a földet s a felszínre került régészeti leletek alapján megdönthetetlen bizonyítékokat szolgáltatni a művelődési szempontból való együvé tartozás nagy igazságának alátámasztására.”*²⁴⁷ Erdély és az anyaország szerves kapcsolatát a legkorábbi időktől kezdve példákkal is igazolta: *„Ott van például a bükki kultúrát felváltó tiszai kultúra, melynek képviselői még nagyobb felkészültséggel iparkodnak Dél és Kelet*

²⁴⁴ Tanrend 1944/I., 29.

²⁴⁵ Roska 1941c, 136–138.

²⁴⁶ Roska 1941c, 136.

²⁴⁷ Roska 1941c, 137.

felé, behálózván így Erdélyt s hozzákapcsolván az anyaországához olyan erős szálakkal, amelyek bizonyító erejéhez nem férhet kétség. (...) e példák mind, egyenkint és összesen, hangosan buzdítanak arra, hogy hazánk földjét mindenféle vallassuk meg a régészet eszközeivel és az így felszínre került leleteket szólaltassuk meg a maguk igazi nyelvén. Ez a nyelv a fenti példák igazságát fogja hirdetni ékesen és meggyőzően. Ez az igazság pedig úgy szól, hogy a csonka ország határain kívül eső, de a Kárpátok övétől bezárt területek az azonos kultúra jogán is együvé tartoznak s ha itt-ott mutatkoznak is helyi színeződések, ez külső, természeti okokra vezethető vissza s sehol sem éri el a 10-15 százalékot.”²⁴⁸

A cikk elején Roska kitért a trianoni diktátum jogtalanságára is: „Az emberi művelődés, melynek olyan sokféle áldását élvezzük, temérdek anyagi és vérbeli áldozat, sok-sok nemes lelkesedés, önfeláldozás eredménye. Ezeknek az eredményeknek az élvezésében minden nép (részt vehet), de amikor abból a szempontból vizsgálom a dolgot, hogy vajon az egyes nemzetek, vagy hogy tágabb értelmű kifejezéssel éljek: az egyes területek lakói milyen mértékben vették ki részüket az anyagi és vérbeli áldozatokból, a mérleg igen furcsa eredményeket mutat. Mert vannak fiatal népek, melyek évszázadokon keresztül aludtak, szaporodtak, ma pedig odaülnek a terített asztalhoz minden lelkiismeretfurdalás nélkül. Vannak megifjodott népek, melyeknek ősei az elsők között jártak, amikor pénzt és életet kellett áldozni, utódaik azonban lezüllöttek, tehetetlenségbe süllyedtek s sok idő múltán felébredve, ősi jogon követelnek helyet a terített asztalnál. És vannak népek, amelyek azon a jogon akarnak asztalhoz ülni, hogy mai hazájuk hajdani uralkodó, vezető lakói áldozatos tényezői voltak az egyetemes emberi művelődésnek, holott nekik más kapcsolatuk ezekkel nincs, mint hogy a szerencsés véletlen folytán birtokukba vehették a mások vérével áztatott és megszentelt földet.²⁴⁹ És szóljak-e azokról a népekről, amelyek a maguk számlájának a javára írnak sok olyan áldozatot, melyet az emberi haladásért mások hoztak s ezt addig-addig hangoztatták odahaza, amíg mindenki elhitte s ugyanakkor másokkal is képesek voltak elhíttetni. Avagy emlékezzem meg a hullafosztogató népekről?”²⁵⁰

²⁴⁸ Roska 1941c, 138.

²⁴⁹ Roska itt a románokra célzott.

²⁵⁰ Roska 1941c, 136.

Roska az egyetemi órákon kívül 1941–1942-ben tudományos-népszerűsítő előadásokat is tartott, amelyeket az egyetemi *Beszámolóban* is rögzítettek. 1941 tavaszán Kolozsvárott régészeti és néprajzi témában az Erdélyi Kárpát Egyesület és az Erdélyi Múzeum Egyesület szervezésében négy előadása valósult meg.²⁵¹ 1942-ben Kolozsváron kívül Budapesten is tartott előadást.²⁵² Az előadások témái szolgáltatták az alapot tudományos munkásságához is. Roska régészként elsősorban az őskort kutatta (ezen belül leginkább a bronzkort), de kimagasló eredménnyel foglalkozott a népvándorlás és a magyar honfoglalás korának kérdéseivel is.²⁵³ Az 1940–1941-es tanévi *Beszámoló* szerint²⁵⁴ az újranyílt egyetem első évében bronzkori, régészeti-módszertani és helytörténeti témákban közölt dolgozatokat.²⁵⁵ A következő tanévben tudományos munkássága az előző évhez képest kiugróan nőtt, több ős- és bronzkori leletet is feldolgozott.²⁵⁶ Ebben a tanévben jelent meg az Érem-

²⁵¹ 1. Az őskori Kolozsvár. Az Erdélyi Kárpát-Egyesületben Kolozsvárott, 1941 III. 28.; 2. A dáko-román kérdés régészeti megvilágításban. Az Erdélyi Múzeum Egyesületben Kolozsvárott, 1941 IV. 9.; 3. A turista a néprajz szolgálatában. Az Erdélyi Kárpát Egyesületben Kolozsvárott, 1941 IV. 18.; 4. A turista a régészet szolgálatában. Az Erdélyi Kárpát-Egyesületben Kolozsvárott, 1941 IV. 25. Forrás: *Beszámoló*, 1942, 151.

²⁵² *A honfoglalás és Erdély* címmel a Szellemi Együttműködés Szövetségében (Budapest, 1942. II. 12.); míg Kolozsvárott *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára gyűjteményeinek ismertetése* címmel az Iskolánkívüli Népművelés Bizottságban (Kolozsvár, 1942. V. 6.) népszerűsítette a vezetése alatt álló intézményt. Forrás: *Beszámoló*, 1943, 141.

²⁵³ Kora középkori munkásságáról és jelentőségéről ld.: Gáll 2011–2012, 27–56.

²⁵⁴ *Beszámoló*, 1942, 123.

²⁵⁵ A kimetszett díszű agyagművesség Erdélyben. [Die kerbschnittverzierte. Keramik in Siebenbürgen.] Közlemények a debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem Régészeti Intézetéből. Debrecen, 1940. 26.; A mezőbándi bronz lánca. [Die bronzere Lanzenspitze vom Mezőbánd. La lance en bronze de Mezőbánd.] Közlemények a debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem Régészeti Intézetéből. Debrecen, 1940. 2. sz., 7 1.; A régészet nemzeti feladatai. *Magyar Lélek*, III. évf., 1941. 4. sz. 136–138.; Debrecen múltja a legrégebb időktől a honfoglalásig. Debrecen sz. kir. város és Hajdú vármegye. (*Vármegyei Szociográfiák*, XII. évf.) 1941.

²⁵⁶ Adatok Erdély bronzkorához, II. A beresztelki bronzlelet. [Beiträge zu der Bronzezeit Siebenbürgens, II. Der Bronzedepotfund von Beresztelke.] *Archaeologiai Értesítő*, III. Ser., 1941, 1–3. f., 15–19.; A gyaluvarsándi Laposhalom rétegvizsgálata. [Lastratigraphie de la colline Laposhalom de Gyulavarsánd.] *Folia Archaeologica* III–IV. k., 1941, 45. 1.; A kőröslőrői moustérii ipar. [La industrie moustérienne de Kőröslőrő.] Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Kolozsvár, 1941, 41–43. 1.; Az aeneolithikum kolozskorpádi I. jellegű emlékei Erdélyben. [Die aeneolitischen Funde von der Gattung Kolozskorpád I. in Erdély (Siebenbürgen)]. Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Kolozsvár, 1941, 44–99. 1.; A Torma Zsófia-gyűjtemény. [Die Sammlung Zsófia von Torma.] Erdélyi Tudományos Intézet, 1941; Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának 1919–1940. évi állapotáról. Erdélyi Múzeum Egyesület Évkönyve, 1942; Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárának 1941. évi állapotáról. Az Erdélyi Múzeum, 1942, 461–466.; Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára. Szépművészet, Budapest, 1942, 99–101.; A rézcsákányok. [Über die Herkunft der Kupfernen Hacken, Axthacken, Hammeräxte und Pickelhacken vom

és Régiségtárban őrzött Torma Zsófia-gyűjteményről készített monográfiája, amihez nemcsak a szakmai körök, hanem az egyetem kari tanácsa is „melegen gratulált”.²⁵⁷

Az egyetem Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kara az 1941–42. tanévtől minden félévben különböző témákra pályatételeket írt ki, az ezekre érkezett jelíges dolgozatok nyerteseit pedig magas pénzzsszeggel jutalmazta. A *Beszámoló*, illetve a *Tanrend* szerint Roska 1941–45 között az Ősrégészeti Tanszéken a mezolitikum,²⁵⁸ a neolitikum²⁵⁹ és a Bodrogkeresztúri kultúra²⁶⁰ vizsgálatára hirdetett meg pályatételeket. Tanítványai közül Czéh Irén²⁶¹ és Szabó György adott be első díjnak ítélt pályamunkát.²⁶² Szabó György 1943-ban is pályázott, dolgozatát felemelt pályadíjjal jutalmazták.²⁶³

Roska az 1942. január 29.-i kari ülésen szorgalmazta elsőként, hogy az egyetem ősrégészeti tanszéke mellé „*Népvándorláskori és magyar őstörténeti régészet*” címen új tanszék létesüljön. A javaslat apropóját az adta, hogy Förster Aurél, a klasszika filológia ny. r. tanára ugyanezen az ülésen „római provinciális archeológiai” tanszék felállítását kérelmezte.²⁶⁴ Az ülésen Förster „*indítványa ellen, helyesebben annak kiegészítésére arra mutattak rá, hogy a »Népvándorláskori és magyar őstörténeti régészet« tanszéknek a felállítása éppoly szükséges, általános magyar (...) és erdélyi szempontból, mert Erdélynek honfoglaláskori emlékei még mindig nem részesülnek abban a feldolgozásban, melyet pedig – éppen a román folytonosság tanával szemben – megérdemelnének.*”²⁶⁵ Roska Márton a tanszék felállítása ügyében tett javaslatában úgy vélte, hogy „*legfőbb ideje, hogy a régészet*

ungarischen Typus.] Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Kolozsvár, 1942, 1. f., 15–77. 1.; Az érkörtvélyesi kelta szekértemetkezés. [Sépulture celtique á char de Érkörtvélyes.] Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Kolozsvár, 1942, 1. f., 81–84. 1. Forrás: *Beszámoló* 1943, 106.

²⁵⁷ Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések, 1941–42/1. 1942. február 26., VI. rendes ülés, 416.sz.

²⁵⁸ *Tanrend* 1942/I., 60.

²⁵⁹ *Tanrend* 1942/I., 64.

²⁶⁰ *Tanrend* 1944/II., 70. Ezt a következő félévben is meghirdette: *Tanrend* 1944/I., 66.

²⁶¹ *Beszámoló* 1942, 177.

²⁶² *Beszámoló* 1943, 173.

²⁶³ Szegedi Egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1942–43/2. 1943. május 20., IX. rendes ülés, IV.

²⁶⁴ Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1941–42/1. 1942. január 29., V. rendes ülés, 369/3.

²⁶⁵ Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1941–42/1. 1942. január 29., V. rendes ülés, 369/3.

terén a magunk dolgaival is behatóbban foglalkozunk, erre munkatársakat is neveljünk. Erdély nemcsak átvonuló területe volt a Keletről Nyugat felé hömpölygő, különböző népvándorlási hullámoknak, hanem azok rövidebb, vagy hosszabb ideig meg is ülték annak alkalmas pontjait. Példa rá többek között az apahidai és két szilágysomlyói kincs, a maroszentannai, mezőbándi, marosvásárhelyi, marosveresmarti temetők stb. A magyarság erdélyi honfoglalásának kérdése egyik legégetőbb feladatunk. Egész embert kíván, aki egész Erdély részére is munkatársakat nevel. Szorosan összefügg ez a dáko-román kontinuitás kérdésével is, amelyet a régészet eszközeivel ezen a téren is meg kell fogni. Az itt felsorolt szempontokon kívül a Keletről felénk hömpölygő lovasnomádok és a klasszikus műveltség egymásra találásának, hatásának Erdély szempontjából való tanulmányozása, e tanulmányozás eredményeinek gyümölcsöztetése is indokolja e tanszék felállítását.”²⁶⁶ A tanszék felállítása azonban késett, és csak 1944 nyarán valósult meg az időközben magántanárrá habilitált László Gyula vezetésével.²⁶⁷ A II. világháború lezárása után, az újabb román impériumváltás hatására Roska 1945 márciusában lemondott az Érmészeti- és Régészeti Intézet vezetéséről. Hivatali tisztségét javaslatára László Gyula vette át.²⁶⁸

3.3.1.2. Roska Márton tanszemélyzete és az egykori Pósta-tanítványok

Az Érmészeti- és Régészeti Intézet tervezett személyi állományáról az egyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karához 1940. november 15-én írt levél ad tájékoztatást.²⁶⁹ Az előterjesztésben Roska öt tudományos tisztviselőt: Kovács

²⁶⁶ Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1941–42/1. 1942. január 29., V. rendes ülés, 369/3.

²⁶⁷ Balassa–László 2001, 82. SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940-45. 29. doboz, 652/1943-44.; Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések, 1943–44., 1944. március 22-i Bizottsági ülés. 652. sz.

²⁶⁸ MTA Kt. Ms. 4547/73.

²⁶⁹ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 7. doboz, 246/1940–41. dosszié, 81/1940. A dokumentumot ld. jelen disszertáció Források c. fejezete 1. sz. alatt.

Istvánt, Ferenczi Sándort, Novák Józsefet, Dobó Árpádot²⁷⁰ és Mozsolics Amáliát²⁷¹ tervezett állandósítani, gyakornokokat pedig az EME választmányától remélt. További tisztviselői munkakörbe 1940. december 15-én Roska Skrabatovics Ede²⁷² és Szabó Magda²⁷³ felvételét is kérte,²⁷⁴ akiket azonban az EME „rossz anyagi viszonyai miatt” nem sikerült integrálnia az Intézethez. A régi személyzethez tartozott Duka Péter, Keresztes Gyula, Chiorán Pál, Muresán Gábor és Borza Gábor, őket Roska továbbra is alkalmazni szándékozott. Duka Pétert,²⁷⁵ aki 1912. január 20-tól állt az intézet szolgálatában, műszaki altisztnek ajánlotta: „*Valamivel kárpótolnunk kell, mert úgy a magyar uralom, mint a román megszállás idején annyi*

²⁷⁰ „*Dr. Dobó Árpád, Arad megyei glagováci születésű, született 1907. III. 11-én, Tört-latin szakos okl. középisk. tanár, – 1931. V. 21-én tanári, – 1932. V. 17-én pedig doktori oklevelet szerzett, az utóbbit archeológiából, mint főtárgyból. Alföldi A. tanítványa, kitűnő epigraphus, értékes tudományos munkálkodásra tekinthet vissza. Jelenleg a debreceni egyetem történeti szemináriumának tanársegédje. Szolgáltatételre berendelt középiskolai tanári állásra ajánlanám, ha zsidó származása nem volna ennek akadálya. Most róm. kath. vallású.*” Roska Márton jellemzése (SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 7. doboz, 246/1940–41. dosszié, 81/1940.).

²⁷¹ „*Dr. Mozsolics Amália vasvári születésű, Wienben végzett, a legkiválóbb ősrégészeink egyike, intézetemhez szeretne jönni. Nagy tudásának és nyelvismeretének igen nagy hasznát venném. És valóságos jobb kezem lehetne a vidéki gyűjtemények talpraállításai, korszerű ártrendezési stb. munkálataiban – hiszen évek óta ezt csinálja, s ebben olyan külön jártasságra, készségre tett szert, amit Erdélyben szeretne, s kívánnék én magam is hasznosítani. Most 36 éves. Méltányos volna őt legalább a VIII.1.-be kinevezni. Doktori diplomájának nosztrifikálása ezekben a napokban megtörténik.*” Roska Márton jellemzése (SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 7. doboz, 246/1940–41. dosszié, 81/1940.).

²⁷² „*Skrabatovics Ede a latin és a görög nyelvből, valamint a régészetből a románoknál szakvizsgázott tanár mint benevolus most is intézetemben dolgozik. Komoly, törekvő fiatalember, akiből sok jót nézek ki. Okmányai bent vannak. Díjas gyakornoki állásra ajánlom.*” Roska Márton jellemzése (SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 7. doboz, ad 81/1940.).

²⁷³ Valószínűleg Szabó Magda (1917–2007) író volt a pályázó, aki 1940-ben szerzett diplomát a Debreceni Egyetemen. „*Szabó Magda jelenleg a debreceni tanárvizsgálónál működik – idejében beadta kérését, hogy a kolozsvári egyetemhez nevezzék ki. Az a rengeteg adminisztráció, amivel intézetem vezetése jár, múlhatatlanul szükségessé teszi, hogy egy XI. fizetési osztályú segéderőt kapjak. Kérem őt intézetemhez kinevezni.*” Roska Márton jellemzése (SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 7. doboz, ad 81/1940.).

²⁷⁴ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 7. doboz, ad 81/1940.

²⁷⁵ Duka Péter (1888–1961) Zetalakán született munkás székely családban. 1911-ben került Kolozsvárra, ahol az Erdélyi Múzeum munkatársa lett. Első mestere Pósta Béla volt. 1914. augusztus 1-jén vonult be, majd novemberben Galíciában megsebesült, ezért leszerelték. A múzeum raktárait, irodáit, könyvtárait és előadótermeit felügyelte és irányította a kutatói, titkári és technikai személyzetet. Főlaboránsként is működött, halálakor a múzeum „legrégebbi és legszorgalmasabb” munkatársát veszítette el. Munkásságát 1945 után a Munka Érdemrendjével ismerték el. (Az adatok Duka Péter román nyelvű halotti búcsúztatójából származnak. Ld.: Roska Márton hagyatéka: MTA Kt. Ms. 4547/109. A fordítást Hidán Csabának köszönöm.)

odaadással, annyi szeretettel gondozta a gyűjteményeket, védte, óvta azokat, hogy az ilyesmire alig van példa. Fánátikus rajongója az intézet s a múzeum gyűjteményeinek, sokoldalú, fáradhatatlan munkaerő. Nekem egyik erősségem volt a múltban, s lesz a jövőben is nehéz munkámban.”²⁷⁶ Keresztes Gyulát, aki „hűséggel, ragaszkodással tartott ki a legnehezebb napokban is”, laboránsnak kívánta előléptetni. Chiorán Pál, Muresán Gábor és Borza Gábor még „a román megszállás idején” került az intézethez. Roska jellemzése szerint *„rendes, jóra való, dolgos és kifogástalan viselkedésű emberek voltak. A szolgálatban való megtartásuk nemcsak emberséges cselekedet, hanem intézeti érdek is.*”²⁷⁷ Ezzel az öt emberrel azonban még nem volt meg a szükséges létszám. *„Annyi a takarítani való, a fűteni való, s ezzel kapcsolatban olya nagy munka a fahordás, – a nyitási napokon a földszinten, első és második emeleten az ellenőrzés, aztán a hótakarítás, stb.,”* hogy Roska még három ember, Kristóf János, Török János és Horváti András felvételét javasolta. Közülük tervezett laboránst és műszaki altisztet nevelni.²⁷⁸

A volt Pósta-tanítványokat, Kovács István „osztályarcheológust, szolgálattételre berendelt középiskolai tanárt, az érmészet volt magántanárát” hasonló minőségben szándékozott visszahelyezni, Ferenczi Sándort pedig, „aki a gyűjtemények megmentésében sok érdemet szerzett,” I. oszt. adjunktusi állásra javasolta.²⁷⁹ Novák Józsefnek, „legmegbízhatóbb” debreceni tanítványának szolgálattételre berendelt középiskolai tanári állást kínált.²⁸⁰ A tervek azonban nem valósulhattak meg maradéktalanul. Bár Roska kezdeményezte Kovács István magántanári habilitációjának elismertetését, és a kar egyhangúan elfogadta az indítványt, a kiváló numizmatikus szakember betegsége miatt az eljárás megszakadt.²⁸¹ Ferenczi Sándor viszont beadta a magántanári habilitációja iránti kérelmét, amelynek elnyerését végül

²⁷⁶ Roska Márton jellemzése (SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 7. doboz, ad 81/1940.).

²⁷⁷ A fenti „hivatalsszolgák” román származásúak voltak (SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 7. doboz, 65/1940.).

²⁷⁸ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 7. doboz, 246/1940–41. dosszié, 81/1940.

²⁷⁹ Uo.

²⁸⁰ Uo.

²⁸¹ Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1940–41. 1941. január 30. III. rendes ülés 205. sz.

Roska megakadályozta. Helyette „hűséges” tanítványát, Novák Józsefet támogatta, aki 1941. február 1-től I. sz. tanársegéd lett Roska mellett.²⁸²

Amikor pályatársát, **Kovács Istvánt** az Érmészeti Intézetbe ajánlotta, érdemei mellett kiemelte a román megszállás alatti megpróbáltatásait is: *„Kovács István (...) 1900 ápr. 1-től állott az Erdélyi Múzeum Egyesület és a vele kapcsolatos Érmészeti és Régészeti Intézet szolgálatában, az intézet vele együtt fejlődött, gyűjteményeinek egy része az ő munkájának eredménye, – nélküle nem tudjuk a közel 20.000 darabból álló éremgyűjteményt rendbe tenni. A románok egy év előtt nyugdíjazták, nyugdíját azonban olyan mostohán állapították meg (250 pengőt kap havonként), hogy pl. volt laboránsunk, Lehoczky András is többet kap, mint ő. Nekünk erkölcsi kötelességünk, hogy ezt jóvátegyük, fontos muzeális és tudományos érdek, hogy ma, amikor egyetemünk hazatérésével s újjászervezésével kapcsolatban annyi emberrel történt jó, sőt, bizonyos esetekben nagyon is jó, ezt a régi kipróbált tagját is állítsa vissza a maga helyére, s neki is adja meg az őt megillető életlehetőséget.”*²⁸³ Roska az egyetemi oktatásban is számított Kovács Istvánra. Magántanári „jogosítványának” elismerését az 1941. január 30-i III. rendes ülésen tárgyalták.²⁸⁴ Az előadó, Roska Márton javaslata szerint *„A VKM 1913. november hó 27-én 5267.sz. alatt megerősítette dr. Kovács Istvánnak egyetemünkön az érmészetből javasolt magántanárságát s előadásait a rákövetkező félévben meg is kezdte. Ő volt hazánkban az első egyetemi képviselője az érmészetnek. Azóta sem akadt senki. Most 20 éve, amikor a kolozsvári román egyetem bölcsészeti dékánja, a hírhedt szádista, Onisifor Ghibu²⁸⁵ lett, kipiszkálta, hogy a Szegedre költözött egyetem bennünket tovább is vezetett, az egyetemi magántanárok között. Hosszú volna leírni azt a kálváriajárást, amelyen kettőnknek mint még fungens állami tisztviselőknél*

²⁸² Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések, 1941–1942/11941. november 27., III. rendes ülés/2. A kinevezés 1943. augusztus 31-ig tartott.

²⁸³ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 7. doboz, 246/1940–41. dosszié, 81/1940.

²⁸⁴ Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1940–41. 1941. január 30. III. rendes ülés 205. sz. Magántanári képesítését Pósta Béla tanítványaként 1913-ban szerezte meg a kolozsvári egyetemen (Vincze 2014, 142–143.).

²⁸⁵ Onisifor Ghibu (Szelistye, 1883–Nagyszeben, 1972) a pedagógia tanára, 1919-től a Román Tudományos Akadémia tagja. 1909-ben filozófiából és pedagógiából Jénában doktorált. A nagyszebeni és a gyulafehérvári érseki tartomány ortodox tanfelügyelője (1910–1914), majd 1919–1945 között a kolozsvári egyetem pedagógia és pedagógiatörténet tanára. A nemzeti szemléletű tanügy híve és mozgatórugója. 1945 után Caracalban internálták, 1956-ban ismét két évre ítélték, 1958-ban szabadult. Haláláig elszigetelten élt Nagyszebenben (Micu, 1978.). Az adatot Gáll Erwinnek köszönöm.

végig kellett verekednünk. Azzal nem lett vége a dolognak, hogy le kellett mondanunk a magántanárságról, még tekervényes utakon s nem várt módokon ellenünk acsarkodó támadásokat kellett kivédenünk. Karunkon megindult a régi magántanárok ügyének rendezése. Mély tisztelettel kérem, hogy a jelenleg betegen fekvő dr. Kovács István helyett és nevében magam kérem részére a numizmatikából a venia legendi újból való megadását. Ezzel nemcsak erkölcsi elégtételt szolgáltatunk egyik igen érdemes és külföldön is általánosan értékelt s nagyrabecsült tudósunknak, hanem egyetemünk tudományos erejét is növeljük vele.” A kar titkos szavazással tizenhét igen szavazattal egyhangúan elfogadta Roska indítványát, újból megadta Kovács Istvánnak a magántanári jogosítványt, és a határozatot a VKM-hez felterjesztette. Az 1941. március 27.-i V. rendes kari ülés jegyzőkönyve szerint a VKM hiányzó okmányok felterjesztésére szólította fel a kart, az okmányok beszerzése ügyében a dékán intézkedett.²⁸⁶ Több helyen azonban Kovács István neve nem szerepel a kari jegyzékben, magántanári órákat az egyetemen nem hirdetett meg (talán betegsége miatt nem vállalkozott erre²⁸⁷), viszont Roska múzeumi beszámolója szerint az ENM Éremtárának munkájában 1940 óta folyamatosan részt vett.²⁸⁸

A szintén Pósta tanítvány **Vitéz Ferenczi Sándor** 1940 őszétől csupán néhány hónapig kapott helyet Roska mellett az egyetemen I. oszt. adjunktusi minőségben,²⁸⁹ majd az Érem- és Régiségtárban dolgozott múzeumőrként,²⁹⁰ ahonnan 1943-ban a Roskával való rossz viszonya miatt²⁹¹ áthelyezték az Egyetemi Könyvtárba.²⁹² Pedig Ferenczi nagy reményekkel indult. I. oszt. egyetemi adjunktusként 1940. november 4-én, Roska távollétében, de bizonyára annak tudtával, levelet írt Várady Imre kari dékánhoz az Érmészeti- és Régészeti Intézet személyi állományával kapcsolatban, amelyben többek között fiáról, az akkor

²⁸⁶ Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1940–41. 1941. március 27., V. rendes ülés, 297. sz.

²⁸⁷ Az I. világháború alatt esett orosz hadifogságba, ahonnan 1918 nyarán betegen tért haza (Vincze 2014, 147.).

²⁸⁸ Roska 1944, 44.

²⁸⁹ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 7. doboz, 246/1940-41. dosszié, 81/1940.; MNLOL K636. 1941/37825. Ferenczit a VII. fizetési osztályba sorolták.

²⁹⁰ MNLOL K726. 1941/162. Ferenczit a VII. fizetési osztályba 1941. áprilisában nevezték ki.

²⁹¹ Sas 2005, 102.

²⁹² Roska 1944, 44., MMACS 2002, 269.

egyetemi hallgató Ferenczi Istvánról²⁹³ is említést tett. A tervek szerint az ifjú Ferenczit gyakornokká nevezték volna ki, de a VKM rendelete szerint egyetemi hallgató ezt a tisztséget még nem viselhette.²⁹⁴

Ferenczi Sándor egyetemi magántanári habilitációját 1940. december 11-én kérvényezte „*Római tartományi régészet*” tárgykörből a Bölcsész- Nyelv- és Történettudományi Karnál.²⁹⁵ Kérvényét annak ellenére adta be, hogy az egyetemi magántanári szabályzat által előírt három esztendő még nem telt el bölcsészdoktori oklevelének megszerzésétől.²⁹⁶ Indoklása szerint a doktori címet azért szerezte meg ilyen későn, mert a román uralom alatt „tisztán magyar volta miatt” akadályozták vizsgái letételében. A körülmények ismertetése után szakmunkáira is rátért, saját bevallása szerint: „*a nagy intézeti elfoglaltságom és sohase rendes fizetésem ellenére is mindig szorgalmasan igyekeztem művelni szaktudományomat, még pedig a román megszállás ellenére is elsősorban magyar vonatkozású tanulmányokkal.*”²⁹⁷ Magántanári tudományos minősítése ügyében Roska járt el, nyomtatásban megjelent

²⁹³ Ferenczi István Mihály (Kolozsvár, 1921–Kolozsvár, 2000) Ferenczi Sándor fia, Ferenczi Géza bátyja. A kolozsvári református kollégium elvégzése után a kolozsvári egyetemen végzett történelem–földrajz szakon. László Gyula mellett tanársegéd a Bolyai Tudományegyetemen, majd a Román Akadémia Kolozsvári Történeti Intézetének munkatársa, 1963-tól a Kolozsvári Történeti Múzeum osztályvezetője (MMACS 2002, 268–269.).

²⁹⁴ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 7. doboz, 78/1940. A levelet ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 2. sz. alatt.

²⁹⁵ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 11. doboz, 157/1941-42. A beadványt ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 3. sz. alatt.

²⁹⁶ A doktori oklevelét 1939 márciusában állították ki.

²⁹⁷ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 11. doboz, 157/1941-42.

dolgozatait²⁹⁸ is ő bírálta.²⁹⁹ Beadványát Roska 1940. december 11-én terjesztette a kar elé.³⁰⁰ „Kérésének minden sora maga helyett beszél és beszélnek azok a dolgozatai, amelyeket a román megszállás idején, kissebbségi sorban naponként megisméltődő gáncsvetések és megaláztatások közepette jelentetett meg. A kérés tárgya szokatlan: megengedni valakinek, hogy a doktori oklevél kelte után három év előtt bocsájtassék a magántanári képesítés egyes fokozataira. A rendkívüli idők, a súlyos körülmények, amelyek között dr. Ferenczi Sándor doktori szigorlata unos-untalan egyik évről a másikra tolódott, eléggé indokolják, s én hittel hiszem, hogy a minisztérium méltányolni fogja ezt s a kar pártoló előterjesztésére kedvező döntést fog hozni.”

Ferenczi magántanári habilitációjának kérelmét 1941. február 20-án tartott kari ülésen tárgyalták.³⁰¹ Az ülésen az előadóként megbízott Roska azt javasolta, hogy bár Ferenczi „doktori oklevele csak 1939. márciusában kelt (...), de a Tkts. Kar méltányolva azt a körülményt, hogy a folyamodó tisztán politikai okokból magyar volta miatt jutott ilyen későn a doktori címhez, és méltányolva egyetemünk Érmészeti- és Régészeti Intézete, valamint a vele kapcsolatos Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára érdekében kifejtett önfeláldozó működését, nem különben tekintetbe véve korát és a most említett intézményeknél eltöltött szolgálati idejét, – eltekint a doktori

²⁹⁸ „A brassoi Szent Lénárd egyház; Das Dominikanerkloster auf der Burg Kecskés u. Graf Josef Kemény; Der Firtoscher Fund Byzantinischer Goldmünzen; Sind die Bessarabischen und Moldauischen Trajanswäll Bulgarisch-Türkischen Ursprungs?; A bonyhai és szászfenesi éremleletek, ismerteti: Ferenczi Sándor; Lugosi dr. Fodor András levelei, közli: Ferenczi Sándor; Firtosvár aranyéremlelete; A székelyderzsi honfoglaláskori sír; Die Bauperiode der Burgkirche der Brasovia-Burg auf der Zinne bei Kronstadt; Der alte deutsche Name von Gross-Enyed (Strassburg); War Siebenbürgen in der Kunst ein ganz verschlossenes Land und konservativ bis aufs Ausserste? Das Alter des Bonesdorfer Alteres; Die Runensteine von Buneshti – eine Fälschung; Fáji János naplójának családtörténeti adatai. Közli: Ferenczi Sándor; Cețați antice in Județul Ciuc; Az énlaki rovásírástól felirat; Az egykori Kászonszék régészete. A kászoni székelyek letelepülése és eredete; Rovásírásunk R jegye; Firtosvárálja ősbibb neve: Besenyőfalva; Az alsófalvi “rovásírástól” emlék; Relief de la Gradistea Muncelului pastrat in Muzeul in Deva; Dacia Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie.” (SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 11. doboz, 157/1941-42./ad 212.).

²⁹⁹SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 11. doboz, 157/1941-42./64/941. A dokumentumban csak a tényt rögzítették, a bírálat azonban sajnos nincs mellékelve az iratanyagban.

³⁰⁰ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 11. doboz, 135/940. Az előterjesztés szövegét ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 4. sz. alatt.

³⁰¹ Jegyzőkönyv a kolozsvári FJTE BNYTK 1941. február 20-án tartott 4. rendes üléséről. 391/1940-41. 269.sz.; SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 11. doboz, 64/941. A javaslatot ld. jelen disszertáció források c. fejezet 5. sz. alatt.

címnek szokásos három évétől. Hogy mit jelentett dr. Ferenczi Sándor úgy magán, mint tudományos és intézeti életében az imperium átvételétől eltelt idő, csak az tudja, aki végigélte a megszállást.” A javaslat felolvasása után azonban Bartók György, a kar dékánja kifogásolta Ferenczi habilitációs kérésének elfogadását, mert a magántanári képesítő szabályzat 6. §-ának a) pontja által megkövetelt legalább 3 év még nem telt el doktori oklevelének kiállításától. Roska válaszában hangsúlyozta, hogy a kérelmezőt rendkívüli körülmények akadályozták a román uralom alatt doktori szigorlata letételében, ezért szerinte indokolt, hogy ne alkalmazzák a magántanári képesítő szabályzat idézett pontját. Hivatkozott arra is, hogy a korábbi ülésen egy hasonló esetben eltekintett a szabályzat használatától. Mivel Bartók továbbra is fenntartotta álláspontját, az elnök titkos szavazást rendelt el. A Kar tizenegy igen és hat nem szavazattal indokoltnak tartotta Ferenczi kérésének elfogadását. Ugyanekkor titkos szavazásban tizenkettő igen és öt nem szavazattal kimondták Ferenczi Sándor tanársegédnek a habilitációs eljárás első mozzanataként „*személyi minősültségét*”.³⁰² A magántanári habilitációs eljárás következő lépésének megtétele érdekében megbízták Roskát és Bíró Vencelt³⁰³ azzal, hogy a kérelmező tudományos munkásságának bírálata alapján tudományos minősüléséről jelentést tegyenek. Bartók György azonban a hozott határozat ellen különvéleményét jelentette be, amelyben jelezte, hogy Ferenczi ügyében nem a kar, hanem a minisztérium illetékes: „*A Karnak imént hozott határozata ellen kénytelen vagyok különvéleményt jelenteni be. A magántanári képesítő szabályzat 6. §-ának a) pontja megköveteli, hogy a folyamodó egyén oklevele »legalább 3 év előtt kelt« legyen. Ferenczi doktor úr doktori oklevele azonban 1939 márciusában kelteztetett, a hiányzó időnek eltekintésére pedig a – VKM 70.630/1911. számú rendelete értelmében nem a Kar, hanem a Minisztérium illetékes, tehát sem a szabályzat, sem a gyakorlat, amely ma is érvényben van (vö. a sub auspiciis Gubernatoris történt avatások esetében kelt gyakorlatot) Dr. Ferenczi Úr folyamodványának ezidőben való tárgyalását nem engedi meg. Kérem különvéleményemet a Nagyméltóságú*

³⁰² Jegyzőkönyv a kolozsvári FJTE BNYTK 1941. február 20-án tartott 4. rendes üléséről. 391/1940-41. 269. sz.; SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 11. doboz, 64/941.

³⁰³ Bíró Vencel (Vértessomló, 1885–Kolozsvár, 1962) magyar történész, piarista szerzetes, az MTA tagja. 1940-től a Ferenc József Tudományegyetem Erdély és Kelet-Európa története tanszékén ny. r. tanár; 1945–1948 között az újonnan alakult Bolyai Tudományegyetem prodeánja. 1948-ban nyugdíjazták, tanszéke az egyetem átszervezése után megszűnt (MÉL I., 217.).

Miniszter Úr elé február havi kari ülésünk jegyzőkönyvének felküldésével egyidejűleg a Nagyméltóságú VKM elé terjeszteni.”³⁰⁴

Kérvényét Ferenczi 1940. december 11-én adta be, de – látván az elhúzódó procedúrát, és, hogy a kar nem támogatja egyhangúan a kérését, sőt, Roska egy idő után kifejezetten akadályozta – 1941. október 29-én írásban is visszavonta.³⁰⁵ Visszalépését Bartók György dékán is nyugtázta.³⁰⁶ Visszalépésének ügyében Roska is kifejtette véleményét a Kari Tanácsnak.³⁰⁷ „A dékán úr fölhivatta Ferenczit, kérdőre vonta, hogy mi az oka visszalépésének, amire azt hozta fel indokul, hogy ő már 46 éves, megérdemelte volna, hogy egyhangúan menjen át a habilitáció egyes fázisain. Hosszas rábeszélés után meggyőzte, hogy legjobb lesz, ha levelét meg nem írtnak tekinti. Ebbe beleegyezett, a levél eltévedt, s az egész ügyet meg nem történnék tekintették. Ferenczi Sándor akkor székelyföldi kiküldetésben volt. Hazatérvén f.é. (...?) 28-án megkérdeztem, hogy mi indította az államtitkár úrhoz címzett levél megírására? Azt felelte, hogy értesítést kapott a bátyjától Szegedről, melyben közli vele, hogy az érdekében írt Szily államtitkár úrnak, mire ő fogta magát s megírta a visszalépő levelet, mert ő 46 éves lévén, megérdemelte volna, hogy egyhangúan menjen át s különben sincs szüksége a magántanárságra. Kérdésekre kijelentette, hogy a dékán úrnak jóval azelőtt írt, hogy az államtitkár úrral közölte a visszalépését. Ez a historikuma ennek a szokatlan ügynek. Ennek alapján, tekintettel arra, hogy dr. Ferenczi Sándor dezávuálta a bírálóit, dezávuálta karunk dékánját és dezávuálta karunkat (hogy a bátyját is dezávuálta, nem tartozik ránk!), és tekintettel arra, hogy viselkedésével eljátszotta a jogát arra, hogy karunknál magántanár lehessen, kérem, tétesse a kar ad acta az ő magántanárságára vonatkozó ügyet.”

Ferenczi tehát nem lett egyetemi magántanár, és ebben kétségkívül nagy szerepe volt Roskának és a köztük lévő személyes ellentétnek.³⁰⁸ Roska

³⁰⁴ Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1940–41. 1941. február 20., IV. rendes ülés, 269. sz.

³⁰⁵ „Tekintetes Kar! Tisztelettel jelentem, hogy visszavonom a magántanári képesítés elnyerése végett kb. egy évvel ezelőtt beadott kérésemet.” (SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 11. doboz, 157/1941-42.).

³⁰⁶ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 11. doboz, 157/1941-42. A levelet ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 6. sz. alatt.

³⁰⁷ SZTE Lvt. a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 11. doboz, 530/941. A jelentést ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 7. sz. alatt.

³⁰⁸ Roska naplójában is rögzítette a „Ferenczi-ügy” fejleményeit: „1941.VI.21.: Szily nálam, Ferenczi ügy.”; „1942.III.5: Tárgyalás Szilyvel a Ferenczi-ügyben” (MTA Kt.:

közbenjárására 1943-ban az Érem- és Régiségtárból is elhelyezték Ferenczit, az Egyetemi Könyvtárba került át.³⁰⁹ László Gyula egy 1943 őszén kelt levél tanúsága szerint állást ajánlott az ETI Régészeti Szakosztályánál Ferenczinek, amit azonban az akkor már erősen kiábrándult tudós elhárított: „Ami az én kiválóságomat és magyar voltomat illeti, én azokban nagyon kételkedem. Éppen ezért azt tartanám helyesnek, ha a jövőre vonatkozó szándékaikat illetőleg talán a nálam sokkal kiválóbb és valódi magyar szakemberekkel, mint pl. dr. Entz Géza³¹⁰, dr. Novák József, dr. Bíró József stb. egyeznének meg. Semmi esetre se hiszem el, hogy én nélkülözhetetlen, pótolhatatlan vagyok, hogy én nélkülem nem oldhatni meg a kérdéses feladatokat.”³¹¹ „Nem vigasztalta (...) vitézzé avatása sem.”³¹² Ugyanebben az évben hadba vonult, orosz hadifogságban halt meg, ismeretlen körülmények között.³¹³

Novák József a kolozsvári egyetem Ősrégészeti Tanszékén 1941. február 1-től Roska Márton mellett I. o. tanársegéd volt,³¹⁴ majd 1944-től adjunktusként

Ms4546/184.). Tehát az ügyben többször tárgyalt feletteseivel. Ferenczi negatív megítéléséhez Vámszer Géza néprajzkutató, csíkszeredai középiskolai tanár feljelentése is közrejátszhatott, aki 1941 tavaszán azzal vádolta Ferenczit, hogy a csíki várakról készített alaprajzait és a Csíksomlyói Múzeum tulajdonát képező egyéb régészeti dokumentációkat kölcsönkérte, de az ismételt felszólításokra sem szolgáltatta vissza. A témában írt leveleket és Ferenczi válaszeveleit ld.: MTA Kt. Ms. 4547/38.; MTA Kt. Ms. 4547/39.; MTA KT. Ms. 4547/41.; MTA Kt. Ms. 4547/42.; MTA Kt. Ms. 4547/43.; MTA Kt. Ms. 4547/44.

³⁰⁹ MMACS 2002, 269.

³¹⁰ Entz Géza (Budapest, 1913–Budapest, 1993) művészettörténész. 1941-ben a budapesti Szépművészeti Múzeumból a kolozsvári egyetem könyvtárába nevezték ki segédörnek. 1945–1950-ig a Bolyai Tudományegyetem Művészettörténet Tanszékének vezetője. 1950-ben kénytelen volt visszatérni Budapestre, mert magyar állampolgárként egyetemi szerződését nem újították meg. Kolozsvári tartózkodása idején az erdélyi műemlékek számbavételével és az Erdélyi Múzeum középkori anyagának rendezésével foglalkozott. Maradandót alkotott a középkori művészet levéltári forrásanyagának feldolgozásával (MMACS 2002, 233–234.).

³¹¹ Ferenczi Sándor levele László Gyulához. Kelt: Csíktaplocán, 1943. október 8-án. (A levél László Gyula családi hagyatékában található.) A teljes levelet ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 8. sz. alatt.

³¹² Ferenczi 1994, 222–223. Az adatot Boér Hunornak köszönöm.

³¹³ MMACS 2002, 269.

³¹⁴ Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések, 1941–1942/1941. november 27., III. rendes ülés/2. A kinevezés 1943. augusztus 31-ig tartott, a IX. fizetési osztályba sorolva.

tevékenykedett.³¹⁵ Roska jellemzése szerint³¹⁶ „*Novák József történelem-latin szakos középiskolai tanár, a doktorátusa folyamatban van, jelenleg a debreceni egyetem könyvtárában órabéres, – nekem a legjobb, legmegbízhatóbb tanítványom, aki azután is eljár az óráimra, hogy absolvált, – több ásatáson vett részt, ilyenek megszervezésével külön is megbíztam, s ezek rendjén nemcsak kitűnő szervezőnek, hanem fáradhatatlan és pontos megfigyelőnek is bizonyult. Oklevelét 1940. január 30-án szerezte meg. Erdélyi eredetű, 1910. február 13-án született, most 30 éves. Előbb orvosi pályára készült, és természettudományokkal foglalkozott, aminek mint régész is kitűnő hasznát veszi. Most még megkaphatom ezt a derék tanítványomat, később nagyon nélkülözném. Szolgálatételre berendelt középiskolai tanári állásra ajánlom.*”

Ferenczi távozása után, 1941 elején Roska I. sz. tanársegédeként pályája egyenesen ívelt felfelé. Roska mindenben igyekezett támogatni „hűséges tanítványát”. Az 1941. március 10. VIII. rendes ülésen³¹⁷ a belföldi és külföldi kutatási ösztöndíjak elnyerése ügyében Novák József I. o. tanársegéd kérését Roska Márton véleményezte, és további részleteket is közölt egykori tanítványa szakmai képességeiről, szorgalmáról. „*Dr. Novák József, mint két éven át hallgatóm a debreceni egyetemen, aki azután is eljár az óráimra, miután absolvált, a komoly magaviseletű, érett megfontolású, lelkiismeretes ifjú benyomását keltette, aki szabad idejében gyakran járt be az akkor semmiből megteremtődő intézetembe, ahol segített praeparálni, leltározni, rajzolni és fényképezni, s ahol az órákon hallottakat szorgalmas utánolvasással iparkodott kiegészíteni. Ismételten részt vett velem a miskolci, tibolddaróci, alsóábrányi és zsákai régészeti ásatásokon, ahol a fáradhatatlan munkatársat, a pontos megfigyelőt ismertem meg benne. Megbíztam a tikosi ásatások³¹⁸ megszervezésével is s itt is elismerésre méltó, komoly munkát végzett; az ásatásokat együtt kezdtük meg, s fogjuk folytatni az idén is. Három intézet verekedett érte: 1. a debreceni egyetemi könyvtár. 2. a debreceni történeti*

³¹⁵ Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések, 1943–1944. 1943. december 16., IV. rendes ülés, 134. sz. VIII. fizetési állásban 1943. december 16.-án nevezték ki, a megbízás 1944 február 1-től 1946. augusztus 31-ig terjedt.

³¹⁶ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 7. doboz, 246/1940-41. dossziében, 81/1940.

³¹⁷ Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések, 1940–41. 1941. március 10., VIII. rendes ülés, 72.sz/n.

³¹⁸ Roska a román uralom alatt engedély nélkül is ásott Erdélyben (Roska 1942, 462.; Roska 1944, 36.).

szeminárium s 3. magam. Hajlamai hozzám vonzották. Ezért kértem az intézetemhez való kinevezését, ahol jobbközem. Tudományos programja már jelzi az utat, amelyen el fog indulni, ebben biztos kalauzul szolgálnak: nagy olvasottsága, történeti, régészeti és néprajzi tudása, valamint az a körülmény, hogy a hazai viszonyokat jól ismeri, s az érdeklődők rendelkezésére tud állni, s őket értékes, helyes útbaigazítással el is tudja látni. A határvédelmi vonalaknak történelmi szempontból való megállapítása terén Erdélyben eddig kevés történt, a régészet segítségével való megoldása az ezzel összefüggő kérdéseknek dr. Novák Józsefre vár. Emellett ki fogja venni a részét minden olyan munkából, amely egy vidéki nagy gyűjtemény feladataival függnek össze.” A szaktanári vélemények alapján a kar Novák Józsefet „A” kategóriában kiemelve ajánlotta az ösztöndíj elnyerésére. Az egyetemi Beszámoló szerint Novák József tanársegéd tudományos munkássága az 1941–42-es tanévben két római kori témában írt tanulmányból állt.³¹⁹ Novákot főként a római kor érdekelte, a tervek szerint az ETI megbízásából ő készítette volna el Erdély római kori repertóriumát,³²⁰ ami azonban a II. világháború kiteljesedése, illetve az ismételt román impériumváltás miatt nem valósulhatott meg. Munkája elismeréseként többször kapott pénzjutalmat. A Budai Goldberger-féle adományból³²¹ az 1941–42-es tanévben 200 pengő jutalomban részesült,³²² míg 1942-ben az egyetemen szakirodalmi munkásságát díjazták. Utóbbit Roska véleményezte:³²³ „(...) Dr. Novák Józsefnek egy dolgozata jelent meg Újabb napocai feliratos kő – De ara votive Napocensi Recentiora címen és rövidesen megjelenik (már ki is van szedve!) A zalatnai (Ampelum) Juppiter és Fortuna szentély bronzedényei – De vasibus aeneis Fani Jovis Fortunae Salutaris in Zalaterna címen kb. 1 ívnyi terjedelemben, de, s ezt különös hangsúllyal kell kiemelnem: másfél éve dolgozik Dacia repertóriumán. Nem kell a Tekintetes Kar előtt különösebben bizonygatnom, hogy egy ilyen repertórium nagy szaktudást, roppant széleskörű irodalmi ismereteket kíván, ezenfelül sok-sok önfeláldozást, s anyagi áldozatot. Hosszú évek türelmes munkája után léphet vele a

³¹⁹ 1. Újabb napocai feliratos kő. *Közlemények az Erdélyi Múzeum-Egyesület Érem- és Régiségtárából*, I. évf., Kolozsvár, 1941, 1. sz., KI-ban is.; 2. A zalatnai Fortuna salutaris és Jupiter szentély bronzedényei. *Közlemények az Erdélyi Múzeum-Egyesület Érem- és Régiségtárából*, II. évf., Kolozsvár, 1942, 232–245. Forrás: Beszámoló 1943, 115.)

³²⁰ Sárándi 2015, 480, ETI jelentés 1943, 3.

³²¹ A zsidó származású textilgyáros, Goldberger Leó (1878–1945) pénzadománya.

³²² Beszámoló 1943, 174.

³²³ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 17. doboz, 833/1941–42. 698. sz. 1942. június 22., X. kari ülés.

nyilvánosság elé. Az igaz, hogy ezzel olyan segédeszközt ad úgy a római régészek, mint történészek és nyelvészek kezébe, ami lényegesen megkönnyíti tudományos kutatásaikat. Azalatt mások a cikkek légióit bocsájthatják közre. Ha már most ezek előrebocsájtásával mérlegre teszem a 3 számbajöhető tanársegéd jutalmazásának ügyét, nyugodt lelkiismerettel, anélkül, hogy akár az egyiket, akár a másikat kissebbíteném, első helyen dr. Novák Józsefet ajánlom megjutalmazásra, aki 33-ik életévében van, okl. középiskolai tanár is s nő”. Förster Aurél ny. r. tanár azonban a kari ülésen megjegyezte, hogy „a jutalmazásra ajánlott archeológiai értekezés latin nyelvű kivonata botrányos alak és mondattani hibák sorozatából áll”. A kar többek hozzászólása után úgy határozott, hogy a három jelöltet „aequo loco” (kedvező helyen) ajánlja jutalmazásra.³²⁴

Novák József 1942. április 2-án kötött házasságot Czéh Irén egyetemi hallgatóval,³²⁵ aki szintén Pósta tanítványa volt, és 1941 elejétől az ENM Érem- és Régiségtárában gyakornokoskodott.³²⁶ 1944 őszén a front közeledése miatt Roska megbízta Novákot, hogy az Erdélyi Nemzeti Múzeum értékes leleteivel Budapestre utazzon. A háború után családjával Szekszárdon telepedett le, ahol múzeumigazgatóként több ásatást is vezetett. Később főiskolai tanárként, történelem szakos főfelügyelőként és a Népművelési Intézet munkatársaként tevékenykedett.³²⁷

3.3.1.3. Roska Márton tanítványai

A kolozsvári egyetem Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Karán a hallgatók a tanárképzés részeként tanulhattak archeológiát, hasonlóan a korszakban működő többi egyetem képzéséhez. A hallgatók közül öten tűntek ki a sorból szorgalmukkal és tehetségükkel. Nem rajtuk múltott, hanem a körülményektől, hogy később egyikük sem maradhatott a régészpályán.

³²⁴ Uo.

³²⁵ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 15. doboz, 603/1941–42. A levelet ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 9. sz. alatt.

³²⁶ Roska 1942, 461.

³²⁷ MMACS 2002, 659.

Czéh Irén (1942. április 2-től **Novák Józsefné**)³²⁸ Zalaegerszegen született 1919. november 27-én. Pécsen élt, majd 1940 őszén lett a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi karának hallgatója.³²⁹ Az ismét megnyílt egyetemre már mint II. éves hallgató iratkozott be.³³⁰ A kari jegyzék szerint az 1940–41. tanév második felére tandíjmentességet kapott.³³¹ Elhivatottságáról tanúskodik, hogy 1941-ben a „Magyarország és Erdély művelődéstörténeti kapcsolatai a régibb kőkorban” című ősrégészetből meghirdetett pályázatára benyújtott munkájával (egy pályamunka érkezett be)³³² 100 pengőt nyert el.³³³ A jeligével beadott pályamunkát Roska véleményezte: *„A Mecsek jelige alatt beadott ősrégészeti pályamunka aránylag rövidre fogott dolgozat, amely azonban a tárgykört teljesen felöleli. Szerzője jól ismeri úgy az anyaországi, mint az erdélyi emlékeket, azokat helyesen értékeli, ismeri azok irodalmát, kivéve a román nyelvű irodalmat, amely azonban ma szinte hozzáférhetetlen még a szakember előtt is, mert a Régészeti Intézet szakkönyvtárát az elvonuló románok annyira kifosztották, hogy még a régibb palaeolithikus irodalmat is magukkal vitték. Nyelvezete világos, okfejtése helyes. Megfelelően átdolgozva és kibővítve doktori disszertációnak is el tudnám fogadni.”* A dolgozat másik bírálója Felvinczi Takács Zoltán ny. r. tanár volt: *„A Mecsek jelige alatt beérkezett »Magyarország és Erdély művelődéstörténeti kapcsolatai a régibb kőkorban« c. pályamunka egy szorgalmas egyetemi hallgató dolgozata, aki röviden ugyan, de lelkiismeretesen beszámol arról, amit az előadásokon hallott. Minthogy kezdő embertől nem várható az, hogy egy csonka tanév alatt bárminő egyéni eredményre is jusson, a munka tárgyilagosságára és az anyag rendszeres feldolgozására való tekintettel a pályadíjat kiadhatónak tartom.”*³³⁴ Czéh Irén tehát szép reményekkel indult a régéssz pályán. Neve a Roska által 1942-ben írt első múzeumi beszámolóban is szerepel, amely szerint 1941-

³²⁸ A házasságkötés dátuma Novák József leveléből ismert, amelyet 1942. április 21.-én írt a Kar Dékáni Hivatalának (SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 15. doboz, 603/1941–42.).

³²⁹ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 15. doboz, 603/1941–42.

³³⁰ Egyetemi tanulmányait valószínűleg a pécsi egyetemen kezdte.

³³¹ Szegedi Egyetemi Jegyzőkönyvek. A kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1940–41., 1941. február 26., VII. rendkívüli ülés.

³³² Szegedi Egyetemi jegyzőkönyvek. A kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1940–41., 1941. május 27., VII. rendes ülés. 482. sz.

³³³ Beszámoló 1942, 177.

³³⁴ Szegedi Egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1940–41., 1941. május 27. VII. rendes ülés. 482. sz.

elejétől az ENM Érem- és Régiségtárának gyakornoka volt:³³⁵ „*Munkatársaim nagy részét az államsegélyből kell fizetnem s ez évenként a jövő évtől kezdve közel 9.000 pengőt tesz ki. Az idén, csonka évről lévén szó, 3.459 pengőt kellett kifizetnem erre a célra. Ezt azonban a legjobb befektetések egyikének kell minősítenem, mert az a fiatal gárda, amelyiket a múzeumhoz sikerült kötnöm, ú. m. Czéh Irén, Pálffy Antal, Perczely Nándor, Szabó György és ifj. Kós Károly, a magam és a dr. Mozsolics Amália múzeumőr, valamint debreceni hűségese tanítványom, most tanársegédem, dr. Novák József vezetése és segítsége mellett a legszebb ígéret a jövőre nézve. Számukat szaporítanom kell, mert a munka sok, halasztást nem tűr.*” Czéh Irén neve, és néhány megjegyzés róla, Roska naplójában³³⁶ is szerepel, a bejegyzések azonban 1942 nyaratól³³⁷ már a köztük lévő kollegiális viszony megromlásáról tanúskodnak.³³⁸ 1945 után Magyarországon folytatta életútját, régészeti tevékenységet ezután nem végzett.

Ifj. Kós Károly (Sztána, 1919–Kolozsvár, 1996), Kós Károly (1883–1977) építész, grafikus, író fia, az újraalakult kolozsvári egyetem Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi karára 1940 novemberében iratkozott be.³³⁹ Rövid ideig Budapesten tanult, majd 1943 decemberétől újra a kolozsvári egyetem hallgatója, ekkortól tandíjkedvezményt is kapott.³⁴⁰ 1943 szeptemberében Roska Márton irányítása alatt részt vett a nagyesküllői (Kolozs megye) „Eskühalom” feltárásán,³⁴¹ majd az 1944. április 27. VIII. rendes ülésen 1944. szeptember 1-től 1945. augusztus 31-ig terjedő időre az Érmészeti- és Régészeti Intézetben díjtalan gyakornoknak választották.³⁴² Doktori szigorlatra bocsátása ügyét az 1944. május 10-ei VII. rendkívüli ülésen tárgyalták.³⁴³ „*Kós Károly abszolált kari hallgató doktori*

³³⁵ Roska 1942, 461.

³³⁶ Roska Márton hagyatékának egy részét, köztük naplóit az MTA Kézirattára őrzi.

³³⁷ 1942 áprilisától Roska I. sz. adjunktusának, Novák Józsefnek a felesége, a viszony megromlásában talán ez a körülmény is közrejátszhatott.

³³⁸ „1942.VIII.6: *Novákné kijelentette, hogy ő nem engedi az urát kiszállásokra.*”; „1943.II.13: *Nováknét kidobom.*” MTA Kt. Ms. 4546/184.

³³⁹ Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1940–41. 1940. november 9., III. rendkívüli ülés, 17. sz.

³⁴⁰ Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1943–44. 1943. december 16., IV. rendes ülés, 132–133. sz.

³⁴¹ Kós 1943, 144.

³⁴² Szegedi Egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések, 1943–44. 1944. április 27., VIII. rendes ülés, 244.sz.

³⁴³ Szegedi Egyetemi jegyzőkönyvek, A kolozsvári FJTE BNYTK ülések, 1943–44. 1944. május 10., VII. rendkívüli ülés, 54. sz.

szigorlatra való bocsátása iránti kérése és értekezésének bírálata ügyében dr. Gunda Béla³⁴⁴ ny.r. és dr. Roska Márton ny.r. tanárok előterjesztett jelentését és javaslatát meghallgatva a Kar Kós Károly Népi földművelés Kalotaszegen c. – a 8666/1944 VKM sz. rendelete alapján két kéziratot példányban benyújtott – értekezését „cum laude” fokozattal elfogadja, s nevezettet néprajzból, mint fő, ősrégészetből és emberföldrajzból, mint melléktárgyakból szóbeli szigorlatra bocsátja.” Az 1944. június 15-i X. rendes kari ülésen³⁴⁵ Roska Márton fizetéstelen tanársegédnek javasolta, viszont Szabó T. Attila³⁴⁶ ny. rk. tanár különvéleményét fejezte ki: „Az előterjesztett javaslatra nézve egy elvi jelentőségű megjegyzésem van. Szokatlanul tartom azt, hogy egyik jelentős egyetemi címet, a tanársegédit, olyannak adjuk, aki a doktori címet alig egy hónapja f. évi május 12-én szerezte meg, és így bár kétségtelenül reménykedve nézhetünk most induló tudományos pályája elé, eddigi tudományos közleményei alapján ilyen cím adományozását korainak tarthatjuk. Ha megnézzük a többi karok és más egyetemek e téren folytatott gyakorlatát, azt látjuk, hogy a tanársegédi címet csak több évvel a doktorátus után hosszabb egyetemi és tudományos működés jutalmaként adják. Hangsúlyozom, hogy magam még szavazást sem kívánok ebben az ügyben, de lelkiismereti kötelességemnek tartom, ezt az észrevételt megtenni akkor, mikor Karunkon például a történeti tanszék mellett olyanok viselnek tiszteletbeli tanársegédi címet, mint dr. Guoth Kálmán, Kolozsvár város főlevéltárosa, vagy dr. Jakó Zsigmond³⁴⁷, az Erdélyi Múzeum levéltárosa,

³⁴⁴ Gunda Béla (Temesfüves, 1911–Debrecen, 1994) etnográfus, az MTA tagja. 1943-ban nyilvános rendes tanárrá nevezték ki a kolozsvári egyetem néprajzi tanszékére, ahol 1948-ig dolgozott. 1949-től a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem újonnan szervezett néprajzi tanszékének tanára, majd haláláig tanszékvezetője (MMACS 2002, 330–331.).

³⁴⁵ Szegedi Egyetemi jegyzőkönyvek, A kolozsvári FJTE BNYTK ülések, 1943–44.1944. június 15., X. rendes ülés, 304. sz.

³⁴⁶ Szabó T. Attila (Fehéregyháza, 1906–Kolozsvár, 1987) erdélyi magyar nyelvész, történész, irodalomtörténész, néprajzkutató, az MTA tiszteleti tagja. 1936-tól Kolozsváron az Erdélyi Múzeum Egyesület levéltárában Kelemen Lajos mellett tevékenykedett, 1940-től a kolozsvári egyetemen a magyar nyelvészet tanára volt. 1940-ben kinevezték a Magyar Nyelvtudományi Intézet igazgatójává is, illetve az akkor megalakult Erdélyi Tudományos Intézet Nyelvészeti osztályának élére. 1945-ben, a Bolyai Tudományegyetem megalakulásakor a Nyelvtudományi Tanszék vezetője lett. 1952-ben eltávolították az egyetemről, és a Román Akadémia kolozsvári Nyelvtudományi Intézetében a román–magyar nagyszótár szerkesztéséhez osztották be. 1954-től visszatérhetett az egyetemre, ahol 1971-ben történt nyugdíjazásáig magyar nyelvtörténetet tanított (MÉL 1994, 825–826.).

³⁴⁷ Jakó Zsigmond (Biharfőlegyháza, 1916–Kolozsvár, 2008) Széchenyi-díjas magyar történész, levéltáros, paleográfus, az MTA tiszteleti tagja. Az erdélyi magyar történettudomány egyik legjelentősebb alakja.

<http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/j.htm#Jak%C3%B3Zsigmond>. Letöltés ideje: 2019.09.19.

akinek tudományos munkássága mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben országos viszonylatban is kiemelkedő. Ha megkezdjük az egyetemi címek adományozása terén ezt a gyakorlatot, értékét veszti ez a tiszteletreméltó cím, amelyet eddig derekasan rászolgáltaknak adtunk és kellene adnunk ezután is. Ismételten kijelentem, hogy nem akarok ebben a kérdésben szavazást kérni, csak a Kar figyelmébe ajánlom az itt előterjesztett észrevételeket.” A Kar azonban Szabó T. különvéleményét figyelmen kívül hagyta, és Roska javaslatát elfogadva Kós Károlyt az 1944–45-ös tanévre fizetéstelen tanársegédnek választotta. Ugyanakkor az Erdélyi Nemzeti Múzeum Néprajzi tárának vezetését is rábízta.³⁴⁸ Az ismételt román impériumváltás után létrejött Bolyai egyetemen László Gyula tanársegédje lett,³⁴⁹ majd a későbbiek folyamán kizárólag néprajzi témákkal foglalkozott. Munkásságáért 1995-ben az MTA külső tagjává választották.³⁵⁰

Szabó György (Dicsőszentmárton, 1920–Kolozsvár, 2011) 1939–1943 között tanult a kolozsvári egyetemen, latin–görög szakos tanári diplomáját 1943-ban szerezte meg. 1944-ben doktorált régészetből.³⁵¹

A második bécsi döntés után újranyitott egyetemen az 1940. november 9-i III. rendkívüli kari ülés szerint többek között Szabó György felvételi ügyét is függőben tartották, de felvétele esetén a kar tandíjmentességet adományozott.³⁵² Az 1940. november 28-i I. rendes kari ülésen készült jegyzőkönyvi névsorban már mint felvett szerepelt,³⁵³ tandíjmentessége évekig megmaradt. Az egyetemi Beszámoló szerint az 1940–41-es tanévben rendkívüli tanulmányi segélyben részesült, 120 pengőt kapott.³⁵⁴ Az 1941–42-es tanévben, III. éves bölcsészhallgatóként³⁵⁵ elnyerte a Horthy Miklós ösztöndíjat.³⁵⁶ Egyetemi éve alatt két alkalommal adott be

³⁴⁸ Vincze 2009, 104.

³⁴⁹ Balassa–László 2001, 82. Az erre vonatkozó levéltári adatokat ld. a Bolyai Egyetemről szóló fejezetben.

³⁵⁰ MMACS 2002, 497.

³⁵¹ Antal 2002, 1–2.

³⁵² Szegedi Egyetemi jegyzőkönyvek. A kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1940–41, 1940. november 9., III. rendkívüli ülés, 17. sz.

³⁵³ Szegedi Egyetemi jegyzőkönyvek. A kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1940–41, 1940. november 28., I. rendes ülés, 84.sz.

³⁵⁴ Beszámoló 1942, 173.

³⁵⁵ Beszámoló 1943, 168.

³⁵⁶ A Horthy Miklós ösztöndíjat Hóman Bálint alapította 1937-ben a szegény származású tehetséges diákok tanulmányának biztosítására (Ujváry 2010, 77). Szabó György 360 pengőt kapott.

pályamunkát ősrégészetből, és mind a kétszer érdekesnek találták arra, hogy a pályadíjat elnyerje. Az egyetemi Beszámoló szerint 1942-ben Roska „A mesolithikum hazánkban” címmel írt ki pályatételt ősrégészetből, egy pályamunka érkezett be, amit a kar 100 pengővel jutalmazott. Szerzője Szabó György III. éves rendes hallgató volt.³⁵⁷ Szabó György pályamunkáját a „Megtettem mindent, amit megtehettem” jelige alatt adta be, bírálója Roska Márton és Felvinczi Takács Zoltán³⁵⁸ ny. r. tanárok voltak.³⁵⁹ Roska bírálata szerint „...az irodalmat meglehetősen kritikával használja fel, s ha a sokféle ellentétes vélemény között nem mer mindig határozottabban állást foglalni, óvatosságát megértjük, mert amint a szerző is kifejti, az egész kérdés még embriókorát éli, s sok-sok kutatásra van még szükségünk, hogy az egyes fő- és alkorszakok képe jobban kidomborodjék előttünk. Hazánk mesolithikumáról voltaképpen csak rövid vázlatot ad, de ez ma a maximum amit nyújthat. Legfennebb egy pár képpel illusztrálhatta volna ezt, de e helyett adja Veszprém, Arad, valamint Borsod, Abaúj- Torna, Szabolcs és Szatmár vmegyék térképét, az illető megyék mesolithikus lelőhelyeivel. Egy pár sajtóhibája nem esik az ő rovására, hanem az irodalom terhére irandó, ahonnét az adatait merítette. Előadása világos, magyaros, komoly. Javaslom, hogy a kitűzött díj részére kiadassék.” Felvinczi Takács szerint „»A mesolithikum hazánkban« című pályamunka érdekes, komoly dolgozat. Írója elismerésre méltó áttekintéssel dolgozza fel az anyagot. A hazai fejlődést helyesen hozza kapcsolatba a magyar területen kívül lezajlott nagy folyamatokkal. Az irodalmat jól ismeri. Különös egyéni érdeme, hogy sikerült eddig ismeretlen új anyagot is felkutatnia. A pályadíjat kiadhatónak tartom.” A másik pályamunkáját 1943-ban, IV. éves hallgatóként írta. Dolgozatát az „Erdély neolithikumának az anyaországhoz való viszonya” címen kitűzött pályatételre ugyanezzel a címmel adta be. Az 1943. május 20.-i IX. rendes kari ülés jegyzőkönyve szerint³⁶⁰ Roska Márton és Bíró Vencel ny. r. tanárok szerint

³⁵⁷ Beszámoló 1943, 173.

³⁵⁸ Felvinczi Takács Zoltán (Nagysomkút, 1880–Budapest, 1964) magyar művészettörténész. A budapesti Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Múzeum megalapítója és igazgatója. 1940-ben az egyetemes művészettörténet tanárává nevezték ki a kolozsvári egyetemre. A román impériumváltás után a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen tanított, ahonnan 1947-ben kiutasították. A szegedi egyetem bölcsészkarán tanított, ahol 1950-ig volt alkalmazásban (MMACS 2002, 264–265.).

³⁵⁹ Szegedi Egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések, 1941–42/2. 1942. május 18., VIII. rendkívüli ülés, 37/j.

³⁶⁰ Szegedi Egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1942–43/2.1943. május 20., IX. rendes ülés, IV.

a „Hullatja levelét az idő vén fája” jellegű pályamunka „*szerzője teljesen ismeri és kritikával használja fel az erre vonatkozó irodalmat, a kérdést minden részletében ismeri, azt minden oldalról megvilágítja, és annak rendjén meglepő szaktudásról tesz bizonyosságot. Dolgozatához 19 képet is mellékel és ezzel teszi még kézzelfoghatóbbá mindazt, amit a kérdésről mond. Ez a pályamunka belső értéke tekintetében messze túlhaladja a rendes mértéket, és annak idején szívesen venném, ha szerzője doktori értekezéssé bővítené ki. Nemcsak a kitűzött jutalomdíj kiadását javaslom szerzője részére, hanem kérem annak, ha lehetséges a kétszeresére, de legalább a másfélszeresére való felemelését.*” A Kar a javaslat alapján a pályamunka szerzőjét, Szabó György VIII. féléves (IV. éves) kari hallgatót felemelt pályadíjban részesítette.

Díjtalan gyakornokká történő kinevezését Roska a kar 1942. április 30-án tartott VIII. rendes kari ülésén kérvényezte:³⁶¹ „*Tisztelettel kérem, hogy Szabó György III. éves tanárjelöltet, aki a vezetésem alatt álló intézetben 1941. április hó 1-től mint napidíjas gyakornok van alkalmazva, a díjtalan gyakornoki teendők ellátásával megbízott gyakornoknak megválasztani s megerősítés végett a nagym. VKM-hez felterjeszteni szíveskedjék. Szabó György alapvizsgáját a maga idejében kitűnő-dicséretes-dicséretes eredménnyel tette le, szorgalmas, pontos, megbízható és lelkiismeretes munkatársam lett, akit azután is intézetemhez szeretnék kötni, ha egyetemi tanulmányait elvégezte. Ezt célozza jelen előterjesztésem is.*” Ugyanezen az ülésen kérvényezte Roska,³⁶² hogy az 1942–43. tanévre Szabót az ősrégészeti tanszékre is nevezzék ki.

Roska az EME 1942. évi működéséről készített jelentésében szintén megemlíttette Szabó Györgyöt, mint „sokat ígérő munkatársat”:³⁶³ „*Azon kell lennünk, hogy a mértéken felül megszorodott munka rendes elvégezhete érdekében szaporíttassanak az állások. Nagy érdeke volna a múzeumnak, ha az olyan sokat ígérő munkatársak, mint Szabó György IV. éves és ifj. Kós Károly III. éves tanárjelöltek véglegesen hozzánk kapcsolódhatnának.*” Fizetéstelen tanársegédnek

³⁶¹ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 15. doboz 643/1941-42. 575. sz.; Szegedi Egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1941–42/2., 1942. április 30., VIII. rendes ülés, 575. sz.

³⁶² Szegedi Egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1941–42/2., 1942. április 30., VIII. rendes ülés, 579/h.

³⁶³ Roska 1943, 46.

az 1944. április 27-i, VIII. rendes ülésen választották meg,³⁶⁴ az Érmészeti- és Régészeti Intézetben az 1944. szeptember 1-től 1945. augusztus 31-ig terjedő időre nevezték ki. Az 1944. május 10-i, VII. rendkívüli ülésen³⁶⁵ a tanszéki segédszemélyzet irodalmi munkásságának jutalmazásakor Szabó György díjtalan gyakornokot a szaktanárok javaslata alapján a 2. helyen jutalmazták.

1944 őszén polgári deportáltként az Urálban volt fogságban, ahonnan 1945-ben tért haza.³⁶⁶ Deportálása és fogsága történetét naplójában örökítette az utókorra, túlélve a vele együtt raboskodó társait, akiknek sorsát szintén feljegyezte. Elbeszélése szerint október 14-én a kolozsvári múzeumból vele együtt Pálffy Antalt, Haáz Ferencet³⁶⁷, Szilveszter Pétert és Illyés Józsefet (az utóbbi kettő altisztként dolgozott a múzeumban) egy orosz járőr „rövid igazoltatás” címén bekísérte a Honvéd utcai fogházba, ahonnan szovjet lágerekbe szállították őket. Roska Mártonnak „*békét hagytak*³⁶⁸ és Balogh Ernőnek, valamint a legidősebb altisztnek, Duka Péternek, nyilván, mert valamennyien túl voltak egy bizonyos koron”.³⁶⁹ 1945. szeptember 1-jén tért vissza Kolozsvárra: „*Déltájban eljutottam a múzeumba Roska Marci bácsihoz, a főnökömhöz. Szegény Szilveszter Péterné nem akarja elhinni, hogy a férje nem jön vissza többé. Felkerestem Buh Zsuzskát, és átadtam halott édesapja jegygyűrűjét, amely kissé rongált állapotban volt, mert egy motozás alkalmával a még forró hamuba rejtettem el. Gazdám a régi: sokat beszél, szólott arról is, hogy állása bizonytalan, még nem tudja, hogyan alakul a sorsa. Nála ebédeltem: szalonnát, sajtot, tésztát, szőlőt.*”³⁷⁰

³⁶⁴ Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1943–44. 1944. április 27., VIII. rendes ülés, 244. sz.

³⁶⁵ Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1943–44. 1944. május 10., VII. rendkívüli ülés, 49. sz.

³⁶⁶ Később emlékeit *Kolozsvári deportáltak az Urálban* címmel 1994-ben adta ki Kolozsvárott.

³⁶⁷ Haáz Ferenc (Székelyudvarhely, 1913–Szovjetunió, 1944) etnográfus. A Székelyudvarhelyi Református Kollégium tanára, majd egyetemi tanársegéd Kolozsvárott, a néprajzi tanszéken <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/h.htm#Ha%C3%A1zFerenc>. Letöltés ideje: 2019.09.19.

³⁶⁸ Szabó korábbi naplőbejegyzései szerint Roska szintén bizonytalan volt sorsa alakulásában: szeptember 15–16.: „*A káosz egyre nő. Főnököm nem tudja eldönteni: menjen-e, maradjon-e. A múzeumi alkalmazottak közül néhányan már elutaztak. Újabb bombatámadások érték a várost, sok volt az áldozat; öt légiriadó.*”; Október 5–6.: „*Főnökünk rossz hangulata tovább tart, Tónival is feszült a viszonya*” (Szabó 1994, 10., 12.).

³⁶⁹ Szabó 1994, 14.

³⁷⁰ Szabó 1994, 70.

1945–47 között a marosvásárhelyi római katolikus főgimnáziumban, majd egy évig a gyulafehérvári Római Katolikus Mailáth Főgimnáziumban tanított. 1948-tól 1982. évi nyugdíjazásáig a kolozsvári Bolyai tudományegyetemen oktatott, kezdetben latint, majd összehasonlító világirodalmat. 1972-ben szerezte meg második doktorátusát összehasonlító irodalomtörténetből.³⁷¹

Pálfy Antal (?–1945, Szovjetunió) Roska Márton mellett volt gyakornok az egyetem Régészeti Intézetében és az ENM Régiségtárában. Pályáját a II. világháború törte derékba: 1944. október 14-én egy szovjet járőr az intézet több fiatal munkatársával együtt munkaszolgálatra vitte a Szovjetunióba, ahonnan nem tért haza.³⁷²

Az egyetemi Beszámoló szerint Pálfy Antal bölcsészethallgató az 1940–41-es tanévben rendkívüli tanulmányi segélyben részesült Perczely Nándorral és Szabó Györggyel együtt, fejenként 120 pengőt kaptak.³⁷³ Az 1941. június 19.-i, VIII. rendes kari ülésen tárgyalták Pálfy Antalnak „az ősrégészeti tanszékre”, az 1941–42. tanévre díjtalan gyakornokká történő kinevezését. A javaslatot Roska terjesztette be:³⁷⁴ „Tisztelettel kérem, hogy Pálfy Antal végzett tanárjelöltet díjtalan gyakornoknak megválasztani s megerősítés végett a nagym. VKM-hez felterjeszteni szíveskedjék. Pálfy Antal egyik legjobb, legderékabb, legszorgalmasabb és sokat ígérő hallgatóm, aki április elsejétől, mint benevolus dolgozik intézetemben, és akit már most szeretnék magamhoz kötni. Intézetem sokat nyerne, ha ez sikerülne.” A kar az előterjesztéshez hozzájárult. Az 1942. évről írta Roska az EME Évkönyvében:³⁷⁵ „Örvendetes esemény a múzeum életében hogy Pálfy Antal végzett tanárjelöltet gyakornoknak nevezték ki s ez által ez a ritka képességű és bámulatos munkaerejű munkatársam végleg a múzeumunkhoz kapcsolódott.” Az 1942. június 22.-i, X. rendes kari ülés jegyzőkönyve szerint Roska, az Érmészeti- és Régészeti Intézet igazgatója Pálfy Antal és Szabó György díjtalan gyakornokokat, valamint Kós Károly, Kovács Kata³⁷⁶

³⁷¹ Egyed 2011; Antal 2002, 1–2. Nevéhez fűződik Benkő József *Transsilvaniájának* és levelezésének fordítása és kiadása (Szabó 1999, 7–94.).

³⁷² Ld. Szabó György naplóját (Szabó 1994, 14.); és Vincze 2009, 102.

³⁷³ Beszámoló, 1942, 173.

³⁷⁴ Szegedi Egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1940–41. 1941. június 19., VIII. rendes ülés. 525. sz.

³⁷⁵ Roska 1943, 45–46.

³⁷⁶ Kovács Katalint 1942. január 31-től az ETI-ben is alkalmazták „díjnok” (gépíronő) minőségben (ETI jelentés 1943, 1.).

és Czéh Irén múzeumi napidíjasokat a tanévben végzett „rendkívüli” munkájukért jutalomban részesítette.³⁷⁷ Pálffy az Érem- és Régiségtár ásatásaiban is részt vett. Roska utasítására a Kolozsvár-Zápolya utcai feltárásokat folytatta volna László Gyula helyett, annak oroszországi kutatóútja miatt.³⁷⁸ „ez az ásatás voltaképpen a vezetésem alatt álló múzeum ásatása, amelyhez az anyagi segítséget a Tudományos Intézet volt szíves adni, és amelynek a vezetését László Gyula tanár úr volt szíves vállalni, de oroszországi útja előtt inkább Pálffy Antal foganatosította azokat.”

Pálffy 1944 februárjában léptették elő múzeumi segédőrré. Erről az EME elnökségének értesítése tudósít, amit Roskának mint az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti, Művészeti és Néprajzi Tára igazgatójának küldtek Pálffy Antal előléptetéséről: „Mellékelten tisztelettel megküldjük szíves tudomásulvétel és további intézkedés végett a nagyméltóságú m. királyi vallás- és közoktatásügyi Miniszter úr 79.731./1943.IV.3.sz. rendeletét Pálffy Antal múzeumi gyakornok úr múzeumi segédőrré a X. fizetési osztályba való kinevezéséről. Kvár, 1944. február 9.”³⁷⁹ Pálffy Roska a *Közlemények* c. folyóirat szerkesztési munkálataiba is bevonta: 1943 folyamán a fiatal gyakornok volt Roska „jobbkeze”. „Megbízható, pontos és lelkiismeretes” munkatársként jellemezte, aki „Porolissumban is megállta a helyét”.³⁸⁰

1944. október 14-én az Érem- és Régiségtárból Szilveszter Péter altiszttel együtt vitte el Pálffy munkaszolgálatra egy orosz járőr, ahonnan egyikük sem tért haza.³⁸¹ Az esetet Szabó Györgyön kívül Székely Zoltán is megörökítette *Emlékirataiban*:³⁸² A „múzeumban maradt Pálffy Antal, fiatal régész is, biztosnak vélvén a helyzetet. Ezeket azért említem, mert az oroszok ezeket mind elvitték – köztük Csutak Árpádot, Csutak Vilmos³⁸³ fiát is, aki az édesanyjával Szentgyörgyről

³⁷⁷ Szegedi Egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1941–42/2. 1942. június 22., X. rendes ülés. 699. sz. 2.

³⁷⁸ KmROL-EMELvt 1942/4.

³⁷⁹ KmROL-EMELvt 1944/85.

³⁸⁰ Roska 1944, 43.

³⁸¹ Vincze 2009, 102.

³⁸² Székely Zoltán: *Emlékeim*. Sepsiszentgyörgy, 1993 (Kézirat). Az emlékirat vonatkozó részének közlését Székely Zsoltnak köszönöm.

³⁸³ Csutak Vilmos (Zágon, 1878–Sepsiszentgyörgy, 1936) magyar történész, helytörténész. 1916–36 között a Székely Nemzeti Múzeum őre, majd igazgatója. Bécsben, Budapesten és a Székelyföldön végzett levéltári kutatások alapján főleg helytörténeti tanulmányokat írt (MMACS 2002, 171–173.).

Kolozsvárra jött – csak Árvay³⁸⁴ jött vissza a fogságból, a többi ott pusztult. A kolozsvári románok az oroszoknak azt adták be, hogy ezek a fiatalok mind partizánok.” 1945 eleji halálukat munkaszolgálatos társuk, Szabó György örökítette meg: „Haáz Feri is e napon hunyt el; mondják, hogy utolsó perceiben mind a pecsétgyűrűjét emlegette, bizonyára haza szeretne volna juttatni. Így pusztult el ez a két derék, tehetséges ember, akik közül Tóni olyan közel állott hozzám, mintha testvérem lett volna. A múzeumból négyen kerültünk fogságba, a négyből rajtam kívül ekkor még élt Szilveszter Péter, de február elején magamra maradtam.”³⁸⁵

Perczely Nándor (1918, Kolozsvár–1944, Mezöbö) *„1918-ban született Kolozsvárott, itt végezte a középiskolát, s utána a kolozsvári egyetemnek lett hallgatója”.*³⁸⁶ Roska „népvándorlás koros régésznek” szánta az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárában. László Gyula 1942-es jellemzése szerint *„semmilyen gyakorlattal és irodalommal nem rendelkezik, de jó képességű”.*³⁸⁷ Az egyetemi Beszámolóban rögzítették, hogy az 1941–42-es tanévben Horthy Miklós ösztöndíjban részesült, Perczely IV. éves volt ekkor, 360 pengőt kapott.³⁸⁸ A klasszika-filológia területén is kiváló eredményeket ért el, ezért az 1941. május 27.-i, VII. rendes ülésen Förster Aurél³⁸⁹ ny. r. tanár, a Klasszika-Filológia Intézet igazgatója Perczely Nándor kari hallgatót a *klasszika-filológia és ókori történeti intézethez* díjtalan gyakornoknak javasolta:³⁹⁰ *„Szorgalma és szakképzettsége érdemessé teszi a megbízatásra, másrészt fontos érdeke az intézetnek, hogy díjas gyakornokának katonai szolgálata idejére se álljon be fennakadás a munkában.”* A kar a javaslathoz hozzájárult, a fiatal gyakornok kinevezése pedig helyesnek bizonyult, hiszen még komolyabban végezte munkáját, amely miatt az 1942. június

³⁸⁴ Árvay József (Brassó, 1916–Sepsiszentgyörgy, 1975) nyelvész, helytörténész, tanár. Az SZNM, majd a sepsiszentgyörgyi levéltár levéltárosa (MMACS 2002, 25–26.).

³⁸⁵ Szabó 1994, 37.

³⁸⁶ Szegedi Egyetemi jegyzőkönyvek, A kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1940-41. 1941. május 27-i, VII. rendes ülés, 459.sz.

³⁸⁷ Sárándi 2015, 472.

³⁸⁸ Beszámoló 1943, 168.

³⁸⁹ Förster Aurél (Budapest, 1876–Budapest, 1962) klasszika-filológus, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1940-től 1942-ig a kolozsvári egyetem klasszika-filológia intézetének igazgatója, 1942. július 1-jétől nyilvános rendes tanárként a budapesti egyetem ókortörténeti intézetében tanított 1947-es nyugdíjazásáig (MÉL 1967, 534–535.).

³⁹⁰ Szegedi Egyetemi jegyzőkönyvek, A kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1940-41. 1941. május 27-i, VII. rendes ülés, 459. sz.

22.-i, X. rendes kari ülésen Förster jutalomra javasolta Perczely Nándort.³⁹¹ Perczely a régészeti tevékenységgel sem hagyott fel, Roska 1942 októberében László Gyula oroszországi kutatóútja miatt és Pálffy Antal esetleges más irányú elfoglaltságára hivatkozva Perczely Nándort javasolta a Kolozsvár-Zápolya utcai feltárások folytatására.³⁹² Ivánka Endre³⁹³ ny. r. tanár Perczely Nándor díjtalan gyakornoknak az 1943/44. tanévre történő folytatólagos megválasztására és a kiegészítő díjas gyakornoki megbízására javaslatot terjesztette elő, amit a kar elfogadott.³⁹⁴ „Tisztelettel kérem, hogy a klasszika-filológiai és ókori történeti tanszék mellé Perczely Nándor végzett kari hallgató, díjtalan gyakornokot, aki katonai szolgálatából a közel jövőben szerel le, az 1943/44. tanévre folytatólagosan megválasztani és egyben kiegészítői minőségben a díjas gyakornoki teendőkkkel is megbízni szíveskedjék, a katonai szolgálatot teljesítő dr. Szádeczky Kardoss Samu illetményei terhére és katonai szolgálatának idejére.”

A katonai szolgálatból azonban Perczely Nándor tartalékos zászlós soha nem szerelt le, 1944. október 3-án hősi halált halt a tordai csatában.³⁹⁵ A tragikus hírt munkatársáról Szabó György is megörökítette naplójában: „1944. október 7–8.: A szomorú hírek közül kiemelkedik egy: Perczely Nándor barátom, gyakornok a Klasszika-filológiai Intézetben, elesett Ludas környékén; egynapos asszonyfelesége, özvegy édesanyja gyászolja, s mi, a barátai; a halál akkor sújt igazán, ha a közelünkben ragad el valakit.”³⁹⁶

³⁹¹ Szegedi Egyetemi jegyzőkönyvek, A kolozsvári FJTE BNYTK ülések, 1941–42/2. 1942. június 22-i, X. rendes ülés, 699. sz.

³⁹² KmROL EMELvt 1942/4.

³⁹³ Ivánka Endre (Budapest, 1902–Bécs, 1974) klasszika-filológus, bizantinológus, filozófiatörténész. az MTA levelező tagja. 1940-től a kolozsvári egyetemen a klasszika-filológia és az ókori történelem nyilvános rendkívüli, 1941-től rendes tanára. A Kolozsvárra bevonuló román csapatok elől 1944 szeptemberében családjával együtt Bécsbe menekült. 1945–47-ben a Bécsi Egyetemen tanított vendégprofesszorként. 1947-től 1969-es nyugdíjazásáig a grazi egyetemen a klasszika-filológia nyilvános rendes tanára, az egyetemen működő bizantinológiai intézet vezetője (MÉL 1981, 333.).

³⁹⁴ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga 1940–45. 23. doboz, 664/1942-43.,

³⁹⁵ Bús 2005, 61. Perczely Nándor a kolozsvári 26/I. gyalog tábori pótzászlóaljjal került a tordai hadszíntérre 1944 szeptemberében. A harcok során alakulatának személyi állományát a 26. gyalogezred veszteségeinek pótlására használták fel, így osztották be a besztercei 26/III. gyalogoszászlóalj 9. puskás századába. 1944. október 3-án hajnali 2-kor „comblövésből eredő elvérzés” következtében hunyt el. Katonái még aznap, a mezőbői görög-katolikus templom mellett temették el, a hősi temető III. sorának 7. sz. sírhelyébe.

³⁹⁶ Szabó 1994, 12.

3.3.1.4. László Gyula a kolozsvári egyetemen. Út a katedrához

László Gyula az 1941–42-es tanév első félévétől kezdve tartott órákat a kolozsvári egyetem Ősrégészeti Tanszékén, miután 1941 júliusában „a népvándorlás és az első magyar századok régészete” c. tárgykörből megszerezte a magántanári címet. Bár 1941 elején kérvényezte más intézeti tanárokkal³⁹⁷ együtt, hogy a magántanári kinevezés előtt is meghirdethessen félévenként heti 2 órai előadást proszemináriumi vagy megbízott előadói előadás formájában, ezt azonban a Kari Tanács nem támogatta. Arra viszont felhívta a figyelmet, hogy „*az egyes professzorok az intézeti munkában részt adhatnak a kérelmező intézeti tanároknak*”.³⁹⁸

Magántanári kérelmét és előadásainak tervezetét László 1940. november 21-én nyújtotta be az egyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karához.³⁹⁹ A kérelemhez csatolt előadásainak tervezetét nyolc félévre dolgozta ki, és a népvándorlás, illetve „az első magyar századok régészetét” az egyes részletkérdések kidolgozása mellett összefüggésben kívánta tárgyalni.⁴⁰⁰ Utóbbi témakört különösen fontosnak tartotta, „*mert ebben a tekintetben az erdélyi hallgatóknak sok mulasztást kell pótolni*”.⁴⁰¹ Előadásait az anyagismertetés, az anyagismeret (technikai módszerek), az ásatási és terepismeret, illetve a muzeológiai ismeretek köré csoportosította. Az első blokkban a már meglévő és közölt anyag ismertetését tervezte, a vonatkozó irodalom bemutatásával. A régészeti leleteket a néprajz, a történelem és művelődéstörténelem „kútfőiként” értelmezve kívánta bemutatni. László nem kész eredményeket szándékozott közölni, hanem úgy tervezte az előadások felépítését, „*hogy a módszer, a lehetőségek, az összehasonlító anyag felkutatása és használata, valamint az eredmény, tehát a tudományos munkamenet egész hálózata, világosan rajzolódjék ki a hallgatóság előtt*”. Legfontosabb feladatának a munkatárs-nevelést tekintette, ezért a hallgatók számára rendszeressé kívánta tenni az ásatásain való részvételt, ahol a gyakorlatban tervezte bemutatni „*az*

³⁹⁷ A kérelmezők között szerepel az ETI-ben tevékenykedő Kovács László, Makkai László és Venczel József stb. neve is.

³⁹⁸ Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1940-41. 1941. január 30., III. rendes ülés, 189. sz.

³⁹⁹ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45., 10. doboz, 760/1940-41. A dokumentumokat ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 10–11. sz. alatt.

⁴⁰⁰ Uo.

⁴⁰¹ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45., 10. doboz, 760/1940-41.

ásatás technikai és tudományos feladatait és módjait. Ide tartozik továbbá az anyag kezelése, feldolgozása, naplózása, kiállítása...” Az előadás-tervezet megszerkesztésénél főként azokat a kérdéseket vette figyelembe, „amelyekre éppen Erdélyben kell feleletet adjon a régészet”. Ez határozta meg tervezett előadásainak témaköreit is.⁴⁰² Félévenként három előadást ütemezett be, amelyekben a régészeti-módszertani és muzeológiai előadásokon kívül az elméleti oktatásban a népvándorláskori germán népek (jazigok, vandálok, gótok, gepidák, longobárdok) mellett a hunok, az avarok és a honfoglaló magyarok, illetve az első magyar századok és a kunok régészetét időrendi sorrendben kívánta tárgyalni. További előadásokat is tervbe vett a népvándorlás kori népek és a lovasnomádok kultúrájáról, az európai keresztény kultúrkör hatásairól, de a magyar őstörténet számára releváns keleti területek ismertetését is fontosnak tartotta.⁴⁰³ László összegzése szerint „A vázlatból kiviláglik, hogy egyrészt időrendi rétegződésben tárgyalom az egymást leváltó művelődéseket és népeket, másrészt elejétől kezdve, minden félévben a honfoglaló magyarsággal összefüggő kérdéseket is tárgyalok. Az időrendi kérdésekkel legalábbis egyenlő rangú szerepet szánok az egyes művelődéstörténelmi áramlatok kutatásának és népi hátterének. Ez utóbbi kérdés tárgyalásánál igen fontos a szegényes temetkezések elemzése, mert a vezető rétegeknek a divattal változó anyagi kultúrája mellett a pásztorok, mesteremberek és a földművesek hosszú időn keresztül változatlanul őrzik eljárásaikat és eszközeiket. Ezen a ponton kapcsolódik be előadásaimba a néprajz.”⁴⁰⁴

Kérelmét a kar 1940. december 19-én tartott, II. rendes ülésén tárgyalta.⁴⁰⁵ A kari tanács felkérésére beadványát Roska Márton és Viski Károly egyetemi ny. r. tanárok

⁴⁰² „Erdély népei a rómaiság összeomlásától a magyar honfoglalásig, ezen belül a román folytonossági elmélet kérdései; Erdély és a honfoglalás, Erdély meghódításának történelme; A székelység régészeti emlékei és ezek forrásértéke a székely kérdés eldöntésében.” SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45., 10. doboz, 760/1940-41.

⁴⁰³ „A pusztai lovasnépek és a kereszténység Magyarországon; A magyar koronázási jelvények; A belső ázsiai népek régészeti emlékei; Magyarország területe a népvándorláskor világkereskedelmében; Irán, Belső Ázsia és Távol-Kelet a népvándorlás korában; Erdély a népvándorlás korában; A népvándorlás kori műveltségek előzményei (szkíták stb); Dél-Oroszország a népvándorlás korában; Az utolsó 20 év magyar népvándorláskori irodalma; A honfoglaló magyarság műveltsége.” SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45., 10. doboz, 760/1940-41.

⁴⁰⁴ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45., 10. doboz, 760/1940-41.

⁴⁰⁵ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45., 8. doboz. 218/1940-41.

véleményezték.⁴⁰⁶ Előadásainak tervezete szerintük „nemcsak anyagismeretről, hanem elhatározásának komolyságáról is tanúskodik”. Roska kiemelte, hogy „amikor arról volt szó, hogy ki menjen Debrecenbe szakelőadónak az ottan megszűnő régészeti tanszékre, egy embernek a neve merült fel komolyan, a László Gyuláé. Nekünk különös tudományos öröm, hogy velünk jöhetett Kolozsvárra, s az itteni sok-sok tennivalóból kiveheti a maga részét. Hogy ezt a munkát egyetemünkkel kapcsolatosan is, tehát eredményesebben, és szélesebb körben való hatóerővel végezhesse el, tudományos meggyőződésünk minden erejével ajánljuk, hogy őt a magántanári habilitációs eljárás különböző fokozataira bocsátani kegyeskedjék.” A kari jegyzőkönyv szerint a javaslat felolvasása után a kar titkos szavazást rendelt el, amelynek során huszonegy szavazattal egyhangúan kimondták, hogy László Gyulát az egyetemi magántanári képesítés „további cselekményére bocsátják”.⁴⁰⁷

Az 1941. március 27-i, V. rendes kari ülésen a tudományos minősítés elbírálására megbízott Roska Márton és Viski Károly szaktanárok jelentéseit hallgatták meg.⁴⁰⁸ Roska általános jellemzése szerint „László Gyula munkáiban egy kiforrott, nagy készültségű, éles megfigyelő erővel és a régészetben nélkülözhetetlen aprólékosan boncolgató képességgel bíró tudós mutatkozik be, akinek nagy biztosságot kölcsönöz a szakirodalom alapos ismerete, történeti tudása, a néprajzi művelődés- és településtörténeti nyelvtudományi és gazdaságtörténelmi irodalomban való jártassága. Az a körülmény, hogy elébb a Képzőművészeti Főiskolát látogatta, olyan külön adottságokat vált ki belőle, amelyek szerencsésen érvényesülnek abbeli törekvésében, hogy megoldásra választott kérdései megírása rendjén tekintettel legyen az egyes tárgyak készitési módjára, a készítés menetére, eszközeire, anyagkészletre stb. is. Így aztán a tárgyon túlmelve, egy-egy kismesterség munkamenetét is kibogozza s a műhelyszempontokat is figyelembe veszi. Ezen az úton haladva, nemcsak egy-egy tárgy, hanem egy-egy egykorú művelődési kör központját és kisugárzását is meg tudja határozni. Néprajzi tudása segíti hozzá, hogy az egyes tárgyakat és tárgycsoportokat s azok szerepét a mindennapi élet szempontjából nézze és vizsgálja s ne merüljön el a pusztán általánosan szokásos, nálunk német mintára

⁴⁰⁶ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45., 9. doboz, 218/40-41.132. sz. A dokumentum szövegét ld. a Források c. fejezet 12. sz. alatt.

⁴⁰⁷ SZTE Lvt., a FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45., 9. doboz, 218/40-41.132. sz.

⁴⁰⁸ Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések, 1940–41. 1941. március 27., V. rendes ülés, 343. sz.

elhatalmasodó rendszerezésben, hanem a régészeti anyagban az egykori életformát igyekszik megragadni.” Roska szerint László „tisztában van a megoldandó feladatokkal, látja azok megoldhatóságának módját, meg van győződve arról, hogy hallgatóival az előadásokon kívül gyakorlati téren is kell foglalkoznia s muzeológiai ismereteket is kell nekik nyújtania”. A tanszékvezető azt is megosztotta a Kari Tanáccsal, hogy már debreceni pályafutása idején is Lászlóban látta utódját: „Évek óta figyelem a fejlődését s bevallom, hogy benne láttam debreceni katedrámon az utódomat már évekkel ezelőtt. Nagy tudományos öröm a számomra, hogy amikor sorsom és a kötelesség Kolozsvárra szólított vissza, a miniszteri tisztánlátás László Gyulát is egy roppant nehéz, egész embert kívánó őrhelyre állította itten.” Roska, tekintettel arra, hogy „tudományos készültsége, irodalmi munkássága olyan súlyos természetű, hogy a rendes mértéken messze felül van”, arra kérte a Kari Tanácsot, hogy mentse fel Lászlót a szokásos kollokvium alól. A próbaelőadás megtartása alóli felmentését viszont nem kérte, hogy a kar is megismerhesse a jelölt „jó előadói” képességeit.⁴⁰⁹ Viski véleményes jelentése szerint „(...) László Gyula kitűnő szaktudományos képzettségén, szakirodalmi nagy jártasságán kívül egyik szembeűnő erőssége – nyilván képzőművészeti végzettségének köszönhető – érzékeny formalátása, a technikai alkotás, a mesterség iránti sajátos érdeklődése, a gyér vagy töredékes maradványokból rekonstruáló képessége. Ezekhez járul – bizonyos mértékben a tudományos munkában sem nélkülözhető – elképzelő ereje. Nagy erőssége a leletanyag modern szempontú kritikája, rostálása, a bizonytalan értékű, kétes hitelű nem módszeres ásatás (kutatás) révén gyűlt anyag iránti bizalmatlansága. (...) László kutatómódjára jellemző a rokontudományok (pénztörténet, helynévkutatás, településtörténet, emberföldrajz, gazdaságtörténet, s általában művelődéstörténet, valamint a néprajz) eredményeinek figyelmes számbavétele, értékesítése. (...) Így László fokozatosan, öröndetes fejlődése során egyre több eredménnyel halad a régészet végső célja: a tárgy által jelzett kor emberi életének megismerése felé. E törekvésben jelentős támogatója néprajzi érdeklődése, s a néprajz hasznosítható eredményeiben való jártassága. (...) Magántanári előadásának tervezetében a főntebb vázolt munkássága vezető elvei szerint a tárgykörébe tartozó régészeti anyag alapján az egykori művelődés, műveltséget

⁴⁰⁹ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45., 10. doboz, 760/1940-41. A jelentés szövegét ld. a Források c. fejezet 13. sz. alatt.

alkotó és birtokló nép, a népek áramlása, egymásra hatása kap hangsúlyt. Előadásában ezt szándéka jellemezni, életre kelteni, bemutatni. Hangsúlyozza a csak a szegényes leletekkel jellemezhető széles néprétegek régi műveltség szintje kutatásának fontosságát. Ez a néprajzias tudományos szemléletmód előadásait a mához kétségkívül közelebb hozná, s ezen az úton a régészet iránti érdeklődést bizonyára fokozni tudná.”⁴¹⁰

A javaslat felolvasása után Viski csatlakozott Roska javaslatának ahhoz a részéhez, ami László Gyulának a kollokvium alóli felmentésére és a próbaelőadás megtartására vonatkozott. A kar azonban a kollokvium alóli felmentést nem látta indokoltnak, így tizenhét igen és egy nem szavazattal a magántanári habilitációs eljárás befejező mozzanataként magántanári kollokviumra bocsátották.⁴¹¹ A magántanári kollokviumra 1941. április 30-án, a VI. rendes kari ülésen került sor.⁴¹² A kar a kollokviumot elfogadta, a próbaelőadást május 2.-ára írták ki, és a bizottság tagjait is megnevezték.⁴¹³ László Gyula nyilvános próbaelőadásáról a sajtó is hírt adott. 1941 május 1-én a *Keleti Újság* beharangozója szerint „*Dr. László Gyula intézeti tanár folyó évi május hó 2-án pénteken, déli 12 órákkor a Bölcsész- Nyelv- és Történettudományi Kar III. számú tantermében (Farkas utca 1. szám I. emelet) tartja egyetemi magántanári próbaelőadását »Nyerges temetkezés a honfoglaló magyaroknál« címmel. Az előadás nyilvános és azon a nagyközönség is részt vehet.*”

⁴¹⁴ Miután László Gyula megtartotta próbaelőadását, a bizottság határozathozatalra visszavonult, majd a kar nevében a próbaelőadást egyhangúan elfogadta.⁴¹⁵

⁴¹⁰ Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések, 1940–41. 1941. március 27., V. rendes ülés, 343. sz. A dokumentum szövegét ld. a Források c. fejezet 14. sz. alatt.

⁴¹¹ Uo.

⁴¹² Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1940–41., 1941. április 30., VI. rendes ülés, 416. sz.

⁴¹³ „*Dr. László Gyula egyetemi intézeti tanár, egyetemi magántanári képesítési kollokviuma. A Kar a kollokviumot egyhangúlag elfogadja, s kimondja, hogy dr. László Gyulát további cselekményekre bocsátja. A próbaelőadás elbírálására s a Kar nevében hozandó végső határozathozatalra a következő bizottságot küldi ki: Dr. Várady Imre dékán elnöklete alatt: Dr. Zolnai Béla, Dr. Felvinczi Takáts Zoltán, Dr. Roska Márton, Dr. Viski Károly, Dr. Váczy Péter ny.r. tanárok, Dr. Szilágyi Loránd nyrk. tanár. A próbaelőadás idejéül f. évi május 2-a de. 12 órát tűzi ki.*” (SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45., 9. doboz, 563/40-41. 416. sz.).

⁴¹⁴ *Keleti Újság*, 1941. május 1.

⁴¹⁵ Szegedi egyetemi jegyzőkönyv, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1940–41. 1941. május 2-i, Bizottsági ülés, 616/1940-41. sz. 2–5. sz.

Magántanári képesítését László Gyula *A népvándorlás és a magyar honfoglalás korának régészete* című tárgykörből a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól 1941. június 23-án (17. kép) kapta meg (39.045/1941. IV. 1. VKM. sz.).⁴¹⁶ Magántanári habilitációja után a honfoglaló magyarok régészete, mindennapi élete és őstörténete, illetve erdélyi emlékanyaga, valamint „az avarok Magyarországon” témákban hirdetett meg órákat. Az 1944–45. tanév első félévében prozeminárium formájában *Bevezetés a régészeti munkába* címmel régészeti módszertani ismeretek is bekerültek az órarendbe:

1941–42. tanév I. félév:⁴¹⁷ Az avarok Magyarországon. Heti 2 óra, László Gyula magántanár. Később meghatározandó időben és helyen.

1941–42. tanév II. félév:⁴¹⁸ Az avarok Magyarországon, (II. rész), Heti 2 óra, szombat 11-13-ig, László Gyula magántanár az Érmészeti és Régészeti Intézetben.

1942–43. tanév I. félév:⁴¹⁹ A honfoglaló magyarok régészeti emlékei I. Heti 2 óra, szombat 11-13-ig, László Gyula magántanár az Érmészeti és Régészeti Intézetben.

1942–43. tanév II. félév:⁴²⁰ A honfoglaló magyarok régészeti emlékei, különös tekintettel Erdélyre. Heti 2 óra, szombat 11–13-ig, László Gyula magántanár a Néprajzi Intézetben.

1943-44. tanév I. félév:⁴²¹ A Magyar őstörténelem régészete, Heti 2 óra, szombat, 11-13-ig, László Gyula magántanár a Néprajzi Intézetben.

1943-44. tanév II. félév:⁴²² A Magyar őstörténelem régészete, II. rész, Heti 2 óra, szo. 11-13-ig, László Gy. magántanár, a Néprajzi Intézetben.

1944/45 I. félév:⁴²³ A honfoglaló magyar nép élete I. Heti 3 óra. László Gyula ny.rk. tanár; Erdély a népvándorlás korában. Heti 1 óra. uaz a tanár, A Magyar őstörténelem

⁴¹⁶ Beszámoló 1942, 163.; MNLOL K.636. 1941/38701, 39045.

⁴¹⁷ Tanrend 1941/I., 27. (Az egyes félévek rendjét tartalmazó „Tanrend”-ek szövegénél az eredeti dokumentumok betűhű írásmódját, rövidítéseit és kiemeléseit követtem.)

⁴¹⁸ Tanrend 1942/II., 29.

⁴¹⁹ Tanrend 1942/I., 27.

⁴²⁰ Tanrend 1943/II., 28.

⁴²¹ Tanrend 1943/I., 32.

⁴²² Tanrend 1944/II., 32.

⁴²³ Tanrend 1944/I., 29.

régészete I. Heti 1 óra., uaz a tanár.; Bevezetés a régészeti munkába (proszeminárium). Heti 2 óra. uaz. a tanár.⁴²⁴

Az 1940/41-es egyetemi Beszámolóban még csak László Gyula tudományos munkásságát tüntették fel, amelyekben avar és honfoglaló magyar témákat dolgozott fel.⁴²⁵ A Beszámoló szerint László Gyula magántanár tudományos munkássága 1942-ben néprajzi, magyar őstörténeti és régészeti-módszertani dolgozatokkal bővült.⁴²⁶ László Gyula intézeti tanárként, Roskához hasonlóan, az egyetemen kívül is tartott tudományos előadásokat. Kolozsvár mellett Kecskeméten és Budapesten népszerűsítette a magyarság nemzeti identitásának erősítésére is alkalmas tudományos eredményeit.⁴²⁷ Az 1941/42-es tanévben László már mint magántanár tartotta meg tudományos-népszerűsítő előadásait honfoglaló magyar, avar, és régészeti-módszertani témákban.⁴²⁸

⁴²⁴ Tanrend 1944/I., 29.

⁴²⁵ A tépei lelet. *Archaeologiai Értesítő* XIX—XXI. t., 1940. 77–90.; Avarkori pásztorkészégek. *Archaeologiai Értesítő* XXIII—XXIV. t., 1940. 91–98.; Újabb keresztény nyomok az avarorból. *Dolgozatok*, XXI—XXVI. t., Szeged, 1940. 145–158.; *Die Handelswege Ungarns in der Völkerwanderungszeit*. Ungarn, 1941. S. 12.; Kalandozáskori magyar lovasok egy régensburgi XII. századi vállkővön. *Szép művészet*, 1941.; *Die Krönungssymbole*. Ungarn, das Antlitz einer Nation, 1940. S. 12. Forrás: Beszámoló 1942, 130–131.

⁴²⁶ Adatok az avarság néprajzához I–II. [Contributi all'etnografia degli avari.] *Archaeologiai Értesítő* XLV—XLVIII. t., 1941, 175–204. 1. Kl.-ban is.; Közöletlen gót leletek az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában. [Unveröffentlichte gotische Funde in der Num.-Arch. Abt. des Siebenbürgischen National-Museums (Auszug)]. *Közlemények* I. f., Kolozsvár, 1941. 122–128. 1. Kl.-ban is.; A kergesség gyógyítása és foggal való herélés a nagykövesdi (Zemplén m.) juhászoknál. *Néprajzi Értesítő*, 1942. Kl.-ban is.; A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. *Archaeologia Hungarica* XXVII. évf., 1941, 19. t., 81. k., 106. 1.; Adatok az avarság néprajzához IV. *Gerevich Emlékkönyv* V–IX. k., 1942, 16–24. 1. Kl.-ban is.; A magyar őstörténelem régészetéről. *Hitel*, Kolozsvár, 1942, 144–157. 1. Kl.-ban is.; A népvándorláskori temetők térképezéséről [Sur la cartographie des nécropoles de lepoque de la migration es peuples]. *Fólia Archaeologia* III-IV. évf., 1942, 265–267. Forrás: Beszámoló 1943, 114.

⁴²⁷ Az 1940–41. tanévben: A magyar nyereg története. A Katona József-Társaságban Kecskeméten, 1940. XII. 18.; A tiszafüredi nyergesség. A Néprajzi Társaságban Budapesten, 1941. II. 26.; Nyerges temetkezés a honfoglaló magyaroknál. (Magántanári próbaelőadás.) A Ferenc József-Tudományegyetemen Kolozsvárott, 1941. V. 3.; A honfoglaló magyarok nyerge. Az Erdélyi Múzeum Egyesületben Kolozsvárott, 1941 V. 13. Forrás: Beszámoló 1942, 154.

⁴²⁸ A honfoglaló magyarok műveltsége. A munkás szabadegyetemen Kolozsvárott, 1941; Az avarok hitvilágáról. Az Országos Régészeti és Művészettörténeti Társulatban Budapesten, 1942. IV. 15. 2.; A régészeti néprajz módszerei. A Néprajzi Társaságban Budapesten, 1942. V. 27. (Beszámoló 1943, 144.).

Egyetemi és intézetbeli elfoglaltsága mellett László Gyula 1941–1942 telén a Reichsbund für Vorgeschichte (Birodalmi Őstörténeti Központ) meghívására külföldi régészeti kiküldetésre is vállalkozott. Az 1942. évre vonatkozó egyetemi Beszámoló szerint „*Dr. László Gyula magántanár a Reichsbund für Vorgeschichte meghívására a magyar kultuskormány kiküldötteként megbízást nyert a megszállott oroszországi területek tudományos felkutatására, különleges megbízatást mind német, mind pedig magyar részről a puszta népek régészeti emlékeinek feldolgozására.*”⁴²⁹ Az oroszországi kutatóút miatt László 1941. november 21-én eltávoztatást kért Bartók György kari dékántól, aki megadta az engedélyt (a kutatóút ismertetését ld. az Erdélyi Tudományos Intézet Régészeti Szakosztálya c. fejezetben).⁴³⁰

„*Méltóságos Dékán Úr!*

Van szerencsém tisztelettel bejelenteni, hogy a Reichsbund für Vorgeschichte felkérésére a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Úr önagyméltósága 28.576/1941 III. 3.ü.o. számú rendeletével megbízott, hogy magyar részről hivatalos minőségben Fettich Nándor dr-al egyetemen részt vegyek a meghódított Oroszország területén szervezett régészeti kutató és ásató munkában. Kiküldetésem időpontját úgy beszéltem meg, hogy lehetőleg zavartalanul elláthassam egyetemi teendőim, és Erdély népvándorláskori és az első magyar századokból való emlékeinek feltárásával elsőrangú nemzeti szempontból fontos munkámat is. Ezzel kapcsolatban tisztelettel bejelentem, hogy félévi magántanári előadásaimat befejeztem. Abban a reményben kérem Méltóságodtól bejelentésem szíves tudomásul vételét, hogy ez a kiküldetésem a magyar és a magyarral rokon népek történelmének tisztázásához igen jelentős mértékben fog hozzájárulni.”

László Gyula egyetemi oktatói és régészeti pályájának egyenes ívelését némileg beárnyékolta, hogy felettesével, Roska Mártonnal egy idő után elhidegült a viszonya. A közöttük lévő feszültség többek között az ETI ásatási jogainak érvényesítése miatt alakult ki,⁴³¹ ezért 1944-ben Roska nem támogatta azt sem, hogy László Gyula vezetésével létesüljön az egyetemen honfoglalás kori régészeti tanszék.

⁴²⁹ Beszámoló 1943, 159.

⁴³⁰ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 11. doboz, 781/1941.

⁴³¹ Sárándi 2015, 480. Az ellentétek okairól részletesen ld.: Sárándi 2015, 471–478.; és Roska Márton levelét: KmROL EMELvt 1173/942/1–2.

A tanszék felállítása tehát évekig késett, pedig nagy szükség lett volna rá, hiszen ahogyan Mikecs László⁴³² 1944-ben az ETI Régészeti Szakosztálya értékelésekor megfogalmazta „aggodalmát”: *„a sokat s eredményesen dolgozó régészeknek nem látjuk az utánpótlását, a segítő, szakjukban fejlődő fiatal erőket. Ilyeneket nevelni az intézetnek nincs módjában, ez az egyetem dolga, viszont az egyetemen a végre felállított magyar régészeti tanszék betöltése – érthetetlenül – mindmáig késik. Így László Gyulának robotként kell elvégeznie azt a sok részletmunkát, melyet tanítványaival végeztethetne (áll ez természetesen másokra is), miközben azok tanulhatnak, ő pedig az anyagban nyugodtabban emelkedhetnék a szintézis felé.”*⁴³³

László a tanszék betöltésére vonatkozó pályázati anyagát a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium pályázati hirdetményére⁴³⁴ 1944. január 25-én nyújtotta be. A kar előadói jogkörrel Roska Mártont bízta meg. Ezzel egy időben a középkori történeti tanszékét „Pannonia és Dacia régészete és története” c. tanszékké szervezték át.⁴³⁵ A kari jegyzék tanúsága szerint Roska Fettich Nándort szerette volna a tanszék élére meghívni, Fettich azonban ezúttal sem vállalta a felkérést,⁴³⁶ amit levélben is közölt Roskával:⁴³⁷

⁴³² Mikecs László (Bihardiószeg, 1917–Taganrog, SZU, 1944) tanár, történetkutató, Áprily Lajos veje, Jékely Zoltán sógora. Az Eötvös Kollégium tagjaként a bp.-i egyetemen szerezte magyar–német szakos tanári oklevelét. Egyetemi tanulmányai alatt rendszeresen hallgatott néprajzi előadásokat. Megtanult románul, és részt vett Gusti professzor követőinek szociológiai táborozásán. 1942–44-ben a kolozsvári gyakorló gimnáziumban tanított. 1944 őszén nem engedelmeskedett a kiűritési parancsnak, és a városban maradt. Október 15-én a szovjet csapatok több ezer civilt – köztük Mikecs Lászlót is – hadifogságba hurcoltak. 1944. december 4-én a taganrogi fogolytáborban halt meg. Rövid pályafutása alatt jelentős tanulmányokat tett közzé a Kárpátokon kívül lakó magyarok jelenéről és múltjáról. (Kósa 1969, 624–625.).

⁴³³ Mikecs 1944, 16.

⁴³⁴ A pályázati hirdetmény szövegét ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 15–17. sz. alatt. A hirdetmény a *Budapesti Közlöny* 1944. január 25-i., 19. számában az 53.663./1944.IV.1. sz. alatt jelent meg.

⁴³⁵ SZTE Lvt. kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 29. doboz, 652/1943-44. Ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 15. sz. alatt.; MNLOL K636. 1944/64057, 74704.

⁴³⁶ A honfoglalás kori katedra felállítását már 1940 őszén tervezték, de Fettich már akkor sem vállalta a posztot (Sárándi 2015, 469.).

⁴³⁷ SZTE Lvt. kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 29. doboz, 652/1943-44. Fettich levele 1943. december 1-én kelt. A felkérésre válaszát Fettich Roskának táviratban is megírta („Köszönöm kedvességedet, sajnos nem vállalkozhatom”), a távirat a Karhoz 1944. január 12-én érkezett meg. SZTE Lvt. kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 29. doboz, 652/1943-44.

„Kedves Bátyám!

Kötelességemnek érzem, hogy szíves gondosságodért ezúton is köszönetet mondjak. Pillanatnyilag annyira el vagyok merülve tudományos problémák kutatásába, hogy szinte nem is tudok életmódom megváltoztatására gondolni. Nem is érzek valami túl nagy hajlamot tanítási pálya iránt, ami kétségtelenül rovásomra írható! Mégis bízom benne, hogy sem Te, sem pedig mások nem fogják ezt rossz néven venni tőlem, amire nagyon szépen kérlek is. Jelenleg csupa őskor témákat olvasok és kivonatolok. Rendkívüli módon érdekel a neolitikumtól kezdve minden, ami Dél-Kelet Európában történt. Ebből is láthatod, hogy a tudományos kutatás és tanulás minden erőmet és időmet elfoglalja. Ismételt köszönettel, szívélyes üdvözlettel: Fettich Nándor”

Roska Fettich döntéséről még 1943. december 30-án tájékoztatta az egyetem Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Karának Habilitációs Bizottságát, és a pályázat kiírását javasolta: „Számba jöhető szakembereink között csak egy van, aki tudományos készültségénél és irodalmi működésénél fogva méltó volna a meghívásra, t.i. Dr. Fettich Nándor a MNM öre, ő azonban írásban is, élő szóval is kijelentette, hogy nem fogadná el a meghívást, mert ambíciói a múzeumhoz kötik, s nem óhajt katedrát vállalni. Külön is hangsúlyozta, hogy nemcsak Kolozsvárt, hanem Budapesten sem vállalná a tanszéket, s így állásfoglalása nem irányul Kolozsvár ellen. Javaslom tehát, hogy a Bizottság a honfoglalás régészetének tanszéke ügyében a pályázat kiírását terjessze a Kar elé.”⁴³⁸

A tanszéket tehát nem meghívással, hanem pályázat útján kívánták betölteni. A „Honfoglaláskori régészet” c. tanszék betöltése ügyében felállított Bizottság 1944. január 10-én négy szavazattal, egy ellenében javasolta a Karnak, hogy a tanszék betöltésére pályázatot írjanak ki.⁴³⁹ Rásonyi László⁴⁴⁰ turkológus, ny. r. tanár 1944.

⁴³⁸ SZTE Lvt. kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 29. doboz, 652/1943-44.

⁴³⁹ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45., 29. doboz, 652/1943-44.4. 38. sz.

⁴⁴⁰ Rásonyi László (Liptószentmiklós, 1899 – Budapest, 1984) nyelvész, turkológus. 1921-ben a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett magyar-történelem szakos tanári diplomát, majd török filológiából doktorált. 1935-41 között az ankarai egyetemen tanított. Közvetítésével találkozott 1936-ban Bartók Béla és a híres török író, Yaşar Kemal. 1941-ben a kolozsvári egyetemre került. 1947–49-ben a Balkán Intézet munkatársa volt, majd az MTA Könyvtárában dolgozott. Nevéhez fűződik a Keleti Gyűjtemény létrehozása, az olvasóterem kialakítása. 1963-ban újra meghívták az Ankarai Egyetemre, ahol öt évig vendégprofesszorként dolgozott (MÉL 1994, 748–749.).

január 10-én, az ugyanaznap megtartott V. rendkívüli kari ülésen László Gyula meghívás útján történő kinevezése mellett érvelt, és a pályázati kiírás mellőzését javasolta:⁴⁴¹ „Mint ezt a bizottsági ülésen is megtettem, e helyen is fölvetem azt a kérdést, hogy valóban csupán egyetlen meghívásra méltó régészünk van-e? Akkor, mikor meghajlok Fettich úttörő és igen nagy terjedelmű munkássága és vitathatatlanul nagy érdemei előtt, kifejezést kell adnom annak a benyomásomnak is, hogy mikor karunk magántanára, László Gyula eléri Fettich mai életkorát – ha a ma tanúsított elánnal dolgozik – ő is eléri, sőt, talán felülmúlja Fettich munkásságát, már ami a volumet illeti. Ami pedig a munkái bennerejlő értékeit illeti, ezeket még sokszínűbbnek látom. Amennyiben a T. Kar megállapításaimat túlságosan szubjektíveknek érezné, kérem a Kar elnégzését, s annak betudni, hogy mint turkológusnak nekem különösen rokonszenves, s hozzám különösen közelálló László Gyula munkássága. Nem kell bővebben hivatkoznom arra, hogy a magyar őstörténet legfontosabb segédtudománya a turkológia. Nos, László Gyula ennek a tudományagnak a területéről szorgalommal és kitűnő intuícióval használ fel mindent, amit elérhet. De ez áll a néprajzra is. (...) Kutatásaiban egyre egyénibb módszereket alakít ki, s így méltó volt tanáraihoz Alföldihez⁴⁴² és Fettichhez, megőrizve és szerencsés szintézisben egyesítve a tőlük kapottat, már túl van azon, hogy csak epigonnak tartsuk, már önálló alakja a lovasnépek magyar régészetének és díszé lesz karunknak.”

Az ülésen Bartók György ny. r. tanár is hangsúlyozta László Gyula „szellemtörténeti vonalon haladó, egyetemességre törekvő munkásságának jelentőségét”, és csatlakozott Rásonyi javaslatához. Szabó T. Attila ny. rk. tanár mindahhoz, amit az előtte felszólaló professzorok elmondtak, a következőket fűzte hozzá: „Bartók professzor úr véleményéhez csatlakozva László Gyula tudományos munkásságában magam is azt tartom legnagyobb jelentőségűnek, hogy egyetemességre törekvő

⁴⁴¹ SZTE Lvt. kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45., 29. doboz, 652/ 1943-44. 38. sz. A dokumentum szövegét ld. a Források c. fejezet 18. sz. alatt.

⁴⁴² Alföldi András (Pomáz, 1895–Princeton, 1981) régész, ókortörténész. Epigráfiai és numizmatikai kutatásai alapvető jelentőségűek. Főként a császárkori Pannóniával foglalkozott, de kutatta a hunok és az avarok hagyatékát is. 1932-től 1947-ig a budapesti egyetem Érem- és Régiségügyi Intézetének vezetőjeként tevékenykedett. 1947-ben Angliába emigrált, majd egy év múlva Svájcban telepedett le, ahol a Berni Egyetem ókori történeti katedrájára került. 1952-től 1956-ig Bazelben volt egyetemi tanár, majd a Princetoni Egyetem meghívására az USA-ba ment, ahol 1965-ig, nyugalomba vonulásáig egyetemi tanárként működött, és ókortörténeti kutatásokkal foglalkozott (MMACS 2002, 8–9.).

látásmóddal nézi saját szaktudománya területét. A történetírás eredményeire éppen úgy ügyel, mint a néprajzi vagy művészettörténeti szempontokra. Az elmúlt nyáron tanúja voltam annak is, hogy heteken át tanulmányozta a Magyar Nyelvtudományi Intézetben a magyar nyelvészetnek a honfoglaláskori régészet szempontjából jelentős eredményeit s utána olyan nyelvi jelenségekre rámutató észrevételeket tett, amelyek a nyelvész számára is érdekes megvilágításba helyeztek bizonyos nyelvi kérdéseket. Ha megnézzük Lászlónak csak Kolozsvárra kerülése óta kiadott dolgozatait, terjedelemben is jelentős köteteket, megállapíthatjuk, hogy amióta ő tudományos munkássága kifejtése szempontjából oly kedvező helyzetbe került, mint amilyen az Erdélyi Tudományos Intézet tagsága, olyan jelentős alkotásokkal gyarapította saját szaktudományát, amilyenre karunkon talán egyetlen magántanár sem mutathat rá. Rásonyi professzor úr már felhívta figyelmünket e munkákra és jelentőségükre, magam csak azt tehetem hozzá, hogy úgy látom, már Kolozsvárt kifejtett tudományos munkássága alapján is, mégis inkább egész tudományos munkássága figyelembevételével László Gyulát teljesen méltónak kell tartanunk arra, hogy a pályázat mellőzésével meghívással kerüljön a honfoglaláskori régészet tanszékére.”

A bizottság elnöke azonban arra hívta fel a kar figyelmét, hogy „a tanszék meghívást kimondó határozat esetében a szabályzatban előírtak kötelező betartása miatt sokkal később tölthető be, mint egy rövid határidővel kiírt pályázatnál”. A maga részéről külön is javasolta a bizottsági javaslat elfogadását, és a pályázat kiírása melletti döntést. Az ülésen a művészettörténész Felvinczi Takács Zoltán ny. r. tanár is felszólalt. Meglátása szerint „a népvándorlás és honfoglalás korára vonatkozó tudományos kutatások folyamán állandóan vitás kérdések merülnek fel, amelyekkel szemben nagyon óvatosan kell állást foglalni, hiszen a legfontosabb kérdések is tisztázatlanok. Legbiztosabb eredmény attól a kutatótól várható, aki nemcsak a régészet terén, hanem a rokon tudományokban is otthonos és ennél fogva széles látókörrel rendelkezik.” Ennek a követelménynek ma Felvinczi szerint László Gyula felel meg a legjobban. A tanszékre tehát őt tartotta „méltónak” és „megnyugtatónak” érezte, hogy „ez az általánosan kialakult vélemény”. A tanszék betöltésének formáját illetően ennek ellenére a pályázati kiírás mellett foglalt állást, mivel meghívni azokat szokták, akiknek nyilvános rendes tanárságot szántak, valamint a karban helyet foglaló rendkívüli tanárokat, és tekintettel vannak a jelölt korára is. Várady Imre és

Baráth Tibor⁴⁴³ ny. rk. tanárok felszólalásukban hangsúlyozták, hogy jelen esetben meghívásról formai okokból nem lehet szó, mert részletes előadói jelentésre van szükség a honfoglalás kor régészetével foglalkozó összes szakember munkásságáról. Meggyőződésük szerint csakis László jöhet számításba a tanszék betöltésénél. Rásonyi a fentiek alapján kijelentette, hogy az előtte felszólalók érveinek hatása alatt belátta azt, hogy a meghívás melletti döntés esetleg sokkal később hozhatja meg László kinevezését, mint a pályázat kiírása, továbbá mert százszázalékosan meg van győződve arról, hogy a bizottsági előadó Lászlót első helyen fogja ajánlani, imént tett javaslatát – a meghívást illetően – visszavonta. Ezek után a dékán elrendelte a titkos szavazást a bizottsági javaslatra vonatkozólag, hogy a honfoglalás kori régészeti tanszék betöltésére pályázatot írjanak ki. A kar a javaslatot titkos szavazással, tizenöt igen, egy nem szavazattal elfogadta.⁴⁴⁴ A kari határozat alapján a pályázat kiírása 1944. évi január 22-én 53.663/1944. IV. 1. szám alatt megtörtént, pályázati határidőként 1944. évi február 15-ét tűzték ki. A határidőre egyedül László Gyula küldte be pályázatát. A tanszék betöltésére kiküldött bizottság az 1944. március 22-i ülésen kelt bizottsági javaslatot a kar a március 23-ra kitűzött VII. rendes ülésén tárgyalta, és az alábbi határozatot hozta.⁴⁴⁵ „A Kar a javaslatot titkos szavazással (beadatott összesen 20 szavazat, amelyből 18 »igen« és 2 »nem«) elfogadva a legmelegebben javasolja a m.kir. vallás- és közoktatásügyi Miniszter Úrnak, hogy a honfoglaláskori régészeti tanszékre dr. László Gyula Erdélyi Tudományos Intézeti tanárt, egyetemi magántanár neveztesse ki.”

A honfoglalás kori régészeti tanszék betöltése ügyében Roska a kiküldött bizottság nevében március 23-án, a kar VII. rendes ülésén „Javaslat a honfoglaláskori régészeti tanszék betöltése tárgyában” címmel terjesztette elő a jelentését.⁴⁴⁶ Ebben kifejtette, hogy 1942 elején még a kolozsvári egyetemen felállítandó honfoglalás kori tanszék

⁴⁴³ Baráth Tibor (Alsólendva, Lendva, 1906–Montreal, Kanada, 1992) történész. Tanulmányait Budapesten, a Közgazdaságtudományi Egyetemen és a Pázmány Péter Tudományegyetemen végezte, 1929-ben doktorált. 1940-től a kolozsvári egyetemen tanított. 1944–45-ben a Vallás- és Közoktatási Minisztérium egyetemi ügyosztályának vezetője. A háború után külföldre emigrált (MN 1994, 232).

⁴⁴⁴ Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések, 1943–44. 1944. január 10., V. rendkívüli ülés. 38. sz.

⁴⁴⁵ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45., 29. doboz, 337/1943-44.

⁴⁴⁶ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45. 29. doboz, 652/1943-44.; Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések, 1943–44., 1944. március 22-i bizottsági ülés. 652. sz. A teljes szöveget ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 19. sz. alatt.

mellett érvelt, később azonban a debreceni egyetemet javasolta. Érvei között szerepelt, hogy Dél-Erdély nem szabadult fel a román megszállás alól, pedig a legtöbb honfoglalás kori lelet onnan származik, és *„honfoglaláskori régészeti anyagunk tekintélyes része is az anyaországra esik”*. A minisztériumi döntés mégis Kolozsvárnak kedvezett, így Roska, mivel felkérésére Fettich Nándor, az MNM igazgatója nem vállalta a posztot, a köztük lévő feszült viszony ellenére mégis kénytelen volt Lászlót támogatni. Jelentésében tudományos dolgozatait bírálva hol dicsérte (*„László éles megfigyelőképességére volt szükség, hogy egyszer már végleges rendet teremtsen ebben a kérdésben is”*; *„Nem szolgálai átvevést értek, mert, a kapott adatokat, mondhatnám, László-i módon, szélesebb körre világítva használja fel”*; *„Ügyesen választja szét az avar és magyar települési formákat”*; *„Pompás térképet ad a hazai kereskedelmi utakról”*; *„A tőle megszokott ügyességgel rajzokban is bemutatja”*), hol pedig kritikát fogalmazott meg (*„Az eddigiek után szinte sajnálja az ember leírni, hogy ez a dolgozata az íróasztal melletti meditálás szellemes s könnyen megtévesztő eredménye. Egy rosszakarója úgy jellemezte, hogy harmonikázás az erdővel”*; *„Ilyenszerű kirohanása másutt is van a fiatal tudósnak. Ami ebből nekem szól, lenyelem...”*; *„Hogy több dolgozatának indítékát mástól kapta, nem róhatjuk fel neki hibául”*; *„Sokszor ismétli önmagát”*; *Valaki a pénzszerzéssel magyarázta ezt*). Azt azonban megjegyezte, hogy *„akik még pályázhattak volna, belátták, hogy működésük zöme az Alföldre, ennek is egy szűkebbre szabott területére esvén, László Gyulával nem vehetik fel a versenyt, aki már negyedik éve dolgozik kitartóan Erdélyben, anélkül azonban, hogy anyaországi kapcsolatait megszakította volna.”* Saját szerepét is kiemelte abban, hogy László 1941-ben a kolozsvári egyetem magántanára lett. *„László Gyulát 3 év előtt, mindkét kezét megfogva, úgyszólván futólépésben magam hoztam be a karba. Úgy hiszem tisztán tudományos képességeit tekintve, nem vallottam vele szégyent. Kitűnő előadó. Honfoglaláskori régészetünknek egyik legszebb ígérete s így a legmelegebben ajánlom őt és pedig első helyen a honfoglaláskori régészeti tanszékre való kinevezésre.”* A bizottság a titkosan leadott hét szavazatból hét „igen”-nel, tehát egyhangúan elfogadta az előadói javaslatot, és László Gyulát első helyen való jelölésre ajánlotta.⁴⁴⁷ A megnyitott vita során Felvinczi Takács László Gyulát a leghivatottabbnak tartotta a tanszékre azok közül, akik a népvándorlás és honfoglalás

⁴⁴⁷ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45. 29. doboz, 217/1943-44.

kérdésével akkoriban foglalkoztak. Felvinczi Takács úgy vélte, László „nagy előnye, hogy a legjobb értelemben sokoldalú, az anyagot kitűnően ismeri, mint ásató máris nagy eredménnyel dolgozott, széles látókörű ember, több rokontudomány művelője és amellet művész is, akinek fejlett formaérzéke biztosíték arra, hogy meglátásai helyesek lesznek, a stílusformákat nem fogja félreismerni és helytelenül magyarázni, mint azt mások a múltban tették, és ennek következtében hamis elméleteket fejtettek ki. Mindeddig, különösen kezdetben, megtörtént, hogy alárendelte magát egykori vezetői álláspontjának, de azóta bebizonyosodott, hogy nézeteiket kritikával fogadja és önálló úton halad. Szellemtörténeti kérdésekben megbízható, egyrészt, mert különböző tudományágakban nagy területet tud áttekinteni, másrészt, mert szigorúan tartja magát a tényekhez, a leletekhez. Beszélgetni tudja azokat és tekintetbe veszi a különböző területek és népek közti kereskedelmi kapcsolatokat, ami nemcsak az anyagi és szellemi javak elterjedését jelenti, hanem azt is, hogy azok különböző területeken és különböző felfogású népek között megfelelő értelmezés és stílusbeli változásnak vannak alávetve. Módszerét legjobban megvilágítja a Kolozsvári-testvérek Szentgyörgy szobráról készült tanulmánya, amelyben az alkotók nemzetiségét a lószerszám és különösen a nyereg sajátos formáinak megállapításával igyekszik felismerni, miközben térben és időben mindent tekintetbe vesz, ami a feladat sikeres megoldásánál tekintetbe jöhet. Az ilyen lelkiismeretes tárgyi kutatás a szellemtörténeti kérdések tekintetbevételével kapcsolatban a legbiztosabb eredményekhez vezető útnak mondható.”

Bíró Vencel ny. r. tanár szerint „László kiváló történeti érzékkel rendelkezik és kinevezése nagy nyeresége lesz a történeti studiumokkal foglalkozók részére is”. Zolnai Béla⁴⁴⁸ ny. r. tanár kijelentette, hogy az ügy tudományos és személyi részéhez nem kíván hozzászólni. Csupán általános értelemben jegyezte meg, hogy „nem örvendetes és kívánatos, ha egy tanszéki pályázaton csupán egy szakember vesz részt”. Nem tartotta lehetségesnek, hogy a kar egy pályázó esetén valakit I., II. vagy III. helyen, vagy „unico 1000” megjelöléssel jelöljön. A kar részéről a kinevezésre való ajánlás, illetve ennek megfelelő megfogalmazása juttatja kifejezésre a tudományos szakvéleményt és állásfoglalást. Bartók György, Ivánka Endre és

⁴⁴⁸ Zolnai Béla (Székesfehérvár, 1890–Budapest, 1969) irodalomtörténész, nyelvész, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1940–1945 között a kolozsvári egyetem Francia Filológiai Intézetét vezette (MÉL 1981, 864.).

Rásonyi László pártoló felszólalása után az elnök felhívta a kar figyelmét arra, hogy egy pályázó lévén, sorrend nem javasolható, csak ajánlás vagy nem ajánlás. (Szervezeti Szabályzat 14. § 5. p.) Ennek következtében javasolta, hogy a bizottság javaslatától eltérően a kar Lászlót a kinevezésre a „legmelegebben” ajánlja a m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi miniszternek. A kar a javaslatot titkos szavazással („beadatott összesen 20 szavazat, amiből 18 igen és 2 nem”) elfogadta.⁴⁴⁹ Az egyetemi Beszámolóban az 1943–44. tanév működése kapcsán Buza László⁴⁵⁰ rektor az alábbi rövid mondatban számolt be az eseményről: „Szívesen üdvözlöm (...) László Gyulát, a honfoglaláskori – régészeti tanszék ny. rk. tanárát.”⁴⁵¹

Munkássága elismeréseképpen tehát László Gyula 1944. június 30-án egyetemi katedrát kapott a kolozsvári egyetemen, amit kifejezetten a népvándorlás és a honfoglalás korának kutatására szerveztek meg (18. kép). Kinevezéshez 1944 júliusában Roska is gratulált: „Hizatérve értesültem kinevezésedről. Úgy a magam, mint valamennyi munkatársam nevében örömmel, jószívvel köszöntelek révbejutásod alkalmával s közösen kérjük a Jóistent, hogy adjon Neked erőt, egészséget a Reád váró feladatok megoldásához.”⁴⁵² Szabó T. Attila, az ETI nyelvészeti osztályának vezetője Roska előtt pár nappal gratulált egy rövid levélben:⁴⁵³ „A ma hozzám is eljutó Ellenzék júl. 12-i számában örömmel olvasom a kinevezésedről szóló hírt. Mondanom sem kell, hogy talán mindenkinél megnyugtatóbb volt rám nézve már magának az ügynek elintéződése, még inkább meglepéssel tölthet el az, hogy a Kolozsvárt történt miniszteri döntés idejétől számítva – minisztériumi vonatkozásban – szinte tüneményes gyorsasággal történt meg a kormányzói döntés, illetőleg megerősítés. Remélve, hogy még hosszú időn át és nyugalmasabb viszonyok között lesz alkalmunk együtt dolgozni...”

⁴⁴⁹ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45. 29. doboz, 652/1943-44.; Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések, 1943–44., 1944. március 22-i bizottsági ülés. 652. sz.

⁴⁵⁰ Buza László (Sárospatak, 1885–Budapest, 1969) nemzetközi jogász, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1940-től a kolozsvári (és jogutóda), a Bolyai Tudományegyetemen (1945–48), ezt követően 1966-ig, nyugdíjazásáig a szegedi tudományegyetemen a nemzetközi jog tanszékvezető egyetemi tanára; többször dékán, prodékán; prorektor (MÉL 1981, 110.).

⁴⁵¹ Beszámoló 1944, 82.

⁴⁵² Roska Márton levele László Gyulához. Kolozsvár, 1944, július 18. A levél László Gyula családi hagyatékában található.

⁴⁵³ Szabó T. Attila levele László Gyulához. Szatmárhegy, 1944. július 14. A levél László Gyula családi hagyatékában található.

László Gyula 1944. június 30-i kinevezése után kapta meg az egyetemi nyilvános rendkívüli tanári kinevezését is, az esküt július 22-én tette le.⁴⁵⁴ Népszerűségét jelzi, hogy még ugyanabban a hónapban az ETI igazgatói posztjának betöltésére is felkérték, amit azonban nem fogadott el.⁴⁵⁵ A front közeledése miatt egyelőre nem foglalhatta el egyetemi katedráját sem, a háború végét családjával Visegrádon élte meg.⁴⁵⁶ 1945 márciusában tért vissza Kolozsvárra, ahol az egyetemi katedráról leköszönt és Szegedre áttelepült Roska helyébe lépett.⁴⁵⁷ Az egyetem átszervezése után 1949-ig a magyar tannyelvű Bolyai Tudományegyetem régész tanszéke élén tanított, majd később a budapesti egyetemen folytatta tanszékvezetői tevékenységét.⁴⁵⁸

3.3.2. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára

3.3.2.1. A tudományos és műszaki személyzet kiépítése, a tár rendezése

Az ENM Érem- és Régiségtárának igazgatói tisztségét hagyományosan a kolozsvári egyetem régészeti tanszékének igazgatója látta el, így a múzeum Érem- és Régiségtárának vezetője 1940 ősztől Roska Márton lett. Az intézmény székhelye a Bástya (ma Constantin Daicoviciu) utca 2. sz. alatt volt, ebben az épületben található ma is az Erdélyi Történelmi Múzeum (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei). Az ingatlant még 1925-ben vásárolta meg a román állam a Református Kollégiumtól, a kétemeletes sarokház egykor a Petrichevitz-Horváth család tulajdona volt.⁴⁵⁹ 1942-től a Bástya utcai ingatlan épületigazgatói tisztségével is megbízták Roskát.⁴⁶⁰

A múzeum régészeti és érmészeti gyűjteményeinek kezelésére, illetve az újabb ásatások végrehajtására Roska igyekezett a múzeumot olyan szakemberekkel megtölteni, akik Erdély földjének régészeti kutatásában a legjobb munkaerőnek

⁴⁵⁴ MNLOL K636. 1944/58.888. Az igazolvány az esküszöveggel László Gyula családi hagyatékában található.

⁴⁵⁵ Makkai László, Kovács László és Juhász Zoltán által aláírt levél, Kolozsvár, 1944. július 17. A levél László Gyula családi hagyatékában található.

⁴⁵⁶ Balassa–László 2001, 73–76.

⁴⁵⁷ MTA Kt. Ms. 4547/73.

⁴⁵⁸ Balassa–László 2001, 82.

⁴⁵⁹ Gaal 2012, 101.

⁴⁶⁰ Szegedi Egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések, 1941–42/2. 1942. június 22-i, X. rendes ülés, 693. sz.; SZTE L. a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 18. doboz, 68/1942–43.; MNLOL K636. 1942/90678.

bizonyulhattak. Roska 1940. november 15-én levelet írt az egyetem Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Karának,⁴⁶¹ amelyből jól rekonstruálható, hogy kikkel szándékozott együtt dolgozni nemcsak az egyetem Éremészeti- és Régészeti Intézetében, hanem az ENM Érem- és Régiségtárában is. Az Érem- és Régiségtárában múzeumőri tisztségben Ferenczi Sándor,⁴⁶² Kovács István és (1941 nyaratól) Mozsolics Amália tevékenykedett, míg a régiek közül Duka Péter műszaki altisztként, Keresztes Gyula laboránsként, a múzeumi segédszemélyzet pedig szintén a román megszállás alatti állományból került ki. Az egyetemről Roska mellett a múzeumi munkában és az ásatásokon is részt vett Novák József I. oszt. tanársegéd, Czéh Irén, Pálffy Antal, Szabó György, Perczely Nándor és ifj. Kós Károly gyakornokok.⁴⁶³ Pálffy Antalt múzeumi gyakornoknak 1942. január 24-én nevezte ki a vallás- és közoktatásügyi minisztérium.⁴⁶⁴ A csonka országiak közül Mozsolics Amália múzeumőrt 1941 áprilisában nevezték ki Kolozsvárra,⁴⁶⁵ az őskorral foglalkozó kutatót saját kérésére helyezték át a szombathelyi múzeumból az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárába.⁴⁶⁶ Eskütételére 1941.VI. 3-án került sor.⁴⁶⁷ Kovács István az Éremtárat felügyelte, Ferenczi Sándor viszont csak 1943-ig tevékenykedhetett a Régiségtárban, még az év folyamán a Roskával való rossz viszonya miatt⁴⁶⁸ az Egyetemi Könyvtárba helyezték át.⁴⁶⁹

A második bécsi döntés után a magyar közigazgatás helyreállításával a kolozsvári múzeumban is beindulhatott a károk felmérése és az újjászervezés. Roska 1941. április 2-án az Érem- és Régiségtárban lévő „tetemes károkról” írt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak, amelyek a román uralom alatt keletkeztek. Arról is panaszkodott, hogy a kért múzeumi munkatársakat sem kapta meg:⁴⁷⁰ „*Hogy kb.*

⁴⁶¹ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 7. doboz, 246/1940-41. dossziéban, 81/1940. A levelet ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 1. sz. alatt.

⁴⁶² MNLOL K726. 1941/162. Ferenczit a VKM a VII. fizetési osztályba nevezte ki.

⁴⁶³ Roska 1942, 461.

⁴⁶⁴ Roska 1943, 45–46.

⁴⁶⁵ MNLOL K726. 1941/163. Mozsolicsot a VKM a VIII. fizetési osztályba nevezte ki.

⁴⁶⁶ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 7. doboz, 246/1940-41. 81/1940.

⁴⁶⁷ Roska naplójában jegyezte fel az eseményt („Mozsolics eskütétele”): MTA Kt. Ms. 4546/184.

⁴⁶⁸ Sas 2005, 102.; és ld. Roska Ferenczire vonatkozó iratait: MTA Kt. Ms. 4547/49.; MTA Kt. Ms. 4547/46.

⁴⁶⁹ Roska 1944, 44., MMACS 2002, 269.

⁴⁷⁰ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 9. doboz, 540/1940-41. A levelet ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 20. sz. alatt.

3-4 év alatt is elvégezhessem a naponként felmerülő adminisztrációs s koronkint adódó kiszállási munkálatok mellett, szükségem volna legalább 3 napidíjas gyakornokra, akiket hallgatóim köréből toboroznék, s akik napi 2 (kettő) pengőt kapnának. Tisztelettel kérem ennek engedélyezését, s a havi 180 pengő napidíj valamely alapból való utalványozását.”

A tár történetében a „visszatért Észak-Erdély” alatti négyéves időszakra vonatkozó források elsősorban Roska Márton éves beszámolóí, amit feletteseinek, az EME vezetőségének készített el, és ami az Egyesület évkönyveiben is megjelent.⁴⁷¹ Roska első, az 1941-es évről készült beszámolója szerint az Érem- és Régiségtár régészeti anyagát „gondozatlanul, siralmas állapotban” vette át. Az 1940. szeptember 11-én Kolozsvárról kivonuló román tisztviselők az egyetem Régészeti Intézetének és az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtárának egy részét is magukkal vitték. Roska 1941 elején azt írta, hogy „*egyelőre a romok eltakarítása, a jogtalanul eltulajdonított szakkönyvek pótlása, a gyűjtemények rendbetétele folyik,*”⁴⁷² később azonban arról is panaszkodott, hogy a román megszállás alatt a leltári számoktól megfosztott leletek beazonosítása is rengeteg energiát felemésztett.⁴⁷³ 1941 elején új beszerzési naplót is nyitott, melyekben az 1920 előtti, még leltározatlan, illetve a román megszállás alatt titokban végzett feltárások anyagait leltározták be, és amelyekben az 1940-től beszerzett leleteket, ajándék és vétel útján vásárolt tárgyakat és egyéb ásatási anyagokat rögzítették. Az 1940–44 között vezetett beszerzési naplót nemcsak Roska, hanem fiatal munkatársai, ifj. Kós Károly és Entz Géza egyetemi hallgatók is vezették.⁴⁷⁴ A tár munkatársait Roska az államsegélyből fizette, ami évenként közel 9 ezer pengőt tett ki. Ezt azonban a legjobb befektetés egyikének tartotta, mert az a fiatal gárda, amit a múzeumhoz sikerült kötnie, „*a legszebb ígéret a jövőre nézve*”.⁴⁷⁵ 1941-ben a múzeum Érem- és Régiségtárának munkatársai Roskán és Kovács Istvánon kívül 1941 júniusától Dr. Mozsolics Amália múzeumőr, Dr. Novák József tanársegéd és a fiatalabb generáció: Czéh Irén (1942-től Novák Józsefné)⁴⁷⁶, Pálfy

⁴⁷¹ Roska 1942, 460–464.; Roska 1943, 43–46.; Roska 1944, 36–47.

⁴⁷² Roska 1941b, 4.

⁴⁷³ Roska 1944, 36.

⁴⁷⁴ Az EME Érem- és Régiségtárának 1940–44 között vezetett leltárkönyvei jelenleg az Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum kezelésében vannak. Az I–VII. leltárkönyvet ifj. Kós Károly és Entz Géza „olvasta össze” az eredetivel.

⁴⁷⁵ Roska 1944, 37.

⁴⁷⁶ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 15. doboz, 603/1941-42.

Antal, Perczely Nándor, Szabó György és ifj. Kós Károly. Számukat Roska növelni szándékozott, mert „*a munka sok és halasztást nem tűr*”.⁴⁷⁷ A régészeti leletanyag rendbetételében az altisztek munkáira is számított, az altisztek vezetője „a régi, hűséges” Duka Péter volt.⁴⁷⁸

Roska szinte a visszacsatolás pillanatától küzdött azért, hogy a tár egy új, önálló épületet kapjon: „*Annyi nemzeti kincs van felhalmozva az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának különböző gyűjteményeiben, hogy egyetemes kár, és nemzeti bűn, ha azokat szakszerűen fel nem dolgozzuk, illetőleg az érdeklődő közönség és szakkörök részére nem tesszük hozzáférhetőkké*.”⁴⁷⁹ Az önálló épület terve azonban később sem valósult meg, a román hatalomváltással pedig végképp szertefoszlott. A múzeum folyamatosan férőhelyhiánnyal küzdött, Roska Márton tárigazgató bővítésre irányuló kérését az EME igazgatói válaszmánya továbbította a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak, de a probléma orvoslására nem volt forrás.⁴⁸⁰ Pedig helyiségek tekintetében a folyamatos gyarapodás miatt „nyomorúságos helyzet” uralkodott, a Néprajzi Intézet, valamint a Klasszika-Filológiai és Ókori Történeti Intézet továbbra is a Bástya u. 2. sz. alatti épületben volt.⁴⁸¹ A zsúfoltság ellenére a Tár élete a tervszerű rendezés és gyarapodás jegyében telt. A későbbiek folyamán a légiveszély és az elsötétítések miatt a kiállított anyagot többször le kellett bontaniuk, és a pincében elraktározni, illetve az Éremtár anyagát is össze kellett csomagolniuk. Utóbbi munkálatait a múzeum munkatársa, Kovács István végezte el, „*saját egykori osztályán. Ebben fiatal munkatársai segítettek, akik így tőle értékes oktatást is nyertek*.”⁴⁸² 1943-ban átszervezték az Érem- és Régiségtárat, három önálló tárat hoztak létre: a Történeti, Művészeti és a Néprajzi Tárat. A háborús idők miatt mindhárom tár egyelőre Roska vezetése alatt maradt.⁴⁸³ Az Éremtár 1944-re 417 darabbal gyarapodott.⁴⁸⁴ Kovács István vezetésével tovább folytatódott a gyűjtemény rendezése, aki „hűséges régi munkása” volt a tárnak.⁴⁸⁵ Az eddig nélkülözött átnézeti leltárak készítése is megkezdődött. Roska szerint „*az*

⁴⁷⁷ Roska 1942, 464.

⁴⁷⁸ Roska 1942, 464.

⁴⁷⁹ Roska 1942, 464.

⁴⁸⁰ Vincze 2009, 102.

⁴⁸¹ Roska 1944, 44.

⁴⁸² Roska 1942, 461.

⁴⁸³ Vincze 2009, 106.

⁴⁸⁴ Roska 1944, 37.

⁴⁸⁵ Nagy 1943, 6.

éremszettel való foglalkozás kitűnő eszköz arra, hogy az ember megtanuljon jól látni”, ezért fiatal munkatársait felváltva az éremtárban is foglalkoztatta. Mint Roska írta: Kovács István *„a tőle megszokott szeretettel osztotta meg gazdag szellemi kincseit a fiatalokkal”*.⁴⁸⁶

1944-ben személyzet tekintetében arról számolt be Roska, hogy Ferenczi Sándor múzeumőrt 1943-ban az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtárába helyezték át, helyébe Entz Géza került, akit a művészeti táruk vezetésével bíztak meg.⁴⁸⁷ Szabó György, Roska „jutalomdíjas gyakornoka” tanársegéd lett az egyetemen, a „kiváló munkatárs” kinevezése érdekében „megtette a szükséges lépéseket”. *„Sajnálom, ha elveszíteném, mert egy második Szabó Györgyöt nem igen fogok kapni.”*⁴⁸⁸ Ifj. Kós Károly, aki szintén jutalomdíjas gyakornoka volt, Roska szerint a néprajzi osztály vezetésére „hivatott”, *„s ebben máris nem közönséges tehetséget árul el”*. *„Hatvannegyedik életévemben mindent el kell követnem, hogy fiatal munkatársaim, akiknek megválasztásában olyan szerencsés voltam, kinevezést kapjanak, különben megbomlik az utánpótlás, s a muzeális gyűjtemények katasztrófális jövő elé néznek.”*⁴⁸⁹ 1944 őszén a Művészeti Tár vezetését Entz Géza múzeumőrre bízták, míg a Néprajzi Tár élére ifj. Kós Károly díjtalan gyakornokot nevezték ki.⁴⁹⁰

Az Érem- és Régiségtár is felkészült a háborús időkre: 1943 tavaszán az esetleges légitámadások miatt a kiállítást lebontották, a tárgyakat a pincében raktározta el, a legértékesebb régiségeket és érméket pedig ládába csomagolták, és 1944-ben Budapestre menekítették.⁴⁹¹ Az 1944. június 2-ai kolozsvári bombázás a múzeum épületét nem érintette. 1944 őszén azonban a szovjet katonai megszállás során a múzeumból hurcolták el munkaszolgálatra Pálfy Antal segédőrt, Szabó György gyakornokot és Szilveszter Péter altisztet.⁴⁹² Pálfy és Szilveszter soha nem tért haza a Dél-Urál-vidéki lágerből.⁴⁹³ Mozsolics Amália a front elől 1944

⁴⁸⁶ Roska 1944, 37.

⁴⁸⁷ Roska 1944, 44.

⁴⁸⁸ Roska 1944, 44.

⁴⁸⁹ Roska 1944, 44.

⁴⁹⁰ Vincze 2009, 104.

⁴⁹¹ Vincze 2009, 102. Roska Novák Józsefet bízta meg a múzeumi anyag Budapestre kísérésével.

⁴⁹² Szabó 1994, 14.

⁴⁹³ Szabó 1994, 37.; Vincze 2009, 102.

szeptemberében Budapestre menekült,⁴⁹⁴ és 1945 nyarától az Országos Történeti Múzeum Régészeti Tárában folytatta tovább tevékenységét.⁴⁹⁵

3.3.2.2. *A tár gyarapítása. Ásatások, vételezések, ajándékok*

A tár gyarapítása ebben az időszakban is ásatás, vételezés és ajándékozás útján történt. A négyéves időszak rövidsége, a háborús körülmények és a dotációk csekély volta ellenére a fejlődés ekkor is jelentősnek mondható. A tár régészeti gyűjteményének legnagyobb csoportját 1940 őszén az őskori leletek alkották. Gyarapodásának történetét Roska az 1942. évben kiadott EME évkönyvében közölte: *„Az őskori csoport aránylag nagymérvű gyarapodása onnét van, hogy megkezdtem a román megszállás idején titokban végzett ásatások eredményeinek beletárolását. Ezek költségeit a Wass Ottilia-féle hagyatékából⁴⁹⁶ eladóvá tett szőnyegek árából fedeztem.⁴⁹⁷ Olyan időben történt ez, mikor már minden muzeális gyűjteményünkre rátették a kezüket a megszállók s már a Székely Nemzeti Múzeum elvételére Sepsiszentgyörgyre utazott a hírhedt Ghibu Onisifor. Akkor támadt az a gondolatom, hogy az erdélyi gyűjteményeket az anyaországban kell megteremtenünk. A kiásott anyagot rejtegettem, 1937-ben sikerült kivinnem Debrecenbe, ahonnét 1940 decemberében hazaszállítottam. Olyan anyagot sikerült összehoznom, amelynek teljes híjjával van a régiségtár, s amely rendszeres ásatásból származik. A dolgot bizalmasan kellett kezelnem. Egy volt tanítványom⁴⁹⁸ és más illetékes tényezők tudtak róla. Később beavattam a dologba egy másik volt tanítványomat⁴⁹⁹, de ez abban az időben, amíg 1936 őszén be voltam börtönözve, olyan formában súgta be a*

⁴⁹⁴ MNLOL K726. 1944/126. A Magyar Múzeumi Tanács iratanyaga szerint Mozsolics Amália 1944. szeptember 25-én írt levelet az MNM főigazgatójának, amelyre 1944. december 7-én kapott kedvező választ: múzeumőr tisztségben az MNM Régészeti Tárába osztották be. Bisztray Gyula miniszteri tanácsos 1945. augusztus 8-i levele szerint munkakörét csak 1945 augusztusában foglalta el. MNLOL K726. 1944/304.

⁴⁹⁵ MNLOL K726. 1944/126.

⁴⁹⁶ Wass Ottilia (1829–1917) kolozsvári lakos végrendeletében az EME-re hagyta a főtéren lévő tekintélyes bérházát, amely az egyesületet szerény, de biztos anyagi eszközökhöz juttatta (Szabó T. 1942, 48.).

⁴⁹⁷ A Wass Ottilia-féle szőnyegek árából finanszírozott ásatások történetéhez szolgáltat adatot az a Roska Márton hagyatékában lévő 1945-ből származó feljegyzés, amelyet ma az MTA Kt.-ban őriznek (Ms. 4547/79.). A feljegyzés szövegét ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 21. sz. alatt.

⁴⁹⁸ Novák Józsefről van szó.

⁴⁹⁹ Ferenczi Sándor. Ld. Roska Márton: Méltó-e a vitézi címre Ferenczi Sándor? c. levelét jelen disszertáció Források c. fejezet 25. sz. alatt.

*megszállóknak, hogy a hivatalos ásatások alkalmával elloptam a leletek javát. A nagyobb bajt Teodorescu professzor háritotta el azzal a kijelentéssel, hogy szakember ilyet nem tehetett, mert ezzel meghamisította volna az ásatások eredményét.*⁵⁰⁰ Az őskori csoport további gazdagodását részben az 1941. évi körösbarlangi (Bihar m.) és csépáni (Beszterce-Naszód m.) ásatások jelentették. Roska saját gyűjtéséből, Magyarsádról is kerültek be a tárba e korszakból leletek, a moldvai Ripioeniből szerzett kovákkal együtt. A kolozsvári Nemzeti Színház mögötti kútásáskor neolitikus telepet tártak fel, ami egykorú volt a református leánygimnázium alapozási munkálatai során felfedezett és a Szamosújvár főterén előkerült teleppel. A csépáni temető kora és késő vaskori sírokat takart. Az 1940–1944 közötti feltárások során többek között szkíta, kelta, római, dák, népvándorlás és Árpád-kori leleteket is találtak.⁵⁰¹ Nem tudták viszont megvalósítani régi tervüket, hogy azt a most már teljesen szabad területet, ami a kolozsvári főposta háta mögött és a Báthori-utca mentén helyezkedett el, feltárják. Ez az ásatás főként Napoca helyrajza szempontjából volt fontos, de Roska nem zárta ki, hogy a római rétegek fölött értékes középkori emlékek is rejtőznek. Kolozsvár polgármestere „*megértő módon*” engedte át feltárássra a város tulajdonát képező Főposta mögötti területet. Gyarapodtak a Napoca helyszínrajzát tisztázó adatok is a városháza udvarán, illetve a Nemzeti Színház mögötti területen végzett feltárásokkal, amelyek során főként kerámiamaradványok kerültek elő.⁵⁰² „Fontos szemrevételezések” történtek Sebesváron, ahol „a megszállás alatt rosszul kiásott” római tábor hitelesítésére dolgoztak ki tervet, továbbá Gyaluban, ahol sikerült megtalálni az ottani római tábor

⁵⁰⁰ Roska 1942, 462.

⁵⁰¹ A tár 1940–1944 közötti további ásatásai: 1. Körösbarlang-Igricbarlang, 1941, őskor, Roska vezette, Szabó Györggyel együtt (VII. Lk. 119–120.); 2. Csépán-Kahlenberg, 1941. március 7–9., szeptember 24–25.: kelta temető (VII. Lk. 112–113.) 3. Gyalu-Borzás és Veresmart: 1942. (Mozsolics: bronz és római kor); Borzás: bronzkor (Leltárkönyv, VII. kötet 70–72.). 4. Beresztelke (Maros-Torda m.): Novák J. ásatása, 1942. V. 1014.: neolit, vaskor, dák, római (Lk. VII. kötet 77–78.); 5. Kolozsvár-Ilona u. 8. sz.: őskor, római kor (feliratos kő): Novák József ásatása (VII. Lk. 109–110). Publikáció: Novák: Újabb Napocai feliratos kő. *Közlemények*, I. 1941, 109–116.; 6. Hordó (1942, Pálffy); 7. Nagyesküllő (1943, Roska, Kós); 8. Doboka (1943, Roska próbaásatása); 9. Kolozsvár-Kalevala utca (1944, szkíta); 10. Kolozsvár-Bivalyrét (1944, június 26–július 7. Szabó, kelta sírok); 11. Szeretfalva (1944, Novák, római edénytöredékek); 12. Kozárvár (1944, Novák, kora Árpád-kori temető); 13. Kolozsvár-Főtér (1944); 14. Kolozsvár-szamosfalvi repülőtér (1944, Pálffy és Szabó, gót sírok). Vincze 2009, 101–102.

⁵⁰² Roska 1944, 40.

helyét.⁵⁰³ Értékes gyarapodást jelentett a római csoportban az a 142 darabból álló gyűjtemény, amit Gyulafehérvárról sikerült megszerezniük. A gyűjteménnyel 92 darab üveg- és pásztagyöngy is a múzeum birtokába került, Roska szerint ez az ékszertípus „római közvetítéssel a népvándorlások korának elején is divatban volt”. A kollekciónak egy X. századi bronz viking kardtokvég is tartozott, amely „édestestvére a szabolcsmegyei Beszterecen, honfoglaláskori sírban lelt példánynak, és rokona egész sor lengyel-országi, bulgáriai és oroszországi, szórványosan lelt hüvelyvégnek. Palmettás díszítése keleti eredetre vall.”⁵⁰⁴ Gyulafehérvárról vétel útján jutott a középkori csoportba hét ezüst, egy bronz hajkarika és egy ezüstgyűrű. Valamennyi kora Árpád-kori, és a feltételezések szerint annak a két temetőnek egyikéből került az eladó birtokába, amelyeket Apulum (Gyulafehérvár) romjai felett, illetve a vártól északra, a hidászok gyakorlóterén tártak fel.⁵⁰⁵

Az őskori lelőhelyeket Roskán kívül főként Mozsolics Amália kutatta, a római emlékekkel Novák József foglalkozott, 1943 szeptemberében pedig Roska Márton irányítása mellett ifj. Kós Károly vett részt a nagyesküllői (Kolozs megye) „Eskühalom” ásásán.⁵⁰⁶ A halom megvallatása során szerzett eredmények szerint sikerült megállapítaniuk, hogy az Anonymus által leírt „Eskühalom” vagy más néven „Töhötöm halma” valóban létezett, felső része ugyanis odahordott földből állt.⁵⁰⁷ Az Érem- és Régiségvár feltárásain Pálffy Antal és Szabó György is részt vett, Pálffy Porolissumban ásott Roskával,⁵⁰⁸ 1944 nyarán pedig mindketten a mai Kolozsvár-Szamosfalva repülőtér területét kutatták.⁵⁰⁹

A Szilágy megyei Magurán feltárt őskori és dák emlékek, valamint az alatta elterülő Pometen épült római Porolissumban (ma Szilágy megye, Zilahtól 8 km-re) végzett ásásokból is kerültek be leletek a múzeumba.⁵¹⁰ A nemzeti szempontból is fontos porolissumi feltárások folytatását 1943-ban Roska megbízásából Radnóti

⁵⁰³ A római táborban csak 1951–56 között végeztek feltárásokat, erről ld. Gáll et al. 2017, 45.

⁵⁰⁴ Roska 1944, 40.

⁵⁰⁵ Roska 1944, 40.

⁵⁰⁶ Kós 1943, 144.

⁵⁰⁷ Kós 1943, 146.; Roska 1944, 41.

⁵⁰⁸ Roska 1944, 43.

⁵⁰⁹ A feltárás során gót sírok kerültek elő: Vincze, 2009, 101; Gáll et al. 2017, 76.

⁵¹⁰ Roska 1942, 463.

Aladár,⁵¹¹ az MNM múzeumi segédőre végezte.⁵¹² A római kori lelőhely feltárása még 1908-ban kezdődött el, ezt megelőzően Torma Károly kutatta a területet. A megszállás alatt a román szakemberek is végeztek a helyszínen ásatásokat.⁵¹³ Roskáké eredményei szerint a Meszesi-kapuban létezett dák vár élete megszűnt a római hódítással, a római Porolissum Kr. u. 258 táján való feladását „romok, lerombolt tornyok, bedöntött és elégett kapuk s ezek szintjében hatalmas tűz nyomán támadt égési nyomok jelzik a római tábornak kiásott s kutató árkokkal kitapogatott egész felületén. Az elégett felület felett semmi nyoma a római életnek és munkának. Ezzel a római Dáciának e roppant fontos hídfőjén kidőlt a dákoromán kérdés két leghatalmasabb pillére.”⁵¹⁴ Az ásatások vezetésére a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója, gróf Zichy István ajánlotta Radnótit, „a fiatal régész gárdának legtehetségesebb tagját”, aki mellett nemcsak a Roska vezetése alatt álló múzeum tisztviselői vettek részt a munkálatokban, hanem a zilahi Wesselényi-kollégium egyik tanára, Székely Béla is. Roska szerint „ilyen-formán egész iskola fog kialakulni Porolissumban és környékén, mert Porolissum csak a hídfő, mögötte hatalmas védelmi rendszert építettek ki a rómaiak, amely szintén feltárásra vár.”⁵¹⁵ Erre vonatkozó tervük már készen van: „bele fogunk feküdni mind a dák, mind a római várak, telepek felásatásába, mert csak így tudjuk elősegíteni a dákoromán kérdés felszámolását.” A miniszteri segínyt Schneller Vilmos⁵¹⁶ miniszteri tanácsos biztosította, aki „a múzeum régi munkása, Kolozsvár hű fia s tudományos kérdéseinek megértője”. Máramaros vármegyétől 250 pengőt kaptak az ottani kutatásokra.⁵¹⁷

⁵¹¹ Radnóti Aladár (Budapest, 1913–Frankfurt am Main, 1972) régész, ókortörténész. 1938-1957 között az MNM Régészeti Osztályának munkatársa, 1955-től az Adattár osztályvezetője. A budapesti egyetemen 1946-ban habilitált, ugyanott 1950-ig oktatott. Az 1956-os forradalom leverése után nyugatra emigrált (MMACS 2002, 727.).

⁵¹² Vincze 2009, 102.

⁵¹³ Roska: Jelentés (Dátum nélkül). MTA Kt. Ms. 4547/291. A jelentést ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 22. sz. alatt.

⁵¹⁴ Roska 1944, 39.

⁵¹⁵ Roska 1944, 39.

⁵¹⁶ Schneller Vilmos 1943-ban a VKM Tudományos Ügyosztályán miniszteri tanácsosként dolgozott.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/NemzetiUjsag_1943_09/?query=%22schneller%20vilmos%20miniszteri%20tan%C3%A1lcsos%22&pg=148&layout=s. Letöltés ideje: 2019.09.26.

⁵¹⁷ Roska 1944, 40.

Az ásatásokon kívül nagyobb összegeket fordítottak a vásárlás során történő beszerzésekre, de adományozás útján is jelentősen bővült a gyűjtemény.⁵¹⁸ A múzeum további gyarapodását jelentette, hogy az Erdélyi Tudományos Intézet egy római kőoszlopot ajándékozott a múzeumnak, ami a kolozsvári Mátyás király térről került elő. Szintén az ETI gyarapította a római kőtárat egy csomafáji (Kolozs m.) Silvanus-oltárkövel⁵¹⁹, és a László Gyula által 1942. szeptember 6–26. között folytatott Kolozsvár-Zápolya utcai honfoglalás kori temető feltárása során előkerült sírok leletei is a múzeumot gazdagították.⁵²⁰ 1944-ben a Kalevala utcában találtak 10. századi temetkezéseket.⁵²¹ A Régiségtár ETI általi gyarapodását az EME is üdvözölte: Nagy Géza⁵²², az egyesület titkára 1942-ben vetette papírra: „Nagy nyereséget jelent a tár számára az Erdélyi Tudományos Intézet által a nyár folyamán feltárt legújabb zápolya-utcai honfoglaláskori leletnek a tár megőrzésébe és kezelésébe való átadása.”⁵²³

3.3.2.3. A tár tudományos kutatómunkája, a Közlemények c. folyóirat elindítása

Roska különösen fontosnak tartotta, hogy a múzeumi anyag mielőbb hozzáférhetővé váljon a hazai és a nemzetközi kutatás számára, ezért 1941 elején útjára indította a *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából* című folyóiratot, amely 1944-ig működött. Roska a folyóirat első számának Előjárójában jelezte, hogy a Pósta Béla által 1910-ben elindított *Dolgozatok* című folyóirat „szellemiségében folytatják a megkezdett utat”, új címmel viszont azért jelentkeztek, mert „ezzel is jelezni akarták, hogy a múzeum életében 22 évi súlyos megpróbáltatás után új magyar korszak köszöntött be.”⁵²⁴ A folyóirat célkitűzése: a tár anyagából és kutatási

⁵¹⁸ Ld. Az ENM Érem- és Régiségtára 1940–44 közötti beszerzési naplóit, jelenleg a Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (Erdélyi Nemzeti Történelmi Múzeum) kezelésében.

⁵¹⁹ Roska 1944, 40.

⁵²⁰ Ld. Roska 1942 október végén írt levelét: KmROL EMELvt 1173/942/1–2., és László 1943, 578–584; Vincze 2009, 101.; Gáll et al. 2017, 69. Az 1911-ben megtalált lelőhelyről és a feltárt sírokról: Kovács 1942, 85–117.

⁵²¹ Gáll et al. 2017, 69.

⁵²² Nagy Géza (Székelyszenterzsébet, 1914–Kolozsvár, 1981) irodalomtörténész, 1941–47 között az EME titkára (Benkő S. 2007, 5–34.; MÉL 1994, 649.).

⁵²³ Nagy 1943, 5.

⁵²⁴ Roska 1941b, 4. Érdekes adalékkal szolgál Banner János emlékirata a folyóirat előzményeiről és a szegedi, illetve a kolozsvári régészeti intézetek közötti kapcsolattartásról is: „De volt a kolozsvári intézetnek a *Dolgozatok* előtt egyetlen vékony füzetcskében megjelent kiadványa »Közlemények« címen. Hogy azt miért nem folytatta annak idején Pósta

eredményeiből régészeti, művészettörténeti, néprajzi dolgozatok közlése, „*lehetőleg gazdag magyarázó képanyaggal, német, francia, kívánatra angol és olasz fordításukkal, vagy kivonatokkal (...) évenként két füzetben*”.⁵²⁵ Roska 1944-es feljegyzése szerint a világégés közepette 9 magyar, 1 belga, 2 bolgár, 1 dán, 2 finn, 21 német, 3 olasz, 1 román, 3 svájci és 2 svéd folyóirattal voltak csereviszonyban, az előfizetők száma pedig 33-ra emelkedett. A szerkesztési munkában Pálffy Antal gyakornok volt Roska jobbkeze, akit „megbízható, pontos és lelkiismeretes” munkatársként jellemezte.⁵²⁶ Az egyes cikkek német kivonatát Mozsolics Amália múzeumőr készítette el.⁵²⁷ A folyóiratban elsősorban az Érem- és Régiségtár tudományos munkatársai közölték dolgozataikat, a tár régész-múzeumi tisztviselői közül Ferenczi Sándor (1942-ig), Kovács István, Mozsolics Amália múzeumi örök és Pálffy Antal, Szabó György (1943-tól), Novák József, illetve Ifj. Kós Károly múzeumi gyakornokok. Az 1941-es számban a néprajzi és történelmi tanulmányok mellett őskori, római és honfoglalás kori cikkeket közöltek: Roska Márton a kőröslőrói moustiéri iparról, Mozsolics Amália az erdőszentgyörgyi bronzleletről, Novák József az újabb napocai feliratos kőről, Kovács István a honfoglaló magyarok szabványhasználatáról. A múzeumon kívüli szakemberek dolgozatait is propagálta a folyóirat: Herepei János, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum akkori igazgatója a csornai lelet 10. századi érmeiről, László Gyula, az ETI munkatársa pedig az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának közöletlen gót leleteiről írt cikket. 1942-ben Bíró Béla⁵²⁸ egy bizánci bronzamuletről, Roska Márton Józshely solutréi iparáról, a Fatjanovói kultúra magyarországi elterjedéséről, Nagyenyed újabb Hallstatt kori és szkíta leleteiről, Érkörtvélyes újabb kelta emlékeiről, Novák József az ampelumi (Zalatna) „Fortuna salutaris és Jupiter” szentélyeiről, Tulogdy János⁵²⁹ Erdély paleolitikumáról, Kovács István pedig a

Béla, azt nem tudom. De most Roska előkereste ezt az általa is jól ismert példányt és ennek címével indult meg – a mi szegénységünkkel ellentétben – bőkezű állami támogatással. (Csak, mint nagyon jellemző dolgot említem meg a következőket. Mi küldtük a magunk folyóiratát nemcsak neki, de intézetének is. Az övé, a négy év alatt sohasem érkezett hozzánk. Ismertük, de tőle nem kaptuk, pedig mindenkinek küldte).” Banner 1990, 161.

⁵²⁵ Roska 1941b, 4.

⁵²⁶ Roska 1944, 43.

⁵²⁷ Roska 1944, 43.

⁵²⁸ Bíró Béla (Makó, 1899–Irvine, USA, 1982) művészettörténész, rajztanár, portréfestő. 1941–1944 között Kolozsváron élt, a művészettörténet egyetemi magántanára volt (MÉL 1994, 97.).

⁵²⁹ Tulogdy János (Torda, 1891–Kolozsvár, 1979) magyar földrajztudós, barlangkutató, egyetemi tanár. Az I. világháború után a kolozsvári Református Kollégium földrajz és

Kolozsvár-Zápolya utcai honfoglalás kori temető 1911-ben feltárt sírjairól közölt dolgozatot. Az 1943-ban megjelent folyóiratban Roska Márton Erdély őskori halászatát és agyagművességét, a kolozsgyalui bronzleletet és a perjámosi leleteket vizsgálta, míg ifj. Kós Károly a nagykesküllői „Eskühalom” feltárását, Mozsolics Amália a bánlakai Kismagyar-barlang, Novák József pedig az ampelumi (Zalatna) „Fortuna salutaris és Jupiter” szentély leleteit mutatta be. Szabó György a hídalmási bronzleletet dolgozta fel. Szilágyi János, az Aquincumi Múzeum munkatársa „Dácia nyugati határának védelmi vonala és helyőrségei” címmel közölt dolgozatot. 1944-ben Andrassy Ernő⁵³⁰ az érmihályfalvi népvándorlás kori temetőről, Kovács István a marosdécsei rézkori temetőről, Novák József a gyulafehérvári római leletekről, Roska Márton pedig a kolozskorpádi II. kulturfacies kerámiáiról, a Régiségtár koravaskori lószerszámairól, a kelták erdélyi nyomairól, a hari honfoglalás kori sírletről, a gyulafehérvári viking kardtokvégről értekezett.

Roska Márton és munkatársai tevékenységével a régészeti kutatások új lendületet kaptak. Ebben az időszakban jelent meg Roska tollából *A Torma Zsófia-gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában* (1941) és az *Erdély régészeti repertórium I. Őskor*, (1942)⁵³¹ amelyek több évtizedes feldolgozó munka eredményei voltak. Az EME Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi szakosztálya az Erdélyi Tudományos Intézettel együtt viselte az Erdély Régészeti Repertórium sorozat kiadásának költségeit: 2500 pengővel járult hozzá a sorozat első kötetének kiadásához.⁵³² Kovács István közreadta a Kolozsvár-Zápolya utcai honfoglalás kori temetőről készült feldolgozását (1942)⁵³³, és a honfoglaló magyarság szablyahasználatáról írt tanulmánya is jelentős adatokkal gazdagította a

természetrájk katedróján tanított 1945-ig. 1945-ben a Bolyai Tudományegyetem Földrajz-Földtan Karára nevezték ki a Földrajz tanszék vezetésére, ahol nyugdíjazásáig, 1959-ig tevékenykedett.

<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC15363/16081.htm>). Letöltés ideje: 2019.09.19.

⁵³⁰ Andrassy Ernő (Szalacs, 1894–Érmihályfalva, 1968) partiumi magyar orvos, ornitológus, régész, az „Érmellék utolsó polihisztor”. Emellett bőkezű mecénás is volt; saját költségein Roska Márton vezetésével feltárásokat végeztetett Ottomány, Szalacs, Mihályfalva környékén. A lelőhelyeken feltárta a bronzkor addig ismeretlen kultúrszintjét, amit Ion Nestor bukaresti régész javaslatára 1931-óta Ottományi kultúra néven jegyez a tudomány (Sóki 2009, 12–13; Németi 2011-2012, 7-25.).

⁵³¹ Roska 1941a; Roska 1942a.

⁵³² Nagy 1943, 8.

⁵³³ Kovács 1942, 85–118.

korszakról alkotott képet.⁵³⁴ Roska egyetemi adjunktusa, Novák József „szorgalmasan és kitartóan” dolgozott Erdély római kori repertóriumán,⁵³⁵ ami azonban az idő rövideje és az ismételt román impériumváltás miatt nem készülhetett el. Az ENM Érem- és Régiségtárának munkáját László Gyula, az ETI Régészeti Szakosztályának vezetője is pozitívan értékelte: *„Ami az anyag tudományos feldolgozását illeti, Roska Márton őskori dolgozatai s különösképpen repertóriumai az irodalom teljes ismeretével készült kiváló regisztráló munkák, s mint ilyenek – bár módszerük erősen avult – nemzetközi szempontból is számba vehetők. Mozsolics Amália múzeumőr őskori munkássága az európai mai kutatás színvonalán áll. A gyakornokok közül a kiváló képességű, római szakos Pálffy Antal még keveset dolgozhatott, ugyanez áll a római szakos Novák Józsefre, az őskorral foglalkozó Szabó Györgyre és a népvándorlás kori régésznek szánt, de semmiféle gyakorlattal és irodalommal nem rendelkező, jó képességű Perczely Nándorra.”*⁵³⁶

Roska a régészeti feltárások és a tudományos kutatómunka mellett a régészet nemzeti feladatait és az interdiszciplináris kutatásokat, az embertan, a néprajz és a nyelvészet fontosságát is propagálta írásaiban. A dák–román kontinuitás szempontjából fontos Porolissum jelentőségét egy dátum nélkül fennmaradt⁵³⁷ Jelentésben foglalta össze.⁵³⁸ *„Ez az ásatás roppant nagy gyakorlatot és szaktudást kíván, mert temérdek kérdés megoldását várja tőlünk a tudományos világ. Ezért úgy rendezkedtünk be, hogy nemcsak a vezetésem alatt álló múzeum tisztviselői vesznek azokon részt, hanem, az ország bármely hasonló intézete elküldheti oda tisztviselőjét, hogy tanuljon. Így valóságos iskola alakul majd ki a porolissumi ásatások rendjén, (...) A szoroson vett régészeti célokon kívül, illetőleg ezek elérése rendjén tisztáznom kell két igen fontos kérdést, éspedig: 1. Van-e az itteni Magurán folytatása a dák életnek a római hódítás után, és 2. folytatódik-e a római élet és munka az alatta elterülő Pometen Dácia feladása után is? Mindenki előtt világos, hogy ezeknek a kérdéseknek szoros kapcsolatuk van a dákó-román, a dák-római-román (helyesebben: rumén) kontinuitás kérdésével. Már a június-júliusi ásatások rendjén*

⁵³⁴ Kovács 1941, 129–131.

⁵³⁵ Roska 1944, 44.

⁵³⁶ Sáráncsi 2015, 472.

⁵³⁷ Roska naplója alapján a dátum 1942–43 közé tehető (MTA Kt. Ms. 4546/184.)

⁵³⁸ MTA Kt. Ms. 4547/291. A teljes szöveget ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 22. sz. alatt.

bizonyossá vált, hogy a Magurán megszűnt a dák élet, és munka a római hódítással, s hogy a Pometen összedőlt tornyok, bástyák, bedőlt és elégetett táborkapuk s ezekkel egy szintben levő égésfekvetek bizonyítják a hatalmasan kiépített hídfőnek Kr.u. 258 táján történt pusztulását, és hogy ezek felett az égési rétegek felett nincs semmi nyoma a római élet és munka folytatásának. Mi nem ütöttünk dobot és gyújtottunk görög tüzeket, hanem újabb anyagi eszközöket szereztünk, hogy a munkát folytatva, még jobban megbizonyosodjunk arról, hogy valóban kidőlt itten a dáko-román kérdés két leghatalmasabb pillére. (...) A föld ugyanis nem hazudik, ha ásatások útján rendszeres, komoly célú munkával megváltjuk, megmondja nekünk híven, hogy melyik pontján, mikor, milyen nép lakott, s milyen volt a kultúrája, milyenek voltak külső és belső életmegnyilvánulásai. (...) Semmi közöm a politikához, de kötelességem közreműködni a kérdés tisztázásában. Az én egyetlen eszközem és fegyverem régészeti téren a szigorú pontossággal és rendszerességgel végzett ásatás, mert csak így vall nekem igazat a föld, és csak így tudom erősíteni a magyar tudományosság hitét bent és kint. Ezzel a céllal vallattam meg a nagyesküllői un. Eskühalmot, s fogtunk hozzá ugyanott, hogy csak egy példát mondjak, a régi templom és temető maradványainak feltárásához. Ez vezet a dákoktól és a rómaiaktól megült helyek feltárásánál is, mert az így nyert eredményekkel kívánok hozzájárulni a dáko-román kérdés felszámolásához, idehaza és külföldön egyaránt. Bekapcsolódik ebbe a munkába a néprajz, az embertan és a nyelvészet is.”

A hungarológiáról is kifejtette véleményét. Szerinte a magyarságtudományi kutatásokban a régészetnek vezető szerepe van, de a néprajz jelentőségét is hangsúlyozta: „Hungarológia az is, ha megállapítom ezek rendjén, hogy Erdély az azonos kultúra jogán az anyaország szerves része volt a legsötétebb őskortól kezdve, s ha dák és római kutatásaim rendjén hozzájárulok a dákoromán kontinuitás kérdésének felszámolásához. A föld nem hazudik, a föld híven megőrizte mindama népek emlékeit, amelyek valamely pontján valamikor megtelepedtek, ott éltek s dolgozták, és csakis e leletek mondják meg nekem a kétszerkettőt. És ki merné kétségbevonni, hogy szorosán a magyarságtudomány körébe vág az is, ha a máramarosmegyei Budescu-Mare román juhászatának román etimológiai szótár segítségével megfejtett szókinccsével támasztom alá az erdélyi románság eredetéről

vallott és hirdetett »dákorumán« történeti felfogás tarthatatlanságát? Ezzel is a dákorumán kérdés felszámolását segítjük elő.”⁵³⁹

Roska a „póstai örökséget” is tovább szándékozott vinni, amiről határozott álláspontot képviselt. „Mégfeszített erővel folytatnunk kell azt az építő munkát, amelynek körvonalai a Pósta-korszakban bontakoznak ki, és ezt annak a lelkesedésnek és áldozatos munkavállalásnak kell jellemeznie, amely az első korszak jótételeiket hatotta át; rendbetenni a gyűjteményeket és megszólaltatnunk őket anyanyelvünkön kívül valamelyik világnyelven is; be kell őket állítanunk az őket megillető hazai és egyetemesebb keretek közé; hozzáférhetővé kell tennünk a nagyközönség részére is, hogy minél erősebb szálakkal kapcsolódjék múzeumunkhoz, s szívja magába azokat a nemzeti és egyetemesebb művelődési eszméket, gondolatokat, amelyek hozzájuk fűződnek, és ennek hatása alatt legyen annak megértő barátja, támogatója, törekvéseinek propagálója. Ez a múlt súlyos örökség számomra, de részese lévén két utolsó korszakának, megerősödtem a vele járó feladatoknak megoldására, és megtanultam a megoldás módját is.”⁵⁴⁰

3.3.2.4. Személyes viszonyok a Roska-korszakban. A „Ferenczi-, a László- és a Mozsolics-ügy”

Roska éves múzeumi beszámolóiból a munkatársaival való személyes viszonyaira nem derül fény, pedig azok több esetben korántsem voltak ideálisak, és ez a körülmény egy idő után a múzeum életére és a múzeumban végzett munkára is hatással volt. Ezekről a viszonyokról Roska naplójából,⁵⁴¹ a felettes szerveknek címzett korabeli levelekből és a László Gyula által 1942 őszén összeállított „Pro memoria – Erdély tudományos életének jelenlegi állása és a magyarságtudomány irányába történő megszervezésének módjai – Szigorúan bizalmas” c. dokumentumból kaphatunk hitelesebb képet.⁵⁴² A Roska naplójában „ügyek”-ként aposztrofált esetek szereplői, Ferenczi Sándor, László Gyula és Mozsolics Amália Roska kollégái, tudóstársai voltak. A szuverén egyéniségek közötti szakmai és

⁵³⁹ Roska 1944, 44–47.

⁵⁴⁰ Roska 1944, 37.

⁵⁴¹ MTA Kt. Ms. 4546/184.

⁵⁴² Sárándi 2015, 461–486. A dokumentum szövegét ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 23–24. sz. alatt.

emberi viták, az esetleg fennálló szakmai féltékenység egyáltalán nem szokatlanok egy zárt, teljesítményorientált közösségben. Mindemelllett a II. világháború időszaka sem volt ideális háttér a nyugodt munkavégzéshez. A VKM költségvetésének egyenetlen elosztása, az intézmények közötti jogosultságok, hatáskörök tisztázatlansága egyaránt okot adhattak a súrlódásokra. Ezek az esetek azonban semmit sem vonnak le a kolozsvári régészeti iskola Roska Márton alatti időszakának tudományos teljesítményéből. Bár a Roska által „ügyek” megjelöléssel illetett esetek mélyebb elemzésére nem vállalkozhatunk, hiszen ez már pszichológiai megközelítést igényelne, rövid ismertetésük azonban elengedhetetlen a kolozsvári régészeti iskola Roska-korszakának hitelesebb megismeréséhez.

3.3.2.4.1. A „Ferenczi-ügy”

A két Pósta-tanítvány, Ferenczi Sándor és Roska Márton között⁵⁴³ lévő viszony megromlása még a román megszállás alatti időszakra datálható. Mindketten a szülőföldön maradás mellett döntöttek, és később a Ferdinánd Egyetem Ókortudományi Intézetének munkatársai lettek.⁵⁴⁴ Roska egy beadványban, 1942 végén írta meg részletesen, miért és hogyan romlott meg viszonya Ferenczivel, és egyben tiltakozott vitézzé avatása ellen is. A *Méltó-e dr. Ferenczi Sándor múzeumőr, tart. hadnagy a vitézi címre?*⁵⁴⁵ című beadványban Roska azzal vádolta Ferenczit, hogy amikor a román hatóságok 1936 októberében többek között a *Történeti Erdély* c. kiadványban megjelentetett írása miatt letartóztatták, Ferenczi a hadbírószági tárgyalás során „hamisan esküdött, hamisan vallott” ellene. Szerinte Ferenczi a trianoni döntés után „átevazott a román vizekre, kollégái, régi tanárai s munkatársai ellen áskálódott, hogy azokat kitúrja a helyükből, ő maga nélkülözhetetlenné válljon (sic!), s így lendüljön előre a hivatali létrán”. Roska 1942 novemberében emelt óvást az Országos Vitézi Széknél Ferenczi vitézzé avatása ellen, amelyben etikátlannak ítélte Ferenczi kitüntetését:⁵⁴⁶ „*Ferenczi elnyerte a doktori címet a románoktól, én*

⁵⁴³ Ferenczinek Buday Árpáddal, aki szintén Pósta-tanítvány volt, Trianon után szintén megromlott a viszonya (Sas 2005, 101.). Erről ld. Roska: MTA Kt. Ms. 4547/46. A dokumentumot ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 25. sz. alatt.

⁵⁴⁴ A Ferdinánd Egyetem Ókortudományi Intézetét (Institutul de Studii Clasice) 1929-ben hozták létre. Vincze, 2014, 571.

⁵⁴⁵ MTA Kt. Ms. 4547/46. A beadvány szövegét ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 25. sz. alatt.

⁵⁴⁶ MTA Kt. Ms. 4547/52. A levél szövegét ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 29. sz. alatt. További Roska-levelek a témában: 28., 31. sz. alatt.

meg ma is viselem az ellenem akkor megindult hajsza keresztjét. És most vitézi címet kap az, aki segített rámerőszakolni ezt a keresztet.” 1943 januárjában levelet írt a m. kir. 76. honvéd Bevonulási Központ parancsnokságának is, és röviden összefoglalta viszonyuk megromlásának történetét:⁵⁴⁷ A levélből kiderül, hogy amikor Roskát visszahelyezték a kolozsvári egyetemre, kész volt „megbocsátani” Ferenczinek, de a vitézzé avatását „nem hagyhatta szó nélkül”: „*Dr. Ferenczi Sándor nem egyetemi tanár, a román megszállás vége felé tanársegéd lett, a felszabadulás után, 1941-ben múzeumi őrré neveztetett ki, igazoló eljáráson nem esett át. Én ugyan még Debrecenből írtam a minisztériumba, hogy a román megszállás idején tanúsított magatartása, viselkedése miatt szívesebben venném, ha máshova helyeznék. Ezt megneszelték Kolozsvárt s még mielőbb 3 évi s 2 hónapi távollét s debreceni professzorkodás után visszatértem volna Kolozsvárra, többen közbejártak az érdekében, hogy bocsássak meg neki s tűrjem meg magam mellett (...) Amikor 1940 októberében visszatértem a régi környezetbe, abba a gyűjteménybe, amelynek jó része a magam munkája révén került össze, a Ferenczi érdekében kapott levelek visszhangjaképpen elhatároztam, hogy megbocsájtok neki, eszköz leszek a jó Isten kezében s úgy bánok vele, mintha közöttünk semmi sem történt volna. Határtalan jóságomat, megbocsájtásom őszinteségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy egyetemi magántanárrá is habilitáltatni akartam s ennek rendjén leszereltem azokat a kollégáimat, akik tudtak a román megszállás alatti viselkedéséről. Egy ideig rendesen viselkedett, de rossz természete nem hagyta nyugodni. Hivatali kötelességeit elmulasztotta, értelmetlen dolgokra ragadtatta magát (pl. a budapesti Alföldi professzornak, Radnóti múzeumőrnek, Nagy I.⁵⁴⁸ múzeumi főigazgatónak visszaküldte az ajándékképpen kapott könyveket, füzeteket azzal, hogy ő már nem csinál régészetet, megy a harctérre, stb.) (...) Az államtitkár úr kérésre egy félévi tanulmányi szabadságot helyezett neki kilátásba, hadd fújja ki magát s szedje össze magát idegileg, lelkileg, ha van valami bánata. Gyermekai vannak s nekem nem lehetett ellene a végső eszközökhöz nyúlni, nehogy azok is bűnhődjenek miatta. Arról, hogy igazoló eljáráson átesett volna, nem tudok. Tőlem nyugodtan élhetett volna továbbra is, legfennebb csendes úton áthelyeztettem volna máshova. Azt azonban, hogy valaki azután a magatartás és viselkedés után, amit az 1942. december 19-én*

⁵⁴⁷ MTA Kt. Ms. 4547/49. A levelet ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 28. sz. alatt.

⁵⁴⁸ ?. Talán Zichy Istvánról, az Országos Történelmi Múzeum főigazgatójáról van szó.

beadott feljelentésemben vázoltam, még vitéz is akar lenni, többed magammal nem hagyhattam szó nélkül.” A vitézi cím elnyerését az indoklás szerint Ferenczi azzal érdemelte ki, hogy a bécsi döntést követően, de még a magyar csapatok bevonulása előtt, megakadályozta, hogy a Ferdinánd Egyetem vezetése az Érem- és Régiségtár „román vonatkozású” tárgyait a kivonuláskor elszállíttassa.⁵⁴⁹ Az esetről 1941. február 20-án felettesei kérésére Ferenczi jelentést készített, amelyben részletesen is leírta a történeteket.⁵⁵⁰ A jelentés hitelességét 1941 nyarán Duka Péter, az intézet műszaki altisztje is megerősítette.⁵⁵¹ Duka Péter 1942 végén további információkat is közölt a történekről, amelyek – bizonyára Roska hatására – már egyáltalán nem voltak kedvezők Ferenczire nézve:⁵⁵² „A bécsi döntés után kértem Ferenczy Sándor tanár urat, hogy tartózkodjon itt, mert az én családomon kívül más nem volt az intézetben. Erre ő azt felelte nekem, hogy ő nem löveti meg magát. Ezek után kénytelen voltam üzeni Kovács István nyugállományba helyezett tanár úrnak, hogy szíveskedjék bejönni, mert csak egyedül vagyok az Intézetben. Erre ő be is jött és tiltakozott is egyes múzeumi tárgyak elviteléért. Dr. Ferenczy Sándor tanár úr csak a bevonulási nap előtti délután jött be intézkedni a zászlók kitétele végett, de amíg az intézetben románok voltak, addig ő nem volt bent. A bevonulási napon reggel főhadnagyi egyenruhában jött be.”

Bár Ferenczi a vitézi címét megtarthatta, az „ügy” következményeként, Roska közbenjárására nem lett egyetemi magántanár,⁵⁵³ és 1943-ban az Érem- és Régiségtárból is távoznia kellett.⁵⁵⁴ S hogy a hosszadalmas procedúrát 1940 őszétől Roska miért játszatta végig Ferenczivel, amelynek során nemcsak az egyetemről, hanem a múzeumból is eltávolította, erre a Magyar Királyi 76. Honvéd Bevonulási Központ 1943-as válaszlevelében kérdezték rá: „Az egyetemi tanárok igazolása

⁵⁴⁹ Vö.: Sárándi, 2015, 596.; Sas 2005, 101.

⁵⁵⁰ MTA Kt. Ms. 4547/37. A jelentést ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 32. sz. alatt.

⁵⁵¹ MTA Kt. Ms. 4547/40. A jelentést ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 33. sz. alatt

⁵⁵² MTA Kt. Ms. 4547/40. A jelentést ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 34. sz. alatt.

⁵⁵³ Roska naplójában is rögzítette a „Ferenczi-ügy” fejleményeit: „1941.VI.21.: Szily nálam, Ferenczi ügy”; „1942.III.5: Tárgyalás Szilyvel a Ferenczi-ügyben” (MTA Kt.: Ms4546/184.). Tehát az ügyben Roska többször tárgyalt feletteseivel. Ferenczi negatív megítéléséhez Vámszer Géza néprajzkutató, középiskolai tanár feljelentése is közrejátszhatott, aki 1941 tavaszán azzal vádolta Ferenczit, hogy a csiki várakról készített alaprajzait és a Csíksomlyói Múzeum tulajdonát képező egyéb régészeti dokumentációkat kölcsönkérte, de az ismételt felszólításokra sem szolgáltatta vissza. A témában írt leveleket ld. MTA KT. Ms. 4547/38, 39, 41, 42, 43, 44.

⁵⁵⁴ Roska 1944, 44.

*alkalmával tett-e a jelenlegivel hasonló értelemben dr. Ferenczi ellen feljelentést és hová? Ha nem tett, ezt miért csak most tette meg? Miért nem tette ezt meg az általános igazolások alkalmával?”*⁵⁵⁵

3.3.2.4.2. A „László-ügy”

A Roska által „László Gyula-ügyként”⁵⁵⁶ aposztrofált ellentét többek között az ETI önálló ásatási jogának tisztázatlansága, illetve érvényesítése miatt állandósulhatott, és 1942 őszén, a Kolozsvár-Zápolya utcai feltárások után tetőzött. A Zápolya utcai honfoglalás kori temető feltárását még 1911-ben kezdte meg az ENM Érem- és Régiségtára Létay Balázs és Kovács István vezetésével.⁵⁵⁷ Az ásatások folytatását Észak-Erdély visszacsatolása után célirányosan az ETI Régészeti Szakosztálya tervezte, majd indította meg 1942 szeptemberében László Gyula vezetésével.⁵⁵⁸ A feltárások során egy honfoglalás kori vitézi sír is előkerült, amely azt bizonyította, hogy a magyarság Kolozsvár területén már a honfoglalás idején megtelepedett.⁵⁵⁹ A leletek demonstrálására és népszerűsítésére a város vezetése 1942. szeptember 20-án hatalmas ünnepséget rendezett, amelynek keretében a kiásott földi maradványokat az ENM-ba szállították. Az eseményekről a korabeli média is tudósított.⁵⁶⁰ László Gyula ennek a leletnek is köszönhette, hogy országos hírnévre tett szert, viszont az ENM Érem- és Régiségtárának szerepe a lelőhely évtizedekkel korábbi megtalálásában és a feltárások megkezdésében, illetve hogy „*az ásatás valójában a Roska vezetése alatt álló múzeum ásatása*”⁵⁶¹ – ezúttal elsikkadt. További kényes pont volt Porolissum feltárásának folytatása is, amely nemzeti szempontból szintén jelentős lelőhelynek számított, mivel az ásatásoktól a dák–római–román kontinuitás tisztázását is remélték.⁵⁶² A lelőhely jelentősége miatt az ETI Régészeti Szakosztálya ragaszkodott a kutatás koordinálásához, amelyet az ENM-mal és a budapesti egyetem régész

⁵⁵⁵ MTA Kt. Ms. 4547/48. A levelet ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 27. sz. alatt. A vitézi szék további leveleit ld.: 26, 29, 30. sz. alatt.

⁵⁵⁶ KmROL EMELvt. 1173/942/1-2.

⁵⁵⁷ Vincze 2014, 152.

⁵⁵⁸ Szabó T. 1941, 410–413.; ETI jelentés 1942, 4.; Balassa–László 2001, 56–59.

⁵⁵⁹ László 1942b, 578–584.; Balassa–László 2001, 59.; Gáll-Gergely 2009, 215–217.; Gáll 2013, 268–292.

⁵⁶⁰ *Kis Újság*, 1942. október 11.; *Magyar Világhíradó*, 978. 1942. november. Nemzeti Audiovizuális Archívum, <http://filmhiradok.nava.hu>.

⁵⁶¹ KmROL EMELvt 1048/942/4.

⁵⁶² Roska 1944, 44–47. Erről ld. még: Roska Márton jelentését: MTA Kt. Ms. 4547/291. és az Erdélyi Tudományos Intézet Régészeti Szakosztályának céljait (ETI jelentés 1943, 3.).

tanszékével együtt terveztek megvalósítani,⁵⁶³ a „kizárólagos hatáskört” viszont saját maguknak tartották fent, és semmi esetre sem akarták Roska javaslatára Alföldi Andrásnak átengedni: „a már kész megegyezés azon bukott meg, hogy Roska Márton egyet. ny. r. tanár, a Múzeum igazgatója többszöri módosítássorozattal igyekezett mindinkább a megállapodás eredeti szellemével ellentétes megoldásra, és végeredményben az ETI-nek arra kell(ett) volna köteleznie magát, hogy Erdély rómaiságának ásatásokkal való felkutatására szánt évi hatalmas összeg mellett a kutatás vezetését hosszú időre kizárólagos hatáskörrel a zsidó származású dr. Alföldi András budapesti egyetemi tanárra bízta. Az ETI ezt két okból nem tehetette, egyrészt mert Alföldi soha életében önálló ásatást nem vezetett, s így nem is ért hozzá, bármilyen kiváló észbeli adottságai vannak egyébként, másrészt azért, mert az ETI a kutatásban önálló feladatkört kívánt biztosítani az itt lévő Erdélyi szakembereknek.”⁵⁶⁴

Az események tisztázása miatt Roska 1942 október végén levelet írt az EME elnökségének. Álláspontja szerint: „Csak közgyűjtemény áshat. Ilyen ma Erdélyben a vezetésem alatt álló kettős intézetén kívül a Székely Nemzeti Múzeum. Tudomásom van róla, hogy az Erdélyi Tudományos Intézet is kért ásatási engedélyt. Tudtommal nem kapta meg. Ezeket elvi szempontból tartottam fontosnak leszögezni, annak kijelentésével, hogy a szóban forgó ásatások továbbra is csak mint a vezetésem alatt álló múzeum ásatásai szerepelhetnek, a melyhez az anyagi segítséget a Tudományos Intézet lesz kegyes adni és a vezetést továbbra is László Gyula intézeti tanár úr lesz szíves vállalni.”⁵⁶⁵ „Engem ne oktasson ki sem László doktor, sem az Erdélyi Tudományos Intézet érdemes igazgatója, hogy a két intézmény között milyen szoros együttműködésre van szükség. Én ezt sokkal jobban tudom, mint ők. Ennek érdekében hathatósan közre is működtem s szándékozom működni a jövőben is. A mértéket, s a módot azonban nemcsak én szabom meg. Én nem tegnapelőtt kezdtem Erdélyben dolgozni, én itt itthon vagyok, s az én itteni építő munkám, debreceni éveimet

⁵⁶³ László Gyula: *Az Erdélyi Tudományos Intézet javaslata a Porolissumi ásatásokra vonatkozólag*. Kolozsvár, 1941. november 18. A dokumentum László Gyula családi hagyatékában található.

⁵⁶⁴ Sáráncsi 2015, 471.

⁵⁶⁵ KmROL EMELvt. 1048/942/4. A levelet ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 35.2. sz. alatt.

leszámítva, közel 4 évtizedre terjed.”⁵⁶⁶ A sértett sorok mögött elsősorban az ENM érdekeinek védelme, a dotáció elosztása, az intézmények közötti rivalizálás húzódik meg, Roska szerint azonban az „ügy” morális kérdéseket is felvet: „Az 1940. szeptemberi kari ülésen, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy hazakerülök, utódképpen szakelőadót kellett javaslatba hoznom, s én megint László doktor úrra gondoltam, olyan értelemben, hogy megtarthatja bpesti állását, s csak lejárna Debrecenbe előadásokat tartani. Egy napon kaptam meg az okmányait, s jelent meg a kolozsvári kinevezése. Minden tárgyi és személyi dolgot megtárgyaltam vele, mint olyasvalakivel, aki majd felvált a posztomon. A karban jobb meggyőződése ellenére nem a provinciális római régészeti tanszék mellett foglaltam állást, hanem a neki felállítandó tanszékért kardoskodtam. Sajnálattal kellett azonban látnom, hogy ő csak a maga dolgaival törődik, és intrikákban éli ki magát. A legsúlyosabb cselekedete az volt, amikor engem tudatosan és szándékosan félre akart vezetni egy állítólagos levéllel, csakhogy közém, s volt professzora, Alföldi András közé éket verjen.”⁵⁶⁷ László a *Pro memoria – Erdély tudományos életének jelenlegi állása és a magyarságtudomány irányába történő megszervezésének módjai – Szigorúan bizalmas* c., dátum nélküli dokumentumban⁵⁶⁸ tért ki többször Roska egyetemi és múzeumi tevékenységére, illetve a munkatársaival való személyes kapcsolataira. László szerint „Roska dr. magatartásával majdnem lehetetlenné teszi a neki nem rokonszenves kutatóknak a gyűjtemények és szakkönyvtár használatát, s egyes általa is elismert szakemberek munkásságát tisztán személyes gyűlöletből unos-untalan akadályozni igyekszik (...) Az utánpótlás nevelése a múzeumban a legrosszabb. Elsősorban is megmérgezi a légkört az igazgató személyes gyűlölködése, amellyel a legközelebbi múzeumi és külső munkatársait s gyakornokait illeti, s róluk minden ok nélkül a lehető legsértőbb módon nyilatkozik (...) A gyakornokok közül egyetlen egy sem tud ásní. Mikor pedig éppen Kolozsvár területén, tehát a Múzeum szájában egy rendkívül kényes, tehát tanulságos ásatás és egyébként igen ritkán látható sírkiemelés

⁵⁶⁶ KmROL EMELvt. 1173/942/1-2. A levelet ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 35. sz. alatt.

⁵⁶⁷ KmROL EMELvt. 1173/942/1–2. A teljes levelet ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 35. sz. alatt.

⁵⁶⁸ Sas Péter a dokumentum keletkezésének idejéről csak annyit közöl, hogy „az 1942. esztendő tükéntjük megfogalmazása időpontjául” (Sas 2005, 99.). A dokumentum végleges szövege viszont a Kolozsvár-Zápolya utcai feltárások (1942. szeptember 6–26.) után készülhetett el, mivel az esemény szerepel a László Gyula által átdolgozott szövegben. Hóman viszont akkor már nem volt miniszter, megbízatása 1942. július 3-án véget ért.

folyt⁵⁶⁹, gyakornokainak megtiltotta az ásatáson való részvételt, s azok lopva, délutánonként szöktek ki, hogy valamit tanulhassanak.” Összegzésképpen úgy értékelte, hogy Roska „nem alkalmas a múzeum vezetésére. Képtelen a múzeumszervezés modern szempontjait érvényesíteni, képtelen a kutatást megszervezni, képtelen a munkatárs- és tanítványnevelésre, s képtelen a történeti Erdély problematikájának képviselésére és megoldására. Működése a magyarságtudomány szempontjából enyhén szólva negatív előjelű.”⁵⁷⁰ Ezért azt javasolta, hogy az egyetem régészeti intézetének, illetve az EME tárigazgatói posztját különítsék el, és az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára élére Ferenczi Sándort nevezzék ki, Roska egyetemi katedrája megtartását azonban támogatta. László Gyula a Roska által vezetett intézet burkolt kritikáját az *Erdély településtörténetének vázlatára Szt. István koráig* c. munkájában is megfogalmazta:⁵⁷¹ „Erdélyben Pósta Béla iskolájának nagy jelentőségű kezdeményezése után csupán az Erdélyi Tudományos Intézet és a Székely Nemzeti Múzeum munkatervében folytatódik a munka.” Megjegyzését Roska nem hagyta szó nélkül, 1944-ben, az egyetem honfoglalás kori katedrájának létrehozásakor adta meg válaszát Lászlónak:⁵⁷² „Ilyenszerű kirohanása másutt is van a fiatal tudósoknál. Ami ebből nekem szól, lenyelem, de mégsem illik hallgatással megbántani az ENM volt Érem- és Régiségtárát, most Történeti, Művészeti és Néprajzi Tárát, amely Lászlónak másfél éven át otthont nyújtott és az érvényesüléséhez minden támogatást megadott. Ennek az intézménynek múltja van, jól kiépített munkatervvel dolgozik, ha mindjárt nem is visz ki mindent a piacra.”

A László által kérvényezett személyi változások azonban nem valósultak meg, amelyben nem csupán a II. világháború alatti időszak kedvezőtlen körülményei, hanem a felsőbb vezetés ellentétes véleménye is szerepet játszhatott.⁵⁷³ Az

⁵⁶⁹ A Kolozsvár-Zápolya utcai ásatásokról van szó.

⁵⁷⁰ Sárándi 2015, 472–473.

⁵⁷¹ László 1943c., 371–390.

⁵⁷² SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45. 29. doboz, 652/1943-44.; Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések, 1943–44., 1944. március 22-i bizottsági ülés. 652. sz.

⁵⁷³ Ezt erősíti, hogy Roskát 1940-ben Hóman nevezte ki, és korábban is több alkalommal segítette (ld. Roska levelezését Hóman Bálinttal: OSZK Kt. 15/1323.). Roska naplójából is egyértelmű, hogy Hómannal és a miniszteri biztossal, Szily Kálmánnal személyes, bizalmi kapcsolatban állt: „1941.VI.5.: Hóman vacs.”; „1941.VI.21.: Szily nálam...”; „1942.III.5: Tárgyalás Szilyvel...” (MTA Kt. Ms. 4546/184.).

emlékiratban kifejtett tudományszervezési elképzelések értékelésétől és megvalósulásától függetlenül az erdélyi magyar művelődés jelentős eredményeket ért el ebben a rövid időszakban is. Színvonalas oktatómunka folyt az egyetemen, magas szintű kutatómunkát végeztek az ENM Érem- és Régiségtárában és az ETI-nél is. Az elért tudományos eredményeket folyamatosan publikálták, közkinccsé tették, amelyek ma is kiindulópontjai az adott témában végzett további tudományos munkáknak.⁵⁷⁴

3.3.2.4.3. A „Mozsolics-ügy”

Egy idő után Mozsolics Amália I. oszt. múzeumőrnek sem volt jó a viszonya felettesével, vele kapcsolatban Roska naplójában az eskütételének feljegyzése⁵⁷⁵ utáni másfél év múlva kizárólag negatív bejegyzések találhatók.⁵⁷⁶ Az eset azért is érdekes, mert amikor 1941 kora nyarán Mozsolics Amália átkérte magát a szombathelyi múzeumból Kolozsvárra, Roska a kérésnek Mozsolics „nagy tudása és nyelvismerete” miatt örömmel tett eleget.⁵⁷⁷ A Roska naplójában található egy-egy soros feljegyzések mögött húzódó történések dokumentumai a KmROL EMELvt iratanyaga között *A Mozsolics-ügy* címszó alatt találhatók. Az „ügy” részleteit Mozsolics Amália 1943. július 31-én az EME elnökségének írt leveléből ismerhetjük meg, amelyben fegyelmi vizsgálatot kért önmaga ellen, hogy a Roska általi súlyos vád – a 100 pengő eltulajdonítása – alól tisztázzák:⁵⁷⁸ *„Ezennel kérem a fegyelmi vizsgálat megindítását ellenem. A mai napon Roska Márton professzor úr öméltósága azt mondta, hogy szükség van aprópénzre a fizetésekhez, 100 p-t fel kell váltani, de nem a múzeumi pénzből ad, hanem a sajátjából. Utána arra kért, hogy az asztalon levő bádogdobozt helyezzem el a nyitva levő Wertheim-kasszában. Ebben a dobozban*

⁵⁷⁴ Sas 2005, 103–104.

⁵⁷⁵ „1941.VI.3: *Mozsolics eskütétele*”. MTA Kt. Ms. 4546/184.

⁵⁷⁶ „1943.IV.12.: *Mozsolics fejét megmosom*”; „1943.V.4.: *Mozsolics ma megint kikapott. Ajtócsapdosás.*”; „1943.VII.28.: *Mozsolics hihetetlen ravaszsággal, piszkos céllal... (?) ürügye alatt... (?) hogy már lány korában rosszféle volt... (?)*”; „1943.VII.31.: *Mozsolics és a felváltásra adott 100 p. Ha kívánja, megfizetem a 100 pengőjét!*”; „1944.II.16.: *Kelemen a Mozsolics ügyben tárgyal*”; „1944.II.17.: *Kelemennek átadtam a Mozsolics-ügyre a választ*”; „1944.IX.15.: *Mozsolics nem bírja idegekkel, elmegy*”; „1945.VIII.4.: *Mozsolics nadrágjában (?) megtaláltam az 1943. VIII.-én (?) váltásra adott 100 p-t!*”. MTA Kt. Ms. 4546/184.

⁵⁷⁷ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 7. doboz, 246/1940-41. dosszié, 81/1940.

⁵⁷⁸ KmROL EMELvt. 737/1943.4. A levelet ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 36. sz. alatt.

van a múzeum pénze. Az utasítást azonnal végre is hajtottam. Mikor Kelemen Lajos múzeumi főigazgató úr öméltósága a fizetéssel jött, megkérdezte Roska professzor úr, hogy van-e aprópénzem, amire azt válaszoltam, hogy nincs. Erre megkérdezte, hogy hová tettem a 100 p-t, amire azt válaszoltam, hogy azt én nem kaptam kézhez. A fizetéseket elvégeztem, de Roska professzor úr továbbra is fenntartotta ama állítását, hogy átvettem tőle a 100 p-t, és ezt a mai napon nem vonta vissza. Így ellenem a sikkasztás vádja merül fel Roska professzor úr részéről. Az ügy azonnali tisztázását kérem, miután mint múzeumi tisztviselőt, akinek a gondjaira óriási értékek vannak bízva, a legsúlyosabb vád ért. A pénzt a mai napon Roska professzor úrtól kézhez nem kaptam és ezt eskü alatt bizonyítom. Miután már régebben olyan nyílt vád hangzott el ellenem Roska professzor úr részéről, hogy engemet „az utcán szedett össze”, ezt nekem is mondta, de másoknak még többször megismételte, kérem ez ügyben is a vizsgálat megindítását. Miután Roska professzor úr részéről több esetben hangzottak el ellenem vádak, amelynek kivizsgálása a múzeum érdeke is, kérem ellenem a fegyelmi eljárás megindítását.” Az ügyben Kelemen Lajos, az ENM főigazgatója járt el, aki 1943 szeptember közepén levelet írt az EME elnökségének a „Mozsolics-ügyben”:⁵⁷⁹ „Mellékelten tisztelettel áteszem fölterjesztésre dr. Mozsolics Amália múzeumi őrnök fegyelmi kérését, azzal, hogy mivel a Magyar Állammal kötött és még érvényben lévő 1895-i szerződésünk értelmében az E. N. Múzeum tisztviselői fegyelmileg a gyűjtemények igazgatói alá tartoznak, e kérésnek az EME elnöksége érdemi elintézője így nem lehet. Dr. Mozsolics Amália e panaszát előttem még augusztus legelején bejelentette, mivel azonban nyári szünidőm augusztus 1-én kezdődött, (...) Szeptemberben pedig a nyáron gyűlt tennivalók intézése és a beszerzei vándorgyűlés előkészületei s a gyűlés maga késleltettek az ügydarab felküldésében. Bizonyos mértékben azonban szándékosan is nem siettem, mert reméltem, hogy ezt az áldatlan ügyet az idő itthon békés elintézésre érlelheti. Ez nem történvén meg, most az ügyet további fölterjesztésre annál inkább áteszem, mert dr. Mozsolics Amália szóbelileg már nállam (sic!) megsürgette.” Az EME a levél kézhezvétele után, szeptember közepén terjesztette fel a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz Mozsolics kérését, mivel az EME alapszabályának és a minisztériummal kötött szerződés értelmében az ügy a minisztériumhoz tartozott.⁵⁸⁰

⁵⁷⁹ KmROL EMELvt 11-1943.5. A levelet ld. jelen disszertáció források c. fejezet 37. sz. alatt.

⁵⁸⁰ KmROL EMELvt 489/1943.

A minisztérium csak 1944. január 25-én küldte meg válaszát, amiben azt kérték, hogy az EME vizsgálóbiztos jelenlétében „felügyeleti vizsgálatot” folytasson le, és a vizsgálatról készült jegyzőkönyvet küldje meg a minisztériumnak. Egyben felkérték az elnökséget, „*hasson oda, hogy ez az ügy lehetőség szerint békésen és oly módon intéztessék el, ami az abban szereplők megnyugvására is szolgálhat.*”⁵⁸¹ Az eset további alakulásáról Roska naplója tájékoztat:⁵⁸² az eljárás elhúzódott, végül Mozsolics Roska szavaival élve „*nem bírta idegekkel*”⁵⁸³, és átkérte magát a Magyar Nemzeti Múzeumba. Elgondolkodtató fejlemény, hogy miután Mozsolics végleg eltávozott Kolozsvárról, Roska egy évre rá, minden előzmény nélkül, feljegyezte naplójában:⁵⁸⁴ „1945.VIII.4.: *Mozsolics nadrágjában (?) megtaláltam az 1943. VIII.-én váltásra adott 100 p-t!*”

Hogy valójában mi áll e meghökkentő eset mögött, azt csak találgatni lehet. Talán nem járunk messze a valóságtól, ha azt feltételezzük, hogy a 100 pengős történet csak ürügy lehetett Roska kezében arra, hogy a „legkiválóbb ősrégészek egyikét,”⁵⁸⁵ Mozsolics Amáliát eltávolítsa Kolozsvárról. Hogy mi indíthatta erre? Szakmai nézeteltérés vagy talán szakmai féltékenység? Elgondolkodtató körülmény, hogy Roska naplóbejegyzése szerint a 100 pengős történet előtt három nappal, július 28-án olyannyira összekülönböztek, hogy feldúlt állapota miatt Roska Mozsolicsra vonatkozó kézírása alig olvasható. Roska lobbanékony és féltékeny természete már korábban is okozott gondokat: beszédes adat, hogy 1908-tól felettesével, a kolozsvári régészeti iskola alapítójával, Pósta Bélával sem volt felhőtlen a viszonya.⁵⁸⁶ A helyzetet találóan fejezi ki Gáll Erwin Roskára vonatkoztatott Flaubert-idézete:⁵⁸⁷ „*A bálványokhoz nem szabad nyúlni: kezünkön marad az aranyozás.*”⁵⁸⁸

⁵⁸¹ KmROL EMELvt 214.283/1943.1. A levelet ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 38. sz. alatt.

⁵⁸² 1944.II.16. *Kelemen a Mozsolics ügyben tárgyal*”; “1944.II.17.: “*Kelemennek átadtam a Mozsolics-ügyre a választ*”; “1944.IX.15: *Mozsolics nem bírja idegekkel, elmegy.*”; “1945.VIII.4: *Mozsolics nadrágjában (?) megtaláltam az 1943. VIII.-én (?) váltásra adott 100 p-t!*”. MTA Kt. Ms. 4546/184.

⁵⁸³ MTA Kt. Ms. 4546/184.

⁵⁸⁴ MTA Kt. Ms. 4546/184.

⁵⁸⁵ Roska jellemzése Mozsolics Amáliáról 1940 őszén: SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 7. doboz, 246/1940-41. dossziéban, 81/1940.

⁵⁸⁶ Vincze 2014, 164. Roska önéletrajzi vallomása szerint: „*megszakadt benne valami irányomban*”. Roska sajátos jelleméről Banner János emlékiratában is található utalások (Banner 1990, 130, 157, 174.).

⁵⁸⁷ Gáll 2011–2012, 27.

⁵⁸⁸ Gustave Flaubert: *Bovaryné*.

3.3.3. Az Erdélyi Tudományos Intézet Régészeti Szakosztálya

Az Erdélyi Múzeum Egyesület és a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem mellett 1940 őszétől jelentős szerep hárult az újonnan létrehozott Erdélyi Tudományos Intézetre (ETI) is,⁵⁸⁹ amely a világháború lezárásáig a „tudományos életben eddig nem tapasztalt gazdag anyagi eszközökkel és hatalmas apparátussal” működött.⁵⁹⁰ Székhelye Kolozsvárott, az Erzsébet út 21. sz. alatt volt. Az intézet épülete a román megszállás idején a Néprnyelvkutató Központnak adott otthont, 1940 telén alakították át és újítták fel.⁵⁹¹ Az ETI megalakulását a *Budapesti Közlöny* 1940. október 20-i száma hozta nyilvánosságra. A szervezés és a vezetés munkálataival Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter Tamás Lajos⁵⁹² és Kniezsa István⁵⁹³ kolozsvári egyetemi tanárokat bízta meg. Az ETI gondolatát még gróf Teleki Pál vetette fel, terveit a vezetésére kiszemelt két tudós dolgozta ki. A Tamás Lajos által 1944-ig igazgatott intézmény „*az egyetemes magyar és a szorosabb értelemben vett erdélyi magyar tudományosság ügyét szolgálta*”.⁵⁹⁴ Feladata „*Magyarország és különösképpen Erdély földrajzi, néprajzi, történeti, régészeti, társadalomtudományi, nyelvészeti, irodalmi, embertani, élettani, s egyéb népi kérdéseinek, továbbá más országok népeivel kimutatható kapcsolatainak tudományos tanulmányozása, adatok gyűjtése, rendszerezése, nyilvántartása, feldolgozása és kiadványok közzététele. Olyan munkaterv ez, mely sem a kolozsvári tudományegyetem sokkal univerzálisabb keretekben mozgó tevékenységével, sem*

⁵⁸⁹ Az ETI tevékenységéről bővebben ld.: Tamás 1941, 409–416.; Szabó T. 1940–1941, 183–189.; ETI Jelentés, 1943–44; Mikecs 1944.

⁵⁹⁰ Mikecs 1944, 1.

⁵⁹¹ Tamás 1941, 416.

⁵⁹² Tamás Lajos (Temesvár, 1904–Budapest, 1984) nyelvész, nyelvtudományi szakíró, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1940–44 között a kolozsvári Erdélyi Tudományos Intézet igazgatója, a Kolozsvárra visszaköltözött I. Ferenc József Tudományegyetem tanára. 1944 őszén visszatért Budapestre, ahol tanszékvezetői tisztsége mellett 1948–51-ben az ELTE Bölcsészettudományi Karának dékánja, 1951–56-ban az egyetem rektora. 1963–65-ben az MTA I. Osztályának titkára, 1966–73-között az MTA Nyelvtudományi Intézetének igazgatója (MÉL 1994, 886.).

⁵⁹³ Kniezsa István (Trsztena, 1898–Budapest, 1965) Kossuth-díjas nyelvész, nyelvtörténész, szlavista, az MTA tagja. A 20. századi magyar nyelvtörténeti kutatások egyik legjelentősebb alakja. 1940-ben a kolozsvári tudományegyetemen a szláv filológia nyilvános rendes tanáráként adott elő. 1941-ben visszatért a Pázmány Péter Tudományegyetemre, ezzel egyidejűleg 1941–42-ben az ETI ügyvezető igazgatója, 1942–1944 között az intézet település és népiségtörténeti osztályának vezetője (ETI Jelentés 1943, 1.). MÉL 1967, 941.

⁵⁹⁴ Tamás 1941, 410. Az ETI tevékenységéről ld. még: Szabó T. 1940–1941, 183–189.; Mikecs 1944.

*pedig az Erdélyi Múzeum Egyesület munkakörével nem azonos. A múzeumi gondolat tekintetében is éles határvonal különíti el az EME és az ETI hatáskörét. Az ETI-nek nincsenek múzeális céljai, ügyrendtervezete kimondja, hogy az intézet néprajzi, régészeti, és érmészeti anyagot nem gyűjt, hanem azt részben az EME-nek, részben pedig a Székely Nemzeti múzeumnak adja át letétbe. Nem óhajt abba a tudománynépszerűsítő munkába sem bekapcsolódni, amelyet Kolozsvár régi hagyományokkal rendelkező közművelődési és tudományos intézménye oly példaadó kitartással végzett a román megszállás nehéz éve alatt.*⁵⁹⁵ Az intézet legfőbb célkitűzése az 1920 után „erősen visszaesett erdélyi magyar társadalomtudományi kutatások pótlása,” illetve az újabb – főként magyar népiségtörténeti – munkák irányítása volt.⁵⁹⁶ „A munkaterv kereteibe illeszkedő tudományos kéziratokat, amelyeket a tagok vagy megbízásból dolgozó kutatók írtak, kiadványsorozatban teszi közzé az intézet. Emellett évkönyv kiadását is tervbe vette az igazgatóság, mely az évi beszámolót és a tagok rövidebb dolgozatait tartalmazza.”⁵⁹⁷ Szabó T. Attila pedig annak a reményének adott hangot, hogy „a tudományos munka az igazság keresésében is nemzeti marad, anélkül, hogy nemzetieskedővé, elfogulttá válnék. Nemzeti lesz abban, hogy fáradhatatlanul keresi a magyar népiség nyomait a történeti Erdély területén, sőt, azon túl is, és pártatlanul elfogulatlan akkor, amikor megállapítja a többi erdélyi nép szerepét is Erdély anyagi és szellemi műveltségének kialakításában.”⁵⁹⁸ A kormányzat a kutatásoktól a trianoni döntéssel megtépzott magyarság öntudatának erősödését is remélte.⁵⁹⁹ Az ETI tudományos kutatáson túli célját a legérzékletesebben Mikecs László néprajzkutató, az intézet fiatal munkatársa fogalmazta meg. „Ha megérti az ETI, hogy neve ugyanazt jelentheti a magyarság tudományában, mint Bartóké meg Kodályé a zenéjében, népi íróinké az irodalmában, szerepét és jelentőségét tökéletesen felfogta, s rajta áll, hogy Bartókkal, Kodálllyal s népi íróinkkal a vezérszerepet játssza abban a szellemi megújulásban, mely – jöjjön akármi is ránk a háború végén – a magyar nép megújulását is fogja eredményezni.”⁶⁰⁰ Hóman 1941 szeptemberében jelentette be a Teleki Pál

⁵⁹⁵ Tamás 1941, 411–412.

⁵⁹⁶ Kósa 1977, 713.

⁵⁹⁷ Tamás 1941, 412.

⁵⁹⁸ Szabó T. 1940–41, 189.

⁵⁹⁹ Mikecs 1944, 5.

⁶⁰⁰ Mikecs 1944, 25–26.

Tudományos Intézet megalakulását, amelynek az Államtudományi Intézet és a Történettudományi Intézet mellett az ETI is tagintézete lett.⁶⁰¹

Az ETI 11 szakosztállyal működött, a régészeti mellett földrajzi, néprajzi, történeti, társadalomtudományi, nyelvészeti, magyar–román kapcsolatokkal foglalkozó, irodalmi, embertani, élettani szakosztálya volt.⁶⁰² Régészeti szakosztályát megalakulásától, 1940 őszétől László Gyula intézeti tanár vezette, 1942. január 31-én alkalmazták Méri István (19. kép) I. szt. segéd tisztet,⁶⁰³ szerződéses munkaviszonyban viszont a feltárások során több erdélyi⁶⁰⁴ és budapesti⁶⁰⁵ kutatót is foglalkoztattak.⁶⁰⁶ Az ETI célja „Erdély népvándorlás-kori és főleg az első magyar századokból származó emlékeinek felkutatása és feldolgozása. Első feladata az erdélyi köz- és magángyűjtemények áttanulmányozása és ezek alapján az ásatási terepek kikeresése. Az osztály munkásságának területe a történeti Erdély és a Partium.”⁶⁰⁷ Tamás Lajos, az ETI első igazgatója szerint újításnak számított, hogy a Régészeti Szakosztály „ásatásainak anyagát nemcsak reálarcheológiai szempontból értékeli, hanem viselettörténeti szempontokat is figyelembe vesz, összehasonlító módszerrel elemzi a temetkezési szokásokat és a népi kismesterségek eszközeit is feldolgozza”.⁶⁰⁸ Amikor Mikecs László 1944-ben az ETI munkásságát értékelte, első helyen „élert eredményei miatt” a Régészeti Szakosztályt emelte ki.⁶⁰⁹ László Gyula népszerűségét jelzi, hogy miután 1944 nyarán katedrát kapott a kolozsvári egyetemen, júliusban az ETI igazgatói posztjának betöltésére is felkérték, amit

⁶⁰¹ Tamás 1941, 410.

⁶⁰² Tamás 1941, 412.

⁶⁰³ ETI jelentés 1943, 1.; MNLOL K726. 1942/90. Mérit a VKM nevezte ki.

⁶⁰⁴ Rendszeresen alkalmazták Ferenczi Sándort és az SZNM fiatal múzeumőrét, az intézmény későbbi igazgatóját, Székely Zoltánt.

⁶⁰⁵ Pl. Paulovics Istvánt, a debreceni egyetem ny. r. tanárát, Radnóti Aladárt, az MNM fiatal múzeumőrét és Szilágyi Jánost, az aquincumi múzeum munkatársát.

⁶⁰⁶ 1943-ban a fényképleltár és a régészeti kataszter munkájában Egyed János VIII. gimn. o. tanuló is „segédkezett” (ETI jelentés 1944, 1.).

⁶⁰⁷ Tamás 1941, 413.

⁶⁰⁸ Tamás 1941, 413.

⁶⁰⁹ Mikecs 1944, 14–16.

azonban nem fogadott el.⁶¹⁰ A Kovács László⁶¹¹, Makkai László⁶¹² és Juhász István⁶¹³ által aláírt levél 1944 július 17-én kelt, röviddel azután, hogy Lászlót kinevezték a kolozsvári egyetem honfoglalás kori tanszéke élére: „(...) *Az Intézet jövődjét csak úgy látjuk biztosítva, ha vagy Tamás Lajos marad igazgatónak, vagy Te leszel az igazgató. Tudomásunk szerint a kormányzat mind Tamás Lajosnak, mind Neked felajánlott bizonyos munkaköröket. E munkaköröket sem Tamás Lajos, sem Te nem vállaltátok. Ti tudjátok, hogy miért? Elképzelésünk szerint azonban talán mindkettőtöknek jót tenne, ha a felkérések előli kitérésekkel egyidejűleg bizonyosságát adnátok annak, hogy a munka alól nem akartok kitérni. Kézenfekvő tehát az a megoldás, ami mind Nektek kellemes lehet, elképzelésünk szerint, mind az Intézet szempontjából létfontosságú. Tamás Lajos hajlik arra, hogy pesti professzorsága mellett megtartsa az Intézet igazgatóságát (ez a legújabb állásfoglalása), s ebben az esetben az Intézet ügyvezetői igazgatói állását kellene betölteni, amiben Tamás is, mi is a legszívesebben látnánk személyedet. Az egész ügyet a legsürgősebben meg kellene tárgyald Mester Miklóssal.⁶¹⁴ Te most léptél ki az Intézet keretéből, de még minden dolgában benne vagy, úgy hogy egyedüli ember vagy, aki ebben az ügyben*

⁶¹⁰ Makkai László, Kovács László és Juhász István által írt levél, Kolozsvár, 1944. július 17. A levél a családi hagyatékban található.

⁶¹¹ Keszi Kovács László (Polgár, 1908–Budapest, 2012) néprajzkutató. 1941-től az ETI tudományos kutatója. 1940–1944 között a kolozsvári egyetem tanára, az ETI néprajzi osztályának vezetője. 1945 után az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának tudományos főmunkatársa. 1949-től kezdve az egyetem Néprajzi Intézetében dolgozott. 1950–57 között az MTA önálló tudományos kutatója az ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszékén. 1973-as nyugdíjazásáig az ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszékének tanára. 1967–73 között az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának tudományos főmunkatársa.

<http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/k1.htm#K.Kov%C3%A1csL%C3%A1szl%C3%B3>.
Letöltés ideje: 2019.09.23.

⁶¹² Makkai László (Kolozsvár, 1914–Budapest, 1989) történész, egyetemi tanár. 1982-től 1985-ig a Magyar Történelmi Társulat elnöke. 1940-től az ETI intézeti tanára, 1942-től egyetemi magántanárként dolgozott a kolozsvári egyetemen. 1945-től Budapesten a Teleki Pál Tudományos Intézet, majd az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, 1961-től főmunkatársa.
(<http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/m.htm#MakkaiL%C3%A1szl%C3%B3>).
Letöltés ideje: 2019.09.19.

⁶¹³ Juhász István (Nagyenyed, 1915–1984. Kolozsvár) történész. Pályáját 1941–47 között az ETI tanáraként kezdte; 1948-tól a Kolozsvári Református Teológiai Fakultás professzora, 1960–66 között az Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet rektora. 1969-től a prágai Comenius Teológiai Fakultás, a debreceni Református Teológiai Akadémia díszdoktora (MÉL 1994, 425.).

⁶¹⁴ Mester Miklós (Rugonfalva, 1906–Budapest, 1989) történész, politikus, országgyűlési képviselő, vallás- és közoktatásügyi államtitkár. Horthy Miklós 1944. április 30-án kinevezte a Sztójay-kormány vallás- és közoktatásügyi államtitkárának. Pozíciója a Lakatos-kormány alatt is megmaradt, de elhatárolódott a szélsőségektől (MÉL 1994, 614.).

eljárhat. Bizonyára kellemetlen lehet azt mondani az államtitkárnak, hogy jöttem az ügyvezető igazgatói tisztért, tehát arra gondoltunk, hogy a miniszter Tamás Lajost bízhatná meg azzal, hogy az ügyvezető igazgató személyére előterjesztést tegyen. Ez a megoldás még akkor is jó, ha Te magadnak gondolkozási időt akarsz biztosítani, hogy elvállalod-e vagy sem. Ha Te semmiképpen sem akarsz hallgatni a mi baráti kérésünkre, s minket nem akarsz igazgatni – quod absit – akkor is ezt a megoldást kellene szuggerálni a miniszternek, s Lajos ebben az esetben az Intézet tanárai közül javasolna valakit...” 1945-ben, az ismételt román impériumváltás után az ETI-t is átszervezték. Az intézet az újonnan létrehozott Bolyai Egyetem keretében folytatta még egy ideig tevékenységét,⁶¹⁵ a régészeti szakosztályt továbbra is László Gyula vezette.⁶¹⁶ 1947-ben a román állam nyomására szűnt meg.

3.3.3.1. A Régészeti Szakosztály tudományos tevékenysége 1940–1944 között. Feltárások, ásatási tervek, kiadványok

AZ ETI Régészeti Szakosztálya az 1941–44 között végzett ásatásaival „*az erdélyi föld és a magyar élet megoldatlan problémáit szándékoztak tisztázni*”.⁶¹⁷ A munka és a dotáció elosztásakor első helyen a magyarságtudomány szempontjából fontos korszakok álltak.⁶¹⁸ Az ezzel párhuzamosan folyó kutatómunkákat az őskor kivételével négy fő csoportra osztották, amelyekben a dák–római kontinuitás kérdésére, a népvándorlás és a magyar honfoglalás korának problematikájára, illetve a magyar középkorra fókuszáltak.

1942-ben a dák–római folytonosság tisztázását szolgálta Ferenczi Sándor ásatása a kovásznai dák várban.⁶¹⁹ Az ásatás eredménye szerint a vár valószínűleg nem esett el Traianus hadjáratai alatt, hanem azután is fennmaradt. Ugyanabban az évben Paulovics István⁶²⁰ és Székely Zoltán (*20. kép*) bejárták az Olt-limes

⁶¹⁵ Átszervezése után a Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem-Erdélyi Tudományos Intézet nevet viselte.

⁶¹⁶ Az ETI 1945 utáni működésére vonatkozó iratok a KmROL-ban találhatóak: KmROL Fond 1363, inv. 1476. Dos.122.218.; Az új szabályzatra vonatkozó dokumentum: KmROL Fond 1363, inv. 1476. Dos. 3. 563–569.

⁶¹⁷ Sáráncsi 2015, 480.

⁶¹⁸ ETI jelentés 1943, 2.

⁶¹⁹ ETI jelentés 1943, 3.

⁶²⁰ Járdányi Paulovics István (Izsa, 1892–Debrecen, 1952) régész, egyetemi tanár. 1940-től haláláig a Debreceni Tudományegyetemen az egyetemes ókori történelem és a régészet nyilvános rendkívüli tanára. Régészeti kutatásaiban a pannóniai limes kérdéseivel, a keleti kultuszok emlékeivel, a pannóniai és daciai limes erődítményeivel, Savaria-kutatással

székelyföldi részét, és Szilágyi János, az aquincumi múzeum munkatársa, illetve Székely Zoltán a limeskutatás keretében feltárta a komollói *castrumot*. Az ásatás világossá tette, hogy a *castrum* feladása után diszkontinuitás figyelhető meg. A feltárást az ETI finanszírozta, az eredmények közzétételét viszont az intézet az SZNM-mal közösen vállalta.⁶²¹ A honfoglalás kori ásatások közül kiemelkedett a Kolozsvár-Zápolya utcai temető feltárásának folytatása, amelyet 1942. szeptember 2–26. között László Gyula vezetett.⁶²² László Gyula még ugyanabban az évben felszíni kutatásokat is végzett Eresztevényben (Háromszék m.), ahol korábban egy honfoglaláskori kengyelt és lándzsát találtak. A magyar középkorra vonatkozó régészeti kutatásokat az év folyamán a háromszéki Torja község határában, Bálványosvár területén végeztek. Az ásatást az ETI és az SZNM megbízásából Ferenczi Sándor vezette, eredményei szerint a várat valószínűleg a 12–13. században építették.⁶²³ Bálványosvár feltárásának nagy társadalmi visszhangja volt, az ásatások egy részét a környező lakosok adományából fedezték. 1942-ben Méri István a Kolozs megyei Magyarzsombor középkori református templomát vizsgálta, és megállapította, hogy a templomot magyar szempontból fontos középkori temető veszi körbe. Munkájának nagy része az intézet borsavölgyi kutatásába illeszkedett. Méri 1942 májusában bejárta Kide, Bádok, Borsa és Csomafája községek határát, és megállapította, hogy a térségből a felszíni nyomok és a terepalakulatok alapján több korszak régészeti emlékanyagának előkerülése várható. A kidei középkori és újkori temető ásatását szeptember, október, november hónapokban végezte el. Eredményei szerint a temetőbe a 12. századtól megszakítások nélkül a 19. századig temetkeztek. A feltárt gazdag antropológiai anyag mellett néhány jelentős lelet is előkerült (II. László és III. István király pénzei, Árpád-kori hajkarikák stb.).⁶²⁴ A kidei ásatásokat Méri 1943-ban is folytatta,⁶²⁵ amelyen rövid ideig Bottyán Árpád,⁶²⁶ az MNM

foglalkozott, ásatási leleteket közölt. Tagja volt a Magyar Régészeti és Történeti Társulatnak és a Német Régészeti Intézetnek (MMACS 2002, 689.).

⁶²¹ ETI jelentés 1943, 3.

⁶²² ETI jelentés 1943, 4, 9.

⁶²³ ETI jelentés 1943, 4.

⁶²⁴ ETI jelentés 1943, 5.

⁶²⁵ ETI jelentés 1944, 2.

⁶²⁶ Bottyán Árpád (1918, Kecskemét – 1945, Németország?) régész. 1940-ben szerzett bölcsészdoktori oklevelet a budapesti egyetemen. Horthy ösztöndíjas gyakornokként dolgozott az MNM Régészeti osztályán. Főként az Alföld szkíta kultúrájával foglalkozott (MMACS 2002, 121.).

munkatársa is részt vett.⁶²⁷ László Gyula családi hagyatékában őriznek egy levelet, amit 1943. szeptember 13-án Zichy István, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója írt Mérinek a borsavölgyi ásatások kapcsán:⁶²⁸ „*Hivatkozással f. é. szeptember hó 2-án kelt soraira, köszönettel vettem az Erdélyi Tudományos Intézet részéről a borsavölgyi ásatáson való részvételre Bottyán Árpád múz. gyakornok meghívását. Nevezett f. hó 19-én utazik Kolozsvárra, előre láthatólag 2-3 napra, hogy az ásatáson előkerült leleteket megtekintse és tanulmányozza*”. Méri a „mintaszerűen dokumentált” terepbejárás során a kidei Árpád-kori temetőben végzett feltárás tapasztalatai alapján dolgozta ki a többrétegű középkori temetők ásatásának napjainkban is érvényes módszerét.⁶²⁹

1943-ban az ETI megbízásából Párducz Mihály szegedi egyetemi magántanár Csomafáján (Kolozs megye) kezdte meg négy őskori telep kutatását.⁶³⁰ 1943. augusztus 24–szeptember 4. között Székely Zoltán gimnáziumi tanár Méri Istvánnal Kidén egy kőfallal körülvett római kori villát azonosított, az ásatás során az alapfalak és a tüzelőberendezés is előkerült, vastárgyak, feliratos fogadalmi kő, hamvasztásos urnasírok kíséretében. A település kora a Kr. u. 2–3. század, „*utána minden nyom hiányzik*”.⁶³¹ 1943-ban László kezdeményezte a Kolozsvár főtéri „mintaásatást”, amelynek során Méri megtalálta Kolozsvár 12. századi, templom körüli temetkezőhelyét.⁶³² A dokumentálásban és újszerű feldolgozásban (pl. a természettudományos vizsgálatok alkalmazása) „példaszerű” feltárás Kolozsvár településtörténetéhez is új adatokkal járult hozzá: az ásatás során az őskori rétegek fölött csupán Napoca, a római város maradványait és a magyarság emlékeit találták meg.⁶³³ A főtéri ásatáson részt vett Ibrahim Kafesoglu⁶³⁴ ankarai régész is, aki a

⁶²⁷ ETI Jelentés 1944, 3.

⁶²⁸ A levél László Gyula családi hagyatékában található.

⁶²⁹ Méri 1944.

⁶³⁰ Párducz Mihály (Fehértemplom, 1908–Budapest, 1974) régész, egyetemi tanár. 1930-tól a szegedi egyetem Régiségtani Intézetének tanársegédje, 1932–33 között Berlinben a Collegium Hungaricum ösztöndíjasa. 1941-ben magántanárrá habilitálták. 1945–59 között – kisebb megszakításokkal – a Magyar Nemzeti Múzeum régészeti osztályának vezetője. 1946-ban címzetes nyilvános rendkívüli tanár, 1960–74 között az MTA Régészeti Kutató Csoportja népvándorlás kori részlegének élén tevékenykedett (MMACS 2002, 683–684.).

⁶³¹ ETI jelentés 1944, 2.

⁶³² Méri 1986, 9.; Gáll-Gergely 2009, 217.

⁶³³ ETI jelentés 1944, 3. Méri 1986, 9.; MMACS 2002, 599. Gáll-Gergely 2009, 217. Megállapítását a 2017 tavaszán feltárt 6. századi edényégető kemence módosítja: Gáll et al. 2017, 64.

⁶³⁴ İbrahim Kafesoglu (1914, Tefenni–1984, İstanbul) ankarai török régész. 1936-tól nyelvészetet, történelmet és földrajzot tanult az ankarai egyetemen. 1940–45 között

legújabb ásatási technikákat tanulmányozta.⁶³⁵ László ebben az évben az SZNM felkérésére a háromszéki Szörce mellett talált szarmata kincslelet hitelesítő feltárását végezte el, az ásatáson egy „kaukázusi” érem került elő.⁶³⁶

Az ETI ásatásainak anyaga az ENM Régiségtárába és az SZNM-ba került. A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeummal „mintaszerű” együttműködést alakítottak ki, azonban a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeummal az együttműködés *„sajnos csak egyoldalú, amennyiben az ásatási anyagot átadja a múzeumnak, a múzeum leleteinek és könyvtárának használata elé az igazgató, – Dr Roska – személyes gyűlölködése szinte elháríthatatlan akadályokat gördít, ugyan csak akadékoskodik az ásatások körül is.”*⁶³⁷ A Régészeti Szakosztály működését nehezítette, hogy nem rendelkezett önálló ásatási joggal, a feltárt leleteket részben az ENM Érem- és Régiségtárának, részben pedig a Székely Nemzeti Múzeumnak volt köteles átadni letétbe.⁶³⁸ Zichy István, az MNM Országos Magyar Történeti Múzeum (OMTM) főigazgatója egy 1941. június 24-én kelt levélben úgy rendelkezett, hogy az Erdélyben előkerült népvándorlás kori leletek feltárását az ETI Régészeti Szakosztálya az Erdélyi Nemzeti Múzeummal együttműködve önállóan lássa el, a feltárt leletek pedig az MNM Orsz. M. Történeti Múzeum tulajdonát képezik addig, amíg az erdélyi múzeumok ásatási területeinek kijelölése és az erdélyi múzeumok egymáshoz való viszonyának megállapítása nem történik meg:⁶³⁹ *„Ezennel megbízom Önt azzal, hogy az Erdély területén előkerült népvándorlás kori leletekkel kapcsolatos teendőket (hitelesítő ásatás, felvételezés, ásatás, stb.) a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeummal karöltve önállóan lássa el. A teljes tudományos és személyi együttműködés biztosítására a fontosabb ásatásokon Múzeumunk meghívott szakembere is részt vesz. Az Erdélyi Tudományos Intézet költségén végzett ásatások*

Magyarországon tanult, hazatérve az Ankarai Egyetem Nyelv, Történelem és Földrajz Tanszéken kezdett el tanítani. Később az Isztambuli Egyetem Irodalmi Tanszékén középkori történelmet tanított, 1959-től az Isztambuli Egyetem Turkológia szakának professzora, majd tanszékvezetője. <http://web.archive.org/web/20160303224240/https://www.otuken.com.tr/index.php?p=Writers&view=123>. Letöltés ideje: 2019.09.26. A török nyelvű szöveg fordítását Somfai Dávidnak köszönöm.

⁶³⁵ ETI jelentés 1944, 3.

⁶³⁶ ETI Jelentés 1944, 3.

⁶³⁷ Sárándi 2015, 480. Az ellentétek okairól részletesen ld.: Sárándi 2015, 471–478.; és Roska Márton levelét: KmROL EMELvt 1173/942/1-2. Mindkét dokumentum szövegét ld. fentebb, az ENM Érem- és Régiségtára c. fejezetben.

⁶³⁸ Tamás 1941, 412.

⁶³⁹ Zichy István, az MNM Orsz. M. Történeti Múzeum főigazgatója levele László Gyulának, 1941. június 24.-én. A dokumentum László Gyula családi hagyatékában található.

anyaga mindaddig a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Magyar Történelmi Múzeumának tulajdonát alkotják, amíg az erdélyi múzeumok ásatási területeinek kijelölése meg nem történik. Mihelyt az ásatási területek kijelöltetnek, és az erdélyi múzeumoknak egymáshoz való viszonya megállapítást nyer, a Magyar Nemzeti Múzeum a leletek megosztása és a további együttműködés tekintetében megállapodásokat fog kötni.”

Az ETI kolozsvári feltárásait a helyi polgármesteri hivatal finanszírozta. László Gyula 1942. december elején a jövőbeli tervekhez vonatkozóan előzetes jelentést készített az ETI vezetőségének.⁶⁴⁰ A jelentésben beszámolt Kolozsvár város polgármester-helyettesével, Dr. Vásárhelyi Lászlóval⁶⁴¹ történt megbeszéléséről. A dokumentum szerint 1942. november 28-án László Gyula tájékoztatta Vásárhelyi Lászlót azokról a helyi ásatási területekről, amelyek a város története szempontjából is jelentős eredményeket hoztak, illetve hozhatnak a jövőben is. A város vezetése az ásatásokat az 1943. évben is támogatni kívánta. László Gyula ígéretet kapott arra, hogy a Zápolya utcai ásatások folytatására a város vezetése 1000 pengőt különít el. Arról is megállapodtak, hogy a Főtérnek az ETI által kijelölt helyén egy „6/6” négyzetméteres területet a város saját költségen tár fel, szakmunkásokkal és földmunkásokkal, László Gyula vezetése mellett. Utóbbi feltárás célja az volt, hogy a főtéri illemhely ásásakor észlelt, de a „megszállók” által feltárni nem engedett Árpád-kori temetőt hitelesítsék. 1943. március 6-án az ETI Régészeti Szakosztálya nevében László Gyula ismét támogatási kérelmet nyújtott be a város vezetéséhez. A dokumentum szerint a Zápolya utcai ásatások költségeinek részbeni fedezésére kért polgármesteri támogatás előirányzása az 1943. évi költségvetésből megtörtént. A tervbe vett Mátyás király téri ásatások végrehajtásának időpontját a Városi Mérnöki Hivatal, a Mátyás király év ünnepei és idegenforgalma miatt, július havában tartotta alkalmasnak. Az ásatásokhoz szükséges föld- és szakmunkásokat a mérnöki hivatal készséggel bocsátotta az Intézet rendelkezésére.⁶⁴² Tamás Lajos, az ETI igazgatója 1943. április 13-án köszönőlevelet írt Kolozsvár polgármesterének, Dr.

⁶⁴⁰ László Gyula: *Előzetes jelentés*. Kolozsvár, 1942. december 2. A dokumentum László Gyula családi hagyatékában található.

⁶⁴¹ Vásárhelyi László 1941–44 között volt Kolozsvár alpolgármestere, majd 1944. április 20 után a város polgármestere lett. 1944 októberében, a szovjet csapatok bevonulásakor menekült el Kolozsvárról (Murádin J. K. 2004, 59.).

⁶⁴² A dokumentum László Gyula családi hagyatékában található.

Keledy Tibornak⁶⁴³ a Zápolya utcai ásatások költségeihez való hozzájárulásáért.⁶⁴⁴ A levélben rögzítették, hogy a Zápolya utcai feltárásokra adott 970 pengővel a város – részben – átvállalta az ásatások költségét, továbbá engedélyezte a Mátyás király téri ásatásokat.

Az ETI Régészeti Szakosztályának vezetőjeként László Gyula Alföldi Andrással, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem (PPTE) Régészeti Intézetének (RI) vezetőjével 1941 őszén javaslatot dolgozott ki Porolissum római és dák kori emlékeinek, illetve a *limes dacicus* északi részének feltárására is.⁶⁴⁵ A dokumentum szerint az ETI az ENM Érem- és Régiségtárával együtt Alföldi András, a PPTE Régészeti Intézete vezetőjének javaslatára az 1942. évben tervezte megindítani a „nemzeti és tudományos szempontból rendkívüli jelentőségű” Porolissum római és dák emlékeinek feltárását és ezzel egy időben a *limes dacicus* északi részének átkutatását is. A feltárási munkálatokat Alföldi András felügyelete és általános irányítása mellett tervezték végrehajtani, a római rész technikai munkáit Radnóti Aladár, a dák várét Ferenczi Sándor végzi. Alföldi András a munkafelügyelői és műszaki munkákra saját tanítványait jelölte ki. Az öt évre tervezett munkára összesen 12 000 pengőt irányoztak elő, amihez a PPTE évi 1000 pengővel járult hozzá. László Gyula az ásatásokat az alábbiakban körvonalazta: A római Porolissum feltárását az ETI az ENM-mal együtt végzi, az ásatási anyag azonban osztatlanul az ENM tulajdonába megy át, a tudományos eredmények közzlésének joga viszont az ETI-t illeti. Az ásatások megtervezésére és felügyeletére az ETI Alföldi Andrást, Roska Mártont és Paulovics Istvánt bízta meg. Az ásatást Paulovics István és Radnóti Aladár, az MNM segédőre irányítja. László arra is kitért a dokumentumban, hogy az ETI-nek és az ENM-nak célkitűzése, hogy az erdélyi régészeti problémák megoldásában az anyaországi és az erdélyi fiatal régésznemzedék közösen vegyen részt. Ennek biztosítása érdekében „tudományos

⁶⁴³ Keledy Tibor (Losonc, 1895–St. George’s, Grenada, 1978) politikus, polgármester. Jogot végzett, majd 1936–1939 között dr. Szendy Károly budapesti polgármester kabinetvezetőjeként működött. Innen került a bécsi döntés után, 1940-ben Kolozsvárra, ahol a polgármesteri tisztséget 1944 tavaszáig töltötte be. 1944. április 20-án belügyminisztériumi rendelettel nevezték ki Budapest főpolgármesterévé. Szálasi hatalomra kerülése után ő sem vállalta az együttműködést a nyilasokkal. Tisztségéről lemondott, és még Budapest körülvárása előtt elhagyta az országot (Murádin J. 2009.).

⁶⁴⁴ A levél László Gyula családi hagyatékában található.

⁶⁴⁵ László Gyula: Az Erdélyi Tudományos Intézet javaslata a porolissumi ásatásokra vonatkozólag. Kolozsvár, 1941. november 18. A dokumentum László Gyula családi hagyatékában található.

segéderőnek” Gosztonyi Gyulát⁶⁴⁶ (Pécs), vitéz Barkóczy Lászlót⁶⁴⁷ és Sági Károlyt⁶⁴⁸ (Bp), Pálffy Antalt, Szabó Györgyöt, Novák Józsefet, Perczely Nándort (Kolozsvár), Székely Zoltánt (Sepsiszentgyörgy), Ferenczi Istvánt (Kolozsvár) kérték fel. Az ásatási terület őskori leleteinek feltárása Roska Mártont illette, a népvándorlás koriak pedig László Gyulát. Az ásatást Alföldi András javaslatára öt évre tervezték, évi 6 hetes munkaszakaszra bontva, átlag 40 napszámmal. A dokumentumban a fentiek megvalósításhoz évi 8000 pengőre volt szükség, ehhez az ETI évi 4000 pengővel, az ENM évi 3000 pengővel, a PPTE RI pedig évi 1000 pengővel járult volna hozzá. A tervek szerint az ásatást vezetők útszámla-szerűen számolnak el, teljes napidíjjal, a tudományos segéderők az ETI bevett szokása alapján az útiköltség teljes megtérítése mellett napi 8 pengő tiszteletdíjban részesülnek. Tájékoztatásul még közölték, hogy az ETI a porolissumi dák vár feltárására önálló hatáskörrel Ferenczi Sándor I. oszt. múzeumi őrt bízta meg, évi 1200 pengő juttatással. Azonban azzal a kitételrel, hogy ha a dák vár feltárása előbb ér véget, mint 5 év, a fennmaradó összeget a csiki dák várak feltárására fordítsák. A javaslatban az is szerepel, hogy támogatni szándékozták Ferenczi István (évi 6-800 pengővel) a *limes dacicus* északi vonulatának megállapítására irányuló munkásságát. Kérték, hogy mellé Méri István múzeumi segéd tisztet bízzák meg. Az elvégzett kutatásokról évkönyvet szándékoztak megjelentetni, magyar és német nyelven, szerkesztőként László Gyulát jelölték ki. A szerkesztőbizottság tagjai az ETI igazgatója, Tamás

⁶⁴⁶ Gosztonyi Gyula (Pécs, Baranya vm., 1904–Buenos Aires, Argentína, 1962), építész. 1942-től Pécssett az állami felsőipariskola tanára, a pécsi püspökség építésze.

<http://lexikon.katolikus.hu/G/Gosztonyi.html>. Letöltés ideje: 2019.09.19.

⁶⁴⁷ Barkóczy László (Berettyóújfalu, 1919–Budapest, 2017) régész. 1941-től Alföldi András mellett dolgozott. 1942-től a professzor tanársegédjeként és egyúttal az MNM díjtalan gyakornokaként tevékenykedett. 1960–62 között a MNM Régészeti Osztályának vezetője, 1968-ban az MTA Régészeti Intézete római osztályának élére került. 1979-ben az MTA Régészeti Intézetének igazgatóhelyettesévé nevezték ki. A felkínált igazgatóságot nem vállalva 1982-ben nyugdíjba vonult. <https://ri.btk.mta.hu/hu/8-aktualis/386-barkoczy-laszlo-1919-2017>. Letöltés ideje: 2019.09.19.

⁶⁴⁸ Sági Károly (Fonó, 1919–Veszprém, 1997) régész. A Veszprémi Piarista Gimnáziumban és a budapesti tudományegyetemen tanult, 1944-ben doktorált. 1947-ig hadifogoly a Szovjetunióban. A Magyar Nemzeti Múzeumban, később a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségén dolgozott, majd 1954-től a keszthelyi Balatoni Múzeum igazgatója (MMACS 2002, 758–759.).

Lajos mellett Alföldi András, Roska Márton, Paulovics István, Ferenczi Sándor, Radnóti Aladár és László Gyula voltak.⁶⁴⁹

Az ETI tudományos kiadványokban közölte kutatási eredményeit. Már a megalakuláskor létrehozták az *Erdélyi Tudományos Füzeteket*, és az ETI évkönyvét, de önálló köteteket is megjelentettek. A mintegy 30 önálló nagyobb munka közül régészeti témát dolgozott fel: Roska Márton: *Erdély régészeti repertórium I.* (1942); Székely Zoltán: *A komollói erődített római tábor* (1943); Paulovics István: *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák” ezüstkincsek kérdése* (1944) c. kiadvány. Tervezték még Kovács István, Fettich Nándor, Ferenczi Sándor, Mozsolics Amália és Székely Zoltán közreműködésével a dák–román kontinuitás problematikájának „végleges tisztázását” Erdély régészeti Repertórium II. kötetében, Novák József (*21. kép*) repertóriumát a III. kötetben Erdély római emlékeiről,⁶⁵⁰ a IV. kötetben pedig László Gyula–Méri István feldolgozásában a népvándorlás és az első magyar századok erdélyi emlékeit akarták kiadni.⁶⁵¹ A dák repertórium megvalósításában Székely Zoltánra is számítottak, erről a Székely-hagyatékban őrzött Radnóti Aladár által írt levél is tanúskodik.⁶⁵² A tervezett munkákat 1944 végéig kívánták megjelentetni,⁶⁵³ ami azonban a rövid határidő, illetve a II. világháború kedvezőtlen alakulása és az ismételt román impériumváltás miatt nem valósulhatott meg. 1942-ben az ETI *Évkönyvében* jelent meg viszont Méri cikke a Torma Zsófia-gyűjtemény bükkii jellegű cserepeiről.⁶⁵⁴ László Gyula *Kolozsvári Márton és György prágai Szent György szobrának lószerszáma* c. tanulmánya pedig az ETI füzetekben, ugyancsak 1942-ben. Az intézet a M. Kir. Külügyminisztérium Kulturális Osztályával közösen egy erdélyi kérdéseket tudományos formában feldolgozó idegen nyelvű

⁶⁴⁹ 1943-ban Radnóti Aladár vezetésével megkezdődött a katonai tábor feltárása Porolissumban. Radnóti jelentéseit Tóth Endre publikálta 1978-ban. Radnóti a dáciai limeskutatást is folytatta: Radnóti 1944–45, 137–151.

⁶⁵⁰ Sárándi 2015, 480.

⁶⁵¹ ETI jelentés 1943, 3.

⁶⁵² „Különbén még azon fáradozom, hogy a dák repertórium munkatársai egy megbeszélésre összeüljenek itt Kolozsváron. Remélem, hogy maga sem fog akkor hiányozni...” (Radnóti Aladár levele Székely Zoltánhoz, 1943. szeptember 5. A levél a Székely Zsolt által őrzött Székely Zoltán-hagyatékban található, a levélrészlet közlését Székely Zsoltnak köszönöm.).

⁶⁵³ Sárándi 2015, 480.

⁶⁵⁴ ETI jelentés 1943, 20.

könyvsorozatot is újtára indított. A sorozat első kiadványa László Gyula: *A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben* címet viselte.⁶⁵⁵

3.3.3.2. László Gyula és Székely Zoltán levelesládájából – Személyes viszonyok az ETI-ben és azon túl

Az ETI Régészeti Szakosztályát a vezetésével megbízott László Gyula összetartó csapatként igyekezett működtetni. Az ETI tisztviselője, Méri István, valamint az ETI-vel szerződéses munkaviszonyban lévő Ferenczi Sándor és Székely Zoltán szakmai érvényesülését, előmenetelét messzemenően támogatta, hiszen ez az ETI céljának, „Erdély földjének régészeti feltárása, s a már végzett munkáról pontos számadás”⁶⁵⁶ megvalósítását is jelentette. László álláspontja szerint ugyanis „a magyarságkutatás szempontjából fontos korszakokban eredmény csak az erdélyi szakemberek összefogásával érhető el”.⁶⁵⁷ Az együttműködés a Székely Nemzeti Múzeummal „mintaszerű” volt, az ENM-mal viszont Roska „akadékoskodásai” miatt „sajnos csak egyoldalú”.⁶⁵⁸ Annak érdekében, hogy az SZNM-mal továbbra is megmaradjon az ideális munkakapcsolat, László Székely Zoltán doktorátusát egyengette, míg Roska ellenében Ferenczi Sándort szerette volna az ENM Érem- és Régiségtárának vezetői pozíciójába juttatni. A tervek megvalósításáért 1942. október 8-án László Gyula levelet küldött Vita Sándor országgyűlési képviselőnek,⁶⁵⁹ és a levélhez mellékelte egy *Pro memoria – Erdély tudományos életének jelenlegi állása és a magyarságtudomány irányába történő megszervezésének módjai (vázlat)* című szigorúan bizalmas iratanyagot is.⁶⁶⁰ A levél és az iratanyag tanúsága szerint László Gyulát és a kolozsvári értelmiségiek egy szűk csoportját élénken foglalkoztatták az

⁶⁵⁵ ETI Jelentés 1943, 21.

⁶⁵⁶ ETI jelentés 1943, 2.

⁶⁵⁷ ETI jelentés 1943, 2.

⁶⁵⁸ Sárándi 2015, 480.

⁶⁵⁹ Vita Sándor (Nagyszeben, 1904–Budapest, 1993) erdélyi magyar közgazdász, közgazdasági szakíró, szerkesztő, 1940–44 között az Erdélyi Párt országgyűlési képviselője. Az 1944 októberében Kolozsvárra bevonuló szovjet hadsereg elhurcolta, és csak egy év múlva szabadult. Ezután Budapesten telepedett le. <https://lexikon.kriterion.ro/szavak/5071/>. Letöltés ideje: 2019.09.19.

⁶⁶⁰ A levelet és az iratanyagot közli: Sárándi 2015, 461–486. A dokumentumok eredetije: A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, C/100 Vita Sándor iratai 1940–1979, I. doboz, A4-es papírra, géppel írt fogalmazvány. Az első lapon kézírással szerepel: „Szigorúan bizalmas”. Az eredeti dokumentum 11 gépelt oldal, a lapszélek több esetben sérültek. A hozzá csatolt levél alapján a fogalmazvány egyik szerzője László Gyula régész, az ETI Régészeti Szakosztályának vezetője.

erdélyi tudományos élet magyarságkutatás irányában való megszervezésének sürgető feladatai. László ez irányú tevékenységét azonban igyekezett titokban tartani, mert attól tartott, hogy „*ha az emberek megtudják, hogy csendes régészeti munkámon kívül saját területem magyar szempontú megszervezésével is foglalkozom, még jobban igyekeznek akadályt gördíteni munkám elé.*”⁶⁶¹ Az átszervezéshez Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter támogatását is igyekeztek megnyerni.⁶⁶² „*Ha gondolod, teljes terjedelmében add át a Miniszter úrnak, ha másként látod helyesnek, tegyél úgy, amint jónak ítéled, ez már a Te dolgod. Mindenesetre jó lenne, ha a Miniszter úr még azelőtt megismerkednék a tartalmával, mielőtt esetleg kötelező ígéretet tenne olyan irányban, ami éppen keresztezné a megvalósítandó tervet. Ha figyelmesen végigolvasod, fogod látni, hogy igen nehéz volt ebben a kétségbeesítő helyzetben az objektív hang megőrzésével, csak a lépésről lépésre való tennivalókat felsorolni. Bizony a románság céltudatos egyetemével szemben a mienk olyan dohos, hogy az embernek a szíve facsarodik el.*”⁶⁶³ Az iratanyagban László Gyula az általános helyzetkép felvázolása és az elvi kérdések megvitatása után Erdély négy nagy intézményének, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem, az Erdélyi Múzeum Egyesület, az Erdélyi Tudományos Intézet és a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum magyarságtudomány irányában való megszervezésének szükségességét, lehetőségeit és a kivitelezés személyi kérdéseit írta le. Amint arra a Vita Sándorhoz írt levelében is kitért, az iratanyagot többen (a nyelvész Szabó T. Attila, a történész Jakó Zsigmond, a művészettörténész Debreceni László⁶⁶⁴) állították össze, a régészeti rész viszont Ferenczi Sándorral egyeztetve László Gyula szellemi terméke. A beadványban az általános helyzetkép és elvi kérdések ismertetése után László többek között szorgalmazta az egyetem régészeti tanszékén megvalósításra váró honfoglalás kori katedra mielőbbi létrehozását, az Érem- és Régiségtár megreformálásával egy különálló régészeti múzeum felállítását, a személyi változások végrehajtását pedig az említett intézményeken kívül a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban is alapvető fontosságúnak tartotta.

⁶⁶¹ Sárándi 2015, 461.

⁶⁶² Sárándi 2015, 592.

⁶⁶³ Sárándi 461–462.

⁶⁶⁴ Debreceni László (Marosvásárhely, 1903–Kolozsvár, 1986) művészettörténész, műkritikus, grafikus, építész, műemlékvédelmi szakember. 1928-tól 1944-ig az Erdélyi református egyházkerületben tevékenykedett. 1945-től 1948-ig hadifogoly volt. 1949-től a kolozsvári Magyar Művészeti Intézet, majd a Képzőművészeti Intézet műszaki felelőse, 1955-től lektora (MÉL 1994, 182).

Az iratban László többször kitért Roska Márton egyetemi és múzeumi tevékenységére, illetve a munkatársaival való személyes kapcsolataira is. Összegzőképpen úgy értékelte, hogy Roska „nem alkalmas a múzeum vezetésére. Képtelen a múzeumszervezés modern szempontjait érvényesíteni, képtelen a kutatást megszervezni, képtelen a munkatárs- és tanítványnevelésre, s képtelen a történeti Erdély problematikájának képviselésére és megoldására. Működése a magyarságtudomány szempontjából enyhén szólva negatív előjelű”. Ezért javasolta, hogy az egyetem régészeti intézete, illetve az EME tárigazgatói posztját különítsék el, és az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára élére Ferenczi Sándort nevezzék ki: „Az új igazgató csak olyan ember lehet, aki jól ismeri a múzeumot, és képes megfelelni azoknak a követelményeknek, amelyeket az Erdélyi Nemzeti Múzeum igazgatójával szemben az erdélyi, magyar és európai tudományosság támaszt. Ez az ember Dr. Ferenczi Sándor, aki 30 évet töltött a múzeum szolgálatában, kitűnően ismeri az anyagot, nagy tudományos munkássága van, amely a régészeti anyagtól egészen a 18. századig terjed. A megszállás alatt is végig kitartott, s neki köszönhető, hogy Duka Péter altiszttel együtt a megszállók kivonulásakor életük kockáztatásával megmentették a múzeumot attól, hogy a kivonulók magukkal vigyék a múzeum kincseit. Roska dr. személyes gyűlölködése szinte lehetetlenné tette számára a múzeumi munkát, úgyhogy az utóbbi időben vagy katonai szolgálatot teljesített, vagy pedig az Erdélyi Tudományos Intézet felkérésére végezte Erdély története szempontjából alapvető fontosságú ásatásait.”⁶⁶⁵

Lászlónak Ferenczi Sándorral is jó kapcsolata volt, a dák kérdés tisztázásában az ETI-vel szerződéses viszonyban⁶⁶⁶ több alkalommal bízott rá ásatásokat, és a nagyobb horderejű projekteken vezető pozíciókban számított kollégájára.⁶⁶⁷ Amikor Roska az Érem- és Régiségtárból elbocsátotta Ferenczit, egy 1943 őszi levél tanúsága szerint közbe akart járni Ferenczi érdekében az ENM főigazgatójánál, Kelemen Lajosnál, és továbbra is számított munkájára az ETI Régészeti Szakosztályánál. A segítő szándékkal azonban Ferenczi nem kívánt élni: „Kelemen Lajos főigazgató úr öméltóságával, úgy gondolom, teljesen felesleges beszélnie

⁶⁶⁵ Sárándi 2015, 474.

⁶⁶⁶ ETI jelentés 1943, 3., 4.

⁶⁶⁷ László Gyula: Az Erdélyi Tudományos Intézet javaslata a porolissumi ásatásokra vonatkozólag. Kolozsvár, 1941. november 18. A dokumentum László Gyula családi hagyatékában található.

»áthelyezésem« *dolgában. Én egyetlen pillanatig sem gondoltam arra, hogy neki része lenne ebben. Jóllehet Professzor úr soraiból úgy veszem észre, mintha része lenne, engedje meg, hogy én mégse higgyem (sic!). Az azonban bizonyos, hogy az, aki azt célozta ezzel, hogy szabadon dolgozhassam, tökéletesen elérte célját.⁶⁶⁸ Teljesen felszabadítottnak érzem és tekintem magam. Ezzel kapcsolatban, minthogy ezt méltóztatott írni, hogy az intézetben is van pénz, megemlítem: ennek elköltésére nem vállalkozhatom.*»⁶⁶⁹

A sepsiszentgyörgyi múzeum későbbi igazgatóját, Székely Zoltánt László még a budapesti évekből ismerte. Székely egyetemi tanulmányait a Kolozsvári Tudományegyetemen végezte latin–görög és történelem szakon. 1938-ban – mint ösztöndíjas – a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen régészetet hallgatott. Itt kötött barátságot többek között László Gyulával és Mozsolics Amáliával.⁶⁷⁰ Budapesten részt vett Szilágyi János⁶⁷¹ aquincumi ásatásain, majd 1943-ban, a Pázmány Péter Tudományegyetem fiatal kutatóival, Radnóti Aladár vezetésével bekapcsolódott az első rendszeres porolissumi feltárásokba. Székely Zoltán kutatásait a német Reinecke⁶⁷² professzor is figyelemmel kísérte, kettejük között Radnóti közvetített: „Ezek szerint Reinecke professzornak az az óhaja, hogy írjon valamit a *Germania c. folyóirat* számára, amit én Magának szívesen lefordítok németre. Ezt annál is inkább ajánlom, mert az oláhok elárasztják a német folyóiratokat szellemi termelvényeikkel, és mi bizony semmit sem teszünk ezen a téren.”⁶⁷³

1942 nyarán Székely Zoltán a komollói (Kovászna megye) erődített római táborban végzett kutatásokat. Eredményei szolgáltatták doktori disszertációjának témáját is, amit 1943-ban védett meg a kolozsvári egyetemen. Doktori értekezését Roska

⁶⁶⁸ Roska Mártonról van szó.

⁶⁶⁹ A teljes levelet ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 8. sz. alatt. A levél László Gyula családi hagyatékában található.

⁶⁷⁰ Székely 1993. (Kézirat); László A. 2012–2013. 117.

⁶⁷¹ Szilágyi János (Debrecen, 1907–Budapest, 1988) régész, a történettudományok kandidátusa, 1947–71 között az Aquincumi Múzeum igazgatója. Fő kutatási területe Pannonia római kori története és régészete, ezen belül a római hadtörténet. A római kori bélyeges téglák kutatásával nemzetközi hírnévre tett szert (MMACS 2002. 852–853.).

⁶⁷² Paul Reinecke (Berlin-Charlottenburg, 1872 –Herrsching, 1958) német (bajor) régész, az őskor ma is használatos periodizációjának kidolgozója (Krämer 1985. 23.).

⁶⁷³ Radnóti Aladár levelének részlete Székely Zoltánhoz, 1943. szeptember. 5. A levél Székely Zoltán hagyatékában található, közlését Székely Zsoltnak köszönöm.

Márton és Ivánka Endre ny. r. tanárok bírálták:⁶⁷⁴ „Székely Zoltán, ki született 1912. XI. 18-án Désen, mint az 1916. márciusában az orosz fronton hősi halált halt vitéz Székely Gyula és Bíró Margit fia, ref. vallású, elemi és középiskolai tanulmányait Sepsiszentgyörgyön, egyet. tanulmányait a kolozsvári román egyetemen végezte el, itt a latin és görög nyelv- és irodalomból, valamint az ókori történelemből jeles fokozatú tanári oklevelet nyert, s aki 1936. IX. 1–1937. IX. 1-ig a Zilahi Wesselényi-kollégiumnak volt, 1937. IX. 1-től a Székely Mikó-kollégium tanára, s ugyanekkor a Székely Nemzeti Múzeum őre a régészetből, mint főtárgyból s az ókori történetből és művészettörténetből, mint melléktárgyból doktori szigorlatot óhajt tenni. Doktori értekezésének címe: *A komollói erődített római tábor. A román egyetemen állandóan hallgatott régészetet, s ezen kívül 1937 nyarán, s 1938 telén Alföldi András és Tompa Ferenc mellett dolgozott a Pázmány egyetem régiségtan intézetében, 1938 nyarán részt vett a most említett professzorok társaságában egy nagyobb bulgáriai régészeti tanulmányúton. Mint az Sz. N. Múzeum őre benne élt a múzeumban, s nemcsak belső munkálataiban vett részt, hanem a külsőkben is, amíg a román hadbírótság ettől el nem tiltotta. Kérésének mellékletei rendben vannak. Formailag tehát nincs akadálya a szigorlatnak. Értekezésében egy kényes szakszerűséggel keresztülvitt ásatás eredményeképpen oldja meg mindazokat a kérdéseket, amelyek a komollói táborhoz hadászati és régészeti szempontból fűződnek s ezzel elsőnek mutat példát, hogy így is lehet doktori disszertációt kihozni. A szakirodalom mindenesetre nyereséggel könyveli el ezt az értekezést. Cum laude fokozattal elfogadásra ajánlom. Mindezek alapján kérem őt a doktori szigorlatra bocsájtani.” A szigorlatot az utolsó avatásig hátralévő idő rövidsége miatt 1943. június 22-ére tűzték ki, és kérték Roska, Ivánka Endre, valamint Felvinczi Takács Zoltán vizsgáztató professzorok megjelenését.⁶⁷⁵ Disszertációjának következtetéseiben Székely Zoltán cáfolta Constantin Daicoviciu – a dákoromán folytonosságra vonatkozó – elméletét,⁶⁷⁶ amely miatt Daicoviciu közbenjárására, a későbbiek folyamán a kommunista román állam 1970-ig nem*

⁶⁷⁴ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45., 23. doboz, 617, 657/1942-43.

⁶⁷⁵ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45., 23. doboz, 617, 657/1942-43.

⁶⁷⁶ A disszertációt az ETI adta ki. Székely Zoltán: *A komollói erődített tábor. Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1942. évi ásatásáról.* Erdélyi Tudományos Intézet Kiadása, Kolozsvár, 1943.

ismerte el doktorátusát.⁶⁷⁷ *A komollói erődített római tábor* (Kolozsvár, 1943) c. kötete az ETI kiadásában jelent meg.

László Gyula családi hagyatékában több levél is található Székely Zoltántól az 1940-es évekből: 1942-ből négy, 1943-ból pedig egy levelet őriznek. A levelek fontos információkat tartalmaznak Székely Zoltán doktori fokozatának megszerzése körülményeiről, az érvényesülés lehetőségeiről, a kollégákról, a Székely Nemzeti Múzeummal és az ETI-vel folytatott ásatásokról (Csomafája, Komolló, Borsa-völgy). De a második bécsi döntés előtti időszakra, a kisebbségi lét nehézségeire, a megalkuvások lehetőségeire („*Az oláh doktorátus akkor nem kellett, mert oláh szempontot kellett volna bele vinni*”), az idegen impérium alatt is vállalt magyarság negatív következményeire („*Az oláhoknál sokat vizsgáztam, de akkor mindig úgy mentem, mint ellenséghez*”) szintén találhatók utalások. A levelekben a „kis magyar világ” ellentmondásai is feltárulkoznak („*Az oláh tudta a maga fajtáját nyomni, mi sajnós még mindig ott tartunk, hogy minden formaságnak eleget teszünk-e, csak akkor jöhet a dolog lényege*”; „*Csehül állunk, kár, hogy faj magyar vagyok, s nem pápista. No de nem baj, mert az oláh uralom alatt megedződtem*”; „*Ha még egyszer kisebbségié leszünk, úgyse dr. Roska marad itt, se a Kar, hanem Székely Zoltán, hogy készítse elő a nebulókat az oláh, esetleg más vizsgára*”).

Az 1942. június 27-én írt levélben Székely a doktori fokozat megszerzése körüli bonyodalmakról (szigorlatra készülés, disszertáció elfogadása) számolt be Lászlónak:⁶⁷⁸ „*Mára írt Roska, nagyon kedvesen, ő köröm-szakadtig védett, a Kar hivatkozott arra, hogy a múlt évi határozat szerint kéziratból nem lehet doktorálni. Úgy gondolom Roska iránti ellenszemből történt az egész. (...) A múzeumban is a napi 4 órát kidolgozom, napi 5 órás tanulásom mellett. Ez elég nehéz. Egy szempontból van, félek, hogy Takács és Ivánka a szóbelin reám jön. Ezt megtehetik. Az oláhoknál sokat vizsgáztam, de akkor mindig úgy mentem, mint ellenséghez. Mert őszintén mondom – nincs kedvem tanulni. Mindig lelkiismeretesen készültem, de viszont nem vártam, hogy ha az ETI és a SZNM garanciát vállal,⁶⁷⁹ ez elő fog fordulni. Ferenczit Daicoviciu, Panaitescu két oldalas dolgozatával, amit*

⁶⁷⁷ C. Daicoviciu a doktori disszertációja miatt több évtizeden keresztül támadta Székelyt (Székely Zsolt szóbeli közlése). Erről ld. még László A. 2012-2013. 118.

⁶⁷⁸ A levelet ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 39. sz. alatt.

⁶⁷⁹ Az ETI és a SZNM kiadásában jelent meg 1943-ban Székely Zoltán: *A komollói erődített római tábor* c. munkája, ami a doktori disszertációja volt.

Háromszéken egyszer látott, doktorrá avatták. 1939-ben Daicoviciu azt mondta, hogy Háromszék rómaiságát a meglévő anyagok alapján csináljam meg, doktorrá fogad. Andrieşescu⁶⁸⁰ bukaresti tanár szintén könnyen ledoktoráltatott volna. Nem magamért kell a dr., hanem azért, hogy a múzeumban dolgozni tudjak. Az oláh doktorátus akkor nem kellett, mert oláh szempontot kellett volna bele vinni. Ha nem szégyelném (sic!), hidd el, abba hagynám az egész dolgot. Az oláh tudta a maga fajtáját nyomni, mi sajnós még mindig ott tartunk, hogy minden formaságnak eleget teszünk-e, csak akkor jöhet a dolog lényege. Ha nem lennék SZNT tag, rég abbahagytam volna a dolgot. De így végig csinálom. (...) ha még egyszer kissebbségek leszünk, úgyse dr. Roska marad itt, se a Kar, hanem Székely Zoltán, hogy készítse elő a nebulókat az oláh, esetleg más vizsgára.” Ugyancsak 1942-ben, közelebbi dátum nélkül, a komollói (Kovászna megye) ásatás megszervezése során felmerült nehézségek miatt írt Lászlónak.⁶⁸¹ Sajnálkozva jegyezte meg, hogy a Székely Nemzeti Múzeum nem kapta meg a közgyűjtemény minősítést,⁶⁸² ezért az ETI-től kért ásatási engedélyt. Ha a komollói feltárás nem sikerül, Székely a borsavölgyi feltárásokat vette tervbe. A doktorátusa miatt is borúlátó volt: „*Csehül állunk, kár, hogy faj magyar vagyok, s nem pápista. No de nem baj, mert az oláh uralom alatt megedződtem. A doktorátust ez évben, ha török, ha szakad, meg kell csinálnom.*” 1942 őszén elsősorban a Csomafáján (Kolozs megye) tervezett ásatás ügyében írt Lászlónak.⁶⁸³ A feltárást Méri Istvánnal közösen szeretne volna végezni, mert mint írta: „*a Pistától sokat tanulnák, (sic!) s a jövőbeni munkánkra nézve össze tudnánk hangolódni*”. Kérte Lászlót, járjon közbe, hogy az ETI igazgatója, Tamás Lajos szabadságolása ügyében mielőbb írjon a Ref. Székely Mikó Kollégium igazgatójának. A levelet Hajmáskérről küldte, ahol az Erdélyi Őrképző Csoport karpaszományos örvezetőjeként tartózkodott.⁶⁸⁴ Egy dátum nélküli levelében,

⁶⁸⁰ Ioan Andrieşescu (Jasi, 1888–Bukarest, 1944) román régész, 1928-tól a Román Tudományos Akadémia tagja. Vasile Pârvannal együtt a román régészeti iskola alapítója (EIR 1978. 34.). A román szócikk fordítását Gáll Erwinnek köszönöm.

⁶⁸¹ Ld. Források c. fejezet 40. sz. alatt.

⁶⁸² 1943. március 3.-án kapta meg a múzeum a VKM-től a közgyűjtemény minősítést, a levelet tehát Székely előtte írhatta (Boér 2004, 38.).

⁶⁸³ Ld. Források c. fejezet 41. sz. alatt.

⁶⁸⁴ Székely Zsolt tájékoztatása szerint édesapja gyakran mesélt a hajmáskéri kiképzőtáborban szerzett tapasztalatairól. A tanárokat nyáron, a szünetekben behívták katonai kiképzésre. Amint az alábbi Berekméri-idézetből kitűnik, a marosvásárhelyi kiképzőtáborból a tűzereket Hajmáskérré vitték. Itt tartózkodott Székely Zoltán is, itt kapta később a zászlósi rangot. „*A karpaszományos legénység az alapkiképzés után tartalékos tisztképző iskolára került. Ennek két évfolyama volt. Az első évfolyam általában január 1-jétől július végéig tartott s elméleti,*

amelynek sorait valószínűleg szintén 1942-ben vetette papírra, disszertációja kapcsán arról tájékoztatta Lászlót, hogy írt Roskának, hogy Herepei János és Tamás Lajos „kötelezvényt adtak”, hogy a dolgozatát kiadják, amit Székely németül is szeretett volna megjelentetni.⁶⁸⁵ „Okai: Bpsten a Dacia '41-es kötetében C. Daicoviciu kitér a Székelyföldre., mindent kiadott (...) én minderre tudományos kutatás alapján megfelelttem. Én nem félek, szándékom nincs meghátrálni, igen is minden eszközzel nekik meg kell felelni. Egyik gyűlésünkön, a legutóbbin szóba került, vagonszámra szállítják ki a propagandaanyagot német közönségnek. A „Hitlerische Zeitung” Daicoviciu megállapításait közli. Dáciában arra Novák Jóska, Roska M. nem fog tudni megfelelni, azonban én meg fogok tudni, velük éltem, ismerem a módszereiket, bűnös könnyelműség hagyni a dolgot. (...) A háborúnak vége lesz, akármelyik győz, Erdélyért harcolnunk kell, de nem így, '940- óta a Te ásatásodon kívül és a komollóin kívül semmi se történt. Paulovics megalkuszik, nekem mondta, hogy ő jó barátságban van C. Daicoviciuval, s a többiekkel. Ez nem megoldás, ő soha se fog merni a román kérdéshez úgy hozzá nyúlni, mint mi, erdélyiek.” Az 194. nyarán írt levélben Székely a tanári állásáról való lemondását és a sepsiszentgyörgyi múzeum igazgatói posztjába kerülésének esélyeit, az előrejutás lehetőségeit fontolgatta.⁶⁸⁶ „Tudomásomra jutott, hogy le kell mondjak az ig. Tanácsnál, ezt meg kell tegyem, s akkor sem Püspök, sem az ig. Tanács vissza nem fog tartani. Mielőtt beadnám a lemondásomat, kérlek szépen ird meg nekem, hogy mik a kilátásaim. Mert beadom a lemondást – július, augusztus – szeptember elején már állás nélkül vagyok, s megtörténhetik, hogy sehol se leszek kinevezve. (...) Herepei nyugdíjba megy, még szerinte 5 éve van, kineveztetése folytán Iván lenne a direktor. Nekem semmi kifogásom ellene nincs, nagyon jó barátom, de a Székely Nemzeti Múzeum tradíció szerint csak székely lehet. Ne gondold, hogy nekem hiúsági kérdés, távol áll ez tőlem, de itt már a környéken nagyon sokat hallunk

illetve gyakorlati képzésből állt. Ezután csapatszolgálat következett, amelynek során karpaszományos tizedes, illetve szakaszvezetői rangban mint raj- vagy szakaszparancsnokok tevékenykedtek. Az iskola második évfolyamát, amely október 1. és a következő év februárja között zajlott, a jelöltek fegyvernemeknek megfelelően más-más kiképzőtáborokban, illetve tartalékos tisztképző iskolákban végezték. A gyalogságiakat a helyi laktanyákban, valamint az árkosai, várpalotai és kommandói kiképzőtáborokban, a tüzéretet Hajmáskéren, a gazdasági hivatal jelöltjeit Budapesten, a Mária Terézia, a híradókat a Károlyi laktanyában képezték. Az iskola sikeres befejezése után a jelölteket hadapród őrmesterré léptették elő, akik visszatérve alakulataikhoz szakaszparancsnok-helyettesi, esetleg szakaszparancsnoki beosztást kaptak” (Berekméri 2005, 158–159.). Az adatokat ez úton is köszönöm Székely Zsoltnak.

⁶⁸⁵ Ld. Források c. fejezet 42. sz. alatt.

⁶⁸⁶ Ld. Források c. fejezet 43. sz. alatt.

*arról, hogy ez se székely, az se székely, mit keresnek akkor a Székely Nemzeti Múzeumnál. Az ig. válaszmányba be se kerülhet más csak székely. (...)*⁶⁸⁷

László Gyula természetesen reflektált a levelekben megfogalmazott vívódásokra. Székely Zoltán családi hagyatékában őrzik azt a levelet, amit László 1943. május 4-én írt, és amelynek hatására az addig tanárként is dolgozó Székely véglegesen a régészet mellett döntött.⁶⁸⁸ „(...) *a magyarságnak a múzeumban sokkal nagyobb szolgálatot tehetsz, mint az iskolában. Középiskolai tanár lehet bármelyik jó szándékú ember, tudós azonban születik. Ha tehát bízol abban, hogy a vállalt feladatot el tudod látni s így hasznára lehetsz fajtánknak akkor minden erődet és befolyásodat vessed közbe, hogy átkerüljél a Múzeumba. Ebben, ha megengeded én is segítségedre lehetek mind az Egyháznál, mind pedig a Kultuszban. Természetesen akkor is melletted maradunk, ha a tanári pálya mellett döntesz, de nem tagadom, hogy kissé keserű szájjal, arra gondolva, hogy egy feladatot félig vállalni, rosszabb, mint egészen elutasítani. (...)*” A László-levél végén Méri István kézírásával szerepel a biztató hír Székely disszertációjáról: „*Disszertációd szövegét kiszedték. Ma korrektúrázom. Neked majd csak tördelt szöveget fogok küldeni, hogy ha valamit még bele akarsz írni, megtehesd. Légy tehát nyugodt e téren minden rendben van.*”⁶⁸⁹

Székely Zoltán kiadatlan emlékiratában⁶⁹⁰ többször is említi László Gyulát, akivel a munkakapcsolaton kívül barátságot is ápolt. Amikor Székely 1944 szeptemberében katonai behívót kapott monori állomáshelyére, útközben Kolozsváron szállt meg, László Gyula lakásában. Az emlékirat vonatkozó részében a beszélgetések során egyéni sorskérdések is szóba kerültek.⁶⁹¹ „(...) *László Gyulával, akinek a lakásában laktam, vitatkoztunk, ő azt állította, hogy – a magyarság történetével foglalkozván – a nemzet számára neki életben kell maradnia. Én pedig azon a nézeten voltam, hogy nekem nincs mit keresnem Magyarországon,*

⁶⁸⁷ Herepei és Balassa 1944-ben Magyarországra távozott, 1945-ben lett Székely Zoltán a múzeum igazgatóőre, majd 1949-től igazgatója (MMACS 2002, 834.). 1945–1947 között Szabédi László volt a Székely Nemzeti Múzeum ügyvezető igazgatóőre (Boér 2008, 104–107.)

⁶⁸⁸ A levél Székely Zoltán családi hagyatékában található, közlését és a pályamódosítási döntésre vonatkozó információt Székely Zsoltnak köszönöm.

⁶⁸⁹ Ld. források c. fejezet 44. sz. alatt.

⁶⁹⁰ Székely Zoltán: *Emlékeim*. Kézirat. Sepsiszentgyörgy, 1993. A dokumentumot Székely Zoltán családi hagyatékában Székely Zsolt őrzi. A részletek közlését ez úton is köszönöm Székely Zsoltnak.

⁶⁹¹ Ld. Források c. fejezet 45. sz. alatt.

nekem Erdélyben kell maradnom. A dolog úgy oldódott meg, hogy az oroszok repülőgépről már a várost lőtték. László Gyula megtudta, hogy a Mezőgazdasági Akadémia személyzetét egy utolsó autóbusz viszi ki Budapestre. Megkért, hogy kísérjem el, az orosz gépek állandó tüze között jutottunk el a Monostorra, ahol már indulóban volt a tömött busz. László igazolta magát s helyet szorítottak neki. Én visszatértem a lakására s magammal vittem Dr. Muzsnay Béla volt szobatársamat, marosvásárhelyi aljegyzőt, s még két napig együtt laktunk a László Gy. lakásában. Közben megtudtam, hogy a honvédség kivonul s feladja a várost. Az utolsó katonavonattal én is elhagytam a várost s mentem állomáshelyemre, Monorra.” Székely Zoltán a II. világháború befejezése után visszatért Sepsiszentgyörgyre, és 1945-től igazgatóörként, 1949-től 1990-es nyugdíjazásáig a Székely Nemzeti Múzeum igazgatójaként tevékenykedett.

László Gyula Méri István tudományos pályáját, szakmai előmenetelét is egyengette:⁶⁹² „Méri István, az Intézet segéd tisztje, alföldi paraszti származású fiú, jeles rendű kereskedelmi érettségije van. Azelőtt a Nemzeti Múzeum restaurátora volt, s felettesei származása miatt állandóan megalázóan bántak vele. Még ilyen nyomorúságos körülmények közti is írt három tudományos dolgozatot, amelyek közül az egyik az európai tudományban is forradalmi újjításnak (sic!) számít újszerű és szinte természettudományi pontosságú régészeti módszerével. Méri az Intézetben képességeihez méltó helyre kerülén, régi vágya szerint el akarja végezni az egyetemet, és már be is iratkozott rendkívüli hallgatónak. A miniszter úr engedélye lehetővé tenné számára, hogy rendes hallgatónak iratkozzék be, s a sok különböző vizsga helyett az egyetemen tett görög és latin vizsgáival szerezze meg a jogot, a bölcsészeti doktorátushoz. Az egyik legkiválóbb magyar tehetség sorsa függ ettől az intézkedéstől!” Az 1942 őszi készült beadványban megfogalmazott kérés azonban nem talált meghallgatásra, pozitív intézkedés Méri ügyében nem történt. Az egyetemi kari jegyzék szerint Méri István rendkívüli egyetemi hallgató felvételét a kar az 1942. augusztus 30-i, I. rendkívüli ülésen fogadta el.⁶⁹³ Rendes hallgatónak való

⁶⁹² Részlet a *Pro memoria. Erdély tudományos életének jelenlegi állása és a magyarságtudomány irányába történő megszervezésének módjai* c. dokumentumból. Közli: Sárándi 2015, 483.

⁶⁹³ Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1942–43/1. 1942. augusztus 30., I. rendkívüli ülés, 2. sz.

folyamodási kérelmét azonban az 1943. január 28-i, V. rendes ülésen elutasították.⁶⁹⁴ Méri felvételi kérelmét a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz is eljuttatta, a minisztérium negatív válaszát⁶⁹⁵ az 1943. március 26-i, VII. rendes ülésen ismertették.⁶⁹⁶ A front közeledése miatt 1944 őszén tért vissza Budapestre, ahol részt vett az MNM nagy értékű gyűjteményeinek mentésében. Kolozsvárott megkezdett egyetemi tanulmányait a budapesti tudományegyetemen fejezte be, majd 1948-ban a szegedi egyetemen Roskánál⁶⁹⁷ szerzett bölcsészdoktori oklevelet.⁶⁹⁸ Tudományos munkássága a Nemzeti Múzeumban teljesedett ki.

3.3.3.3. László Gyula tudományos tevékenysége a „visszatért Észak-Erdély” alatti időszakban. A régészeti néprajz módszere

A Kolozsvárott eltöltött kilenc év László Gyula tudományos munkásságának legmeghatározóbb, legeredményesebb korszaka volt.⁶⁹⁹ Cikkek, tanulmányok, kötetek és kiadványok sokasága jelezte alkotói időszakának csúcát. Témáiban elsősorban olyan történeti-régészeti kérdésekre fókuszált, amelyek Erdély magyar múltjának hiteles megismeréséhez és az ún. román - magyar vitához is döntő szempontokkal járultak hozzá. Ilyen volt pl. az 1911-ben megtalált Kolozsvár-Zápolya utcai honfoglalás kori temető feltárásának folytatása 1942 őszén, amelynek során többek között egy honfoglaló magyar vitézi sír is napvilágra került.⁷⁰⁰ László szerint „*az az elmélet, hogy Erdélyt a magyarság csak Szent István korában vagy még később szállta volna meg, helytelennek bizonyult. A kolozsvári lelet magyarázatot ad az Erdélyt átszelő régi kereskedelmi utak mentén másutt is talált honfoglalás kori emlékekről, s új kutatásokra biztat.*”⁷⁰¹ A *Kis Újság* című lap pedig azt emelte ki, hogy bár „*egyszerű közkatona sírjáról van szó, de László Gyula*

⁶⁹⁴ Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1942–43/1. 1943. január 28., V. rendes ülés, 395. sz.

⁶⁹⁵ VKM 63290/1943. IV. sz. leirat.

⁶⁹⁶ Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések 1942–43/1. 1943. március 26., VII. rendes ülés, 453. sz.

⁶⁹⁷ Roska a román impériumváltás után a szegedi egyetem régész tanszékén tanított.

⁶⁹⁸ MMACS 2002, 599. Roska 1945-ben, az ismételt román impériumváltás után a szegedi egyetem régészeti tanszékére került „beosztott ny. r tanár” minőségben (MMACS 2002, 752.).

⁶⁹⁹ Fodor 2001, 162.

⁷⁰⁰ László 1942b, 578–584.; Balassa–László 2001, 59.; Gáll-Gergely 2009, 215–217.; Gáll 2013, 268–292. A 10. századi magyar „steppe állam” katona népességének heterogén temetkezési kultúrájú hagyatékát látja benne Gáll Erwin: Gáll 2013, 479–480.

⁷⁰¹ *Kis Újság*, 1942. október 11.

meggyőződéssel hangsúlyozza, hogy az ilyen leletekből jobban meg lehet ismerni a honfoglaló magyar nép életét, mint a nemzetségfők, vagy törzsek élén állt vezérek gazdag sírjai nyomán. Ez a felfogás már a tudományos életben is megerősödött népi irányzat kifejezése: új tudós nemzedékünk már nem annyira a politikai keretek történetével foglalkozik, hanem inkább népünk múltbeli sorsát kutatja. László Gyula munkásságában a régészeti kérdések történelmi néprajzzá szélesülnek s a honfoglalás kori sír muzeális anyagából a honfoglaló magyarok mindennapi élete színesedik elő.⁷⁰² László ennek a leletnek köszönhette, hogy a korabeli médiában is ismertté vált (22. kép). A város vezetése a vitézi sír múzeumbeli elhelyezésekor, 1942. szeptember 20-án, vasárnap, hatalmas ünnepséget rendezett. A korabeli filmhíradó beszámolója szerint a kiásott maradványokat (23. kép) katonai díszkísérettel vitték át az Erdélyi Nemzeti Múzeumba, ahol üvegfedél alatt mindenki megtekinthette. A felravatalozás Kömöcsi Pál hóstáti gazda udvarán (Zápolya utca 76.) történt, és itt adta át László Gyula a földkoporsót vitéz Horváth Győző⁷⁰³ vezérőrnagynak. A lelet jelentőségére a korabeli filmhíradó narrátora is rámutatott: a vitézi sír „ékesen bizonyítja, hogy Kolozsvár területén a honfoglalás után állandó jellegű településben éltek őseink, és hogy Erdély ezer évvel ezelőtt is szervesen Magyarországhoz tartozott”.⁷⁰⁴ László Gyula 1940–1944 között született cikkeiben hangsúlyozta, hogy a Dél-Oroszországból a Kárpát-medencébe települt magyarság „egy magasrendű, több évezredes hagyományt magába olvasztó keleti műveltségkör utolsó és igen fejlett képviselője volt”. Az európai keresztény kultúrkörbe anélkül illeszkedett be, hogy ősi művészetét elvesztette volna, sőt azokat beépítette alkotásaiba.⁷⁰⁵ Magyar őstörténeti felfogását leginkább a kolozsvári régészeti iskola alapítója, Pósta Béla, valamint Nagy Géza, az MNM Régiségtárának igazgatója tudományos tevékenysége befolyásolta.⁷⁰⁶ Pósta munkamódszere a releváns keleti

⁷⁰² Uo.

⁷⁰³ Horváth Győző (Szeged, 1889–Budapest, 1966) vezérőrnagy (gyalogos). 1940. augusztus 1-én léptették elő tábornokká. 1941. augusztus 1-től 1942. október 15-ig a IX. hadtest beosztott tábornokaként tartózkodott Kolozsvárott (Szakály 2001, 145.).

⁷⁰⁴ Magyar Világhíradó 978. 1942. november. Nemzeti Audiovizuális Archívum, <http://filmhiradok.nava.hu>. Idézi: Ablonczy 2011, 173.

<https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=4843> Letöltés ideje: 2019.09.19.

⁷⁰⁵ Ld. a fentiekre László Gyula tanulmányait: László Gyula: A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben, 1943.; Kolozsvári Márton és György szobrának lószerszáma, 1942.; A magyar őstörténelem régészete, 1942.; A honfoglaló magyarok lelkialkatáról, 1942.

⁷⁰⁶ Fodor 2001, 164–165. 1895-ben Nagy Géza írott történeti forrásokra alapozva úgy vélte, hogy „a magyar faj régebbi itt, mint a honfoglalás. Lehetséges, hogy már az avarokkal is jöttek, de ha előbb nem is, a VII. század utolsó negyedében a magyar bevándorlás is

területek régészeti emlékéanyagának vizsgálatával, a néprajzi párhuzamok felhasználásával és néhány alapgondolatával (pl. a kettős honfoglalás,⁷⁰⁷ kolozsvári Márton és György sárkányölő Szent György lovasszobra keleti elemei,⁷⁰⁸ az interdiszciplináris kutatások fontossága,⁷⁰⁹ a kiállítások interaktív elemekkel történő színesítése)⁷¹⁰ ösztönzően hatott tevékenységére. Roska Márton és a korszak magyar kutatóinak álláspontjához csatlakozva a dák–római kontinuitás kérdéséről is markáns volt a véleménye: „Erdély földjén rendkívüli gazdagságban található az egykor itt élt népek régészeti emlékei. Az őskori leleteknek csupán repertóriumszerű felsorolása mintegy 400 fölió-oldalt tölt meg. A dák és római anyag felsorolása is legalább ilyen terjedelműnek ígérkezik. A római Dácia feladása utáni időkből is változatos és nagyszámú emlékekkel rendelkezünk. Ez utóbbi leletek részben a germán népek – keleti és nyugati gótok, gepidák – részben a hun, avar és végül a honfoglaló magyar kultúrát képviselik. Eddig azonban egyetlen olyan lelet sem került elő, amelyik ezen a földön a népvándorlás korában a római műveltség, vagy az azt hordozó nép folytonosságáról beszélnek.”⁷¹¹

László Gyula ebben az időszakban írta legfontosabb munkáit a kolozsvári Szent György szobor lószerszámáról (1942c), a honfoglaló magyarok művészetéről Erdélyben (1943a), a honfoglalók nyergéről és lovas temetkezéseiről (1943d), és a népkönyvnek szánt kötetét a honfoglaló magyar nép életéről (1944). A honfoglalók nyergét a néprajzi analógiák alapján, Kuli Mihály tiszafüredi nyergesmester szerszámkészletét és ismeretanyagát felhasználva határozta meg, és bebizonyította, hogy a honfoglaló magyarok oldaldeszák és nem nyugati típusú, villás szerkezetű nyergét alkalmazták. Ezt a felismerést kamatoztatta a Kolozsvári Márton és György prágai Szent György lovasszobráról készült tanulmányában, az alkotókat magyar mestereknek határozva meg.

megkezdődött. Mondáink a székelyekben keresik ennek az első rajnak az ivadékait s az ilyen dolgokban csodálatosan szívós szokott lenni a népek emlékezete” (Nagy 1895, CCCLII.).

⁷⁰⁷ Vincze 2014, 471. Nagy Géza nyomán Pósta Béla is számolt azzal, hogy a magyarság több hullámban (elsőként talán a bolgárokkal, vagy az avarokkal) érkezhetett a Kárpát-medencébe.

⁷⁰⁸ Pósta 1910–1911, 21.; Vincze 2014, 481.; László A. 2019, 106.

⁷⁰⁹ Vincze 2014, 520–521.; Fodor 2001, 164.; László A. 2019, 106–107.

⁷¹⁰ László A. 2019, 102.

⁷¹¹ László 1942b., 540.

Tudományos nézeteit, felismeréseit László előadások keretében is ismertette, népszerűsítette. Az ETI kötelékében 1942 márciusában Budapesten a Néprajzi Társaságban „A néprajz régészeti módszerei”, áprilisban a Régészeti Társulatban „Az avarok hitvilága”, novemberben az EME-ben „A Szent György szobor lószerszáma”, míg ugyancsak novemberben Sepsiszentgyörgyön a SZNM-ban „A Szent György szobor mesterei” címmel tartott előadást.⁷¹² 1943-ban túlnyomórészt a honfoglaló magyarok műveltsége, őstörténete és Erdély településtörténete témakörök alatt népszerűsítette eredményeit,⁷¹³ amelyek célja a nemzeti identitás erősítése is volt.⁷¹⁴

László kutatásai során a „régészeti néprajz” módszerét alkalmazta, amelyet erdélyi évei alatt dolgozott ki részletesen. Módszertani újítása, hogy a régészetet a népi mozgalom célkitűzéseivel összhangba hozva – főként az író Veres Péter⁷¹⁵ és a korszak legnevesebb néprajzkutatója, Györffy István hatására⁷¹⁶ a „szegény ember régészeként” –, szakítva a korábbi gyakorlattal, nemcsak a fejedelmi sírok leletanyagát, hanem a népvándorlás kori lovas népek és a magyarság tárgyi hagyatékát összességében kívánta vizsgálni. *„A régészeti néprajz a népvándorlás és a magyar honfoglalás korának leleteiből igyekszik az egykori életet a lehetőséghez képest, újjáalkotni és beleágyazni a kor művelődésének képébe. Célkitűzése szerves hajtása az eddigi régészeti munkáknak s így nemhogy túlhaladottá tenné az eddigi komoly munkát s annak ezután folytatását, hanem anélkül egyenesen*

⁷¹² ETI jelentés 1943, 22.

⁷¹³ A Szent György szobor lószerszámának néprajzi párhuzamai (Néprajzi Társaság), A magyar őstörténelem régészete (Magyarágkutató Intézet), A honfoglaló magyarság műveltsége (Szabadegyetem – Szászrégen), A magyarság őstörténete (Szabadegyetem, Sepsiszentgyörgy), A honfoglaló magyarok művészete (Szabadegyetem, Sepsiszentgyörgy), A magyarság Délországban (Magyar Országos Véderő Egylet – Munkács), Erdély a népvándorlás és a honfoglalás korában (Nyári egyetem, Kolozsvár), A magyar honfoglaláskori műveltség (Nemzetvédelmi Akadémia, Kolozsvár), Erdély településtörténete (Nemzetvédelmi Akadémia, Budapest), A régészet a magyar népelet kutatásában (Balatonszárszó), A honfoglaló magyarságról (Szabadegyetem, Kézdivásárhely), Erdély településtörténete (Szabadegyetem, Kézdivásárhely), A honfoglalók művészete Erdélyben (Szabadegyetem, Székelykeresztúr), A honfoglaló magyar nép élete (Fűzfő). Forrás: ETI jelentés 1944, 23.

⁷¹⁴ Mikecs 1944, 5.

⁷¹⁵ Veres Péter (Balmazújváros, 1897–Budapest, 1970) író, politikus. Népi íróként és politikusként 1945–49 között a Nemzeti Parasztpárt elnöke, 1947–48 között – kommunista nyomásra – földművelési helyett honvédelmi miniszter, a koalíciós idők (1945–1948) politikai életének egyik legnépszerűbb közéleti személyisége (MNL 1982, 528.).

⁷¹⁶ Balassa–László 2001, 69–70.; Fodor 2001, 162.

elképzelhetetlen. Tehát sem tartalmában sem módszerében nem jelent forradalmi törést, és nem romokon épít, hanem szerves fejlődés eredménye, amelynek gondolata és részbeni megvalósítása egykorú a régészeti kutatásokkal. A leleteknek anyaguk, készítés- és díszítésmódjuk, formájuk stb. alapján időrendi, kultúrtörténeti stb. helyzetét derítette fel az eddigi régészeti kutatás, megadva ezzel a tárgyak kialakulásának, fejlődésének időrendi és népi hovatarozásának stb. értelmét és vázát. E nélkül a tárgyak néprajzi értelmezése a levegőbe lógna. Erre a tiszta régészeti eszközökkel megadott vázra igyekszik felrakni az eleven életet a leletek néprajzi értékelése. Egyik a másik nélkül éppen úgy nem lehet meg, mint eleven ember csontváz nélkül.”⁷¹⁷ A régészeti néprajz elve Móra Ferenc meglátásán alapult, aki szerint „Nincs két összetartozóbb karaja a tudománynak, mint az etnográfia és az archaeologia. Azt merném mondani, hogy ugyanannak a karajnak, ugyanannak a néptudománynak két oldala ez a kettő. A régészet: megkövesedett néprajz és a néprajz: élő régészet.”⁷¹⁸ Amint arra Fettich Nándor rámutatott, László azt a „speciális feladatot” tűzte ki maga elé, hogy „a régiségek eredeti rendeltetését, alakját, használatát stb. néprajzi párhuzamok beható vizsgálatával világítsa meg, és ezen túlmenően az ősmagyarság és a rokon népek régészeti emlékeit a maguk egészében mintegy etnográfiai anyagnak tekintve, az egykori élet képét idézze vissza”.⁷¹⁹ 1940–1942 között „Adatok az avarság néprajzához” címmel négy olyan dolgozatot is közölt, amely már az új módszer szellemiségében fogant. A cikksorozatban többek között az avar kori pásztorkészséget, a késvisélet módjait és a tűtartók használatát rekonstruálta a néprajzi anyag segítségével.⁷²⁰ László módszertani nézeteire a néprajzos kollégákkal való szoros szakmai és baráti viszony is hatott.⁷²¹ A néprajzkutató Balassa Iván szerint „ásatáskor a leletek, tárgyak mozdulatlan állapotban kerülnek elő és ezeket anyaguk, formájuk, művészeti stílusuk és más szempont szerint lehet osztályozni és feltételezett fejlődési sorba helyezni,

⁷¹⁷ László 1943, 113.

⁷¹⁸ Móra 1932, 54.

⁷¹⁹ Fettich 1944, 329.

⁷²⁰ László 1940, 91–98.; Uő 1941, 175–204.; Uő 1942, 334–340.; Uő 1942, 16–24.

⁷²¹ Budapesten a Néprajzi Múzeumban főként Györffy Istvánnal tartotta a kapcsolatot (Balassa–László 2001, 40.), Kolozsváron pedig Balassa Ivánnal, K. Kovács Lászlóval és Haáz Ferencsel kezdetben lakótársak is voltak (Balassa–László 2001, 47.). Ez a szemléletmód azonban akkoriban nemcsak László Gyulára volt jellemző, hanem pl. kollégájára, Mozsolics Amáliára is, aki őskori kutatásai során kamatoztatta néprajzi ismereteit (pl. Mozsolics 1943, 68–75; Mozsolics 1945, 18–22.).

tipologizálni. Mindezeknek a kutatásban kétségtelenül nagy a jelentőségük, de korántsem elégségesek arra, hogy egy-egy korszak, település mindennapi életét megismerhessük. László Gyula pedig éppen ezt tűzte ki célul és ehhez a gyermekkori emlékeken kívül sok kiváló néprajzkutató munkája nyújtott segítséget.”⁷²² De az is gyakran előfordult, hogy kutatásai számára maga gyűjtött néprajzi megfigyeléseket: „Megismertem Kiss Lajos tanulmányát a tárgyak életéről s magam is gyűjtöttem megfigyeléseket arra, hogy a falusi ember kezén a tárgyak szinte kikopnak a világból. Ha eltörnek nem dobja el, hanem pl. az edenyecserepeket (sic!) a kemencék aljának lesározásához használja (a cserép jó melegtartó), ha a kasza törne el, sokféle tárgyat csinál acéljából (bicska, kapatisztító, de még borotva is stb.). Később ébredtem rá, hogy faluásatásaink leletei miért olyan szegényesek: ami használható volt még valamire, új eszközzé alakították. Ilyen és más megfigyelések alapján a régészeti leletek kezdtek bennem idővé, munkává oldódni, készítésükre, anyagukra, használatukra lehetett következtetni. Szinte a nyersanyagtól a kész, használt tárgyig bővült, a tárgyak anyaga megszűnt pusztán állapotnak lenni. Ez az új szemlélet sok-sok és váratlan eredményt hozott.”⁷²³

Módszerét László Gyula *A honfoglaló magyar nép élete* című könyvében összegezte, amely 1944 kora nyarán jelent meg Püski Sándor kiadásában, „és olyan gyorsan elfogyott, hogy már nyáron a második kiadást kezükbe vehették azok, akik még nem jutottak hozzá, pedig az az idő nem nagyon kedvezett a tudományoknak.”⁷²⁴

3.3.3.4. *A szárszói találkozó és A honfoglaló magyar nép élete*

László Gyula *A honfoglaló magyar nép élete* c. könyvét, amelyet a szakma napjainkig alapműként tart számon,⁷²⁵ pár hónap alatt az ETI-ben lévő, „szép nagy szobájában” írta meg.⁷²⁶ A kötet témájának vázát Balatonszárszón, a református diákok Soli Deo Gloria (SDG) szövetségének telepén, 1943. augusztus 23–29. között a népi írók és fiatalok által rendezett 6 napos eszmecszerén tárta először az érdeklődő nagyközönség

⁷²² Balassa 1990, 131.

⁷²³ László 1996, 22.

⁷²⁴ Balassa 1990, 131.

⁷²⁵ Mesterházy 1993, 281–285. A kötetéről legutóbb: M. Lezsák 2014, 57–74.

⁷²⁶ Balassa–László 2001, 71. László Gyula visszaemlékezése szerint: „*A könyvet Kolozsvárott írtam, az Erdélyi Tudományos Intézetben, a Majális úton, ahol szép nagy szobám volt, és a szomszéd szobában Kovács László írta a »Hóståtiak temetkezését«...*”

elé. A szárszói konferencia szervezője Püski Sándor,⁷²⁷ a népi írók legfőbb megjelenési fórumának számító Magyar Élet Kiadó tulajdonosa volt. A konferencián a közel 600 fiatal arra kereste a választ, hogy a számukra kétségtelen német vereség után kiknek és hogyan kell felépíteniük az akkoritól merőben különböző, új államberendezkedést és társadalmat.⁷²⁸ Németh László ekkor fejtette ki a politikai mozgalmaktól (fasizmus, kommunizmus) független „harmadik út” szükségességét. Máig ható nézete szerint a magyarságnak gazdasági és műveltségi tekintetben a saját útját kell járnia, amihez a szomszéd népek támogatását is meg kell nyernie.⁷²⁹ A konferencián világnézetek csaptak össze, írók, tudósok kutatásaik és egész életükre szóló vállalkozásuk összegzését tárták a résztvevők elé. Kodolányi János⁷³⁰ bevezető előadásában vészharangot kongatott. *„Minket, magyarokat az a veszély fenyeget, hogy elveszítjük magyarságunkat s ezzel fennmaradásunkat (...). Mi nem vagyunk burjánzó, vegetatív nép (...), nekünk szükségünk van a tiszta öntudat, a kíméletlen önbírálat érzékeny iránytűjére is...”*⁷³¹ A felszólalók között a későbbieket tekintve iránytűként mutatkozott pl. Veres Péter, Féja Géza és Szabédi László⁷³² előadása.⁷³³ A politikai tárgyú felszólalások mellett a tudomány területéről többek között Kovács

⁷²⁷ Püski Sándor (Békés, 1911–Budapest, 2009) magyar könyvkiadó. 1930-ban iratkozott be a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karára, ahol 1935-ben avatták jogi doktorrá. Még ugyanebben az évben házasságot kötött Zoltán Ilonával, aki férje mellett a „magyar könyv nagyszónya” lett. 1938-ban nyitotta meg könyvesboltját, egy évvel később, 1939-ben alapította meg a Magyar Élet Könyvkiadót, amely főleg a népi írók műveit adta ki. A kiadót 1950-ben államosították, Püski Sándort 1962-ben koholt vádakkal bebörtönözték. 1970-ben, szabadulása után a házaspár az Egyesült Államokba emigrált, ahol New Yorkban 1975-ben létrehozták a Püski Kiadót. 1989-ben tértek vissza Budapestre, feleségével a Krisztina körúton könyvesházat működtetett. Az alapító munkáját később fiai, Püski László és Püski István, valamint unokái, Püski Atilla és Püski Csaba vették át (Püski–Gulay 2015–2016.).

⁷²⁸ Sebestyén L. 2006, 11.

⁷²⁹ Borbándi 1983, 339–340.; Gyurgyák 2007, 447–448.

⁷³⁰ Kodolányi János (Telki, 1899–Budapest, 1969) Kossuth-díjas magyar író, újságíró, a népi írók kiemelkedő képviselője. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>. Letöltés ideje: 2019.09.19.

⁷³¹ Részlet Kodolányi János bevezető előadásából. In: *Szárszó* 1983, 187.

⁷³² Szabédi László (Sáromberke, 1907–Kolozsvár, 1959) erdélyi magyar költő, újságíró, műfordító. 1941-ben Kolozsvárott, az egyetemi könyvtárban dolgozott. 1945-ben a Romániai Magyar Írók Szövetsége alelnökké választotta. 1945–47 között Sepsiszentgyörgyön a Székely Nemzeti Múzeum ügyvezető igazgatóőre volt, 1947-ben visszatérve, esztétikát tanított a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen. 1952–56 között a magyar irodalomtörténeti tanszék vezetője. A Bolyai egyetem beolvasztásakor tiltakozásként 1959-ben Szamosfalva határában a vonat elé vetette magát. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/sz-77C95/szabedi-laszlo-szekely-77CA4/>. Letöltés ideje: 2019.09.19.

⁷³³ Borbándi 1983, 341.

László a néprajz szerepéről és jelentőségéről, Dömötör Sándor⁷³⁴ a magyar hagyományról, Muharay Elemér⁷³⁵ a közösségi kultúráról, Karácsony Sándor⁷³⁶ pedig a magyar nevelésről beszélt.⁷³⁷ László Gyula Püski Sándor felkérésére augusztus 26-án, csütörtök délután tartotta meg előadását (24-25. kép).⁷³⁸ A konferencia házigazdája visszaemlékezésében az eseményről így írt: „László Gyuláról az első bennem élő kép: az 1943-as szárszói táborozás negyedik napján, augusztus 26-án ott áll egy iskolai tábla előtt, néha rajzol rá valamit, mondja a magáét a honfoglalásról a régészet tükrében, s a nagy részben 16-40 éves közönség figyelmes nyugvással hallgatja (...). Különleges csoda volt, hogy a magyarság őstörténetéről beszélve László Gyula legalább arra a pár órára le tudta csillapítani a baljós jövő nyugtalanságát.”⁷³⁹ A megnyilvánult nagy érdeklődést Kovács Imre⁷⁴⁰ író, politikus mondatai – aki egyébként a tanácskozást a „bátrak találkozásának” nevezte – fejezték ki talán a leghívebben: „Soha nem gondoltam volna, hogy a sírok elhelyezéséből és tartalmából olyan szépen rekonstruálható a honfoglaló magyarság

⁷³⁴ Dömötör Sándor (Budapest, 1908–Budapest, 1986) néprajzkutató, nyelvész, muzeológus. 1930-ban doktorált Solymossy Sándor tanítványaként a szegedi egyetemen. 1936 és 1944 között a Fővárosi Alkalmazottak Segítőalapjának balatonkenesei üdülőjében volt igazgatóhelyettes. 1949–57 között a szombathelyi Vasvármegyei (majd Savaria) Múzeum igazgatója. 1969-ig, nyugdíjazásáig, a Népművelési Intézet főelőadójaként dolgozott. Fontos szerepe volt a honismereti mozgalom megindításában, szervezésében (MÉL 1994, 204.).

⁷³⁵ Muharay Elemér (Hajtapusztá, 1901–Budapest, 1960) magyar színész, rendező, dramaturg. 1940-től a XII. kerületi Leventeegyesület színpadát vezette, 1942-től a Levente Központi Színjátszócsoport igazgatója. 1945-ben útnak indította Muharay-együttes név alatt népi színjátszócsoportját. 1945 márciusában a Nemzeti Parasztpárt tagja lett. 1948-tól 1950-ig a Szabad Művelődési Tanács osztályvezetője volt, 1950–51-ben dramaturgként dolgozott a Fővárosi Operettszínházban, 1951-től haláláig a Népművelődési Intézet Néprajzi Osztályának vezetőjeként tevékenykedett.

<http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz15/515.html>. Letöltés ideje: 2019.09.19.

⁷³⁶ Karácsony Sándor (Földes, 1891–Budapest, 1952) pedagógiai, filozófiai író. 1934 és 1942 között Debrecenben magántanár, 1942-től a Debreceni Tudományegyetem bölcsészkarán nyilvános rendes tanárrá, a pedagógia professzorává nevezték ki, ahol 1950-ig dolgozott (MÉL 1967, 857–868.).

⁷³⁷ Borbándi 1983, 341.

⁷³⁸ Az előadás törzsanyagát a *Magyar Élet* című folyóirat júniusi és júliusi száma „Régészeti néprajz és magyar őstörténelem” címmel közölte. *Magyar Élet*, VIII. évf. 6. és 7. sz. (1943). Az előadás anyaga a Kossuth Kiadó által megjelentetett *Szárszó, 1943 előzményei, jegyzőkönyve és utóélete* című kötetben is olvasható. Bp., 1983, 274–295.

⁷³⁹ Püski 2002, 168.

⁷⁴⁰ Kovács Imre (Alcsút, 1913–New York, 1980) magyar politikus, a két világháború közti népi mozgalom kiemelkedő alakja, népi író, később parasztpárti politikus. Ellenezte a Parasztpárt Erdei Ferenc vezette szárnyának közeledését a kommunistákhoz, ki is lépett a pártból, majd a Magyar Kommunista Párt (MKP) hatalomátvétele előtt emigrált.

https://web.archive.org/web/20141129232419/http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/almanach_1947-49/1947_ngy_a_t228.htm. Letöltés ideje: 2019.09.19.

politikai és társadalmi berendezkedése, mindennapos élete, anyagi és szellemi kultúrája. László Gyula előadását nagy élvezettel hallgattuk: azt hiszem, lélekben akkor egyek voltunk.⁷⁴¹ László a szárszói találkozó 50. évfordulóján így vallott előadásáról: „Miről beszéltem? Nagyjából arról, amit később »A honfoglaló magyar nép élete« című könyvemben megírtam. (...) Vajon miért fogadták ezt olyan megható melegséggel, miért tapadtak erre rá akkor az egyébként a politikai küzdelem útvesztőibe belevesző barátaink? A kisebbség-érzésük alól jelentett szinte boldog felszabadulást előadásom, amelynek háttérében ott élt Zrínyi Miklós tanítása: egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók. Ebben láttam előadásom és életem értelmét.”⁷⁴² Az előadás valódi jelentősége kettős: amellet, hogy az eddigi gyakorlattal ellentétben a témát szintetizáló jelleggel dolgozta fel és nyilvánosságot kapott, László ráirányíthatta a figyelmet a nemzeti szempontból fontos tudományok mostoha körülményeire is. „A helyzet ma és régebben is az Magyarországon, hogy míg a magyarsággal össze nem függő, vagy a magyarságot csak távolról érintő kultúrák tanulmányozására tízével nevelik a kitűnő régész szakembereket, s így az őskori vagy római kori kultúrák mellékkérdéseire is jól felkészült kutatók jutnak, addig a népvándorlás, a honfoglalás és magyar középkor emlékeinek feldolgozására nincs utánpótlás nevelés. Csak néhány őszinte hivatásérzettől és magyar felelősségtudattól áthatott kutató vállalta ez utóbbi munkát s ezeknek egymagukban kell elvégezni mindent. A tízezer számra felszínre került népvándorlás kori és honfoglalás kori emlékek jó része éppen ezért még feldolgozatlan, s a középkori magyar élet emlékeit meg nagyrészt még a föld takarja. E fájdalmas és szégyenteljes állapot óriási terhet ró a feladatukat vállaló magyar kutatókra, s így munkájuk – mindent maguknak kellvén (sic!) végezni – csak lassan halad, bár világosan látják azokat a gyönyörű lehetőségeket, amelyeket a magyarságnak és a rokonnépeknek régészeti emlékei magukban rejtnek.”⁷⁴³

A szárszói konferencián elhangzott anyag kibővített változata egy évvel a találkozó után, az 1944. évi könyvhétre jelent meg a Püski Sándor által vezetett Magyar Élet Kiadónál. A könyv megírására a korszak két jelentős írója, Veres Péter és Sinka

⁷⁴¹ Sebestyén L. 2006, 65.

⁷⁴² László Gyula emlékezése a 43-as szárszói találkozás 50. évfordulóján: Püski 2002, 169.

⁷⁴³ László Gyula előadása. Részlet. Szárszó 1978, 292.

István⁷⁴⁴ biztatta László Gyulát, még a szárszói találkozón.⁷⁴⁵ László Gyula saját bevallása szerint 1944. január 15-én kezdte el írni a könyvet, és két hónap alatt, március 14-re befejezte, amit „hosszú előkészületek” és „jegyzetelés” előztek meg.⁷⁴⁶ Az 512 oldalas kötet 45 táblát, 56 rajzot, térképeket és gazdag jegyzetanyagot tartalmaz. A kiadványt széles rétegeknek, vagyis népkönyvnek szánták, és valóban az lett, hiszen az egyetlen olyan régészeti kézikönyv, amely öt kiadást ért meg. A második – a nagy népszerűség miatt – még ugyanabban az évben napvilágot látott. A kötet Püski Sándor közreműködésével New York-ban is megjelent.⁷⁴⁷

László Gyula az addig kialakult nézeteit, kutatási eredményeit írta meg könyvében. A szintézis alapmű lett, amelyben többnyire minden későbbi nézetének a csírája már megtalálható, és bár pályája során tovább finomított rajtuk, élete végéig kitarzott mellettük. A kiadványban *„egy régész fogalmazza könyvvé ásatási tapasztalatait, egybevetve azokat az írott forrásokra hivatkozó történettudomány érveivel.”*⁷⁴⁸ A könyvben az új eszme, a népiségtörténeti nézet az uralkodó, amely szerint *„egy régésznek nemcsak fejedelmi sírokra és díszes aranyleletekre kell pályáznia, hanem a földre temetett múlt minden nyomát értelmeznie kell.”*⁷⁴⁹ A hatalmas anyag áttekintése során László több fontos kérdést csak érintőlegesen volt kénytelen tárgyalni, amire a bevezetőben is kitért. *„Aki ezt a munkát elolvassa, látni fogja, hogy a kutatás még nincsen befejezve, szinte azt mondhatnók, hogy sokkal több az, amit nem tudunk, mint amit sejtünk, vagy éppenséggel biztosan állíthatunk.”*⁷⁵⁰ A „számadást” mégis megkísérelte, amivel viszont az volt a célja, hogy az egykori élet sokrétűségét megvilágítsa. Emellett azt is meg akarta mutatni, miképpen dolgozik a régész, hogyan ér el a tudományos kutatásban olyan eredményeket, amelyekre

⁷⁴⁴ Sinka István (Nagyszalonta, 1897–Budapest, 1969) Kossuth-díjas költő, író. 1932-ben Bajcsy-Zsilinszky Endre *Szabadság* című hetilapjában közölte verseit, majd a *Komádi és Vidéke* című lapban, a szlovákiai *Magyar Írásban*, a *Válaszban*, a *Híd*ban, a *Szabad Szóban*, a *Magyar Életben* és a *Magyar Útban* is megjelentek versei. 1939-ben Püski Sándor, a Magyar Élet kiadója jelentette meg *Vád* című verseskötetét. 1945 után szembehelyezkedett a szocialista átalakulással, és hosszú időre kívül rekedt az irodalmi életen. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/s-778D5/sinka-istvan-77B3B/>. Letöltés ideje: 2019.09.19.

⁷⁴⁵ Balassa–László 2001, 72.

⁷⁴⁶ Balassa–László 2001, 69.

⁷⁴⁷ Balassa–László 2001, 71.

⁷⁴⁸ Balassa–László 2001, 302.

⁷⁴⁹ Mikecs 1944, 4.

⁷⁵⁰ László 1944, 5.

rámondhatja, hogy „*megtalálta az egykori élet egy darabját*”.⁷⁵¹ A könyv négy fejezetre oszlik. A kötet elején a komplex kutatási irány alapján ismertette a különböző szakterületek (történettudomány, nyelvészet, néprajz, régészet, embertan, állattan, földrajz stb.) felhasználhatóságának lehetőségeit, rátérve a Kárpát-medence földrajzi környezetére és a magyar honfoglalás előtt a Közép-Duna-medencében élt egykori népek (avarok, szlávok), köztük hangsúlyosan az avar kori népesség kultúrájának bemutatására is. Az avar (a könyvben „hun” megnevezéssel szerepel) és a magyar nép közötti viszonyt „Az avarság fennmaradásáról és a székelység kérdéséről” című fejezetben tárgyalta, amely a későbbiekben a „kettős honfoglalásként” ismertté vált felfogásának az alapja lett.⁷⁵²

A könyv gerincét a honfoglaló magyar nép életének teljességre törekvő bemutatása adta. László Gyula sorra vette nemcsak a temetkezések jellegzetességeit, hanem mindennapi életüket, viseletüket, anyagi és szellemi javaikat, hiedelmeiket, hitvilágukat is bemutatta, a régészeti néprajz módszerét alkalmazva. Szemléletmódja és módszere akkoriban teljesen újnak számított, hiszen leszámítva a kolozsvári régészeti iskola Pósta Béla-korszakát, Móra Ferenc és a kecskeméti archeológus, Szabó Kálmán⁷⁵³ munkásságát, a magyar régészek többsége német mintára, szinte kizárólag tárgytípológiával foglalkozott.⁷⁵⁴ Pedig László módszere, a régészeti leletek életre keltése a néprajzi ismeretek segítségével, már korábban is sikeresnek bizonyult. Pósta Béla, a kolozsvári régészeti iskola megteremtője a néprajzi párhuzamok és keleti, oroszföldi leletek alapján fejtette meg a gazdagabb honfoglaló magyar sírok díszes lemezei, a tarsolylemezek rendeltetését.⁷⁵⁵ László Gyula módszerének eredményességéről a tiszafüredi nyergesmester, Kuli Mihály segítségével rekonstruált honfoglalás kori nyereg is tanúskodott.⁷⁵⁶ A temetkezési

⁷⁵¹ Uo.

⁷⁵² László 1944, 95–101.

⁷⁵³ Szabó Kálmán (Kiskunfélegyháza, 1886–Kecskemét, 1963) néprajztudós, régész, nyelvész. Budapesten két évig bölcsészetet hallgatott, Kolozsvárott jogot végzett. 1911-ben a kecskeméti múzeum munkatársa, később igazgatója. Az 1945-ben elpusztult múzeumi anyagot pótolta és rendezte a kiskunfélegyházi múzeum régészeti, néprajzi anyagát is. Számos értékes néprajzi, történelmi, nyelvészeti cikke jelent meg különböző szaklapokban (MMACS 2002, 817–818.).

⁷⁵⁴ Kivételt jelent még Alföldi András és iskolájának munkássága, akik szintén széles körű forrásbázissal dolgoztak, és az erdélyi László Ferenc, utóbbiról ld.: László A. 1974, 473–482.

⁷⁵⁵ Pósta 1905, 142–152.

⁷⁵⁶ László 1943d., 95–106.

szokások elemzése során felhasznált „szellemi néprajz” szintén új távlatokat nyitott a korabeli hitvilág és társadalom megismerésében (pl. a jobb és bal oldal felcserélése, törött tárgyak a sírokban, a temető a „holtak faluja” stb.).⁷⁵⁷ László példák során keresztül meggyőzően érvelt arról is, hogy a néprajz jelenségei a 18. századnál jóval korábbi időkbe vezethetnek vissza.⁷⁵⁸ Könyvében többször hangsúlyozta, hogy a népvándorlás és a magyar honfoglalás alapvető kérdései nem érthetők meg a keleti világ ismerete nélkül; a kutatásokba a keleti régészeti emlékanyag bekapcsolását elengedhetetlennek tartotta. A régészeti tárgyakat díszítő motívumokat sem üres térkitöltő elemeknek látta, hanem jelképeknek tartotta őket, amelyek ősi mondai és hitvilági tartalmat hordozhatnak. A keleti hitvilág ismeretének tükrében László azt is kimutatta, hogy a magyarok vallása a honfoglalás korában már jóval magasabb rendű volt, mint a szibériai sámánizmus, és hogy a honfoglaló magyarok a hunokhoz, avarokhoz és türkökhöz hasonlóan az egyistenhiten alapuló tengrizmus követői lehettek. A legnagyobb újdonságnak azonban a II. fejezetben kifejtett nagycsalád-elmélete számított, amit a temetők „tanúvallomása” alapján alkotott meg. Nézete szerint a honfoglaló magyarok társadalmi alapegysége a nagycsalád volt, ezt temetőterkép-vizsgálattal és az általa kidolgozott temetőelemzési módszerrel, illetve néprajzi párhuzamokkal kísérelte meg bizonyítani. Példákkal igazolta a régészeti feltárások pontosságának fontosságát is, a sírban talált tárgyak helyzetének rögzítésére, „jobb híján”, egy előre nyomtatott sírrajzot talált ki, amit az 1970-es évek közepéig használt a szakma.⁷⁵⁹

A könyv a népiségtörténeti kutatásokat vezető Szabó Istvánnak⁷⁶⁰ *A magyarság életrajza* című, az 1940-es évek első felének egyik legjelentősebbnek tartott művéhez kapcsolódott: a sorozattervezet első köteteként látott napvilágot.⁷⁶¹

⁷⁵⁷ Fodor 2001 191-193.

⁷⁵⁸ Fodor 2011, 11, 23.

⁷⁵⁹ Mesterházy 1993, 274. Az előre elkészített sírlap ellen többen is megfogalmazták aggályait, köztük elsőként: Méri 1944, 12.

⁷⁶⁰ Szabó István (Debrecen, 1898–Budapest, 1969) posztumusz Széchenyi-díjas magyar történész, levéltáros, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja. A magyar agrár-, parasztság- és településtörténet jelentős kutatója. 1940-ben a budapesti egyetem magántanárrá habilitálta, ahol „A magyar nép története a XIV–XV. században” című tárgykört oktatta. 1943-ban visszatért Debrecenbe, ahol az egyetemen a magyar történelem nyilvános rendkívüli, majd 1944-ben nyilvános rendes tanára lett. 1950 után a magyar történelem tanszék vezetője, az 1949/50-es tanévben az egyetem bölcsészettudományi karának dékánja. Az egyetemen 1959-ig oktatott (MÉL 1981, 723–724.).

⁷⁶¹ Mikecs 1944, 14. 23. lábjegyzet.

A kiadvány születésére az új tudományos kutatási eredmények mellett nemcsak a kolozsvári szellemi élet, a kormányzat identitáserősítő tudománypolitikája, a népiségtörténeti iskola szemléletmódja hatott pozitívan, hanem a szerző vizuális-művészi látásmódja, képzőművészeti végzettsége is. Újdonság volt a rajzos rekonstrukciók felhasználása a kutatás során, amelyek eredményesen szemléltették a korszak jellemző viseletét és használati eszközeit. Olvasmányos stílusa miatt László Gyula ezzel a művével keltette a legnagyobb érdeklődést. Írásáért 1944 nyarán a „magyar értelmiségi emberek filléreiből” megalakult Magyar Irodalompartoló Társaság 10 ezer pengővel jutalmazta a fiatal tudóst (26. kép). A társaság megfogalmazása szerint a nagydíjjal olyan könyvet kívántak kitüntetni, amely „alkalmas széles rétegek nemzeti tudatának építésére és gyarapítására”.⁷⁶²

László Gyula kötetére, közvetlenül megjelenése után, a különböző újságokban könyvismertetések hívták fel a figyelmet. A *Magyar Élet* című lapban Féja Géza⁷⁶³ író arra mutatott rá, hogy László könyve „egy nagyvonalú magyar integrálódásnak mérföldköve. Nemcsak tudományos és irodalmi esemény, hanem esemény a magyar közösség belső fejlődésének útján is”.⁷⁶⁴ Féja kiemelte, hogy a fiatal tudós a „hungarológiai gondolat” szintézisét teremtette meg, amely „a pozitívizmus aprómunkájában elmerülő elmék” és „a teremtő géniuszok” ellen „szellemi praetorianusokat nevelők” között akkoriban merőben szokatlannak számított.⁷⁶⁵ A pozitivistá adatgyűjtő munka fontosságát Féja Géza sem tagadta, de szerinte annak csak akkor van értelme, ha időről időre szintézis is születik. Féja azt is megjegyezte, hogy László megtörte azt a „balhiedelmet” is, hogy a tudományos műnek „száraznak, érthetetlennek és élvezhetetlennek” kell lennie, helyette „tisza magyar stílust” és „magyar észjárást” érvényesített művében. Ezáltal „közösségi

⁷⁶² Féja 1944, 25.

⁷⁶³ Féja Géza (Léva-Szentjánospuszta, 1900 – Budapest, 1978) író, újságíró, szerkesztő, állami polgári iskolai tanár. 1920-tól a budapesti egyetem magyar–német szakos hallgatója, az Eötvös-kollégium tagja. 1922-ben jelent meg első verse a *Nyugatban*. Részt vett a Márciusi Front programjának kidolgozásában (Bibó Istvánnal együtt). 1937. március 15-én ő olvasta fel a Nemzeti Múzeum lépcsőjén a *Front* kiáltványát. 1937-ben jelent meg *Viharsarok* c. szociográfiája, ami után a magyar tájegység is kapta nevét. Könyvéért nemzetgyalázás címén perbe fogták, majd elítélték, tanári állásából elbocsátották. 1945–1956 között Békéscsabán élt, kirekesztődött az irodalmi életből, könyvtárosként dolgozott. <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/f-7547C/feja-geza-7557A/>. Letöltés ideje: 2019.09.19.

⁷⁶⁴ Féja 1944, 25.

⁷⁶⁵ Féja 1944, 25.

üggé”, „közösségi élménnyé” tette „egyik leglényegesebb tudományunk” eredményeit. Féja arra is rámutatott, hogy László Gyula könyvével a magyar irodalom népi vonalához csatlakozott, amellyel „*a népi vonal népi-hungarológiai vonallá szélesedett, élénk bizonyosságául annak, hogy a népi vonal ma a legnemzetibb csoportosulás Magyarországon; a népi vonal vállalni és teljesíteni tudja azokat a feladatokat, melyeket a nemzeti jelszavakat hangoztató, de a magyar nemzetiség lényegétől meglehetősen messzire gurult irányzatok képtelenek voltak teljesíteni.*”⁷⁶⁶ Mikecs László néprajzkutató szerint „*a legfeltűnőbb ebben a nagyjelentőségű tettben az, hogy László, mint minden igazi szellemi ember még egy olyan speciális szakismeretet követelő tanulmányát, mint a régészet, sem tekint öncélúnak, csak eszköznek egy régészetnél fontosabb dologhoz, a magyarság élete értelmének meglátásához.*”⁷⁶⁷ Az *Egyedül vagyunk* című folyóirat anonim⁷⁶⁸ könyvismertetése pedig azt emelte ki, hogy „*a mitikus elem az, ami ezeknél az új fiatal kutatóknál legjobban megbecsülendő. Minden olyan korszak, amikor a tudomány a nemzet őstörténetében mítoszokat keres és mítoszokat talál, a nemzeti öntudat emelkedésének, a nemzetbe vetett hit újjáébredésének a kezdete. A millennium óta nem foglalkozott az irodalom és a történelem annyit a honfoglalás előtti és az Árpádkori magyarsággal, mint most. És ez a mostani kutatás a mitikus és mágikus elemek közé való tévedezés közben is sokkal közelebb hozza hozzánk őseinket, mint a millennium görögtüzes ábrázolásai. Életet és népet ismertünk meg, pompásan szervezett, zárt, dolgos közösséget. Népet, amely sosem volt olyan féktelen, magányos, kóbor, nomád, individualista, mint azt a liberális kor történelemszemlélete elképzelte. Ismerte a földművelést, a mesterségeket, a művészetet, a munkát, a közösség iránti felelősséget, közelebb állt mindahhoz, amit ma parasztközösségnek, szervezett, népi közösségnek hívunk, mint ahhoz a sok cifra, színpadias délibábos lovas alakhoz, akik a múlt századi freskókra, de még Beöthy Zsolt irodalomtörténetébe is beszáguldanak, anélkül, hogy tudnánk, hol laktak, mit csináltak, miből éltek.*”⁷⁶⁹ László Gyula saját bevallása szerint Mészöly Gedeontól⁷⁷⁰

⁷⁶⁶ Féja 1944, 25.

⁷⁶⁷ Mikecs 1944, 14.

⁷⁶⁸ Valószínű, hogy Oláh György, a lap szerkesztője írta a cikket.

⁷⁶⁹ *Egyedül vagyunk*, 1944, 9.

⁷⁷⁰ Mészöly Gedeon (Tabajd, 1880–Budapest, 1960) magyar nyelvész, műfordító. 1922 és 1958 között a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Urál-Altáji, majd a Finnugor Nyelvészeti Tanszék vezetője. Az 1928–29-es és 1950–51-es tanévben a szegedi egyetem

kapta az egyik „legszebb” bírálatot: a kötet a nyelvész-irodalomtörténész szerint „szintézise mindannak, amit tudunk.”⁷⁷¹

A könyvről két baloldali kötődésű író, Erdei Ferenc⁷⁷² és Veres Péter is nyilatkozott, mindkettő magánlevélben közölte gondolatait László Gyulával.⁷⁷³ Erdei Ferenc szociológus hosszú, máig kiadatlan levelében azt írta, hogy nemcsak elolvasta, hanem alaposan át is tanulmányozta László Gyula könyvét.⁷⁷⁴ „Útmutató munkának” ítélte, és levelében azt írta, hogy éppen Nagykőrösről ír szociográfiát, és azt ígérte, használni fogja László eredményeit. Három témát emelt ki a kötetből: László Gyula a honfoglalás kori nagycsaládról írt megállapításait és a szláv, illetve avar kérdéssről kifejtett véleményét. Erdei Ferenc meglátása szerint a nagycsaládi szervezet kidolgozása „pontos”, „használható a tudományban”, sőt „fenntartás nélkül elfogadható”. A szláv kérdéssről viszont nem osztja László Gyula és Kniezsa István véleményét, akik régészeti és nyelvészeti adatok alapján cáfolták tömeges jelenlétüket a Kárpát-medencében a honfoglalás korában, és csak a peremvidéken számolnak velük. Erdei úgy vélte, hogy a Dunántúlon masszív „nyugati szláv (szlovén) társadalom” létezhetett, amit a „magyar államélet” szláv szavai, illetve a krónikákban található adatok is bizonyítanak. Az avar „továbbélésről” is más a véleménye: szerinte nem hihető, hogy megérték volna a magyar honfoglalást, a 9. században elszlávosodott, szláv nyelvű népességnek tartotta őket.⁷⁷⁵

Veres Péter szerint⁷⁷⁶ a kötet „nagy ügy, nagy könyv”. „Annyira nagy az anyag, hogy az ember csak olvassa, mint egy jó regényt, és elveszti a bíráló, tájékozódó, összevető képességét.”⁷⁷⁷ Alább viszont beszámolt a könyv olvasásakor jelentkező

Bölesészettudományi Karának dékánja volt. <http://www.bibl.u-szeged.hu/exhib/evfordulo/meszoly/meszoly.htm>. Letöltés ideje: 2019.09.26.

⁷⁷¹ Balassa-László 2001, 71.

⁷⁷² Erdei Ferenc (Makó, 1910–Budapest, 1971) szociológus, a népi írók csoportjának tagja, a Márciusi Front egyik élharcosa, politikus, 1945 után a Nemzeti Parasztpárt képviselője, 1949 és 1953 között földművelésügyi miniszter, de volt belügyminiszter és igazságügyi miniszter is. 1948-tól az MTA levelező tagja, 1956-tól rendes tagja. <http://mek.oszk.hu/01900/01937/html/szerviz/kislex/biograf/erdei.htm> Letöltés ideje: 2019.09.19.

⁷⁷³ A levelek László Gyula családi hagyatékában találhatóak.

⁷⁷⁴ Erdei Ferenc levele László Gyulának, 1944. június 9. Nagykőrös. A dokumentum a családi hagyatékban található. A levelet ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 46. sz. alatt.

⁷⁷⁵ A teljes levelet ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 46. sz. alatt.

⁷⁷⁶ Veres Péter: A honfoglaló magyar nép élete könyvről, 1944. június 22, Balmazújváros. A levelet közölte: Balassa-László 2001, 285–286.

⁷⁷⁷ Uo. 285.

„megérzéseiről”, „hiányérzetéről” is. Bírálata felér a szakember bírálatával, hiszen olyan lényeges észrevételeket tett, amelyek később a könyv kapcsán kialakult szakmai viták kiindulópontjai lettek. Pl. észrevette a László Gyula által nagycsaládnak tartott közösségek folyamatosságával, vándorlásával, terjedésével összefüggő nehézségeket, és ezzel kapcsolatban kérdéseket is megfogalmazott: „Miért csak 4-5, esetleg 20-30 sír van egy bokorban? Elment onnan a család? Kipusztult?”; „Hol a folytonosság? Minden nagycsaládnak külön temetője volt?”.⁷⁷⁸ Veres Péter azt is kiemelte, hogy a témáról célravezetőbb lett volna a „merev statikus ábrázolás” helyett „dialektikus-szintetikus ábrázolást” adni.⁷⁷⁹ László későbbi bírálói szerint éppen ez a statikus ábrázolás „nehezítette annak lehetőségét, hogy a 10–11. századi emlékekben meglássa az eltérő csoportokat és az időrendi változásokat”.⁷⁸⁰ Lényeges megjegyzése Veres Péternek az is, hogy László Gyula a szokásokkal, hiedelemvilággal kapcsolatos leírásai „túlbizonyítottak”, ami „nem volna baj, ha ezek a bizonyítékok csak ide volnának érvényesek és sehova máshova. Csakhogy én úgy érzem, a primitív népek életében az azonos életformából és azonos képzetekből rengeteg azonos vélemény, hiedelem és szokás keletkezett – egymástól teljesen függetlenül is –, de viszont az azonos életformában és kultúrfokon rengeteg másfésülés, vélemény, szokás, babona stb. is keletkezhetett.”⁷⁸¹ Veres Péter szerint a korabeli néprajz egyik legfőbb hibája, hogy az „esetlegességből, mint igazi racionalistához illik, mindenáron általános érvényű igazságokat akar leszűrni. Az esetleges és általános között rendet teremteni a legnagyobb feladat, s ma az óriási anyag összehordása után ez a legelső (...)”⁷⁸² Levelét előremutató gondolatokkal zárta: „A következő lépés az lehetne, hogy a teljesebb feltárás mellett megkeresni és megmutatni a rokonainkkal való egyezéseket és a tőlük való különbözőségeket, aztán megmutatni az egész ugor és török népi világ egyezéseit és különbözőségeit az indogermán és egyéb népi világoktól. Óriási feladat és sok jó munkás kellene hozzá, holott nagyon kevesen vagytok. De talán a háború után, ha egy igazi magyar kormány lesz, az majd megérti, miről van itt szó.”⁷⁸³

⁷⁷⁸ Uo.

⁷⁷⁹ Uo.

⁷⁸⁰ Langó 2007, 124.

⁷⁸¹ Balassa–László 2001, 285.

⁷⁸² Uo. 286.

⁷⁸³ Uo.

Veres Péter reményei nem váltak valóra, a II. világháború után nemzetellenes rendszer rendezkedett be Magyarországon. A politika oltárán a tudományt is feláldozták: az intézmények átszervezése során a nem marxista tudósokat eltávolították az akadémiáról, a vezető állásokból, az egyetemekről és a múzeumokból.⁷⁸⁴ A politikai tisztogatásoknak Fettich Nándor is áldozatul esett, akit 49 évesen előnyugdíjaztak, és az akadémiai tagságát is felfüggesztették.⁷⁸⁵ László Gyula ellen a fő támadási alapot a magyar népi mozgalomban való részvétele és *A honfoglaló magyar nép élete* című könyvének „polgári történelemszemlélete”, illetve a „szellemtörténeti eszmével való kapcsolata” jelentette.⁷⁸⁶ A Bartha Antal és Erdélyi István tollából született írás aktualitását a népi írók politikai elítélése adta,⁷⁸⁷ célja pedig a megbélyegzés volt. A cikk írói többek között kifogásolták, hogy a kötetben „nyílt formában található megállapítás az állandóan évszázadonként változó keleti ellenségről”, „a nyugati életformához való csatlakozással betöltött történelmi küldetésről” és arról, hogy „kelettel csakis nyugatnak vetett háttal lehet eredményesen felvenni a harcot”.⁷⁸⁸ Kifogásolták azt is, hogy a „mű megállapításai a szlávokról történetileg nem hitelesek”, majd úgy vélték, hogy a „nacionalizmus vetülete az a nézet, amely szerint a szlávok minden társadalmi-politikai vívmányát más népek szlávokra gyakorolt hatásának tulajdonítja”, és, hogy „az a tisztelet, amely megnyilvánult a magyar nép iránt, nem terjedt ki a szláv népre”.⁷⁸⁹ A cikkben azt is felróták László Gyulának, hogy részt vett a szárszói találkozón, és a konferencia előadásának anyagát a „jobb oldali erők vezetése alatt álló”, „erősen nacionalista”, „faji gondolatot ápoló”, „harmadikutas védvár” és „tömörülés”: a *Magyar Élet* folyóirat, illetve a hasonló nevű könyvkiadó „propagálta”.⁷⁹⁰ A cikkekre László Gyula nem reagált, a halála után kiadott *Emlékkönyvből* viszont megtudhatjuk, hogy egyetlen pozitív vetületének azt tartotta, hogy a bírálók legalább elolvasták a könyvét.⁷⁹¹ Annál érzékenyebben érintette pályatársa, Fettich Nándor

⁷⁸⁴ Mesterházy 1993, 281.; A témáról még: Langó 2006, 102–105.

⁷⁸⁵ Uo. A népvándorlás és a magyar honfoglalás korának egyik legjelentősebb kutatóját 1989. május 9-én rehabilitálták.

⁷⁸⁶ Bartha-Erdélyi 1961, 68–76.

⁷⁸⁷ Borbándi 1983, 484–486.; Fodor 2001, 195.

⁷⁸⁸ Bartha-Erdélyi 1961, 71.

⁷⁸⁹ Uo.

⁷⁹⁰ Uo.

⁷⁹¹ Fodor 2001, 195.

néhány évvel korábbi, 1947-es⁷⁹² „megsemmisítő” bírálata.⁷⁹³ Szakmai körből elsőként érkezett bírálat Fettich Nándor személyében, aki a népvándorlás és a honfoglalás korának egyik legnagyobb tekintélyének számított, a recenzióban foglaltak ezért a szakma hozzáállását is befolyásolhatták. Amint arra később többen is rámutattak, Fettich Nándor bírálatát többnyire a személyes sértődöttség vezethette,⁷⁹⁴ okát pedig az általa feltárt kenézlői, honfoglalás kori temető térképének hibás tájolása szolgáltatta, amelyre László Gyula tapintatosan bár, de könyvében rámutatott.⁷⁹⁵ Fettich Nándor negatív hangneme azért is volt feltűnő, mert előzőleg már írt László Gyula könyveiről recenziókat, és azokhoz többnyire tárgyilagos megjegyzéseket fűzött,⁷⁹⁶ a régészeti néprajz módszeréről pedig pozitívan nyilatkozott.⁷⁹⁷ 1947-es recenziójában viszont már elvetette a régészeti néprajz módszerét is, és teljesen „elhibázottnak” tartotta a „tudományos módszerbeli újításokat és újszerű eredményeket népkönyvön át szakmunkává érlelni”.⁷⁹⁸ A nagycsaládi temetőkkel kapcsolatban pedig azt állította, hogy László Gyula előre kialakított elméletéhez igazította át az elemzett temetők térképét, azzal a céllal, hogy „a valóságban nem létező nagycsaládi rendszert igazolja.”⁷⁹⁹

A bírálatra László Gyula természetesen válaszolt.⁸⁰⁰ Az 1950-ben megjelent cikk az akkori politikai elvárásoknak megfelelően önbírálattal kezdődött, majd a történeti materializmus szűrőjén kellett átértékelnie addigi munkásságát. A kikényszerített önbírálat erőltetett mondatai mellett érdemben válaszolt Fettich Nándor recenziójára is, akit az új politikai rezsim kiszolgálói az ún. Esterházy-kincsek kapcsán keltett politikai kampányt felhasználva az előző évben (1949) már véglegesen nyugdíjaztak.⁸⁰¹ László Gyula cikkében visszautasította a temetőtérképek korrekciójára vonatkozó hamisítás vádját,⁸⁰² és továbbra is fenntartotta a nagycsaládi temetők meglétét, illetve munkamódszerének megbízhatóságát. Cikkét azzal zárta,

⁷⁹² Fettich 1947, 281–287.

⁷⁹³ László 1950, 137.

⁷⁹⁴ Mesterházy 1993, 281.; Fodor 2001, 194.

⁷⁹⁵ László 1944, 143.

⁷⁹⁶ Fettich Nándor recenziói László Gyula 1942-es és 1943-mas könyveiről: 1944, 328–335.

⁷⁹⁷ Fettich 1944, 329.

⁷⁹⁸ Fettich 1947.

⁷⁹⁹ Uo.

⁸⁰⁰ László 1950, 137–142.

⁸⁰¹ Fettich Nándor azonban a megfeszített fizikai munka mellett is rendszeresen írt tudományos dolgozatokat, amelyek szaklapokban jelentek meg.

⁸⁰² A kutatás azóta bebizonyította, hogy ebben a kérdésben László Gyulának volt igaza.

hogy „az az alapmagatartás, hogy a temető képében az élet vetületét láttam, a mellékletekben pedig társadalmi rangjelzőt, helyes volt... munkámat minden hibája ellenére a magyar régészet új utakat kereső s a maga idejében feltétlenül haladó jelenségének tekintem”.⁸⁰³

László munkamódszere az 1950-es évek elején tartott tudományos tanácskozáson is előtérbe került, ahol a magyar őstörténet régészeti megközelítését vizsgálták. A vitaülésen László Gyula ismételten fenntartotta álláspontját: „a feladat (...) gondosságra, és a legnagyobb tudományos fegyelemre kötelez. Ez a fegyelem azonban nem jelentheti azt, hogy munkánkat csak kínos pontosságú és részletes adatközlésre korlátozzuk, hanem bátorságra, merészségre indít, hogy a részletmunkákat egybefogjuk.”⁸⁰⁴ A tanácskozást Banner János ősrégész vezette, aki elnöki zárszavában elhatárolódott László Gyula munkamódszerétől. „Ez az a pont, ahol László Gyulával a magyar ősrégészek nem értenek egyet. Nem azzal, ami az adatközlésekre korlátozást illeti, hanem a továbbiakkal. Nem azt akarom mondani, hogy az ő álláspontjának nincs létjogosultsága, mert valóban gondolatokat ébreszt, és talán elérkezik annak az ideje is, hogy temetők egész sorával igazolni tudja állításait. Addig azonban – azt hiszem –, hogy egy kicsit merészség ténynek vett feltételezésekből kiindulni (...) Ezért nem tudjuk követni László Gyula módszerét, amelyben – mint ahogy maga is mondja – rendkívül sok a hipotézis, amit természetesen csak munkahipotézisként lehet elfogadni. Nagyon sajnálom, hogy László Gyula kihagyta előadásának azt a részét, amely arról szólt volna, hogy meddig mehetünk el egy kultúra értékelésével, a néppel való azonosítás szempontjából. Én itt továbbmennék, s úgy vetném fel a kérdést, hogy meddig mehetünk el hipotéziseinkkel, hogy azok még hihető formában álljanak a szakember előtt.”⁸⁰⁵ Banner kritikája nem rengette meg László Gyula szemléletmódját, sőt egyetemi munkásságából nőtt ki aztán az ún. László-iskola,⁸⁰⁶ amelynek intenzív és emberközpontú kutatásai alapvetően járultak hozzá a népvándorlás és a magyar honfoglalás korának hitelesebb megismeréséhez.

⁸⁰³ László 1950, 142.

⁸⁰⁴ Banner 1957, 487–488.

⁸⁰⁵ Banner 1957, 487–488.

⁸⁰⁶ Mesterházy 1993, 281–285.

3.3.3.5. László Gyula kijevi kutatóútja

Amíg a kolozsvári tudósok többsége a szellem fegyverével küzdött Erdély megmaradásáért, Európában, így hazánkban is egyre több civilt érintettek a mozgósítások: dúlt a II. világháború. A frontszolgálat alól az 1939. évi II. törvény 60. paragrafusának határozata szerint a fontosabb közszolgálati személyek felmentést kaptak,⁸⁰⁷ így László Gyulának sem kellett bevonulnia.⁸⁰⁸ 1941 decemberében viszont a német Reichsbund für Vorgeschichte (Birodalmi Őstörténeti Központ) meghívására a vallás- és közoktatásügyi minisztérium megbízásából pályatársával, Fettich Nándorral együtt a szövetséges német csapatok által megszállt Kijevbe utazott, hogy a helyi régészeti gyűjtemény honfoglalás kori magyar emlékanyagát tanulmányozza és őstörténeti ásatásokat kezdeményezzen.⁸⁰⁹ E célból 1941–42 telén a két magyar tudós közel hat héten át Kijevben tartózkodott, és nemcsak a visszavonuló szovjet csapatok által felrobbantott Lavra-kolostor régészeti anyagát rendezték szakszerűen, hanem annak egyházi műkincseit is megmentették.⁸¹⁰

A magyar régészek kijevi útja német terv alapján körvonalazódott, a kiküldetést Hans Reinerth⁸¹¹, a berlini Reichsbund für Vorgeschichte vezetője szorgalmazta.⁸¹² Az erdélyi, besztercei szász származású régész jól beszélt magyarul,

⁸⁰⁷ Ezt a honvédelemről szóló 1939. évi II. törvény 60. paragrafusa határozta meg: „*Akik a közszolgálat fontos érdekeire vagy fontos honvédelmi közérdekre való tekintettel hivatalukban (alkalmazásukban), illetőleg polgári hivatásukban nélkülözhetetlenek, mozgósítás (hadiállományra való kiegészítés) esetében és háború idején a szükséghez képest meghagyhatók foglalkozásukban. Az erre vonatkozó rendelkezéseket a honvédelmi miniszter az érdekelt miniszterekkel egyetértőleg adja ki.*” Az adatot Illéfalvi Péter hadtörténésznek köszönöm.

⁸⁰⁸ A családi hagyatékban két „meghagyási igazolvány” található az 1942/43 és az 1944/45 évekből, amelyet a magyar királyi honvédelmi miniszter adott ki. Az 1939. évi II. tv. 60. paragrafusában foglalt rendelkezés alapján a „Teleki Pál Tudományos Intézet” javaslatára László Gyulát polgári foglalkozásában időlegesen meghagyták, a határozat következményeként a mozgósítási hirdetményben, valamint a katonai behívójegyben foglalt bevonulási parancs teljesítése alól felmentést kapott. A „meghagyási igazolványban” László Gyula rendfokozataként a karpaszományos címzetes tizedes szerepel. Erről ld. még: Balassa–László 2001, 45.

⁸⁰⁹ Tamás 1941, 413. A kijevi útról ld. részletesen: Balassa–László 2001, 60–66.; Fettich Nándor kijevi naplója és László Gyula naplótöredéke Fodor István gondozásában jelent meg: Fodor 2018.

⁸¹⁰ Ld. Fettich Nándor kijevi naplóját és László Gyula naplótöredékét: Fodor 2018.

⁸¹¹ Hans Reinerth (1900, Beszterce–1990 Baden-Württemberg) erdélyi szász származású német régész, a berlini Reichsbund für Vorgeschichte vezetője. http://epa.oszk.hu/03300/03308/00002/pdf/EPA03308_acta_siculica_2008_145_188.pdf. Letöltés ideje: 2019.09.23.

⁸¹² Tamás 1941, 413.; Schöbel 2002, 321, 356–357; Fodor 2018, 26.

és a magyar őstörténet keleti gyökereivel is tisztában volt.⁸¹³ A Reichsbund für Vorgeschichte Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszterrel kötött szerződést a két magyar szakember kiküldéséről.⁸¹⁴ Fettich Nándort és László Gyulát valószínűleg Zichy István ajánlotta a kijevi útra.⁸¹⁵ A berlini kollégákkal a németül is kiválóan tudó Fettich Nándor tartotta a kapcsolatot. A kijevi út előtti hetekben László Gyula több levelet is kapott Fettich Nándortól a kiküldetés részleteiről. 1941. november 12-én Fettich Nándor arról értesítette László Gyulát, hogy Hans Reinerth rövidesen Budapestre érkezik, hogy a kijevi útról tárgyaljanak. Megígérte Lászlónak, hogy a német tudós érkezésének időpontját távirat útján közölni fogja, hogy azon ő is részt tudjon venni. Levelében további részleteket is közölt: *„A katonaságnál és rendőrségnél ügyünk teljesen rendben van, útleveleink 1942. május 10-ig meg vannak hosszabbítva. A kilépési engedély is megvan: 1941. november 26-ig kell kilépniünk. Remélem addig csak itt lesz Reinerth és mi is mehetünk vele együtt Berlinbe és tovább. Schnellerrel⁸¹⁶ megbeszéltem az utiköltség előlegezését mindkettőnk részére. Már csak a német és szlovák vízum kell, ezt csak a Reinerth-tel való tárgyalás után rendelhetjük meg.”*⁸¹⁷ A következő levelében Fettich arról tájékoztatta László Gyulát, hogy találkozott Budapesten Reinerthtel: *„a helyzet teljesen tisztázódott. Nekünk indulnunk kell dec. első napjában Berlinbe. (...) Onnan dec. 3-6 között repülőgéppel megyünk Kijevbe. Reinerth 3 hétig velünk lesz + Stampfuss⁸¹⁸ professzor. Nekünk négy hónapig kell egyfolytában ott maradnunk. Azután felváltva 3-3 hétre hazajöhetünk szabadságra. Attól kezdve visszamegyünk 2-3 hónapra a szükséglet és a tetszés szerint, esetleg váltogatva egymást. A családot jún-júl körül ki lehet vinni,*

⁸¹³ Balassa–László 2001, 61.; Fodor 2018, 26.

⁸¹⁴ Balassa–László 2001, 61.

⁸¹⁵ Fodor 2018, 26.

⁸¹⁶ Reményi Schneller Lajos (Budapest, 1892–Budapest, 1946) politikus, pénzügyi szakember, pénzügyminiszter 1938–1945 között. A második világháború után a népbíróság halálra ítélte és kivégezték (MÉL II., 504.).

⁸¹⁷ Fettich Nándor Budapesten kelt levele László Gyula családi hagyatékában található.

⁸¹⁸ Rudolf Stampfuß (Stampfuss) (Hamborn, 1904–1978, Dinslaken) német régész. A második világháborúban, 1940-ben Stampfuß az Einsatzstab Reichsleiter Rosenbergben dolgozott. 1941 decemberében a Reichskommissariat Ukraine őstörténeti és korai történeti biztosának nevezték ki. A háború után a brit megszálló erők 1945. június 13-án letartóztatták, és internálták. 1947. október 13-án szabadult a Neuengamme internációs táborból. Az internálás után elvesztette állását, és évekig köztisztviselőként dolgozott. 1962-től nyugdíjba vonulásáig a Rhenish Múzeum munkatársa volt, annak igazgatójaként is tevékenykedett (Krause 1982. 269–291.).

ezt támogatják. (Más hivatalnokok is így tesznek, sőt, Ostlandban⁸¹⁹ már meg is indult ez a folyamat. Akár állandóan, akár rövidebb-hosszabb időre, ez tőlünk függ. Anyagiak: Berlinig német költségen, onnan hivatalos utilapival még díjtalan. Berlintől Kijevig, ill. Kijevben a napidíj 15 M + tiszti ellátás + ingyen lakás. Ha azonban falvakban, vagy olyan helyen kell dolgozzunk, ahol ez nincs megszervezve, ott a 15 M-ból kell kosztolnunk. Hosszú szárú csizmát kapunk. Írd meg sürgősen hányas szám kell Neked, én azt mondtam, hogy 42-es. Ha jó, akkor ne írd. Bundát is szerzünk, mondá (?) Reinerth. Családunk privátban jön utánnunk (sic!), ha jönni akar. Fenntartását itthoni fizetésünk + a 15 márkából kell fedezni mindaddig, míg átmenetileg vagyunk ott. A megbízatás 6 hónapra szól, 4 hó + 3 hét szabadság + 2 hó. Ezután lehet új megbízatást kapnunk, sőt, végleg is átmehetünk ottani szolgálatba, ha akarunk, de ezt nem kívánják. A megbízatás évekig meghosszabbítható... »⁸²⁰ A Fettich által a témában 1941. november 28-án írt utolsó levélben már az út pontos részletei körvonalazódtak: „Reinerth megígérte kérésre, hogy Berlinből táviratozni fog nekem, miszerint induljunk mi ketten Berlinbe, azonkívül, hogy a német itteni követséget is táviratilag informálni fogja a dolgokról, mert másként vízumot nem kapunk. Egyben mondta azonban, hogy a Berlin-Kijev repülő-út rendkívül igénybe van véve a kül. hivatalnokok és katona-személyek által, igen nehéz helyet kapni a repülőn. Ezért már jóval előbb kell helyet biztosítani magunknak. Úgy látszik ez utóbbi ok miatt még mindeddig semmi hír nincs tőle. Én, míg a távirat itt nincs, addig semmi egyebet nem tettem, mint hogy kiutazási engedélyünket a lehető legtávolabbi időponttal meghosszabbítottam (dec. 12). Ma d.e. felhívtam a német követséget, hogy tudnak e valamit. Zsupsz! Ebben a pillanatban jött a távirat: Rögtön beszéltem a német követséggel (Dr. Köhler). Azt mondják, hogy részükről semmi akadálya nincs annak, hogy Te is most azonnal megkapjad a vízumot. A »technikai kérdés« tehát csak Berlinben van. Ennélfogva ezt Berlinben megtudakozom, és tisztázom, amely után azonnal táviratoztatok a».,Reichsamt-tal« Neked, hogy mi van.

⁸¹⁹ Németország által 1941-ben létrehozott közigazgatási terület elnevezése, amely a Balti államok (Észtország, Lettország, Litvánia), Lengyelország észak-keleti és Fehéroroszország nyugati részén létesült.

⁸²⁰ Fettich Nándor Budapesten, november 26-án kelt levele László Gyula családi hagyatékában található.

Részemről mindent elkövetek, hogy együtt mehessünk, hogy az első felvételezéseknél jelen légy Te is.”⁸²¹

A két tudós végül 1941. december 3-án indult útnak Budapestről, Berlinben találkoztak Hans Reinerthtel, majd Berlinből december 8-án indultak tovább – nem repülővel – hanem vonattal Krakkón és Lembergen át Kijevbe. Kijevben a magyar régészek munkája 1942. január közepéig tartott (27-28. kép), január 19-én értek vissza Budapestre.⁸²² László Gyula és Fettich Nándor a kijevi kutatóút során naplót vezettek, amelyből többek között a Németország határain kívül tevékenykedő, német eredetű műkincsek, köztük régészeti leletek felkutatására szerveződött munkacsoport, az Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg (ERR) kijevi munkájáról is megtudhatunk néhány fontos információt. A harmincas évek második felétől a német őstörténet kutatására két új intézményt is alapítottak: az ideológiai oktatásért felelős Alfred Rosenberg által vezetett Amt Rosenberget 1933-ban, és az SS vezetője, Heinrich Himmler által irányított SS-Ahnenerbét 1935-ben. Az intézmények céljai a germán csoportok jelenlétének vizsgálata a megszállt területeken,⁸²³ illetve az ott található múzeumok germán leleteinek feltérképezése és a Harmadik Birodalomba szállítása.⁸²⁴ Távlati tervek szerint Hitler szülővárosának közelében, Linzben egy „szupermúzeumot” szándékoztak létrehozni, ahol ezeket a műkincseket tárolták, illetve kiállították volna.⁸²⁵ 1941 júniusában Rosenberget a megszállt keleti területek birodalmi miniszterévé nevezték ki, majd augusztusban Reinerthet megbízták a szovjet múzeumi anyag felmérésével.⁸²⁶ Az 1942. szeptember 21-től november 23-ig tartó „nagy múzeumi utazás” során egy neves szakemberekből álló csoport a Krakkó–Lemberg (ma Lviv)–Kijev–Harkov vonalon mintegy 300 múzeumot vizsgált át.⁸²⁷ Kezdetben a hivatalos kommunikáció az volt, hogy a germán leleteket helyben történő kiállításra válogatják ki és „vetik be a bolsevizmus ellen”,⁸²⁸ a valóság azonban teljesen más volt. A magyar régészekkel együtt Berlinből érkező Rudolf Stampfuß-szal apcsolatban írta László Gyula: „*máris kiválasztott egy*

⁸²¹ A Budapesten kelt levél László Gyula családi hagyatékában található.

⁸²² Fodor 2018, 27, 29.

⁸²³ Szeverényi 2014, 9. További irodalommal.

⁸²⁴ Fodor 2018, 25.

⁸²⁵ Fodor 2018, 25.

⁸²⁶ Schöbel 2002, 356.

⁸²⁷ Schöbel 2002, 357; Fodor 2018, 26.

⁸²⁸ Schöbel 2002, 357.

gyönyörű leletet, hogy azt Rosenbergnek adja ajándékba, azután magával vitt Berlinbe, igaz, hogy csak bemutatóra, legalább 50 darab, általa tiszta germánnak hitt fibulát. Ezzel rengeteg dolgunk volt. Tudtuk ugyanis, hogyha elviszi, azt egyhamar nem látjuk meg, tehát este nekifogtunk lerajzolni és fényképezni, s éjjel fél kettőkor végeztünk vele.” Stampfuß-ról még megjegyezte, hogy „a magukkal vitt germán tárgyakkal Déloroszország germán kultúráját akarja bemutatni, de fogalma sincsen a dolgok igazi problematikájáról. Ez politika, s nem tudomány.”⁸²⁹ Fettich szintén azt írta naplójában, hogy berlini megbeszélésükkor Reinerth a kijevi múzeumi anyag helyben történő vizsgálatát rendelte el, és arra is utasítást adott, hogy a már elvitt leleteket vissza kell szállítani.⁸³⁰ A naplóból azonban az is kiderül, hogy ezt az utasítást a kijevi Einsatzstab munkatársai nem tartották be.⁸³¹ A magyar régészek viszont határozottan elzárkóztak attól, hogy a magyar őstörténettel kapcsolatba hozható kijevi leleteket Budapestre szállíttassák: „Egyik nap két német tábornok és egy magyar alezredes volt a Lavrában. Nagyot nézett az alezredes, amikor bemutatkoztunk. (...) rögtön megértette miért vagyunk itt. Délután még találkoztam vele véletlenül, s akkor azt mondta: (...) mindent, amit lehet, vigyetek haza. Mondtam neki, hogy ezt meg is tesszük, de csak írásban, rajzban és fényképben. Biztatott, hogy a tárgyakat is vigyük el, de mikor megmondtam, hogy ennél mi sem volna könnyebb, de nem tehetjük, mert becsület dolga, akkor azt felelte, hogy az már más, akkor nincsen mit tenni, mint mindent feljegyezni s így menteni meg a magyar tudománynak.”⁸³²

A kijevi kutatóút alatt a két tudós „körülbelül 300 fényképfelvételt, rajta több ezer tárgyat, egy sereg rajzot, és tömérdek jegyzetet”⁸³³ készített, amelyek „felbecsülhetetlen értéket jelentenek a magyar és a magyarokkal rokon népek őstörténetére, de a germán előidők történetének megírására is.”⁸³⁴ László Gyula a leletek és a helytörténeti adatok alapján arra is rámutatott, hogy „Kijev stratégiaiilag két fontos pontján: a Dnyeper átkelőhelyénél és a kereskedőváros (Podol) feletti uralmat biztosító másik helyen – a magyarok voltak az urak a honfoglalást

⁸²⁹ Fodor 2018, 104.

⁸³⁰ Fodor 2018, 88.

⁸³¹ Uo.

⁸³² Fodor 2018, 106.

⁸³³ A honfoglaló ősök ezeréves nyomdokaiban. Fettich Nándor és László Gyula nyilatkozata. Országépítés, 1942. április 15. 7–9.

⁸³⁴ Uo.

megelőzőleg és magyar vezérek még a X. században is igen nagy szerepet játszottak az eddig normann-szlávnak tudott kijevi fejedelemségben”.⁸³⁵ A kutatóút másik fontos tapasztalatát az ukrán múzeumok emberközpontú kiállításrendezési alapelvei adták: László Gyula ezeket a tapasztalatokat később fel is használta az itthoni tárlatrendezései során, és egy tanulmányt is szentelt a témának.⁸³⁶

László Gyula és Fettich Nándor kijevi tudományos tevékenységét 1944-ben egy moszkvai rádióadás keretében az orosz hatóságok is „dicséretben” részesítették,⁸³⁷ mégis évekig alapul szolgált arra, hogy a II. világháború lezárása után Magyarországon berendezkedő kommunista diktatúra mindkét tudóst megbélyegezze. A vád ellenük az volt, hogy a „mende-monda szerint SS egyenruha⁸³⁸ lett volna” rajtuk, és „elég valószínűtlennek látszott az, hogy a német hadvezetőség csupán tudományos feldolgozásra küldött volna ki embereket német egyenruhában a megszállott hadműveleti területre”.⁸³⁹ „Tisztázatlan (...) hogy [László Gyula] a hitleristák evakuációs munkájában részt vett-e, az a tény azonban, hogy a hitleri megszállás idején (SS egyenruhában) dolgozott a nevezett múzeumokban ideológiai, politikai megalkuvást jelent részéről, ha ugyan nem szovjet ellenességet.”⁸⁴⁰ A vádak alól azonban a Magyar Nemzeti Múzeum Igazoló Bizottsága már 1945. május 30-án tisztázta őket: „Beigazolást nyert, hogy dr. Fettich Nándor igazgató 1941-42. telén nemcsak (politikamentes) oroszbarát módon járt László Gyulával együtt Kijevben, de a német köteléknek, amelybe beosztva kellett működnie, nyomása ellenére a kijevi múzeum és kijevi személyzet érdekeit a legmesszebbmenően támogatta, a múzeum anyagát megmentette szakszerű feldolgozásával. Ezért az orosz hatóságtól az orosz tudomány nevében, Moszkvában

⁸³⁵ Uo.

⁸³⁶ László 1945a.

⁸³⁷ Balassa–László 2001, 65.

⁸³⁸ László Gyula elmondása szerint rangjelzés nélküli tiszti egyenruhában utaztak Kijevbe (Balassa–László 2001, 61). A róluk készült helyszíni fényképek szerint (27-28. kép) valóban az Ostministerium (Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete) egyenruháját viselték (az adatot Bacsoni Tamásnak köszönöm). A német tiszti egyenruha beszerzésének körülményeiről Fettich Nándor is írt kijevi naplójában: Fodor 2018, 34–35., 79.

⁸³⁹ Részlet Fülep Ferenc: *Feljegyzés László Gyula ügyében* c. dokumentumból (Budapest, 1952. július 9.). A dokumentum László Gyula családi hagyatékában található.

⁸⁴⁰ Részlet Tóth Tibor: *László Gyula jellemzése* c. dokumentumból (Budapest, 1952. július 2.). A dokumentum László Gyula családi hagyatékában található.

köszönetet kapott.”⁸⁴¹ A leírtak „hűségét” 1952. október 11-én Ortutay Gyula⁸⁴², a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának akkori elnöke igazolta, ezzel is hozzájárulva ahhoz, hogy a „hazai száműzetés évei után”⁸⁴³ 1957-ben László Gyula megkaphatta professzori kinevezését a pesti egyetem Régészeti Tanszéke élére.

⁸⁴¹ A MMOK által kiadott dokumentum Ortutay Gyula elnök aláírásával László Gyula családi hagyatékában található.

⁸⁴² Ortutay Gyula (Szabadka, 1910 – Budapest, 1978) magyar néprajzkutató, politikus, az MTA tagja. Az 1930-as évektől a szövegfolklorisztikai egyéniségkutatással foglalkozó ún. budapesti iskola vezéregyénisége, 1945 után a magyarországi néprajztudomány, és azon belül is a folklorisztika legmeghatározóbb alakja. 1946–1956, illetve 1958–1978 között ő töltötte be a Magyar Néprajzi Társaság elnöki tisztét, 1967–78 között az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának vezetője. 1947–50 között vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1958-tól haláláig az Elnöki Tanács tagja <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/o-77160/ortutay-gyula-771EF/>. Letöltés ideje: 2019.09.19.

⁸⁴³ Balassa–László 2001, 89.

4. Az összeomlás

1944 nyarán László Gyula egyetemi katedrát kapott a kolozsvári tudományegyetemen, a tanszék felállása azonban a front közeledése miatt egyelőre nem valósulhatott meg. Szeptember elején a magyar kormány elrendelte Kolozsvár kiürítését, az egyetem pedig felszólítást kapott arra, hogy értékes tárgyait elszállíttassa. Miskolczy Dezső⁸⁴⁴, az egyetem rektora „bizonyos pótolhatatlan és értékes eszközök” helyben történő megőrzését szorgalmazta, és az egyetem vezetősége a határozott utasítás ellenére szintén a helyén maradt.⁸⁴⁵ A Rektori Tanács 1944. szeptember 15-én megtartott üléséről készült jegyzőkönyv szerint a rektort „*az erdélyi magyarságnak különböző foglalkozású és pártállású képviselői keresték fel és arra kérték, hogy tolmácsolja az Egyetemi Tanács előtt az erdélyi magyarságnak azt a kérését, hogy az egyetem még ellenséges megszállás esetén se hagyja el Kolozsvárt, tartson ki az ősi székhelyen, mert Erdély magyarságának szüksége van arra a kulturális tőkére, melyet az egyetem képvisel. Az Egyetemi Tanács örömmel veszi tudomásul a Rektor előterjesztését (...) és elhatározza, hogy Kolozsvárt marad, mert tudja, hogy itt maradván fokozottabban tehet hivatásának eleget (...). Megállapítja az egyetemi tanács azt is, hogy a Kolozsváron maradási az egyetem egyetlen alkalmazottjára sem teszi kötelezővé, annál kevésbé, mert eddigi illetményeit biztosítani senkinek sem tudja. Az eltávozni akarók a rektortól távozási engedélyt kapnak.*”⁸⁴⁶ Rakovszky Iván⁸⁴⁷ vallás- és közoktatásügyi miniszter szeptember 28.-i leiratával jóváhagyta az egyetem helyben maradását.⁸⁴⁸ A tanári kar nagyobb része (mintegy 80%-a) azonban elmenekült, néhányukat családjuk biztonságba helyezése

⁸⁴⁴ Miskolczy Dezső (Baja, 1894–Budapest, 1978) orvos, neurológus, a modern ideg- és elmeorvoslás egyik úttörője. 1930-tól 1940-ig a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen tanszékvezető az Ideg- és Elmeógyógyászati Klinikán. 1940–45-ig a kolozsvári egyetemen tanszékvezető, 1944–45-ben rektor is. 1945–1964-ig a Marosvásárhelyi Orvostudományi Karon tanszékvezető. 1964–69-ig a budapesti Orvostovábbképző Intézet tanszékvezetője. 1939-től az MTA levelező, 1946-tól rendes tagja (MÉL 1994, 628.).

⁸⁴⁵ Balassa–László 2001, 75.; Joó 1990, 24.

⁸⁴⁶ Kivonat a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Rektori Tanácsának 1944. szeptember hó 15-én déli 12 órakor megtartott III. üléséről készült jegyzőkönyvből. A dokumentum László Gyula családi hagyatékában található.

⁸⁴⁷ Rakovszky Iván (Budapest, 1885–Jászapáti, 1960) politikus, 1944. augusztus 29-től 1944. október 16-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter a Lakatos-kormányban (MÉL 1982, 480.).

⁸⁴⁸ Gaal 2012, 112.

készítetett távozásra, és gyors visszatérésük a frontharcok miatt vált lehetetlenné. Mások a magyar egyetem fennmaradásában kételkedtek, és csak 1945 elején jelentkeztek újra, miután a helyzet konszolidálódott.⁸⁴⁹ Roska Márton viszont a maradás mellett döntött: „*Két dolog között kellett választanom: elszaladok magam is, (...) vagy pedig tekintettel arra, hogy két intézmény gondozása van rám bízva, s egy csomó ember sorsa van a kezembe téve, megmaradok a posztomon, s ezáltal a nehezebb részt vállalva elfojtok megamban mindent, s hivatali kötelességeim szolgálatában nézek szembe minden eshetőséggel. (...) a közérdek felette áll a magánérdeknek. Erre kötelez a múltam is. Én nem tagadhatom meg a tegnapiamat, s tegnapelőttemet, mert különben magam előtt válnék lehetetlenné erkölcsileg. Engem nemcsak a hivatásom köt, kettős posztomhoz, hanem a becsületem is. Rá fogok-e erre fizetni s milyen mértékben, azt csak a jó Isten tudja. Hozzon bármit a holnapom, és holnaputánom, személyileg nyugodtan nézek az események elé. Mélységesen szégyenlem magam, hogy a tanári karnak több mint a háromnegyede meglógott, pedig mekkora megnyugvás lett volna az erdélyi magyarságra nézve, s mekkora erkölcsi tőkét jelentett volna a világ közvéleménye előtt, ha helyt maradnak. (...) Kitartásunkkal nekünk példát kell statuálnunk!*”⁸⁵⁰ Haynal Imre⁸⁵¹ orvosprofesszor 1949-es visszaemlékezése szerint Roska „*nagy érdemeket szerzett azáltal, hogy 1944-ben helyét nem hagyta el, és ezáltal lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy az egyetem működését folytathatta, ami az erdélyi magyarság szempontjából nagyjelentőségű volt*”.⁸⁵²

1944. október 13-án a szovjet és román katonaság bevonult Kolozsvárra, és rövidesen megkezdődött a magyar értelmiség tudatos megtizedelése. Az akció során mintegy 5000 magyart hurcoltak a szovjet lágerekbe, ahonnan közel egyharmaduk soha nem tért vissza.⁸⁵³ Az orosz katonai vezetés parancsnoka, Malinovszkij

⁸⁴⁹ Joó 1990, 25.

⁸⁵⁰ MTA Kt. Ms. 4547/64. A levelet ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 47. sz. alatt.

⁸⁵¹ Haynal Imre (Beszterce, 1892. – Budapest, 1979.) Kossuth-díjas magyar orvos, belgyógyász, endokrinológus és egyetemi tanár, az MTA tagja. 1940-től a belgyógyászat nyilvános rendes tanára a kolozsvári egyetem orvosi karán. 1944 őszén, mint az orvosi kar dékánja Miskolczi Dezső rektorral együtt megtagadta az egyetem kiürítésére kiadott parancsot, az 1944–45-ös tanévben folytatta előadásait. Visszatérve Budapestre nyugalomba vonulásáig (1963) továbbra is tudományos tevékenységet fejtett ki (MÉL 1994, 362.).

⁸⁵² Vincze 2016, 26.

⁸⁵³ Erről ld.: Murádin J. 2006, 7–18.

marsall⁸⁵⁴ utasítása nyomán a kolozsvári intézmények, köztük az egyetem is, folytathatták munkájukat. A nagyszebeni román egyetem képviselője Miskolczi rektortól október 14-én követelte az egyetem átadását, de ezt a rektor megtagadta. A Rektori Tanács november 11-én tartott ülésén felszólította a diákokat, hogy november 13–18. között iratkozzanak be az illetékes karokra, a tanárokat pedig, hogy térjenek vissza a katedrára. Utóbbiak viszont csak „önvizsgálatot követően tegyék, ha megelőző politikai ténykedésük, életfelfogásuk lehetővé teszi a szolgálatot”.⁸⁵⁵ Az oktatás december 1-jén 15 tanárral, 628 hallgatóval, fűtetlen helyiségekben kezdődött el.

Az újabb román impériumváltás hatására Roska 1945 márciusában lemondott az Érmészeti- és Régészeti Intézet vezetéséről.⁸⁵⁶ Utódjának László Gyulát nevezte meg. Döntését 1945. március 29.-én levélben is közölte a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karral:⁸⁵⁷ „*Most, hogy László Gyula kartársunk elfoglalhatta helyét karunknál, kérem kell, hogy az Érmészeti- és Régészeti Intézet vezetésével őt megbízni sziveskedjék, amivel természetesen együtt jár az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti, Művészeti és Néprajzi Tára igazgatásának átvétele is s erről méltóztassék az Erdélyi Múzeum Egyesület elnökségét is értesíteni. Pár hét múlva betöltöm a 65.-ik életévemet, 44 éve tartozom a múzeum kötelékébe, a legnehezebb időkben úgyszólván egyedül kellett tartanom súlyos posztomat. Idegeim megkoptak, egészségi állapotom különben sem a legjobb, a románok felé vörös posztó vagyok, a saját tanszékelem ellátása is elég időmet veszi igénybe, más tanszékek vállalása is sok és nehéz kötelességet ró reám. László Gyula kartársunk fiatal, tetterős, a románokkal való érintkezésben mi sem feszélyezi, oroszul is tud, s így az oroszország felé is megvan a könnyebb érintkezési lehetősége. Jövőm bizonytalan, s ezt a bizonytalanságot még növeli feleségem betegsége, távolléte. 1940 őszén súlyos áldozatot hoztam azzal, hogy*

⁸⁵⁴ Rogyion Jakovlevics Malinovszkij (Odessza, 1898–Moszkva, 1967) a Szovjetunió marsallja és védelmi minisztere, a második világháború egyik legismertebb szovjet parancsnoka. Magyarország megszállásában a 2. Ukrán Front parancsnokaként vett részt. 1944 második felétől sikerrel vívta meg a debreceni csatát és Budapest ostromát. Nevéhez köthető a „málenkij robot” megvalósítása, amelynek során több százezer ártatlan magyar állampolgárt hurcoltak el a szovjet lágerekbe. 1957–67 között, katonai pályafutásának csúcsaként, honvédelmi miniszter lett. <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww2/who/malinovszkij.html>. Letöltés ideje: 2019.09.23.

⁸⁵⁵ Gaal 2012, 112.

⁸⁵⁶ MTA Kt. Ms. 4547/73.

⁸⁵⁷ Uo.

visszatértem Kolozsvárra, de feleségem egészségének veszélyeztetése árán is meg kellett hoznom ezt az áldozatot, mert a múzeumban egyedül képviseltem a történeti folytonosságot, s más valaki meg sem tudott volna mozdulni benne. Most már annyira rendbehoztam temérdek lógó dolgot, hogy utódom annál könnyebben veheti át tőlem a vezetést, mert amíg lehet, mellette állok s munkájában segíteni, támogatni fogom a már itthon levő s remélhetőleg visszatérő tisztviselői karral együtt. Négy év előtt, amikor László kartársunk magántanárságát beindítottam, kijelentettem előtte, hogy utódomnak szemeltem ki. Ezt az ígéretemet is most kívánom beváltani, mielőtt még valami non putarem adódna elő.” Az esemény Roska naplójában így szerepel: „1945.III.31.: Lászlóval közlöm lemondásom.”⁸⁵⁸ Az egyetem átszervezéséig azonban még helyén maradt, majd 1945. szeptember 13-án lemondott a tárigazgatói tisztségről is, ezzel 45 év után megszűntnek tekintette múzeumegyesületi tagságát.⁸⁵⁹ Roska Márton (29. kép) nemcsak a katedrától köszönt el, hanem Kolozsvártól is, Szegeden folytatta tovább tanári pályáját.⁸⁶⁰

1945. március 6-án Mihály román király⁸⁶¹ Petru Grozát⁸⁶² nevezte ki miniszterelnöknek, aki elérte, hogy a román közigazgatás március 13-ától kiterjedt Észak-Erdélyre is. Az egyetem átvételére alakult szebeni küldöttség Emil Petrovici⁸⁶³ rektor vezetésével április 11-én érkezett Kolozsvárra, a tárgyalásra április 16–17-én került sor Aurel Potop⁸⁶⁴ államtitkár vezetésével. 1945 kora nyarán a Groza-kormány

⁸⁵⁸ MTA Kt. Ms. 4546/184.

⁸⁵⁹ Vincze 2009, 104.

⁸⁶⁰ A szegedi egyetemen Roska Márton a régészeti tanszéken beosztott ny. r. tanár lett, 1949-ben azonban a kommunista rezsim kiszolgálói koncepciók keretében másfél év börtönbüntetésre ítélték az egyetemi óráin tett „kommunistaellenes, antiszemita és sovinszta” kijelentéseiért. Börtönbüntetése letöltése után haláláig a M. Állami Földtani Intézet munkatársa volt (MMACS 2002, 752.); Vincze 2016, 26–27.

⁸⁶¹ I. Mihály román király (Sinaia, 1921–Aubonne, 2017) II. Károly román király és Ilona görög és dán királyi hercegnő fia, I. Ferdinánd román király unokája, Románia királya 1927-től 1930-ig, valamint 1940-től 1947-ig (MN 2001, 117.).

⁸⁶² Petru Groza (Bácsi, 1884–Bukarest, 1958) román politikus, Románia miniszterelnöke 1945. március 6.–1952. június 2. között (VIL 1975, 15.).

⁸⁶³ Emil Petrovici (Begheit, 1899–Bucerdea Grânoasa, 1968) román nyelvész (DER 1965, 735–736.). Az adatot Boér Hunornak köszönöm.

⁸⁶⁴ Aurel Potop (Bukarest, 1903–Bukarest, 1960) fizikus, a Groza kormány Nemzeti Tanügyminisztériumának államtitkára 1945. március 6.–1946. november 30. között. Nagy szerepe volt a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem megnyitásában (DER 1965, 735–736.). Az adatot Boér Hunornak köszönöm.

hozzájárult 30 magyar állampolgárságú tanár alkalmazásához,⁸⁶⁵ így Teleki Géza⁸⁶⁶ vallás- és közoktatási miniszter utasítására László Gyula is elfoglalhatta egyetemi tanszékét.⁸⁶⁷ A kolozsvári egyetem Rektori Tanácsának 1945. március 17-én megtartott, 19. ülésén az elnöklő prorektor indítványára az egyetemi tanács úgy döntött, hogy a visszatérő professzorok „*szolgálatra való jelentkezésének elfogadása nem biztosít jogalapot arra, hogy elhagyott tanszékükre minden körülmények között visszatérhessenek*”. Kiemelték, hogy az egyetem az újjászervezés állapotában van, a tanszékek száma és beosztása még nincs megállapítva, ezek a külső körülményektől és a pénzügyi helyzettől függenek. Azoknak az egyetemi professzoroknak azonban, akik Kolozsváron maradtak és tanári működésüket a „legnehezebb viszonyok között” is folytatták, a tanács első sorban biztosította a további működésüket.⁸⁶⁸ Néhány nappal később, a március 20-i ülésén az elnöklő prorektor javaslatára az egyetemi tanács kimondta, hogy „*a szolgálattételre jelentkezett professzorok működésüket csak az illetékes bizottság által való igazoltatás után kezdhetik meg*”.⁸⁶⁹

⁸⁶⁵ Joó 1990, 35.

⁸⁶⁶ Teleki Géza (Budapest, 1911–Mathias, West Virginia, USA, 1983) magyar geográfus-geológus, egyetemi tanár, politikus, olimpikon, cserkészvezető. Gróf Teleki Pál földrajztudós, miniszterelnök fia. 1940-től 1944-ig a Kolozsváron újraindult Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen tanár, a Gazdasággeológia és Geografia Tanszék vezetője volt. 1944. december 22-én az Ideiglenes Nemzeti Kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere. Eleinte a Keresztény Demokrata Néppárt felé orientálódott, felkérésre 1945. április 9-én elvállalta a Polgári Demokrata Párt elnöki tisztét, amelyről 1945. július 26-án a baloldali pártok tiltakozása miatt le kellett mondania. A Tildy-kormány 1945. november 15-i megalakulása után visszavonult a politikai élettől. 1948-ban a koncepciós perek elől kivándorolt; 1949-ben az Egyesült Államokban telepedett le (MÉL 1994, 893–894.).

⁸⁶⁷ A körülményekről részletesebben ld.: Benkő 2012, 72.

⁸⁶⁸ A Kolozsvári Magyar Tudományegyetem Kari Jegyzéke, 1945. március 17. A dokumentum László Gyula családi hagyatékában található.

⁸⁶⁹ A Kolozsvári Magyar Tudományegyetem Kari Jegyzéke, 1945. március 20. A dokumentum László Gyula családi hagyatékában található.

5. „Ahogy lehet...”⁸⁷⁰ László Gyula tudományos tevékenysége Kolozsvárott 1945–49 között

A rektori tanács 1945. március 20-án megtartott 30. ülésén felvett jegyzőkönyv szerint László Gyula ny. rk. tanár március 18-án jelentkezett „szolgálattételre”.⁸⁷¹ „(...) egész családommal minden hír nélkül, anélkül, hogy bármilyen értesülésem lett volna arról, hogy milyen körülmények közé kerülök, vállaltam az utat öt tagú családommal, ezzel is bizonyosságot kívánva tenni, hogy én nem elmenekültem, hanem ottrekedtem. Távollétem alatt semmiféle egyetemi vagy más hivatalos megbízást nem vállaltam, jórészt odahaza dolgoztam, s a lehetőségek szerint a hozzáférhető könyvtárakat használtam. (...) Most, hogy ismét hazatérhettem – családom minden izében székely kisparaszti család s magam is itt születtem – teljes mértékben átérzem Egyetemi Tanácsunknak azt a határozatát, miszerint azért maradt Kolozsváron, hogy az erdélyi magyarság számára biztosítsa a magyar tannyelvű egyetemet. Magam is teljes erővel ennek érdekében munkálkodom, mindig szem előtt tartva, hogy feladatunk az itt egymásmellett élő és egymásrautalt testvérnépek munkaközösségének kiépítése a mélyen átélt demokrácia szellemében.”

Az egyetemi tanács a jelentkezést „örömmel” tudomásul vette. A jegyzőkönyvben foglaltak alapján az egyetemi tanács szerint László Gyula politikai tevékenységet távolléte alatt nem végzett, és azt is rögzítették, hogy László Gyulára, mint „specialistára, tudományos szempontból szükség van”, ezért részére az engedélyt szolgálatának felvételére megadta, azzal a feltétellel, hogy az 1733/1945. sz. főispáni rendelet értelmében illetékes bizottságok igazolni fogják.⁸⁷² A körülmények azonban korántsem voltak biztatóak. 1945. május 29-én hivatalosan is törvénybe iktatták a nagyszebeni román egyetem visszatelepítését Kolozsvárra, ugyanakkor rendelkeztek egy új, magyar tannyelvű egyetem létrehozásáról is. A magyar egyetem helyzetét rendező két törvényrendeletet I. Mihály király és Ștefan

⁸⁷⁰ Reményik Sándor: *Ahogy lehet.* 1935.

⁸⁷¹ A Kolozsvári Magyar Tudományegyetem Kari Jegyzéke, 1945. március 20. A dokumentum László Gyula családi hagyatékában található. A levelet ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 48. sz. alatt.

⁸⁷² Uo.

Voitec⁸⁷³ miniszter szignózta. A 406-os számú rendelet az I. Ferdinánd Király Tudományegyetem Szebenből Kolozsvárra telepítéséről intézkedett június 1-jei hatállyal úgy, hogy ez az intézmény minden épületét visszakapta. A 407-es törvény ugyanakkor június 1-jétől magyar előadási nyelvű állami tudományegyetemet állított fel Kolozsvárott négy karral, és számára a kolozsvári Regina Maria Líceum (volt De Gerando felső leányiskola) sétatéri épületét jelölte ki.⁸⁷⁴ A Ferenc József Tudományegyetemet június 1-én megszüntették, helyette megalakult a magyar nyelvű Bolyai Tudományegyetem, amelynek távoznia kellett a Farkas utcai épületből: a Régész Tanszék a Természettudományi és Jogi Karral a Sétatéren lévő épületbe költözött. A leköszönő Miskolczy Dezső rektor a tanévzáró ünnepségen, egyben az új magyar egyetem avató ünnepségén 1945. június 30-án, beszédében összefoglalta az elmúlt év történéseit, Erdély új magyar egyeteméről pedig bizakodóan vélekedett:⁸⁷⁵ *„Ha Románia népszerűtő kormányzatának (...) jövőbe tekintő elhatározása véglegesen testet ölt, az új magyar egyetem szilárd biztosítéka lesz az Erdély népei között érlelődő testvéri egyetértésnek (...) Nagy a mi megnyugvásunk, hogy az új egyetem szervezői Erdély tudományos életének régi rajongói.”*

A kolozsvári Bolyai Egyetem rektorává 1945-ben Csögör Lajost⁸⁷⁶ nevezték ki, 1948-tól 1950-ig pedig Balogh Edgár⁸⁷⁷ töltötte be a tisztséget. A Bölcsészet-

⁸⁷³ Ștefan Voitec (Corabia, 1900-Bukarest, 1984) újságíró, politikus, 1944–1947 között a román nemzetnevelési minisztérium vezetője (Dobre 2004. 626.). Az adatot Gáll Erwinnek köszönöm.

⁸⁷⁴ Gaal 2012, 114.

⁸⁷⁵ MTA Kt. Ms. 4546/84.

⁸⁷⁶ Csögör Lajos (Nagysármás, 1904–Budapest, 2003. július 8.) magyar fogorvos, a Bolyai Tudományegyetem, majd a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet alapító rektora, orvosi szakíró, közíró. A második világháború után Kolozs megye alispánja és a Magyar Népi Szövetség (MNSZ) egyik vezetője. Az egyetem szervezőbizottságának elnöke, 1945-től 1948-ig a Bolyai Tudományegyetem, majd 1948–49-ben és 1964-től 1967-ig a marosvásárhelyi OGYI rektora; e tisztségeiben sikerült mindkét intézményt a korszerű magyar tudományosság hazai központjaivá fejleszteni. Több ízben nemzetgyűlési képviselő. 1949-ben a szocialista törvényesség megsértésével bebörtönözték, de 1956-ban rehabilitálták és visszahelyezték a tanszékére.

<http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/c.htm#Cs%C5%91g%C3%B6rLajos>. Letöltés ideje: 2019.09.19.

⁸⁷⁷ Balogh Edgár (Temesvár, 1906–Kolozsvár, 1996) szlovákiai, majd romániai magyar publicista, főszerkesztő, egyetemi tanár, a kolozsvári egyetem rektora. A Magyar Népi Szövetség (MNSZ) alelnöke (1946-ig), a művelődési osztály vezetőjeként vett részt a romániai magyarság új művelődési intézményeinek megszervezésében. 1948-ban egyetemi tanár, majd rektor a Bolyai Tudományegyetemen. 1949 őszén az MNSZ több más vezetőjével együtt a szocialista törvényesség megsértésével bebörtönözték, és csak 1956-ban

Nyelv- és Történettudományi Kar dékánja 1945–46 között Szabó T. Attila, míg 1947-től Gaál Gábor⁸⁷⁸ volt.⁸⁷⁹

A Bolyai Egyetem „minden külön ünnepség nélkül” 1946. február 11-én nyitotta meg kapuit.⁸⁸⁰ Az egyetem által kibocsátott működési bizonyítvány⁸⁸¹ szerint a Bölcsész- és Történettudományi Kar intézetei között az 1945–46-os tanévben a Régészeti Intézet is megkezdte működését.⁸⁸² Az intézet az induló tanévben nemcsak régészeti, hanem őstörténeti szemináriumokat is hirdetett.⁸⁸³ Az egyetemen László Gyula – szerződéses professzorként – 1945. április 1-től 1949 október 31-ig volt alkalmazásban, a bizonyítványt Nagy István⁸⁸⁴ rektor írta alá 1950. július 10-én. A magyar egyetem ideiglenes vezetősége 1945. augusztus 24-én javaslatot dolgozott ki az intézmény tanszemélyzetére vonatkozóan, ahol az archeológia oktatását László Gyula egyetemi tanárra bízták (30. kép), tanársegédként és ideiglenes oktatóként pedig Entz Gézárt nevezték meg.⁸⁸⁵ László Gyulát magyar állampolgárként⁸⁸⁶ alkalmazták a Bolyai egyetemen, 1946. január 11-én kelt levele⁸⁸⁷

rehabilitálták. A Babeş és Bolyai Egyetemek egyesítése után a magyar irodalomtörténeti tanszéken publicisztikát adott elő.

<http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/b.htm#BaloghEdg%C3%A1r>. Letöltés ideje: 2019.09.19.

⁸⁷⁸ Gaál Gábor (Budapest, 1891–Kolozsvar, 1954) író, irodalomtörténész, szociológus, szerkesztő, irodalomkritikus, közíró. A szocialista eszmeiségű romániai magyar irodalom és a marxista művelődés vezető egyénisége. Egyetemi pályáját 1946 februárjában kezdte a Bolyai Tudományegyetem filozófiai tanszékén (MÉL 1967, 554–555.).

⁸⁷⁹ Ld. A Bolyai egyetem tanrendjeit: A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Tanrendje az 1945–1946. tanévre. Kolozsvar, 1945.; A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Tanrendje az 1946–1947. tanévre. Kolozsvar, 1946.; A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Tanrendje az 1947–1948. tanévre. Kolozsvar, 1947.

⁸⁸⁰ Joó 1990, 37.

⁸⁸¹ A működési bizonyítvány László Gyula családi hagyatékában található.

⁸⁸² KmROL Fond 1363, inv. 1476. Dos. 3.736.

⁸⁸³ KmROL Fond 1363, inv. 1476. Dos. 3.750.

⁸⁸⁴ Nagy István (Kolozsvar, 1904–Kolozsvar, 1977) erdélyi magyar író, a Román Akadémia tagja. 1933–34-ben Józsa Bélával szerkesztette és írta az *Írjatok!* című kommunista szépirodalmi lapot, 1943-ban részt vett a szárszói konferencián. 1945 után a Román Munkáspárt kolozsvári tartományi bizottságának tagja lett, majd nemzetgyűlési képviselő. 1948–52 között a Bolyai Tudományegyetem tanáraként, majd annak rektoraként is működött. 1952-ben felfüggesztették párttagságát azzal az indokkal, hogy együttműködött a fasiszta népi írókkal. 1954-ben rehabilitálták.

[http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/n.htm#NagyIstv%C3%A1n\(Kolozsv%C3%A1r,1904.febr.22.-1977.%C3%A1pr.24.Kolozsv%C3%A1r\)](http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/n.htm#NagyIstv%C3%A1n(Kolozsv%C3%A1r,1904.febr.22.-1977.%C3%A1pr.24.Kolozsv%C3%A1r)). Letöltés ideje: 2019.09.19.

⁸⁸⁵ Lázok–Vincze 1998, 107.

⁸⁸⁶ Lázok–Vincze 1998, 199.

⁸⁸⁷ László Gyula: *Az egyetemi bölcsészeti és természettudományi sejt vezetőségének*. 1946. január 11. A dokumentum László Gyula családi hagyatékában található.

szerint örömmel vállalta a munkát: „*Ma tudtam meg hivatalos közlésben, hogy a nemzetnevelésügyi miniszter úr aláírta azt az okmányt, amely engemet mint magyar állampolgárt egy esztendőre a Bolyai Egyetem tanáráként szerződtet. Ezzel eddigi bizonytalan jogi helyzetem rendeződött. Ennek a változásnak összes következményeit le kell, s le is fogom vonni. Bármely államnak idegen állampolgárral kötött szerződésének ugyanis első kimondott, vagy hallgatóságos feltétele hogy a szerződtetett távortartja magát a szerződtetett állam szervezeti bel- és külpolitikai dolgaitól, pártharcaitól, stb. s azokban semmimódon nem foglal állást. Én a fenti etikai követelményeknek teljes becsülettel eleget fogok tenni. A jövőben működésemet a szerződés szellemének megfelelően szigorúan a tudományművelésre és a tudományos nevelés szolgálatára korlátozom, így természetesen a sejt munkaközösségéből is ki kell válnom. Mint kutató és nevelő szolgálom a tisztább ember munkálását s a népek testvériségét. Ezért a gyönyörű célért dolgoztam eddig is, s dolgozom míg élek. Tudom, hogy mindazokkal, akik ugyanezt a hivatást szolgálják, szoros munkatársi közösségem soha, semmi körülmények között meg nem szűnhet.*” A magyar állampolgárságú tanárokat azonban csak egy évre szerződtették, majd évente meghosszabbították a szerződésüket,⁸⁸⁸ László Gyulával hasonló feltételekkel kötött szerződést a Bolyai Egyetem.⁸⁸⁹ Jövőjük biztosítása érdekében 1946 nyarán az Egyetemi Tanács kérvényezte, „*hogy azok a magyar állampolgárok, akik a Ferenc József Tudományegyetemnek nem voltak professzorai, és csak a Bolyai Tudományegyetemen nyertek egyetemi tanári tanszéket, név szerint a bölcsészettudományi karon Benedek Marcell és Harkai Schiller Pál és elsősorban László Gyula, akit a Ferenc József Tudományegyetem professzorává 1944. március 19. után neveztek ugyan ki, (...) amennyiben szerződésük lejártá után vagy valamely tőlük függetlenül felmerült körülmény következtében a magyar állam területén szolgálattételre jelentkeznek, a magyarországi elhelyezkedésnél a fizetés szempontjából a többi tanárokkal azonos tényleges elbánásban részesüljenek, és lehetőleg a tanszakuknak megfelelő tudományos állásban helyeztessenek el.*”⁸⁹⁰

⁸⁸⁸ Lázok–Vincze 1998, 43.

⁸⁸⁹ KmROL Fond 1363, inv. 1476. Dos. 3.806.

⁸⁹⁰ Lázok–Vincze 1998, 214.

Az 1945–46-os tanévben a kolozsvári Bolyai Egyetem Tanrendje szerint⁸⁹¹ László Gyula a Bölcsészeti és Filozófia Karon működő Régészeti Intézetben az alábbi órákat hirdette meg:

1. Társadalmunk a honfoglalás korában. Heti 1 óra, kedd, 8-9-ig, László Gyula ny.r. tanár, később megállapítandó helyen.
2. A műveltség és a művészet kezdetei. Heti 1 óra, szerda, 8-9-ig, László Gyula ny.r. tanár, később megállapítandó helyen.
3. Szemináriumi gyakorlatok. Heti 2 óra, hétfő, 8-10-ig, László Gyula, ny.r. tanár, később megállapítandó helyen.

Az 1946–47-es tanévben László Gyula folytatta a megkezdett témákat:⁸⁹²

1. A műveltség és a művészet kezdetei II. (Az őskori ember művészete) Heti 1 óra, kedd du. 5-6-ig, László Gyula ny.r. tanár, a Történeti Intézet előadótermében.
2. Válogatott fejezetek a népvándorlás korának régészetéből. Heti 1 óra, hétfő 8-9-ig, László Gyula ny.r. tanár, a Történeti Intézet előadótermében.
3. Szemináriumi gyakorlatok. Heti 2 óra, hétfő 9-11-ig. László Gyula ny.r. tanár, a Történeti Intézetben.

Az 1946–47-es Tanrend szerint az aktuális tanévben kiírt pályatételek között a „*Bölcsészeti-Nyelv- és Történettudományi Kar Klasszika-Filológia, Ókori történet, Régészet Tanszéken*” László Gyula a „*Paraszti munka eszközeinek története az őskortól a középkorig*” címmel hirdetett meg a hallgatók számára pályadolgozatot.⁸⁹³ Az elnyerhető pályadíj összege: 500 000 lej volt.

Az 1946–47-es tanévben a Bolyai Tudományegyetemen a munkáshallgatók számára szabadegyetemet is szerveztek. A Tanrendben olvasható tájékoztató szerint a „*szabadegyetem azzal a határozott felismeréssel nyitja meg kapuit, hogy elsősorban súlyos igazságtalanságot tesz jóvá mikor utólagos tanulási alkalmat nyújt azoknak a felnőttnél kenyérkeresőknek, akik – bár az általában megkívánt szellemi képességekkel rendelkeznek – fiatalabb korukban az elmúlt rendszer hibájából nem juthattak*

⁸⁹¹ Tanrend 1945, 23. (Az egyes tanévek rendjét tartalmazó „Tanrend”-ek szövegénél az eredeti dokumentumok betűhú írásmódját, rövidítéseit és kiemeléseit követtem.)

⁸⁹² Tanrend 1946, 24–25.

⁸⁹³ Tanrend 1946, 63.

megfelelő iskolázottsághoz”⁸⁹⁴ Az előadássorozat négy tárgyköre: természet, történelem, társadalom, irodalom és művészet. László Gyula az utóbbi tárgykörben „Műértés és műélvezet II. Képzőművészet” címmel három órát hirdetett meg: február 11-én és 18-án délután ½ 5–½ 6 és február 25-én délután 6–7 óra között, míg „A 20. század képzőművészete” címmel szintén három órát: március 4-én, 11-én és 18-án du. 6–7 között.⁸⁹⁵

Az 1947–48-as tanévben a Bolyai Egyetem Tanrendje szerint László Gyula ny. r. tanár a Történelem-Néprajz Tanszéken már jóval több órát tartott:⁸⁹⁶

1. A műveltség és a művészet kezdetei III. Heti 1 óra, kedd: du. 5-6., László Gyula ny.r. tanár, a Lélektani Intézetben.
2. A rokonnépek ősrégészete. Heti 1 óra, szerda, de. 8-9., Ugyanaz a tanár, a Történeti Intézetben.
3. Régészeti módszertan (szemináriumi gyakorlat). Heti 1 óra, hétfő, de. 9-10. Ugyanaz a tanár, ugyanott.
4. Régészeti múzeumtan (szemináriumi gyakorlat). Heti 1 óra, hétfő, de. 10-11. Ugyanaz a tanár, ugyanott.
5. Rajz gyakorlatok a régészet és művészet köréből (szeminárium). Régészet és művészettörténet főszakosoknak kötelező. Heti 2 óra, kedd, 8-10, ugyanaz a tanár, ugyanott.

A Tanrend szerint az 1947–48-as tanévre a Bölcsészet-Nyelv- és Történettudományi Kar Klasszika-Filológia, Ókori történet, Régészet Tanszéken László Gyula a „Paraszti munka eszközeinek története az őskortól a középkorig” címmel hirdetett meg pályadolgozatot,⁸⁹⁷ akárcsak az előző évben.

Az 1948–49-es tanévben meghirdetett óráiról nincs tudomásunk,⁸⁹⁸ csak következtetni tudunk abból az iratanyagból, amit László Gyula *Pro Memoria* címmel

⁸⁹⁴ Uo. 66.

⁸⁹⁵ Uo. 75.

⁸⁹⁶ Tanrend 1947, 38.

⁸⁹⁷ Tanrend 1947, 77.

⁸⁹⁸ A vonatkozó Tanrend az OSZK-ban és a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban is hiányzik az állományból.

a Bolyai Egyetem régészeti tanszékének ellátása ügyében 1949-ben írt (a teljes dokumentumot ld. lentebb):⁸⁹⁹

- a) A jövő évben a következő főkéllégiumot hirdetem:
- I. Az ősközösség régészete
 - II. A népvándorlás régészete (ezt irodalomszakosoknak is)
 - III. Régészeti múzeumtan
 - IV. Szemináriumi gyakorlatok
 - V. Megbeszélés

A Bolyai Egyetemre vonatkozó dokumentumokat napjainkban a Kolozs megyei Állami levéltárban (Arhivele Naționale, Direcția județeană Cluj) őrzik. Az iratanyag között az 1946. év végi vizsgákkal kapcsolatos követelményeket tartalmazza az a hirdetemény, amit 1946. június 19-én László Gyula készített.⁹⁰⁰

„Hirdetemény.

Év végi kötelező részletvizsgák:

1946. jún. 25, 8-10. A műveltség és a művészet kezdetei (A)

1946. jún. 25. 10-12: Társadalmunk a honfoglalás korában (B)”

Ugyanezeket a vizsgákat 1946. június 26, július 8, július 9, július 22.-én lehet még letenni.

A vizsgákra előre fel kell iratkozni a Történettudományi Intézetben lévő jelentkezési ívre. A vizsgák helye: Központi épület, II. em. 213. szoba.

A számonkérendő anyag: A műveltség és a művészet kezdetei: Az előadott anyag pontos tudásán kívül az előadásokkor idézett irodalom közül egy szabadon választott tanulmány gondos átolvasása, vagy az alább felsorolt művek közül kettőnek pontos tudása: Roska M.: Ősrégészet kézikönyve I. 1-102+174–188.

Hillebrand Jenő: Az őskőkor. Teljes egészében

Hillebrand Jenő: A hazai őskőkori kutatások fontosabb eredményei. Teljes egészében

⁸⁹⁹ A „Pro memoria. A Bolyai Egyetem régészeti tanszékének 1948/49. évben történő ellátása ügyében” című, László Gyula által Kolozsváron, 1949. július 18-án írt dokumentum alapján. A dokumentum a családi hagyatékban található.

⁹⁰⁰ KmROL Fond 1363, inv. 1476. Dos. 118.259. (Betűhű írásmóddal és rövidítésekkel.)

Hillebrand-Bella: Az őskor embere és műveltsége. Vonatkozó részek.

Lenhossék M.: Az ember helye a természetben. Teljes egészében

Társadalmunk a honf. korában: László: A honf. magyar nép élete. II. fejezet pontos tudása. (Temetőknél csak az összefoglalások ismeretét kérem számon) és a II. fejezetben idézett irodalom vmelyik dolgozatának gondos átolvasása, esetleg az I. fejezet ismertetése.

Megjegyzés. A felsorolt könyvekből 1-1 példány a történelmi Intézetben a hallgatók rendelkezésére áll. A még be nem adott szemináriumi dolgozatok a vizsgákra beadandók.”

Munkaerőhiány miatt László Gyulának az egyetemen nemcsak a népvándorlás korát kellett oktatnia, hanem az őskort és a középkort is. Ebben az időszakban főként ifj. Kós Károly segítette munkáját, és bár a hallgatók létszáma jelentősen csökkent, László Gyula óráit mégis sokan látogatták.⁹⁰¹ Közéjük tartozott pl. Bajor Andor⁹⁰², a későbbi humorista-író, Tarisznyás Márton⁹⁰³, a gyergyószentmiklósi múzeum fiatalon elhunyt néprajzosa, Ferenczi Sándor fia,

⁹⁰¹ Balassa-László 2001, 84. Erre vonatkozóan ld. a Kolozs megyei levéltár Bolyai Egyetemre vonatkozó iratanyaga között az 1948/49-es tanévben meghirdetett „Bevezetés a régészetbe” címmel hirdetett órájára vonatkozó adatot: KmROL Fond 1363, inv. 1476. Dos.124.

⁹⁰² Bajor Andor (Nagyvárad, 1927–Debrecen, 1991) romániai magyar író, költő, humorista. 1949-ben a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen filozófia szakos tanári oklevelet szerzett. A Móricz Zsigmond Kollégium tagja, 1952-ig az egyetem Logika Tanszékén gyakornokként tevékenykedett, majd a Magyar Irodalomtörténeti Tanszéken tanársegéd. 1953 és 1957 között az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó szerkesztőjeként, 1957-től 1962-ig a *Napsugár* című gyermeklap munkatársaként dolgozott, majd 1969-ig az Irodalmi Könyvkiadó szerkesztője. 1969-87 között a bukaresti *Előre* c. lap kolozsvári munkatársa. <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/b.htm#BajorAndor>. Letöltés ideje: 2019.09.19.

⁹⁰³ Tarisznyás Márton (Ditró, 1927–Gyergyószentmiklós, 1980) romániai magyar muzeológus, helytörténész, néprajzkutató. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen végzett történelem-földrajz szakon. Egy évig Marosvásárhelyen dolgozott a tartományi múzeumban, majd 1952-től haláláig a jórészt általa szervezett gyergyószentmiklósi Gyergyói Múzeumot vezette. Halála után a múzeum az ő nevét vette fel (MMACS 2002, 876.).

Ferenczi István, illetve Jakó Zsigmond tanítványai: B. Nagy Margit⁹⁰⁴ és Benkő Samu.⁹⁰⁵

A Kolozs Megyei Állami Levéltár⁹⁰⁶ Bolyai Egyetemre vonatkozó – nem túl nagyszámú – dokumentumaiból viszonylag jól rekonstruálható László Gyula 1945-től 1949-ig végzett tevékenysége. Az első fennmaradt irat szerint László 1945 novemberében az Irodalom és filozófia fakultáson az őstörténeti tanszék professzora volt.⁹⁰⁷ Ugyanebben a hónapban szociális kérdésekben szólalt fel. A kar 1945. nov. 29-én, az Erdélyi Tudományos Intézet olvasótermében tartott V. rendes üléséről felvett jegyzőkönyvből megtudhatjuk, hogy László Gyula, „szerződésre felterjesztett ny. r. tanár” javaslatot nyújtott be az egyetemi személyzet és a professzori kar „súlyos” anyagi helyzete miatt. Fát, kenyeret osztottak, és csak az kapott, aki a jegyzékben szerepelt. *„Ha valamit sikerül az egyetem számára biztosítani, akkor követelmény, hogy mindazok, akik rászorulnak, egyforma arányban részesedjenek.”*⁹⁰⁸ December elején az egyetem a magyar állampolgárságú tanárok útlevelének kiállításához szükséges dokumentumokat (adatlap, fényképek, a régi magyar útlevel) kért be. A listán nemcsak László Gyula, hanem felesége és a velük

⁹⁰⁴ B. Nagy Margit (Gyoma, 1928–Budapest, 2007) magyar művésztörténész, Benkő Samu művelődéstörténész felesége. Középiskoláit Kecskeméten és Marosvásárhelyen végezte, 1946-50 között a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem bölcsészhallgatója, majd 1952-ig tanársegédje. Az egyetemről való eltávolítása után a Román Akadémia kolozsvári fiókjának kutatójaként került az EME egykori, az Akadémiai Fiók kezelésében lévő levéltárába, nyugalomba vonulásáig kutatója, majd főkutatója a kolozsvári Akadémiai Fiók Történeti és Régészeti Intézetének.

<http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/b.htm#B.NagyMargit>. Letöltés ideje: 2019.09.23.

⁹⁰⁵ Benkő Samu (Lőrincfalva, 1928–) Széchenyi-díjas erdélyi magyar művelődéstörténész, a Bolyai-kutatás kiemelkedő alakja, az MTA külső tagja. Bátyja Benkő Loránd (1921–2011) nyelvész, akadémikus. Felesége B. Nagy Margit (1928–2007) művésztörténész. A középiskolát a marosvásárhelyi, majd a kolozsvári református kollégiumban végezte. 1946-ban, a második világháború utáni első romániai választások során a Magyar Népi Szövetségben dolgozott Balogh Edgár mellett. A Bolyai Tudományegyetem filozófia karán tanári oklevelet szerzett, ezt követően rövid ideig Fazekasvarsándon tanított. 1949–52 között tanársegéd volt Gaál Gábor mellett a kolozsvári egyetemen. 1952-ben kizárták a pártból és elbocsátották az egyetemről, 1953-tól a Román Akadémia kolozsvári Történeti Intézetében lett kutató. 1957–58-ban a *Korunk* szerkesztőjeként dolgozott. 1975-től 1988-as nyugdíjba vonulásáig a Román Akadémia kolozsvári könyvtárának volt tudományos főmunkatársa. A romániai rendszerváltás után 1990-ben újraindult Erdélyi Múzeum-Egyesületben alelnöki (1990–1994), majd elnöki (1994–2002) tisztséget viselt.

<http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/b.htm#Benk%C5%91Samu>). Letöltés ideje: 2019.09.19.

⁹⁰⁶ Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj.

⁹⁰⁷ KmROL Fond 1363, Inv. 1476. Dos. 3.16.

⁹⁰⁸ KmROL Fond 1363, inv. 1476. Dos. 3.558.

egy háztartásban élő özv. Dr. Vidra Gergelyné (László Gyula anyósa) is szerepelt.⁹⁰⁹ A kar 1945. dec. 20-án, az ETI VII. rendes ülésén felvett jegyzőkönyvi kivonata szerint a Diákvédő Hivatal kari bizottságába az Egyetemi Tanács megkeresése alapján egy rendes és egy póttagot küldtek ki. A rendes tag László Gyula volt, a póttag pedig Gunda Béla.⁹¹⁰ Az 1945–46-os tanévre vonatkozóan László Gyula arról nyilatkozott, hogy egyetemi fizetésén kívül nincs más rendszeres havi jövedelme. A *Falvak Népe* c. néplaptól cikkeiért és rajzaiért havonta 800–1200 lejt kapott.⁹¹¹ 1946. február 19-én a Rektori Hivatal Tanácstermében tartott, XII. rendes ülésen László Gyula ny. r. tanár azt javasolta, hogy azokban a vállalatokban, ahol a munkásság „szívvel lélekkel részt vett az egyetem megsegítésére irányuló gyűjtésében”, az egyetemi tanárok viszonzásképpen tartsanak előadásokat. A kar a javaslatot elfogadta, és az előadások megtartását szabadegyetem keretében vélte megoldhatónak.⁹¹² Az 1946. május 31-én tartott XVII. kari ülés jegyzőkönyve szerint László Gyula ny.r. tanár más tanárokkal együtt, prémiumot kapott.⁹¹³

A Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Kar magyar állampolgárságú tanárai⁹¹⁴ 1947. II. 20-i dátummal:⁹¹⁵ Zolnai Béla, László Gyula, Balanyi György⁹¹⁶, Gunda Béla, Benedek Marcell,⁹¹⁷ Módi Mihály⁹¹⁸, Entz Géza, Szabó Dezsőné Kispál

⁹⁰⁹ KmROL Fond 1363, Inv. 1476. dos 3.468.

⁹¹⁰ KmROL Fond 1363, inv. 1476. Dos. 3.672.

⁹¹¹ KmROL Fond 1363, inv. 1476. Dos. 119.313.

⁹¹² Jegyzőkönyv a Kvári Bolyai TE Bölcsész-, Nyelv és Történettudományi Kar 1946. február 19-én a Rektori Hivatal Tanácstermében tartott XII. rendes üléséről. KmROL Fond 1363, inv. 1476. Dos. 118.502.

⁹¹³ KmROL Fond 1363, inv. 1476. Dos. 119.298.

⁹¹⁴ Az 1946-os listát ld.: Lázok–Vincze 1998, 214.

⁹¹⁵ KmROL Fond 1363. inv. 1476. Dos. 122/31. 612/1947.

⁹¹⁶ Balanyi György (Kecskemét, 1886–Budapest, 1963) magyar történész, egyháztörténész, piarista szerzetes, az MTA levelező tagja. 1943-tól 1948-ig a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem egyetemes történeti tanszékének nyilvános rendes tanára. 1948-ban visszatért Budapestre, és 1950-ig a Pázmány Péter Tudományegyetemen nyilvános rendes tanárként tevékenykedett, ezzel egyidőben a magyarországi piarista rendtartomány főnöke is volt.

<http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/y.htm#BalanyiGy%C3%B6rgy>. Letöltés ideje: 2019.09.19.

⁹¹⁷ Benedek Marcell (Budapest, 1885–Budapest, 1969) egyetemi tanár, író, irodalomtörténész és műfordító, színházigazgató. Benedek Elek író fia. 1945-től a kolozsvári egyetemen az esztétika és az irodalmi kritika tanára, a Magyar Színház dramaturgia és rendezője, a Kamaraszínház vezetője. 1947–62 között az ELTE-n tanított. 1952-ben elnyerte az Irodalomtudományok doktora fokozatot (MÉL 1981, 69–70.).

⁹¹⁸ Módi Mihály (Szind, 1891–Győr, 1972) egyetemi tanár. 1935-től a szegedi Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem magántanára. 1936-ban a budapesti gyakorlógimnáziumba került, majd 1943-ban a kolozsvári egyetemre került. 1949-ben

Magda⁹¹⁹, Benedek István.⁹²⁰ Az 1947. márc. 1-jén megtartott kari ülés jegyzéke szerint László Gyulának (és más tanároknak, pl. Entz Gézának) nincs szemináriumi helyisége.⁹²¹ Az egyetemi iratok szerint 1947 tavaszán Lászlónak az egyetemen sem volt saját szobája.⁹²² Az 1948–49-es tanévre vonatkozóan arról értesülünk, hogy a „Bevezetés a régészetbe” címmel meghirdetett óráját sokan látogatták.⁹²³ 1949-ben pedig részt vett az egyetem által szervezett „kiszállásokon” és kirándulásokon.⁹²⁴

Az 1945 májusában megszüntetett Ferenc József Tudományegyetem egykori tanársegédje, **Dr. Kós Károly** szintén a Bolyai egyetemen folytatta pályáját. A levéltári iratanyagok szerint a Régészeti és Őstörténeti Tanszéken 1946-ban László Gyula helyettes tanársegédje volt.⁹²⁵ A néprajz irányában mindinkább elköteleződött Kós Károly azonban nem mindig végezte kielégítően a régészeti tanszéken rá bízott feladatokat. Erről László Gyula kézzel írt jelentése tanúskodik 1946-ból: „*Dr. Kós Károly helyettes tanársegéd tanszéki működése ki nem elégítő, a kapott feladatokat vagy rendetlenül, vagy sehogysem végzi. Tudomásom van arról, hogy a néprajzi dolgozata elkészült és az jó. Kvár, 1946. V. 31. László Gyula*”⁹²⁶ A régészet iránt tanúsított felületessége csakis a néprajzi feladatok előtérbe helyezésével magyarázható, hiszen 1946-ban Kós Károly arról nyilatkozott, hogy egyetemi tanársegédi állásán kívül „*semmi féle iskolában vagy másutt állása nincs, tanársegédi állása az egyetlen*”.⁹²⁷ Egy 1947. augusztus 5-én Nagyenyeden kelt

távoznia kellett Kolozsvárról, évek múltán, 1952-ben kapott állást az ÉDÁSZ könyvtárában. https://www.gyorikonyvtar.hu/gyel/index.php/M%C3%B3di_Mih%C3%A1ly. Letöltés ideje: 2019.09.19.

⁹¹⁹ Szabó Dezsőné Kispál Magda (Szatmárnémeti, 1910–Hága, 1984) nyelvész. 1941-től 1948-ig tanított a kolozsvári egyetemen, 1948-tól nyugdíjazásáig (1974) a budapesti egyetem finnugor tanszékén oktatott. Főleg finn és obi-ugor témákkal foglalkozott (MÉL 1994, 481.).

⁹²⁰ Benedek István (Budapest, 1915–Velence, Olaszország, 1996) magyar orvos, író, művelődés-történész, polihisztor. Benedek Elek unokája, Benedek Marcell fia. 1945–47-ben a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen tanított pszichológiát. Utána visszatért Budapestre, ahol 1948-ban az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet főorvosává nevezték ki, 1951-ben elmeorvosi szakvizsgát is tett, majd praktizálni kezdett. A későbbi években szakíróként, lexikonszerkesztőként, szépíróként dolgozott, és számos értékes televíziós műsor elkészítése fűződik a nevéhez. <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/y.htm#BenedekIstv%C3%A1n>. Letöltés ideje: 2019.09.23.

⁹²¹ KmROL Fond 1363, inv. 1476. Dos.122.38.

⁹²² KmROL Fond 1363, inv. 1476. Dos.122. 165.

⁹²³ KmROL Fond 1363, inv. 1476. Dos.124.

⁹²⁴ KmROL Fond 1363, inv. 1476. Dos.125. 177/1949.

⁹²⁵ KmROL Fond 1363, inv. 1476. Dos. 4.74.

⁹²⁶ KmROL Fond 1363, inv. 1476. Dos. 119. 357.

⁹²⁷ KmROL Fond 1363, inv. 1476. Dos. 119. 316.

levelében Erdély „leghíresebb bortermő vidékeit” járta be, és az ott szerzett néprajzi-muzeális tapasztalatairól lelkesen számolt be Lászlónak:⁹²⁸ „*Eddigelé Aranyosszék, Küküllőköz, Küküllőmente, Hegyalja és Enyed-vidékét jártam be, s úgy látszik Erdély leghíresebb bortermő vidékei megcsinálják a maguk tájmúzeumait. Holnap Dévára utazom, éppen ideje, hogy már vizet is igyam. Onnan Vajdahunyadra megyek, hol (a közeli) hosszabb időt töltök s onnan jövök aztán haza. Éppen ideje, hogy otthon egy kis nyugodt légkörben letisztuljon az a rengeteg benyomás és ismeret, mit 3 hetes csellengésem alatt fölszedtem. Rengeteg új helységet és embert ismertem meg, eltelítve a sok egyéb adattal, melyet egy addig csak könyvből ismert területen szerezhetsz az ember...*” Kós Károly neve az 1949-es tanévben az egyetem által szervezett tudományos kiszállások és kirándulások résztvevői között is szerepelt.⁹²⁹

A kolozsvári Bolyai egyetemen László Gyula tanítványa, majd tanársegédje Ferenczi Sándor fia, **Ferenczi István** volt.⁹³⁰ Ferenczi a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetemen kezdte meg tanulmányait, majd a Bolyai egyetemen szerzett történelem–földrajz szakos tanári képesítést. Bölcsészdoktori oklevelét 1949-ben védte meg „Régészeti adatok Kolozsvár és környéke ember- és településföldrajzához” címmel.⁹³¹ A Bolyai Tudományegyetemre vonatkozó levéltári iratok között Ferenczi Istvánra vonatkozó dokumentumok is találhatóak. Ezekből megtudhatjuk, hogy 1947 márciusában Ferenczi István IV. éves történelem–földrajz–régészet szakos egyetemi hallgató volt.⁹³² Egy 1949-es, a Rektori Hivatal által írt levélből pedig arról értesülhetünk, hogy az egyetem által szervezett „tudományos kiszállásokon és kirándulásokon” is részt vett. A résztvevők között László Gyula, Kós Károly és Entz Géza is szerepelt.⁹³³

A kolozsvári Bolyai egyetem levéltári iratanyagában két ismerős névvel is találkozunk. **Duka Péter** I. oszt. műszaki altiszt és **Keresztes Gyula** laboráns a háború befejezése és a román impériumváltás után is megmaradhattak állásukban.⁹³⁴

⁹²⁸ A levél László Gyula családi hagyatékában található.

⁹²⁹ KmROL Fond 1363, inv. 1476. Dos.125.177/1949.

⁹³⁰ MMACS 2002, 268–269.

⁹³¹ MMACS 2002, 268.

⁹³² KmROL Fond 1363, inv. 1476. Dos.122.134.

⁹³³ KmROL Fond 1363, inv. 1476. Dos.125. 177/1949.

⁹³⁴ KmROL Fond 1363, inv. 1476. Dos. 119. 362.

László Gyula ebben az időszakban szinte alig jutott ásatásokhoz,⁹³⁵ tudományos munkáinak száma is csökkent, amit nem csak időhiány okozott, hanem megfelelő könyvtár sem állt rendelkezésére. Ekkor is sikerült azonban maradandót alkotnia. Figyelme elsősorban a magyar ősvallás felé terelődött: 1945-ben jelent meg a szatmári kocsistörténetről írt dolgozata, amelyben a honfoglaló magyarok lovastemetkezéseinek nyomát vélte felfedezni,⁹³⁶ 1947-ben pedig a lovasnomádok ősvallásáról közölt egy összefoglaló tanulmányt,⁹³⁷ majd ugyanabban az évben a magyarszentpáli pillérfő asszonyalakját elemezte.⁹³⁸ Ekkor kezdte meg a Szent László-legenda kereszténység előtti rétegének feltárását is.⁹³⁹ Múzeumi tárlatrendezésekben sem volt hiány: 1947-ben a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum kiállítását rendezte,⁹⁴⁰ 1948. május elején pedig az EME vezetősége kérte fel, hogy régészeti, történeti, művészeti és néprajzi tárainak korszerűsítésére tervezetet készítsen.⁹⁴¹ Székely származásúként László továbbra is szívügyének tekintette a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum sorsát, és tevékenységét figyelemmel kísérte. 1945 júliusában újságcikkben írta meg az 1945 márciusában a zalaegerszegi pályaudvaron megsemmisült székely kincsek történetét.⁹⁴² Célja ezzel többek között az volt, hogy az akkori múzeumigazgatót, Herepei Jánost felmentse a múzeumi vagyon megsemmisülése miatti felelősségre vonás alól. Ismertetése szerint a Székely Nemzeti Múzeum – amelynek „*hivatása, hogy felderítse a Székelyföld múltját, és a székely nép életét, s egybegyűjtse tárgyi emlékeit*” – magánalapítványként jött létre, majd gyűjteményét három székely megye gyarapította.⁹⁴³ Igazgatói, köztük Herepei János, a Székelyföldön túl is becsületet szerzett a múzeumnak, amelynek önállóságát a magyar és a román állam is tiszteletben tartotta. Mint László Gyula írta, 1944 őszén, a front közeledése miatt, minisztériumi rendelet alapján indították az ország belsejébe a múzeum válogatott

⁹³⁵ Egy kisebb ásatást ekkoriban László Gyula Magyarpalatkán (Kolozs megye) végzett. 1948-ban a kolozsvári Kövespadon, a Kalevala utcában került elő honfoglalás kori temető, amit László Gyula 1949 áprilisában kezdett meg feltárni, de hamarosan be kellett fejeznie. Balassa–László 2001, 60.; Gáll 2013, 259.; Gáll et al. 2017, 79.

⁹³⁶ László 1945b, 219–248.

⁹³⁷ László 1947, 63–105.

⁹³⁸ László 1947.

⁹³⁹ László 1995, 35.

⁹⁴⁰ Balassa–László 2001, 80.

⁹⁴¹ Az EME Régiségtárának levele, 1948. május 4. A levél László Gyula családi hagyatékában található.

⁹⁴² László Gyula: A Székely Nemzeti Múzeum regénye. *Világosság*, 1945. július 1. 4.

⁹⁴³ A Székely Nemzeti Múzeum történetének összefoglalását ld. Boér 2008.

anyagát, az anyagot szállító vonat viszont az egyik lószeres kocsit ért találat miatt 1945. március 29-én a zalaegerszegi vasútállomáson megsemmisült. A cikkből megtudhatjuk, hogy a múzeum válogatott anyagát 1944 szeptemberében Kolozsvárott Kelemen Lajos, Roska Márton és az EME tiltakozása ellenére,⁹⁴⁴ „felsőbb parancsra” szállították a keszthelyi Balaton Múzeumba.⁹⁴⁵ A felelősök keresése helyett László Gyula cikkét előremutató gondolatokkal zárta: bár a székely kincsek megsemmisülése nagy veszteség, de az elpusztult gyűjtemény legértékesebb része tudományosan már fel volt dolgozva, és közzé volt téve, így a tudomány számára nem veszett el. Utalt arra is, hogy Székelyföld még jórészt feltáratlan terület, „*így a régészeknek újra kézbe kell venni a csákányt és az ásót (...) Hivatott fiatal szakemberek kellene a múzeumba, és az épen maradt sepsiszentgyörgyi épületben a föld, a munka, és a nép múzeumát kell megteremteni.*”

László Gyula a háború után is tartotta a kapcsolatot Székely Zoltánnal, aki időközben a sepsiszentgyörgyi múzeum igazgató öre lett. A László Gyula családi hagyatékában található Székely-levelek között egy levelet őriznek ebből az időszakból. Az 1947 márciusában kelt levélben Székely többek között saját tudományos terveiről (ásatások, kiadványok) írt Lászlónak:⁹⁴⁶ „*A csomafájai ásatást ha lehetne az ETI útján adassuk ki. A táblákat megcsinálom, a rajzokat kellene, hogy Méri Pista megcsinálja. Kós Karcsi a fűle botját se mozdítja. Az idejű ásatási programom a következő: a húsvéti vakáción Barátoson ásatok a diákokkal, majd Oltszemen a nyáron, egy újabb telep került elő Sepsiszentgyörgyön hullámvonalas kerámiával, amit meg szeretnék oldani. A nyáron meg az énlaki castrumot akarom megásni a keresztúri, udvarhelyi diákokkal. Ez nagy, de szép feladat lesz. Remélem az eredmény ki fog elégíteni. Anyagi támogatást a múzeumtól nem igen várhatok, mert nincs pénz. Alföldi esetleg (?) – gondolom – ki is adná. A kedvem egyáltalán nem ment el a dologtól, s minél nehezebb, annál nagyobb erővel fogok hozzá.*”

⁹⁴⁴ Székely Zoltán, aki a sepsiszentgyörgyi múzeum anyagát kísérte, emlékirataiban másként emlékezett erre: „*itt van Dr. Vargha László Budapestről, mint miniszteri biztos, hogy Keszthelyre szállítsa a múzeum anyagát. Árvayval mindketten tiltakoztunk az elszállítás miatt, hiába kerestük fel a kolozsváriakat, a könyvtár főigazgatóját, Kelemen Lajost, Roska Márton is a vállát vonogatta, senki se avatkozott be.*” (Székely 1993, Kézirat). Az adatot Székely Zsoltnak köszönöm.

⁹⁴⁵ Az eseményekről ld. még: Boér 2004, 37–132.

⁹⁴⁶ A levelet ld. jelen disszertáció Források c. fejezet 49. sz. alatt.

László Gyula egyetemi, oktatói tevékenységével összhangban részt vállalt a Móricz Zsigmond Kollégium létrehozásában is, ami a továbbtanulni szándékozó vidéki magyar fiatalok elhelyezését szolgálta. Az új kollégiumra nagy szükség volt, hiszen a Ferdinánd Egyetem diákotthonaiban a magyar fiatalok csak másodsorban kaphattak helyet, vagy ha be is jutottak, a román fiatalok között szétszórva helyezték el őket. A Kós Károly vezetésével felújított kollégium új otthonát 1946. november 30-án avatták fel Kolozsváron, Mátyás király szülőházában. A megnyitón László Gyula, a Móricz Zsigmond Kollégium „tanárelnöke”, a szemináriumok tematikájának kidolgozója példaként Mátyás királyt, Bolyai Jánost, és Móricz Zsigmondot állította a kollégisták elé. *„Kötelességet ró e három név azokra, akik igézetük alatt vállalták a munkát: Mátyásé, az igazságosé, Bolyaié, aki semmiből teremtett új világot, s világossága holta után is fénnel áramlik a tudomány világában és Móricz Zsigmondé, aki életével és a földműves szegény magyar életnek s igazi valójának megmutatásával egyúttal életünk célját vetítette elénk.”*⁹⁴⁷

Az erdélyi magyar értelmiség nemcsak a Móricz Zsigmond kollégiumot indította útjára, hanem további népkollégiumokat is alapított. Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) első 25 személyes népkollégiuma a kolozsvári származású író, Szabó Dezső nevét vette fel. Az eseményről a *Falvak népe* c. újságban László Gyula is beszámolt.⁹⁴⁸ A cikk szerint az EMKE minden iskolavárosban tervezte a szegény falusi és munkásgyermek számára a népkollégiumok felállítását, amelynek fő célja a magyar értelmiség kinevelése volt. A nevelő munkát a kollégium fenntartásából alakult iskolatanács (Kolozsváron az üzemek, a Magyar Népi Szövetség [MNSZ] és az egyházak) ellenőrizte.

László Gyula tudományos, közéleti és képzőművészeti tárgyú újságcikkei (*31. kép*),⁹⁴⁹ előadásai mellett a romániai magyarság művelődési és politikai szervezetének, a Kurkó Gyárfás⁹⁵⁰ által vezetett MNSZ-nek is segítette munkáját. Az

⁹⁴⁷ *Világosság*, 1946. december 4.

⁹⁴⁸ *Falvak Népe*, 1946. december 15.

⁹⁴⁹ Nagy sikert aratott pl. az „Édes öcsém” című sorozata (1945–1947 között) a *Falvak Népe*-ben, ahol közérthető módon írt a régészek munkájáról és az általuk megelevenedő történelmi korszakok kultúrájáról, mindennapi életéről.

⁹⁵⁰ Kurkó Gyárfás (Csíkszentdomokos, 1909–Brassó, 1983) regényíró, publicista, politikus. 1944 őszén Brassóban megalapította a *Népi Egység* című napilapot, amelynek 1947-ig főszerkesztője is volt. 1944 októberében újjászervezte a MADOSZ-t Magyar Népi Szövetség (MNSZ) néven; amelynek első elnöke lett. Ebben a tisztségében az anyanyelvű iskolahálózat

1944 őszén alakult baloldali elkötelezettségű szervezet vezetőségével és holdudvarával szinte kivétel nélkül baráti viszonyt ápolt, szimpatizánsként⁹⁵¹ több rendezvényen, vidéki gyűlésen és újságcikkben kampányolt mellettük, illetve saját maga rajzolta képekkel és választási plakátokkal is népszerűsítette az MNSZ-t (32. kép).⁹⁵²

A képzőművészethez is visszatért, amiről így vallott: „*Kolozsvár nagy élménye volt, hogy vagy 10-12 évi szünet után ismét elkezdtem festeni-rajzolni, s attól fogva tudományos és képzőművészeti munkásságom egymás mellett bontakozott ki. Azelőtt ugyanis hosszabb ideig – régészéletem inaséveiben-- nem rajzoltam, nem festettem.*”⁹⁵³ Bár László Gyula életének egyik nehéz, embert próbáló időszakát élte meg a II. világháború utáni években, mégis be tudott illeszkedni az újraszerveződő kolozsvári társadalmi életbe, sőt saját lelki békéjét is meglegelte. Megfogalmazása szerint „*ismét otthon éreztem magamat »Tündérorszáiban«, mert, hogy nekem valóban az volt: ott békültem ki magammal és a sorssal.*”⁹⁵⁴

és művelődési intézmények érdekében lépett fel. 1946-ban a választások után a magyar parlamenti csoport vezérszónoka lett. 1946 decemberében a román parlament elé terjesztette az MNSZ kongresszusán megszavazott nemzetiségi törvénytervezetet, amely a kollektív nemzetiségi jogokat biztosította volna, de az előterjesztés válasz nélkül maradt. 1947 nyarán tiltakozott a magyar gazdasági szövetkezetek államosítása ellen. 1949-ben koholt vádak alapján letartóztatták, és Márton Áronnal, illetve az MNSZ más vezetőivel együtt koncepció perben 10 év börtönre és 25 év kényszermunkára ítélték.

<http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/k2.htm#Kurk%C3%B3Gy%C3%A1rf%C3%A1s>.

Letöltés ideje: 2019.09.19.

⁹⁵¹ László Gyula saját elmondása szerint az MNSZ-nek soha nem volt tagja, elhidegülése a párttól pedig akkor kezdődött, amikor az egyik gyűlésen azt kezdték el megvitatni, hogy Kolozsvárott milyen módon lehetne a románságot többségbe juttatni. Erről ld.: László 1995, 35–36; Balassa–László 2001, 77.

⁹⁵² Erről ld. bővebben: Balassa–László 2001, 77–82.

⁹⁵³ Részlet az *Ónody Éva beszélgetése László Gyulával (hosszabb változat)* című dokumentumból, 1993. II. 7. A dokumentum László Gyula családi hagyatékában található.

⁹⁵⁴ Részlet László Gyula Balassa Ivánnak írt leveléből, 1989. december 21. A levél László Gyula családi hagyatékában található.

6. László Gyula távozása Kolozsvárról

A „Tündérorszáiban” berendezkedő román hatalom azonban 1949-ben elérkezettnek látta az időt, hogy a magyarellenes, totális kommunista diktatúrát megvalósítsa. A kolozsvári magyar értelmiségi vezetők elleni leszámolás és bebörtönzés előtt röviddel, 1949 februárjában László Gyula levelet kapott Tolnai Gábortól⁹⁵⁵, a magyar kultuszminisztérium Felsőoktatási és Tudományos Ügyosztálya vezetőjétől: „*arra kérnélek, sürgősen gyere fel Pestre (...) Különbőféle tudományos tervek merültek fel veled kapcsolatban, s meg kellene ezeket beszélnünk.*”⁹⁵⁶ A megbeszélés után 1949 márciusában Tolnai Gábor levélben kereste meg Balogh Edgárt, a Bolyai Egyetem rektorát:

„*Kedves Barátom!*”⁹⁵⁷

A magyar kultúrpolitika átszervezése során az elmúlt fél évben hajtottuk végre felsőoktatásunk reformját. Most kerül sor tudományos intézményeink és múzeumaink újjászervezésére. Múzeumaink közül legrosszabb viszonyok között az Országos Magyar Történeti Múzeum van, éppen az az intézmény, amelynek talán legfontosabb feladatai volnának tömegeink felé.

Az Országos Magyar Történeti Múzeum átszervezésénél nélkülözhetetlen szükségünk van László Gyulára. Őt szeretnénk kinevezni főigazgatóvá. (Azt is ide írom, hogy a pesti egyetem bölcsészeti karán az egyik régészeti tanszékre is őt akarjuk kinevezni.) Főlegesen éppen Neked beszélnem László Gyula képességeiről. Hazajövetelét különösképpen sürgeti az a körülmény, hogy Alföldi András Svájcba disszidált, Fettich Nándort pedig eltávolítottuk. A fenti okok miatt kértem meg Lászlót levélileg, hogy utazzék fel hozzám megbeszélni a vele kapcsolatos terveket. Tudom, hogy László Gyulának Romániából való távozása igen érzékenyen érinti a Román Népköztársaság

⁹⁵⁵ Tolnai Gábor (Kunszentmiklós, 1910–Budapest, 1990) irodalomtörténész, esszéíró, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1934-től az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, 1946–47 között főigazgatója. 1948–49 között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban az egyetemi és tudományos főosztály élén működött. 1949–50 között római követ. 1953–1980 között az ELTE régi magyar irodalomtörténeti tanszékének vezetője. <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/t-ty-780F8/tolnai-gabor-782A6/>. Letöltés ideje: 2019.09.19.

⁹⁵⁶ Tolnai Gábor levele László Gyulához, 1949. február 18. A levél László Gyula családi hagyatékában található.

⁹⁵⁷ Tolnai Gábor levele Balogh Edgárhoz. Bp., 1949. március 25. A dokumentum László Gyula családi hagyatékában található.

magyar tudományosságát. Éppen ezért mérlegelve, hogy mind Magyarországon, mind pedig Romániában komoly szükség van munkásságára, a következőkben állapotunk meg vele:

1. Rövid időn belül megjelenik a pesti egyetem bölcsészeti karához szóló nyilvános rendes tanári kinevezése a »Népvándorlás és az első Magyar századok régészete« című katedrára. Ezzel egyidőben a Bolyai Egyetem tanévének befejeztéig szabadságot kap, szerződésének eleget tehessen.
2. A tanév végeztével Magyarországra jön, és a katedra mellett átveszi az Országos Magyar Történelmi Múzeum vezetését.
3. Romániában való működését a következőképpen képzeljük el: Mérlegelve a két népi demokrácia szoros kapcsolatait és a káderhiányból következő helyzetet, beleegyezőnk abba, hogy évente a két egyetemi félév közül a tavaszi a Bolyai Egyetemen adjon elő, mint szerződéses magyar állampolgárságú egyetemi tanár. Ebben a kérdésben persze nektek kell határoznotok.

Szeretném, ha kivihető volna, hogy a Román Népköztársaság, ugyan olyan engedményt tenne, mint a Magyar kultusz-kormány, tehát László Gyula további szerződésben maradna a Bolyai Egyetemmel, és ezzel egyidőben az őszi egyetemi félévre szabadságot kérne, hogy itteni feladatait elláthassa. Tudjuk, hogy nehéz feladat ez a kettős munkavállalás, azonban bízva László Gyula remek munkabírázásában, nem kétséges, hogy mindkét feladatát el tudja látni mindaddig, míg helyére megfelelő régész szakembert találtok.

Nagyon kérek, hogy a László Gyulával kapcsolatos álláspontunkat ne értelmezzétek úgy, mintha ezzel a Bolyai egyetemet és ezen keresztül a romániai magyar művelődést meg akarnánk rövidíteni. Itt is és nálatok is nagyok és fontosak a feladatok. A Románia és Magyarország közötti kultúregyezménybe szépen beleilleszthető volna, hogyha egy kiváló régész itt is és nálatok is szolgálja a közös ügyeket.”

A levélben megfogalmazott tervek szerint László Gyulát a budapesti egyetemen a Népvándorlás és az első magyar századok régészete tanszékre nyilvános rendes tanárnak akarták kinevezni, majd szabadságot szándékoztak, hogy a Bolyai Egyetemen befejezhesse az 1948/49-es tanévet. Ezután a tavaszi féléveket szerződéssel, magyar állampolgárként a Bolyai Egyetemen töltötte volna.

Kolozsvárott helyetteseként László Gyula Székely Zoltánt, a sepsiszentgyörgyi múzeum igazgatóját és/vagy Szabó György kolozsvári régészt, klasszika-filológust nevezte meg.⁹⁵⁸

„Pro Memoria a Bolyai Egyetem régészeti tanszékének 1948-49. évben történő ellátása ügyében.

1. *Amennyiben a nyáron a Horea úti épület átalakítása megkezdődik, kérem a Gál Kálmán igazgató elvtársnak átadott tervek szerint kettéosztani szobámat. Más megoldást nem szeretnék. (A szobának a pályaudvar felőli részéről kell levágni egy balkonnnyi zélességű új szobát, amelynek bejárata az 59. sz. kis szobából nyílnék, nem az enyémből. Sem én nem akarok átjárni máson, se pedig más ne zavarjon járkálással!)*
2. *A régészeti tanszéknek két helyen is kell dolgoznia, az Egyetemen és a Múzeumban. Eddig Ferenczi dr. tanársegéddel úgy osztottuk meg tartózkodásunkat, hogy ő a múzeumban, én pedig az egyetemen voltam, hogy mindkét helyen legyen állandóan valaki. Ez az állapot engemet az egyetemhez láncolt, ami akadályozta munkámat, amely mindkét helyen egyenlő intenzitással kellett volna folyék. Erre való tekintettel, tovább figyelembe véve, hogy a Babeş egyetem régészeti tanszékén 4 kinevezett kolléga dolgozik (prof., adjunktus, tanársegéd, gyakornok+ még az ókori történelmet helyettesítő adjunktus is régész) kértem egy gyakornoki állást, hogy én felszabaduljak az állandó egyetemen való tartózkodástól, s mindig ott lehessenek, ahová munkám köt. Az állásra Kiss Anikó III. éves hallgatót terjesztettem fel, aki ez évben két tudományos dolgozatot is készített, amelynek egyikét az Évkönyvben való közlésre adtam be, s azonkívül is a közösségi munkában is kitűnt, mert ő és csoportja kapta elsőnek az Ifjúmunkásszövetség vörös zászlóját. Egyebekben eddig a gyakornoki teendőket díjtalanul látta el.*
3. *A magam ügyei:*
 - a) *Feltétlenül kérek októberre egy ki- és visszautazási vízumot, hogy a tanévet megkezdhessem, s hogy az RNK Tudományos Akadémiájától rám bízott*

⁹⁵⁸ László Gyula: *Pro memoria. A Bolyai Egyetem régészeti tanszékének 1948/49. évben történő ellátása ügyében.* Kolozsvár, 1949. július 18. A dokumentum a családi hagyatékban található.

ásatást elvégezhessem. Igen fontos ez utóbbi a két ország közti tudományos kapcsolatok kifejlesztése szempontjából.

b) Az első félév jelentős részét valószínűleg nem itt tölténém, s ezért kérem fizetésem terhére (amelyből 3000 lejt kérek számomra tartalékolni lakás stb. fizetésére), amíg nem vagyok itt dr. Székely Zoltán sepsiszentgyörgyi múzeumőr elvtárs meghívását helyettesként, aki két főkollégiumot tartana helyettem, s ezekből félévkor vizsgáztatna is (vö. alább), a szemináriumot vagy ő, vagy Ferenczi dr. tanársegéd tartaná a múzeum anyagának ismertetésével és feldolgozásával.

Ha Székely Zoltán meghívása nehézségekbe ütköznék, kérem felkérni dr. Szabó György professzor elvtársat helyettesítésemre. Talán ez lenne a jobbik megoldás. Ő régészetből doktorált és sokáig dolgozott a múzeumban Roska dr. mellett, azonkívül helyben van, tehát könnyebben megoldhatja a dolgokat. Távolabbi célként felmerülhetne, hogy később ő vegye át a régészeti katedrát is. Vele nem beszélhettem még személyesen, mert írás közben jutott eszembe helyettesítésemnek ez a legegyszerűbb megoldása. A klasszika filológiát egyre kevesebb hallgató látogatja, s így úgy gondolom, nem ütköznék nehézségbe számára ez a néhány hónapos helyettesítés.

c) A jövő évben a következő főkollégiumot hirdetem:

- VI. Az ősközösség régészete
- VII. A népvándorlás régészete (ezt irodalomszakosoknak is)
- VIII. Régészeti múzeumtan
- IX. Szemináriumi gyakorlatok
- X. Megbeszélés

Ezek közül helyettesem az ősközösség régészete c. kollégium bevezetőjeként előadhatná Erdély, vagy a Székelyföld őskorát, múzeumi szemléltetéssel, a Népvándorlás régészetéhez pedig bevezetesként Erdély a rómaiak korában. Mind Székely Zoltán, mind pedig Szabó György kitűnően el tudná látni. A múzeumtan és szemináriumi gyakorlatok a múzeum anyagának pontos megismerésére törekednék, főként az eddigi feldolgozások alapos ismertetésével és átértékelésével. Erre is kiváló

mindkét kolléga és segítségükre lehet a nagyon lelkiismeretes Ferenczi dr. tanársegéd is.

Mindez csak anyagismertetés lenne két kollégiumhoz, nem szeretném azonban, ha a lényeg tárgyalásába bocsájtkoznának, mert az igen bonyolult munka, s magam – akinek 15 éve ez a mesterségem – is csak kerülőkkel – s bevallom sok zsákutcákkal – tudok közelebb férkőzni az egykori valóság dialektikus értelmezéséhez. Kolozsvár, 1949.VII. 18.”

A politikai történések azonban mindezt megakadályozták. 1949-ben minisztériumi rendeletben megtiltották az idegen állampolgárságú tanárok alkalmazását a román felsőoktatásban.⁹⁵⁹ A rendelet hatályba lépése után a Bolyai Egyetemen magyar állampolgársággal rendelkező tanárokat többé nem foglalkoztattak.⁹⁶⁰ Budapesten 1945 után a kommunista hatalom kézi vezérlésével megkezdődtek az első koncepciós perek. Mint utóbb kiderült, a Rajk-per nyomozati anyagában László Gyula neve is szerepelt, és „nemzeti beállítottságúként”, illetve a kijevi út miatt „németbarátként” jellemezve, ellenfelei megakadályozták, hogy a neki ígért egyetemi katedrát, illetve az Országos Magyar Történeti Múzeum (MNM) főigazgatói posztját elfoglalhassa.⁹⁶¹ Ekkorra már pártfogóját és barátját, Ortutay Gyulát is menesztették a vallás- és közoktatásügyi tárca éléről, és az új vezetés nemcsak a minisztériumot, hanem az alá tartozó intézményeket is a saját embereivel töltötte meg. László Gyula 1949 nyarán,⁹⁶² visszatérve Budapestre, néhány hónapon át megbízásos munkákból (pl. kiállításrendezés) tartotta el családját, míg 1949 végén Ortutay Gyula hívására beosztott régészeti előadóként a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjához (MMOK) került.⁹⁶³ Óraadóként 1950-től alkalmazták a budapesti egyetemen. Ezt közvetve Fülep Ferencnek,⁹⁶⁴ a Budapesti Történeti

⁹⁵⁹ Balassa–László 2001, 88.; Lázok–Vincze 1998, 43.

⁹⁶⁰ Az oktatás átszervezése jó alkalmat nyújtott Bukarestnek arra, hogy az addig csupán kényszeredetten megtűrt magyar állampolgárságú professzorok jó részétől megszabaduljanak. Mivel mindig egy-egy tanévre szerződötték a tanárokat, 1948 nyarán nagyobb részükkel nem kötöttek újabb szerződést (Lázok–Vincze 1998, 43.).

⁹⁶¹ Balassa–László 2001, 88.; Benkő 2012, 74.

⁹⁶² Lázok–Vincze 1998, 43.

⁹⁶³ Mesterházy 1993, 281–282.; Balassa–László 2001, 89–98.; Benkő 2012, 74.

⁹⁶⁴ Fülep Ferenc (Szerencs, 1919–Páty, 1986) klasszika-archeológus, muzeológus, régész, a történelemtudomány doktora. 1946-ban a Debreceni Tudományegyetemen szerzett régészetből oklevelet és egyetemi doktori diplomát. 1946-ban a debreceni egyetem Régészeti Intézetében volt gyakornok. 1947-től 1949-ig a Székesfehérvári Múzeum vezetője. Ezután Budapestre került a Közgyűjtemények Országos Felügyelőségéhez, majd a Magyar

Múzeum akkori igazgató helyettesének is „köszönhette”, aki az Oktatási Minisztérium Személyzeti Főosztályának 1953 augusztusában írt jelentésében leszögezte, hogy bár nem tartja László Gyulát „*marxista szempontból megbízhatónak (...) jelenleg nincs más, akivel az egyetemi oktatást, mostani nem megfelelő helyzetéből ki tudná mozdítani.*”⁹⁶⁵ (...) László Gyula 1950-től kezdve a Múzeumi Központban dolgozott és mint megbízott előadó adott elő az egyetemen. Szakmailag egyik legjobban képzett tehetséges archeologus, a magyar honfoglaláskori régészetben, aki sok szellemességgel és tudományos alkotóképességgel rendelkezik. Kitűnő előadó, aki nagyon szeret és tud is a fiatalokkal bánni, szakmai nevelésükkel szívesen és komolyan foglalkozik. Hibája, hogy elbizakodott, magát túlságosan sokra értékeli, és saját magát a legkomolyabb marxista régésznek tarja. Azonban véleményem szerint ideológiailag teljesen képzetlen, és nem is tanul. Egyik nagy monografiájában, amelyet az Akadémia most ad ki, olyan elemi politikai hibákat vétett, amelyekből megállapítható, hogy a marxizmus alapelemeivel sincs tisztában, sőt, idealista nézeteket vall. Tudományos módszere éppen ezért komoly vitákra ad alkalmat. Eléggye egyoldalú, az egyetemen az általa nevelt fiatalokat főképpen az avar temetők elemzésére irányította. A magyar középkorhoz, közelebbről az Árpád korhoz sem sokat ért, a történeti forrásokban nem járatos, és ez a körülmény jelenlegi beosztásában (most az Országos Történeti Múzeum magyar középkori osztályának a vezetője) is erősen kiütözik. Ezen a szakterületen jelenleg az egyetlen szakember, s így a fent elmondottak ellenére sem látok mást, akivel az egyetemi oktatást, mostani nem megfelelő helyzetéből ki tudnánk mozdítani.”

1952-ben László Gyula az MNM újonnan alakult Középkori Osztályának vezetője lett, 1957-től pedig nyugállományba vonulásáig az ELTE tanszékvezető egyetemi tanára tisztséget töltötte be (33. kép).⁹⁶⁶

* _ *

László Gyula még 40 éves sem volt, amikor már negyedszer kellett „menekültként”⁹⁶⁷ elhagynia Erdélyt, és új életet kezdenie. Ha Erdélyben marad,

Tudományos Akadémiához. 1951-ben a Budapesti Történeti Múzeum főigazgató-helyettesévé nevezték ki. 1956-tól haláláig a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója (MMACS 2002, 293.).

⁹⁶⁵ A dokumentum László Gyula családi hagyatékában található.

⁹⁶⁶ MMACS 2002, 550.

⁹⁶⁷ Balassa–László 2001, 88.

valószínűleg őt is bebörtönzik, ahogy tették ezt barátaival, pl. Csögör Lajossal, a Bolyai Egyetem rektorával, Balogh Edgár íróval, és az MNSZ vezetőjével, Kurkó Gyárfással.⁹⁶⁸ László Gyula azonban, annak ellenére, hogy soha nem lett kiszolgálója a kommunista rezsimnek, tehetsége és kiemelkedő szakmai tudása révén mégis megtudott maradni a tudományban, ahol hamarosan a legmagasabb szintre jutott: nemcsak az egyetemi hallgatókkal szeretettette meg a régészetet, hanem népszerűsítő előadásai, könyvei révén az egész magyarsággal. A kolozsvári régészeti iskola részben általa hagyományozódott tovább és a mai napig meghatározza a magyar régészet arculatát.

⁹⁶⁸ Lázok–Vincze 1998, 44.

7. Összegzés

A Pósta Béla nevével fémjelzett kolozsvári régészeti iskola a második bécsi döntés után ott folytatta tevékenységét, ahol a nagy előd 1919-es halála és a trianoni döntés után abbamaradt. A folytonosságot az alapító egykori tanítványa, Roska Márton személye biztosította. Vezetésével a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Régész Tanszéke, illetve az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának munkatársai eredményesen kapcsolták vissza az erdélyi részek tudományos életét a Kárpát-medence természetes egységébe. A rövid, mintegy négyéves időszak a világháború kiteljesedése ellenére is jelentős eredményeket hozott a magyar régésztudomány számára. A kutatásokban főként a nemzeti szempontból releváns témákra fókuszáltak, amelyekben László Gyula vezetésével fontos feladatot vállalt az ETI Régészeti Szakosztálya is. Elsősorban Erdély magyar emlékeit, a vele kapcsolatos sztyepei kultúra Kárpát-medencei régészeti műveltségét és az ún. dákoromán kontinuitás kérdését vizsgálták. Az eredmények alapján hiteles adatokkal tudták cáfolni a román uralom alatti áltudományos teóriákat is. Roska és munkatársai porolissumi kutatásaikkal tudományos megalapozottsággal döntöttek meg a dákorómai–román kontinuitás elméletét, míg László Gyula Kolozsvár-Zápolya utcai ásatásai a honfoglaló magyarok korai erdélyi jelenlétére világítottak rá. Bár személyiségüket tekintve éles volt a különbség a két tudós, a pragmatikusabb, tekintélyelvűbb Roska Márton és a szárnyalóbb szellemű, képzőművész beállítottságú László Gyula között, a köztük lévő személyes ellentétek dacára mindketten képesek lettek volna arra, hogy Pósta Béla szellemiségében iskolát teremtsenek Erdélyben. Roska II. világháború alatti munkásságában a 10. századra datálható anyagi kultúra széles körű elemzése során a korszak nemzetközileg is legismertebb honfoglalás kori kutatója, Fettich Nándor által képviselt régészeti irányt követte,⁹⁶⁹ míg László Gyula népiségtörténeti szemléletmódjával, temetőelemzési módszerével, a néprajz eredményeinek felhasználásával akarva-akaratlanul a Pósta-féle felfogás egy másik, nem kevésbé fontos fonalát szőtte tovább.⁹⁷⁰ Méri István, a középkori falukutatás kiemelkedő személyisége tudományos szemléletmódjára az

⁹⁶⁹ Gáll 2011–12, 31. Roska ugyanakkor a néprajz, a nyelvészet és az antropológia fontosságát is hangsúlyozta: Roska 1944, 37.; és Roska Márton: Jelentés (MTA Kt. Ms. 4547/291.). Korábban: Roska 1936b, 163. Erről ld.: Gáll 2011–2012, 46.

⁹⁷⁰ Pósta Béla László Gyulára gyakorolt hatásáról ld.: Trogmayer 1999, 18.; Viga 1999, 60.

Erdélyben eltöltött közel három év szintén jelentős hatást gyakorolt: az ETI munkatársaként a kidei ásatás során dolgozta ki a többrétegű középkori temetők feltárásának napjainkban is érvényes módszerét.

Az iskola azonban a világpolitikai történések kedvezőtlen alakulása miatt nem teljesebben fejlődhetett ki. Erdély ismételt román megszállásával a kolozsvári régészeti iskola tagjai szétszóródtak, az erdélyi magyar régészet torzóban maradt. A háború lezárása után Roska a szegedi egyetem régész tanszékén kapott állást. Az új politikai rendszerbe azonban nem tudott és valószínűleg nem is akart belesimulni: az egyetemi óráin tett „sovinszta”, „kommunista-” és „zsidóellenes” kijelentéseiért egy év börtönbüntetésre ítélték.⁹⁷¹ Tudományos pályája derékba tört, ami a szakma egyik nagy vesztesége. A súlyos betegséggel (ideggyengeség) küzdő Kovács Istvánt 1945-ben nyugdíjazták, tudományos tevékenységet ezután nem végzett, 1955-ben hunyt el. László Gyula Roska Márton utódként a kolozsvári Bolyai Egyetem Régész Tanszéke és az EME Régiségtára élén folytatta tovább pályáját. Munkáját a régi csapatból kezdetben Entz Géza és Kós Károly, majd Ferenczi István segítették. Posta Béla öröksége, a kolozsvári régészeti iskola azonban a román uralom alatt nem tölthette be hivatását. A Bolyai Egyetem a román tudománypolitika sovinszta irányba való eltolódása miatt csak másfél évtizedig működhetett. 1949-ben a magyar állampolgárságú tanárokat, köztük László Gyulát is, eltávolították az egyetemről, majd az intézményt 1959-ben erőszakosan egyesítették a román egyetemmel. Az „új” univerzitás Babeş–Bolyai néven működött tovább.⁹⁷² A Ceauşescu-rezsim alatt az egyetemen magyar jellegű kutatásokkal alig foglalkozhattak, idővel a magyar nyelvű oktatás is megszűnt. A régészeti feltárások többnyire a kommunista hatalom politikai megrendelésére – gyakran történelemhamisítást is alkalmazva – történtek,⁹⁷³ különösen azután, hogy kiteljesedett a románság autochtón eredetét hirdető „kőszikla-elmélet”.⁹⁷⁴ Az ennek igazolására (is) folytatott feltárások során több 9–10. századi honfoglaló magyar temetőrészlet is előkerült, de 1990-ig csupán a sírok

⁹⁷¹ Vincze 2016, 26–27.

⁹⁷² Gaal 2012, 67.

⁹⁷³ Rendeletben rögzítették a régészeti feltárások meggyorsítását, hogy a dákoromán elmélet régészeti leletekkel is alátámasztható legyen. A feltárásokat a kormányzat nagy összegekkel támogatta. A rendeletet ld.: Gagyí–Boér 2005, 509–571.

⁹⁷⁴ Az elmélet szerint a románság a szikla, ami a folyamatos népvándorlás kori etnikai hullámok ellenére helyben maradt. Erről bővebben: Gáll 2013, 565.

1%-át közölték.⁹⁷⁵ A kolozsvári régészeti iskola szellemiségét Erdélyben a Romániához csatolás után néhány „karizmatikus”⁹⁷⁶ régész örökítette tovább. Közülük is kiemelkedik Ferenczi István és testvére, Ferenczi Géza⁹⁷⁷, illetve Székely Zoltán⁹⁷⁸. Életpályájuk feldolgozása még várat magára: a mai napig nem született átfogó munka azoknak a szakembereknek a küzdelmes sorsáról, akik az 1944-es impériumváltás után is vállalták a szülőföldön maradást, és helytállva a mindennapokban, a nehézségek ellenére is hozzájárultak a kolozsvári régészeti iskola fennmaradásához Erdélyben. Az iskola Erdélyben maradt egykori tagjai, Kovács István, Székely Zoltán, Ferenczi István levelezés útján tartották a kapcsolatot László Gyulával.⁹⁷⁹ Székely Zoltán és Ferenczi István meg tudott maradni a szakmában, míg pl. Szabó György, Novák József és Herepei János más területen működtek tovább, és bár ott is eredményes munkát fejtettek ki, a magyar régészettudomány viszont szegényebb lett tevékenységük nélkül.

A több, mint fél évszázadnyi kényszerű szünet után azonban az erdélyi magyar régészet az 1989-ben bekövetkezett politikai fordulat következtében újabb lendületet vett. Többek között azoknak a fiatal, tehetséges erdélyi régészeknek a munkája nyomán is, akik az 1990-es években létrejött magyar–román ösztöndíjprogram keretében, Bóna István⁹⁸⁰ kezdeményezésére az általa vezetett budapesti régész

⁹⁷⁵ Gáll 2013, 567.

⁹⁷⁶ T. Szabó 2017, 17.

⁹⁷⁷ Ferenczi Géza (Kolozsvár, 1924–Székelyudvarhely, 2007) régész, Ferenczi Sándor fia, Ferenczi István öccse. A kolozsvári református kollégium elvégzése után 1954-ben a Bolyai Tudományegyetemen szerzett történelem szakos oklevelet. Két évtizeden át a Székelyudvarhelyi Múzeum igazgatója, majd 1976-tól a csíkszeredai Megyei Múzeum mellett működő műkincsvédelmi hivatal muzeológusa. 1987-es nyugdíjazása előtt a székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtárban dolgozott.
<http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/f.htm#FerencziG%C3%A9za>. Letöltés ideje: 2019.09.23.

⁹⁷⁸ T. Szabó 2017, 17.

⁹⁷⁹ A Székely Zoltán hagyatékában található László Gyula levelek rövidesen nyomtatásban is megjelennek Székely Zsolt tollából: *Elődeim kezét fogom hát, az ő munkájukat folytatom...* Emlékkötet László Gyula halálának 20. évfordulójára. Szerk.: Szabados György–Gróf Péter. Visegrád–Budapest, 2019 c. konferenciakötetben.

⁹⁸⁰ Bóna István (Heves, 1930–Dunaújváros, 2001) Széchenyi-díjas régész, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1987-től az ELTE Régészeti Tanszékének vezetője, majd 1990-ben az önállóvá váló három tanszék Régészeti Tanszékcsoportjának irányítója. Nevéhez fűződik az ELTE PhD képzésének beindítása. Sokrétű lektori, opponensi és könyvismertetői tevékenységet fejtett ki, számos vitairat és megjegyzés szerzője. Az 1980-as évek végétől aktív résztvevője a rendszerváltozást bevezető polgári megmozdulásoknak.
<http://www.matud.iif.hu/01dec/szentpet.html>. Letöltés ideje: 2019.09.23.

tanszéken tanulhattak,⁹⁸¹ majd szülőföldjükre visszatérve, a legjelentősebb múzeumoknál, intézeteknél töltenek be fontos pozíciókat. Ezek a körülmények reményt adnak arra, hogy a kutatások ott folytatódjanak, ahol Pósta Béla halálával és a trianoni döntéssel abbamaradtak. Az irányvonalat jelzi, hogy az erdélyi magyar régészek 1999-ben létrejött egyesülete Pósta Béla nevét vette fel, és szándéknyilatkozatukban a kolozsvári iskola megteremtőjének szellemiségét tartják követendő példának.⁹⁸²

⁹⁸¹ Révész 2013, 27.

⁹⁸² Az egyesületről ld. bővebben: www.postabela.ro

8. Utószó

László Gyula családi hagyatékának lapozgatása közben akadt kezembe az alábbi írás, amely a régészprofesszor képzőművészeti alkotásainak születéséről szól:

„Többször írtam már arról, hogy rajzolás közben nem arra gondoltam, hogy a fekete bojtár ül előttem, vagy a puszták népe írója, a falu népéből nagyra nőtt művész, netán az életet mitológiában látó látnok, hanem csak az arányokat figyeltem, a száj vonalát, a homlok ráncait, a szem rebbenését, a kéz jellemét, hogy ezekből mégis »kijött« az illető egyénisége, az már kegyelem dolga volt. Mindenesetre addig rajzoltam, míg «beállt a csend» (Rudnay Gyula csodálatos megjegyzése, hogy mikor kell abbahagyni a munkát).”⁹⁸³

Átvitt értelemben igaz ez a megállapítás a tudományos munkák alkotási folyamatára is. A munkát tehát akkor kell abbahagyni, ha „beállt a csend”. Munkámat én is befejeztem. Igyekeztem az „arányokat figyelni”, a „vonalakat”, a „ráncokat”, a „szem rebbenését” a „kéz jellemét”. Reményeim szerint sikerült áttekinthető, hiteles képet rajzolni a kolozsvári régészeti iskola egyik rövid, de annál pezsgőbb korszakáról, majd az ismételt román impériumváltás utáni elsorvasztásáról is. Céлом az volt, hogy a levéltári források, egyetemi kari jegyzékek, korabeli levelezések, újságcikkek alapján az akkori történéseket és az azokat mozgató „héroszokat” saját valójukban, kendőzetlenül mutassam be. A téma azóta talán soha nem volt annyira időszerű, mint napjainkban, amikor a magyar tudománypolitika hasonló célokkal és eszközökkel kívánja a nemzeti szempontból fontos kutatásokat előtérbe helyezni. Összhangban a célokkal, a mai magyar tudománypolitika nemcsak a „csonka országban” tartja fontosnak a magyarsággal kapcsolatba hozható régészeti kultúrák kutatásainak felerősítését, hanem az elszakított területeken is. Korunk tudományos életének szereplőit is erre kötelezik a nagy elődök, Posta Béla és tanítványainak, a sokszor elsiratott kolozsvári régészeti iskola egykori tagjainak erőfeszítései is.

⁹⁸³ László 1993, 14.

9. Függelék

László Gyula családi hagyatékában a kolozsvári időkből egy kéziratban lévő humoros hangvétellű vers is az utókorra maradt. A verset *Alugy Ólszál* (visszafelé olvasva László Gyula) néven László Gyula írta 1944 nyarán, Kolozsvár bombázásának⁹⁸⁴ idején az Erdélyi Tudományos Intézetről, valamint az ott dolgozó munkatársakról, többek között a légópincében töltött idő, a bombázások és légiriadógyakorlatok hatására. László Gyula komikus versét „óda”-ként aposztrofálta („*Ez az óda észtvesztően/Igaz címe semmi más/S egyúttal a vallomás*”), de eposzi kellékeket is felsorakoztat az invokáció, kórus stb. játékos használatával.

A humoros/komikus vers tanulsága szerint voltak olyan kolozsvári tudósok, akik úgy vélték, hogy a háború borzalmait már csak némi humorral lehet „elviselni”. A *Gondolatok a pincében* c. vers szerzője, „Alugy Ólszál” 1944 nyarán saját magán kívül az ETI-ben dolgozó kollégáit „énekelte meg”, szarkasztikus humorral, kifigurázva, eltúlozva jellemző tulajdonságaikat, kutatási témáikat.

Helyet kapott benne az ETI 1940–44 közötti két vezetője: Tamás Lajos és Kniezsa István nyelvészek, illetve az ETI kötelékébe tartozó kutatók: Makkai László történész, Méri István és Paulovics István régészek, Juhász István⁹⁸⁵ egyháztörténész,

⁹⁸⁴ Kolozsvár bombázásáról ld. Asztalos – Papp 2014.

⁹⁸⁵ Juhász István (Nagyenyed, 1913–Kolozsvár, 1984) romániai magyar református teológiai tanár. 1941–1944 között az ETI munkatársa. Életrajzát ld. korábban.

Nagy Lajos⁹⁸⁶ jogtudós, Márton Gyula⁹⁸⁷ nyelvész, Gálfi Mózes⁹⁸⁸ nyelvész és Finta Zoltán⁹⁸⁹ költő stb. A vers végén az intézetet működtető minisztérium vezetője, Hóman Bálint is feltűnik.

„1944 nyarán

Erdélyi Tudományos Intézetben

Gondolatok a pincében⁹⁹⁰

⁹⁸⁶ Nagy Lajos (Marosvásárhely, 1911–Budapest, 1986) jogtudós, bibliográfus. Kutatói pályáját az ETI-ben kezdte, itt jelent meg *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában (1944)* c. műve, amiben elsődleges forrásokra hivatkozva áttekintette a két világháború közti román kisebbségi jogot. 1944-ben behívták katonának, hadifogságba esett. Hazatérve Budapesten telepedett le és a Kelet-Európai Tudományos Intézet, illetve jogutódja, az Állam- és Jogtudományi Intézet munkatársa lett.

[http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/n.htm#NagyLajos\(Marosv%C3%A1s%C3%A1rhely,1911.aug.7.-1986.%C3%A1pr.2.Budapest](http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/n.htm#NagyLajos(Marosv%C3%A1s%C3%A1rhely,1911.aug.7.-1986.%C3%A1pr.2.Budapest). Letöltés ideje: 2019.09.19.

⁹⁸⁷ Márton Gyula (Nagymon, 1916–Kolozsvár, 1976) nyelvész, egyetemi tanár. A romániai magyar nyelvjáráskutatás kiemelkedő alakja. A nagymoni népnyelv igetövei és igealakjai címen megírt disszertációját a Kolozsvárra visszaköltözött Ferenc József Tudományegyetemen 1942-ben védte meg, majd bekapcsolódott az erdélyi magyar nyelvatlasz megteremtésére irányuló munkálatokba. Nemcsak Kolozsvár és vidéke magyar nyelvföldrajzi felvételezését végezte el, hanem részt vett az ETI-nek a Borsa völgyében kezdeményezett kutatómunkájában is. Orosz hadifogságból (1944–47) hazatérve a kolozsvári Református Kollégium tanára lett, 1948 őszétől előadótanár a Bolyai Tudományegyetem magyar nyelvészeti tanszékén. 1950-től egyetemi tanár, majd tanszékvezető, a filológiai kar dékánja és rektorhelyettes. (MÉL 1981., 509.).

⁹⁸⁸ Gálfi Mózes (Nagyszeben, 1915–Budapest, 1988) nyelvész. 1940–41-ben a kolozsvári Unitárius Kollégiumban a magyar nyelv és irodalom tanára, 1942–44 között az ETI munkatársa. Adjunktus, majd 1956-tól előadótanár a Bolyai Tudományegyetem, 1970-től 1980-ig a magyar nyelvészeti tanszéken adott elő.

<http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/g.htm#G%C3%A1lfiM%C3%B3zes>. Letöltés ideje: 2019.09.19.

⁹⁸⁹ Finta Zoltán (Nagyajta, 1893–Budapest, 1947) költő, újságíró. Középfiskolai tanulmányait Erzsébetvároson végezte, majd orvosi tanulmányokat folytatott Kolozsváron, ami katonai szolgálata miatt félbemaradt. 1940-ben Kolozsváron a *Keleti Újság* c. lapot szerkeszti (MÉL 1994, 263.).

⁹⁹⁰ László Gyula kézírásával, 1995-ös dátummal a dokumentum tetején: „1944. tavaszán írt kedves marhaságg!” A „tavasz” megjelölés téves lehet, a vers 1944 nyarán, Kolozsvár bombázása (június 2) után születhetett. A vers kéziratában László Gyula aláhúzásokkal emelt ki néhány sort, amit én is követtem.

Drámai dialógus az igazság könyörtelen keresésére, előhanggal, invokációval, inkarnációval, meditációval és nagy záró kórossal, itt-ott Kniezsa⁹⁹¹ szellemének közbeszólásától zavarva.

Írta: Alugy Ólszál, a fordított világkép szentje⁹⁹²

Előhang a címre írt változatokkal

Gondola-tok a pincében

*Hát már ilyen nincsen kérem,
Van tokja a hegedűnek
S néha napján még az észnek.*

*Ámde hogy a gondolának
Legyen tokja? Nem a mának
Szól a tézis, s nyilvánvaló
Téves útra vitt a nyakló.*

*Gondola tok magyar nyelven
Csónakház az ugye kérem.
Hiba van tehát a címben
Megfordítva írták régen.
Pincetok a gondolában
Ebben már több ráció van
Ámde még az új címben
Sincs értelem bőviben.*

*Vizsgáljuk hát tovább egyre
Pincetokban szeszre sejtve.
Ámde mi a gondola?
Magyar nyelven félmúlt a!*

*Az ki nyelvnek bűvárlója
Jól tudja, hogy ennek tokja
Nem más mint az agyvelő.
Címünk értelme már nő.*

*Új címként már felködlőben:
*Spiritusz az agyvelőben.**

⁹⁹¹ Kniezsa István nyelvész. Életrajzát ld. korábban. 1941–44 között Tamás Lajossal együtt az ETI igazgatói feladatait is ellátta.

⁹⁹² A vers két példányban van meg László Gyula családi hagyatékában, a másik verzióban az „intézetünk bájos virágszála” szerepel.

*Ámde most meg az baj itten
Hogy igazság nincs e címben.*

*Nézzünk ennek mélyére
S feleljünk a kérdésre.
Egyelőre nem a pohár
Csak gondolat feneke vár.*

*(Kniezsa szelleme izgatottan:
Aztán meg az enyém. A jelenlevők
nem zavartatják magukat, s tovább épülnek a versen.)*

*Nem kell oda nagy vátesz:
In hoc vinko nincsen szesz.
Ez egyúttal a megoldás
Eszmetoron szép áldomás.*

*Miben nincs szesz, víz csupán
S így szörnyű tortúrán
Elérkeztünk az út végéhez
A megtalált helyes címhez:*

H₂O az agyvelőben

*Ez az óda észtvesztően
Igaz címe semmi más
S egyúttal a vallomás.*

Invokáció a sötétséghez

Művelődéstörténeti adalék az eszmék keletkezéséhez.

*Pincénk erős légmentes
Nem oly régi, égi talmi.
Gerendája a fürdőkádja
Lekvárfőző nagy kályhája.
Összeült az agytröszt akkor
Légmentes riadókor,
Forrott az agy-párolt aggkor-
Paralízis komoly faktor.
Athéneként Zeus agyból
Pattant ki a Tamás⁹⁹³ agyból.*

⁹⁹³ Tamás Lajos (Temesvár, 1904–Budapest, 1984) bánsági nyelvész, nyelvtudományi szakíró, egyetemi tanár, 1940–44 között az ETI igazgatója. Életrajzát ld. korábban.

*Hogy versre kék egyszer kelni
Intézetet énekelni.*

*E gondolat, mint a ragály
Agyról-agyra továbbra száll,
Tagjaira Intézetnek,
Kik ím, egyre versbe kezdnek.*

*Inkarnáció. E cím hallatára Kniezsa szelleme mélabúsan szól:
Van egy tippem. A szerző: Jól van, ne zavarj, hagyd a végére.
Tehát kezdődik az igazság testtévalása:
Kezdi Lajos a nagy Tamás
Ki évkönyvről évkönyvre mász.
Mi van öregem a cikkel,
Kérdi szatira dikiccsel.*

*Magánéletében tudós
Ki még hangban is K-át turós
Tremolós ősz fenomén
Halandszája a foném.*

*Titkára az éberszemű
Népbogarász szép Nagy Jenő⁹⁹⁴
Bakszászokkal bogarász
Aktára csak fejet ráz.*

*És Nagy Zoltán⁹⁹⁵?
Ő nagyzol tán?
Pórral ha ő szorít kezét
M megbukik a szövetkezet.*

*Nagy hiánya zárt énjének,
Térképei dömpingjének*

⁹⁹⁴ Nagy Jenő (Kolozsvár, 1916 – Kolozsvár, 1996) nyelvész, néprajzkutató. 1940–44 között kutatóként dolgozott az ETI-ben, utána 1950-ig a Bolyai Tudományegyetemen volt a német nyelv lektora, illetve adjunktus a néprajzi tanszéken. 1950–56 között tanárként működött, majd 1959-ig a Román Akadémia kolozsvári Nyelvtudományi Intézetének tudományos kutatója. 1959-ben adminisztratív munkakörbe helyezték és csak 1968-tól folytathatta tudományos pályáját.

[http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/n.htm#NagyJen%C5%91\(Kolozsv%C3%A1r,1916.j%C3%BA1.17.-1996.szept.12.Kolozsv%C3%A1r](http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/n.htm#NagyJen%C5%91(Kolozsv%C3%A1r,1916.j%C3%BA1.17.-1996.szept.12.Kolozsv%C3%A1r). Letöltés ideje: 2019.09.19.

⁹⁹⁵ Nagy Zoltán (Hódmezővásárhely, 1905–Kolozsvár, 1948) közgazdász, szakíró. Az erdélyi Hangya Szövetkezet iskolaszövetkezeteinek szervezője és vezetője. 1940–44 között az ETI munkatársa, majd 1945–48 között a Bolyai Tudományegyetemen tanított. (<http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/n.htm>). Letöltés ideje: 2019.09.19.

*Hogy a gittegyletek köre
Nem került még térképekre.*

*Venczel Jóska⁹⁹⁶ tibeti
Akárki elhiheti.
Intézetet megveti,
Lábát oda sem teszi.*

*Földbirtokkal birokra kél,
Falukutatásra kimén.
Kartotékkal tönkrement,
Kaosszá tett eszmerend.*

*Bús szelídség báva-báj
Elemér de Jancsó⁹⁹⁷ vár.
Arankára ki nem holt még,
Konyul már a füstrudacs vég.*

*Épít, épít, egyre épít,
Kőművesként egyre szépít.
Erdélyi ritkaságokat,
Ő magából nyögve kiad.*

*Sötét fénykép kamarába,
Kovács László⁹⁹⁸ ül magába.
S könyv híján a jó hóstáti,
Nem tudja holtit temetni.
(Kniezsa szelleme prózában: Na talán nem mindig magában! Ne zavarj, újra
kezdem. Tehát:)*

*Egyébként ő arisztokrát.
Grófi intézet doktorát
Tisztelheted benne ó kegyes,
Ő nemes jegyes névjegyes.*

⁹⁹⁶ Venczel József társadalomkutató, egyetemi tanár, közíró. Életrajzát ld. korábban.

⁹⁹⁷ Jancsó Elemér (Marosújvár, 1905–Kolozsvár, 1971) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, 1942-ig a kolozsvári egyetem tanáraként dolgozott, 1942–45 között az ETI munkatársa, majd 1945-től a Bolyai Tudományegyetem, illetve az egyesítés után haláláig a Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar irodalmi tanszékének vezető professzora (MEL 1981, 338.).

⁹⁹⁸ K. Kovács László néprajzkutató. 1941-től az ETI Néprajzi Osztályának vezetője. Életrajzát ld. korábban.

*Ladislaus de Makkai*⁹⁹⁹
Ki az eget föl vállali
*Mondá Tamás*¹⁰⁰⁰ *senki más*
Hogy e munka felemás.

Ó különben nagy halász
Agyvelőkben kotorász
Kniezsából ötletet húz
S tovább lesi, mint a hiúz.

*Juhász Pista*¹⁰⁰¹ *apapap*
Okmánytárból jót harap.
Szaftos viccek cserzője
A szent beszédek szerzője.

Püspökségnek várója
Nincsen neki záróra.
Törekvésben, eredményben
Jezsuita célszentjében.

(Kniezsa röhög: Te marha)

Nagy Lajos a csatatéren
Kissebségi jogi sérem
Érhet immár nélküle
A jó isten segítse.

*Méri Pista*¹⁰⁰² *a szelíd*
*Főtéren ás ős bilit.*¹⁰⁰³
Lakásínség libafarm,
Térképkúra jaj de fajn!
Precizitás majsztere
Kételyeknek mestere
*Paulovics*¹⁰⁰⁴ *nagy könyve*
Derék el-szerkeszteje.

⁹⁹⁹Makkai László.

¹⁰⁰⁰Tamás Lajos.

¹⁰⁰¹Juhász István.

¹⁰⁰²Méri István restaurátor, régész. 1942–44 között az ETI Régészeti Szakosztályának segédtitkja. Életrajzát ld. korábban.

¹⁰⁰³Utalás Méri István 1942-es Árpád-kori temető hitelesítő főtéri ásatására, amelyet még korábban, a főtéri illemhely ásásakor észleltek, de a Trianon utáni román megszállás alatt nem engedték feltárni.

¹⁰⁰⁴Járdányi Paulovics István régész, egyetemi tanár, életrajzát ld. fentebb. 1942–1943 között szerződéses viszonyban állt az ETI Régészeti Szakosztályával.

*Márton Gyula e-ző, a-zó
Népművelés s e megalázó
Állapotban sorsosa
Gálfı Mózses páthosza.*

*Finta Zoltán decimál
Nemec Anna¹⁰⁰⁵ szedi már
Babérait énekének
Nincs fülük kik érte élnek.*

*Jobb kezünk a Katalin¹⁰⁰⁶
Írógépel s ó mi kín
Hallani hogy a Nemec
Interurbán félrebesz.*

*(Kniezsa prózában: hol marad a félrebesz után az él?
A szerző: nyugodjál meg, mindennap erőteljesen tapasztaljuk, hogy él.)*

*Légoltalmi talmi láz
Vonsza bácsi¹⁰⁰⁷ szirénáz.
Gálfiek¹⁰⁰⁸ is mozgolódnak
Vége van a riadónak.*

*(Kniezsa szelleme megihletve versben kezd szólni:
Ugyan te állati marha
Kimaradt egy pofatura
Hát te hol vagy László Gyula?
Mit szerénykedsz ott hátul a?)*

*Önvallomás:
A bal jobbá változik
A jobb ballá változik
Balkezesek könyveim
S omlanak a könnyeim.*

¹⁰⁰⁵ Nemec Anna elemi iskolai tanítónő 1942. január 1-i hatállyal került az ETI-be „szolgálatértelre” (ETI jelentés 1943, 1.), vagyis titkárnő volt. Talán összefüggésbe hozható vele a kolozsvári Bolyai TE Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi karán 1946. febr. 27-én tartott, XIII. rendes ülésén felvett jegyzőkönyv szereplője: „Nemec Anna II. éves kari hallgató kérése rendkívüli hallgatóként lehallgatott éveinek rendes éveikül való beszámítása iránt. 1945–46”: KmROL Fond 1363, inv. 1476. Dos. 118. 376.

¹⁰⁰⁶ Kovács Katalint 1942. január 31-től alkalmazták az ETI-ben titkárnői minőségben (ETI jelentés 1943, 1.).

¹⁰⁰⁷ Vonsza Mihály, az ETI I. o. segédtitkárja (ETI jelentés 1944, 22.).

¹⁰⁰⁸ Gálfı Péter kisegítő szolga (ETI jelentés 1944, 22.).

*Halottrabló, rongyszedő
Ars-ot képen kereső
Kritikátlan kritikus
Nekem bizony most már kuss!*

(Kniezsa: van még egy tippem)

*Köszönöm,
ahhoz nekem nincs közöm.
Társaimra testálom
S magamét is ajánlom!*

*Meditáció, azaz a dolgok summája
Agyficamok furcsa csokra
Intézeti tanárookra
Jellemző e torz való
Búslakodni ezen jó.*

*Van itt minden báva-báj
Eszmetorzó, ami fáj.
Faluorzás, szellemfutás
Régészeti áskálódás.*

*Van itt ócska cserép tára
Nyelvvel élők tudománya
Fehér néprajz, hittudomány
Cédulázás töménnyi már.*

*Üres kartotékszekrények
Tisztánlátott sok agyrémek
Magyar román és bakkszászok
Szemétdombján kaparászók.*

*Ki mit keres, megtalálja
Sötétkamrák bús homálya
Fedezi a tudományt.
Ezt keressed, ezt találd!*

*Ámde hiába keressük,
Emberfőben ezt nem leljük
Borban a tudomány, a desztillált rumban
S nem az institutum scientiarumban!*

Fuga egy nagy élmény emlékére

Jelige: Fel, fel, Okányba fel, Schwarz kastélya vár!¹⁰⁰⁹

Fürdőkád, csempés, tiszta

Őstölgy, park és gyermekpesztra

Közös konyha, víg nyaralás

Borbély, kéjgáz és minden más!

Még az ég is szebb, mint itt

Járjuk szelíd tájait

Andalogva, elmélkedve

Vidám kedvre kerekedve.

Ámde jön a Hóember

Ember man az németben

Bálintnak¹⁰¹⁰ is mondják mások

Fuccsba ment a nyaralástok!

(Meghatottság, többen zokognak, görögtűz, s egyetemes sajnálkozás, hogy már vége.)

¹⁰⁰⁹ Okány (Békés megye): A Szlávy család építette a kastélyt a falu határában, amit a község későbbi nagybirtokosa, az Okányi-Schwarcz család szerzett meg. Schwarcz József zsidó származású volt. László Gyula a vers végén kézírással (1995. II. 17. dátummal) megjegyezte, hogy „Okányba akarták menekíteni az ETI könyvtárát, anyagát”.

¹⁰¹⁰ Hóman Bálint (Budapest, 1885–Vác, 1951), az intézetet működtető vallás- és közoktatásügyi minisztérium vezetője.

10. Források

1. Roska Márton levele az Érmészeti- és Régészeti Intézet tervezett személyi állományáról az egyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karához 1940. november 15-én¹⁰¹¹

Tekintetes Kar!

Intézetem segédszemélyzete ügyében van szerencsém előterjeszteni a következőket:

1. Kérem a szolgálatba visszavenni Dr. Kovács István osztályarcheológust, szolgálattételre berendelt középiskolai tanárt, az érmészet volt magántanárát, aki 1900 ápr. 1-től állott az Erdélyi Múzeum Egyesület és a vele kapcsolatos Érmészeti és Régészeti Intézet szolgálatában, az intézet vele együtt fejlődött, gyűjteményeinek egy része az ő munkájának eredménye, – nélküle nem tudjuk a közel 20.000 darabból álló éremgyűjteményt rendbe tenni. A románok egy év előtt nyugdíjazták, nyugdíját azonban olyan mostohán állapították meg (250 pengőt kap havonként), hogy pl. volt laboránsunk, Lehoczky András is többet kap, mint ő. Nekünk erkölcsi kötelességünk, hogy ezt jóvátegyük, fontos muzeális és tudományos érdek, hogy ma, amikor egyetemünk hazatérésével s újjászervezésével kapcsolatban annyi emberrel történt jó, sőt, bizonyos esetekben nagyon is jó, ezt a régi kipróbált tagját is állítsa vissza a maga helyére, s neki is adja meg az őt megillető életlehetőséget.

Született Kézdivásárhelyen 1880 aug. 21-én, 1902-ben abszolválta, tanári oklevelét 1906. V. 14-én szerezte meg – 363/1906. sz. alatt, doktori oklevelet 1863/1909. – 10. sz. alatt, 1910. február 12-én nyert, 1903. szeptembertől mint tanársegéd, 1906. szept.-től mint szolgálattételre berendelt középiskolai tanár működött, – 1913. decemberében az érmészet első magántanára lett.

2. Dr. Ferenczi Sándor. 1912. okt. 1–1913. VI. 30-ig napidíjas volt az egyetemi könyvtárnál, – 1913. VII. 1-napidíjas az Érem és Régiségtárnál, – 1920. X.1. II. tanársegéd, – 1929. I.1-től pedig első tanársegéd az intézetnél. I. oszt. adjunktusi állásra javaslom. Született Zalatnán, 1894. okt. 1. Két gyermeke van. A római provinciális régészetnek és különösen Daciá-nak dák és római uralom alatti

¹⁰¹¹ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45, 7. doboz, 246/1940-41. dosszié, 81/1940.

emlékeinek legjobb ismerője. – A gyűjtemények megmentésében sok érdemet szerzett.

3. Novák József történelem–latin szakos középiskolai tanár, a doktorátusa folyamatban van, jelenleg a debreceni egyetem könyvtárában órabéres, – nekem a legjobb, legmegbízhatóbb tanítványom, aki azután is eljár az óráimra, hogy abszolválta, – több ásatáson vett részt, ilyenek megszervezésével külön is megbíztam, s ezek rendjén nemcsak kitűnő szervezőnek, hanem fáradhatatlan és pontos megfigyelőnek is bizonyult. Oklevelét 1940. január 30-án szerezte meg. Erdélyi eredetű, 1910. február 13-án született, most 30 éves. Előbb orvosi pályára készült, és természettudományokkal foglalkozott, aminek mint régész is kitűnő hasznát veszi. Most még megkaphatom ezt a derék tanítványomat, később nagyon nélkülözném. Szolgálatételre berendelt középiskolai tanári állásra ajánlom.

4. Dr. Mozsolics Amália vasvári születésű, Wienben végzett, a legkiválóbb ősrégészeink egyike, intézetemhez szeretne jönni. Nagy tudásának és nyelvismeretének igen nagy hasznát venném. És valóságos jobb kezem lehetne a vidéki gyűjtemények talpraállítási, korszerű átrendezési stb. munkálataiban – hiszen évek óta ezt csinálja, s ebben olyan külön jártasságra, készségre tett szert, amit Erdélyben szeretne, s kívánnék én magam is hasznosítani. Most 36 éves. Méltányos volna őt legalább a VIII.1.-be kinevezni. Doktori diplomájának nosztrifikálása ezekben a napokban megtörténik.

5. Dr. Dobó Árpád, Arad megyei glagováci születésű, született 1907. III. 11-én, Tört–latin szakos okl. középisk. tanár, – 1931. V. 21-én tanári, 1932. V. 17-én pedig doktori oklevelet szerzett, az utóbbit archeológiából, mint főtárgyból. Alföldi A. tanítványa, kitűnő epigraphus, értékes tudományos munkálkodásra tekinthet vissza. Jelenleg a debreceni egyetem történeti szemináriumának tanársegédje. Szolgálatételre berendelt középiskolai tanári állásra ajánlanám, ha zsidó származása nem volna ennek akadálya. Most róm. kath. vallású.

Egyelőre ezt az öt tisztviselőt kérem. Gyakornokokat az Erdélyi Múzeum Egyesülettől szándékozom kérni. Intézetemnek ui. saját munkakörén túl számolnia kell a vidéki gyűjtemények feladataival is, és személyzeti ügyeit úgy kell megoldania, hogy szükség esetén azoknak is rendelkezésére tudjon állani. Bennt (sic!) az intézetben roppant sok munka vár elvégzésre. Át kell szervezni az egész intézetet és

múzeumot, és ennek rendjén egyszer már számba kell venni az anyagot, mert ez sem a Pósta Béla halálakor, sem a Buday eltávozásakor, sem pedig a románok bejövetelekor nem történt meg. Külön kell megemlékezni az altiszti személyzetről.

Duka Péter laboráns 1912. I. 20-tól áll az intézet szolgálatában. Műszaki altisztnak ajánlom. Valamivel kárpótolnunk kell, mert úgy a magyar uralom, mint a román megszállás idején annyi odaadással, annyi szeretettel gondozta a gyűjteményeket, védte, óvta azokat, hogy az ilyesmire alig van példa. Fánátikus rajongója az intézet s a múzeum gyűjteményeinek, sokoldalú, fáradhatatlan munkaerő. Nekem egyik erősségem volt a múltban, s lesz a jövőben is nehéz munkámban.

Keresztes Gyula 1912. I. 1-től áll az intézet szolgálatában. Hűséggel, ragaszkodással tartott ki a legnehezebb napokban is. Kérem laboránssá való előléptetését.

Chiorán Pál 1927. II. 1-től, Muresán Gábor 1929. IV. 1-től, Borza Gábor pedig 1930. I. 27-től van az intézet szolgálatában. Mindhárman a román megszállás idején is rendes, jóra való, dolgos és kifogástalan viselkedésű emberek voltak. A szolgálatban való megtartásuk nemcsak emberséges cselekedet, hanem intézeti érdek is.

Ezzel az öt emberrel nincsen ki a szükséges létszám. Annyi a takarítani való, a fűteni való, s ezzel kapcsolatban olya nagy munka a fahordás, – a nyitási napokon a földszinten, első és második emeleten az ellenőrzés, aztán a hótakarítás, stb. stb., hogy még három embert kell kérnem. Kristóf János, Török János és Horváti András jelentkezett már, s az eddigi altisztek s mások részéről kapott információk alapján felvételre ajánlom őket. Közülük kell majd laboránst és műszaki altisztet nevelni.

2. Ferenczi Sándor tanársegéd levele az Érmészeti- és Régészeti Intézet tervezett személyi állományáról¹⁰¹²

Méltóságos Dékán Úr!

Vitéz Dr. Nagy Iván miniszteri osztálytanácsos úr Öméltósága szóbeli rendeletére mellékelten felterjesztem a román államtól átvett intézeti alkalmazottainknak (dr. Ferenczi Sándor tanársegéd, Duka Péter laboráns, Keresztes Gyula, Chiorán Pál,

¹⁰¹² SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45, 246/1940–41. dosszié, 7. doboz, 78/1940.

Muresan Gábor és Borza Gábor altiszt) állásukban való megerősítésük, és újra kinevezésük iránti kérvényét, továbbá az intézetnél üresedésben lévő állásokra (Vargha Valéria s Krabatovics Ede tanársegédi állásra, Somodi Albert gyakornoki állásra, végül Szilveszter Péter, Török Török János és Kaczó Boldizsár az egyetlen üresedésben lévő altiszti állásra) pályázók kinevezésük érdekében benyújtott kérvényét, tisztelettel kérve azoknak lehetőség szerinti teljesítését. A beérkezett kérvények közül nem továbbítottam Ferenczi István Mihály egyetemi hallgató kérését, mivel Öméltósága utasítása szerint egyetemi hallgató nem nevezhető ki gyakornoknak se. Volt azonkívül több jelentkező is az üresedésben levő altiszti állásra, mivel azonban az előírt időre még hiányosan se tudták felszerelni kérésüket, ezeket mellőzni voltam kénytelen.

Kolozsvárt, 1940. november 4-én.

igazgató távollétében

Dr. Ferenczi Sándor
tanársegéd

3. Ferenczi Sándor tanársegéd levele a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar dékánjához, 1940. december 11.¹⁰¹³

Tekintetes Kar!

Alulírott dr. Ferenczi Sándor, az Egyetemi Könyvtárnak 1912 október 1-től 1913. június 31-ig gyakornoka, az Érmészeti- és Régészeti Intézetnek meg 1913 július 1-től 1920 szeptember 30-ig gyakornoka, 1920. október 1-től pedig tanársegéde, azon tiszteletteljes kéressel járulok a Tekintetes Kar elé, hogy engem, noha a bölcsészetdoktori oklevelem csak 1939 márciusában kelt, azaz jöllehet még nem telt el az egyetemi magántanári szabályzat előírta három esztendő, a „római tartományi régészet” tárgykörből mégis magántanárrá képesíteni kegyeskedjék. Kérésem támogatásául elsősorban azt említem fel, hogy a bölcsészetdoktori cím ily késői megszerzése, tehát az említett szabályzat által előírt három év meg nem léte, nem az én hibám és mulasztásom, hanem tisztán magyar voltom következménye. 1919/20-ban ugyanis intézetem román igazgatója, mint a magyar államtól átvett, de oklevéllel még nem bíró tisztviselőt, ismételten felszólított, hogy álljak elő szigorlatra s

¹⁰¹³ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45, 11. doboz, 157/1941-42.

szereztem meg az oklevelet. Nem állottam szigorlatra, mert intézeti régi tanárainknak akkor az volt az egyöntetű állásfoglalása, hogy semmi esetre se vizsgáljam a románoknál, hanem várjak addig, amíg náluk, régi magyar tanárainknál vizsgálhatom. Utóbb azonban a körülmények nyomása alatt mégis le kellett mondani erről, ám ekkor, 1921-től kezdve, minthogy az új egyetemi szabályzat értelmében már kénytelen voltam megszerezni az oklevelet, magyarhoz illő kálváriát járattak velem. Először azt követelték, hogy hallgassak náluk is egy évet, mert a régi magyar egyetem más egyetem volt. Megtettem. Ámde csak akkor tehettem meg, amikor különféle alaki kifogásokkal két esztendő elvesztegettek velem. De nem sokat értem el ezzel sem. T.i. abban az évben újra megváltoztatták a szabályzatot és az most a szigorlatra állhatás feltételül a román középiskolai tanári szakvizsgai oklevél megszerzését és utána két évi szakmunkásságot írt elő. Megtettem. 1926-ban megszereztem a középiskolai tanári szakvizsgai oklevelet, és utána két évig külön dolgoztam az intézetben. Amikor 1928-ban ismét jelentkeztem szigorlatra, akkor az időközben újra megváltozott szabályzathoz az derült ki, hogy nem két évi szakmunkásság kell, hanem a szaktárgyak két évi hallgatása! 1928/30-ig tehát lehallgattam az előírt négy félévet. Megírtam új szigorlati értekezésemet, és az előírásnak megfelelően kéziratban be is nyújtottam. Mindkét bíráló a legmelegebb elismeréssel ismertette értekezésemet és felszólítottak, hogy a megjelölt nyelvi hibák kijavítása után azonnal adjam nyomdába az értekezést és álljak elő szigorlatra. Amint a szaktanár ezt velem közölte, azonnal érintkezésbe léptem a nyomdával. Ámde hiába. Az intézetet vezető négy tanár ugyanis az ugyanakkor tartott megbeszélésen azt határozta, hogy arra való tekintettel, hogy egy három ívnyi román könyvet nem lehet jól kinyomtatni két hét alatt, most nem állhatok elő vizsgára, hanem majd máskor, általuk kijelölendő időben. Én többet nem kértem, hogy engedélyezzék szigorlatra való állásomat. S hogy ma mégis megvan a bölcsészeti doktori oklevelem, az egyedül annak a következménye, hogy amikor a vasgárda erőszakosságai miatt 1938 őszén elrendelték a tantestületnek a vasgárdista elemektől való megtisztítását, ennek végrehajtásához a képesítést használhatták fel legjobban. Az akkor alkotott új szabályzat szerint ugyanis csak bölcsészeti doktori oklevéllel lehetett valaki tanársegéd, és akkor az intézet vezetőségének felszólítására, nehogy én is, aki teljesen távol álltam a vasgárdától, sőt, akit a vasgárda dr. Alföldi Andrással való összeköttetésem miatt halállal fenyegetett meg, az üldözések következtében szintén elbocsáttassam állásomból, 1938 karácsony szombatján leszigoroltam.

Tekintetes Kar! Amint méltóztatik látni, a három év hiánya nem az én hibámból állt elő. Hogy a nagy intézeti elfoglaltságom és sohase rendes fizetésem ellenére is mindig szorgalmasan igyekeztem művelni szaktudományomat, még pedig a román megszállás ellenére is elsősorban magyar vonatkozású tanulmányokkal, arról az e) és f) alatt mellékelt jegyzék tanúskodik, amelybe egyébként nem is vettem fel minden apró-cseprő dolgot.

Kérésem támogatásául mellékelem:

- a) életrajzomat
- b) tartandó előadásaim vázlatos tervezetét
- c) alkalmas tanhelyiség és taneszközök kimutatását
- d) tiszta, keresztény székely családból való származásomról kiállított ünnepélyes származási nyilatkozatomat; születési anyakönyvi kivonatomat, valamint szüleimnek tiszta keresztény székely családból való származását igazoló okmányaimat ugyanis most nem terjeszthetem fel, mivel azok az állásomban való megerősítési kérvényem mellékletei egyaránt a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz terjesztődtek fel,
- e) bölcsészetdoktori oklevelem hiteles másolatát (az eredetét ugyanis az állásomban való megerősítési kérvényemhez kellett mellékelnem), a tanári szakvizsgai okleveletemet, két egyetemi leckekönyvemet (a harmadikat az 1922/23. tanévit nem terjeszthetem fel, mert azt a román bölcsészeti kar annak idején visszatartotta, most pedig Nagyszebenbe vitte), érettségi bizonyítványomat nem terjeszthetem fel, mivel azt szintén az említett kérvényhez kellett csatolnom.
- f) megjelent irodalmi munkásságom jegyzékét, illetve az önállóan vagy különlenyomatban megjelent dolgozataim egy-egy példányát,
- g) kéziratban lévő dolgozataim jegyzékét és
- h) a dolgozataim bírálatának kinyomtatási költségeire kifizetett nyolcvan pengőről szóló nyugtát,

Egyben végül becsületszavamra kijelentem, hogy nem voltam, és nem vagyok sem szabadkőműves, sem pedig más titkos társaság tagja. Kérésemet a Tekintetes Kar megértő jóindulatába ajánlva, vagyok alázatos szolgája.

Ferenczi Sándor, egyetemi tanársegéd.

Kolozsvár,

1940.

december 11.

4. Roska Márton előterjesztése Ferenczi Sándor magántanári képesítése ügyében¹⁰¹⁴

Tekintetes Kar!

Mellékelten van szerencsém betervezni Dr. Ferenczi Sándor intézeti tanársegédnek magántanári kérését. Kérésének minden sora maga helyett beszél és beszélnek azok a dolgozatai, amelyeket a román megszállás idején, kissebbségi (sic!) sorban naponkint megismétlődő gáncsvetések és megaláztatások közepette jelentetett meg. A kérés tárgya szokatlan: megengedni valakinek, hogy a doktori oklevél kelte után három év előtt bocsájtassék a magántanári képesítés egyes fokozataira. A rendkívüli idők, a súlyos körülmények amelyek között dr. Ferenczi Sándor doktori szigorlata unos-untalan egyik évről a másikra tolodott, eléggé indokolják, s én hittel hiszem, hogy a minisztérium méltányolni fogja ezt s a kar pártoló előterjesztésére kedvező döntést fog hozni. Kérve, hogy dr. Ferenczi Sándor ügyét a legközelebbi kari ülésen az indítványok során letárgyalni szíveskedjék, vagyok mély tisztelettel,

Roska Márton egyet. ny.r. tanár, igazgató.

5. Roska Márton javaslata Ferenczi Sándor magántanári habilitációja ügyében¹⁰¹⁵

Dr. Ferenczi Sándor a „római tartományi régészet” tárgykörből egyetemi magántanárrá való habilitációját kéri. Doktori oklevele csak 1939 márciusában kelt ugyan, de a Tkts. Kar méltányolva azt a körülményt, hogy a folyamodó tisztán politikai okokból magyar volta miatt jutott ilyen későn a doktori címhez, és méltányolva egyetemünk Érmészeti- és Régészeti Intézete, valamint a vele kapcsolatos Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára érdekében kifejtett önfeláldozó működését nem különben tekintetbe véve korát és a most említett intézményeknél eltöltött szolgálati idejét, – eltekint a doktori címnek szokásos három évétől. Hogy mit jelentett dr. Ferenczi Sándor úgy magán, mint tudományos és

¹⁰¹⁴ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45, 11. doboz, 135/940.

¹⁰¹⁵ Jegyzőkönyv a kolozsvári FJTE BNYTK 1941. február 20-án tartott 4. rendes üléséről. 391/1940-41. 269.sz.; SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45, 11. doboz, 64/941.

intézeti életében az imperium átvételétől eltelt idő, csak az tudja, akik végigélte a megszállást. Ennek vázolásával nem untatjuk a Tkts. Kart.

Kérésének mellékletei:

1. Életrajza, melyből megtudjuk, hogy 1894. október 1-én született Zalatnán, mint sepsiszentgyörgyi Ferenczi István ref. pap és nagybaconi Toókos Gizella második fia. Középiskoláit a szászvárosi ref. Kun-Kollégiumban végezte el, a kolozsvári egyetemnek volt a hallgatója. 1912. ok.1-én az az egyet. könyvtáránál nyer gyakornoki állást, hajlamai azonban innét az Érmészeti- és Régészeti Intézethez vonzották, 1913. júl.1-től már ennek gyakornoka, tudományos segédmunkása, – s helyét nem hagyván el a megszállás alatt sem, sok mellőzés és várás után 1920. okt.1-től II. o. tanársegéd, 1929. jan.1-től pedig mint I. o. tanársegéd működött tovább- A háború folyamán önként állott be katonának, s 1918. nov. 17-én szerelt le– mint tart. főhadnagy. Kitüntetései: kis ezüst, arany érdemkereszt, bronz és ezüst katonai érdemérem, Károly csapatkereszt. Alapító tagja az Erdélyi Múzeum Egyesületnek, a Magyar Tört. Társulatnak, és az Orsz. Régészeti és Művészettörténeti Társulatnak.

Nem volt és jelenleg sem tagja semmiféle titkos társulatnak.

2. Előadásainak vázlata 8 félévet ölel fel, s főképpen Daciával foglalkozik, de belevonja az összes tartományokat is.

3. Tanhelyiség és taneszközök tekintetében minden rendelkezésére áll, amit intézetem s a múzeum gyűjteményei nyújthatnak.

4. Nyilatkozata s a Nagyméltóságú VKM-hez beterjesztett okmányai tanúsága szerint tiszta, őskeresztény székely család sarja.

5. Doktori oklevelének hiteles másolata (az eredetit a VKM-hez kellett felterjesztenie): középisk. tanári oklevele, két egyetemi leckekönyve a Ferenc J. Tudományegyetemen s a volt kolozsvári román egyetemen lehallgatott éveiről. Érettségi bizonyítványa a VKM-hez van felterjesztve, de magyar leckekönyve végbizonyítványa szerint 1912. június hó 22-én 667/ 1912. sz. alatt állítatott volt ki a szászvárosi ref. főgimn. részéről s így ez magában is pótolja azt.

6. Megjelent és kéziratban levő irodalmi munkásságáról szóló jegyzék, s az abban felsorolt munkák,

7. Dolgozatai bírálatának nyomtatási költségei címén befizetett 80 p-ről szóló nyugta.

Tekintetes Kar! Alaki szempontból mindazokkal a mellékletekkel fel van szerelve dr. Ferenczi Sándor kérvénye, amiket a magántanári szabályzat előír. A Tkts. Kar fog dönteni a felett, hogy őt a további magántanári cselekményekre bocsájtja-e. Nekünk még csak az a kötelességünk, hogy e helyütt is kihangsúlyozzuk, hogy folyamodó egyi legrégibb munkása szakjának, akinek életküzdelsei, működése előttünk játszódtott le, s akihez sok tekintetben a tanár és a tanítvány viszonya fűz.

A Tkts. Kar alázatos szolgálói

Dr. Roska Márton s.k.

Dr. Bíró Venczel s.k. egyet. ny.r. tanárok.

6. Bartók György dékán levele Ferenczi Sándor magántanári kérvényének visszavonása ügyében¹⁰¹⁶

Tekintetes Kar!

Tisztelettel bejelentem, hogy dr. Ferenczi Sándor múzeumi őről a következő levelet kaptam: (idézi Ferenczi levelét, amiben visszavonja magántanári kérvényét) Az idézett levélben foglaltakra figyelemmel dr. Ferenczi Sándor múzeumi őrnek a magántanári képesítése iránti kérvényéhez csatolt összes mellékleteket a dékáni hivatal útján visszaküldtettem, egyidejűleg a tanári szakvélemények sokszorosításának költségeire befizetett 80 pengőt nevezett részére a dékáni hivatal pénztára visszafizette. Ezzel dr. Ferenczi Sándor magántanári képesítésének ügye lezáratott. Tisztelettel kérem fenti bejelentésem tudomásulvételét.

Kolozsvár, 1941. november 26-án.
dékán

Dr. Bartók György

7. Roska Márton véleményes jelentése Ferenczi Sándor magántanári kérvényének visszavonása ügyében¹⁰¹⁷

A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsész- Nyelv- és Történettudományi Karának.

¹⁰¹⁶ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45, 11. doboz, 157/1941-42.

¹⁰¹⁷ SZTE Lvt. a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45, 11. doboz, 530/941.

Szily Kálmán államtitkár úr önanagyméltósága f.é. június hó 21-én közölte velem, hogy dr. Ferenczi Sándortól Kolozsvárra való leutazása előtt levelet kapott, amelyben bejelenti, hogy a magántanárságtól visszalép. Ezt közöltem karunk dékánjával f.é. június hó 23-án délelőtt telefonon, hívására pedig felmentem a dékáni hivatalba, ahol meglepődve hallottam, hogy Ferenczi Sándor még május első felében írt a dékán úrnak s bejelentette visszalépését. A dékán úr fölhevítette Ferenczit, kérdőre vonta, hogy mi az oka visszalépésének, amire azt hozta fel indokul, hogy hogy ő már 46 éves, megérdemelte volna, hogy egyhangúan menjen át a habilitáció egyes fázisain. Hossza rábeszélés után meggyőzte, hogy legjobb lesz, ha levelét nem meg nem írtnak tekinti. Ebbe beleegyezett, a levél eltépedött, s az egész ügyet meg nem történtnek tekintették. Ferenczi Sándor akkor székelyföldi kiküldetésben volt. Hazatérvén f.é. (...?) 28-án megkérdeztem, hogy mi indította az államtitkár úrhoz címzett levél megírására? Azt felelte, hogy értesítést kapott a bátyjától Szegedről, melyben közli vele, hogy az érdekében írt Szily államtitkár úrnak, mire ő fogta magát s megírta a visszalépő levelet, mert ő 46 éves lévén, megérdemelte volna, hogy egyhangúan menjen át s különben sincs szüksége a magántanárságra. Kérdésekre kijelentette, hogy a dékán úrnak jóval azelőtt írt, hogy az államtitkár úrral közölte a visszalépését. Ez a historikuma ennek a szokatlan ügynek. Ennek alapján, tekintettel arra, hogy dr. Ferenczi Sándor dezávuálta a bírálóit, dezávuálta karunk dékánját és dezávuálta karunkat (hogy a bátyját is dezávuálta, nem tartozik ránk!), és tekintettel arra, hogy viselkedésével eljátszotta a jogát arra, hogy karunknál magántanár lehessen, kérem, tésesse a kar ad acta az ő magántanárságára vonatkozó ügyet. Tisztelettel

Roska Márton, egyet. ny.r. tanár

8. Ferenczi Sándor levele László Gyulának¹⁰¹⁸

Vitéz Dr. Ferenczi Sándor Kolozsvár, Donát út 136. Csíktaploca, 1943.
október 8.

Igen tisztelt Professzor Úr!

Nagyon hálásan köszönöm szeptember 24-i levelező lapját. Bocsássa meg, hogy eddig nem válaszoltam arra. Minthogy közeli idejövételét jelezte, feleslegesnek

¹⁰¹⁸ A levél László Gyula családi hagyatékában található.

tartottam Kolozsvárra írni. A válasz ugyanis az ide-oda utazgatás közben – ha a mondott időben valóban elindult volna – úgyszólván elkésett volna. 7.-i keltezésű levelét (megjegyzem, mivel én tegnap délután vettem, levele aligha kelt 7-én talán inkább 5-n vagy 6-n) szintén nagyon hálásan köszönöm. Nemkülönben azt az értesítést, hogy Almay alezr. úr 10-e után azonnal leszereltet. Amikor én elseje előtt kértem, hogy a múlt vasárnap (3-án) kértem, hogy mehessek haza (helyesebben ásatni) nem volt hajlandó beszüntetni vezénylésemet. Csupán azt tanácsolta, kérjek szabadságot. Én tehát ezt is tettem, kértem 4 heti szabadságot, hiszen október közepén vagyunk, annál tovább aligha áshatok székelyföldi időjárás viszonyok között. Herepei igazgató úrnak megígértem tavaly hogy az idén folytatom Bálványosvár ásatását. A nyáron ismételtén mondtam, hogy augusztus vége előtt nem szabadulhatok, ám azután teljesítem ígéreteket. Augusztus utolsó napjaiban készen is állottam. Ő azonban kissé halogatta a pénzszerzést. Addig halogatta, míg engem Csíktaplocára vezényeltek, még pedig olyan dolog elvégzésére, – hamar, amint látom Alamy alez. úr se engedhetett el, sőt, ahogyan az itteni alezredesem mondja, talán éppen ő ígérte meg vezénylésem meghosszabbítását, amit éppen most kér is.

Kelemen Lajos főigazgató úr önméltóságával, úgy gondolom, teljesen felesleges beszélnie „áthelyezésem” dolgában. Én egyetlen pillanatig sem gondoltam arra, hogy neki része lenne ebben. Jóllehet Professzor úr soraiból úgy veszem észre mintha része lenne, engedje meg, hogy én mégse higgyem (sic!). Az azonban bizonyos, hogy az, aki azt célozta ezzel, hogy szabadon dolgozhassam, tökéletesen elérte célját: teljesen felszabadítottnak érzem és tekintem magam. Ezzel kapcsolatban, minthogy ezt méltóztatott írni, hogy az intézetben is van pénz, megemlítem: ennek elköltésére nem vállalkozhatom.

Ami az én kiválóságomat és magyar voltomat illeti, én azokban nagyon kételkedem. Éppen ezért azt tartanám helyesnek, ha a jövőre vonatkozó szándékaikat illetőleg talán a nálam sokkal kiválóbb és valódi magyar szakemberekkel, mint pl. dr. Entz Géza, dr. Novák József, dr. Bíró József stb. egyeznének meg. Semmi esetre se hiszem el, hogy én nélkülözhetetlen, pótolhatatlan vagyok, hogy én nélkül nem oldhatni meg a kérdéses feladatokat.

Szépen köszönöm Gézáról írt sorait. Nagyon jól estek nekem Almay alez. úr dícséretével együtt. Derék, jó gyermek. Csak több szerencsét kívánok neki az élethez, mint amennyi az apjának jutott.

Köszönöm végül őszinte nyíltsággal írt sorait. Természetesen nem róttam meg ezért. Viszonzásul arra kérem én is: szintén ne nehezteljen hasonló nyíltsággal és őszinteséggel megírt soraimért. Önagysága kezét csókolom.

9. Novák József bejelentése házasságkötéséről az egyetem Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Karának¹⁰¹⁹

A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Tekintetes Bölcsészet- Nyelv- és Történettudományi Kar Dékáni Hivatalának. Helyben.

Alulírott IX. fizetési osztályú tanársegéd tisztelettel jelentem, hogy folyó év április hó 2-án Kolozsvárott feleségül vettem a Zalaegerszegen 1919. november hó 27-én született Pécs városi illetőségű Czéh Irén jelenleg Kolozsvári lakos egyetemi hallgatót. Kérem bejelentésem tudomásulvételét, és maradok a Tekintetes Bölcsészettudományi Karnak

Kolozsvár, 1942. április hó 21-én
kész híve:

teljes tisztelettel mindenkor

Dr. Novák József
tanársegéd

10. László Gyula magántanári kérvénye¹⁰²⁰

Tekintetes Kar!

Alulírott azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulok a Tekintetes Karhoz, hogy engem eddigi tudományos munkásságom és közzétett munkáim alapján a „Népvándorlás és a magyar honfoglalás korának régészete” c. tárgykörből egyetemi magántanárrá habilitálni kegyeskedjék. Egyben becsületszavamra kijelentem, hogy szabadkőműves szervezetnek tagja nem voltam és nem vagyok.

Kolozsvár, 1940. november hó 21-én.

Mély tisztelettel, László Gyula intézeti tanár, az Erdélyi Tudományos Intézet tagja.

¹⁰¹⁹ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45, 15. doboz, 603/1941-42.

¹⁰²⁰ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45, 10. doboz, 760/1940-41.

11. László Gyula magántanári előadásainak tervezete¹⁰²¹

Alább vázolom nyolc félévre terjedő előadási tervezetemet. Az a szándékom, hogy előadásaimat folyamatosan, megszakítás nélkül tartom meg és bennük az egyes részletkérdések kidolgozása mellett összefüggő képet nyújtok a népvándorlás és az első magyar századok régészetéről, az utóbbi tételt különösen azért tartom fontosnak, mert ebben a tekintetben az erdélyi hallgatóknak sok mulasztást kell pótolni. Előadásaimat főként három neveléstani szempont szerint csoportosítottam, ezek a szempontok azonban az egyes előadásokban egységben jelentkeznek:

- 1) A már meglevő és közölt anyag tárgyilagos ismertetése, a vonatkozó irodalom bemutatásával. A régészeti leletek mint a néprajz, történelem és művelődéstörténelem kútfői.
- 2) Az előadásokba szövöm bele a tudományos munkamód technikájáról szükséges tudnivalókat. Tehát nem kész eredményeket közlök, hanem úgy építem fel előadásaimat, hogy a módszer, a lehetőségek, az összehasonlító anyag felkutatása és használata, valamint az eredmény, tehát a tudományos munkamenet egész hálózata, világosan rajzolódjék ki a hallgatóság előtt.
- 3) Egyik legfontosabb feladatommak tekintem a munkatárs nevelést. E célból a lehetőségek szerint kiviszem a hallgatókat ásatásaimra és ott gyakorlatban mutatom be az ásatás technikai és tudományos feladatait és módjait. Ide tartozik továbbá az anyag kezelése, feldolgozása, naplózása, kiállítása stb.

Különösen tekintetbe vettem az előadási terv megszerkesztésénél azokat a kérdéseket, amelyekre éppen Erdélyben kell feleletet adjon a régészet. Ezek közül főbbek:

- 1) Erdély népei a rómaiság összeomlásától a magyar honfoglalásig, ezen belül a román folytonossági elmélet kérdései.
- 2) Erdély és a honfoglalás, Erdély meghódításának történelme.
- 3) A székelység régészeti emlékei és ezek forrásértéke a székely kérdés eldöntésében.

Ezek közül a kérdések közül nem mindegyikre tudunk feleletet adni az eddig feltárt leletek alapján, a feleletet a további ásatásoktól várjuk. Az előkerült leletek

¹⁰²¹ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45., 10. doboz, 760/1940-41.

fontossága és feldolgozásának menete esetleg módosítja az alábbi tervezetet, ezért ezt csak keretnek tekintem.

A vázlatból kiviláglik, hogy egyrészt időrendi rétegződésben tárgyalom az egymást leváltó művelődéseket és népeket, másrészt elejétől kezdve, minden félévben a honfoglaló magyarsággal összefüggő kérdéseket is tárgyalok. Az időrendi kérdésekkel legalábbis egyenlő rangú szerepet szánok az egyes művelődéstörténelmi áramlatok kutatásának és népi háttérének. Ez utóbbi kérdés tárgyalásánál igen fontos a szegényes temetkezések elemzése, mert a vezető rétegeknek a divattal változó anyagi kultúrája mellett a pásztorok, mesteremberek és a földművesek hosszú időn keresztül változatlanul őrzik eljárásaikat és eszközeiket. Ezen a ponton kapcsolódik be előadásaimba a néprajz. Félévenként 3 előadást terveztem. Az előadások címe:

- I. félév
 - 1) Bevezetés a népvándorlaskor régészetébe (jazigok és vandálok),
 - 2) A honfoglaló magyarság régészeti emlékei I.,
 - 3) Az ásatások módszertana,
- II. félév
 - 1) Bevezetés a népvándorlaskor régészetébe (gótok, hunok, gepidák),
 - 2) A honfoglaló magyarság régészeti emlékei II.,
 - 3) A régészeti munka módszertana,
- III. félév
 - 1) Bevezetés a népvándorlaskor régészetébe (avarok, longobárdok),
- IV. félév
 - 1) Bevezetés a népvándorlaskor régészetébe (avarok II),
 - 2) A honfoglaló magyarság régészeti emlékei IV.,
 - 3) Muzeológia,
- V. félév
 - 1) A pusztai lovasnépek és a kereszténység Magyarországon,
 - 2) Az első magyar századok régészeti emlékei,
 - 3) A magyar koronázási jelvények,
- VI. félév
 - 1) A kunok Magyarországon,
 - 2) A belső ázsiai népek régészeti emlékei,
 - 3) Magyarország területe a népvándorlaskor világkereskedelmében,
- VII. félév
 - 1) Irán, Belső Ázsia és Távol-Kelet a népvándorlás korában,
 - 2) Erdély a népvándorlás korában,
 - 3) A népvándorlás kori műveltségek előzményei (szkíták stb.),
- VIII. félév
 - 1) Dél-Oroszország a népvándorlás korában,
 - 2) Az utolsó 20 év magyar népvándorlaskori irodalma,
 - 3) A honfoglaló magyarság műveltsége.

Az előadásokat az Érmészet és Régészeti Intézet (Bástya u. 2.) előadótermében, az Intézet eszközeivel szándékozom megtartani.

Kolozsvár, 1940. november hó 21-én

dr. László Gyula

intézeti tanár, az Erdélyi Tudományos Intézet tagja

12. Roska Márton és Viski Károly egyetemi nyilvános rendes tanárok véleményes jelentése László Gyula magántanári beadványáról¹⁰²²

Tekintetes Kar!

Dr. László Gyula az Erdélyi Tudományos Intézethez beosztott intézeti tanár „A népvándorlás és a magyar honfoglalás korának régészete” tárgykörből egyet. magántanárrá való habilitációját kéri, becsületszavára jelentvén ki, hogy nem volt, s jelenleg sem tagja valamely szabadkőműves páholynak. Kérésének mellékletei: Életrajza, amelyből megtudjuk, hogy 1910. III. 14-én született Kőhalomban, unitárius vallású, nős, egy gyermeke van, középiskolai tanulmányait a bp-i VI. ker. Kölcsey reálgimnáziumban végezte, megkapta a Kölcsey érmet, a középisk. tanulmányi versenyen első lett, érettségi után a Képzőművészeti Főiskolán kitüntetéssel tanári oklevelet szerzett, uott ösztöndíjas tanársegéd volt, tanulmányutakat tett Franciaországban, Angliában, Olaszországban, 1933-ban beirtakozott a bp-i egyetemre, ott 1935-ben summa cum laude bölcsészdoktor lett, 1934-től az MNM régészeti osztályának tisztviselője, s mint ilyen tanulmányúton volt Görögországban, Törökországban, Jugoszláviában, Németországban. Ebben a minőségben több nagy horderejű ásatást vezetett, megszervezte a hazai népvándorláskori leletek kataszterét, szerkesztője az Archaeologia Hungaricanak és Folia Archaeologicának. Előadásainak tervezete és pedig 8 félévre beosztva, ami nemcsak anyagismeretről, hanem elhatározásának komolyságáról is tanúskodik. Születési bizonyítványa és származási okmányai, amelyekből kiviláglik, hogy székely eredetű, tiszta vérű őskeresztény család gyermeke. Érettségi bizonyítványa, főiskolai és egyetemi leckekönyve, középiskolai tanári és bölcsészdoktori oklevele,

¹⁰²² SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45, 9. doboz, 218/40-41.132. sz.

nyomtatásban megjelent munkái és sajtó alatt lévő dolgozatainak kéziratái, illetve korrektúrái, végül a dolgozatai bírálatainak kinyomtatási költségeire befizetett 80 P.-ről szóló nyugta. Tekintetes Kar! Mindez a kérés külső kerete, amely azt mutatja, hogy teljesítése formailag nem ütközik akadályokba. A lényeg azonban a magántanári habilitáció első aktusa szempontjából az, hogy László Gyula mint ember és tudós a korabeli munkatársak sorából messze kimagaslik. Évek óta figyeljük úgy magatartását, mint fejlődését és örömmel állapítottuk meg, hogy öntudatos, komoly, korrekt munkása a szakjának, aki nem hangoskodással, és könyökléssel, nem hajladozással, hanem komoly munkával, folytonos tanulással iparkodott előre jutni. Legszebb bizonyága ennek, hogy az Erdélyi Tudományos Intézet megszervezése rendjén ő is kinevezést kapott ahhoz, és pedig egyenesen a VII. fizetési osztályba. Amikor arról volt szó, hogy ki menjen Debrecenbe szakelőadónak az ottan megszűnő régészeti tanszékre, egy embernek a neve merült fel komolyan, a László Gyuláé. Nekünk különös tudományos öröm, hogy velünk jöhetett Kolozsvárra, s az itteni sok-sok tennivalóból kiveheti a maga részét. Hogy ezt a munkát egyetemünkkel kapcsolatosan is, tehát eredményesebben, és szélesebb körben való hatóerővel végezhesse el, tudományos meggyőződésünk minden erejével ajánljuk, hogy őt a magántanári habilitációs eljárás különböző fokozataira bocsátani kegyeskedjék.

13. Dr. Roska Márton nyilvános rendes tanár VÉLEMÉNYES JELENTÉSE¹⁰²³

Dr. László Gyula intézeti tanár úrnak magántanári tudományos minősítése végett bemutatott dolgozatairól.

Tekintetes Kar!

Dr. László Gyula a következő, nyomtatásban már megjelent munkáit terjesztette be:

1.) ADATOK AZ AVARKORI MŰIPAR Ó-KERESZTÉNY KAPCSOLATAIHOZ – CONTRIBUTI AI RAPPORTI ANTICHI CRISTIANI DELL'ARTE INDUSTRIALE DELL'EPOCA AVARA.

Budapest, 1935. 61 1.11 tábla.

2.) ADATOK A KORONÁZÁSI JOGAR RÉGÉSZETI MEGVILÁGÍTÁSÁHOZ.

¹⁰²³ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45, 10. doboz, 760/1940-41.

- 40 1. 8 tábla és 5 kép. Különnyomat a Szent István Emlékkönyv III. kötetéből (519-558 1.).
- 3.) A KUNÁGOTAI LELET BIZÁNCI ARANYLEMEZEI – DIE BYZANTINISCHEN GOLDBLECHE DES FUNDES VON KUNÁGOTA. 50 1.8 tábla és 3 kép. Különnyomat az Archaeológiai Értesítő 1938. évi LI. kötetéből (55–104 1.).
- 4.) EGY RÉGENSBURGI VÁLLKŐ – BEITRÄGE ZU EINEM REGENSBURGER KÄMPFERSTEIN. 13 1.2 tábla és 3 kép. Különnyomat a Folia Archaeologica I–II. kötetéből, Budapest, 1939.
- 5.) KOPT BRONZLÁMPA TÁPIÓGYÖRGYÉRŐL – LA LAMPE DE BRONZE COPTE TROUVÉE Á TÁPIÓGYÖRGYE. Különnyomat a Folia Archaeologica I–II. kötetéből 6 1.1 tábla és 1 kép.
- 6.) DIE REITERNOMADEN DER VÖLKERWANDERUNGSZEIT UND DAS CHRISTENTUM IN UNGARN. 21. 1.4 tábla és 2 kép. Különnyomat a Zeitschrift für Kirchengeschichte 1940. I. kötetéből (126–146.1).
- 7.) ADATOK A KUNOK TEGEZÉRŐL – BEITRAG ZUR KENNTNIS DES KUMANISCHEN KÖCHERS. 9. 1. és 7 kép. Különnyomat a Néprajzi Értesítő 1940. 1–2 számából (51–59.1).
- 8.) A TÉPEI LELET – LA TROUVAILLE DE TÉPE. 23.1. 3 tábla. Archeológiai Értesítő 1940. (77–90.1.).
- 9.) AVARKORI PÁSZTORKÉSZSÉGEK – ZU DEN BEIGABEN DER GRÄBEN AWARISCHEN HIRTEN. 7 1. 1 tábla és 3 kép. Arch. Ért. 1940 (91–98.1.)
- 10.) ÚJABB KERESZTÉNY NYOMOK AZ AVARKORBÓL. 13 1. 6 tábla. Dolgozatok – Szeged. 1940. (145-158 1. XXI-XXVI. tábla).

Sajtó alatt levő alábbi két munkáját kéziratban mellékeli:

- 1.) BUDAPEST A NÉPVÁNDORLÁS KORÁBAN. Kb. 32 1 és 20 tábla (Budapest Története I. kötetében fog megjelenni.)
- 2.) A TIHANYI TÉRI AVARKORI TEMETŐ. Kb. 12 1. és 8 tábla. (Kuzsinszky-Emlékkönyv II. kötetében).

Ebből a felsorolásból is kitűnik, hogy dr. László Gyula tudományos munkaköre fedti azt a tárgykört, amiből habilitációját kérte: „A népvándorlás és a magyar honfoglalás korának régészete”; sőt azt túl is lépi.

Az avarkori kereszténység kérdésével három munkájában is foglalkozik. Ezek egymásból folynak, egymást egészítik ki. Az elsőben (Adatok az avarkori műipar ókeresztény kapcsolataihoz) megállapítja, hogy a keresztény vonatkozású avarkori emlékek a syriai késő-hellenisztikus műhelyek gyártmányaival rokonok és ezek első nyomai akkor tűnnek fel, amikor az avarok byzanci mintára megkísérlik az önálló pénzlábra való áttérést; – a másik kettőben (Die Reiternomaden és Újabb avarkori keresztény nyomok) már két időrendileg is külön csoportot állapít meg ezekben az emlékekben s felveti az avar exogamia lehetőségét is, amely szokást a byzanci udvar politikai céljai érdekében próbált kiaknázni.

A pusztai népek keresztény kapcsolataira a koronázási jogarról írt munkájában is kitér. Ennek első részében meghatározza a nomád népek fejedelmi jelvényeit, ezek ismerete mellett látjuk, hogy a magyar koronázási jogar a keleti jellegű fejedelmi díszfegyver-jelvények csoportjába tartozik s útja a mesopotámiai kultúrkörből a perzsákon keresztül vezet el a pusztába. Ez magyarázza meg nekünk, hogy miért is különbözik ez a forma a nyugati fejedelmi jelvényektől. – Dolgozata második részében a MNM. egyik székesfehérvári aranyeletét határozza meg. elemzése alapján valószínű, hogy azok a töredékek, amelyek a múlt század rendjén kerültek felszínre a székesfehérvári bazilika területén s nem kallódtak el, elkerülték a beolvasztást, Könyves Kálmán sírjából származhatnak. Ezek egy részéből karkötőt készítettek. E karkötő darabjainak vizsgálata alapján rájött, hogy ez a karkötő egy jogar foglalatának szétvágott darabjaiból készült. Lászlónak sikerült is ezt a jogart rekonstruálnia s megállapította, hogy ugyanabba a keleti jellegű csoportba tartozott, mint a koronázási jogar, foglalata is ugyanabban a műhelyben készült, mint ezé. Ennek kapcsán határozza meg, hogy a magyar koronázási jogar gömbjének aranyfoglalata a XI. sz. végén készült. – Legértékesebb része ennek a fejezetnek az Árpádok székesfehérvári ötvösműhelyének megállapítása és készítményeinek elkülönítése. Itt olvashatjuk azt az új adatot is, hogy az avar birodalom bukása után a karoling birodalomban avarokodó divat lépett fel s ennek a divatnak utolsó hullámai kelnek életre az árpád-kori magyar ötvösségben. – E munka harmadik fejezetében a jogar kristálygömbjének korát és művészeti helyét határozza meg a X. sz. közepe táján készült a Fatimida-Egyiptomban s hozzánk vagy arab-magyar kereskedelem révén közvetlenül került, vagy pedig Szent István sógora ajándékozta azt első királyunknak, akiről tudjuk, hogy gyűjtötte a kristályokat. Az első feltevés mellett

szól, hogy a magyar királyok hagyatékában több kufikus feliratú varázsgyűrűt találtak, amelyek egyikét közli is a szerző. A jogar oroszlánalakjait eddig az Árpádok totem-állatjainak vélték, a szerző pedig kimutatja, hogy semmi közük a későbbi Árpád-címer oroszlánalakjaihoz.

A kunágotai byzanci aranylemez apró darabokban maradt fenn egy avar fejedelmi leletben. Lászlónak sikerült a lemez eredeti alakját, a rajta levő ábrázolást, valamint rendeltetését is meghatározni. Justinianus korában készült és készítési idejével ellentétben egy igen pontos ikonográfiájú thiasos-ábrázolást őrzött meg a számunkra. Ennek alapján vált lehetővé, egy csomó bel- és külföldi lelet kormeghatározása. Külön értéke a dolgozatnak, hogy a VI–VII. sz.-beli byzanci kisművészetekben kimutatja, hogy az újjáéledő hellenisztikus formakincset miként szervezi új kompozíciós elvek alapján ornamentális egységbe az ekkor erősen ható iráni és ázsiai nomád művészet. A byzanci ötvösök eljárásának és az általuk használt különböző anyagoknak meghatározása további lépésekkel segíti elő a byzanci művészet rejtélyeinek megoldását. Ezzel kapcsolatban rajzolja meg a byzanci kereskedelem VI.-VII. sz.-beli magyarországi útjait is.

A byzanci kereskedelemnek korábbi magyarországi szerepével a tápiószentgyörgyi kopt lámpáról írt dolgozatában foglalkozik, felhasználja természetesen az éremleletek nyújtotta tanulságokat is.

Egyetlen összefoglalóbb munkája: Budapest a népvándorlás korában című. Ebben sem ad pusztán leletfelsorolást és méltatást, hanem bevonva tárgyalási körébe az éremleletekből meríthető tanulságokat is, szélesebb mederben kezeli a kérdést s így különösen Magyarország kereskedelmi kapcsolatai tekintetében jut fontos megállapításokhoz, amelyek közül megemlíteném vélem a következőket: Géza fejedelem koráig a Vereckei-szoroson át vezető, kelet-nyugati út volt az uralkodó; – Géza uralkodásával, de különösen Szt. István idejében ezt a levantei váltja fel; – a leletek tanulságának világánál élesen mutat rá, hogy hogyan teszi rá a király a kezét a fontosabb átkelő pontokra, révekre, utakra, azok csomópontjaira, s hogyan kerül a király irányítása alá az egész kereskedelem. Ez sokban járult hozzá a központi királyság hatalmának megerősítéséhez. Támogatta a királyt ebben a törekvésében a Megyer-törzsből szervezett s nyugati fegyverzettel felszerelt királyi hadsereg is. Ez vezeti szerző a kétélű kardok kérdésének megoldásához: csak a díszesebb kivitelű kardokat szereztük be a normannoktól, a tömegcikkeket a karolingok szállították

nekünk, kardpengéiket azonban a karolingok is a normannoktól szerezték be. E munkájában tisztázza a tarsolylemezek kérdését is: ezek jó része nem Levediában, hanem már Magyarországon készült. – Egyik értékes megállapítása ennek a dolgozatnak, hogy az avar és magyar települési formákat szét tudja választani s hogy a magyaroké sokban hasonlított a mai tanyás rendszerhez.

E munkáján kívül fegyvertörténeti kérdést tárgyal a kunok tegezeről írt tanulmányában. A székelyföldi Szt. László-legenda falfestményei alapján rekonstruálja a kunok tegezeit, mely az avar és a magyar tegeznek egyik változatát képviseli és a kunoktól, úgy látszik, a biznanci hadsereg is átvette. Ezt igazolják az athoshegyi freskók.

Az avar kori pásztorkészéseknek sok megfejtetlen kérdése közül a hasifeldolgozás egyik eszközét sikerült meghatározni egy csonteszközzel kapcsolatosan. Ugyanebben a dolgozatában az avar kumizos tömlők szerkezetét is rekonstruálja. Ebben a törekvésében nagy segítségére voltak a néprajzi analógiák.

Egy általa először közölt régensburgi vállkő korának megállapításánál elismerésreméltó középkori építészeti ismeretekről tesz tanúságot. Ez az első tárgyi emléke az irodalmi forrásokból jól ismert fejbortválásnak és varkocsfonásnak. Ikonográfiailag azért is értékes, mert a középkori kőfaragó német mester Sámson történetében a nagyhajú Sámson helyett kalandozáskori magyarokat ábrázolt.

A tépei lelet közlése rendjén egy ötvös mester műhelyfelszerelését, a felhasznált anyagot és a teljes munkamenetet is meg tudta állapítani. elemző munkát végzett itt is s ennek köszönhető, hogy sikerült neki mind a lelet pontosabb kormeghatározása, mint a rokon avarleletek korába való beiktatása.

A Tihanyi-téri avar temető a benne lelt két feliratos ezüst kehely miatt bír kiváló fontossággal. E temető leleteinek tárgyalása rendjén egy új népvándorlás-kori régészeti chronológia körvonalai bontakoznak ki. E részletmunka nyomaival más dolgozataiban is találkozunk.

– . –

Folyamodó külön jegyzékben sorolja fel készülőfélben levő munkáit, amelyek mind nép- és honfoglaláskorunk egy-egy kérdésével foglalkoznak s így szerves részei más megjelent, vagy kéziratban levő munkáinak.

– . –

László Gyula munkáiban egy kiforrott, nagy készültségű, éles megfigyelő erővel és a régészetben nélkülözhetetlen aprólékosan boncolgató képességgel bíró tudós mutatkozik be, akinek nagy biztosságot kölcsönöz a szakirodalom alapos ismerete, történeti tudása, a néprajzi művelődés- és településtörténeti nyelvtudományi és gazdaságtörténelmi irodalomban való jártassága. Az a körülmény, hogy elébb a Képzőművészeti Főiskolát látogatta, olyan külön adottságokat vált ki belőle, amelyek szerencsésen érvényesülnek abbeli törekvésében, hogy megoldásra választott kérdései megírása rendjén tekintettel legyen az egyes tárgyak készítési módjára, a készítés menetére, eszközeire, anyagkészletre stb. is. Így aztán a tárgyon túlmenve, egy-egy kismesterség munkamenetét is kibogozza s a műhelyszempontokat is figyelembe veszi. Ezen az úton haladva, nemcsak egy-egy tárgy, hanem egy-egy egykorú művelődési kör központját és kisugárzását is meg tudja határozni. Néprajzi tudása segíti hozzá, hogy az egyes tárgyakat és tárgycsoportokat s azok szerepét a mindennapi élet szempontjából nézze és vizsgálja s ne merüljön el a pusztán általánosan szokásos, nálunk német mintára elhatalmasodó rendszerezésben, hanem a régészeti anyagban az egykori életformát igyekszik megragadni.

Munkái szervesen egészítik ki egymást, fokozatos fejlődésről tesznek tanúságot, mert hiszen a tudomány is állandóan fejlődik s egy nagy egésznek a jól meghatározott körvonalai bontakoznak ki belőlük.

– . –

László Gyula a gyakorlati régészek egyik legkiválóbbika. Vannak szobatudósok, akik két-három, vagy 50-60 könyvből csinálnak egy negyediket, vagy egy hatvanegyediket, de, s ezt jól jegyezzük meg, a 2-3 vagy 60 könyv egyikét mindig a gyakorlati régész írta meg!

Társszerkesztője az Archaeologia Hungarica-nak s szerkeszti a Folia Archaeologica-t.

– . –

Bár terem szűkre szabott, nem tehetem, hogy László előadás-tervezetere is fel ne hívjam a figyelmet. Ebből is kitűnik, hogy tisztában van a megoldandó feladatokkal, látja azok megoldhatásának módját, meg van győződve arról, hogy hallgatóival az előadásokon kívül gyakorlati téren is kell foglalkoznia s muzeológiai ismereteket is kell nekik nyújtania.

Mindezek alapján javaslom, hogy a Tekintetes Kar dr. László Gyulát a további magántanári cselekményekre bocsássa.

Tekintettel azonban arra, hogy tudományos készültsége, irodalmi munkássága olyan súlyos természetű, hogy a rendes mértéken messze felül van, mentse fel őt a szokásos kolloquium alól.

Ezzel a jogával a Kar csak kivételes esetekben élhet. Én a László Gyula esetét ilyennek ítélem. Évek óta figyelem a fejlődését s bevallom, hogy benne láttam debreceni katedrámon az utódomat már évekkel ezelőtt. Nagy tudományos öröm a számomra, hogy amikor sorsom és a kötelesség Kolozsvárra szólított vissza, a miniszteri tisztánlátás László Gyulát is egy roppant nehéz, egész embert kívánó őrhelyre állította itten.

Bár úgy ismeretem őt, mint jó előadót, mégis, hogy a Tekintetes Kar tagjai is megismerjék, a próbaelőadás megtartása alól való felmentését nem kérem.

A Tekintetes Kar alázatos szolgája

Kolozsvár, 1941. januárius hó 20.
ny.r. tanár

Dr. Roska Márton egyetemi

14. Viski Károly nyilvános rendes tanár véleményes jelentése László Gyula tudományos munkásságáról¹⁰²⁴

Dr. László Gyula kitűnő szaktudományos képzettségén, szakirodalmi nagy jártasságán kívül egyik szembetűnő erőssége – nyilván képzőművészeti végzettségének köszönhető – érzékeny formalátása, a technikai alkotás, a mesterség iránti sajátos érdeklődése, a gyér vagy töredékes maradványokból rekonstruáló képessége. Ezekhez járul – bizonyos mértékben a tudományos munkában sem nélkülözhető – elképzelő ereje. Nagy erőssége a leletanyag modern szempontú kritikája, rostálása, a bizonytalan értékű, kétes hitelű nem módszeres ásatás (kutatás) révén gyűlt anyag iránti bizalmatlansága. – A töredékekből újraalkotó képességének egyik legszebb bizonytsága a magyar koronázási jogar régészeti megvilágítására analogiaként bemutatott, a székesfehérvári leletből származó jogartöredékek

¹⁰²⁴ Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések, 1940–41. 1941. március 27., V. rendes ülés, 343. sz.

rekonstrukciója. Módszeres kritikai elemző munkájának s ezt követő rekonstruáló készségének másik szép bizonyága a kunágotai aranylemezek mivoltának megállapítása. Adatközlésében – dolgozatai szerint – korán túl jutott a leletek pusztá leírásán, ami egyébként első mozzanat szaktudománya módszeres tennivalói között Föntebb érintett technikai érzéke és technológiai készsége segítségével a formai, ornamentikai s egyéb külső meghatározó jegyeken túl a tárgy készültét, a készítő munkamenetét igyekszik újraélni s az olvasóval újraéltetni. E technikába hatoló új módszer segítségével sokkal több, bővebb elemző lehetőséget tár fel, mintha pusztán a szokásos morfológiai jegyek alapján igyekeznék a tárgy meghatározására s szaktudománya ismeretállományába való elhelyezésére. Ötvösművek szerény töredékeinek meghatározásában például sokkal több meghatározó jegynek jut bitokába azzal hogy, a tárgy jellegzetességét vagy hovatarozását, alkat-elem voltát a formán és ornamentikán kívül technikai alkata sajátosságával is igazolja. S a technikában meglátja az alkotó mestert is, a szerszámot, munkamódot és munkamenetet, s mindig nézi a tárgy használatát, az embert, akinek számára a mester dolgozott. László mindezzel jelentékenyen kiszélesítette a párhuzamos régészeti anyag összegyűjtésének és megváltatásának lehetőségét. Ez a módszere, sok tekintetben új munkamódja dolgozatai megjelenésének időrendjében egyre fejlődik, egyre szebben bontakozik ki. László kutatómódjára jellemző a rokntudományok (pénztörténet, helynévkutatás, településtörténet, emberföldrajz, gazdaságtörténet, s általában művelődéstörténet, valamint a néprajz) eredményeinek figyelmes számbavétele, értékesítése. Így világít rá lényegében a régészeti kutatásai alapján a X. századi s ezt megelőző hazai és általában középeurópai kereskedelmi utakra (legutóbb az Ungarn c. folyóirat ez évi februári számában), a magyar törzsi elhelyezkedés topográfiai képére, a Géza és Szent István fejedelmi hatalmának a kereskedelmi utakkal összefüggő kialakulására, az avar és magyar településforma különbségére (sic!), a temetkezés módjából kikövetkeztetett avar és honfoglaláskor téli és nyári szállás (nomadizálás) akkori meglétére, az avar sírokban női tetem melletti keresztény jellegű emlékek alapján az avar exogámia szokására s hasonló, eddig föl nem ismert történeti jelenségekre. Így László fokozatosan, örvendetes fejlődése során egyre több eredménnyel halad a régészet végső célja: a tárgy által jelzett kor emberi életének megismerése felé. E törekvésben jelentős támogatója néprajzi érdeklődése, s a néprajz hasznosítható eredményeiben való jártassága. Ennek köszönhető a már föntebb érintetteken kívül például egy avarkori pásztorkészség

(övrealó holmi) sikeres rekonstrukciója, aztán az irhahasogató az un. „hasi” egyenletes szeleteléshez szükséges avarkori segédeszköz és a kumiszostömlő maradványának fölismerése, meghatározása. – A székelyföldi falfestményeken végzett fegyvertörténeti vizsgálódása során sikerrel kísérli meg az egymást fölváltó pusztai népek műveltségének sajátos megnyilatkozási formáit elkülöníteni, az avar-magyar-kun tegez elemzésével megállapítja, hogy az alapformák fokozatos változása, amelyet fejlődésnek is nevezhetünk, az eurázsiai pusztákon ment végbe, s a különböző változatok más-más fokozatú alakját hozták magukkal a hazai földön megjelent népek. – A regensburgi (X. századi) vállkőről szóló dolgozatában a fontott hajú, borotvált fejű magyar ábrázolását fedezi föl, s egyúttal eddig egyetlen ábrázolását annak a torzító elképzelésnek, ahogyan a nyugat a kalandozó magyart látta, vagy legalább láttatni akarta. Itt tér ki azoknak a hatásoknak a vázolására, amelyek az avarság és magyarság útján a nyugatot érték, s melyek ismerete nélkül a nyugati románkori művészet nem egy jellegzetessége nem is volna megérthető. Magántanári előadásának tervezetében a főtebb vázolt munkássága vezető elvei szerint a tárgykörébe tartozó régészeti anyag alapján az egykori művelődés, műveltséget alkotó és birtokló nép, a népek áramlása, egymásra hatása kap hangsúlyt. Előadásaiban ezt szándéka jellemezni, életre kelteni, bemutatni. Hangsúlyozza a csak a szegényes leletekkel jellemezhető széles néprétegek régi műveltség szintje kutatásának fontosságát. Ez a néprajzias tudományos szemléletmód előadásait a mához kétségkívül közelebb hozná, s ezen az úton a régészet iránti érdeklődést bizonyára fokozni tudná.

15. Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. 64.057/1943.IV.1. szám. Tárgy: Régészeti tanszék betöltése¹⁰²⁵ Hiv. szám: 1634/1942-43

Melléklet: 0

Felterjesztésére értesítem a tek. Tanácsot, hogy a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karon szervezett „középkori történeti” tanszéket „Pannonia és Dácia régészete és története” című tanszékre szervezem át. Felkérem a bölcsészet-,

¹⁰²⁵ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45, 29. doboz, 652/1943-44.1.

nyelv- és történettudományi kart, hogy a tanszék mikénti betöltésére mielőbb javaslatot tenni szíveskedjék.

Egyúttal értesítem a tek. Tanácsot, hogy a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karon „honfoglaláskori régészeti” tanszékét kívánok felállítani. Felkérem a bölcsészet- nyelv- és történettudományi kart, hogy e tanszék mikénti betöltésére vonatkozólag is javaslatot tenni szíveskedjék.

Budapest, 1943. november hó 18.

Szinyei-Merse Jenő s.k.

A m. kir. Ferenc József-Tudományegyetem tek. Tanácsának, Kolozsvár.

16. Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. 53.663/1944. szám. IV.1.

Tárgy: Pályázati hirdetés¹⁰²⁶

Felterjesztésére értesítem a tek. Tanácsot, hogy a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kar, folyó évi január hó 10-én tartott V. rendkívüli ülésének határozata alapján a „honfoglaláskori régészeti” tanszékét pályázat útján kívánom betölteni. Az erre vonatkozó pályázati hirdetményt a tek. Tanácsnak a szokásos módon leendő közzététel végett csatoltam megküldöm.

Budapest, 1944. január hó 22.

A miniszter rendeletéből: Mártonffy Károly s.k. miniszteri tanácsos.

A m.kir. Ferenc József-Tudományegyetem tek. Tanácsának, Kolozsvár

17. Honfoglaláskori régészeti tanszék betöltésére vonatkozó pályázati hirdetés¹⁰²⁷

A Ferenc József-Tudományegyetem Rektori Hivatala

1423-1943/44 etsz.

Melléklet: 4 db

¹⁰²⁶ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45, 29. doboz, 53.663/1944.

¹⁰²⁷ A hirdetés a Budapesti Közlöny 1944. január 25-i., 19. számában az 53.663./1944.IV.1. sz. alatt jelent meg.

A tekintetes bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karnak megfelelő további eljárás végett megküldöm.

Kolozsvár, 1944. január 28.

Dr. Búza László s.k. rektor

A másolat hitelül: Papp M. s.k. irodafőtiszt

Érkezett: 1944. február 3. Hiteles

53.66/1944. szám

Pályázati hirdetés

A kolozsvári m.kir. Ferenc József Tudományegyetem bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karán üresedésben lévő „honfoglaláskori régészeti” tanszék ezennel nyilvános pályázatot hirdet:

- I. A kinevezendő tanár köteles lesz tudományszakát minden félévben a szabályzatokban előírt vagy előírandó heti óraszámban és terjedelemben előadni, a szükséges gyakorlatokat, kollokviumokat és szigorlatokat megtartani, valamint a tanszékhez tartozó szemináriumot, illetőleg intézetet igazgatni.
- II. a betöltendő tanszékkal, amennyiben arra nyilvános rendes tanár neveztetnék ki, az 1943. évi 3,500 M.E. számú rendelethez mellékelte 3. számú kimutatás A) csoportja szerint az egyetemi nyilvános rendes tanároknak járó illetmények, amennyiben pedig nyilvános rendkívüli tanár neveztetnék ki, a fenti rendelethez mellékelte 3. számú kimutatás B) csoportja szerint az egyetemi nyilvános rendkívüli tanároknak járó illetmények és a szabályszerű lakáspénz és egyéb pótlékok élvezete van egybekötve.
- III. Felhívom a pályázni óhajtókat, hogy tudori fokozatukat, esetleg a tanári pályán való eddigi működésüket vagy egyébütt való alkalmaztatásukat, egyetemi magántanári képesítésüket, továbbá külföldi tanulmányaikat, irodalmi tevékenységüket és egyéb érdemeiket bizonyító, valamint személyi adataikat tartalmazó okmányaikkal (magyar állampolgárság, születési anyakönyvi kivonat, életrajz stb.) felszerelt és a m.kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterhez címzett kérvényüket, amennyiben jelenleg is állami alkalmazásban vannak, előljáró hatóságuk útján, ellenkező esetben közvetlenül a kolozsvári m.kir. Ferenc József Tudományegyetem

bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi karának dékáni hivatalába 1944. február hó 15-ig nyújtsák be.

- IV. A közszolgálatban nem álló pályázóknak a 7720/1939.M.E.sz. rendelet 1. és 3. §-ában foglalt rendelkezések szerint igazolniuk kell azt, hogy nem esnek a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. IV. t.c. 1. és 5. §-ában meghatározott korlátozások alá.
- V. A korábbi közszolgálati állásban eltöltött időnek a fizetés szempontjából való megállapítása, illetőleg a szabad pályán eltöltött időnek a fizetésbe és nyugdíjba való beszámítása iránti igény, illetőleg kérés csak akkor vehető tekintetbe, ha azt a pályázó már a pályázati kérvényben a szolgálati időnek pontos részletezése és igazolása mellett bejelenti.

Budapest, 1944. évi január hó 22. M.Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter

18. Rásonyi László turkológus, ny.r. tanár felszólalása 1944. január 10-én, az V. rendkívüli kari ülésen László Gyula meghívás útján történő kinevezése ügyében¹⁰²⁸

Tekintetes Kar!

Mint ezt a bizottsági ülésen is megtettem, e helyen is fölvetem azt a kérdést, hogy valóban csupán egyetlen meghívásra méltó régészünk van-e? Akkor, mikor meghajlok Fettich úttörő és igen nagy terjedelmű munkássága és vitathatatlanul nagy érdemei előtt, kifejezést kell adnom annak a benyomásomnak is, hogy mikor karunk magántanára, László Gyula eléri Fettich mai életkorát – ha a ma tanúsított elánnal dolgozik – ő is eléri, sőt, talán felülmúlja Fettich munkásságát, már ami a volument illeti. Ami pedig a munkái bennerejlő értékeit illeti, ezeket még sokszínűbbnek látom. Amennyiben a T. Kar megállapításaimat túlságosan szubjektíveknek éreznék, kérem a Kar elnézését, s annak betudni, hogy mint turkológusnak nekem különösen rokonszenves, s hozzám különösen közelálló László Gyula munkássága. Nem kell bővebben hivatkoznom arra, hogy a magyar őstörténet legfontosabb segédtudománya a turkológia. Nos, László Gyula ennek a tudományágnak a területéről szorgalommal és kitűnő intuícióval használ fel mindent, amit elérhet. De ez áll a néprajzra is. Kitűnő

¹⁰²⁸ SZTE Lvt. kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45, 29. doboz, 652/ 1943-44. 38. sz.

munkaközösség alakulhatna ki itt, egyetemünkön. – De vessünk pár pillantást munkásságára. Tudomásom szerint már eddig is 30-nál is több fontos, sokszor testes kötetet is elérő dolgozata van. Pl. A Koroncói lelet és a Honfoglaló magyarok nyerge, Bp. 1943. E kétszáz oldalas hatalmas kötetben a magyar nyereg, tegez, stb. meghatározásával nemcsak szerencsésen épített a Zichy és Sebestyén munkásságára, hanem az az egykori képnek az újjáalkotásához is hozzájárult. Úttörő a munkássága a honfoglalók temetkezésének kutatásában is. Észrevette, hogy a tárgyak gyakran fordítva kerülnek be a sírokba. Nagy néprajzi néptörténeti apparátussal, a sámánizmusra támaszkodva rekonstruálja a honfoglalóknak azt a sajátságát, hogy túlvilág képük a fordított világgép volt. E téren még igen szép új eredmények várhatók tőle. Meghatározta a lovastemetkezés lefolyását is. Másik nagy munkája: A honfoglaló magyar művészete Erdélyben. Kvár, 1943. 104.1 + 27 tábla. Erdély honfoglaláskor lakott földjének meghatározására törekszik Kniezsa valaha még a régebben egyetlennek hitt háromszéki lelet jelentőségét is kétségbevonta, László már ott tart, hogy sokfelé nagy valószínűséggel állapítja meg a magyarság igen korai megtelepülését. A kontinuitás elmélete elleni harcban is értékes ez a könyv. A gyepükérdést is előre viszi. Harmadikul a következő munkát említem: Kolozsvári Márton és György Szent-György szobrának lószerszámja. Kvár, 1942. 98 + XIV. 1. A szobor járulékos elemeiről kimutatja, hogy keleti eredetűek. Ezek az elemek együtt, akkor, a Székelyföldön éltek. A mesterek annyival is inkább lehettek székelyek, mert ekkortájt éppen tapasztalható egy a Székelyföldről Kolozsvár felé irányuló bevándorlás. A régi magyar ornamentikának ősvallási hátterét is érinti. Más munkáiban is nagy erudícióval és önállóan épít azokon az alapokon, amelyeket Alföldinek immár világszerte ismert úttörése jelent. – A magyar honfoglalás kora és a magyar középkornál azonban nem áll meg. A régebbi korokat (szkíták – avarok – egyéb népvándorlást) is felöleli munkássága. A székesfőváros őt bízta meg Budapest népvándorláskorabeli történetének megírásával. A megbízásnak kitűnő 40 + XX oldalas cikkben tett eleget. Először próbálja meg rekonstruálni az erdélyi medence legrégebb településtörténeti képét, a Kárpát-medence, illetve Eurázsia régi kereskedelmi útvonalait, a kereszténységnek a nyomait és hatásait az avaroknál. (Adatok az avarokori műipar ókeresztény kapcsolataihoz Bp. 1935. 60+XI. 1. stb.) Különlegesen értékesek azok a dolgozatai, amelyekben archeológiai leletek kapcsán az avar néprajz fontos elemeit hámozza ki kitűnő kombináló készséggel, intuícióval és anyagismerettel, amely nagyon sokat merít a török ethnológiából. Anyagismerete

a szoros értelemben vett régészet terén nem csábítja száraz és pusztá tipologizálásra. Avatott tolla a szegény emberek sírjaiból feltámasztja a hajdani mindennapi életet, már amennyire lehet, a szellemi háttérrel, s bár a legnagyobb mértékben regisztrál minden a tárgyakra való külsőleges megfigyelést, tudnivalót, azokat nemcsak állapotszerűségükben nézi, hanem felbontja emberi munkává; megeleveníti a régi kézművességek munkamódjait. Kutatásaiban egyre egyénibb módszereket alakít ki, s így méltó volt tanáraihoz Alföldihez és Fettichhez, megőrizve és szerencsés szintézisben egyesítve a tőlük kapottat, már túl van azon, hogy csak epigonnak tartsuk, már önálló alakja a lovasnépek magyar régészetének és díszé lesz karunknak. Fölmerülhet a T. Kar részéről az a kérdés, hogy hogyan jön a turkológus ahhoz, hogy az idegen szak területén értékítélettel álljon elé. Legyen szabad azzal igazolnom magamat, hogy e tudományok területén – amelynek különben is sok érintkezési pontja van saját szakmámmal –, kénytelen voltam sok mindent elolvasni, – ha felületesen is. A törökség körében ugyanis feladatomnak éreztem előadásokkal és kis publikációkkal fölkelteni a lovas népek iránti érdeklődést, mert ez egyike az összekötő szálaknak a törökség és a magyarság között. Felszólalásom befejezéseként megismétlem javaslatomat, miszerint László Gyulát a pályázat kiírásának mellőzésével méltónak tartom a meghívásra.”

19. Roska Márton javaslata a honfoglaláskori régészeti tanszék betöltése tárgyában 1944. március 23-án, a kar VII. rendes ülésén¹⁰²⁹

Tekintetes Bizottság!

Karunknak 1942. januárius hó 29-iki ülésén Tamás Lajos kartársammal „a népvándorláskori és magyar őstörténeti régészet tanszékének” felállítása érdekében tettünk javaslatot. – Én akkor abban a hitben írtam alá ezt, hogy Erdélynek még megszállás alatt levő része rövidesen felszabadul s ezzel szabaddá lesznek azok a területek is, ahonnét eddigi legtöbb honfoglaláskori leletünk származik. – Látva, hogy késik a felszabadulás, azt az álláspontot foglaltam el, hogy egy ilyen tanszéknek

¹⁰²⁹ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45, 29. doboz, 652/1943-44.; Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések, 1943–44., 1944. március 22-i Bizottsági ülés. 652. sz.

Budapesten kívül első sorban Debrecenben van helye, amely a maga nagy körletével roppant nagy munkalehetőségeket nyújt egy ilyen tanszék betöltőjének. – A miniszteri döntés Kolozsvárnak kedvezett. Mellőzve a tanszék megszervezése körüli előzményeket és nem szólva ezzel kapcsolatosan arról, hogy ezek mennyiben érintik karunk autonómiáját és mennyiben szolgálhatnak a jövőben praecedensül, Kolozsvárott is hivatást tölthet be ennek a tanszéknek a professzora azáltal, hogy iskolát teremt, amelynek tagjai nemcsak itthon, de az anyaországban is apostolkodhatnak. A feladat nehézségeit növeli az a körülmény, hogy honfoglalás kori régészeti anyagunk tekintélyes része az anyaországra esik.

Karunknak 1944. januárius hó 10-én tartott kari ülésében a tanszék betöltése tekintetében a pályázat kiírása mellett foglaltunk állást. A VKM. ezt szabályszerűen ki is hirdette. A f.é. februárius hó 15-én való lejártáig egyetlen pályázat futott be, a dr. László Gyula magántanáré.

Ha valaki ebben szellemi szegénységet akarna látni, megnyugtathatom, hogy én ebben az önbírálatnak és a helyes önértékelésnek örvendetes jelét látom: akik még pályázhattak volna, belátták, hogy működésük zöme az Alföldre, ennek is egy szűkebbre szabott területére esvén, László Gyulával nem vehetik fel a versenyt, aki már negyedik éve dolgozik kitartóan Erdélyben, anélkül azonban, hogy anyaországi kapcsolatait megszakította volna. A tanszék betöltése tárgyában megszerkesztett javaslatomat az alábbiakban van szerencsém előterjeszteni.

Tekintetes Bizottság!

Dr. László Gyula született 1910. március hó 14-én Kőhalomban (Nagyküküllő m.) mint László Gyula és Torday Vilma fia. Unitárius vallású, nő, egy gyermek atyja. Mint apai, mint anyai ágon székely eredetű. Elemi és középiskolai tanulmányait végig jeles eredménnyel végezte s mint érettségiző elsőnek kapta meg a Kölcsey- emlékérmét. – Érettségi után az Orsz. Magyar Kir. Képzőművészeti Főiskolán kitüntetéssel végezte el a tanári szakot és erről középiskolai tanári oklevelet nyert; – majd a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karának hallgatója lett s itt a keresztény régészetből, a néprajzból és a magyar föld régészetéből 1935. június hó 22-én summa cum laude doktori címet nyert. 1934. óta a MNM. régészeti gyűjteményében teljesített szolgálatot; – 1940. októberében intézeti tanárrá neveztetett ki az Erdélyi Tud. Intézethez; – 1941. tavaszán „A népvándorlás és a

magyar honfoglalás korának régészete” c. tárgykörből egyetemi magántanárrá habilitáltuk s a VKM. 1941. június hó 23-án 39.045/941.IV.1. sz. alatt kelt rendeletével ezt tudomásul vette s őt ebben a minőségben megerősítette. Több tanulmányutat tett Németországban, Angliában, Görögországban, Törökországban, Szerbiában, Olaszországban és Oroszországban.

Irodalmi munkásságáról kimutatást csatol, melyben A. (Régészet főcím alatt I. Népvándorlaskor alcímen 1-6., II. Avarkor alcím alatt 7-17., III. Honfoglalás kora alcím alatt 18-28., IV. Magyar középkoralcím alatt 29-35., V. kisebb dolgozatok, bírálatok alcím alatt 36-41., – B. (Esztétika és művészeti kritika főcím alatt 42-55., – C. (Befejezett, sajtó alatt levő munkák főcím alatt pedig az 56-58. sz. tételek szerepelnek. – A fontosabbakat csatolja, és pedig az A., és B alattiak közül 28-at, a hiányzók egy részének utána tudtam járni, más részéhez nem juthattam, de ezek kisebb fontosságú, inkább népszerű vonatkozású írásai. Nem mellékelte természetesen az 56-58. tételsz. alatt felsorolt kéziratait.

Munkáiról abban a sorrendben emlékezem meg, amelyben folyamodó azokat felsorolja.

I. Népvándorlaskor

Közöletlen gót leletek az ENM. Érem- és Régiségtárában, német kivonattal 5 és ½ oldal, 2 képpel s 1 táblával, megjelent a kolozsvári Közlemények I.k.-ben 1941-ben. Mint maga is megjegyzi, írása adatszerű közlés, de értékes abból a szempontból, hogy ezt az anyagot mások részére is hozzáférhetővé tette, s hogy felismerte 2 töredéknek a szilágysomlyói II. kincshez való tartozását, végül hogy megismertet a polyaedrikus aranyfülbevalók készítési módjával s ennek menetét rajzban is szemléltetővé teszi.

2. Kopt Bronzlámpa Tápíogyörgyről. Francia kivonattal 6 oldal, 1 képpel s 1 táblával. Megjelent a Folia I-II.k-ben 1939-ben. – Korát a Kr.u. V. sz-ra teszi s ezt a megboldogult Jónás Elemértől kapott érmészeti adatokkal alá is támasztja. Byzanc ebben az időben a Keleti tenger felé fordult érdeklődésével, ebbe a kereskedelmi érdekkörbe beleesett Magyarország is. Ezzel magyarázható pl. az a sok bizánci arany is, ami hazánk területén ebből az időből felszínre került.

3. Népvándorlaskori temetők térképezéséről. Francia fordítással 21. Megjelent a Folia III-IV k-ben 1941-ben. Hasznos tanácsokat ad benne, amiket a gyakorlott

régész úgy is betartott, a kezdők részére meg nagyon jó. Még hasznosabb lett volna, ha mondanivalóit magyarázó képekkel tette volna érthetőbbé.

4. A Kárpát-medence népvándorláskori kereskedelme. A Hitel 1942. évf. 357-369.1. lapján egy térképekkel kísérvé jelent meg. Maga is megjegyzi, hogy ez Budapest története a népvándorlás korában c. dolgozatának kivonata, részben a 2.sz. alatt már bemutatottak ismétlésével. Fettich Nándornak: Az oroszországi kereskedelmi utak és az ősmagyarország c. még 1933-ban megjelent kitűnő dolgozatának hatása alatt íródott, de Magyarországot illetőleg sokkal bővebben. Elhibázott az Egyesült Szamos mentén térképébe rajzolt út, mert ennek a folyónak a völgye több szakaszon át még a késő középkorban is járhatatlan, vízáradásos volt. Ez az oka annak is, hogy pl. Töhötöm a Meszesi kapun bejőve, az Egregy (?) és Almás völgyén nyomul előre. Ha járható lett volna, korábban a rómaiak is kiépítették volna a maguk útját errefelé.

4a. Eurasische Handelsstrassen im Mitteleuropa der Völkerwanderungszeit. Az előbbinek az Ungarn 1941. évi 84-96.1. megjelent német fordítása. – Ugyanaz megjelent 1943-ban a Donauraum 35–47.1.

5. Nomád művészet Megjelent a Magyar Művészet XI.k.361–367.1 4 táblával. Nem csatolja.

6. L'exposition de la steppe. Megjelent a Nouvelle Revue de Hongrie IV.k. 1935.444.451.1 2 táblával. Nem csatolja.

II. Avarkor

Hogy miért kapcsolja ki a népvándorláskorából, nem értem. Folytatva munkái felsorolását és ismertetését:

7. Adatok az avarkori műipar ókeresztény kapcsolataihoz. Olasz kivonattal 59 oldal s van hozzá 11 tábla: Doktori értekezés, mely, mint köszönő soraiban megjegyzi, Gerevich és Alföldi professzorok, valamint Fettich. N. útmutatásai alapján készült, de, hogy úgy fejezzem ki magamat, előre elárulja a rendesnél nagyobb tudású, szélesebb látókörű, jövőbeli tudóst. Megállapítja, hogy a keresztény vonatkozású avarkori emlékeink a syriai késő-hellenisztikus műhelyek gyártmányaival rokonok és ezek első hírmondói akkor jelentkeznek, amikor az avarok bizánci mintára megkísérik az önálló pénzlábra való áttérést.

8. A kunágotai lelet bizánci aranylemezei. Német kivonattal 50 l., 2 képpel és 8 t-val. Megjelent az AÉ. 1938.565.-104.1. Ez a lemez darabokban jutott a MNM. birtokába. Avar fejedelmi sírmelléklet maradványa Lászlónak sikerült nemcsak a lemez eredeti alakját, hanem annak ábrázolását és rendeltetését is rekonstruálni s megállapítani, hogy Justinianus korában készült a készítési idejével ellentétben egy igen fontos ikonographiájú thiasoss ábrázolást őrzött meg a számunkra. Nagy érdeme Lászlónak, hogy ennek alapján most már több hazai és külföldi leletet meg tudunk határozni kortanilag. Dolgozatának külön értékeként kell elkönyvelnünk, hogy a VI–VII. sz-beli bizánci kisművészetekben kimutatja, hogy az újjáéledő hellenisztikus formakincset miként szervezi át új kompozíciós elvek alapján ornamentális egységbe az akkor erősen ható iránti és ázsiai nomád művészet. A bizánci ötvösök eljárásának és az általuk használt különböző anyagoknak meghatározása további lépésekkel segíti elő a bizánci művészet rejtélyeinek megoldását. Ezzel kapcsolatban rajzolja meg a bizánci kereskedelem VI–VII sz-beli magyarországi úthálózatát is, amivel különben már a 2. alatt ismertetett tápiószentgyörgyi kopt lámpáról írt dolgozatában is foglalkozik.

9. Újabb keresztény nyomok az avarkorból. 10 és fél l és 6 t. Megjelent a Szegedi Dolgozatok 1940.145.-158.1. két és félsoros német kivonattal. Az Alfölditől (A kereszténység nyomai Pannóniában a népvándorlás korában) és a Moravcsik Gyulától (A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység) kapott impulzusok nyomán született meg, azonban újabb adataival kimélyíti a kérdést.

10. A Tihanyi-téri avarkori temető. – Megjelent a Kuzsinszky-Emlékkönyv (Bpest, 1941.) 106-117.1 2 képpel és 4 táblával. Ez a temető azért fontos, mert benne két feliratos ezüstkelyhet is leltek. Ismertetését különösen azért ítélem értékesnek, mert ezzel kapcsolatosan Nagy Géza nyomán (AÉ1906.404-405.1.) rámutat, hogy az avar foglalás nem zárult le az 568. évvel, hanem azután is jöttek újabb hullámok hazánk területére s ezek hozhatták magukkal azt a szablya és nyílformát, amely később a honfoglaló magyarság fegyverkészletébe átment. Ezekkel a folyton megújuló néphullámokkal olyan népelemek is kerülhettek hazánkba, amelyeknek Dél-Oroszországban maradt töredékeik a későbbi magyarság alkotó elemeivé váltak. Ezzel László két olyan problémát vet fel, amellyel a szakembereknek érdemes lesz foglalkozni. Harmadikul hozzá lehet venni véleményem szerint az olyan kengyeleket, amelyeknek szára merőlegesen fekszik a talpra.

11. A tépei lelet. Francia fordítással 14 1. add hozzá 2 képet és 3 t-t. Megjelent az AÉ.1940.77.-90.1. – „Első értékelését Supka Géza írta meg. A lelet bizánci ezüstitáljának korát a fenekén lévő bélyegek biztosan meghatározzák, az álcsat elterjedését Leonid Maculevics vázolta fel, fejlődéstörténetét Fettich Nándor dolgozta ki, az avarság magyarországi hagyatékának bizánci rétegében pedig Alföldi András jelölte ki a helyét”, – vezeti be dolgozatát László. Ebben egy avar ötvösmester műhelyfelszerelését, a felhasznált anyagot, valamint a teljes munkamenetet is meg tudta állapítani, és pedig az addig kevésbé méltatott tör aranyveretei alapján. Mint más dolgozataiban, itt is értékes elemző munkát végez s ezen az alapon sikerült neki Maculevics nyomán a lelet pontosabb meghatározása. Az álcsat készítési módját tanulságos rajzban is bemutatja.

12. Die Reiternomaden der Völkerwanderungszeit und das Christentum in Ungarn. Megjelent a Zeitschrift für Kirchengeschichte 1940. 126–146.1., tehát 22 1. terjedelemben 4 táblával. – Voltaképpen a 2.7.9. sz. alatt felsorolt dolgozataiból készült s időrendben is jól elkülönülő két csoportot különböztet meg; felveti az avar exogamia kérdését, amely szokást a bizánci udvar politikai céljai elérésére próbált kihasználni. Váczi P. (Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában) Alföldi (A kereszténység nyomai Pannóniában a népvándorlás korában) és Moravcsik (A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység) munkáiban lefektetett eredményeket, valamint a 9. sz. alatt említett kis dolgozatának adatait az anyag felett uralkodó szakember biztonságával használja fel.

13. A szebényi ásatások. A Magyar Művészet XII.k-ben a 11–114.1. jelent meg 2 táblával kísérvé. Nem mellékeli.

14. Avarkori pásztorkészségeink. Német kivonattal 8 1., 3 képpel és 3 t-vel. Megj. az AÉ. 1940.91-98.1. – Mai néprajzi analógiák alapján megoldja a tömlődugó szerepét, egy csontlapról megállapítja, hogy a szíjhasításnál volt szerepe. Így világosodik meg sok ismeretlen rendeltetésű sírmelléklet szerepe a néprajzi irodalomban is jártas régész munkája nyomán.

15. Adatok az avarság néprajzához. I.II. rész. Olasz kivonattal 30 1., 8 képpel. Megj. az AÉ.1942.175.-204.1. A jelzett utat követve oldja meg a kettős kés hordásának titkát, a piskótaalakú függesztő szerepét, amihez az útbaigazítást Le Coq-tól kapta (Bilderatlas zur Kunst- und Kulturgeschichte Mittelasiens, 22.t.), akitől a kelet-

turkesztáni fegyverövre s kettős késviselésre vonatkozó adatokat is átveszi. Dolgozata alapján most már megértjük, hogy a szebényi (Baranya m.) 245.335.sz. sírban miért leltek 2-2 kést. Alátámasztja megállapításait a koreai VII-VIII.sz.-beli kettős késviselés adataival is. Nem szolgál átvevést értek, mert, a kapott adatokat, mondhatnám, László-i módon, szélesebb körre világítva használja fel, ezzel kapcsolatosan van mondanivalója a késő középkori mívelődéstörténet szempontjából is. – A Hampel által késtoknak, Éber által fonalgombolyítónak, de Rhé Gyula által helyesen tütartónak felismert és meghatározott avar csontemlékek kérdését is helyesen világítja meg, amiben Manningennek a finnugor női viseletről írt munkája (Suomen Suku III., Helsinki 1934.386-388.1.) van nagy segítségére, azonban a László éles megfigyelőképességére volt szükség, hogy egyszer már végleges rendet teremtsen ebben a kérdésben is. Rokon jelenség ez a tütartó a finneknél, avaroknál, magyaroknál egyaránt.

16. Adatok az avarság néprajzához. III. rész. Német kivonattal, 13 l., 4 kép és 2 t. Megj. az AÉ1942.334-346.1. A Bodrogszerdahely-malomhomoki csontiga rendeltetését magyarázza meg ebben a dolgozatában és rajzban is bemutatja az avar lóiga helyreállítását. Felfogása szerint nem déli, vagy nyugati nemzetektől került az avarokhoz és közép-ázsiai népekhez. A tőle közölt adatok valószínűvé teszik, hogy a steppei fanyereggel együtt ugyanebben a kultúrában született meg.

17. Adatok az avarság néprajzához. IV. rész. 9 l. és 3 kép, 5.t. Megj. a Gerevich-Emlékkönyv (Bpest) 16-21.1. Eddig követett összehasonlító és aprólékosan részletező módszeréhez híven, a magyar pásztorkészségek egyes részeinek tanulmányozása rávezette annak megfejtéséhez, hogy kiskörösi-Pohibuj-Mackó-i, valamint a Homokmégy-Halom-i 102.110. sz. sír mellékletei közt szereplő hengeres s oldalt 2-3 lyukkal áttört csonttárgyak vagy bőrzacskók zárószerkezetéhez tartoztak, vagy pedig a szíjak összebogozását megakadályozó ún. kopácscsontok voltak; – a csontlécek pedig a lappok tarisznya felszerelése nyújtotta analógiák alapján a tarisznya felszereléséhez tartoztak. Megállapítja, hogy a népvándorlások korán át használatban voltak s vannak a mai napig. Dolgozatát az éles megfigyelés, a néprajzi készültség, a részleteknek pontos meglátása jellemzi. Hogy a régésznek ethnographusnak is kell lennie, talán azzal magyarázhatnám meg legkézzelfoghatóbban, hogy a rézkortól kezdve, különösen bronzkori telepeinken gyakran leltek vadkanagyarból faragott, lyukas lapokat, amelyek a László által

felsorakoztatott példák alapján tarisznyafelszereléshez tartozhattak. Koronája cikkének az a pár rajz, amivel megfejtését kézzelfoghatóbbá teszi.

III. Honfoglalás kora.

18. Budapest a népvándorlás korában. 33 l., 3 kép és 21 t. Megj. Bpest tört.I.k. 781–818.1. Első tekintetre leletstatistikának s nagyobb vonalú áttekintésnek látszik, a leletek, különösen pedig az éremleletek segítségével azonban rámutat hazánk kereskedelmi kapcsolataira s így különösen fontos az a megállapítás, hogy a Géza fejedelem koráig a Vereckei szoroson át vezető K–Ny-i út volt az uralkodó, Géza, de különösen Szt. István korától fogva a levántei út fontossága lép előtérbe. A leletek azt is megmondják nekünk, hogy a király hogyan teszi rá kezét a fontosabb utakra, révekre, átkelő pontokra, azok csomópontjaira s hogyan kerül a király irányítása alá az egész kereskedelem, ami a királyi hatalom megerősödését segítette elő. Támogatta ebben a nyugati fegyverzettel ellátott Megyeri törzsből szervezett királyi hadsereg is. Ez vezeti Lászlót a kétélű kardok kérdésének tisztázásához: csak a díszesebb kivitelűeket szerezték be a normannoktól, a tömegcikkeket a karolingok szállították. Egyébként kardpengéiket a normannok is a karolingoktól vásárolták. Ügyesen választja szét az avar és magyar települési formákat, a magyarokét a mai tanyarendszerrel hasonlítja össze, ami véleményem szerint, még elfogadhatóbb bizonyításra szorul. Mai tanyarendszerünk u.i. nem szolgálhat kiindulópont gyanánt. Pompás térképet ad a hazai kereskedelmi utakról s azoknak az ország határain kívül való elágazásáról. Az Egyesült Szamos mentén haladó, ebben a dolgozatában mint főútról a 4.sz. alatt ismertetett dolgozatával kapcsolatosan már kifejtettem, hogy nem fogadható el külső, természeti okok alapján sem. Az újabban kezeim, közé került gyulafehérvári viking-kardtokvég, egyéb leletekkel együtt, nem az Ojtozi-szoroson, a K és Ny igazi kapuján átvezető út fontosságát emeli, hanem az É-D-ét.

19. Erdély településtörténetének vázlata Szt. István koráig. Megj. az Erdélyi Tudományos füzetek 167. sz.-ként 22 l terjedelemben, 4 térképpel. Az eddigiek után szinte sajnálja az ember leírni, hogy ez a dolgozata az íróasztal melletti meditálás szellemes s könnyen megtévesztő eredménye. Egy rosszakarója úgy jellemezte, hogy harmonikázás az erdővel. Ez túlzás. Az ember és az erdő u.i. elválaszthatatlan egymástól, amióta csak megindult az emberi élet és munka a Földön. A település szempontjából azonban a két irányadó tényező az élelem és védelem, ezekhez járul harmadikul a nyersanyag kérdése helyben, vagy a közelben; negyedikül pedig, jobb

kifejezés híján a kényelem, aminek fogalomkörébe az igényeket is sorolom. Mindezekhez járulnak a kulturális körök. Ezeknek tartalmi és fogalmi köre az idővel változik, bővül. Közben történhetnek olyan külső események, amelyek szűkíthetik azt. Aztán: a régészet terén naponként ki vagyunk téve meglepetéseknek. Legyen elég ebben a tekintetben egyelőre csak arra hivatkozom, hogy 1911-ig Erdély úgy szerepelt a tudományos köztudatban, hogy kiesik az őskori kultúrából. A kiváló Koch Antal gyűjtéseinek eredményei (Andrásházapuszta, Türe, Magyarlóna stb.) az ENM. Ásványtárában fiókokba rejtve lappangtak. 1911-ben Teutsch Gyulának Szitabodzán, nekem Csoklovinán sikerült s régibb kőkori 3 fejlődési fázisa emlékeit feltárnom. Ma? Erdély az aránylag sűrűn megült országrészek közt foglal helyet. És, amiről pályázó nem emlékszik meg, pedig ebben az időben ugyancsak hatalmas erdőségek borítják földünket, a középső kőkorban mi vagyunk a közvetítők Palesztina és a Skandináv kultúrkör között. Térképei akárcsak az én Repertóriumoméi, elvet fejeznek ki s nem tarthatnak számot a föltétlen pontosságra. A tűz, a technika és fémek ismerete az a 3 lendítő erő, amely az emberiséget a haladás útján mind előbbre segíti. Hogy melyik korban mekkora területet ült meg az erdélyi ősember, az függött a kortól, annak fiatalabb vagy régibb szakaszától; függött a külső népmozgalmaktól; a belső természeti viszonyoktól. Kolozsvárt a Mátyás-téren, a ref. leányfőgimn. telkén, a nemzeti színház megett [mögött] virágzó telepek voltak az újabb kőkor végén. Ugyanílyennek a nyomai mutatkoztak Szamosújvár Főterén is. Jött egy esős évszak, megnőtt a Kis-Szamos, valamennyit elárasztotta, lakóit védettebb helyekre zavarta s többé nem tértek vissza előbbi lakóhelyükre; nem úgy, mint a tordosi egykorú telepések, akiket ugyanabban az időben szintén elzavart a Maros árja, de két ízben is visszatértek oda, ahol legelébb ütötték fel tanyájukat. Az a nagy fellendülés, a lakott területek hatalmas kibővülése, amit a réz- és bronzkorban tapasztalunk, Erdély földrajzi helyzetén kívül természeti kincsekben való gazdagságában, minden irányban való jó összeköttetéseiben leli magyarázatát, ami hármass szerepében domborodik ki: termel a saját lelkéből, átvesz, közvetít. É és D, K és NY között. A koravaskori lakott helyek összezsugorodása részben látszólagos, részben azokkal a népmozgalmakkal függenek össze, amelyek megszüntették Erdélyben a nyugalmat és biztonságot. Ezért emelnek ebben az időben annyi várat. S ez áll a második vaskorra is. A szkíták mint lovas-nyilas nép csak azokat a helyeket ülhették meg, amely lovas-nyilas voltuknak megfeleltek. Az Erdélyből való kivonulásuk a dákoknak a Balkánról való előretörését hozta magával, kb. a Kr. e. IV. sz. elején.

Aztán nem szabad a szkíta lelőhelyek térképét a koravaskori leletek térképének figyelmen kívül hagyásával mérlegelni, hiszen a szkíták a leigázottakkal együtt temetkeznek, mert helyenként együtt is éltek, – sőt az újabb leletek azt mondják nekünk, hogy nem mint azt a piskii fibula alapján eddig hittük: az V.sz-ig, hanem még a kora kelta periódusban itt vannak azok a népek, amelyeket a szkíták leigáztak volt, tehát a Kr.e. III. sz-ig biztosan s ha a középkelta biztonsági tüt sikerült hitelesíteni, a Kr.e. II. sz-ig is. Mit bizonyít ez? Azt, hogy régebbi kultúrák képviselői későbbi korokban is éltek, viszik a maguk életét, az új hódítók alatt is, mert az emberek nem pusztulnak ki a meghódított területről az utolsó lélekig.

Van azonban dolgozatának egy pompás eredménye, az t.i., hogy rámutat egyfelől a szlávok településének menetére, másfelől pedig leszögezi, hogy a Balkánról beszivárgó, vagy betelepített románság előbb a magyaroktól meg nem szállt, a jórészt legeltetésre alkalmas, tehát a magyaroktól megült települési vonalon kívül eső pontokat szállta meg.

Dolgozata 7.1. azt mondja, hogy a régészeti munka eddigi módszereinek átalakulása most van folyamatban s most formálódik ki az új munkamenet. Tudtommal eddig is voltak szobatudósok és gyakorlati régészek; – voltak, akik pontatlanul turkáltak s voltak, akik rendszeres munkát végeztek, mindent pontosan és lelkiismeretesen megfigyelve, lerögzítve, akárcsak a jó fényképezőgép lencséje.

Ugyanennek a dolgozatának 1. lapján ezt írja: „Erdélyben Pósta Béla iskolájának nagy jelentőségű kezdeményezése után csupán az Erdélyi Tudományos Intézet és a Székely Nemzeti Múzeum munkatervében folytatódik a munka.” Ilyenszerű kirohanása másutt is van a fiatal tudósak. Ami ebből nekem szól, lenyelem, de mégsem illik hallgatással megbántani az ENM. volt Érem- és Régiségtárát, most Történeti, Művészeti és Néprajzi Tárát, amely Lászlónak másfél éven át otthont nyújtott és az érvényesüléséhez minden támogatást megadott. Ennek az intézménynek múltja van, jól kiépített munkatervvel dolgozik, ha mindjárt nem is visz ki mindent a piacra.

20. A Zápolya-utcai ásatások. Az EM1942.578.-84.1. a Létay-Kovács-féle ásatás ismertetése s helyenként a maga gazdag tudásának tárházából fűz egy-egy pótlást s érinti röviden a folytatólagos ásatásokat.

21. A magyar őstörténelem régészetéről. A Hítel 1942. évi 1–16.1. jelent meg 4 képpel s 2 táblával illusztrálva. Nem csatolja.

22. A honfoglaló magyarság lelki alkatáról. U.ott (sic!) 14 oldalnyi terjedelemben 3 képpel s 1 táblával jelent meg. Ismétlése annak, amit már másutt s több ízben elmondott. Az a mondata, hogy: „Az Erdélyi Tud. Intézet, részben a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeummal harmonikus munkaközösségben jelentős ásatásokat kezdeményez Erdély területén”, – a fent mondottak után maga helyett beszél.

22a. Neue ungarische Funde aus der Landnahmezeit in Siebenbürgen. Az Ungarn 1943. évi 33-42.1. voltaképpen 5 oldalon 4 tábla kíséretében értelmes összeállításban nyújtja a németül beszélő szaktársak és intelligens olvasók részére az 1943-ig ismert leleteket.

23. Régészeti néprajz és magyar őstörténet címen a Magyar Élet 1943. évf. 10 oldalán 8 kép kíséretében az alábbi kérdésekre akar megfelelni: a.) mi a tartalma a magyar őstörténelemben a régészeti néprajz fogalmának, b.) mi a módszere s melyek az eredményei, c.) mennyiben jelent új lehetőségeket a rokontudományok részére s általában a magyar őstörténelemtudományban? A hangzatos fő- és alcím alatt magamagát ismétli, amikor másutt már ismételten megírt eredményeit és felfogását a Magyar Élet olvasói elé tárja.

24. A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben. Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadványaképpen jelent meg 1943-ban 99 1. terjedelemben 9 képpel és 23 t.-val; ehhez csatolja Jankovics József a munkácsi Lehoczky-Múzeum honfoglaláskori leleteiről írt 5 oldalnyi ismertetését, amelyhez 4 táblát ad. – László nem azt adja, amit a cím mond és nem abban a terjedelemben, ahogyan adhatta volna. 14 oldalas bevezetésben rámutat arra, hogy mennyiben van jogunk a honfoglaláskori művészetet a népművészettel összehasonlítani, szabad-e a népművészetből visszafelé következtetni és bizonyos díszítő elemeknek, amelyek állatok nevével jelölteknek, különösebb jelentőséget tulajdonítani s a Huszka-féle romantikára lehet-e valamit is építenünk? – A Zápolya utcai 11. bolygatott sír mellékleteinek ismertetése rendjén eddigi eredményeit bővíti ki. – Megszívlelendő megállapítása, hogy a régészeti anyag értékelésénél nem szabad megállanunk többé Szt. István koránál és a magyar művészet első hajtásait sem szabad úgy felfogni, hogy azok Szt. István idejében

kezdenek virágba borulni. Maga is mondja, hogy ebben a tekintetben sokat vár Fettich N. munkásságától, aki *Die altungarische Kunst*, Berlinben 1942-ben megjelent munkájával (magyarul valamivel rövidebben A honfoglaló magyarság művészete címen 1935-ben jelent meg) újabb kalauzt adott a kezünkbe. „Fettich könyve alapvető jelentőségű, új megállapításokkal van tele s olyan új utakat nyit meg a magyar ornamentika kutatásában, amelyeken egyelőre beláthatatlan lehetőségek nyílnak a magyar kutatás számára. Pontos technikai elemzései maradandó eredményeket hoztak s így munkája határkö a magyar őstörténelem régészetében” – írja László; szembeszáll azonban Fettich etnikai állásfoglalásával, hogy t.i. az eurázsiai steppekultura igazi mozgatói, szervezői, fejlesztői nem a belső ázsiai s általában az Urálon túli szibériai és mongol népek voltak, hanem az iráni alaprétegű és öntudatos dél-oroszországi népek s hogy ennek megfelelően a steppekultura újabb és újabb fellendülése mögött iráni alaprétegű és öntudatos dél-orosz iráni vezetőréteget sejt. Nem lehet u.i. etnikai állásfoglalás ott, ahol annyira kevert népességű nomádbirodalmakról van szó. Nagy kár, hogy László, mint arra leghivatottabb, nem fejti ki állásfoglalását részletesebben. Olyan tartozásnak tekintjük ezt, amelyet a jövőben le kell rónia. – A leletek művészi hátterének megrajzolása után adja a Zápolya utcai leletek hű leírását s azokat belehelyezi abba a művelődési körbe, amelyben készültek. A tarsolylemezek köre ez. – Hosszasan és gazdag analógiák felsorakoztatása mellett foglalkozik a csörgős verettel, amely ha nem is művészi munka, de mindenesetre magasabb rendű művészi termőkészség eredménye. A Zápolya utcai leletek az avarokon át a hunokhoz vezetnek. A négyzetes veret és csörgő analógiái közül különösen fontos egy dél-oroszországi, szarmatakori királynői sírból származó, s összeállítható kantár s annak díszei, amelyben az Irán felől jövő polychrom díszítés és a helyi, sok száz éves múlttal bíró szkíta művészet elemei olvadnak össze. – Itt aztán egy nagy kitérőt csinál, amelynek rendjén Rostovcev, Tolsztoj-Kondakov, Alföldi, Fettich, Harva stb. nyomán foglalkozik a szkíta művészet állatábrázolásainak zsúfoltságával, a nem együvé tartozó állatoknak olyanszerű ábrázolásával, hogy a szarvas, vagy ló fején más állat ül, amit sámánisztikus vonásnak vél; – Rostovcev kalauzolása mellett tovább menve, s lószerszámok bizonyos díszreit nem a (?) magyarázza, hanem a Szt. György-szobor tanulmányozása rendjén nyert tapasztalatai alapján azoknak nem elhárító apotropaikus, hanem erőt fokozó, dinamikus értelmet tulajdonít; részletesen kitér a szkíta lószerszámok madárszárny díszekre, s keresi leleteknek szkíta előzményeire, a

tollaknak a hunoknál való előfordulására, ahol azok a növényerezésbe mennek át s elfogadja Fettichnek azt az állítását, hogy a hunkori mártani jellegű ábrák valamennyire állatot jelképez, mégpedig első sorban az állat bőrét jelenti. A szkíta állatok ősi tisztaságukban az avar kultúrának éppen az álcások által jellemzett csoportjában tűnnek fel újra és nemcsak Dél-Oroszországban, hanem nálunk is (pl. főnlaki lelet). A két oroszlán szerepét ellentétben a többi szakemberekkel, a mezopotámiai kapuőrző s trónszéket díszítő oroszlánokéval köti össze. – A madárszárnyas lószerszámokon keresztül jut ismét a Zápolya utcai verethez, amelyet ebbe a csoportba sorol s amely az avarságnál ismeretlen. Más téren is megfigyelhető hogy az avarságnak csak egy rétege köti össze a hun és a magyar időket, az t.i. amelyik préseli a mintát, a másik, a bronzöntő, tekintélyesebb ugyan, de idegenként áll a kettő között. – A koroncói lelet tanulságai alapján rekonstruálja a Zápolya utcai 11 sír lószerszámját. Rostovcev részletesen tudósít a dél-oroszországi szkíta temetkezési módoknak vidékenként való elkülönüléséről. László emegett [emögött] világnézeti különbségeket lát s a magyar jelképes lovas stb. temetkezéseket összehasonlítja a szkítáéval, szarmatákéval, és hunokéval területeként és a különböző sírmellékleteknek a sírban való elhelyezésével a hely és elhelyezési mód alapján s egyező vonásokat talál a szkítáknál és a honfoglaló magyaroknál. – Részemről helyénvalónak vélném ennek a gondolatnak továbbépítését, hogy szkíták eredetkérdésének megoldásához közelebb jussunk. Az árják t.i. teljesen maguknak foglalják le őket. Az embertannak is nagy szerepe lesz ebben a tekintetben. – Ismétli itt is amit a koroncói lelet közlése rendjét s másutt is többször elmondott a mellékletek törött voltáról, tükörképről stb. – Túlzásnak vélem azt az állítását, hogy kardfüggesztő fül nem csupán szerkezeti elem, hanem annak mélyebb értelme volna. – Amit a zabláról írt a koroncói leletről szóló munkájában s amit másutt is beleszótt közleményeibe, itt is ismétli. – Értékes megfejtés dolgozatában, hogy a sipovoi hun, a marosszentannai gót és a várfalvi kora Árpád-kori női nyakdíszek alapján, illetve abból kiindulva, hogy azok a nyak körül feküdtek a sírban, magas nyakú, oroszos ingre következtet, amelyet a honfoglalók itten vettek át. – Bemutatja az én marosgombási ásatásomból származó gazdag női sírmellékletei közül az övvereteket s fülbevalókat, valamint az inggombot. Kár, hogy egyáltalán nem foglalkozik velük és kitér a rosetták és nyakperecek értékelése elől azzal, hogy azokkal Fettich foglalkozik. A rosetták t.i. Iránon át Minuszinszk felé vezetnek bennünket, a sodrott nyakpereceket pedig Fettich a dák kontinuitás bizonyítására használja fel egy

közforgalomba nem került füzetében. Annál könnyebb lett volna ez, mert a Kr. e. I. sz. dereka tájáról származó s az ún. dák ezüstkincsekben előforduló tordírozott nyakperecek egy része kúpos végű, a barbaus, v. kelta ezüstérmek egy sorozatán ott találjuk az érem előlapján látható mellkép nyakán u.azt a nyakperacet; – a Kr.u. X-XI. sz-ig megszakad a lánc s így a kora Árpád-kori sírjainkban lelt sodrott nyakperecek nem bírnak bizonyító erővel visszafelé. – Feltűnő, hogy Zichy István grófnak minden kis adatáért milyen áradozó hálát rebeg írásaiban, és nincs egy szava sem az első erdélyi honfoglaláskori sírok megmentői emlékére. Herepei Károlyra, Fogarassy Albertre és Bodrogi Jánosra gondolok, akiknek köszönhetjük a Nagyenyed-környéki honfoglaláskori leletek megmentését, sokszor életüket téve kockára a mentési munkálatok rendjén, pl. a magyarlapádi Korhány veszedelmes vízmossaiban. Honfoglaláskori leleteink első összefoglalását is régi munkatársamtól, Bodrogi Jánostól kaptuk az Erdélyi Múzeumegyesületnek 1912. október 12-14-én gyulafehérvárt tartott hetedik vándorgyűlésén. Megjelent a vándorgyűlés Emlékkönyvében a 16-29.1. képekkel kísérve „Alsófehérvármegyei honfoglaláskori leletek” címen. Nekem ezen a helyen kötelességem ezt a tényt kihangsúlyozni annak hozzáadásával, hogy Bodrogi tanítványa Köble József, a mesterétől örökölt önzetlenséggel és lelkesedéssel a Bethlen Kollégiumban elsajátított szellemben dolgozik és figyel tovább ebben az irányban is. Ennek köszönhetjük a felenyedi jelképes lovas temetkezés maradványainak megmentését. A honfoglalás korának ornamentikája, mint ezt Fettich is megállapította, tele van ősi jelentésekkel s az európai egyéni művészettel ellentétben, egy mágikus életegységbe kapcsolódik és közösségi jellegű. Minden, amit a honfoglaláskori sírokban leletek, azok díszítése is mély tartalommal megtöltött világképei egy ősi szemléletnek. Amit László ebben a dolgozatában a honfoglaló magyarok ábrázoló művészetéről ír, kiesik a címben jelzett körön, de hogy eljusson a Szt. László-legendának falképekben ránk maradt ábrázolásaihoz, a kisbényei (Esztergom m.) oszlopfőből kiindulva, a csernigovi vadászkiáltás jelenetein, Hunoron, Magyaron, a regensburgi vállkövön, a böngöspusztai, egy Arad megyei és egy dániai aquamanileben a régi magyar vadászmágiának plasztikában való kihangsúlyozását magyarázza, majd kitér az eresztevényi kengyel aszimmetrikus voltára, s ebben és társaiban a lovaglás technikájának megváltozását látja. Mondanivalóiba bekapcsolja a Szt. László-legendát. Ennek értékes történeti háttere van. A Tolsztoj-Kondakov-féle Russkija Drevnosti III.k. bírálata rendjén Nagy Géza rámutat az Ermitage egyik szibériai

aranylemezére, amelyen fához kötött két ló, alatta félig fekvő nő, előtte kísérő, aki a lovak kantárszárát fogja, a fán felakasztva tegez lóg, kihangsúlyozza ennek a jelenetnek a Szt. László-legendával való kapcsolatát s egyenesen megmondja, hogy ennek pogány kori előzményei vannak. Fettich újította fel Nagy Gézának ezt a pompás meglátását. László pedig a hozzáférhető adatokat gondosan összegyűjtve s mérlegre téve, előzményeit ő is a honfoglalás kora előtti időkben keresi (Kul-obai kurgánok szkíta leletei, Chimreva mogilai leletek) a legendaábrázolásnak azt a jelenetét pedig, hogy a lány a Szt. Lászlóval küzdő Kunnak a lábszárába vág, párhuzamba hozza az állatfékezésnek az Achilles-sarok elvágásával összefüggő módjával. A legenda elterjedését a gyepüvonallal kapcsolja s nem tartja kizártnak, hogy népünknek a gyepükön való állandó harcával függenek össze.

28. A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. Megjelent német fordítással 1943-ban mint az Arch. Hung. XXVII.k. (A magyar rész külön is megjelent még 1941-ben) 198 1.81 kép és 19 t-val. A sírnak és mellékleteinek aprólékos, pontos leírása után megrajzolja a temetkezés módját, kijelöli a mellékletek régészeti helyét. Ebben az aprólékos munkájában jó kalauzul szolgált neki a megboldogult Móra Ferencnek a csókai sírról készült lelkiismeretes jegyzőkönyve. A honfoglaló magyarok nyergének és nyeregfelszerelésének helyreállítását más leletek elemzésével is elfogadhatóvá teszi. Jó útbaigazításul szolgált neki ebben a tekintetben a MNM. Népr. Oszt-nak baskir nyerge, a csornai lelet, a nyeregszárnyak bronzveretei tekintetében pedig a megboldogult Jósa Andrásnak közleménye a zalkódi leletről. A zabla oldaltagjainak vörösrézrel való bevonásának fontosságára már Fettich rámutatott (AH.XXI., Szt. István-Emlékkönyv 475–516.), amikor a hencidai leletet feldolgozta. – „Meghatározta a zabla állatmotívumainak s egyben az állatfejes pofavasaknak szkíta eredetét... A szkíta és magyar idők közti űrt csak a lószerszámveretekkel kapcsolatban sikerült Fettichnek áthidalni.” László annyiban viszi előbbre ebbeli tudásunkat, hogy a hiatust a Han-korszakik szükíti és kínai, turkesztáni, minuszinszki analógiákat is kombinációba vesz. Ennek dacára kétségtelen, hogy dél-oroszországi normann művészek készítették azokat. A magyarok és normannok részére annyira gyümölcsöző kapcsolatok útját és szervezetét Fettich állapította meg az AH XXI.k. III. fejezetében „nagy anyagismerettel és erős kritikai adatrostálással”, – de László helyesen jegyzi meg, hogy a normannokat a zablák készítésében dél-oroszországi hagyományok is

befolyásolták. A normannok avar kapcsolatait Fettich mutatta volt ki (AH.XXI.120.1.). Értékesnek ítélem Lászlónak azt a megfigyelését, hogy némely honfoglaláskori női sírban csak 1 fülbevaló, a férfisírban csak 1 kengyel volt. Oka? A jövő kutatásai fejtik majd meg. A sír amulett tartója dél orosz forma; a gyöngyök 3 sorban feküdtek a sírban, tehát az osztyák inghez hasonló magas nyakú inghez tartoztak; – a gombok távol egymástól, 2 sorban feküdtek, tehát a halottat kigombolt inggel temették el – mondja László. Állításait megfelelő néprajzi párhuzamokkal kíséri. Rekonstruálja a lábbelit, amely hegyes orrú cipő volt fémgombokkal kiverve, tehát keleti eredetű. A honfoglaláskori gazdagabb női sírokról az a véleménye, hogy a kelengyeadás módosabb voltával függ össze. Ezt is néprajzi analógiákkal támasztja alá. Fettich hívta volt fel a szakkörök figyelmét arra, hogy a sírmellékletek készítése és sírba kerülése között bizonyos időnek kellett eltelnie. A koroncói sír zablái Dél-Oroszországban készültek és Magyarországon kerültek sírba, tehát az illető nő a honfoglalókkal jött az országba s így a sír kora kb. a X. sz. első harmada. Tegyük hozzá még, hogy az sem mellékes, hogy erősebben kopott vagy kevésbé használt állapotban került a sírba egy-egy fontosabb kormeghatározó jellegű tárgy. Az épebb állapot vagy a kopottság nagyobb vagy kisebb mérvben módosítja a kronológiai megállapítást évtizedekre menőleg is. A lószerszám rekonstrukciója szerint a honfoglaló magyarok lószerszámja a nyeregszárnyakhoz kapcsolódó szügyelőből és farhából, valamint a nyeregdeszkához kötött (nem átvett) és összecsatolható hevederből állott. A koroncói sír kantárja nem volt díszes-pompás, tanulságos rajzban mutatja be a hencidai lószerszám s a gyömörei kantár helyreállítását. A gondolatot az ilyen helyreállításokhoz Arendt W.-től veszi át (ESA.IX.1934.206-208.1. Sur l'appartition de étrier chez les scythes), aki a szkíta kantár és nyereg rekonstrukcióját adja. Lászlónak az a megjegyzése, hogy ebben a rekonstrukcióban a kengyelnek alig volt kilengése, helytálló lehet.

Nagy Géza (AÉ1911.95-96.1) és Pósta Béla (1895. és 1905) régen rámutatott a magyar kengyelnek a kun és tiszafüredi összefüggésére. László ezek útmutatása s a koroncói lelet tanulságai alapján helyreállítja a soltszentimrei nyeret, ennek rendjén helyesbíti a Pósta-féle rekonstrukciót. Munkájában itt is, mint másutt, a szerkesztés gondolata vezeti, rajza jó, tanulságos.

Munkája III. fejezetében a honf. magyarok nyerges temetkezéséről, az 1 és 2 kengyellel való temetkezéséről; – a jelképes lovas temetkezéséről (már Móra F.

megállapította, hogy a honfoglalók nem temetkeztek egész lóval), a mellékleteknek a sírban való helyéről, helyzetéről, a törekvésekről, hogy a részekkel az egészet akarták jelképezni, mond el, részben már hallott, de tanulságos dolgokat s megfelelő néprajzi analógiák alapján kimutatja, hogy nemcsak a szkíták temetkezési módjával kapcsolódnak a honfoglaláskoriak, hanem bizonyos szokások egyeznek a keresztény, mohamedán és lamaista törzsekével s valamennyi közös sámánisztikus műveltségben gyökerezik.

A IV. fejezetben nagy és kitartó munkával összeszedett adatok alapján adja a magyar nyereg múltjának vázlatát s azt Arendt nyomán a szkítákig vezeti vissza, errefelé fontos összekötő kapcsok a Murától feltárt csókai, a dunapentelei avar, a debrecen-ondódi avar nyereg, amelyeknek felszerelését is bemutatja. – Az Altaj-hegységben fekvő Kudyrg-i nyeregek, a mokrini sőtartó rajzainak, valamint ezeknek az altaji sziklarajzokkal való egybevetése révén megkapja keletkezésük forrását az Altaj-vidéki turk műveltségben és művészetben.

A hunok, avarok, magyarok, kunok magyarországi hagyatékának a napi étellel összefüggő tárgyai Belső-Ázsia felé vezetnek bennünket, így különösen a nyereg és a tegez. A lószerszám eredetét is ott kell keresni. A kirgizek, jakutok stb. köréből vett példákkal meghatározza a nyereg sírba tételének különböző módjait.

Ezeknek az emlékeknek keleti kapcsolatait tárgyalva állapítja meg, hogy a steppei fanyereg a Kr.sz. körüli időben alakul ki, megvan a korai Han-korszak kődomborművein, a Tang-korban roppant elterjedt, a VII. sz. türkjei ugyanolyant használnak, mint a kínaiak és avarok, – a nőké díszesebb s ettől kezdve végigkíséri napjainkig a fanyereg sorsát. A kápafejes nyeregek a szamanida birodalmon keresztül jutnak a steppére s így hozzánk is. – A magyar nyereg történetének vázlatában Tóth Zoltán, Nagy Géza, Czakó Elemér, Balogh Jolán adatai s a Szt. László-legenda falfestményeinek tanulmányozása révén, valamint a saját muzeális anyagának felhasználásával jut el a tiszafüredi nyeregig, amelynek készítését Kuli Mihály nyomán s bemondása alapján írja le, adva természetesen annak szókincsét is. „A tiszafüredi nyereg alap gondolata és felépítése utóda a honfoglaló magyarok fanyergének”, – fejezi be László értékes munkáját.

26. A magyar őstörténet régészete. 17 1.6 kép kíséretében a Ligeti szerkesztésében Bpsten 1943-ban megjelent A magyarság őstörténete c. munkája 191.207.1-ről való

különlenyomat. – Amiket már másutt ismételt elmondott, azt foglalja össze s u.azokat a képeket adja hozzá.

27. A honfoglaló magyarság ija és szablyája. Az Erdélyi Lövész Naptár 1943. évf.-ban 6 1. 3 kép kíséretében szól a kérdésről, valószínűleg népszerű modorban. Nem mellékeli.

28. Fouilles archéologiques en Transylvanie. A Revus d'histoire comparé XXI.k. 605–610.1. jelent meg; de nem mellékeli.

IV. Magyar középkor

29. Adatok a koronázási jogar régészeti megvilágításához. A Szt. István-Emlékkönyv III.1938.519–558.1., tehát 40 oldalnyi terjedelemben 5 képpel s 8 tábla kíséretében a jogar eddigi ismeretlen régészeti párhuzamait dolgozza fel ebben a munkájában. A nomád népek fejedelmi jelvényeinek taglalása rendjén rájön, hogy a magyar jogar a keleti jellegű fejedelmi díszjelvények körébe tartozik s eredetét a mezopotámiai művelődési körben kell keresni, ahonnét a perzsák közvetítésével jut el a steppékre. (Hozzátehetem, hogy ez az út már a rézkortól kezdve ki volt taposva és Dél-Oroszországon át Erdély közvetítésével az anyaország felé s innét a cseh-morva medence felé tartott.) – Formailag különbözik a nyugati fejedelmi jelvényektől. Kitűnő dolgozata második részében a MNM, egyik aranyeletét határozza meg, ami Székesfehérvárt került felszínre még a múlt század folyamán, a bazilika területén. Ennek beható tanulmányozása rendjén jön rá, hogy Kálmán király sírjából származhatik. Egy részéből karkötőt készítettek volt, ennek dacára, darabjait vizsgálva megállapította, hogy ennek a karperecnek az ízei királyi jogar szétvágott darabjaiból készültek. Rekonstruálja is ezt a jogart s megállapítja, hogy uabba a keleti jellegű sorozatba tartozik, mint a koronázási jogar, sőt foglalata is ugyanabban a műhelyben készült. Szerinte a magyar koronázási jogar gömbjének aranyfoglalata a XI. sz. végén készült. Különösen szerencsés fogásnak ítélem, hogy meg tudta állapítani az Árpádok székesfehérvári ötvösműhelyének létezését és ennek készítményeit is el tudta különíteni másoktól. – Az avar birodalom bukása után avarkodó divat lép fel a karolingok birodalmában s ennek a divatnak utolsó megnyilvánulásai újulnak fel az árpád kori magyar ötvösségben.

Munkája III. fejezetében a jogar kristálygömbjének korát s művészi helyét határozza meg: A X. sz. közepe táján készülhetett a Fatimida-Egyiptomban s hozzánk vagy

arab-magyar kereskedelem révén közvetlenül jutott, vagy pedig Szt. István sógora ajándékozta azt első királyunknak, akiről tudjuk, hogy gyűjtötte a kristályokat. Az első feltevés mellett szól az a körülmény, hogy a magyar királyok hagyatékában több kufikus feliratú varázsgyűrűt találtak. Az egyiket közli is. – A joga oroszlánalakjait az Árpádok totemállatainak vélték, – László kimutatja, hogy semmi közül a későbbi Árpád-címer oroszlánalakjaihoz.

30. Regensburgi vállkő. Német kivonattal megjelent a Folia Arch.I-II.k. 209-221.1. 3 kép és 2 t kíséretében. Ebben a dolgozatában László a fejberetválásnak és varkocsfonásnak első tárgyi emlékét mutatja be. Ikonográfiaileg azért is értékes, mert a kőfaragó német mester Sámson történetében a nagyhajú Sámson helyett kalandozaskori magyarokat ábrázolt. Hálás téma volna, a László összevetné ezt egy későbbi dolgozatában a Gaerte W. által közölt (Urgeschichte Ostpreussens 1927.356.1.287. kép) marienburgi kapitell öreg porosz képével, amelyről azt mondja Paulsen (AH XII.k.44.1.), hogy jól találhatna egy öreg magyarra is.

Külön meg kell említenem, hogy László ebben a dolgozatában középkori építészeti ismeretekről is tanúságot tesz.

31. Varkocsos lovasok egy XII. századi régensburgi vállkövön címen a Szépművészet I.k.81-84.1. egy táblával kísért dolgozatát nem mellékeli. Valószínűleg az elébb ismertetett cikkének kivonatát tartalmazza.

31a. Ungarn auf Regensburger Reliefen. Az Ungarn 1941. évi 457–463.1.2 táblával is illusztrált cikkét nem mellékeli, de minden valószínűség szerint a 30. sz. alatt s a Folia I–II.k.-ben német kivonattal megjelent cikkének németül való újraközlése.

32. Les symboles du royaume. A Visage de la Hongrie (1938) 11–18.1. jelent meg 5 képpel. Nem mellékeli.

33. Die Symbole des Königtums. Az Ungarn das Antlitz einer Nation, Bpest, 1940. évi 461–470.1. jelent meg 5 képpel. Nem mellékeli.

34. Adatok a kunok tegezéről. Német kivonattal Néprajzi Értesítő 1940. évi 52–59.1. jelent meg 7 képpel. Ebben a cikkében a székelyföldi Szt. László-legenda falfestményei alapján rekonstruálja a kunok tegezt, mely az avar és magyar tegez egyik változatát képviseli és amelyet a kunoktól a bizánciak is átvettek. Ezt bizonyítják az athos-hegyi freskók. A tőle megszokott ügyességgel rajzokban is bemutatja a kun tegez valószínű szerkezetét.

35. Kolozsvári Márton és György Szt. György-szobrának lószerszámja. Az Erdélyi Tud. Intézet 1942. évi Évkönyvében 75–170.1. tehát 98 oldalnyi terjedelemben jelent meg, ad hozzá 15 képet és 14 táblát. Winrich Vilmos, Czakó Elemér, Pósta Béla, Lázár Béla és Balogh Jolán minden szempontból tisztázták a szobor eredetét, megjelölték helyét a művészettörténelemben, a lószerszám s különösen a kengyel magyaros formáját is felismerték, Pósta még a ló békási voltát is megállapította, amit Hankó B. vizsgálatai is megerősítettek; – Nagy Géza a nyeret a kun (tiszafüredi) nyereggel hasonlította össze; Balogh Jolán a ló farkának csomózásával foglalkozott; – László, mivel szerinte elődjei a nyereg és lószerszám magyar, vagy nem magyar voltának eldöntésében nem a honfoglaláskori emlékeket szólaltatták meg, ezeket is alapul véve szól hozzá a kérdéshez.

Mindenekelőtt pontosan leírja a nyeret és lószerszámot, azok díszzeit, amit különben a Czakó és Pósta dolgozataiból már ismerhetünk, de technikai szempontból ad értékes kiegészítéseket s ezek alapján szemléltető rajzban is bemutatja a szobor lószerszámját és kiegészítését. A nyeret az avarokon át a hunokig vezeti vissza, amit már ismertetett munkáiból is tudunk; – kitér a nyugati nyereg alapját képező 2 villás kápára, amelynek 2-2 szára 2-2 ponton támaszkodik a ló hátára, ezzel szemben a keleti nyereg alapja a 2 nyeregszárny, amely csak középen egy kis felületen tapad a ló hátához. Nálunk a nyugati forma lassú átváltozáson ment át, megszületett a nyeregszárnyakra épített lovagi nyereg. Nagy Géza kitűnő tanulmányát felhasználva (AÉ 1911.95–96.1. és 1891.11–124.1.) további példákat hoz fel a kengyel XIV. sz-i s későbbi formájára, külföldi elterjedésére. A tegezről írt kis kitérés után, ami korábbi dolgozatában már szerepel, de itt bővíti, áttér a Szt. György-szobor magyarországi és külföldi (nyugati) párhuzamainak tárgyalására. Ennek rendjén tisztázza a szügyelő és farhám kérdését s ezt tanulságos képekben be is mutatja. Mindezt megfelelő irodalmi adatokkal támasztja alá. A ló farkának bekötéséről írva, meggyőz arról, hogy ez nem mellékes eljárás, mert pl. Erdélyben a Székelyföldön van meg, a szászoknál nincs, de megvan Nyugat-Európában is.

Amit a Szt. György-szobor lószerszámjának népvándorlás- és honfoglaláskori előzményeiről s keleti kapcsolatairól, s amit Fettich nyomán a szkíta kultúrában való gyökerezéséről ír, ismételtén olvashattuk más munkáiban. Fettich szerint a hunkorban az ember és ló díszítésére szolgáló holmik gyakorlati szerepükön kívül állatokat reprezentálnak s így szakrális jelentőségük is van, s mivel az avar és magyar

lószerzők, értem a honfoglaláskori magyar lószerzőket, a hunból vezethető le, a díszekben is szakrális jelleg lappanghat. Ebben a tekintetben azonban még várni kell az utolsó szó kimondásával.

A kunágotai és ozorai avar fejedelmi sírok lószerzőjének helyreállítása, a szobi 90. sír lovas temetkezésének szemléltető rajzban való bemutatása révén jut László arra az eredményre, hogy a csuklós szügyelőtől eltekintve, azok a Szt. György-szobor lószerzőjének pontos másai. Valószínű, hogy az avarok is ismerték a csuklós szügyelőt, mert bizonyos karikák, amelyek helyét a sírban nem figyelték meg, erre engednek következtetni. Ugyanez az eset a honfoglaláskori sírokban is. Fettich pontosan összeállította elterjedésük körét (AHXII.k.62.1.) s László utána ismétli ezt.

A hun előzményekben gyökerező levélsor is kedvenc dísz volt a honfoglalók lószerzőjének. Megvan a bolgároknál (preslavai sziklarajz), különösen gazdagok ebben a tekintetben a dél-oroszországi sírok. A csótárban a szarvasagancs rózsáját látja, ami talán túlzás, ezt ő a szarvas és ló misztikus összekapcsolódásával indokolja. A koroncói, geszterédi sírok lószerzőjének helyreállítása révén tanulságos útbaigazításul szolgált Lászlónak.

Ismét rátérve a ló farkának bogozására, a sörény nyírására, a keleti kapcsolatok szempontjából felemlíti, hogy ezekre az assyi lovas domborművekben, az issosi ütközök mozaikján perzsa harcosok lovain s Perzsiától keletre is megvan, de nem általánosan, helyette az átkötés is dívik, de a bogozás keleten dívott és onnét ment a steppékre, innét pedig hozzánk.

A hálós farhám avar találmány, a magyarok magukkal hozták mai hazájukba, de nem volt általános. A Szt. György-szobron való fellépés előtt hiátus van. Bizonyos azonban, hogy az avar és magyar lóval való bánásmód átmegy nyugatra, a kengyelek és a lovas temetkezés szokása meg eljut északra is.

A szív- és levélalakú csüngők a Tang-kori Kínáig kimutathatók az egész steppe területén, Tang-kori lovas szobrokon megvan a csuklós szügyelő is, amit keleten már a VII. sz.-ban ismertek s alkalmazták. Az Altaj vidék leletei közül pl. az íj, nyíl, tegez, kengyel, nyereg stb. az azonosságig menő rokonságban vannak a magyarországi avar leletekkel. (Mindezt elmondta már a koroncói leletről írt munkájában.) A vjatkai ezüsttál lovas alakja solymász, nem vehető össze a szasszanida ezüsttálak lovas alakjaival; – Perm környékén keletkezett bizánci hatás alatt, de elvitathatatlan a

szasszanida hatás is. Karcolatai a gégencyi csészéhez vezetnek, jelei sámánisztikus jelek, akárcsak a peremvidékieken; Bogyai Tamás MNM. ezüstcsészéjének Agnus Dei-ábrázolásán, amelyen a bárány oroszlánszerű, a keresztény szemlélet sajátos szinkronizmusát látja; – Gallus S. a felfüggeszhető csészékkal hozza kapcsolatba. Ezt Fettich már korábban észrevette. Idéz a solymászatra vonatkozó adatokat: Sta Saba-i dombormű, a MNM. padlótéglája; a rokon vjatkai tállal, a berlini Kunstgewerbemuseumnak egy XII. sz.-beli selyemszövetén lévő ábrázolással s László azt hiszi, hogy magyar műhelyből került ki. Az esztergomi kir. kápolna szőnyeget utánzó falfestményei a virágzó magyar szövő művészetre világítanak. rá. Magyar solymászok tanították meg a nyugatot erre a vadászati módra; – a X. sz.-ban már magyar minta után magyar lószerszámmal ábrázolják a solymászt. A velencei San Marco domborművét a trecento művésze faragta, a sárkányölő Szt. Györgyöt ábrázolja, a lószerszámmal a magyar lószerszámmal annyira jellemző levél alakú csüngők vannak; a ferrarai dóm főkapuja feletti 1135-beli s Szt. György sárkányharcát ábrázoló ló szügyelőjén is levél alakú csüngőket látunk, a lószerszám magyar; – a lónak hálós formája van.

A farrózsás hámszerkezetet megtaláljuk a XII. sz.-beli japán lószerszámon is s rajta megvan a szügyelő levél alakú dísz is, és pedig u.ott, ahol a magyar honfoglalás korabelieknek. – A farrózsás farhámot csak olyan népek hozhatták magukkal, amelyek még a varrott tegez elterjedése előtt kiszakadtak a keleti kultúrkörből: a kunok, vagy a törökök. Európai elterjedése a magyarság által történt. A magyar ló híres és keresett volt. Vitték is mindenfelé. Szt. László megtiltja kivitelét. A lóval ment nyugatra a magyar lószerszám is. A királyok is ajándékoztak egymásnak felszerszámozott lovakat. Az Anjouk alatt szoros az érintkezésünk Olaszországgal, Zsigmond alatt Németország felé lüktetőbb az összeköttetés; a magyar lószerszám tehát ekkor is tért hódít, akárcsak a vadászat és solymászat. A Szt. György-szobor hajviselete magyar, magyar a nyerge, lószerszáma s ez csak a honfoglaláskori magyar emlékekből vezethető le mint előzményekből (valószínűleg a Székelyföldön keletkezett); a ló is a honfoglaláskori ló erdélyi válfaja, a mesterek valószínűleg Kolozsvárra betelepített székelyek, – írja László – a szobor, mint az Pósta B. megállapította, olasz impulzus alatt született meg.

Mivel a művészek eredetének kérdése szélesebb körű vitát fog provokálni, mellőzöm itten a Hampel lekicsinylő véleményét.

V. Kisebb dolgozatok, bírálatok.

36. A kergesség gyógyítása és foggal való herélés a nagykövesdi juhászoknál. A Néprajzi Értesítő 1942. évi folyamában 5 oldalon 1 tábla s 2 kép kíséretében a címben jelzettekén kívül érinti a száj- és körömfájás gyógyítását, himlőoltást és tejfeldolgozást is, részben hallomásból.

37. Fettich Nándor: A prágai Szt. István-kard régészeti megvilágításban c. dolgozatának Folia I–II. k-ben francia fordítással együtt 4 és fél oldalon megjelent bírálata. Nem egyszerű ismertetés, mert itt is rámutat arra a fontos lelőhelyi tanulságra, amit másutt részletesebben kifejtett, hogy t.i. a kétélű kardok a Megyeri törzs szállásterületével függenek össze, tehát közülük van a központi királyi hatalom biztosításához is. Jelzi a nyugati harcmodor térhódítását a Fettich-hel szemben azt mondja, hogy csak a díszesebbeket vették át a normannoktól, a legtöbb példányt a karolingoktól szerezték. Ezt másutt is megírja, előtte pedig Nagy Géza és Hampel József is megállapította. (AÉ. 1906.129–135.1., Újabb tanulmányok, Bp. 1907.22.1.)

38. Gallus-Horváth: A legrégebb lovasnép Magyarországon c. művének a Folia III–IV. k-ben teljes francia fordításban is megjelent 3 oldalas bírálata. Helyesen jegyzi meg, amire a nagyenyedi újabb hallstatt kori leletek közlése rendjén a Közleményekben magam már rámutattam, hogy Gallus az általa közölt anyagban nem tesz különbséget a zabla és oldalrúd között. Megszívlelendő kifogásokat emel a zabloldaltagok hogyan való alkalmazása, azoknak a voltaképpeni zablával való viszonya tekintetében. Hozzátehet, amit említett dolgozatomban is hangsúlyoztam, hogy nálunk már a bronzkor III. periódusában fellépnek a csontzablák s nekünk különösen előkelő szerep jutott a zabla és oldaltagjai megteremtése tekintetében s hogy nálunk már a bronzkor III. periódusától kezdve számolni kell egy, ha mindjárt, vékony lovas réteggel.

39. Attila és hunjai c. Német Gyula által szerkesztett munka bírálata a Századok LXXV.k.288–291.1. Nem mellékeli.

40. Nándor Fettich: Altungarische Kunst c. nagyszabású munkájának bírálata a Donaueuropa III.k. 389–390.1. Nem mellékeli.

41. Kiss Lajosnak a szegény ember életéről írt bírálata a pásztortűz XXVII.k.491–501.1. Nem mellékelt.

B.) Esztétika és művészeti kritika.

42. Táji stílus és iskola. Az Esztétikai Szemle IX.k. 84–86.1. jelent meg. Nem mellékeli.

43. A vonal mint művészi kifejező eszköz. Megj. a Termés 1943. évi k.107–117.1. 6 képpel. A kolozsvári műcsarnok első kiállítása alkalmával írta s benne azt iparkodik bebizonyítani, hogy 1. az optikai és fogalmi elemektől a lehetőség határáig megfosztott rajz egyenes függvénye a rajzoló testalkatának és mozgásélményének, tehát a rajz eredeti tárgya és értelme kivétel nélkül mindig a rajzoló maga s nem a külvilág, 2. a rajz keletkezését magyarázza meg.

44. A kolozsvári műcsarnok és az élő erdélyi művészet szemléje címén az Erdélyi Múzeum 1943. évf.-ban 16 oldalon 2 t.-val a kiállító művészek műveit méltatja s feleleveníti nagy mesteremnek, Pósta Bélának tervét, aki a múzeum köré iparkodott csoportosítani az itt élő művészeket. A 22 évi megszállás és a nyomorúságos helyiségi viszonyok derékon törték ketté ezt az egészséges és nagyszabású tervet.

Óva inti a fiatal művészeket a csakazértis való székelkedéstől, deklamáló stílustól és megjátszott öserő kifejezésétől, mert a művészi nevelés alapja nem lehet az ún. erdélyi szellem, mivel ez csak a nagy egyéniségek mondanivalójának zamatában jelentkezik.

45. A kolozsvári műcsarnok megnyitásának tanulságai. Az Erdélyi Múzeum 1943. évi k.299-315. oldalán részben az előbbi két ismertetésben kifejezett gondolatait ölti más ruhába, de megpótolja az anyag és eszköz közti viszony jellemzésével, a szín és vonal szerepével, de csak részben, mert a vonalról részletesebben értekezett a 43. tétel alatt ismertetett dolgozatában; a téralkotás lényegével, amely más a festőnél és más a szobrásznál; a tárgykör megválasztásával, stb. s figyelmeztet a kiállítandó anyag megrostálásának szükségességére, hangsúlyozza az állandó kiállítási helyiség nagy szerepét, sürgeti az állandó művésziskola megteremtésének szükségességét. Érdekes párhuzamot von a Nagy Imrénél, Szolnainál és Gy. Szabó Bélánál jelentkező metafizikai vonásokra, amelyek szerinte közösek a Tamási Áron mitikus és liturgikus látásával.

46–48. tételsz. alatt Művészeti bírálatokat említ, amelyek az Erdélyi Múzeum XLVII. j291.292.,423-427.1., XLVIII.120-123.1. jelentek meg. Gy. Szabó Béla, művészetéről, a Kolozsvári Nemzeti Képzőművészeti és Építészeti Kiállítás tanulságairól, és Kovács Zoltán kiállításáról mondja el megjegyzéseit.

49–54. tsz. alatt Művészeti bírálatok a Termésben 1942 Ősz 138–143., Nyár: 81., 83., 102.105., – Tél: 119–122., 126–130. o. amiket nem mellékel.

56. Művészeti bírálat a Szépművészetben, annak is III.k. 137–140.1. amit azonban nem mellékel.

C.) Sajtó alatt levő munkái:

56. Adatok az avarok világképéhez kb. 20.1., a Hekler-Emlékkönyvben,

56a. Das Weltbild der Avaren. Sajtó alatt az Arch. Anzeiger 1944. évi kötetében,

57. Szolnokdoboka vm. települése Szt. István koráig. Szolnok-Doboka megye magyarsága c. kötetben.

58. A honfoglaló magyar nép élete. kb. 400 oldalnyi terjedelemben, 32 táblával.

– ... –

Említi 10 ásatását, köztük a két kolozsvárit

– ... –

Mint tervező részt vett a MNM. új kiállításának megtervezésében s 6 éven át múzeumi munkát végzett.

– ... –

Szerkeszti Zichy István gróffal és Fettich-el az Archaeologia Hungaricat; – csak Zichy István gróffal a Folia Archaeologicat.

– ... –

Gondozza az Erdélyi Tudományos Intézet régészeti kiadványait.

– ... –

tudományos és népszerű előadásokat tartott mint mondja, úgyszólván minden nagyobb városban.

– ... –

Tekintetes Bizottság!

Az előadottakban mérlegre tettem László Gyula irodalmi működését. Meg vagyok győződve, hogy a tárgyilagos mérlegelés igazolja a f.é. januárius hó 10-én tartott bizottsági, majd rendkívüli ülésen elfoglalt álláspontomat, hogy a szóban forgó tanszékre a meghívás mellőzésével, pályázatot kell kihirdetni.

László Gyula dolgozataiban sok a gyöngy, bennük egy kiforrásban levő, tehetséges és nagytudású, széles irodalmi műveltséggel bíró szakember bontakozik ki, aki a szorosán vett tárgykörén kívül is értékes ismeretekkel bír. Hogy több dolgozatának

indítékát mástól kapta, nem róhatjuk fel neki hibául és hátrányul, mert a kapott gondolatot busásan kamatoztatta régészeti irodalmunk javára és gazdagítására. Sokszor ismétli önmagát. Ezt sem tehetjük 100%-osan a mérleg másik serpenyőjére, bár nem egyszer azt a látszatot kelti, hogy terjedelemre dolgozik. Ezzel azonban jobban megvilágítja egy-egy emlékcsoport eredetét, jelentőségét, elterjedésének mérvét. Ugyanazt a dolgot, egy kissé más köntösbe öltöztetve a rokon cím alatt, kétszer háromszor is közzéteszi a különböző folyóiratokban. Valaki a pénzszerzéssel magyarázta ezt. Én azt mondom, hogy ugyanegy dolognak több helyen való közlésével az az előny jár, hogy tudásának gyümölcseit szélesebb körben is élvezhetik. Az pediglen, hogy ezeket a német és francia olvasóközönség számára is hozzáférhetőkké tette, érdemének tudom be.

Előadása bár nem mindig ment a hangzatos szólamoktól, nyugodt, magas színvonalú s meggyőző. Külön élvezet volt a számomra, aki lehetőleg őrizkedni szoktam az idegen szók, kifejezésének használatától, hogy László is csak a legszükségesebbek használatára szorítkozik.

László Gyulát 3 év előtt, mindkét kezét megfogva, úgyszólván futólépésben magam hoztam be a karba. Úgy hiszem tisztán tudományos képességeit tekintve, nem vallottam vele szégyent. Kitűnő előadó. Honfoglaláskori régészetünknek egyik legszebb ígérete s így a legmelegebben ajánlom őt és pedig első helyen a honfoglaláskori régészeti tanszékre való kinevezésre.

A Tekintetes Bizottság iránt való kiváló tisztelettel

Roska Márton s.k. egyetemi ny.r. tanár

20. Roska Márton segély iránti kérvénye¹⁰³⁰

A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Érmészeti- és Régészeti Intézete, Kolozsvár, Bástya u. 2.

A Nagym. m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak, Budapest

Kolozsvár, 1941. április 2.

¹⁰³⁰ SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 1940–45, 9. doboz, 540/1940-41.

A melegebb idő beálltával meg kell kezdenem a kb. 100 000 db-ból álló gyűjteménynek darabonkénti számbavételét, hogy lássam mi van meg, mi hiányzik, mi milyen állapotban van, s milyen javításra, praeparálásra szorul. Már eddig is észrevettem, hogy a hozzánemértés és a hanyag kezelés miatt tetemes károk vannak. Az ellopott leltárak helyett a meglevő beszerzési naplók alapján újakat kell íratnom. A gyűjtemény tárgyait meggondolatlanul ide-oda dobálták, sokról lekopott, leütődött a leltári szám. Hosszú-hosszú időt igénylő utánkutatással kell megállapítanom az illető tárgyak leltári számát, hogy így a keresztlevelük adatai ne menjenek feledésbe. Át kell leltáraznunk könyv- és felszerelésállományunkat, amit meghagytak a kivonuló román megszállók. Mindez akkora munkát jelent, hogy mostani személyzetemmel képtelen vagyok elvégezni. Hogy kb. 3-4 év alatt is elvégezhessem a naponként felmerülő adminisztrációs s koronkint adódó kiszállási munkálatok mellett, szükségem volna legalább 3 napidíjas gyakornokra, akiket hallgatóim köréből toboroznék, s akik napi 2 (kettő) pengőt kapnának. Tisztelettel kérem ennek engedélyezését, s a havi 180 pengő napidíj valamely alapból való utalványozását. A mostani altiszti személyzettel sem vagyok teljesen kisegítve ebben a nagy kétemeletes, alagsorral és pincével bíró épületben, ahol csak maga a takarítás hosszú időt igénylő munkával jár. Négy új altisztet kértem. Egyet sem kaptam még. Megismétlem tiszteletteljes kérésemet: kegyeskedjék módját találni, hogy ebben a tekintetben is ki legyenek segítve. Minden halasztást ebben a tekintetben is a gyűjtemények szenvednének meg. Kéréseim méltányos elbírálását kérve, vagyok mély tisztelettel, Roska Márton s.k. egyet. ny.r. tanár, igazgató.

21. Roska Márton jelentése az Erdélyi Nemzeti Múzeum Régiségtárának gyarapodásáról¹⁰³¹

Buday kollégám¹⁰³² a Wass-hagyatékből¹⁰³³ származó, s eladásra szánt szőnyeget a földszinti kőtárban levő ládákban helyezte, s amikor féltünk, hogy itt szokatlanul sok moly repdes, elárulta, hogy ott vannak a szőnyegek, s amikor a molyokra hivatkoztam, azzal fizetett ki, hogy: *quieta non movere!* [Ne bolygassuk a dolgokat!]

¹⁰³¹ MTA Kt. Ms. 4547/79.

¹⁰³² Buday Árpád.

¹⁰³³ Czegei gróf Wass Ottilia 1917-ben bekövetkezett halálakor vagyonát az Erdélyi Múzeum Egyesületre hagyta, amely a román megszállás alatt ebből tudta fenntartani magát (Szabó T. 1942, 47–48.).

– Szegedre távozása után egy a br. Mannsberg alelnök Jókai u-i irodájában tartott bizalmas választmányi ülésen felhoztam a dolgot, s arra való hivatkozással, hogy a molyok veszélyeztetik a törzsgyűjtemény szőnyegeit, stb. felhatalmazást kaptam, hogy azokat adassam el. Az eladással a múzeum régi bizalmas bevásárlóját, Wallersteint bízta meg, aki azokat a múzeumban értékelte, de amikor odahaza jobban szemügyre vette, másnap felkeresett, s meghívott, nézzem meg, mit műveltek a molyok a jobb darabokon is (egy része rongyosan került a múzeumba!) s hogy az első értékelése így nem lehet irányadó. Megbízta adja el őket legjobb belátása szerint. El is adta egy részét, ezek árával nehezen számolt el, ezért két darabot vissza is vettem tőle, s azokat a feleségem adta el. Szív baja elvitte anélkül, hogy kb. 25.000 lejnyi összeggel elszámolt volna, amit, mivel nem vettem tőle kézizálogot, a magam pénzből pótoltam ki. Mindezekről pontos feljegyzéseim voltak, amiket 1944. szeptemberében tévedésből, egyéb bizalmas irataimmal kimenekítettem. Így az összegekre sem emlékszem most pontosan, feljegyzéseimből mindent meg lehetne tudni. Novák J. adjunktusomat az ügy minden részletébe beavattam. Amikor Csutak V.¹⁰³⁴ barátom arról értesített, hogy Ghibu¹⁰³⁵ már a Sz. N. Múzeumra vetette ki a csápjait, elhatároztam, hogy a szőnyegek árával ásatok, s az anyagot Magyarországra csempészve ott kezdem megteremteni az erdélyi gyűjteményeket. Az ásatások rendjén nem számítottam fel sem utiköltséget, sem napidíjat, tisztán a napszámjegyzékeket fizettem ki a szőnyegek árából, s amennyiben nem futotta, a magaméból pótoltam. A leletek értékelését lehetőleg ad minimum redukáltam, hogy az elköltött összeghez tartsam magam. Kb. 2000 p. értékű anyagot átadtam az ENM Földtani Tárának. Olyan anyagot hoztam be, amelynek híjjával volt a múzeum, s ami által függetleníteni tudtam azt az intézeti anyagtól. A régiebb kőkor voltaképpen pár egyiptomi darabbal volt képviselve, valamint a magam csoklovinai és kőrösbarlangi ásatásaim eredményével, amikre a pénzt szintén én szereztem. Középső kőkori anyagunk semmi sem volt. A bronzkor III. periódusából sem igen volt összehasonlítható anyagunk. Amit szereztem, rendszeres ásatásokból származik, jól megfigyelt, törvények levezetésére megfelelő anyag (...). Kvár, 1945. VI. 10.

¹⁰³⁴ Csutak Vilmos életrajzát ld. fentebb.

¹⁰³⁵ Onisifor Ghibu (Szelistye, 1883–Nagyszeben, 1972) 1919 és 1945 között a kolozsvári egyetemen általános pedagógiát és pedagógiatörténetet tanított. Bővebb életrajzát ld. fentebb.

22. Roska Márton jelentése (dátum nélkül)¹⁰³⁶

Porolissum a Meszesi kapuban, Erdély északnyugati átjárójában, tehát a mai Zilah mellett van. A rómaiaknak itt volt a legjobban kiépített hídfőállása, amelyhez hátrafelé hatalmas védelmi rendszer csatlakozott. Feltárása még 1908-ban indult meg, de pár év múlva abba maradt. A megszállás alatt egy ízben a románok is nekikezdték az ásatásoknak. Ez az ásatás roppant nagy gyakorlatot és szaktudást kíván, mert temérdek kérdés megoldását várja tőlünk a tudományos világ. Ezért úgy rendezkedtünk be, hogy nemcsak a vezetésem alatt álló múzeum tisztviselői vesznek azokon részt, hanem, az ország bármely hasonló intézete elküldheti oda tisztviselőjét, hogy tanuljon. Így valóságos iskola alakul majd ki a porolissumi ásatások rendjén, amelynek tagjai nemcsak gyakorlati, hanem elméleti tudást is szereznek. A szorosán vett régészeti célokon kívül, illetőleg ezek elérése rendjén tisztáznom kell két igen fontos kérdést, éspedig: 1. Van-e az itteni Magurán folytatása a dák életnek a római hódítás után, és 2. folytatódik-e a római élet és munka az alatta elterülő Pometen Dácia feladása után is? Mindenki előtt világos, hogy ezeknek a kérdéseknek szoros kapcsolatuk van a dáko-román, a dáko-római-román (helyesebben: rumén) kontinuitás kérdésével. Már a június-júliusi ásatások rendjén bizonyossá vált, hogy a Magurán megszűnt a dáko élet, és munka a római hódítással, s hogy a Pometen összedőlt tornyok, bástyák, bedőlt és elégetett táborok s ezekkel egy szintben levő égéscsüszkék bizonyítják a hatalmasan kiépített hídfőnek Kr.u. 258 táján történt pusztulását, és hogy ezek felett az égési rétegek felett nincs semmi nyoma a római élet és munka folytatásának. Mi nem ütöttünk dobot és gyújtottunk görögtüzekeket, hanem újabb anyagi eszközöket szereztünk, hogy a munkát folytatva, még jobban megbizonyosodjunk arról, hogy valóban kidőlt itten a dáko-román kérdés két leghatalmasabb pillére. Az eredmény meglepően ugyanaz volt. Most aztán kötelességszerűen a nagyközönség elé léphetünk és a tudományos világ elé tárhatjuk eddigi eredményeinket anélkül, hogy azokban bárki is kételkedhetne. A föld ugyanis nem hazudik, ha ásatások útján rendszeres, komoly célú munkával megváltatjuk, megmondja nekünk híven, hogy melyik pontján, mikor, milyen nép lakott, s milyen volt a kultúrája, milyenek voltak külső és belső életmegnyilvánulásai. Nem csinálunk belőle titkot, hogy a jövőben is szigorú rendszerességgel keresztülvitt ásatásokkal és

¹⁰³⁶ MTA Kt. Ms. 4547/291.

azok eredményeivel kívánok szembeszállni a dáko-román kontinuitás híveivel. Semmi közöm a politikához, de kötelességem közreműködni a kérdés tisztázásában. Az én egyetlen eszközüm és fegyverem régészeti téren a szigorú pontossággal és rendszerességgel végzett ásatás, mert csak így vall nekem igazat a föld, és csak így tudom erősíteni a magyar tudományosság hitelét bent és kint. Ezzel a céllal vallattam meg a nagyesküllői un. Eskühalmot, s fogtunk hozzá ugyanott, hogy csak egy példát mondjak, a régi templom és temető maradványainak feltárásához. Ez vezet a dákoktól és a rómaiaktól megült helyek feltárásánál is, mert az így nyert eredményekkel kívánok hozzájárulni a dáko-román kérdés felszámolásához, idehaza és külföldön egyaránt. Bekapcsolódik ebbe a munkába a néprajz, az embertan és a nyelvészet is. Az embertani munkát részben elvégezte Pittard¹⁰³⁷ genfi professzor, magyar részről Malán Mihály¹⁰³⁸ professzor folytatja ezt a munkát. A kérdés tisztázása érdekében nagy szerepe lesz a néprajzi kutatásoknak. 1923-ban a máramarosmegyei, akkori lengyel határ közelében –hogy egy példát mondjak- tudományosan felvettem az ottani román juhászatot. Az ezzel kapcsolatos szókinccset elemezve, Şăineanu¹⁰³⁹ román etimológiai szótárát is segítségül véve, megállapítottam, hogy ezek a jelenségek is a magyar történeti felfogást támasztják alá. Vagyis tény, hogy azok a délitáliei pásztorok, akik a Kr.u. V. század elején a gótok elől menekülve átkeltek az otrantói szoroson, előbb albán területen kötöttek ki, majd innen tovább terjeszkedve szláv nyelvterületre értek, törökökkel, görögökkel érintkeztek és a XII. század végén átkelve a Dunán, Havasalföldjén is végivándorolva Erdélybe jutottak. A jelek szerint pedig ugyanezt az eredményt adja majd a halászat terén végzendő és az előbbihez hasonló kutatás is.

¹⁰³⁷ Eugén Pittard (1867–1962) svéd antropológus. <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/042938/2010-02-03/>. Letöltés ideje: 2019.09.26.

¹⁰³⁸ Malán Mihály (Zólyom, 1900–Budapest, 1968) magyar antropológus. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem embertani tanszékének tanára (1940–46), majd a Magyar Nemzeti Múzeum, ill. a Magyar Természettudományi Múzeum embertani munkatársa Budapesten (1946–58), az antropológia professzora Debrecenben nyugdíjazásáig (1967). Erdélyi éveiben a *Hitel* munkatársa: egy tanulmányában (1942/5) „a kelet-európai szláv népek születési intenzitásának a nyugat- és közép-európai népeket jóval meghaladó mértékét” elemzi statisztikailag, s a születések csökkenésének megállítását nemzeti feladatnak tekinti. Az Erdélyi Tudományos Intézet embertani szakosztályának élén 3000 felnőtt személy adatait felvételezve elvégezte a Bukovinából áttelepülő hadikfalvi és józseffalvi székelyek antropológiai vizsgálatát (MMACS 2002, 584–585.).

¹⁰³⁹ Lazăr Şăineanu (Ploieşti, 1859–Párizs, 1934) román filológus, folklorista, történész (DER 1966. 574–575.).

23. László Gyula levele Vita Sándornak¹⁰⁴⁰

Kedves Sándor!

Mellékelten küldöm a megígért pro memoriát, s kérlek kezeljed teljes bizalmassággal. Erre nem azért kérlek, mintha mindazokért a dolgokért, amik benne vannak, nem vállalnám a teljes felelősséget, hanem azért, mert ha az emberek megtudják, hogy csendes régészeti munkámon kívül saját területem magyar szempontú megszervezésével is foglalkozom, még jobban igyekeznek akadályt gördíteni munkám elé. Bizalmadnak nagyon nehezemre esett eleget tenni, mert jobbak ezek a dolgok csinálva, mint írva. Másrészről tagadhatatlan, hogy magamnak is elég tekintélyes szerep jut abban a munkában, s ezt-holmi álszemérem miatt-ki nem hagyhattam, természetesen a magamra vonatkozó részért is éppúgy vállalom a felelősséget, mint a többiért. Hosszas meggondolás után a következőkkel beszéltem meg azokat a részeket, amelyekben nem vagyok tökéletesen otthon: Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond, Debreceni László, Ferenczi Sándor, továbbá összegeztem mindazokat a tárgyalásokat, amin két esztendőn keresztül élénken figyelve részt vettem. Ilyen módon sokkal, de sokkal több ember esze-munkája van ebben a tervezetben összefoglalva. Légy szives elejétől végig lehetőleg még ma áttanulmányozni. Ha egyetértesz vele, akkor teljes erőddel támogatni a legkisebb részletig. Pl. Nem is hiszed, hogy milyen fontos egy olyan lényegtelennek látszó kérdés, mint hogy a Miniszter úr adjon engedélyt, illetőleg felmentést a különbözeti érettségi alól Méri Istvánnak, hogy mint rendes hallgató iratkozassék be az egyetemre. Ezek nem lényegtelen dolgok! Ha gondolod, teljes terjedelmében add át a Miniszter úrnak, ha másként látod helyesnek, tegyél úgy, amint jónak ítéled, ez már a Te dolgod. Mindenesetre jó lenne, ha a Miniszter úr még azelőtt megismerkednék a tartalmával, mielőtt esetleg kötelező ígéretet tenne olyan irányban, ami éppen keresztezné a megvalósítandó tervet. Ha figyelmesen végigolvasod, fogod látni, hogy igen nehéz volt ebben a kétségbeejtő helyzetben az objektív hang megőrzésével, csak a lépésről lépésre való tennivalókat felsorolni. Bizony a románság céltudatos egyetemével szemben a mienk olyan dohos, hogy az embernek a szíve facsarodik el. Hagyjuk azonban, nyilván Téged sem érdekel az érzelem, hanem csak az, hogy

¹⁰⁴⁰ Sárándi 2015, 461–462.

céljaink felé hogy törhetünk nyugodtan és évszázadokra megalapozva, s ez így is van jól. Segítségére okvetlenül számítva, szeretettel köszönt, László Gyula

24. Pro Memoria – Erdély tudományos életének jelenlegi állása és a magyarságtudomány irányába történő megszervezésének módjai (vázlat)¹⁰⁴¹

(...) Észak-Erdély tudományos életét két esztendőn keresztül figyelve sok egészséges törekvést, munkát tapasztalhattunk, azonban tény az, hogy az adott lehetőségekhez képest (még) mindig hiányzik a magyarság kérdéseinek a kutatás tengelyébe való állítása, illető(leg) teljesebb művelése. Erdély földjének és népeinek története s magyar szempontú megvilágítása a kezdet kezdetén áll... (...) A fenti hiány nem azokon a kutatókon múlt, akik sokszor egymaguk vállalták az emberfeletti munkát, hanem azokon, akik nem állottak be a sorba, s főként nem gondoskodtak az utánpótlás terebélyesítéséről. (...) Ismerve azonban a munka óriási feladatait, csak olyan módon láthatjuk biztosítottak annak elvégzését, ha 1. Az állam teljes erkölcsi és anyagi támogatásával a magyarságtudomány kiépítését szorgalmazza, minden más ezzel össze nem függő tudományok csupán a nemzetközi szempontból fontos színvonal tartására, illetőleg a tanárképzés, nevelés megkövetelte munkára szorítkozzék; 2. A magyarságtudomány kiépítésére hivatott intézmények és egyes kutatók előre megállapított terv szerint egységes munkafelosztással látnak neki az óriási anyag begyűjtésének és feldolgozásának. Erre a munkafelosztásra azért van szükség, mert a tapasztalat azt mutatja, hogy egy-egy intézmény vezetőjének érdeklődési köre egyúttal az intézmény fejlődését is bizonyos egyoldalúsággal szabja meg (...)

II. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem

A románok első pillanatra felismerték azt, hogy Kolozsváron nem szokványos egyetemre van szükség. Kolozsvár szellemi végvár és bástya. A kolozsvári román egyetem a román élet felkutatását tűzte ki céljául, különösképpen pedig Erdély román voltának kutatását, s az eredmények állandó nemzetközi közlését. (...) Ha ezzel szembeállítjuk a Ferenc József Tudományegyetemet, akkor az első, amit meg kell állapítani az, hogy semmiben sem különbözik a többi magyarországi egyetemek

¹⁰⁴¹ Közli: Sárándi 2015, 461–486.

humanista szellemet őrző felépítésétől. Nyugodtan áthelyezhető lenne bármely más magyar tájegységbe, semmi módon nem jut kifejezésre szervezetében az, hogy végvárat véd, s bástyát épít. Kétségtelen, hogy bizonyos tanszékeken szép magyarságtudományi munka folyik, de ez nem az egyetem szervezetéből következik, hanem abból, hogy a tanszék élén állók felismerték elsőrendű nemzeti kötelességüket. A kolozsvári egyetemnek magyar módra harcoló egyetemnek kell lennie, fegyvere a becsületes és ellenségeinkkel szemben is tárgyilagos tiszta tudomány kell legyen, de ennek a tudománynak a kutatási területe a magyarságtudomány legyen. (...)

Valamennyi egyetemünkön bőséggel vannak képviselve a klasszikus tudományok, ellenben a magyarságtudomány haladása által önállóvá fejlődött tudományszakok képviselete aggasztóan gyenge. Ez az állapot az előző nemzedék klasszikus beállítottságának vetülete, s mint ilyen, természetes, de el nem fogadható. (...) (A régészeti tanszékekből ugyan 5 tanszék van, de betöltőik közül három ősrégész, kettő római régész, illetőleg három ősrégészeti és két római katedránk van, tehát a nemzeti szempontból legfontosabb karra, a népvándorlás és a magyar honfoglalás korára, valamint az első magyar századok régészetére s a leletekben rejlő anyag tudományos kiértékelésére nincsen hely egyetemeinken. A kolozsvári tudományegyetem magyar szempontú fejlesztése az üresedésben lévő öt tanszékkal kapcsolatban a következő kézenfekvő rendelkezéssel válnék lehetővé: 1) szüntessék meg az egyik üresedésben lévő –klasszika-filológiai-tanszék, 2) egyesítsék a két lélektani és neveléstudományi tanszék. 3) az ókori és a világtörténelmi tárgyak egy világtörténelem c. tanszékben egyesíttessenek, amint az Debrecenben is hosszú ideig megvalósult, 4) feltétlenül fenntartandó és az alábbiak szerint betöltendő a néprajzi tanszék. Ilyenképpen az állam további megterhelése nélkül három tanszék szabadulna fel, ezek alakíttassanak át: 1) Erdély története, 2) Magyar településtörténelem, 3) A népvándorlás és az első magyar századok régészete c. tanszékekké. Ezzel a három tanszékkal kiegészített Kolozsvári tudományegyetemnek az eddigi magyarságtudományi tanszékek hozzávételével a magyarságtudomány minden fő ágának lenne gondozója. A magyar egyetemeken egyébként is bőven képviselt s itt most pillanatnyilag összeszűkített tárgyat a kinevezett tanárokon kívül, ha szükséges, magántanárok és lektorok bevonásával, teljes részletességgel elő lehet adni. (...) A népvándorlás és az első magyar századok régészete. Tulajdonképpen

a magyar településtörténelem alapjait veti meg. Mint említettük, egyetemünkön három ősrégészeti és két római katedra képviseli a magyar régészetet, a magyar szempontból legfontosabb kornak azonban nincsen fóruma. Szervesen beletartozik ide az előző rokonnépek, hunok, avarok, bolgárok életének kutatása is. Erdély földjén azért óriási a jelentősége, mert éppen azt a korszakot tisztázza, ahol a román kontinuitás kutatói csak fázisokkal tudtak átvergődni. Azt, hogy Erdély területén római élet volt, úgyis tudjuk, s nagy vonalakban azt is tudjuk, hogy mi történt itt. Azt azonban, hogy mi történt itt a népvándorlás korában, s hogyan és mikor foglalta el a magyarság Erdélyt, csak igen halványan sejtjük, s ennek állandó ásatásokkal való megoldása még csak megindult. Felvetődött az az ötlet, hogy ezt a katedrát a debreceni egyetemen kell megvalósítani, ez azonban lehetetlen, mert az előfeltételek csak két helyen vannak meg hozzá: Kolozsváron és Budapesten. A magyar népvándorlás- és honfoglaláskor kutatói közül csupán kettő van, akinek tudományos munkássága és ásató tudománya mind a magyar, mind pedig nemzetközi viszonylatban elismert: dr. Fettich Nándor, a Nemzeti Múzeum igazgatóőre és dr. László Gyula a Kolozsvári tudományegyetem magántanára, int. tanár. Ennek a katedrának szükségességét látva, Hóman Bálint kultuszminiszter úr az egyetem újjászervezésekor elhatározta felállítását, és a tanszéket fel is ajánlotta Fettich Nándornak. Fettich azonban mindenáron a Nemzeti Múzeumban akar maradni, s így nem fogadta el. Fiatalága miatt László Gyula dr.-t akkor még nem nevezhették ki, s így Hóman miniszter úr azzal a határozott ígérettel helyezte Kolozsvárra az Erdélyi Tudományos Intézethez, hogy egy-két éven belül megszervezi számára a tanszéket. A tanszék betöltésének minden előfeltétele adva van személyében. (...)

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem-és Régiségtára.

1) A múzeum dotációját nagymértékben felemészti az önkéntes gyakornokok számára, ez elvileg ugyan helyes, mert az utánpótlás-nevelést szolgálja, de az utánpótlás kiválogatása nem mindig szerencsés, s így a pénz egy része kárba vész. Az ásatásokra semmiféle átfogó, magyar szempontú tervezet nincsen, hanem a véletlen által felszínre hozott tárgyak ad hoc hitelesítő ásatásai helyettesítik egy nagyvonalú elgondolás rendszerességét. Egyetlen nagyméretű ásatás a római Porolissum feltárása lett volna, amelyet az Erdélyi Tudományos Intézettel együtt terveztek megásni. A már kész megegyezés azon bukott meg, hogy Roska Márton egyet. ny. r. tanár, a Múzeum igazgatója többszöri módosítássorozattal igyekezett

mindinkább a megállapodás eredeti szellemével ellentétes megoldásra, és végeredményben az ETI-nek arra kell(ett) volna köteleznie magát, hogy Erdély rómaiságának ásatásokkal való felkutatására szánt évi hatalmas összeg mellett a kutatás vezetését hosszú időre kizárólagos hatáskörrel a zsidó származású dr. Alföldi András budapesti egyetemi tanárra bízva. Az ETI ezt két okból nem tehetette, egyrészt mert Alföldi soha életében önálló ásatást nem vezetett, s így nem is ért hozzá, bármilyen kiváló észbeli adottságai vannak egyébként, másrészt azért, mert az ETI a kutatásban önálló feladatkört kívánt biztosítani az itt lévő Erdélyi szakembereknek.

Igen szép munka folyik a múzeumban Roska Márton vezetésével a régi, leltári szám nélküli tárgyak revíziójára és azonosítására vonatkozólag, ennek a munkának elvégzésére feltétlen szükség van. Ami az anyag tudományos feldolgozását illeti, Roska Márton őskori dolgozatai s különösképpen repertóriumai az irodalom teljes ismeretével készült kiváló regisztráló munkák, s mint ilyenek – bár módszerük erősen avult – nemzetközi szempontból is számba vehetők. Mozsolics Amália múzeumőr őskori munkássága az európai mai kutatás színvonalán áll. A gyakornokok közül a kiváló képességű, római szakos Pálffy Antal még keveset dolgozhatott, ugyanez áll a római szakos Novák József-re, az őskorral foglalkozó Szabó Györgyre és a népvándorlás kori régésznek szánt, de semmiféle gyakorlattal és irodalommal nem rendelkező, jó képességű Perczely Nándorra. Ferenczi Sándor dr. múzeumőr I.o. ör kiváló munkakészségét és tudását a jelenlegi igazgató alatt nem fejtheti ki, mert a kettőjük közt lévő személyi ellentéteket külső tényezők annyira fokozták, hogy tovább már nem is lehetne. Ferenczi dr. munkakészségét a Tudományos Intézet felkérésére végzett ásatásokon hasznosítja a magyar tudomány számára.

Roska dr. magatartásával majdnem lehetetlenné teszi a neki nem rokonszenves kutatóknak a gyűjtemények és szakkönyvtár használatát, s egyes általa is elismert szakemberek munkásságát tisztán személyes gyűlöletből unos-untalan akadályozni igyekszik. A Múzeum az Erdélyi Tudományos Intézet ásatásaiból évente mintegy 12 000 pengő költséggel kiadott s esetleg az összes sokszorosát képviselő tárgyi ásatási anyagot kap, ezenkívül a Tudományos Intézet kiadta mintegy 20 000 pengős költséggel Roska dr. két nagy munkáját, mert jók voltak. Ennek ellenére minden eszközzel gátolni igyekszik az Intézet régész szakembereinek munkáját úgy, ahogyan tudja, eszközökben nem mindig válogatva. Jellemző erre a gyűlölködésre, hogy amikor a Múzeumban, a Tudományos Intézet költségén nagy fáradsággal

mintaszerűen kiásott és – nemzeti jelentőségét felismerve – a honvédség által ünnepélyesen beszállított honfoglaló magyar sírjának kibontására került sor, akkor a régebben a főigazgató előtt szívesen megígért szakaltiszt és altiszt a segítséget nem adta meg, úgyhogy 60-70 kilós gipsztömböket s a ládát lezáró gerendákat dr. László Gyula egyet. m. tanár egyedül küszködve kellett kiemelje. Mindezt az Igazgató Úr szemeláttára.

C.) Ami a múzeumi anyagnak a nagyközönség és a kutatók számára való megszólaltatását, tehát a múzeumi kiállítást illeti, az Erdélyi Nemzeti Múzeum rendezése és a rendezést irányító elvek egy harmadrangú magyar közgyűjtemény raktárszerű kiállítását közelíti meg. Az Erdélyi Nemzeti Múzeumban lévő anyag gyönyörű és sokrétű, lehetővé tenné azt, hogy Erdély földjének életét szerves és szemléletes módon mutassa be az őskortól a 19. századig, s azt, hogy mit jelentett Erdély a magyar s az európai kultúrának. A múzeológia ma már fejlett tudomány, s megfelelő technikája is kialakult, nem a szekrények ilyen, vagy amolyan gazdag vagy szegényes voltán múlik egy kiállítás, hanem a rendező szellem nagyszerűségén. Az államnak pedig teljesítenie kell a szerződésekben vállalt kötelezettségét azzal, hogy építi a Múzeum Egyesület gyűjteményei számára az egész anyagot befogadó modern múzeum épületet.

D.) Az utánpótlás nevelése a múzeumban a legrosszabb. Elsősorban is megmérgezi a légkört az igazgató személyes gyűlölködése, amellyel a legközelebbi múzeumi és külső munkatársait s gyakornokait illeti, s róluk minden ok nélkül a lehető legsértőbb módon nyilatkozik úton-útfélen (pl. jellemtelen, oláh kém, bestia, megb...atlan (így!), vénkisasszony, piaci légy, rühes macska, talpnyaló lakáj, stb., stb.) A sértettek ezeket a hátuk mögött elhangzó jelzőket a magyar tudományos élet nyugodt légkörének biztosításáért mind ez ideig nem vették tudomásul, azonban ez az állapot nem maradhat fenn, s kirobbanásának irányát előre nem lehet szabályozni. A gyakornokok közül egyetlen egy sem tud ásni. Mikor pedig éppen Kolozsvár területén, tehát a Múzeum szájában egy rendkívül kényes, tehát tanulságos ásatás és egyébként igen ritkán látható sírkiemelés folyt, gyakornokainak megtiltotta az ásatáson való részvételt, s azok lopva, délutánonként szöktek ki, hogy valamit tanulhassanak (László Gyula Zápolya utcai ásatása). A sok hasonló példa közül talán még egy álljon itt. Dr. Fettich Nándor felajánlotta Roska dr.-nak, hogy Perczely Nándor gyakornokát két héten keresztül a Nemzeti Múzeumban bevezeti a

népvándorlás kori leletek közé, s ismerteti azok problematikáját. Perczely kiküldetését Roska szembe meg is ígérte Fettichnek, sőt meg is köszönte, de aztán rögtön megtiltotta ezt gyakornokának, kilátásba helyezve, hogy inkább Alföldi Andrásához küldi, akiről köztudomású, hogy ragyogó eszű ember, de sem ásatáshoz, sem muzeológiához nem ért, népvándorlás kori munkái meg íróasztal mellett született elmeművek, amiknek a realitáshoz semmi közük. Hogy mit fog ott tanulni Perczely, azt előre lehet látni. Hogy az utánpótlás „nevelésben” és szakcsoportokra való osztásában mennyire nincsen tervszerűség, azt mutatja, hogy a múzeumban dolgozók közül három őskorral, kettő római korrallal foglalkozik, van egy népvándorlás korosnak szánt ember is, de a munka java részét kitevő erdélyi történeti és művészettörténeti emléksanyagoknak nincs hivatott kezelője, s a rendet annyira-annyire csak az igazgató sokéves gyakorlata tartja fenn ezek közt a tárgyak közt. Természetes, hogy ilyenképpen a gyűjtési és kiállítási szempontok tisztán külsődlegesek.

Anélkül, hogy tovább folytatnánk a szinte végtelenségig sorolható súlyos hibákat, meg kell állapítanunk, hogy Roska dr. nem alkalmas a múzeum vezetésére. Képtelen a múzeumszervezés modern szempontjait érvényesíteni, képtelen a kutatást megszervezni, képtelen a munkatárs- és tanítványnevelésre, s képtelen a történeti Erdély problematikájának képviselésére és megoldására. Működése a magyarságtudomány szempontjából enyhén szólva negatív előjelű. Ez az állapot tehát a magyar tudománynak nagy és állandóan növekvő károsodást okoz, s mint ilyen, megszüntetendő. Egyetlen lehetséges megoldás, hogy Roska dr. teljes tudományos munkalehetőségének és oktatási lehetőségének meghagyásával a múzeum igazgatását más vegye át. Az új igazgató csak olyan ember lehet, aki jól ismeri a múzeumot, és képes megfelelni azoknak a követelményeknek, amelyeket az Erdélyi Nemzeti Múzeum igazgatójával szemben az erdélyi, magyar és európai tudományosság támaszt. Ez az ember Dr. Ferenczi Sándor, aki 30 évet töltött a múzeum szolgálatában, kitűnően ismeri az anyagot, nagy tudományos munkássága van, amely a régészeti anyagtól egészen a 18. századig terjed. A megszállás alatt is végig kitartott, s neki köszönhető, hogy Duka Péter altiszttel együtt a megszállók kivonulásakor életük kockáztatásával megmentették a múzeumot attól, hogy a kivonulók magukkal vigyék a múzeum kincseit. Roska dr. személyes gyűlölködése szinte lehetetlenné tette számára a múzeumi munkát, úgyhogy az utóbbi időben vagy

katonai szolgálatot teljesített, vagy pedig az Erdélyi Tudományos Intézet felkérésére végezte Erdély története szempontjából alapvető fontosságú ásatásait. Addig is, míg ez a kérdés megoldódik, feltétlenül szükséges, hogy munkásságának biztosítására hat hónapos fizetéses tanulmányi szabadságot kapjon, hogy a Tudományos Intézet számára ásatásokat végezhesen, s azok eredményeit közölhesse. A múzeumigazgatásban feltétlenül szükséges személyi változás minden nehézség nélkül keresztül vihető. A Múzeum ugyanis a Múzeum Egyesület tulajdona, s azt az egyetem megalapításakor az állammal kötött szerződésben az egyetem használatára bocsátotta többek közt azzal a feltétellel, hogy a múzeum szakszemélyzetét az állam köteles kinevezni, és fizetni, továbbá, hogy a gyűjtemények mindenkori igazgatója – minden külön fizetés nélkül – a megfelelő tanszék tanára. Ez a szerződés azzal, hogy a magyar állam a román megszállás alatt nem teljesíthette kötelezettségét, attól eltekintve, hogy határideje is lejárt, hatályát veszítette, és az állam és a Múzeum Egyesület között új szerződés kötendő. Pillanatnyilag az a helyzet tehát, hogy a szerződés csak szokásjog alapján köti az államot és a Múzeum Egyesületet egyaránt. A szerződés kritikus pontja az a passzus, amely szerint az egyes tárak igazgatója az illető szak mindenkori egyetemi tanára. Az újonnan megkötendő szerződésben ez a pont megváltoztatandó a következő szöveggel: A Múzeum Egyesület tárjai az előző szerződés értelmében az egyetemi oktatás rendelkezésére állnak, a tárak igazgatóit az állam a magyar tudomány érdekeinek szem előtt tartásával lehetőleg az illető tudományszak egyetemi tanárai közül nevezi ki. Ez a pont egyébként is gyászos emlékű a Múzeum életében, ez tette ugyanis lehetővé, hogy a román egyetemi tanárok egyszerűen kisajátítsák a Múzeum Egyesület gyűjteményeit. De más, egyetemesebb szempont is indokolja a Múzeum és az Egyetem szervezeti különválasztását, többek között például az, hogy megtörténhetik a jövőben is – mint ahogy most is ez a helyzet – hogy egy kiváló és vezetésre képes tudós sohasem juthat képességeinek megfelelő helyre, mert azt már betölti egy olyan ember, akinek más területen – az egyetemi katedrán – módja van képességeit kifejteni. Az egyetem és a múzeum szervezeti különválasztásával tehát egy szellemi álláshalmazt szüntethetünk meg, s eggyel növelhetjük azoknak a vezetéssel és felelősséggel járó stallumoknak a számát, amelyekben a magyarságtudományért dolgozni lehet. Azonkívül még egy jelentős szempont szól amellett, hogy a múzeum igazgatása még a jelenlegi sürgető körülményektől függetlenül is kiveendő a régészeti katedra vezetőjétől. Ugyanis a Régiségtárnak nemcsak régiséggyűjteménye van, hanem

néprajzi és művészettörténeti tára is, s ez utóbbi kettő önálló gyűjteményként való felállítását a Múzeum Egyesület már elhatározta. Márpedig egy gyűjteményben három igazgató – ti. mind a néprajznak, mind pedig a művészettörténetnek van katedrája az egyetemeken – olyan felfordulást és állandó hatásköri összeütközést jelentene, hogy a megoldás másként úgy sem képzelhető el, mint egy, az egyetemről független múzeumigazgatói állás megteremtésével. Így tehát az összes számba vehető reális adottságok mellett és dr. Ferenczi Sándor kinevezése mellett szólnak. Az új igazgatói állás dotálására a fedezet megvan, ugyanis dr. Ferenczi Sándor I. o. múz. őr a Nemzeti Múzeum státusába van kinevezve. Feltétlenül szükséges azonban, hogy igazgatói kinevezésekor az eddigi VII. 1.o.-ból a VI.1.o-ba előléptessék.

A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban a helyzet a következő: a Székely Nemzeti Múzeumra vár alapítása célkitűzése szerint és vállalt hivatása szerint is az egész Székelyföld minden szempontú tudományos felgyűjtése és feldolgozása. Erre mindössze 3 tudományos tisztviselője van. Az igazgató, Herepey János mintaképe a nemeslelkű és lelkiismeretes magyar embernek, elsősorban az okleveles anyag feldolgozásával foglalkozik, és szép munkát végez a népi kerámia rendszerezésével is. Balassa Iván dr. múzeumi segédőr kiváló felkészültségű és nagy felelősségérzettel megáldott fiatalember, a néprajzi részt rendezi, és vezeti a Székely Nyelvatlasz munkálatait. Kovács Márton középisk. tanár, gyakornok, bár képességei megvannak, egyelőre fiatalságával járó nagyvonalúságban szenved, s egyetlen vágya, hogy Pestre kerüljön, így a könyvtárrendezést bízta rá az igazgató, s itt dolgoztatva tölti idejét. A Székely Nemzeti Múzeum világhírű régészeti gyűjteményének tehát nincsen rendezője, nem is szólva arról, hogy nincsen aki a Székelyföld és a székely nép problémáit ásatásokkal igyekeznék tovább tisztázni. Az Erdélyi Tudományos Intézet segítségére sietett ebben a munkában, s így az idén dr. Ferenczi Sándor a kovásznai dák várat, és Bálványos várát ásatta, dr. László Gyula meg az ősz folyamán az eresztevényi honfoglaló magyar lelőhelyet fogja megásni. Természetes, hogy a Tudományos Intézetnek ez a segítése a jövőben is fennmarad, de megoldásként ez sem segítség. Ott kell ugyanis állandóan lenni egy szakembernek, aki a múzeumban és a helyszínen adódó kérdésekben rögtön kéznél van, s méltóképpen képviseli ezt a világhírű gyűjteményt. Sepsiszentgyörgyön erre is van ember. Székely Zoltán középisk. tanár a Mikó Kollégiumban, a Székely Nemzeti Múzeum tiszteletbeli őre, a kiváló római régész, doktori szigorlatát régészetből még az év folyamán leteszi.

Tanári elfoglaltsága miatt azonban csak kevés szabadidejét szentelheti a tudománynak, s ásatni meg csak szabadsága alatt képes. Feltétlenül szükséges, hogy a Székely Nemzeti Múzeum egy VIII. f. o. állást kapjon, s ebbe a stallumba azonnali hatállyal neveztessek ki Székely Zoltán. A Székely Nemzeti Múzeum munkáját nagyban megkönnyíti, hogy olyan kiváló segéderő segít a tudományos tisztviselőknek, mint Fadgyas Anna. Őt a magyar állam 18 évi megszállás alatti szolgálata betudása nélkül kezelőnővé nevezte ki. Fadgyas a megszállás alatt egészsége feláldozásával is késő éjszakákig dolgozott minden ellenszolgáltatás nélkül, s volt idő, amikor a múzeum ügyeit teljes felelősséggel egyedül intézte. A miniszter úrnak azonnal intézkednie kellene, hogy ez a munka megbecsülését kétséssé tevő sérelmes intézkedés korrigáltassék, és Fadgyas 18 évi szolgálata betudásával a tudományos tisztviselők létszámába megfelelő magasabb fizetési osztályba kinevezzék (kérese már régen bent van a kultuszminisztériumban). Ha a Székely Nemzeti Múzeum személyviszonyait ilyenképpen rendeznék, akkor – bár ez esetben is csak a tisztviselők legnagyobb egyéni áldozatával – a múzeum el tudná végezni a magyarságtudomány szempontjából ráváró munkát. Balassa Iván dr. és Kovács Márton most ősszel kezdik katonai szolgálatukat, helyettesítésükre a Közgűjtemények Országos Felügyelősége Szőke Béla¹⁰⁴² középisk. tanárt szándékozik ideiglenes minőségben kiküldeni. A terv kitűnő, s mindenképpen végrehajtandó, mert Szőke Béla személyében a múzeum egy hivatást érző, szorgalmas magyar ember segítségét kapja meg. Szükség lenne minél előbb a nagyváradi, marosvásárhelyi, székelyudvarhelyi és a nagybányai múzeumok közgűjteményszerű felállítására. Továbbá gondoskodni kell a Kós Károly¹⁰⁴³ által gyűjtött s Bánffyhunyadon elhelyezett néprajzi gyűjtemény sorsáról, mert a molyok

¹⁰⁴² Szőke Béla (Malacka, 1913–Győr, 1961) régész, a történettudományok kandidátusa (1961), az érsekújvári múzeum alapítója és igazgatója. Tanulmányait 1940-ben fejezte be a Budapesti Egyetemen. 1940-től Nagysurányban, 1945-től Érsekújvárott gimnáziumi tanár. Bölcsészdoktori értekezését 1948-ban Szegeden védte meg. 1946–1961 között a Győri Múzeum munkatársa, majd igazgatója (MMACS 2002, 859–860.).

¹⁰⁴³ Kós Károly (Temesvár, 1883–Kolozsvár, 1977) magyar építész, író, grafikus, könyvtervező, szerkesztő, könyvkiadó, tanár. Ifj. Kós Károly apja. 1940-től a kolozsvári Mezőgazdasági Főiskolán mezőgazdasági építészetet tanított. 1945-től a Főiskola dékánja, majd 1953-ig tanára volt. [http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/k2.htm#K%C3%B3sK%C3%A1roly\(Temesv%C3%A1r,1883.dec.16.-1977.aug.24.Kolozsv%C3%A1r\)](http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/k2.htm#K%C3%B3sK%C3%A1roly(Temesv%C3%A1r,1883.dec.16.-1977.aug.24.Kolozsv%C3%A1r)). Letöltés ideje: 2019. 09.26.

és a penész megfelelő gondoskodás hiányában máris hatalmas pusztítást végeztek a gyűjteményben. (...)

IV. Az Erdélyi Tudományos Intézet

(...) A Régészeti Szakosztály kiadja Erdély eddig felfedett régészeti leleteit négy repertóriumszerű kötetben a XII. századig bezárólag. Ebből az első kötet (őskor – Roska Márton) már szinte teljesen ki van nyomva, a második kötetben a rendkívül fontos dák probléma végleges tisztázására a következő szakemberek működnek közre: Dr. Kovács István, Dr. Fettich Nándor, Dr. Ferenczi Sándor, Dr. Mozsolics Amália, és Székely Zoltán, a harmadik kötet a római kor emlékei Dr. Novák József gondozásában, végül a negyedik Dr. László Gyula és Méri István feldolgozásában a népvándorlás és az első magyar századok emlékeit öleli fel. A munka jelenlegi állása szerint az egész sorozat legkésőbb 1944 végéig megjelenik. Az eddigi munkák értékelésén kívül új ásatásokkal tisztázza az erdélyi föld és magyar élet megoldatlan problémáit, eddigi ásatások: Kolozsvár, Zápolya utca (magyar honfoglalás, László Gyula), Kovászna (dák, Ferenczi Sándor), Bálványosvár (korai magyar vár, Ferenczi Sándor), Kide (középkori magyar temető, Méri István). A legszorosabb együttműködésre van utalva az erdélyi múzeumokkal, a Székely Nemzeti Múzeummal mintaszerű együttműködést fejt ki, a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeummal az együttműködés sajnos csak egyoldalú, amennyiben az ásatási anyagot átadja a múzeumnak, de a múzeum leleteinek és könyvtárának használata az igazgató – Dr. Roska – személyes gyűlölködése szinte elháríthatatlan akadályokat gördít, ugyan csak akadékoskodik az ásatások körül is. Ez az állapot fenn nem tartható, a segítség módját lásd a múzeumról szóló fejezetben. (...)

Méri István, az Intézet segéd tisztje, alföldi paraszti származású fiú, jeles rendű kereskedelmi érettségije van. Azelőtt a Nemzeti Múzeum restaurátora volt, s felettesei származása miatt állandóan megalázóan bántak vele. Még ilyen nyomorúságos körülmények közti is írt három tudományos dolgozatot, amelyek közül az egyik az európai tudományban is forradalmi újításnak számít újszerű és szinte természettudományi pontosságú régészeti módszerével. Méri az Intézetben képességeihez méltó helyre kerülvén, régi vágya szerint el akarja végezni az egyetemet, és már be is iratkozott rendkívüli hallgatónak. A miniszter úr engedélye lehetővé tenné számára, hogy rendes hallgatónak iratkozzék be, s a sok különbözőzeti vizsga helyett az egyetemen tett görög és latin vizsgáival szerezze meg a jogot, a

bölcsészeti doktorátushoz. Az egyik legkiválóbb magyar tehetség sorsa függ ettől az intézkedéstől! (...)

Bár a Tudományos Intézet célja szerint elsősorban tudományos jellegű munkával foglalkozik, azonban mégis alkalma nyílik a nemzet nagy tömegeinek nevelésére, s így a magyar öntudat erősítésére. Erre csak három jellemző példát hozok fel 1) Amikor a Székelyföld népe tudomást szerzett Ferenczi doktor bálványosi ásatásáról, az érdeklődés olyan nagymértékben indult meg, hogy minden kérés nélkül is lehetővé tette azt, hogy az ásatás jövő évi folytatása szinte közadakozásból történjék. 2) A Kolozsvár-Zápolya utcai ásatáskor (László Gyula ásatása) talált honfoglaló magyar vitéz lovassírjának ünnepélyes bevitelére a honvédség teljesen spontán tett javaslatot. A hadtestparancsnok személyesen vette át a sírt, és adta át gr. Bánffy Miklósnak, a Múzeum Egyesület képviselőjének, a fogadáskor Kolozsvár és Kolozs megye, valamint az egyetem is képviseltette magát. A kellő, szép rendezésű beszállítást szerény becslés szerint is 10-15 000 ember nézte végig, s ma nincs Kolozsváron olyan magyar ember, aki nem hirdetné büszkén, hogy Kolozsvár a honfoglalás korában is magyar város volt, s ennek híre szerte az országban elterjedt. 3) A harmadik eset ugyancsak arra mutat, hogy a honvédség részvétele milyen nagy jelentőségű. Ferenczi Sándor dr. számolt be éppen a napokban arról, hogy a honvédség erdélyi képviselői, fellelkesedve a Tudományos Intézet magyar vonatkozású ásatásain, a jövőben parancsba adják, hogy a katonai földmunkákkor talált régészeti leleteket azonnal jelentsék az illetékeseknek és tegyék lehetővé a Tudományos Intézetnek az ásatás megejtését. Természetes az, hogy a Tudományos Intézet az egyetemes magyar tudomány érdekeit tartván szem előtt, függetlenül az Erdélyi Nemzeti Múzeum jelenlegi igazgatójának gyűlölködő magatartásától, az ásatások megejtésekor a legmesszebbmenőben együtt fog működni az Erdélyi Nemzeti Múzeummal.

V. Összefoglalás

(...)

Az ilyen módon elérendő eredmények célja:

1) Erdély magyar népének, történelmének és nemzetiségeinek kérdései olyan európai szintű tudományos feldolgozásban tártnak fel, amely nemcsak reményeikben, hanem a munka egészéhez is nagy tett, mind a magyar, mind pedig az európai tudományosságban.

2) Forrásértékű kiadványainkat és a legszigorúbb módszerekkel keresztülvitt feldolgozásokat még ellenségeink is kénytelenek lesznek idézni, s ez a magyar tudomány diadalát jelenti.

3) Megfelelő módon biztosítva az eredmények állandó közkinccsé tételét, Erdély magyarságának öntudatát és így állandó feszítőerejét a lehető legmagasabbra fokozhatjuk, különösképpen ha ehhez az egyetemi képzéskor is megnyilatkozó új szellemű nevelést is hozzávesszük.

Ezek a feladatai Erdély magyar egyetemének, és Erdély tudományos életének, ha be akarja tölteni azt a hivatást, amit a mai és jövő magyar élet megkövetel tőle. E feladatok elvégzésében a magyar államhatalomnak is részt kell vállalnia. A fentiekben kért személyi változásokkal járó terhek, nemhogy egy állam, de egy nagyobb község költségvetését sem terhelnék meg érezhetően, keresztülvitelükkel pedig egy szerves és magyarként építő tudományos élet teremthető meg Erdély földjén.

25. Roska Márton: Méltó-e dr. Ferenczi Sándor múzeumőr, tartalékos hadnagy a vitézi címre?¹⁰⁴⁴

1. A megboldogult Buday Árpád kollégám még 1921-ben figyelmeztetett arra, hogy a Ferenczi Sándor viselkedése vele szemben megváltozott: kerüli, ha találkoznak, kényszeredetten köszön neki, ami annál feltűnőbb, mert mindig atyai jóindulattal viselkedett vele szemben, tanítványa volt, mint a római régészetben mestere, vezette, tanította, amikor hazakerült a harcterről, betette segédtitkárnak a menzára, ott szállást, ellátást és kis pénzbeli honoráriumot is eszközölt ki neki.

A dologra felfigyeltem magam is s azt kellett tapasztalnom, hogy velem szemben is éppen úgy viselkedik. Ennek dacára 1921. karácsonya előtt, mielőtt az ünnepekre Máramaroszigetre utaztam volna, tőle is elkészöntem, s kellemes ünnepeket kívántam neki. Fel se nézett, csak a foga között sziszegett valami viszonzásfélét, úgy, hogy a legnagyobb önuralomra volt szükségem, nehogy tiszteletlen magatartásáért lekapjam.

¹⁰⁴⁴ MTA Kt. Ms. 4547/46.

2. Ferenczi Sándor dr. Kovács István kollégám mellett az egyetemen dolgozott teljesített szolgálatot, s a Bástya utcába csak nagy ritkán látogatott el addig is, ettől kezdve azonban teljesen elmaradt.

1922 tavaszán azt ízentem neki Herepei János gyakornokkal, hogy hozzáfogtam a Torma Zsófia-féle nagy gyűjtemény leltározásához, jöjjön át segíteni, mert így alkalma lesz sokat tanulni. Ezt izente vissza Herepeivel: „Úgy látszik, Roskával is össze kell, hogy vesszek, akárcsak Budayval.”

Elmondtam az esetet Budaynak. Beszélgetésünk rendjén az a vélemény alakult ki közöttünk, hogy egykori tanítványunk elpártolt tőlünk s már más vizekre evezett. Attól kezdve nem álltunk szóba vele.

3. 1922-ben, vagy 1923-ban azzal jött hozzánk Ferenczy Miklós könyvtárőr, hogy az Országos Levéltár igazgatósága véleményt kér tőlünk Ferenczi Sándorról, aki oda szeretne jutni tisztviselőnek. Kijelentettük, hogy mi már nem adhatunk róla véleményt. Bizalmasan elmondottuk Ferenczy Miklósnak (nem volt rokona Ferenczi Sándornak), hogy a mi véleményünk nem kedvező az illetőre nézve.

4. 1924-ben Buday kollégámat a szegedi egyetem meghívta a régészeti tanszékre. A búcsúzásakor is felemlítette, hogy életében a Ferenczi S. hálátlansága és pálfordulása bántotta a legjobban. Azután is levelezésben állottunk egymással s Ferencziről következetesen úgy emlékezett meg: „A Nagy Piszok.”

5. 1925-ben Mallász József, a dévai múzeum igazgatója, ismét figyelmeztetett arra, hogy Pârvan Bazil bukaresti professzor egyik kosztiesdi (Hunyad m.) kiránduláson élesen kikelt ellenem, származásomat feszegette, magatartásomat bírálgatta. Ő (Mallász) védelmemre kelt. Különösen feltűnt neki, hogy Ferenczi S., aki jelen volt, meglepéssel, s gúnyos nevetéssel kísérte Pârvan professzor kifakadásait.

Hazajöve Hunyadmegyéből, írtam Pârvanak, s felvilágosítottam, hogy származásomról én adhatom meg neki a legpontosabb magyarázatot: magyarörmény vagyok, magyar az anyanyelvem, nevelésem, mentalitásom. – Pârvan roppant durván válaszolt, s levelét azzal fejezte be, hogy ha úgy fogok viselkedni, mint Domnu Ferenczi, majd ő is más hangot fog használni velem szemben.

Ferenczi akkor már befutott nála, egyik politikai ízű dolgozatát (A dákok Trójában) magyarra fordította, megbízásokat kapott tőle, stb.

6. 1927-ben említettem igazgatónnak, Teodorescu Demeternek, hogy Herepei János gyakornokunknak én engedtem meg, hogy a Minerva-Nyomdában dolgozzék, mert az édesanyja, s nagynénje temetési költségei anyagilag hihetetlenül megterhelték, s segítenem kellett rajta. Különben is be-bejárogat s a vasárnapját is a múzeumban tölti. Teodorescu két kézzel ragadta meg a jobbomat, megköszönte, hogy felvilágosítottam, mert az aznap délutáni kari ülésen akart javaslatot tenni, hogy Herepeit állásából bocsássák el. Ha a kari ülés után tudja meg a valót, sohasem tudta volna nekem megbocsájtani, hogy későn szóltam neki, s így akaratlanul is igazságtalanságot követett volna el Herepeivel szemben, mert őt Ferenczi úr másképp informálta róla.

Ezzel beigazlódott feltevésünk, hogy Ferenczi Sándor korán átevezett a román vizekre, kollégái, régi tanárai s munkatársai ellen áskálódott, hogy azokat kitúrja a helyükből, ő maga nélkülözhetetlenné válljon (sic!), s így lendüljön előre a hivatali létrán, amihez a magyar uralom alatt nem szerezte meg a képesítést, de amit viselkedésével a románoknál kiérdemelt.

7. 1938 májusának végén Bukarestbe kellett utaznom, hogy Mrázek Lajos kereskedelmi miniszter s a Földtani Intézet igazgatójának kérésére bekapcsolódjam ásatásaimmal a Földt. Intézet munkálataiba is.

Ott időzésem során többször voltam együtt szaktársammal, Andrieşescu professzorral. Szóba került Ferenczi Sándor is, hogy annak idején Bukarestbe bent Pârvanhoz, s nála tette le a licența nevű vizsgát. A vizsgán nem tudott semmit, de Pârvan átengedte, mert ő meg szokta fizetni a spionjait. Óvakodjam Ferenczitől, mondta, s figyelmeztetett Andrieşescu.

Ekkor értettem meg érdeme szerint Pârvan goromba levelét.

8. 1928 decemberében arra jöttem haza Sepsiszentgyörgyről, hogy igazgatónkat, Teodorescut, félreállítják, Panaitescu jön helyébe s az idegeneknek távozniuk kell a múzeumból.

1929. februáriusának elején Panaitescu tényleg átvette az igazgatást. Olyan hóhérolás kezdődött, hogy az apagyilkosnak is meg kellett bocsájtani. Ferenczivel megint szóba álltam, de megmondtam neki, hogy viselkedjék rendesen, mert ha minden kötél szakad, én Debrecenbe megyek, s kiviszem magammal, ott utódom is lehet. – Kovács István kollégámat is ki akarták tenni a román nyelv nemtudása miatt, de

idegbetegségére s korábbi értékes munkásságra való tekintettel még megtúrték. Távoznia kellett azonban Herepeinek, s mennie kellett három altisztnek.

9. 1931 júliusának elején itt járt Asztalos Miklós budapesti történész, s felkért, hogy a Történeti Erdély c. honismertető kalauz részére írjam meg Erdély múltját a honfoglalásig bezárólag. Azt feleltem, hogy megírom az őskort, a népvándorlások és a honfoglalás korát, de nem írhatom meg a római kort, mert érintenem kellene a a dáko-román kérdést, s ezt más sem vállalhatja a megszállt területen. Legjobb lesz, ha a Szegeden lévő Budayval írtja meg.

Másnap ezt szóról-szóra elmondtam Ferenczi Sándornak azzal, hogy őt sem hozhattam javaslatba a fenti indoknál fogva. Eljárásomat helyesnek ismerte el.

10. 1935. április 15-én itt járt Fehér Géza kollégánk Sofiából, s vele előre kiesztelt s előttem érthetetlen okok miatt nem a múzeumban, hanem ifj. Szász István barátomnál találkoztam. Elmondta, hogy Ferenczi miatt volt kénytelen a találkozásnak ezt a módját választani, mert ő azelőtt is járt Kolozsvárt, de Ferenczi úgy intézte a dolgokat, hogy velem ne találkozzék.

11. 1936. március 11-én Daicoviciu Constantin gondnok kidobta, a szó fizikai értelmében véve kituszkolta Kovács István kollégámat a múzeumból, aki pedig akkor is súlyos idegbajban szenvedett – Akkor tette Ferenczi Sándor a következő kijelentést: „Az egyiket legalább kidobattam, most jön a másik!”- A másik csak én lehettem. – Ezt nekem Duka Péter altiszt csak március 13-án jelenthette, mert csak titokban, lopva tudott velem érintkezni.

Itt említem meg, hogy két román gyakornok s az egyik (?) professzor ismételtlen figyelmeztetett arra, hogy ne igen álljak szóba Ferenczi Sándorral s ne tanítgassam, mert a hátam megett rémes dolgokat mesél rólam. Erre azt feleltem, hogy én már régen nem leszek a múzeumban, de Ferenczi még mindig ott lesz s a végén magyar ember s kisebbségi velem együtt. – „Milyen nagy lelki ereje van a professzor úrnak! – felelték ők.

Nevüket nem adhatom ki, mert a határon túlra szivároghat, s bajuk lehetne belőle.

12. 1936. május 5-én a hadbíróóság házkutatást tartott nálam. Másnap bemenne, közöltem ezt Ferenczivel, aki csodálatosan kéznél volt ezalkalommal. Megköszönte, de most is látom, hogy hogyan villognak a szemei s milyen gúnyosan mosolygott.

Aznap délelőtt nagy örömmel tárgyalták a szomszéd szobában az esetet. Az örvendezők közt volt Ferenczi is.

13. 1936. május 14-én nálam dolgozott Dorin-Popescu bukaresti assistens, aki marosvásárhelyi lévén, jól tudott magyarul őskori repertóriumomból Erdély bronzkorára vonatkozó adatokat írt ki. Beállított Ferenczi a román tisztviselők izenetével, hogy ne menjek olyan szobába, ahol ők vannak s ne köszönjek nekik, mert nem fogadják köszöntésemet. Mindezt olyan ragyogó képpel s nevetve, hogy elképesztő volt. Mihelyt kitette a lábát, Dorin-Popescu összerakta a jegyzeteit s azt mondta, hogy megcsömörlött, elutazik Kolozsvárról, ahol annyi intrika folyik s elítélőleg nyilatkozott arról a módról, ahogyan Ferenczi átadta az izenetet.

Ez volt az utolsó találkozásom Ferenczivel.

14. Én ekkor május 6-tól a kolozsvári és bukaresti román lapok pergőtüzében álltam.

Az Ellenzék c. kolozsvári napilap 1936. május 17-i sz.-ban hozta a bukaresti Curentul c. újság rövid cikkének a fordítását, amelyből a következő mondat érdemel különös figyelmet: „Többször volt kiküldve erdélyi ásatásokhoz, a talált értékeket azután nem szolgáltatta be az egyetem múzeumának.”

Ennek a magyarázata ez: azelőtt pár évvel felhívtam Ferenczi figyelmét arra, hogy a románok már majdnem mindent elvettek tőlünk, már kikezdték a Székely Nemzeti Múzeumot is. Elmondtam neki bizalmasan, becsületszóra, hogy én titokban ásatni szoktam a mi múzeumunk részére, a leleteket a magyar konzulátuson őrzik, alkalmilag kicsempésztetem, mert nekünk kint az anyaországban kell megteremtünk az erdélyi gyűjteményeket, különben itt Erdélyben mindenre ráteszik a kezüket a románok. Kicsi pénzzel sokat lehet csinálni s az nem volna nagy baj, ha a hivatalos ásatások kettős példányaiból jutna a kint megteremtendő gyűjtemények részére egy pár darab.

Erről csak Tulogy János ref. kollégiumi tanár, volt tanítványom, Herepei János s a konzulátus tudott, kívülük csak Ferenczit avattam a dologba, engem tehát csak ő adhatott ki, de persze, elferdítve.

Szerencsém volt Teodorescu professzorral, aki, mint nekem elmesélte, azzal szerelte le a románokat, hogy az egész dolog lehetetlen, mert szakember nem csonkíthatja meg az ásatások eredményeit, különben is ha ásatni mentem, hazajöve mindjárt

praeparáltam (sic!) az anyagot, beleltároztam, beszámoltam, az évi jelentésekben azokról beszámoltam. Arról is szó volt, hogy t.i. hogy a leletek javát elloptam volna.

Teodorescu kérdezte, hogy nem sejtem, hogy ki volt a denunciáns? Ferenczit említettem, mire azt felelte, hogy róla is azt a hírt terjesztette, hogy elitta a kosztesdi ásatások pénzét, ez volt a hála, hogy hosszú éveken át a kosztesdi ásatások pénzén élt Ferenczi S. egész családjával.

15. 1936. július 13-án Ferenczi S.-t kihallgatta a hadbíróóság. Mellékelem az erről felvett jegyzőkönyv hiteles fordítását.

1936. július 15-én dr. Ridély Ervin barátom egy cédulát adott át nekem azzal, hogy Ferenczi küldi, azon valami román könyvcím van, abban a könyvben is vannak magyar helynevek, ezzel védekezem majd a hadbíróóságon.

Júl. 13-án ellenem vall, hazugságokat, két napra rá, hogy magáról a figyelmet elterelje s engem félrevezessen, cédulát juttat hozzám. Akkor még nem tudtam arról, hogy kihallgatták a hadbíróóságon. A vizsgálóbíró, Monteanu kapitány, aki annyi jóindulattal s megértéssel kezelte ügyemet, aki kifejezte, hogy hisz az ártatlanságomban, csak júl. 17-én tudta megmutatni nekem a Ferenczi vallomásáról felvett jegyzőkönyvet, elítélő kommentárral kísérvén azt, hogy magyar ember magyarral szemben így jár el.

16. A hadbíróósági tárgyalást 1936. október hó 2-ára tűzték ki. Korán ott voltam a hadbíróóság udvarán. Magyarnádasról bejött Moldován János gör. kath. lelkész is, hogy mellettem tanúskodjék. Valamikor együtt ásattunk. Feltűntek a láthatáron az intézetiek is, köztük Ferenczi S. Azt mondja Moldován János, hogy átmegy hozzájuk, hátha megtud tőlük valamit. Visszatérve a következőket referálta: azt kérdezte a kér román gyakornoktól, hogy mi indította őket arra, hogy ellenem fellépjenek, hiszen velük szemben is csak figyelmes és jó lehettem, mint annak idején vele szemben. Azt felelték, hogy megbántottam a nemzeti érzésükben azzal, hogy magyar helyneveket használtam. „És Önt, Ferenczi úr, mivel bántotta meg?” – Erre Ferenczi: „Az az alak 1920-ig nagy magyar volt, akkor megpróbálta románná lenni, de nem sikerült neki, azóta játssza ki magát örménynek. Nem érdemel kíméletet.”

Moldován lelkész megismételte előttem ezt a szerinte erkölcstelen kijelentést, hogy jól, szó szerint jegyezzen meg magamnak. Így bizonyosodott be, hogy Ferenczi

Sándor 1921-től kezdve áskálódott ellenem is s csakugyan Parvan professzor besúgója volt.

17. Az okt. 2.-ára kitűzött hadbírószági tárgyalást a koronatanú, Daicoviciu Konstantin távolléte miatt november 13-ra halasztották. Ezen megeskették Ferenczit is, hogy az igazat fogja vallani. Felolvasták előtte a júl. 13-án felvett jegyzőkönyvet. Fenntartotta az abban foglalt vallomását. Erre az én ügyvédem útján betérjesztettem dr. Hillebránd Jenő múzeumigazgató, dr. Hekler Antal budapesti egyetemi tanár s volt dékán levelezőlapját, valamint dr. Alföldi András budapesti professzor levelét annak igazolására, hogy én Asztalos Miklóssal 1931. július elején ismerkedtem meg s tárgyaltam vele a Történeti Erdélybe írandó cikkekről, – Alföldi Andrást a budapesti egyetem 1930. június 12-én hívta meg s u. annak az évnek decemberében ki is nevezték, tehát a Ferenczi vallomásában foglalt badarságot nem mondhattam sem 1929-ben, sem pedig 1930-ban, – 1931-ben pedig már, miután a Kuzsinszky-tanszék be volt töltve, nem volt értelme, hogy mondjam. – Erre azt felelte Ferenczi, hogy őt is rá akartam venni, hogy írjon a Történeti Erdélybe, de ellentállott a kísértésnek.

Ferenczi S. tehát tudva hamisan vallott, hamisan esküdött.

Ki kényszerítette, hogy tanúként felvonuljon ellenem? s ha kényszerítették, miért vallott hazugságokat? És miért tetőzte bűnét újabb hazudozásokkal? Azzal t.i., hogy őt is rá akartam venni, hogy írjon a Történeti Erdélybe.

Amikor Teodorescu professzornak, Stoica alezredesnek, Moldován lelkésznek, Jianu Traján gyakornoknak volt erkölcsi bátorsága, hogy élő szóval, eskü alatt anyyi lélekkel álljon mellém, a magyar Ferenczi Sándor fenntartotta hazug vallomását s újabbakkal tetézte azt.

18. Én itt nem nevezhetek meg román személyeket, akik állandóan informáltak a múzeumban történekekről.

Csak két esetet említek: 1936. november 14-én én már a tömlöcben ültem, feleségem odahaza idegileg összeroppanva egyik ájulásból a másikba esett, a múzeumban pedig őrvjngtek a boldogságtól, hogy engem elintéztek s Ferenczi S. együtt üvöltött a farkasokkal.

Én 1936. december 3-án a Jorga professzor közbenjárására a Károly király megértő figyelme folytán kiszabadultam a tömlöcből. Másnap délelőtt visszamentem, hogy elbocsájtó leveletem kikapjam s elköszönjek Hódis János igazgatótól, aki roppant

emberségesen bánt volt velem. Akkor jött ki a szomszédos pénzügyigazgatóságtól Ferenczi S. és Chioreán Pál altiszt. Chioreán észrevett, örömmel üdvözölt, szólt Ferenczinek, Ferenczi felém fordult, rémesen meglepődött, gyűlölködve nézett rám, aztán rohant az intézetbe. Egyik emberem jelentette aznap östve (sic!), hogy kiszabadulásom nagy konsternációt keltett, de legjobban Daicoviciu és Ferenczi kelt ki az igazságtalan kiszabadulásom ellen. – „Látja, professzor úr, – mondta az illető – mindig figyelmeztettem, hogy ne álljon szóba Ferenczivel.”

19. Azt a kis gyűjteményt, amit a múzeumnak ásatásaim rendjén szereztem, a konzulátusról hazavittem, dobozokba csomagolva az üveg- és porcelánholmi, meg könyvesládáim jó részének alján helyeztem el. Szállítóm (Deutsch-Testvérek) tudott a dologtól s tudta, hogy melyik ládában vannak a dolgaim s melyek azok a ládák, amelyekbe nem rejtettem el semmit. Vagonom készen állott az indításra, átesett a vámon, le is volt plombálva. Ekkor újabb feljelentés érkezett a vámhoz, hogy kő- és agyagrégiségeket akarok kicsempészni. Szállítóm nagyot nézett, a vámosok, bár meg voltak vesztegetve, hogy ne nagyon firtassák, mit viszek ki, de a dolognak utána kellett nézni. Csak amikor feltörték a plombát s kinyitották a vagon, kapott észbe a szállítóm (tettetve magát!), hogy igaz bizony, az egyik ládában tényleg vannak ilyen holmik, Roska professzor külön is felhívta rá a figyelmét, harctéri ládjába csomagolta, amely lakatra jár. Kinyitották a szállítónak átadott kulccsal a ládát s az egyik dobozban ott volt egy pár cserép, a mellett magyarul és románul írott cédula szerint emlék a Tordai Hasadékból ...kor (?) rendezett kirándulásról, – a másikon magyar és román szövegű cédula társaságában egy pár köemlék, a cédula szövege: Emlék a magyarsárdi 1934. május 1-i kirándulásról.” Szállítóm most már nagy fiúnak tettetvén magát, ajánlotta, hogy biztonságért bontsanak fel még egy pár ládát. Fel is bontottak, de azokban csak könyv volt. Persze, mert azok a ládák, amikben a gyűjtemény volt, a vagon elején nyertek elhelyezést s bútorok kerültek rájuk. A vámosok dühösen becsukatták a vagon, megint leplombálták s útnak eresztették.

Ki hívta fel a románok figyelmét arra, hogy viszem a gyűjteményt? Kinek állott érdekében, hogy ebben a tekintetben az utolsó percben is kompromittáltassam?

20. 1936. június 11-én elveszítettem állásomat, nyugdíjigényemet, mindent.

Sorsom 1937. szeptember 28-án Debrecenbe vezetett.

1940 októberében visszakerültem Kolozsvárra. Olyan váratlanul jött a hazatérésem, hogy elhatároztam, hogy eszköz leszek a jó Isten kezében. Ismét megbocsájtottam Ferenczinek, sőt egyetemi magántanárt is akartam belőle csinálni. Ez utóbbtól, mert ügye a karban nem ment simán, megalomániájától hajtva, visszalépett, az előbbi gyengeségnek magyarázta.

Megbízta a könyvtárak szétválasztásával, e szétválasztás ellenőrzésével, amíg én befejezem félévemet Debrecenben s december folyamán végleg Kolozsvárra költözöm. Arra felé sem szagolt s ezzel csak kárt csinált a vezetésem alatt álló kettős intézetnek.

Megbízta, hogy rendezze el kellőképpen a saját kosztiesdi ásatását. Csúfságból végezte el ezt a munkát s amikor Duka Péter műszaki altisztem figyelmeztette, hogy nem leszek megelégedve, azt felelte, hogy akinek nem tetszik, csinálja meg saját maga.

21. Úgy értesültem, hogy azzal dicsekszik, hogy megmentette a múzeumot, mutat is két sürgönyt, ami bukaresti múzeumi főfelügyelőségtől jött a román uralom alatt szerzett muzeális anyag leszerelése s elszállítása ügyében, az egyik Daicoviciu gondnoknak, a másik Teodorescu professzor címére.

Ennek a felfújta mesének a magva a következő:

1940. szept. 6-ra virradó éjjel s reggelén érkezett a két sürgöny. Bár Daicoviciu az intézetben lakott s a körülményekre való tekintettel bent hálatta Macrea asszisztens is, Duka Péter altiszt elfogta mindkét sürgönyt, nem mutatta meg senkinek, csak Rudolf nevű fiának, ennek is azért, mert Duka nem tudott románul (a románok mégis megtartották s tolmács útján érkeeztek vele, mert ezermester volt s nem tudták nélkülözni!) a fia meg már tudott. Mihelyt tisztába jött a sürgönyök tartalmával, azonnal izent Ferenczinek s a már nyugdíjba küldött Kovács Istvánnak. Kovács azonnal bejött a múzeumba, Ferenczi azonban csak másnap állított be s amikor Duka neki megmutatta a sürgönyöket, érdeklődött, hogy ki tud róluk s eltávozott, majd visszajött s megfogalmazta a választ, amit Duka Péter fia, Rudolf vitt el a postára, Ferenczi pedig távozott az intézetből, bár Duka kérte, hogy maradjon, mert nincs senki mellette, mire Ferenczi kijelentette, hogy nem akarja magát lelövetni s otthagya a posztját. Mint Duka nekem jelentette, 1940. szept. 7. előtt is csak ritkán nézett be, szept. 7. után pedig be se nézett egészen 11-ig, amikor a magyar hadsereg

bevonult s akkor ő is bejött az intézetbe katonaruhában, rohamsisakosan; – csak 10-én délután járt bent a zászlókitétel ügyében.

Az egészben tehát az az érdeme Ferenczinek, hogy megfogalmazta a sürgönyválaszt, de a főérdem a Duka Péteré és a fiáé, akik mindent reszkíroztak, viszont Ferenczire nagyon szomorú világot vet, hogy 1940. szept. 6. előtt is csak ritkán nézett be az intézetbe, szept. 7. után pedig kimaradt 11-ig, pedig igaziban akkor kellett volna, hogy posztján kettőzött figyelemmel helyt álljon. Bezzeg a beteg Kovács István minden nap bejött s iparkodott menteni, ami menthető.

22. Úgy értesültem, hogy Ferenczi Sándor azzal is hivalkodik, hogy a románok elől kincseket mentett át Budapestre az itteni magyar konzulátus segítségével.

Szabálytalanul járt el, mert erről nem értekezett a tulajdonos Erdélyi Múzeumegyesülettel s nem kérte ki annak engedélyét, amely nélkül pedig nem lett volna szabad semmit sem elküldeni.

Én azt hiszem, hogy a hadbíróági szereplése miatt itt igen kényes helyzetbe jutván, így próbált odaát kedvező hangulatot teremteni maga mellett.

Különben jellemző, hogy amikor visszajöttem s átvettem a múzeumot, nekem erről egy szót sem szólt s akkor is hallgatott, amikor számbavéve a reális értékkel bíró arany- és ezüsthalmikat s kérdeztem tőle, hogy hol vannak bizonyos dolgok, nem adott semmi felvilágosítást. Véletlenül tudtam meg, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumban vannak bizonyos ezüstdolgaink s amikor magam személyesen mentem fel, hogy hazahozzam, akkor sem adta meg az elszállításra vonatkozó, várható felvilágosítást részletesen és híven, mint ahogy az dukált volna.

Joggal kérdezhetem ezek után, hogy csakugyan van-e, lehet-e erkölcsi és hazafias alapja a Ferenczi Sándor dr. múzeumőr és tart. hadnagy vitézzé avatásának s méltó-e a vitézi címre?

Kolozsvár, 1942. december hó 19.

Dr. Roska Márton egyetemi ny.

r. tanár

26. Kolozs Vármegye és Kolozsvár ... sz. Királyi Város Vitézi Széke levele Roska Mártonnak¹⁰⁴⁵

104. szám. Biz.M.sz. 1942.

Méltóságos dr. Roska Márton úrnak, egy.ny.r. tanár

Kolozsvár, 1942. XII.21.

Kolozsvár

Hivatkozással f. évi november hó 28-án kelt levelére, felkérem, hogy a Dr. Ferenczi Sándor múzeumőr úr ellen felhozott vádakat írásban lefektetve bizonyítékaival együtt minél előtt ide betérjeszteni szíveskedjék, hogy az ügy kivizsgálását megejthessem és érdemileg elintézhessem.

vm. Vitézi Székkapitány

27. Magyar Királyi 76. Honvéd Bevonulási Központ levele Roska Mártonnak¹⁰⁴⁶

Méltóságos

Dr. Roska Márton egyetemi ny. r. tanár úrnak

Szamosujvár, 1943. évi január hó 20-án

Kolozsvár

1942. évi december hó 19-én kelt feljelentése kapcsán:

Kérem Méltóságodat az alábbiak szíves közlésére:

Az egyetemi tanárok igazolása alkalmával tett-e a jelenlegivel hasonló értelemben dr. Ferenczi ellen feljelentést és hová?

Ha nem tett, ezt miért csak most tette meg?

Miért nem tette ezt meg az általános igazolások alkalmával?

Méltóságod tagja-e a honvédségnek? Ha igen, kat.ig. lapjának 14–15. rovata szerint mely csapattest állományába tartozik?

28. Roska Márton levele a Magyar Királyi 76. Honvéd Bevonulási Központ parancsnokságának¹⁰⁴⁷

Szamosujvár

¹⁰⁴⁵ MTA Kt. Ms. 4547/47.

¹⁰⁴⁶ MTA Kt. Ms. 4547/48.

¹⁰⁴⁷ MTA Kt. Ms. 4547/49.

Az ottani 2941./Kt.1942.sz.-ra van szerencsém a következőket közölni:

Dr. Ferenczi Sándor nem egyetemi tanár, a román megszállás vége felé tanársegéd lett, a felszabadulás után, 1941-ben múzeumi őrré neveztetett ki, igazoló eljáráson nem esett át. Én ugyan még Debrecenből írtam a minisztériumba, hogy a román megszállás idején tanúsított magatartása, viselkedése miatt szívesebben venném, ha máshova helyeznék. Ezt megneszelték Kolozsvárt s még mielőbb 3 évi s 2 hónapi távollét s debreceni professzorkodás után visszatértem volna Kolozsvárra, többen közbejártak az érdekében, hogy bocsássak meg neki s tűrjem meg magam mellett.

Hazatérésem oly váratlanul jött! Idegileg, lelkileg annyira hatott rám, hogy képtelen voltam a bevonulás alkalmával Kolozsvárra jönni, holott egykori parancsnokaim, Kanabé ezredes, Kovács Dániel alezredes váltig nógattak, hívtak, ehelyett elmentem Nyíregyházára, Miskolcra, Lillafüredre, ahol Kiss Lajos és Leszih Andor múzeumőr-barátaim társaságában töltöttem az időm egy részét.

Amikor 1940 októberében visszatértem a régi környezetbe, abba a gyűjteménybe, amelynek jó része a magam munkája révén került össze, a Ferenczi érdekében kapott levelek visszhangjaképpen elhatároztam, hogy megbocsájtok neki, eszköz leszek a jó Isten kezében s úgy bánok vele, mintha közöttünk semmi sem történt volna. Határtalan jószágomat, megbocsájtásom őszinteségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy egyetemi magántanárrá is habilitáltatni akartam s ennek rendjén leszereltem azokat a kollégáimat, akik tudtak a román megszállás alatti viselkedéséről.

Egy ideig rendesen viselkedett, de rossz természete nem hagyta nyugodni. Hivatali kötelességeit elmulasztotta, értelmetlen dolgokra ragadtatta magát (pl. a budapesti Alföldi professzornak, Radnóti múzeumőrnek, Nagy I. múzeumi főigazgatónak visszaküldte az ajándékképpen kapott könyveket, füzeteket azzal, hogy ő már nem csinál régészetet, megy a harctérre, stb.), ezzel párhuzamosan pedig bátyja írta a kétségbeesett leveleket Szily államtitkár úrnak, hogy ha nem rendezik az öccse dolgát, öngyilkos lesz. 1942. március 5-én Szily államtitkár úr egy közös vacsora alkalmával érdeklődött iránta s akkor mesélte el, hogy miket ír a bátyja. Másnap maga elé rendelte s mint egyik miniszteri tanácsos barátom közölte velem, megmosta a fejét s kilátásba helyezte neki, hogy áthelyezi az egyetemi könyvtárhoz, mire kérésre fogta a dolgot, hogy hagyja meg a vezetésem alatt álló múzeumnál, mert régész akar maradni. Az államtitkár úr kérésemre egy félévi tanulmányi szabadságot helyezett

neki kilátásba, hadd fújja ki magát s szedje össze magát idegileg, lelkileg, ha van valami bánata. Gyermekai vannak s nekem nem lehetett ellene a végső eszközökhöz nyúlni, nehogy azok is bűnhődjenek miatta. Arról, hogy igazoló eljárásan átesett volna, nem tudok. Tőlem nyugodtan élhetett volna továbbra is, legfennebb (sic!) csendes úton áthelyeztettem volna máshova. Azt azonban, hogy valaki azután a magatartás és viselkedés után, amit az 1942. december 19-én beadott feljelentésemben vázoltam, még vitéz is akar lenni, többet magammal nem hagyhattam szó nélkül. Mint tartalékos főhadnagy tagja vagyok a honvédségnek, 1940. februáriusában, még debreceni professzor koromban, bevonulás esetére a 49. kieg. parsághoz Hajdúböszörménybe osztattam be s mint állománytestem a 49. kieg. parság, Debrecen szerepel. Felmentésem s korom miatt – akkor 60-dik életévemben jártam – nem kellett bevonulnom.

Kolozsvár, 1943. januárius hó 23. Tisztelettel: Dr. Roska Márton egyetemi ny.r. tanár

29. Roska Márton levele az Országos Vitézi Széknek, 1943. augusztus 7.¹⁰⁴⁸

Budapest

Dr. Ferenczi Sándor múzeumőr vitézzé avatása ellen 1942. november hó 28-án óvást emeltem, az uazon év december 19-én összeállított a másolatban idemellékelt kifogásaimat 1942. december hó 24-én a kolozsvári vitézi székhez benyújtottam, – a m. kir. 76. honvéd bevonulási központ parancsokságának felszólítására a másolatban idemellékelt közlést küldöttem el Szamosujvárra – ennek dacára, anélkül, hogy részemről valakit is tudtommal kihallgattak volna, dr. Ferenczi Sándort f. év június hó 13-án vitézzé avatták.

Telefonon való érdeklődésemre Kolozs vm. és Kolozsvár város vitézi székétől azt a felvilágosítást kaptam, hogy az óvásomhoz mellékelt melléleteket nem adhatják vissza, forduljak e tekintetben az itteni hadtestparancsnoksághoz. F.é. június hó 27-én ajánlott levélben kértem a IX. honvédhadtest parancsokságát, hogy óvásom melléleteit szolgáltassa vissza nekem, mert azokra föltétlen szükséges van, mert azokból tűnik ki, hogy Ferenczi Sándor a megszállás alatt kétfelé dolgozott, hogy az

¹⁰⁴⁸ MTA Kt. Ms. 4547/52.

1936. november hó 13-án megtartott hadbíróági tárgyaláson tudva valótlan dolgokat állított rólam s azokra meg is esküdött, s amennyiben kérésem teljesítése lehetetlen volna, legalább annyi időre bocsássa azokat rendelkezésemre, amíg azokat lefényképeztetem s róluk közjegyzői másolatot készíttetek. A mai napig nem kaptam erre választ.

Nem tudom, hogy Ferenczi Sándor milyen okmányokkal igazolta a román megszállás alatti feddhetetlen magatartását és a magyarság, meg a magyar érdekek mellett való, férfias kiállását. Lehetnek közöttük olyan írások, amelyeket rosszul értelmezett jóindulatból kapott a felszabadulás első hevületében. Ezt onnét gyanítom, hogy dr. Kántor Lajos volt múzeumegyesületi titkár bevallása szerint hozzá is vitt egy előre megszerkesztett nyilatkozatot, amelyet azonban nem volt hajlandó neki aláírni, hanem azt mondta, hagyja nála, majd belőle kised annyit, amennyi alá odaírhatja a nevét.

Kaphatott írást arról is, hogy a múzeum anyagának megmentése érdekében hallatlan érdemei vannak. Óvásom 19. és 21. pontja egészen más megvilágításba helyezi ebbeli magatartását, valamint a 22. pontban felsoroltak is. Ezekhez még a következőket kell fűznöm: az 1912-ben az Alvinc melletti borbereki Merítőnél közösen végzett hivatalos ásatás eredményeit mint a saját ajándékát vezette be, a megszállás alatt IV.1986-IV.2111. sz. alatt a leltárba. S amikor ezt kijavítottam, volt mersze olyan értelmű javítást pótlólag bevezetni, hogy az ásatásokból csak egy csonthajtú került felszínre, a többi holmit ő gyűjtötte diák korában. A furcsa ebben még az is, hogy az újabb kőorból, melyből ezek a leletek származnak, nem is ismerünk csonthajtút. A vezetésem alatt álló múzeum irattárában van Vámszer Géza volt csíkszeredai, most kolozsvári rajztanár feljelentése, hogy a csíki várakról Ferenczinek kölcsönadott rajzokat nem akarja visszaszolgáltatni s csak közbelépésemre adta azokat vissza; – itt van Pálfy Ferenc csíkszeredai tanárnak 1941. május 12-ről kelt levele, amely szerint a közösen végzett ásatások eredményeiből a kettős példányokat megtarthatja, de a többit juttassa vissza a csíksomlyói múzeum részére, de nem küldött vissza semmit, csak a csíki úgynevezett dák várakról egy román nyelvű értekezést, amelynek alapján a románok őt doktorrá avatták. Ferenczi ezeket a leleteket nem az Erdélyi Múzeumegyesület gyűjteményeibe leltározta be, hanem a Román Nemzeti Intézet leltárába (Institut National!) IN.2311.-IN.2413 sz. alatt.

Kormányzó Urunk mondotta: Az idegen uralom nehéz idejében kemény magyarnak lenni becsület dolga.

Ezt a becsületet magatartásomat akarta diszcreditálni Ferenczi Sándor folytonos áskálódásaival és a román hadbírószágon tett alaptalan vádaskodásával, amire hamis esküt tett.

Azzal, hogy kiemelték a posztomról, amelyet 19 éven át becsülettel álltam meg, azoknak a magyar gyűjteményeknek okoztak kárt, amelyeknek élén álltam s megfosztottak annak lehetőségétől, hogy az erdélyi magyar muzeális ügyet továbbra is szolgáljam, amire pedig már egészségesen működő szervezetet építettem ki.

Ferenczi elnyerte a doktori címet a románoktól, én meg ma is viselem az ellenem akkor megindult hajsza keresztjét. És most vitézi címet kap az, aki segített rámerőszakolni ezt a keresztet.

És még holnap vitézi földeket is kaphat.

Bátor vagyok most már a harmadik fórum előtt feltenni a kérdést: az általam felhozottak dacára is méltó-e dr. Ferenczi Sándor múzeumőr, tartalékos hadnagy a vitézi címre?

Kolozsvár, 1943. augusztus hó 7.

Dr. Roska Márton egyetemi ny.r. tanár

Melléklet: 2 (kettő) drb.

30. A Magyar Királyi Kolozsvári IX. Honvéd Hadtestparancsnokság levele Roska Mártonnak¹⁰⁴⁹

18/1.

1.sz. főt. büv. 1944.

Dr. Ferenczi Sándor t. hdgy. ügye.

Méltóságos,

Roska Márton ny. r. tanár úrnak

¹⁰⁴⁹ MTA Kt. Ms. 4547/55.

Kolozsvár, 1944. június hó 9-én.

Kolozsvár

Kérem fenti ügyben tanúkihallgatás végett folyó évi június hó 20-án reggel 8 órakor Csendes Imre ezredes úr irodájában (hadtestparancsnokság II. em. 159.sz. ajtó) megjelenését.

1.sz. főti. бүv. elnöke

31. Roska Márton levele a Vitézi Szék Kapitányságának¹⁰⁵⁰

Mély megütöközéssel olvasom, h. dr. F. S. múzeumőr tart. hadnagyot vitézzé fogják avatni.

Negyedik hete betegen fekszem a s így ezúton vagyok kénytelen tiltakozásomat bejelenteni az ellen, h. fent nevezett vitézzé avattasék.

A román megszállás idején u.i. ... mint azt a olyan magatartást tanusított, mely őt erre felfog. szerint méltatlanná teszi.

Kiv. Tisztelettel

Roska Márton

32. Ferenczi Sándor jelentése a Ferdinánd Egyetem Érem- és Régiségtára „román vonatkozású” tárgyai elszállításának megakadályozásáról¹⁰⁵¹

Jelentés

1940. szeptember 6-ának, azaz a bécsi döntés utáni hetedik napnak kora reggelén, amidőn beléptem az intézetbe, Duka Péter intézeti laboráns azonnal figyelmeztetett a szemével, hogy az elmúlt éjjelről igen fontos jelenteni valója van. Mihelyt négy szemközt maradhattunk, azonnal átadott nekem két, aznap éjjel érkezett táviratot. Az egyik Teodorescu M. Demeter egyetemi tanár, intézeti igazgatónak, a

¹⁰⁵⁰ MTA Kt. Ms. 4547/45. Manuscript.

¹⁰⁵¹ MTA Kt. Ms. 4547/37.

másik Daicoviciu Szilárd egyetemi tanár, intézeti ügyvezetőnek szolt. Azonos szövegük a következőképpen hangzott:

(...) A múzeumok vezérképviselőjétől is aktivált Budisteanu Radu¹⁰⁵² miniszter úr által adott intézkedések értelmében ismétlem: a román állam minden tárgya elvihető, a román államhoz nem tartozó tárgyak érintése nélkül. A végrehajtás jelentendő. Samurcas¹⁰⁵³ egyetemi tanár, vezérfelügyelő. 642/970. sz. 1940.IX.5. Puscasin 1940. IX. 5. 23 órakor.

Mínthogy egyáltalán nem tartottam kötelességemnek, hogy minél jobban elősegítsem a kiürítést, sőt, éppen ellenkezőleg, minden erőnkkel éppen az ellenkezőre törekedtem, arra, hogy minél kevesebbet vihessenek el, és hogy az intézet vagyona minél sértetlenebbül maradjon vissza nekünk – főleg az előző napon történtek hatása alatt, amikor Daicoviciu ügyvezető tanár örülthöz hasonlóan, magánkívül ordított az intézet kapuja előtt, az utcán, hogy jöjjön akárki, s vigye az intézet fáját, még azt se bánja, ha magyar is viszi, csak ne maradjon az a magyar államnak – azonnal arra határoztam el magam, hogy a két táviratot most nem adom át, és hogy Daicoviciu nevében azonnal táviratilag jelentem Tzigara Sumurcas múzeumi vezérfelügyelőnek: „a kiürítést a nyert intézkedéseknek megfelelően végrehajtottuk. „Mivel mindkét intézeti magyar altisztnek, akár Duka Péternek, akár Keresztes Gyulának a távolléte feltűnt volna, mint egyetlen kéznél levő megbízható emberrel, Duka Péternek Rudolf nevű fiával adattam fel a táviratot.

Kolozsvár, 1941. februárius 20-án.
tanársegéd”

Dr. Ferenczi Sándor egyetemi

¹⁰⁵² Radu Budişteanu (Bukarest, 1902–Frankfurt, 1991) román politikus. 1938-ban II. Károly király diktatúrája alatt két évre Csíkszeredában bebörtönözték. 1940 júliusában Ion Gigurtu vasgárdista kormányának tagja lett kulturális miniszteri pozícióban. A vasgárdista lázadás leverése után a letartóztatott gárdisták ügyvédje volt. 1945 után 20 évre elítélték, majd a 70-es években Németországba emigrált (Skeletti–Budişteanu 2013.). Az adatot Boér Hunornak köszönöm.

¹⁰⁵³ Alexandru Tzigara Samurcas (Bukarest, 1872–Bukarest, 1952) román művészettörténész, néprajzkutató, muzeológus. Bukarestben végezte tanulmányait. Egyes feltételezések szerint I. Károly román király törvénytelen fia. 1906-ban megalapította a „Nemzeti Múzeumot”, amely alapját képezte a későbbi „Román Népi Múzeumnak”. A 20-as években a romániai múzeumok főfelügyelőjeként tevékenykedett http://documente.bcuccluj.ro/web/bibdigi/periodice/luceafarul/1914/BCUCLUJ_FP_280091_1914_013_009.pdf. Az adatot Gáll Erwinnek köszönöm.

33. Duka Péter, az intézet laboránsa jelentése a Ferdinánd Egyetem Érem- és Régiségtára „román vonatkozású” tárgyai elszállításának megakadályozásáról¹⁰⁵⁴

Jelentés

1940. szeptember 6-án két távirat érkezett az intézet vezetőségének, az egyiket én, Duka Péter intézeti laboráns, a másikat fiam Rudolf 2 órára rá vette át. Az egyik Teodorescu Dimitru intézeti igazgatónak, a másik Daicoviciu Constantin egyetemi tanár, intézeti ügyvezetőnek volt címezve. Mivelhogy mind a két távirat nyitott volt, felolvastattam fiammal, mivel én a román nyelv nemtudása miatt nem tudtam elolvasni. A szövegből megértettem, hogy a múzeum kiürítése van elrendelve, tehát a táviratokat el kell titkolni, az akkori román vezetőség és Macrea Mihailtól, aki meg volt bízva, hogy azonnal adjon jelentést a vezetőségnek a történetekről.

Szóltam fiamnak, hogy a táviratokról ne szóljon senkinek, és másnap, amikor bejött az intézetbe Dr. Ferenczi Sándor egyetemi tanársegéd, alkalmat kerestem, hogy átadjam neki a táviratokat, mire ő eltávozott, hogy elolvashassa. Mikor visszajött, azt kérdezte, hogy ki tud még a táviratokról, mire én azt feleltem, hogy senki más a családomon kívül. Erre Ferenczy Sándor választ küldött Daicoviciu Constantin intézeti ügyvivő nevében, hogy a múzeum kiürítése megtörtént, amely táviratot ugyancsak fiam, Rudolf adott fel a postára más megbízható ember hiányában.

Kolozsvár, 1941. VI.3.

Duka Péter műszaki

altiszt

34. Duka Péter kiegészítése a Ferdinánd Egyetem Érem- és Régiségtára „román vonatkozású” tárgyai elszállításának megakadályozása ügyében¹⁰⁵⁵

Vallomásomat a következőkkel egészítem ki:

A bécsi döntés után kértem Ferenczy Sándor tanár urat, hogy tartózkodjon itt, mert az én családomon kívül más nem volt az intézetben. Erre ő azt felelte nekem, hogy ő nem löveti meg magát. Ezek után kénytelen voltam üzeni Kovács István nyugállományba helyezett tanár úrnak, hogy szíveskedjék bejönni, mert csak egyedül

¹⁰⁵⁴ MTA Kt. Ms. 4547/40.

¹⁰⁵⁵ MTA Kt. Ms. 4547/40.

vagyok az Intézetben. Erre ő be is jött és tiltakozott is egyes múzeumi tárgyak elviteléért.

Dr. Ferenczy Sándor tanár úr csak a bevonulási nap előtti délután jött be intézkedni a zászlók kitétele végett, de amíg az intézetben románok voltak, addig ő nem volt bent. A bevonulási napon reggel főhadnagyi egyenruhában jött be.

Kolozsvár, 1942. XII. 19.
műszaki altiszt

Duka Péter

35. Roska Márton egyetemi nyilvános rendes tanár, igazgató levele az Erdélyi Múzeum Egyesület elnökségének László Gyula ügyében¹⁰⁵⁶

Kolozsvár, 1942. 10. 30.

Az Erdélyi Múzeum Egyesület Tekintetes Elnökségének!

Helyben.

Az ottani 425/942. sz-ra tisztelettel hivatkozva van szerencsém a következőkben válaszolni:

F.é. szeptember 2-án közölte velem Novák József tanársegédem László doktor úrnak izenetét, hogy a Zápolya utcai ásatások folytatódni fognak, s ha a vezetésem alatt álló múzeum részéről valakit odadelegálni óhajtanék, szívesen látja.

Erre a másolatban idemellékelt átiratot intéztem az Erdélyi Tudományos Intézethez, amelyre azonban választ nem kaptam.

Az ebben az átiratban kifejezésre juttatott elvi állásfoglalásomat nem kell bővebben indokolnom, ha megemlítem, hogy ásatni csak közgyűjteménynek van joga, s jelen esetben a vezetésem alatt álló múzeum egyik ásatásáról van szó, amelyet még 1911-ben kezdett meg a megboldogult Létay Balázs és Kovács István. László doktor úrnak az az állítása tehát, hogy szóban és levélben többször kért, hogy az ásatásokhoz kimenjek, hogy enyhén fejezzem ki magamat, hangulatkeltő túlzás. Tény, hogy az ásatások rendjén egy ízben, mintha semmi sem történt volna, beküldött nekem egy névjegyet, amelyben hízelkedve hivatkozik nagy tapasztalataimra, s kér, hogy a kiemelendő sírhoz menjek ki, adjak neki tanácsokat, stb. Kérésének nem tehettem eleget, mert nem adhattam fel elvi álláspontomat. Tény, hogy szeptember 21-én

¹⁰⁵⁶ KmROL EMELvt. 1173/942/1-2.

Kelemen főigazgató úr társaságában meglátogatott, s a sír kibontása esetére segítséget kért, s ígértem is neki. De az is tény, hogy szept. 26-án azt izente be nekem Duka Péter altisztemmel, hogy hozzáfog a sír kibontásához, tudok-e adni neki két embert, mert ha nem, az ő emberei közül fog segítséget hozni. Azt izentem meg neki, hogy jobb szeretném, ha az ő emberei segítségével történék meg a sír kibontása, mert nekem 3 emberem hiányzik s a meglevő 3 már le van kötve más munkákkal. Ezzel részemről az ügy elintézést nyert. Arról, hogy napszámosokat kellett volna fogadni, s ezekért neki kellett volna szaladgálni, nekem sejtelmem sem volt, mert ha tudom, hogy a doktor úr nem, mint beizente a saját embereivel, kíván dolgozni, hanem külön erre a célra fogadott napszámosokkal, a legnagyobb készséggel állottam volna rendelkezésére, akár a magam három emberével, akiket elvettem volna a már megkezdett munkából, akár pedig azzal, hogy külső napszámosokat fogadok. László doktor úr tehát magára vessen, ha lázas állapotban is egyedül fogott a munkához, s nem kapta meg azt a segítséget, amit, ha nehezen is, de föltétlenül megadtam volna neki, ha a helyzetet ismerem. Feljelentésének hangulatkeltő tendenciájából folyik, hogy rossz harapófogóról, közel mázsás (!) deszkafedélről, 60-70 kilós (!!)

gipsztömbökről beszél. Magamnak tartozom azzal, hogy az ilyesmikre ne is reflektáljak. Ez áll a 25 cm-es szegekre is. Az ellen azonban a leghatározottabban tiltakozom, hogy én a feljelentésben kiszínezett kínládásait végignéztem volna. Amikor Kelemen főigazgató urat felkísértem az I. emeletre, hogy neki az egykori iparmúzeum anyagát megmutassam, annyit vettem észre, hogy a sírláda tetején áll, s valami csavart húz ki, amikor pedig lejöttem, arra lettem figyelmes, hogy az előttem már lejövő Kelemen főigazgató úrnak panaszol valamit, amiből annyit hallottam: „ez több a soknál”. Elsírta t.i. hogy neki nem akartam segítséget adni, amire felvilágosítottam Kelemen főig. urat, hogy hogyan s milyen formában kérte azt, s hogy ha tudom, hogy nem hozta el a munkásait, mint nekem beizente, tőlem kapott volna segítséget. Ügyesen beállított hangulatfestés a tanukra való hivatkozás, csakhogy engem sötétebb színben mutathasson be. Mennyivel egyszerűbb lett volna beizenni, hogy nincs segítsége, tőlem kér altiszteket, ezeket szó nélkül megkapta volna, ebben az esetben azonban kihullott volna az ügy méregfoga, s nem lehetett volna ellenem feljelentést tenni. Mintha az egész dolog azért rendeződött volna így, hogy a feljelentéshez alapul szolgáljon. Ezt bizonyítja az is, hogy szept. 21-én Kelemen főig. urat magával hozta tanunak egy később bekövetkező fejleménnyel kapcsolatosan. És, hogy még elébb kezdjem, mennyivel okosabb lett

volna, ha a lázas László Gyula doktor úr 26-án hallgat Duka Péter altisztemre, aki arra kérte, hogy halassza el a kibontást szept. 28-ra, amikor úgy osztja be a munkát, hogy fennakadás nélkül állhassunk rendelkezésére. Nem akart ebbe belemenni, ő mindenáron 26-hoz ragaszkodott, különben céltalan lett volna az előre odarendelt tanuknak a kijövele. Az átadás a következőképpen folyt le: László doktor úr felizent utánam, hogy a sírt át akarja adni, lementem két gyakornokkal, mire László doktor úr: „Igazgató Úr, átadom a Zápolya utcai honf. vitéz sírját, jó napot!” Az ajtóból még visszakiáltotta, hogy Méri István fogja azt konzerválni. Azt írja a feljelentésében, hogy az átadáskor már véget ért az altiszteknek nagy elfoglaltsága, mert egyszerre az egész altiszti személyzet ott lézengett munkátlanul a sír körül. Az én altiszti személyzetem nem érdemelte meg ezt a hangulatkeltésnek szánt, méltatlan rugást. Ezt én mondom, s nevükben a leghatározottabb módon visszautasítom László doktor urnak ellenük irányuló támadását. Odahívtam őket, hogy megbeszéljük a rosszul kiemelt, agyonáztatott sír további sorsának, gondozásának ügyét, tehát nem lézengtek ottan munkátlanul. Ezek után a Tekintetes Elnökségre kell bíznom annak eldöntését, hogy mennyiben ízléses László doktor úrnak feljelentése, mennyiben nem, mennyiben fedi a valóságot, s mennyiben tér el attól. László doktor úrnak nem a sír fáj, hanem egyéb fekszi meg a gyomrát. S hogy a Tekintetes Elnökség morális szempontból is mérlegelhesse az eljárást, kénytelen vagyok egy pár adatot még ideszöni. 1938 őszén arra bátorítottam, hogy ha annak idején nehézségei lennének Budapesten, jöjjön hozzám Debrecenbe, ott fogom habilitálni. Másnap bizalmasan figyelmeztettek, hogy vigyázzak, mert László [a] Magyar Nemzeti Múzeum fő intrikusa, és rossz szelleme. Az illetőknek azt válaszoltam, hogy ez engem nem érdekel, tehetségesnek ítélem, s felkarolom. Az 1940. szeptemberi kari ülésen, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy hazakerülök, utódképpen szakelőadót kellett javaslatba hoznom, s én megint László doktor úrra gondoltam, olyan értelemben, hogy megtarthatja bpesti állását, s csak lejárna Debrecenbe előadásokat tartani. Egy napon kaptam meg az okmányait, s jelent meg a kolozsvári kinevezése. Haza jöve, intézetemben otthont adtam neki, minden munkájában támogattam, sőt, egyenesen utódomnak szemeltem ki, szokatlanul gyors tempóban bevitettem a karba, magántanárrá habilitálván őt. Minden tárgyi és személyi dolgot megtárgyaltam vele, mint olyasvalakivel, aki majd felvált a posztomon. A karban jobb meggyőződésem ellenére nem a provinciális római régészeti tanszék mellett foglaltam állást, hanem a neki felállítandó tanszékért kardoskodtam. Sajnálattal kellett azonban látnom, hogy

ő csak a maga dolgaival törődik, és intrikákban éli ki magát. A legsúlyosabb cselekedete az volt, amikor engem tudatosan és szándékosan félre akart vezetni egy állítólagos levéllel, csak hogy közém, s volt professzora, Alföldi András közé éket verjen. Az a levél, amelyre hivatkozott, nem létezik, s én ennek dacára meg akartam építeni neki a visszavonulás útját, de megrögzötten és makacsul állította tovább, hogy megvan az a bizonyos második levél, amelyikkel engem meg akart tévesztetni, ő majd előmutatja. Látva, hogy engem nem lehet könnyen falhoz állítani, a másolatban idemellékelte levelet intézte hozzám, amelyről mondhatjuk, hogy gyerekes, de mondhatunk róla súlyosabb bírálatot is. Ettől kezdve László doktor úr frontot változtatott velem szemben, s eltűnt a közelemből. Ítélné meg a Tekintetes Elnökség, hogy ezek után mennyiben lehet joga László doktor úrnak ellenem feljelentést beadni. Ezeket az adatokat azért is véltem szükségesnek, hogy jelentésemhez fűzzem, mert amennyire én László doktor urat ismerem, a megkezdett úton nem áll meg. A sírral összefüggő egyéb dolgokról most nem kívánok szólni. Minden, ami azzal kapcsolatosan történt, tisztán egyéni érdekből történt úgy, ahogyan lefolyt. Engem ne oktasson ki sem László doktor, sem az Erdélyi Tudományos Intézet érdemes igazgatója, hogy a két intézmény között milyen szoros együttműködésre van szükség. Én ezt sokkal jobban tudom, mint ők. Ennek érdekében hathatósan közre is működtem s szándékozom működni a jövőben is. A mértéket, s a módot azonban nemcsak én szabom meg. Én nem tegnapelőtt kezdtem Erdélyben dolgozni, én itt itthon vagyok, s az én itteni építő munkám, debreceni éveimet leszámítva, közel 4 évtizedre terjed. Én nem kívánhatom, hogy László doktor úr ezt ismerje, s értékelje, de az ETI érdemes igazgatójától annyit talán elvárhatnánk, hogy az ilyen izléstelen és alaptalan feljelentésekkel szemben óvatosabb legyen. Mindezek után legyen szabad kérdeznem, hogy lehet-e nekem továbbra is László doktor úrral együtt dolgozni? Hangsúlyozottan emelem ki, hogy éles különbséget teszek az Erdélyi Tudományos Intézet és László doktor úr között. Az ETI érdemes igazgatója lehet a tanum, mi mindennel iparkodtam támogatni az új erdélyi intézményt személyileg, és a vezetésem alatt álló múzeum és intézet részéről is. Ezt kívánom tenni, a lehetőség határain belül a jövőben is. Az olyan beteg egyéneknek, mint László doktor úr, nem szabad megzavarniok a két intézmény közötti harmonikus és építő munkában kifejezésre jutó viszonyt. 2 db melléklettel.

A mellékletek:

1. László Gyula levele Roska Mártonnak, az ENM Érem- és Régiségtárának igazgatója, a Porolissumi ásatások ügyében. Kvár, 1942, június 22.¹⁰⁵⁷

Méltóságos Professor Úr!

Van szerencsém az alábbiakban egy régebbi kijelentésem igazolásául, illetőleg részben helyesbítéséül a következők szíves tudomásulvételét kérni: A porolissumi ásatások tárgyalásakor említést tettem Alföldi András professor úr egy második leveléről, melynek tartalma az lett volna, hogy Alföldi professor úr az ásatásokat intézete részéről évi 1000 pengővel támogatja, továbbá, hogy az ásatások szellemi irányítását magának tartja fenn. Mindezt Alföldi professor úrral megbeszéltem volt, s kértem őt arra, hogy erről írásban is legyen szíves Intézetünk igazgatóságát értesíteni. Ez lett volna a második levél. Ez a levél, mint az akták többszöri átnézése után kénytelen vagyok megállapítani, tényleg nem érkezett meg. Ennyiben tehát téves volt az erre való hivatkozásom. De levélben foglaltakról mondottak tökéletesen fedik a tényeket, mind az 1000 pengőre, mindpedig (sic!) az ásatások irányítására vonatkozólag, tehát semmiféle ferdítésről nem lehet szó. Ezt különben Alföldi professor úr későbbi, az Intézet igazgatóságához intézett levelében foglaltak is világosan bizonyítják. Ennyiben tartottam szükségesnek a teljes világosság kedvéért és a tények reális tisztázása kedvéért az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára által azóta átvett ásatás előzményeinek tisztázását. Kérem fogadja tiszteletem kifejezését. Dr. László Gyula s.k. intézeti tanár, egyet.m. tanár.

2. Roska Márton levele az ETI igazgatóságának a Zápolya utcai ásatások ügyében, Kvár, 1942, 09.02.¹⁰⁵⁸

Az Erdélyi Tudományos Intézet Tekintetes igazgatóságának, Kolozsvárt.

Örömmel vettem Dr. László Gyula intézeti tanár úrnak Novák József tanársegédem útján hozzám juttatott üzenetét, hogy a Zápolya utcai ásatások végre folytatódni fognak. Az izenet második része hogyha a vezetésem alatt álló múzeum részéről valakit delegálni óhajtanék, örömmel látja, súlyos elvi tévedést rejt magában, mert ez az ásatás voltaképpen a vezetésem alatt álló múzeum ásatása, amelyhez az anyagi segítséget a Tudományos Intézet volt szíves adni, és amelynek a vezetését László Gyula tanár úr volt szíves vállalni, de oroszországi útja előtt inkább Pálffy Antal

¹⁰⁵⁷ KmROL EMELvt. 3/942.

¹⁰⁵⁸ KmROL EMELvt. 1048/942/4.

foganatosította azokat. Csak közgyűjtemény áshat. Ilyen ma Erdélyben a vezetésem alatt álló kettős intézeten kívül a Székely Nemzeti Múzeum. Tudomásom van róla, hogy az Erdélyi Tudományos Intézet is kért ásatási engedélyt. Tudtommal nem kapta meg. Ezeket elvi szempontból tartottam fontosnak leszögezni, annak kijelentésével, hogy a szóban forgó ásatások továbbra is csak mint a vezetésem alatt álló múzeum ásatásai szerepelhetnek, a melyhez az anyagi segítséget a Tudományos Intézet lessz (sic!) kegyes adni és a vezetést továbbra is László Gyula intézeti tanár úr lessz (sic!) szíves vállalni. Ebben az esetben Perczely Nándor napidíjas gyakornokomat fogom kiküldeni az ásatásokon való részvételre.

36. Mozsolics Amália levele az Erdélyi Múzeum Egyesület elnökségének¹⁰⁵⁹

Az Erdélyi Múzeum Egyesület Tekintetes Elnökségének!

Helyben.

Ezennel kérem a fegyelmi vizsgálat megindítását ellenem. A mai napon Roska Márton professzor úr öméltósága azt mondta, hogy szükség van aprópénzre a fizetésekhez, 100 p-t fel kell váltani, de nem a múzeumi pénzből ad, hanem a sajátjából. Utána arra kért, hogy az asztalon levő bádogdobozt helyezzem el a nyitva levő Wertheim-kasszában. Ebben a dobozban van a múzeum pénze. Az utasítást azonnal végre is hajtottam. Mikor Kelemen Lajos múzeumi főigazgató úr öméltósága a fizetéssel jött, megkérdezte Roska professzor úr, hogy van-e aprópénzem, amire azt válaszoltam, hogy nincs. Erre megkérdezte, hogy hová tettem a 100 p-t, amire azt válaszoltam, hogy azt én nem kaptam kézhez. A fizetéseket elvégeztem, de Roska professzor úr továbbra is fenntartotta ama állítását, hogy átvettem tőle a 100 p-t, és ezt a mai napon nem vonta vissza. Így ellenem a sikkasztás vádja merül fel Roska professzor úr részéről. Az ügy azonnali tisztázását kérem, miután mint múzeumi tisztviselőt, akinek a gondjaira óriási értékek vannak bízva, a legsúlyosabb vád ért. A

¹⁰⁵⁹ KmROL EMELvt. 737/1943.4.

pénzt a mai napon Roska professzor úrtól kézhez nem kaptam és ezt eskü alatt bizonyítom.

Miután már régebben olyan nyílt vád hangzott el ellenem Roska professzor úr részéről, hogy engemet „az utcán szedett össze”, ezt nekem is mondta, de másoknak még többször megismételte, kérem ez ügyben is a vizsgálat megindítását. Egy ilyen kijelentés egy nőt a becsületében támadja meg, és egész életére tönkre teheti. Lehetségesnek tartom, hogy Roska professzor úr úgy fogja magyarázni e kijelentését, hogy a teljes szegénységből hozott engem ide. Ez szintén nem fedi a valóságot, mert Kolozsvárra való kinevezésem előtt szerény fizetési állásom volt a szombathelyi múzeumnál, és azelőtt is magam tartottam fenn magamat Pesten. Édesanyámnak megtehermentes emeletes háza van Vasvárott és telke Soroksáron. Megboldogult Édesapám hagyatékából a múlt évben közel 1000 pengő jövedelmem volt, amit ügyvédem, Dr. Rásó Béla, jelenleg vasvári közjegyző bizonyít. Kérem a Tekintetes Elnökséget, hogy tőle is kérjen részletes bizonyítványt, hisz nemcsak engem, hanem a családomat is több, mint 30 éve ismeri, Édesapám halála után öcsém gyámja volt, és 10 év óta összes családi ügyeinket kezeli.

A fegyelmi eljárás levezetésénél kérem tanuként Kelemen Lajos múzeumi főigazgató úr öméltóságát, továbbá Fettich Nándor egyetemi magántanárt, gróf Zichy István, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatóját, László Gyula magántanárt és Pálffy Antal múzeumi gyakornokot kihallgatni. Ha további vizsgálatok szükségesek, szeretném magamnak azt a jogot fenntartani, hogy még más tanukat is megnevezhessek.

Miután Roska professzor úr részéről több esetben hangzottak el ellenem vádak, amelynek kivizsgálása a múzeum érdeke is, kérem ellenem a fegyelmi eljárás megindítását.

37. Kelemen Lajos levele az Erdélyi Múzeum Egyesület elnökségének a „Mozsolics-ügyben”¹⁰⁶⁰

1943. szeptember 13.

Tekintetes Elnökség!

¹⁰⁶⁰ KmROL EMELvt. 11/1943.5

Mellékelten tisztelettel áteszem fölterjesztésre dr. Mozsolics Amália múzeumi őrnek fegyelmi kérését, azzal, hogy mivel a Magyar Állammal kötött és még érvényben lévő 1895-i szerződésünk értelmében az E. N. Múzeum tisztviselői fegyelmileg a gyűjtemények igazgatói alá tartoznak, e kérésnek az EME elnöksége érdemi elintézője így nem lehet. Dr. Mozsolics Amália e panaszát előttem még augusztus legelején bejelentette, mivel azonban nyári szünidőm augusztus 1-én kezdődött, tudtam, hogy dr. Schneller Vilmos miniszteri tanácsos úr, a múzeumi ügyek illetékes intézője szabadságon van: annak idején én tanácsoltam dr. Mozsolics Amáliának a várakozást azzal, hogy érdemi intézkedésre szeptember előtt amúgysem kerülhet sor. Szeptemberben pedig a nyáron gyűlt tennivalók intézése és a beszercei vándorgyűlés előkészületei s a gyűlés maga késleltettek az ügydarab felküldésében. Bizonyos mértékben azonban szándékosan is nem siettem, mert reméltem, hogy ezt az áldatlan ügyet az idő itthon békés elintézésre érlelheti. Ez nem történvén meg, most az ügyet további fölterjesztésre annál inkább áteszem, mert dr. Mozsolics Amália szóbelileg már nállam (sic!) megsürgette. Kiváló tisztelettel maradok: Dr. Kelemen Lajos ny. múzeumi és levéltári főigazgató.”

38. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium válasza a „Mozsolics ügyben”¹⁰⁶¹

1944. január 25.

Hivatkozott felterjesztése mellékleteit az Elnökségnek visszaküldöm. Felkérem egyben az elnökséget, hogy a tárgyrovatban nevezett múzeumi őr kérésében előadottakkal kapcsolatban kiküldött vizsgálóbiztos közbejöttével folytasson le felügyeleti vizsgálatot. A felügyeleti vizsgálat során annak megállapítására kell törekedni, hogy megfelel-e a valóságnak a nevezett múzeumi őrnek az állítása, hogy őt az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának igazgatója egy százpengős bankjegy eltulajdonításával alaptalanul megvádolta és női becsületében megsértette. A vizsgálat során mindenkit meg kell hallgatni, akiről feltehetik, hogy az ügyről tudomása van. Okvetlenül meg kell hallgatni a nevezett múzeumi ört, és pedig a vizsgálat során tett tanuvallomásokra (sic!) is. A felügyeleti vizsgálat során keletkezett jegyzőkönyveket és egyéb iratanyagot véleményes jelentés kíséretében döntés végett hozzám kell felterjeszteni. Felkérem az Elnökséget, hasson oda, hogy

¹⁰⁶¹ KmROL EMELvt. 214.283/1943.1

ez az ügy lehetőség szerint békésen és oly módon intéztessék el, ami az abban szereplők megnyugvására is szolgálhat. A miniszter rendeletéből: ?¹⁰⁶² miniszteri tanácsos.”

39. Székely Zoltán levele László Gyulának – 1942. június 27.¹⁰⁶³

Kedves Gysuzi!

Mára írt Roska, nagyon kedvesen, ő köröm-szakadtig védett, a Kar hivatkozott arra, hogy a múlt évi határozat szerint kéziratból nem lehet doktorálni. Úgy gondolom Roska iránti ellenszenvből történt az egész. Bizonyos szempontból jó, mert poláris lezárással sok időt töltöttem, s nem mondhattam azt, hogy tanulnom kell. A múzeumban is a napi 4 órát kidolgozom, napi 5 órás tanulásom mellett. Ez elég nehéz. Egy szempontból van, félek, hogy Takács¹⁰⁶⁴ és Ivánka¹⁰⁶⁵ a szóbelin reám jön. Ezt megtehetik. Az oláhoknál sokat vizsgáztam, de akkor mindig úgy mentem, mint ellenséghez. Mert őszintén mondom – nincs kedvem tanulni. Mindig lelkiismeretesen készültem, de viszont nem vártam, hogy ha az ETI és a SZNM garanciát vállal,¹⁰⁶⁶ ez elő fog fordulni. Ferenczit Daicoviciu, Panaitescu¹⁰⁶⁷ két oldalas dolgozatával amit Háromszéken egyszer látott, doktorrá avatták. 1939-ben Daicoviciu azt mondta, hogy Háromszék rómaiságát a meglévő anyagok alapján csináljam meg, doktorrá fogad. Andrieşescu¹⁰⁶⁸ bukaresti tanár szintén könnyen ledoktoráltatott volna. Nem magamért kell a dr., hanem azért, hogy a múzeumban dolgozni tudjak. Az oláh doktorátus akkor nem kellett, mert oláh szempontot kellett volna bele vinni. Ha nem szégyelném (sic!), hidd el, abba hagynám az egész dolgot. Az oláh tudta a maga fajtáját nyomni, mi sajnos még mindig ott tartunk, hogy minden formáságnak eleget teszünk-e, csak akkor jöhet a dolog lényege. Ha nem lennék SZNT tag, rég abbahagytam volna a dolgot. De így végig csinálom. A jövő vasárnap 7-én fel fogok menni, hétfőn és kedden fogok beszélni Ivánkával s Takáccsal. Vasárnap szeretnék veled is találkozni. Más nincs hátra, meg kell szerezni a 100

¹⁰⁶² Olvashatatlan aláírás.

¹⁰⁶³ A levél László Gyula családi hagyatékában található.

¹⁰⁶⁴ Felvinczi Takács Zoltán ny. r. tanár.

¹⁰⁶⁵ Ivánka Endre ny. r. tanár.

¹⁰⁶⁶ Az ETI és az SZNM kiadásában jelent meg 1943-ban Székely Zoltán: *A komollói erődített római tábor* c. munkája, amely a doktori disszertációja volt.

¹⁰⁶⁷ Emil Panatiescu (Cudalbi, 1885–Róma, 1958) román régész, 1929-től 1932-ig a kolozsvári ókortörténeti tanszék vezetője. Életrajzát ld. korábban.

¹⁰⁶⁸ Ioan Andrieşescu (Iaşi, 1888–Bukarest, 1944) román régész, 1928-tól a román Tudományos Akadémia tagja. Vasile Pârvannal együtt a román régészeti iskola alapítója. Életrajzát ld. korábban.

példányt, azért kérlek szépen amennyiben másolatban áll, légy olyan kedves s csináld meg, hogy az a 100 külön lenyomat készüljön el. M. Pista írta, hogy kifogásolta a titkár, hogy a művészettörténet ókori részét kértem, vajon Erdély sorsa azon dől-e el, hogy Kokinkína idoloit tudom bemagolva, vagy azt hozom ki, hogy Réty-Eresztevényen honfoglaláskori település volt? Az őskori archeológiát is olyan marhaságnak tartom, hogy még egyszer nem fognék neki. Te sem olvastad azt a két könyvet, én meg áttanulmányoztam. Most egy hétig úgy se csinállok semmit, ha még egyszer kissebbségiek (sic!) leszünk, úgyse dr. Roska marad itt, se a Kar, hanem Székely Zoltán, hogy készítse elő a nebulókat az oláh, esetleg más vizsgára. Most egy kicsit dühös vagyok, de a jövő hétig lecsillapodok, s újból nekifekszem a dolgoknak. A jövő vasárnapi viszontlátásig, Szeretettel ölel, Zoltán

Ui.: Valószínű hétfőn megyek.

40. Székely Zoltán levele László Gyulának,¹⁰⁶⁹ 1942-ben (közelebbi dátum nélkül)

Kedves Gyuszi!

Vargha Lászlótól¹⁰⁷⁰ kaptam levelet. A komollói ásatásra engedélyt kell kérnünk a Főfelügyelőség útján a Tanácstól, az nagyon hosszadalmas. A múzeum még mindig nem közgyűjtemény. Írtam Szilágyi Jánosnak, hogy a saját, vagy a mi nevünkre váltson engedélyt. Ebben nem bízom, nagyon kérlek, hogy az ETI révén nem lehetne kapni engedélyt? Ha embert kellene küldeni az ETI részéről, akkor küldj valakit. Nagyon szeretném, ha Méri Pistát küldenéd. Ha a komollói nem sikerül, akkor a Borsa mentét hamarabb szeretném megkezdeni. Laci még arról is írt, hogy az ügyem nagyon rosszul áll. Kellene 1-2 erdélyi képviselő, aki a VKM-nél a tanáriügyosztályán közbejárna. Gyuszikám! Csehül állunk, kár, hogy faj magyar vagyok, s nem pápista. No de nem baj, mert az oláh uralom alatt megedződtem. A doktorátust ez évben, ha török, ha szakad, meg kell csinálnom. Kérlek szépen, ha Komolló nem sikerül, valami témához juttasatok (sic!) hozzá. Válaszodat várva, szeretettel ölel,

¹⁰⁶⁹ A levél László Gyula családi hagyatékában található.

¹⁰⁷⁰ Vargha László (Gyöngyös, 1904– Budapest, 1984) építész és néprajzkutató, 1940 után a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségén vállalt jelentős szerepet a múzeumi hálózat fejlesztésében. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/v-78466/vargha-laszlo-7854C/>. Letöltés ideje: 2019.09.26.

Zoltán

942.

41. Székely Zoltán levele László Gyulának – 1942. szeptember 30.¹⁰⁷¹

Kedves Gyszi!

Méri Pista írt az ásatásról, szeretném megcsinálni valahogy. Mi innen 25-én megyünk el, legkésőbb 28.-án Szentgyörgyön leszek civilben. Most egy levélben a Ref. Székely Mikó Kollégium igazgatójától, Demeter Bélától¹⁰⁷² kérek okt. 15-ig szabadságot. Így szept. 30-án fel tudok menni Kvárara, s másnap meg tudom kezdeni az ásatást.¹⁰⁷³ Nagyon szeretném Pistával elvégezni ezt az ásatást. Ezért kérek szépen Tamás ig. úrtól¹⁰⁷⁴ írjon egy hivatalos levelet, a Kollégiumba az ig. úrnak, hogy ez nagyon fontos, adjanak szabadságot. Ezt erre röktön (sic!) megadják, egyben sürgős választ adjanak, hogy Méri Pista az előkészületeket meg tudja tenni. Én már most hivatkozom a Tamás ig. úr levelére a kérésben. A Pistától sokat tanulnék, s a jövőbeni munkánkra nézve össze tudnánk hangolódni. Ne haragudj, hogy kéréssel terhellek, de Te inkább tudsz beszélni. Tudnék beszélni ezen kívül a doktorátusra vonatkozóan Roskával is.

Szeretettel ölel, Zoltán. Sz Z karp. őrn. Hajmáskér, Erdélyi Őrképző Csoport.

42. Székely Zoltán levele László Gyulának¹⁰⁷⁵ – dátum nélkül¹⁰⁷⁶

Kedves Gyszi!

Leveled megkaptam, s nagyon szépen köszönöm, hogy a dolgomat olyan nagyon a szíveden viseled. Írtam Roskának levelet, hogy a Karnak tegyen ajánlatot. Nem mondtalak, az egész doktorátus nem ér annyit, hogy rosszat mondjak Rólad. Azt

¹⁰⁷¹ A levél László Gyula családi hagyatékában található.

¹⁰⁷² Demeter Béla (Zalatna, 1881–Szekszárd, 1964) a Ref. Székely Mikó Kollégium latin–görög–magyar szakos igazgató tanára. 1944-ben a Tolna megyei Kakasdon telepedett le, Szekszárdon halt meg. <https://www.3szek.ro/load/cikk/17877/demeter-bela-memento-%E2%80%94-kisgyorgy-zoltan>. Letöltés ideje: 2019.09.26.

¹⁰⁷³ A csomafájai (Kolozs megye) ásatásról van szó.

¹⁰⁷⁴ Tamás Lajos, 1940–44 között az ETI igazgatója.

¹⁰⁷⁵ A levél László Gyula családi hagyatékában található.

¹⁰⁷⁶ A levelet minden bizonnyal 1942-ben írta Székely Zoltán.

írtam Herepei és Tamás kötelezvényt adnak, hogy a munkát kiadják. Herepei máma ír Tamás ig.-nak, az általad megfogalmazott módon. Nagyon örvidenek, ha németül megjelenne. Okai: Bpsten a Dacia '41-es kötetében C. Daicoviciu kitér a Székelyföldre., mindent kiadott otrombán, erre én mindenre tudományos kutatás alapján megfelelttem. Én nem félek, szándékom nincs meghátrálni, igen is minden eszközzel nekik meg kell felelni. Egyik gyűlésünkön, a legutóbbin szóba került, vagonszámra szállítják ki a propaganda anyagot német közönségnek. A „Hitlerische Zeitung” Daicoviciu megállapításait közli. Dáciában arra Novák Jóska, Roska M. nem fog tudni megfelelni, azonban én meg fogok tudni, velük éltem, ismerem a módszereiket, bűnös könnyelműség hagyni a dolgot. Nem kérem, de követelem, hogy a jövő nyáron nekem önálló kutatási területet adjanak. Gondolok a limes Hargita melletti vonalára, (Baróti táborra). A háborúnak vége lesz, akármelyik győz, Erdélyért harcolnunk kell, de nem így, '940- óta a Te ásatásodon kívül és a komollóin kívül semmi se történt. Paulovics megalkuszik, nekem mondta, hogy ő jó barátságban van C. Daicoviciuval, s a többiekkel. Ez nem megoldás, ő soha se fog merni a román kérdéshez úgy hozzá nyúlni, mint mi, erdélyiek. Egyébként annyi marhaságot kellett megtanulnom ősrégészetből, hogy egészen hülye vagyok, az vigasztal, hogy nem magamért teszem, hanem egy cél érdekében. Gyuszikám, még egyszer köszönöm a szívességedet, kérlek kísérd figyelemmel a dolgot...Szeretettel ölel, Zoltán.

U.i. Pistát köszöntöm szeretettel.

43. Székely Zoltán levele László Gyulának – 1943 nyara¹⁰⁷⁷

Kedves Gyuszi!

Tudomásomra jutott, hogy le kell mondjak az ig. Tanácsnál, ezt meg kell tegyem, s akkor sem Püspök, sem az ig. Tanács vissza nem fog tartani. Mielőtt beadnám a lemondásomat, kérlek szépen írd meg nekem, hogy mik a kilátásaim. Mert beadom a lemondást – július, augusztus – szeptember elején már állás nélkül vagyok, s megtörténhetik, hogy sehol se leszek kinevezve. A másik fontos kérdés pedig a fiz. osztály. Ezt sokat beszéltük Herepei János bátyámmal. Mint tanárt, ha le nem ütnek áldozati évként négy évet, – már rég a VIII. fizetési osztályba neveztek volna ki. Így is nagyon kevés választott el, az automatikus előrehaladásunk folytán itt hamar

¹⁰⁷⁷ A levél László Gyula családi hagyatékában található.

elérem. A másik kérdés pedig: ha IX.-be neveznek én Balassa Iván után jönnék. Mint rendes tanár 7 évi szolgálat után ez egyáltalán nem konveniólna. Másik pedig az, hogy Herepei ha nyugdíjba megy, még – szerinte – 5 éve van, kineveztetése folytán Iván lenne a direktor. Nekem semmi kifogásom ellene nincs, nagyon jó barátom, de a Székely Nemzeti Múzeum tradíció szerint csak székely lehet. Ne gondold, hogy nekem hiúsági kérdés, távol áll ez tőlem, de itt már a környéken nagyon sokat hallunk arról, hogy ez se székely, az se székely, mit keresnek akkor a Székely Nemzeti Múzeumnál. Az ig. választmányba be se kerülhet más csak székely. Herepeinél ki tudtuk paszírozni azzal, hogy a féllába székely. A másik meg, amit már írtam, az hogy itt úgylis megmaradnánk egy fizetési osztályban hosszú évekig, tehát a minisztérium nem fog károsulni, ha a VIII-ba nevez ki engem. Ha valami biztosat tudsz, akkor légyszíves írd meg, hogy adjam be a lemondásomat az ig. Tanácsnak. Pistától kaptam egy hosszú levelet, közbe én is írtam, s elküldtem az okmányaimat, valószínű, hogy már a példányokkal együtt be is adta. Most várom, hogy mikor hívnak be. Leveled várva szeretettel ölel: Zoltán

44. László Gyula levele Székely Zoltánnak¹⁰⁷⁸ – Kolozsvár, 1943. május 4.

Kedves Zoltán Komám!

Disszertációd ügye igen jól halad, amint arról alább Méri Pista beszámol majd. A magam részéről csak annyit, hogy akármennyire nem látod célját, hogy olyan dolgokat tanuljál meg, aminek később nem veszed hasznát, tedd meg. Látom ugyanis itt a helyzetet. Nem rajtad akarnak ütni azzal, hogy alaposan megfaggatnak, hanem R. uron¹⁰⁷⁹. Az azonban biztos, hogy objektív emberek, tehát a tudást elismerik. Én fogok még T. Z.¹⁰⁸⁰al és I. E.¹⁰⁸¹vel beszélni, amelyben leírom nekik helyzeted és feladatod fontosságát. Nem ezért ragadtam azonban „tollat”. Másról van szó, s engedjed meg, hogy kertelés nélküli őszinteséggel írjak Neked. A Kultuszminisztériumból azt az értesítést kaptam, hogy az Egyházkerületen keresztül leírtak Szentgyörgyre s megkérdezték a Kollégiumot, hogy hajlandó-e átengedni Téged a Múzeumnak, vagy pedig hajlandó-e óraszámodat úgy csökkenteni, hogy a

¹⁰⁷⁸ A levél Székely Zoltán családi hagyatékában található.

¹⁰⁷⁹ Utalás Roska Mártonra.

¹⁰⁸⁰ Utalás Felvinczi Takács Zoltánra.

¹⁰⁸¹ Utalás Ivánka Endrére.

Múzeumba is bejárhassál. Most tehát döntened kell, s e döntéshez szeretnék Neked néhány adalékkal szolgálni. Most adva van a nagy helyzet, ha ezt nem használjuk ki, akkor örökre tanár maradsz. A Kultusznak állandóan rágtuk a fülét Herepeivel, Vita Sándorral és László Dezsővel¹⁰⁸² együtt, hogy múzeumba kerülésed nélkül, a régészet területén munkaképtelen a SZ(ékely)N(emzeti)M(úzeum). Mármost ha megesnék az, hogy a tanári státus mellett döntesz, akkor egyszer s mindenkorra lehetlenné teszed számunkra azt, hogy múzeumba kerülésed érdekében megmozdulhassunk, mert a fejünkhöz fogják vágni, hogy hiszen volt alkalmad s akkor nem ment. Ez lenne még a kisebb baj, mi elégszer szenvedtünk hajótörést a közügy érdekében ahhoz, hogy ne érintsen végzetesen egy újabb hajótörés. A nagyobb baj az lenne, hogy a magyar régészet székellyföldi képviselőjének ügye hosszú-hosszú időre hajótörést szenvedne. Mert ha neked lehetővé teszik, hogy kevés óraszámod mellett bejárhassál, akkor ezzel ők azt hiszik, hogy a dolog el van intézve. Pedig a dolog egyáltalán nincs elintézve. Fegyelmi hatóságod továbbra is a Kollégium marad. Ásatásra csak nyári szünidőben mehetsz. Magadnak nem jut idő az önképzésre s lassan megmosolyognivaló provinciális ember leszel, mint az öreg Csallány¹⁰⁸³ bácsi, vagy annyian mások. Hiába van tehetséged, ez nem elég. A tudományban igen sok keserves munka kell ahhoz, hogy a tehetség eljusson az alkotáshoz. Sokat kell olvasni, külföldre menni, állandóan az anyag közvetlen közelében élni stb. stb. Egy két nyeregben ülni nem lehet. A Múzeumnak tehát lótték abban az esetben, ha nem használod fel ezt a szépen és hosszú erőfeszítésekkel számodra kidolgozott alkalmat. De nem csak a múzeumnak fellegzett be, hanem Neked egyénileg is a lassú elkopás lesz a sorsod. Hiába gondolod, most esetleg, hogy megtudod Te azt így is csinálni, mert nem fogod tudni megtenni azt, hogy mindkét kötelességedet egyformán ellássad. Az életnek ilyen döntő perceiben, amikor egyetlen szavadtól nemcsak saját sorsod függ, hanem szeretett népünk nagy tömegének, a székelységnek is bizonyos mértékig sorskérdése az, hogy vállalod-e a feladatot vagy nem, nehéz választás előtt állasz. Nem hiszem egy percre sem, hogy választásodban – amely hangsúlyozom,

¹⁰⁸² László Dezső (Sepsiszentgyörgy, 1904–Kolozsvár, 1973) társadalomtudományi és egyházi író, szerkesztő.
<http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/1.htm#L%C3%A1szl%C3%B3Dezs%C5%91>.

Letöltés ideje: 2019.09.26.

¹⁰⁸³ Csallány Gábor (Tamási, 1871–Budapest, 1945) magyar régész, a szentesi Csongrád Vármegyei Múzeum alapító igazgatója 1926–1938-ban, majd 1935–1945-ben megbízott igazgatója (MMACS 2002, 150.).

szinte az egész életre szól – anyagi természetű érvek befolyásoljanak. Hiszen egy-egy hosszabb ásatás, továbbá a dolgozatok tiszteletdíja még akkor is messze túlszárnyalja a tanári fizetést, ha a IX. f. o. -ba a múzeumi státusba esetleg hátrább kerülnél, mint ahogy most a tanári státusban vagy. Azután meg ne feledd, hogy mint múzeumi ember külföldi utazásokhoz, ösztöndíjakhoz stb. Hors concours jutsz, ami önképzésed szempontjából óriási előny. Egyetlen egy elfogadható okot látnék én csak arra, hogy most ne a Múzeum mellett döntsél: ha nem érzel magadban elég erőt és képességet arra, hogy a tudományos pályán kiválót alkossál. Eddigi magatartásodból azonban úgy látom, hogy ez a hivatástudat meg van benned s bízol erőidben. Az nem lehet ok, hogy a tanítás fennakad. Mondjad meg a Kollégiumnak, hogy illő tiszteletdíj mellett vállalkozol arra, hogy amíg nem kapnak helyetted tanárt, addig ellátod alacsony óraszámmal a katedrát. Egy dolog kétségtelen előttem s azt hiszem Te is így gondolkozol: a magyarságnak a múzeumban sokkal nagyobb szolgálatot tehetsz, mint az iskolában. Középiskolai tanár lehet bármelyik jó szándékú ember, tudós azonban születik. Ha tehát bízol abban, hogy a vállalt feladatot el tudod látni s így hasznára lehetsz fajtánknak akkor minden erődöt és befolyásodat vessed közbe, hogy átkerüljél a Múzeumba. Ebben, ha megengeded én is segítségedre lehetek mind az Egyháznál, mind pedig a Kultuszban. Természetesen akkor is melletted maradunk, ha a tanári pálya mellett döntesz, de nem tagadom, hogy kissé keserű szájjal, arra gondolva, hogy egy feladatot félig vállalni, rosszabb, mint egészen elutasítani. Ha ugyanis teljesen elutasítanád, akkor volna arra remény, hogy valaki mást, egy derék magyar fiút neveljünk múzeumotok számára. Ha félig vállalod, akkor betöltöd a helyet, de a munkát elvégezni nem tudhatod s így neked is rossz érzés, a múzeumnak is felemás állapot s főként a székelységnek semmi haszon nem születik ebből.

Így hát Zoltán lelkem nehéz elhatározásod előtt lelkierőt és emelkedett szemléletet kívánok Neked. Akárhogyan döntesz, légy szíves értesítsél, mert nem szeretném azt, hogy miközben Te már esetleg az elutasítás, vagy a félmegoldás mellett döntöttél mi tovább zaklassuk a Miniszter urat, aki joggal vethetné a szemünkre, hogy mi hiába akarjuk s ő benne is hiába van meg a jó szándék, ha az, akitől a kérdés megoldása függ, habozik. Ezt a nagy diplomáciai fiaskót szeretném elkerülni, nem önzésből, hidd el, hanem azért, hogy nehogy útját vágjuk vele annak, ha a jövőben valamit keresztül akarunk vinni valamilyen más téren, az ügyosztály a szemünkbe vigyorogjon.

Szeretettel ölel: Gyszi

Kolozsvár,

1943. V. 4.

(A levél alján Méri István kézzel írt sorai)

Kedves Zoltán!

Disszertációd szövegét kiszedték. Ma korrektúrázom. Neked majd csak tördelt szöveget fogok küldeni, hogy ha valamit még bele akarsz írni, megtehesd. Légy tehát nyugodt e téren minden rendben van. Szeretettel ölel: Pista

45. Székely Zoltán: Emlékeim, Sepsiszentgyörgy, 1993 (részlet)

(...) A hadi helyzet rosszabbra fordult, március végén a diákokat leérettségiztettük, megjelentek Szentgyörgyön szekerekkel az ukrán menekültek, akiket táborba helyeztek el. A Kollégiumot elfoglalta a katonaság s villámcsapás szerű volt az augusztus 23-iki román átállás. A csendőrség s a kevés katonaság tartotta a határt Illyefalvánál, Kökösnél s Előpataknál. Megjelentek a német katonák, egy jó pár piros nadrágos tábornokkal s a román felderítő repülőgépek. Mi Árvay Józseffel, aki a katonának behívott Kovács Márton helyett lett a könyvtáros, a múzeum tornyából néztük a légi harcot a német és a román repülőök között. Herepei az irodájában írta a folyamodványt, hogy a Minisztérium a Székely Nemzeti Múzeumból csináljon Székely Kutató Intézetet. Mi magunk között csodálkoztunk, hogy ilyen helyzetben, mikor már itt van a front ilyesmivel foglalkozik. Herepeiné meg állandóan útban volt a csendőrlaktanya (az egyik tanalapi épületben) s a múzeum között, hozta a félrevezető híreket az urának. Mi Árvayval ketten bementünk Herepeihez s feltártuk a valós helyzetet s kértük, hogy határozzon, mert nekünk az az álláspontunk – tudván, hogy volt egy kiürítési terv – hogy ilyen háborús helyzetben nem szabad kitenni egy esetleges bombázásnak mozgó szerelvényen a múzeum anyagát. Herepei egyet is értett ezzel s úgy döntöttünk, hogy az anyag s mi is helyben maradunk. Este megnyugodva tértem haza, ahol Édesanyám a katonai behívóval várt, hogy jelentkezzem azonnal állomáshelyemen, Monoron. Reggel korán bementem a múzeumba, hogy jelentsem katonai behívómat Herepeinek, akit sehol se találtam.

Fadgyas Anna¹⁰⁸⁴ volt csak az irodában s közölte, hogy este nagy jelenet volt Herepei és Herepeiné között, melynek eredménye az volt, hogy Herepei 2 vagont kapott s éjjel a katonaság segítségével berakodott a családjával, a múzeum legértékesebb tárgyaival (lustra, nemesi levelek, éremgyűjtemény, régi magyar könyvtárhoz tartozó könyvek, Barabás, Gyárfás képek), a múzeum összes készpénze,Herepeinének pedig mint a szegényeket segítő Zöld Kereszt megbízottjának meg gondja volt, hogy a Zöld Kereszt nála levő raktárát is, elvigye. A másik vagont meg Árvay gondozására bízta, berakodván a múzeumi altiszt családjával és főzőkályhájával, továbbá vagy 36 láda múzeumi anyaggal, hogy vigye ki Keszthelyre, mely a Székely Nemzeti Múzeum kiürítési állomása volt. Szerencsére Fadgyas Anna az állomásra kivitt leltárakat visszahozta, mikor Árvay közölte, hogy hűgát, Ilit, nem tudja elvinni mivel ő katonaszökevény. Ahogy hallottam, amíg a várost aknázták az oroszok, Fadgyas Anna Angyalosra húzódott ki, majd a harcok elültével visszajött s amint megindult az új adminisztráció segítséget kért a múzeum számára. Egy rövid ideig a múzeumnak nem volt gazdája, s a múzeumba betörő Maniu gárdisták, csak a Szopos képet vitték el.

A honvéd laktanyában való jelentkezésem után rögtön az első kiürítési-katonai vonattal irányítottak állomáshelyemre, Monorra. A szerelvény Csíkszentkirálynál megállt, s a szomszéd vágányon levő vonat egyik vagonjából Árvay és Barabás altiszt integettek felém. Átmentem hozzájuk, s elmondtam, hogy megyek az egységemhez. Árvay, mivel az utunk egyirányú volt, arra kért, hogy legyek segítségére, mint katona. Ezt megtehettem, mert mindegy volt ebben a nagy tumultusban, hogy mikor érek Monorra. A szerelvény eljutott Szeretfalváig, de onnan továbbmenni a sok katonai szerelvény miatt, nem lehetett tudni, mikor lesz lehetséges. Elmentem a P. U. P.-hoz, hogy intézkedést kérjek. Az állomáson vitéz Gaálival, a vitézi szék sepsiszentgyörgyi parancsnokával, aki nyugalmazott vezérőrnagy volt, s elmondtam neki, hogy itt vagyunk a Székely Nemzeti Múzeum kiürített anyagával s tanácsot kértem. Erre ő azt a választ adta: „Édes fiam ez egy olyan nagy horderejű dolog, hogy én ebben tanácsot nem adhatok”. Visszamentem Árvayhoz s elmondtam, hogy mit mondott

¹⁰⁸⁴ Fadgyas Anna (1906–1983), 36 évig (1924–1961) a Székely Nemzeti Múzeum titkárnöje, Csutak Vilmos igazgató és utódai, dr. Székely Zoltán segítségével. A bécsi döntés után állami alkalmazott lett tudományos segédszemélyzeti besorolással. 1944 őszén egyedül maradt a múzeumban, és őrizte a helyben maradt gyűjteményt. 1945 júliusától 1951-ig múzeumőr beosztásban dolgozott, pénztáros volt, a könyvtárért felelt (Székely Zsolt közlése).

Gaáli. Árvay akkor azt javasolta, hogy vigyük Kolozsvárra, mert ő nem akarja az anyagot kiszállítani, mert ő Kolozsvárt akar maradni, mivel ott vannak a barátai. A szállítmányért ő volt felelős, visszamentem s kértem az állomásparancsnokságot, hogy irányítson Kolozsvárra. Azonnal intézkedtek s a szerelvény elindult Kolozsvárra. Megérkezve az állomásra, kaptunk egy kis bombázást, de közülünk senki se sérült meg. Árvayval bementünk az Erdélyi Múzeumba, s az igazgatót Dr. Roska Mártont megkértük, hogy adjon helyet az elmenekített anyagnak, amit készségesen megtett s a ládákat lehordtuk a pincébe, ahol biztonságban tudtuk. Megkönnyebbülve a felelőségtől Árvay a Nyelvintézetbe húzódott, én pedig László Gyulánál találtam lakást, amíg kimegyek az egységemhez. Szeptember 23-án az Erdélyi Múzeumba hívtak, hogy itt van Dr. Vargha László Budapestről, mint miniszteri biztos, hogy Keszthelyre szállítsa a múzeum anyagát. Árvayval mindketten tiltakoztunk az elszállítás miatt, hiába kerestük fel a kolozsváriakat, a könyvtár főigazgatóját, Kelemen Lajost, Roska Márton is a vállát vonogatta, senki se avatkozott be. Vargha László a magával hozott autóba bepakoltatta a múzeumi ládákat, s az altisztet, Barabás Jenőt, családotul s elvitte Keszthelyre. Árvay nem ment ki, maradt a barátainál, nekem – aki csak szemlélője lehettem a dolgoknak, mivel nem volt megbízatásom – mint katonának tovább kellett mennem az egységemhez. Megjegyzendő, hogy másnap megjelent Kelemen Lajos s akasztófával fenyegetett, – jóllehet nem jött el, hogy a szállítást megakadályozza – hogy kiengedtük a ládákat. (Téves Bethlen Bélának a könyvében, Észak-Erdély kormánybiztosa voltam, Budapest, 1989, 181. lap. – az a megállapítása, hogy a vagonokat Herepei János utasítására én kísértem).

Erdélyt nem akartam elhagyni, mert féltem, hogy ha életben maradok, nem tudok visszajönni. Árvay József a Magyar Nyelvészeti Intézetben Mikecs Lászlóval együtt maradt, s a többi barátaival. Elszorult szívvel néztem őket, hogy milyen vígan énekelnek, nem lévén katonák, hogy vége számukra a háborúnak. Láttam volt osztálytársamat, Dr. Albu Zoltánt, mint ment ki a Békásba, hogy gyümölcsöt hozzon be. A Múzeumban maradt Pállfy Antal, fiatal régész is, biztosnak vélvén a helyzetet. Ezeket azért említem, mert az oroszok ezeket mind elvitték – köztük Csutak Árpádot, Csutak Vilmos fiát is, aki az édesanyjával Szentgyörgyről Kolozsvárra jött – csak Árvay jött vissza a fogságból, a többi ott pusztult. A kolozsvári románok az oroszoknak azt adták be, hogy ezek a fiatalok mind partizánok. László Gyulával,

akinek a lakásában laktam, vitatkoztunk, ő azt állította, hogy – a magyarság történetével foglalkozván – a nemzet számára neki életben kell maradnia. Én pedig azon a nézeten voltam, hogy nekem nincs mit keresnem Magyarországon, nekem Erdélyben kell maradnom. A dolog úgy oldódott meg, hogy az oroszok repülőgépről már a várost lőtték. László Gyula megtudta, hogy a Mezőgazdasági Akadémia személyzetét egy utolsó autóbusz viszi ki Budapestre. Megkért, hogy kísérem el, az orosz gépek állandó tüze között jutottunk el a Monostorra, ahol már indulóban volt a tömött busz. László igazolta magát s helyet szorítottak neki. Én visszatértem a lakására s magammal vittem Dr. Muzsnay Béla volt szobatársamat, marosvásárhelyi aljegyzőt, s még két napig együtt laktunk a László Gy. lakásában. Közben megtudtam, hogy a honvédség kivonul s feladja a várost. Az utolsó katonavonattal én is elhagytam a várost s mentem állomáshelyemre, Monorra. (...)

46. Erdei Ferenc levele László Gyulának¹⁰⁸⁵

Nagykőrös, 1944. június 9.

Kedves Gyula,

nemcsak, hogy elolvastam művedet, hanem alaposan ki is tanulmányoztam. Többrendbeli ellenmondandón túl teljes tisztelettel leveszem a kalapomat és lényegében útmutató munkának ítélem. Nyilván az egészre nézve, különösen abból a szempontból, hogy a szociológus hogyan segíthet módszereivel és vélt törvényszerűségeivel a régészeti-történeti kutatásnak, sommásan foglalkozom is műveddel, de evvel aligha lesz módom hamarosan kirukkolni, mert nyakig vagyok most Kőrös kutatásában, és azt be is akarom fejezni mindenekelőtt. Éppenezért (sic!) most levélben, privát használatra teszek szóvá néhány kérdést, annál is inkább, mert én is profitálni akarok belőle Kőrös tisztázására.

Tehát: a nagycsaládi szervezetnek a kidolgozása, ítéletem szerint föltétlen teljesítmény és részleteiben is olyan pontos, hogy ezt most már így ahogy van bátran használhatjuk. A belőle folyó helynévmagyarázat is föltétlenül érvényes. A szociológus csak azt teheti még hozzá, hogy ennek így is kellett lenni, pl.

¹⁰⁸⁵ A levél László Gyula családi hagyatékában található.

Szentmiklósyt már nagyjában-egészében így is beszélt róla. Csak éppen a nagycsaládi munkamegosztást nem magyarázta kellően. Evvel a vívmányoddal tehát nem is vitatkozom, s gondolom senki sem vitatkozhat, mert fönntartás nélkül elfogadható. Ezt csak azért is említettem, hogy ez olyan eredményed, ami föltétlen érvényű. Evvel persze azt is mondom, hogy a többihez szó fér nézetem szerint. De csak az avar és a szláv kérdésre térek most ki.

A szláv ügyben imponáló őszinteséggel és tisztességgel vallottad be nagyon helyesen, hogy „rejtély”. Amilyen szép, hogy ezt kimondtad, éppolyan hiány is, hogy semmi pozitívumot nem mondtál, s még fájdalmasabb, hogy Kniezsa, a másik ágyú a honfoglaláskor ostromlásában, ugyanilyen negatívumot mond: nem tehetünk föl valami komoly szláv társadalmat magyar földön, mert hiszen a széleken maradt emlékü a helynevekben. A szóval a két komoly fiatalabb kutató csak negatívumot mond, illetve te a bátrabb, azt monddod, hogy rejtély. Ilyenformán továbbra is csak ötlhet az ember, vagy mélázhathat Szentmiklósyt föltevésén. Érdemben én sem tudok mit mondani, csak annyit, hogy mind régészetiileg, mind nyelvészetiileg komolyan föl kellene vetni valami szláv társadalomnak a fennállását a honfoglalás előtt. Hogy a Tiszától keletre mi lehetett, azt csak te tudhatod, de valaminek kellett lenni, akár bolgár, akár avar hatás alatt nevelkedve, mert a szláv vajda említése és a honfoglalók itteni alakulása eléggé megalapozza ezt a gyanút, bár azt is egyúttal, hogy kevesebb és kezdetlegesebb szláv nép lehetett itt, mint a Dunán túlon. A Dunántúlra nézve én föltétlenül komolyan fölvetendőnek tartom azt a tételt, hogy itt a morvák és a horvátok közt valami nyugati szláv társadalom lehetett, talán a szlovének, akiket Kniezsa csak a Dunántúl legnyugatibb részén ismer el, viszont Szentmiklósyt egész Pannóniára értelmez Pribina és utóda alatt. Társadalomtörténetiileg tökéletesen indokolható, hogy ez a középső nyugati szláv társadalom az avarok alatt és a frank hatás alatt nevelkedve akár a morvákénál is fejlettebb és nyugatiasabb társadalom lehetett, s ezzel az is magyarázható lenne, hogy a magyar államélet szláv szavai miért nincsenek meg a többi szláv nyelvekben.

De komolyabban akarok az avar kérdéshez hozzászólni. Őszintén szólva nem hiszem az avarok fennmaradását a honfoglalás idejére. Azt ellenben az előbbi feltevés alapján el tudom gondolni, hogy a szlávokkal együtt éltek tovább avarok, de egy társadalommá és kulturává ötvözödvé, talán szláv nyelven – a szláv nevű magyar intézményeket nagyon jól lehetne avar hatással magyarázni – olyanféleképp, mint a

bolgárok. De azt, hogy avarok, mint ilyenek, akár pusztai nomádság, akár valamilyen félnomádság állapotában, itt lehettek volna, azt nem hiszem. Egyik bizonyítékod, ami a temetőkre és az avar módú magyar temetkezésekre vonatkozik, az olyan bizonyíték, amit igen kevésnek látok, s lényegében te sem tartod kielégítőnek, ezért igazában a kertes településsel bizonyítasz. Csak ez a bizonyíték nem állhat fenn. Nem az, hogy az avarok nem kertesesen települtek, mert az bizonyos, és ennyiben rendkívül hasznos a felismerésed. De az már lehetetlen, hogy ez az avar település folytatódott volna a magyarság avar területen való megtelepülésével. A későbbiekből láthatod, hogy csak egyetlen terület marad, ahol a kertes település folytonosságát föl lehet tételezni, ez pedig a Kiskunság és a Jászság. Itt azonban csak az avar és a jász kun kertes település folytonosságát lehet fölteni, mert a magyarok erről a területről kikapcsolódnak. Ez a föltevés pedig fölösleges, mert a jász kun települést magában véve is kertesnek tartjuk. A magyarok szállásterületén való kertes település egy területnek a betelepülésével tisztázható, ez pedig a Duna-Tisza-köz felső része a Kiskunság és a Jászság között, tehát elsősorban Kecskemét és Nagykőrös településének a tisztázásával. Ebben a kérdésben az én föltevésem az, hogy ez a terület, miután minden jel szerint pusztá maradt a honfoglaláskor – hacsak avarok nem voltak, ami azonban éppen a kertességen múlik – a 11-12. században települt be magyarokkal és magyar módon, tehát nagycsaládi szállásokkal. A településnek erre a formájára nézve a helynevek és a Szabó Kálmán ásatásai kétségtelenül utalnak. Hogy pedig miféle erő hozta ide a honfoglalás után egy-vagy két századdal azokat a magyarokat, akik ebben a korban is ilyen honfoglaló módon szálltak meg, a társadalomtörténet szolgál szintén kétségtelenül: az eredeti szállásterületen végbemenő feudalizálódás alól és elől vonultak ki azok a magyarok, akik régebbi létformájukat és társadalmi strukturájukat így mentették ki a kialakuló földesuraság alól. Ezt bizonyossá teszi az, hogy a 13. sz.-i ásatásokban még igen kevésbé földművelősödött és jobbágyiasodott állattenyésztő szállások ezek. Ha pedig ez a terület így népesült be, akkor a kertes település ezen a területen 13., 14. századi tömörülésnek a következménye, és akkor sem általános, mert csak Kőrösre és Kecskemétre bizonyos. És ezt a későbbi tömörülést könnyen meg is lehet magyarázni, ezesetben azonban a kertes település itt minden avar és kun hatás nélkül egyenesen a magyar őshazából, amely nagycsaládi volt, fejlődött ki a megtelepüléssel, a földművelés kezdeteivel és felső szervezéssel, illetve annak következtében, vagy védelmi okból a tatárjárás után.

Az én föltevésém azonban, ami az előadottak szerint téged is élénken érdekelhet, még némi segítségre szorul, nevezetesen nyelvészeti igazolásra. A nagycsaládi megszállás a 11-12. században bizonyos ezen a területen. A helyneveket azonban értelmezni kell, hogy világos legyen az itt való megtelepülés. A te recepted szerint bizonyos, hogy a helyek legnagyobb része első szállás, mert pusztá személynevek jelölik. Aránylag kevés a másodlagos településre utaló – telki-harasztya és a hasonlóan későbbi eredetre valló egyházi jelzés, ami különben régi szállások átalakulása is lehet. Az is nagyon valószínű, hogy a megyeri törzs nevei ezek, nemcsak Kecskemét mellett, ami pozitíve kimutatható, hanem a többi is. Kőrös és Kecskemét neve pedig úgy érthető, hogy ezek nem első szállások a többiek modorában, hanem határukon számos olyanfajta első szállás volt, mint általában ezen a vidéken s ezek tömörüléséből – talán a tatárjárás után – lettek ezek a városok, s nevüket ennek megfelelően vagy a helyről kapták: Kőrös, vagy összefoglaló névként: Kecskemét. (Ez utóbbira nézve az a nevetni való föltevésém, hogy Kécske személynév, amely a Tisza mellett ma is helység és lehetett ilyen szállás az út mellett, s amikor ide az út mellé tömörül más környező szállások népe, akkor Kécske-métje lett a neve, jelentvén a mét határt, megyét a szláv medja után, amiből magyarul egyfelől megye, másfelől mét lett. Hogy pedig a Kécske-métje névből Kecskemét lett, az a magyar kiejtés szabályai szerint igazán nyilvánvaló. Fontos itt, hogy bár Kecskeméten minden e-t képesek önek mondani, de azt, hogy Köcskemét sohasem mondják, ami arra vall, hogy Kecskemét első e-je azonos Kécske é-jével, amit szintén nem lehet ö-nek mondani.

Na mármost részint az én bűvárkodásom segítségére, részint a te avar ügyed tisztázására, nagyon fontos, hogy az itteni helyneveket nyelvészettel elemeztessük. Éppenezért (sic!) én elküldöm neked ennek a vidéknek a térképét avval a kéréssel, hogy Szabó T. Attilával vizsgáltasd meg. Annál inkább remélem, hogy szutyongatod őt az elemzésre, mert ennek eredménye a te avar föltevésed szempontjából sem közömbös. Mert ha itt számos török nevet is találunk, akkor vagy az avar föltevést kell alaposabban megvizsgálnunk, vagy más török nyomra kell gyanakodnunk, akkor a kertes település mégiscsak török forrásból ered. Notabene: Kőrösön és Kecskeméten kívül a többi itteni tatárjárás után megmaradt, illetve visszaállt és legnagyobb részét tömörült szállások is lehettek kertesek, mint Cegléd, Ócsa, Gyón, stb. de az is lehet, hogy csak némelyek közülük és éppen a török nevűek. Ugyanígy

az is lehet, hogy a szomszédos Dunamelléken is nem a magyarok saját társadalomfejlődése során lettek kertés települések az eredeti szállásterületen, hanem valami török vagy épen avar népi jelenlét alapján.

Remélem, hogy mindezekben eléggé megindokolva látod a terület helyneveinek az elemzését, és azt szorgalmazod Szabó T. Attilánál. Tehát várom ebbeli értesítéset, akár lehetséges ez a nyelvészeti tisztázás, akár nem. Egyebekben üdvözlöm a többiekét és Téged barátsággal ölel, Ferenc

47. Roska Márton: Miért maradtam Kolozsváron?¹⁰⁸⁶

Csak a jó Isten lát bele a lelkekbe s adja meg a felmentvényt elhatározásomért. Két dolog között kellett választanom: elszaladok magam is, s áldottlelkű feleségem¹⁰⁸⁷ mellett várom be a dolgok fejlődését, – vagy pedig tekintettel arra, hogy két intézmény gondozása van rám bízva, s egy csomó ember sorsa van a kezembe téve, megmaradok a posztomon, s ezáltal a nehezebb részt vállalva elfojtok megamban mindent, s hivatali kötelességeim szolgálatában nézek szembe minden eshetőséggel. Csak a jó Isten, és magam tudom, hogy mit szenvedtem elhatározásomkor, s naponkint is, hogy zaklat a lelkiismeretem, hogy vajon helyesen cselekedtem-e, s az én tiszta, hűséges és páratlan jóságú feleségem, akinek mindene voltam, nem érdemelte-e meg volna inkább, hogy ezekben a nehéz és válságos időkben a kezembe fogjam a kezét, s gyámolítólag, támogatólag álljak mellé? Naponkint sokszor felteszem magamban ezt a kérdést, s a válasz mindig csak az, hogy a közérdek felette áll a magánérdeknek. Erre kötelez a múltam is. Én nem tagadhatom meg a tegnapomat, s tegnapelőttemet (sic!), mert különben magam előtt válnék lehetetlenné erkölcsileg. Engem nemcsak a hivatásom köt, kettős posztomhoz, hanem a becsületelem is. Rá fogok-e erre fizetni s milyen mértékben, azt csak a jó Isten tudja. Hozzon bármit a holnapom, és holnaputánom, személyileg nyugodtan nézek az események elé. Mélységesen szégyenlem magam, hogy a tanári karnak több mint a

¹⁰⁸⁶ MTA Kt. Ms. 4547/64.

¹⁰⁸⁷ Kincsesy Mariskáról van szó, akit Roska Pósta Béla szándéka ellenére 1914-ben feleségül vett. Roska önéletrajzi vallomása szerint Pósta Magoss Irén régészt szánta neki feleségül (Vincze 2014, 164.).

háromnegyede meglógott, pedig mekkora megnyugvás lett volna az erdélyi magyarságra nézve, s mekkora erkölcsi tőkét jelentett volna a világ közvéleménye előtt, ha helyt maradnak. A miniszterünk súlyos erkölcsi elégtételt szolgáltatott annak a kis töredéknek, amelyik helyt maradt. Jól esett, s nem gondolunk arra, hogy ezzel nem lehet sem ruházkodni, sem jól lakni, sem pedig személyi biztonságunkat megóvni. Elhatározásunk mindezekről a körülményektől független. Kitartásunkkal nekünk példát kell statuálnunk! Ezért hiszem, hogy az én jó párom, és őrangyalom megérti elhatározásomat, és megbocsájt nekem. A részéről jövő megbocsájtás ad erőt és kitartást nehéz helyzetemben.

Kolozsvár, 1944. október hó 2.

Halálom esetén ne temessenek el, hanem adják át hullámat a Klinikáknak. Baráth Béla¹⁰⁸⁸ plébános barátomat, vagy helyettesét kérem meg, hogy ez (?) könyörgést mondjon felettem.¹⁰⁸⁹

48. László Gyula levele a Rector Magnificathoz – 1945. III. 18.¹⁰⁹⁰

Magnifice Domine Rector!

A mai napon /1945. III. 18. / öt hónapi távollét után, mély tisztelettel jelentkezem ismét szolgálattételre.

Távollétem okát a következőkben foglalhatom össze: 1944. jun. 2-i kolozsvári bombatámadás után, a további támadásoktól félve családomat rokonaikhoz Visegrádra vittem. Magam itt maradtam és tovább dolgoztam, majd szabadságomra családomhoz utaztam. 1944. aug. 11-én öt éves kislányomat igen súlyos lefolyású gyermekbénulással a budapesti egyetemi gyermekklinikára szállítottam be. Hat hétig fertőző beteg lévén csak szeptember 20. táján gondolhattam volna arra, hogy a legyengült gyermeket hazahozzam, erre azonban az akkorra már életveszélyes közlekedési viszonyok közt nem tudtam elhatározni magamat. Ezért úgy döntöttem,

¹⁰⁸⁸ Baráth Béla (Bp., 1893. –Kolozsvár, 1977.) romániai magyar könyvtáros, bibliográfus. 1921-től 1940-ig Gyulafehérváron, 1940–42-ben Kolozsváron volt teológiai tanár. Tanári munkája mellett 1928-tól 1942-ig a Gyulafehérvári Batthyaneum igazgatói teendőit is ellátta. Az Erdélyben fellelhető ősnymtatványok kutatásával is eredményesen foglalkozott (MÉL 1994, 56–57.).

¹⁰⁸⁹ Az utolsó két sor manuscript.

¹⁰⁹⁰ A Kolozsvári Magyar Tudományegyetem Kari Jegyzéke, 1945. március 20. A dokumentum László Gyula családi hagyatékában található.

hogy egyedül jövök le az Egyetem megnyitására és a megnyitás és a tanítás megkezdése közötti időben meleg ruhát és téli holmit viszek fel családomnak. Erős elhatározásom volt az ittmaradás s ezt a Rector úrnak és a bölcsészkar Dekán úrnak be is jelentettem. Alkalmi autóval utaztam Budapestre s onnan Visegrádra, az autó két nap múlva vissza is jött, indulásáról elkéstem, mert éppen akkor szünetelt néhány napig katonai szállítások miatt a Visegrádról bejövő vasúti forgalom. Így teljesen útrakészén Visegrádon rekedtem. Onnan részben személyesen, részben szinte állandó telefonösszeköttetéssel naponta érdeklődtem Kolozsvárra menő teherautó iránt, sajnos a távolság miatt két alkalmat is elszalasztottam – utolsó pillanatban értesülve az indulásról.

Az utazási lehetőségek rosszabbodása, sőt megszűnése miatt kényszerhelyzetben úgy döntöttem, hogy családommal együtt maradok és várom a következőket, továbbra is makacsul ragaszkodva ahhoz, hogy ígéretem szerint az első adandó alkalommal visszatérek Kolozsvárra. Ez az alkalom csak most következett be, mert az ostrom alatt kisfiam született s így feleségem felépülése újabb időhalasztást jelentett. Most egész családommal minden hír nélkül, anélkül, hogy bármilyen értesülésem lett volna arról, hogy milyen körülmények közé kerülök, vállaltam az utat öt tagú családommal, ezzel is bizonyosságot kívánva tenni, hogy én nem elmenekültem, hanem ottrekedtem. Távollétem alatt semmiféle egyetemi vagy más hivatalos megbízást nem vállaltam, jórészt odahaza dolgoztam, s a lehetőségek szerint a hozzáférhető könyvtárakat használtam. (...) Most, hogy ismét hazatérhettem – családom minden ízében székely kispáraszti család s magam is itt születtem – teljes mértékben átérzem Egyetemi Tanácsunknak azt a határozatát, miszerint azért maradt Kolozsváron, hogy az erdélyi magyarság számára biztosítsa a magyar tannyelvű egyetemet. Magam is teljes erővel ennek érdekében munkálkodom, mindig szem előtt tartva, hogy feladatunk az itt egymásmellett (sic!) élő és egymásrautalt (sic!) testvérnépek munkaközösségének kiépítése a mélyen átélt demokrácia szellemében.”

49. Székely Zoltán levele László Gyulának¹⁰⁹¹ – 1947. március

Kedves Gyuszi!

¹⁰⁹¹ A levél László Gyula családi hagyatékában található.

Elsősorban is hálás köszönetemet fejezem ki, hogy dolgozatomat átnézted.¹⁰⁹²A kinyomtatott példányokat megkaptad-e? Köszönöm szépen a küldött könyvet, őszintén szólva nagy élvezettel olvastam. Nestor¹⁰⁹³ írt, a futásfalvi dolgozatom a Daciában kb. 2 hónap múlva fog megjelenni, kapok 25 klenyomatot [különlenyomatot], fogok küldeni. Szilágyi János dolgozatát, Budapest régiségei a kötet, az Erdélyi Múzeumban szeretném ismertetni. Mi a véleményed? Sepsiszentgyörgy történetét akarom ez évben megírni – az ásatásom is belefoglalva a honfoglalás korig. A kliséit (fényképeket) táblákban felküldtem a keresztes nyomdának, egy pár jobb módú egyén fizetné az árát. Összeállítottam a zetelaki anyagot is, rajzokat is, szintén közadakozásból akarom megcsinálni az SZN múzeum számára. Arra kérlek, hogy a csomafájai ásatást, ha lehetne az ETI útján adassuk ki. A táblákat megcsinálom, a rajzokat kellene, hogy Méri Pista megcsinálja.

Kós Karcsi a füle botját se mozdítja. Az idei ásatási programom a következő: a húsvéti vakáción Barátoson ásatok a diákokkal, majd Oltszemen a nyáron, egy újabb telep került elő Sepsiszentgyörgyön hullámvonalas kerámiával, amit meg szeretnék oldani. A nyáron meg az énlaki castrumot akarom megásni a keresztúri, udvarhelyi diákokkal. Ez nagy, de szép feladat lesz. Remélem az eredmény ki fog elégíteni. Anyagi támogatást a múzeumtól nem igen várhatok, mert nincs pénz. Alföldi esetleg Nestor – gondolom – ki is adná. A kedvem egyáltalán nem ment el a dologtól, s minél nehezebb, annál nagyobb erővel fogok hozzá. Salamon Feri viszi ezt a levelet, kérlek azokra a dolgokra, amire Feri útján fogok választ kérni, jól megfontoltan adj utasításokat. A Karcsi fülét se ártana egy kicsit megfogni. Szeretném, ha alkalmad lenne, vagy nekem, hogy őszintén sok dolgot megbeszéljünk. Nem tartottam volna nagy embernek, vagy politikusnak, de az idő mindenben engem igazolt. Most se akarok világért se nagy pozíciót elfoglalni, de a jövőt komoly, reálisan kell nézni, nem ideáлизмussal. Leveled, s utasításod várva, őszinte barátsággal ölel, Zoltán.

U.i.: A kályhacsempe rendben van, de az égetéses urnatemetkezéshez mit szólsz? Ez csak római lehet, nem középkori.

¹⁰⁹² Talán a *Jegyzetek Dacia történetéhez, 1946. c.* munkáról van szó.

¹⁰⁹³ Ion Nestor román régész (1905, Focșani–1974, Botoșani) román régész, akivel Székely Zoltán baráti kapcsolatot ápolt. Székely 1973. 237-238.

11. A források jegyzéke

Rövidítések

BNYTK:	Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar
DER:	Dictionar Enciclopedic Român
EIR:	Enciclopedia Istoriografiei Românești
ENM:	Erdélyi Nemzeti Múzeum
EME:	Erdélyi Múzeum Egyesület
EMELvt:	Erdélyi Múzeum Egyesület Levéltára
ELKH:	Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
ETI:	Erdélyi Tudományos Intézet
FJTE:	Ferenc József Tudományegyetem
KmROL:	Kolozs megyei Állami Levéltár
KOFF:	Közyűjtemények Országos Főfelügyelősége
MANSZ:	Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége
MÉL:	Magyar Életrajzi Lexikon
MN:	Magyar Nagylexikon
MNM:	Magyar Nemzeti Múzeum
MNSZ:	Magyar Népi Szövetség
MNL:	Magyar Néprajzi Lexikon
MMACS:	Magyar Múzeumi Arcképcsarnok
MMOK:	Múzeumok és Műemlékek Országos Központja
MNLOL:	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MTA:	Magyar Tudományos Akadémia
MTA BTK:	Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
MTA Kt.:	Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár
OSZK Kt.:	Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár
PPTE:	Pázmány Péter Tudományegyetem
PPTE RI:	Pázmány Péter Tudományegyetem Régészeti Intézete
RTA:	Román Tudományos Akadémia
SZNM:	Székely Nemzeti Múzeum
SZTE Lvt:	Szegedi Tudományegyetem Levéltára
VIL:	Világirodalmi Lexikon

László Gyula családi hagyatéka

- A Kolozsvári Magyar Tudományegyetem Kari Jegyzéke, 1945. március 17.
- A Kolozsvári Magyar Tudományegyetem Kari Jegyzéke, 1945. március 20.
- A Múzeumok és Műemlékek Országos Központja által kiadott dokumentum Ortutay Gyula elnök aláírásával László Gyula és Fettich Nándor kijevei útjáról, 1952. október 11.
- Az Erdélyi Múzeum Egyesület Régiségtárának levele, 1948. május 4.
- Erdei Ferenc levele László Gyulának. 1944. június 9. Nagykőrös.
- Ferenczi Sándor levele László Gyulának. Csíktaploca, 1943. október 8.
- Fettich Nándor levele László Gyulának. Bp. 1941. november 12.
- Fettich Nándor levele László Gyulának. Bp. 1941. november 26.
- Fettich Nándor levele László Gyulának. Bp. 1941. november 28.
- Fülep Ferenc jelentése az Oktatási Minisztérium Személyzeti Főosztályának, 1953. augusztus.
- Fülep Ferenc: Feljegyzés László Gyula ügyében. Budapest, 1952. július 9.
- Hóman Bálint távirata László Gyulának. 1940 október 19.
- Jegyzőkönyvi kivonat a Magyar Népi Szövetség Országos Központjának múzeumi értekezletéről, 1947. január 24, Kolozsvár.
- Kivonat a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Rektori Tanácsának 1944. szeptember hó 15-én déli 12 órakor megtartott III. üléséről készült jegyzőkönyvből.
- Kós Károly levele László Gyulának. 1947. augusztus 5. Nagyenyed.
- László Gyula Balassa Ivánnak írt levele. 1989. december 21.
- László Gyula levele a Rector Magnificathoz. 1945. III. 18.
- László Gyula, az Erdélyi Tudományos Intézet Régészeti Szakosztályának vezetője támogatási kérelme Kolozsvár város Polgármesteri Hivatala részére, 1943. március 6.
- László Gyula: „Pro memoria. A Bolyai Egyetem régészeti tanszékének 1948/49. évben történő ellátása ügyében”. 1949. július 18.
- László Gyula: Az egyetemi bölcsészeti és természettudományi sejt vezetőségének. 1946. január 11.
- László Gyula: Az Erdélyi Tudományos Intézet javaslata a Porolissumi ásatásokra vonatkozólag. Kolozsvár, 1941. november 18.

László Gyula: Előzetes jelentés. Kolozsvár, 1942. dec. 2.

László Gyula: Ónody Éva beszélgetése László Gyulával (hosszabb változat). 1993. II. 7.

Makkai László, Kovács László és Juhász Zoltán által aláírt levél, Kolozsvár, 1944. július 17.

Roska Márton levele László Gyulának. Kolozsvár, 1944, július 18.

Szabó T. Attila levele László Gyulának. Szatmárhegy, 1944. július 14.

Székely Zoltán levele László Gyulának. 1942. (közelebbi dátum nélkül),

Székely Zoltán levele László Gyulának. 1942. február 27.

Székely Zoltán levele László Gyulának. 1942. szeptember 30.,

Székely Zoltán levele László Gyulának. 1943. június 3.

Székely Zoltán levele László Gyulának (dátum nélkül – 1942?)

Tamás Lajos, az Erdélyi Tudományos Intézet elnökének levele Dr. Keledy Tibornak. 1943. április 13.

Tolnai Gábor levele Balogh Edgárhoz. Bp., 1949. március 25.

Tolnai Gábor levele László Gyulának. 1949. február 18.

Tóth Tibor: László Gyula jellemzése. Budapest, 1952. július 2.

Veres Péter: A honfoglaló magyar nép élete könyvről. 1944. június 22, Balmazújváros.

Zichy István, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója levele László Gyulának. 1941. június 24.

Zichy István, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója levele Méri Istvánnak. 1943. szeptember 13.

Székely Zoltán családi hagyatéka

Székely Zoltán: Emlékeim. Sepsiszentgyörgy, 1993. Kézirat.

László Gyula levele Székely Zoltánhoz, 1943. május 4.

Radnóti Aladár levele Székely Zoltánhoz, 1943. szeptember. 5.

Szegedi Egyetemi jegyzőkönyvek 1911–1980, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsész- és Történettudományi Kar (FJTE BNYTK) ülések, 1940–44.

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/egyetemi_jegyzokonyvek_szeged/

Szegedi Tudományegyetem Levéltára (SZTE Lvt.)

A kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Kar iratanyaga, 1940–45.

Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár (MTA Kt.)

Roska Márton kéziratos hagyatéka az MTA Kt.-ban

MTA Kt. Ms. 4547/37. Duka Péter jelentése, 1941. június 3.

MTA Kt. Ms. 4547/40. Duka Péter vallomása, 1942. dec. 19.

MTA Kt. Ms. 4547/109. Duka Péter román nyelvű halotti búcsúztatója.

MTA Kt. Ms. 4547/64. Roska Márton: Miért maradtam Kolozsváron?

MTA Kt. Ms. 4546/84. Miskolczy Dezső, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem rektorának beszéde, 1945. június 30.

MTA Kt. Ms. 4547/73. Roska Márton levele a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Karához 1945. március 29.

MTA Kt. Ms. 4546/184. Roska Márton naplója.

MTA Kt. Ms. 4547/79. Roska Márton feljegyzése a Wass-szönyegek árából finanszírozott ásatásokról.

MTA Kt. Ms. 4547/291. Roska Márton: Jelentés a porolissumi ásatásokról.

MTA Kt. Ms. 4547/46. Roska Márton: „Méltó-e dr. Ferenczi Sándor múzeumőr, tart. hadnagy a vitézi címre?

MTA Kt. Ms. 4547/47. Kolozs Vármegye és Kolozsvár ... sz. Királyi Város Vitézi Széke levele Roska Mártonnak.

MTA Kt. Ms. 4547/48. A Magyar Királyi 76. Honvéd Bevonulási Központ levele Roska Mártonnak.

MTA Kt. Ms. 4547/49. Roska Márton levele a Magyar Királyi 76. Honvéd Bevonulási Központ parancsnokságának.

MTA Kt. Ms. 4547/52. Roska Márton levele az Országos Vitézi Széknek.
Mellékletek: MTA Kt. Ms. 4547/54.; MTA Kt. Ms. 4547/53.

MTA Kt. Ms. 4547/55. A Magyar Királyi kolozsvári IX. Honvéd Hadtestparancsnokság levele Roska Mártonnak.

MTA Kt. Ms. 4547/45. Roska Márton (?) levele a Vitézi Szék Kapitanyságának.

MTA Kt. Ms. 4547/39. Ferenczi Sándor levele Roska Mártonnak.

MTA Kt. Ms. 4547/41. Vámszer Géza levele Roska Mártonnak.

MTA Kt. Ms. 4547/38. Vámszer Géza levele Roska Mártonnak.

MTA Kt. Ms. 4547/42. Pálffy Ferenc nyilatkozata.

MTA Kt. Ms. 4547/43. Bíró Zoltán levele Roska Mártonnak.

MTA Kt. Ms. 4547/44. Ferenczi Sándor levele Roska Mártonnak.

Magyar Nemzeti Múzeum (MNM) Régészeti Adattár

MNM Régészeti Adattár, Buday Árpád hagyatéka. 478.21.3.

MNM Régészeti Adattár, Buday Árpád hagyatéka. 469.12.10. (Buday Árpád: Csonka Magyarország helyzete, a szomszédok törekvései szempontjából. Előadás a szegedi Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségében (1928. jan. 31.)

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (OSZK Kt.)

OSZK Kt. 15/1323 Fond., 4 db=5 fol.: Roska Márton levelei Hóman Bálinthoz.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNLOL)

MNLOL K.636. 1941/38701, 39045. László Gyula magántanársága.

MNLOL K.636. 1941/37825. Ferenczi Sándor a VII. fizetési osztályba kinevezése.

MNLOL K.636. 1941/44837. Ferenczi Sándor régész megbízása.

MNLOL K.636. 1942/90678. Roska Márton épületigazgató megválasztása.

MNLOL K.636. 1944/64057, 74704. Középkori történeti tanszék Pannonia és Dacia története és régészete c. tanszékké való átszervezése.

MNLOL K.636. 1944/ 58.888. László Gyula egyetemi nyilvános rendes tanár rendkívüli tanári címe és kinevezése.

MNLOL K.636. 1944/61.938. László Gyula egyetemi nyilvános rendes tanár szolgálati beosztása.

MNLOL K.636. 1944/57.962. EME segélye (1000 pengő).

MNLOL K.726. 1941/162. Ferenczi Sándor kinevezése múzeumórré a VII. fizetési osztályba.

MNLOL K.726. 1941/163. Mozsolics Amália kinevezése múzeumórré a VIII. fizetési osztályba.

MNLOL K. 726. 1942/90. Méri István kinevezése I. osztályú intézeti segédtsztté a Teleki Intézetbe.

MNLOL K. 726. 1944/304. Mozsolics Amália múzeumőr Kolozsvárról menekült.

MNLOL K. 726. 1944/126. Mozsolics Amália dr. a Régészeti Tárba való kinevezését kéri. Tört. Múz.

MNLOL K726. 1944/ad411/943. Erdélyi Nemzeti Múzeum gyűjtőterületének megállapítása.

Kolozs Megyei Állami Levéltár (KmROL) (Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj)

Fond 1363, inv. 1476. Dos. 118.502: Jegyzőkönyv a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem BNYTK-ának 1946. február 19-én a Rektori Hivatal Tanácsstermében tartott XII. rendes üléséről.

Fond 1363, inv. 1476. Dos. 4. 74.: A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem BNYTK: Dr. Kós Károly helyettes tanársegéd: Régészeti és Őstörténeti Tanszék, 1946.

Fond 1363, inv. 1476. Dos. 119. 298.: László Gyula prémiumot kap a BNYTK-on, 1946. május 31., XVII. kari ülés.

Fond 1363, inv. 1476. Dos. 119. 313.: László Gyula kézírásával: fizetésén kívül nincs más rendszeres havi jövedelme.

Fond 1363, inv. 1476. Dos. 119. 316.: Kós Károly nyilatkozata h. tanársegédi állásáról.

Fond 1363, inv. 1476. Dos. 119. 357.: Kós Károly jellemzése László Gyula által. Kolozsvár, 1946. V. 31.

Fond 1363, inv. 1476. Dos. 119. 362.: Régészeti Intézet segédszemélyzete: Duka Péter I. oszt. laboráns, Keresztes Gyula altiszt.

Fond 1363, inv. 1476. Dos.122. 31.: Magyar állampolgárságú tanárok névsora, köztük László Gyula és Entz Géza.

Fond 1363, inv. 1476. Dos.122.38.: 1947. márc. 1.: Bolyai Tudományegyetem Bölcsész- Nyelv- és Történettudományi Kari Jegyzék, László Gyulának (és másoknak, pl. Entz Gézának) nincs szemináriumi helyisége.

Fond 1363, inv. 1476. Dos.122.134: Ferenczi István IV. évet végzett egyetemi hallgató, történelem–földrajz–régészet szakos, 1947. 03.

Fond 1363, inv. 1476. Dos.122.218: Az Erdélyi Tudományos Intézet átszervezéséről.

Fond 1363, inv. 1476. Dos.122. 165: László Gyula és az egyetemi helyiségek kérdéséről.

Fond 1363, inv. 1476. Dos.124: László Gyula óráit többen látogatták: Bevezetés a régészetbe 1948/49-es tanév.

Fond 1363, inv. 1476. Dos.125. 177/1949: Rektori Hivatal levele. Tudományos kiszállások és kirándulások, az azokon résztvevők névsora, többek között: László Gyula, Kós Károly, Ferenczi István, Entz Géza.

Erdélyi Múzeum Egyesület iratanyaga: Kolozs Megyei Állami Levéltár (KmROL EME Lvt.) (Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj)

Fond 298, inv. 1411. 1942/473. 1-2.: Roska Márton levele (Kolozsvár, 1942. október 30.) László Gyula ügyében.

Fond 298, inv. 1411. 1173/1942/1-2: Roska Márton egyetemi nyilvános rendes tanár, igazgató levele az Erdélyi Múzeum Egyesület elnökségének a László Gyula ügyben, Kolozsvár, 1942. 10.30.

Fond 298, inv. 1411. 1942/3: László Gyula levele Roska Mártonnak, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának igazgatója, a porolissumi ásatások ügyében, Kolozsvár, 1942, június 23.

Fond 298, inv. 1411. 1942/4: Roska Márton levele az Erdélyi Tudományos Intézet igazgatóságának a Zápolya utcai ásatások ügyében, Kolozsvár, 1942, 10.30.

Fond 298, inv. 1411. 1944/85: Az Erdélyi Múzeum Egyesület elnökségének értesítése Dr. Roska Márton, egyetemi nyilvános rendes tanár, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti, Művészeti és Néprajzi tárának igazgatója részére Pálfy Antal előléptetéséről.

Fond 298, inv. 1411. 1943/489: Mozsolics Amália múzeumőr fegyelmi ügye.

Fond 298, inv. 1411. 214.283/1943.1: A Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium válasza. Tárgy: Mozsolics Amália múzeumi ör kérése önmaga ellen fegyelmi eljárás elrendelése iránt. Budapest, 1944. január 25.

Fond 298, inv. 1411. 737/1943.2.: Roska Márton levele Kelemen Lajosnak Mozsolics Amália ügyében.

Fond 298, inv. 1411. 737/1943.3.: Mozsolics Amália levele az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára igazgatóságának.

Fond 298, inv. 1411. 737/1943.4.: Mozsolics Amália levele az Erdélyi Múzeum Egyesület elnökségének, amiben kéri a fegyelmi vizsgálatot önmaga ellen. Kolozsvár, 1943. július 31.

Fond 298, inv. 1411. 11-1943.5.: Kelemen Lajos levele az Erdélyi Múzeum Egyesület elnökségének Mozsolics Amália ügyében.

12. Irodalomjegyzék

1900 und 1995. (Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Ergänzungsbände 29.) 475–504.

Ablonczy 2004 = Ablonczy Balázs: Teleki Pál nemzetről és társadalomról a visszacsatolás előtt és után. In: *Nemzeti a társadalomban*. Szerk.: Fedinec Csilla. Budapest, 2004. 151–173.

Ablonczy 2005 = Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, Elektra Kiadóház, 2005.

Ablonczy 2011 = Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2011.

Alapi 1908 = Alapi Gyula: A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének második régészeti tanfolyama. *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*, 1908. 224–229.

Antal 2002 = Antal Árpád: Szabó György tiszteleti taggá választása. *Erdélyi Múzeum*, 64. kötet. 2002. 1–2.

Asztalos–Papp 2014 = Asztalos Lajos–Papp Annamária: *1944. június 2. – Kolozsvár bombázása*. Kolozsvár, 2014.

Bakk 2018 = Bakk Miklós: Két nemzetépítés, egy állam – Románia száz éve. *Kisebbségi Szemle*, 2018/3. 35–53.

Bakos 2012 = Bakos István (szerk.) *A nemzetépítő Teleki Pál élete és utóélete*. Válogatta és szerkesztette Bakos István. Budapest, Kairosz, 2012.

Balassa 1990 = László Gyula, a régész 80 éves. *Honismeret*, XVIII. évf. 2–3. 1990. 130–132.

Balassa–László 2001 = Balassa Iván–László Emőke (Szerk.): *László Gyula 1910–1998. Emlékkönyv*. Budapest, Püski, 2001.

Bálint 2004 = Bálint Csanád: *A nagyszentmiklósi kincs*. Budapest, Balassi Kiadó, 2004.

Banner 1957 = Banner János: Elnöki zárszó László Gyula előadásához. *MTA Közleményei II.*, 6. (1957). 487–488.

Banner 1962 = Banner János: Pósta Béla (1862. aug. 22–1919. ápr. 6.). *Archaeologiai Értesítő*, 89. (1962). 239–240.

Banner 1963 = Banner János: Emlékezés Pósta Bélára, születése száz éves fordulóján. *Régészeti Dolgozatok*, (1963). 17–27.

- Banner 1990 = Banner János: *Békés–Kolozsvár–Jászberény–Szeged*. (Banner János emlékiratai 1945-ig.) Sajtó alá rendezte: Jankovich B. Dénes. Gyula, 1990.
- Bartha–Erdélyi 1961 = Bartha Antal–Erdélyi István: Népvándorlás kori régészetünk módszertani és elméleti kérdéseire. *Archaeologiai Értesítő*, 88. (1961). 68–76.
- Benkő 2012 = Benkő Elek: László Gyula kolozsvári évei, középkori régészeti és művészettörténeti munkássága. *Korunk*, (2012/2). 70–74.
- Benkő S. 2007 = Benkő Samu: Nagy Géza a literátor és művelődésünk mindenese. *Erdélyi Tudományos Füzetek*, 209, Kolozsvár, 2007. 5–34.
- Berekméri 2005 = Berekméri Árpád Róbert: A marosvásárhelyi 27. székely könnyű hadosztály története a megalakulástól 1944 szeptemberéig. *Hadtörténelmi Közlemények*, 118. évf. (2005/1–2.), 152–188.
- Beszámoló 1942 = Beszámoló a Kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem 1940–41. tanévi működéséről. Kolozsvár, 1942. Szerk.: Málnási Bartók György.
- Beszámoló 1943 = Beszámoló a Kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem 1942–43. tanévi működéséről. Kolozsvár 1943. (Szerk.: Szentpétery Zsigmond.)
- Bisztray 1941 = Bisztray Gyula (Szerk.): *Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története*. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1941.
- Boér 2004 = Boér Hunor: Herepei János: A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói jelentései, 1939–1944. *Acta (Siculica)*, 2003/3. In: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125 éves jubileumára*. 3., 2004. 37–132.
- Boér 2008 = Boér Hunor: *A Székely Nemzeti Múzeum a magyar tudomány és közművelődés történetében 1875 – 2000 c. doktori disszertációja*. Kézirat, ELTE, Budapest, 2008.
- Boia 2003 = Boia, Lucian: *Geschichte und Mythos. Über die Gegenwart des Vergangenen in der rumänischen Gesellschaft*. (*Studia Transylvanica* 30.) Köln–Weimar–Wien, 2003.
- Bóna 2001 = Bóna István: Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Régészeti áttekintés. In: *Erdély a keresztény magyar királyságban*. (Szerk.: Dávid Gyula.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2001. 69–97.
- Borbándi 1983 = Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*. Püski Kiadó, New York, 1983.

- Borbándi 1989 = Borbándi Gyula: *Ötszáz mérföld (esszék és naplók)*. Borla könyvek, München, 1989.
- Brather 2001a = Brather, Sebastian: *Archäologie der westlichen Slawen*. (Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Ergänzungsbände 30.) Walter de Gruyter, New York, 2001.
- Brather 2001b = Brather, Sebastian: Wilhelm Unverzagt und das Bild der Slawen. In: (Hrsg. Steuer, Heiko.) *Eine hervorragend nationale Wissenschaft. Deutsche Prähistoriker zwischen*
- Buday 1925 = Buday Árpád: Pósta Béla. In: *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Archeológiai Intézetéből*. I. Szeged, 1925. 5–17.
- Bús 2005 = Bús János (szerk.): „...állták Tordánál a csatát fejtetőig vérben...” Emlékkönyv a „tordai csata” 60. évfordulója alkalmából. Tordai Honvéd Hagyományörző Bizottság, Torda 2005.
- Csorba 1971 = Csorba Csaba: Pósta Béla kolozsvári régészeti iskolája és a „Dolgozatok”. In: *A debreceni Déry Múzeum Évkönyve (1969–70)*. (Szerk.: Dankó Imre.) Debrecen, 1971. 117–145.
- Csorba 1974 = Csorba Csaba: Dr. Kós Károly munkássága. *Ethnographia*, 1974. 200–204.
- DER 1965 = Dicționar Enciclopedic Român, Ed. Politică, București, III (1965.), 735–736.
- DER 1966 = Dicționar Enciclopedic Român, Ed. Politică, București, IV (1966), 574–575.
- Dienes 1970 = Dienes István: A magyar honfoglalás kora. Bene vitéz sírja. In: *Utazások a múltban. A magyar régészet regénye*. (Szerk.: Szombathy Viktor.) Budapest, 1970. 141–150.
- Dobre 2004 =: *Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității*. (Hrsg.: Florica Dobre.) Nemira, Bukarest, 2004.
- Egyed 2011 = Egyed Emese: „Vis est immensa...”: Szabó György 1920–2011. *Helikon*, XI. évf. 22. sz. (2011. jún. 10.)
- Egyed Á. 2009 = Egyed Ákos: Előszó. In: *Az Erdélyi Múzeum Egyesület gyűjteményei*. (Szerk.: Sipos Gábor.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2009. *Egyedül vagyunk*, 1944. 9.
- EIR 1978 = Enciclopedia Istoriografiei Românești. Coordonator științific: Ștefan Ștefănescu. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.

- Entz 1990 = Entz Géza: Emlékezés az Erdélyi Múzeum Egyesületre. *Új Erdélyi Múzeum*, 1. 1990. 18–21.
- Erős 2009 = Erős Vilmos: A magyar történetírás a két világháború közötti időszakban. *Erdélyi Múzeum* 71, 1–2., 2009. 7–27.
- ETI-jelentés 1943 = *A Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet kebelében működő Erdélyi Tudományos Intézet jelentése az 1942. évről*. Kolozsvár, 1943.
- ETI-jelentés 1944 = *A Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet kebelében működő Erdélyi Tudományos Intézet jelentése az 1942. évről*. Kolozsvár, 1944.
- Falvak Népe*, 1946, december 15.
- Féja 1944 = Féja Géza: László Gyula könyve és a Magyar Irodalompartoló társaság nagydíja. *Magyar Élet*, 1944. 7. sz. 25.
- Ferenczi 1994 = Ferenczi István: Száz éve született Ferenczi Sándor, a Pósta Béla féle kolozsvári régészeti iskola egyik elfelejtett, kimagasló alakja. In: *A Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Történeti Tanszékének Évkönyve*. Pécs. 1994. (1995) 221–235.
- Ferenczi 1996 = Ferenczi István: Az erdélyi honfoglalás kérdése a régészeti leletek világánál. *Erdélyi Múzeum* (1996). 9–40.
- Ferenczi 1999 = Ferenczi István: Pósta Béla, a múzeumszervező tudós. *Erdélyi Múzeum*, 1999, 56–63.
- Fettich 1932 = Fettich Nándor: *Der zweite Schatz von Szilágyosmlyó*. Archeologia Hungarica 08., Budapest, 1932.
- Fettich 1944 = Fettich Nándor: László Gyula: Kolozsvári Márton és György szobrának lószerszámja; A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge; A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben. Ismertetés. *Századok*, 78 (1944). 4–6. sz. 328–335.
- Fettich 1947 = Fettich Nándor: László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Ismertetés. *Századok*, 81 (1947), 281–287.
- Fodor 2001 = Fodor István: László Gyula, a régész. In: Balassa Iván-László Emőke: *László Gyula 1910–1998. Emlékkönyv*. Püski, Budapest, 2001. 147–270.
- Fodor 2011 = Fodor István: Az idő mérlegén László Gyula életműve, 1910–1998. *Rubicon*, 2011/11. 23.
- Fodor 2018 = Fodor István: *Magyar régészek a háborús Kijevben. Fettich Nándor kijevi naplója és László Gyula naplótöredéke*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2018.

- Gaal 2012 = Gaal György: *Egyetem a Farkas utcában. A kolozsvári Ferenc József tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai*. Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, Kolozsvár, 2012.
- Gagyi–Boér 2005 = Gagyi József – Boér Hunor: Ideológusok és szakemberek 1959-ben a Magyar Autonóm Tartomány múzeumaiban. In: Bárdi, Nándor (szerk.) *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az "ötvenes" években*. Csíkszereda, Románia, Pro Print Könyvkiadó, 2005. 509–571.
- Gáll 2011–2012 = Gáll Erwin: Roska Márton és az erdélyi régészet (tegnap és ma). Kritikai megjegyzések az erdélyi örmény-magyar tudós kora középkori tanulmányaihoz. In: *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából*. Új sorozat VI–VII. kötet, 2011–2012. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2013. 27–56.
- Gáll 2013 = Gáll Erwin: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórvány- és kincsleletei I.* (Szerk.: Felföldi Szabolcs.) Szegedi Tudományegyetem–Magyar Nemzeti Múzeum–MTA Régészeti Intézet, Szeged, 2013.
- Gáll 2017 = Gáll et al.: „*Daciatól Ultrasilvaniáig*”. A Kis-Szamos medencéjének településtörténeti változásai 3/4–2/13. század. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2017.
- Gáll–Gergely 2009 = Gáll Erwin–Gergely Balázs: Kolozsvár 10–13. századi temetőinek és szórványleleteinek kutatástörténete. *Acta Siculica*, (2009). 215–226.
- Gazda 1996 = Gazda Klára: Dr. Kós Károly (1919–1996). *Erdélyi Múzeum*, 1996. 3–4. sz. 344–346.
- Glatz 1988 = Glatz Ferenc: Trianon és a magyar történettudomány. Történetírás, ideológiai közeg. In: (Szerk.: uő.) *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 104–120.
- Gombos 1990 = Gombos Gyula: *A harmadik út*. Püski, Budapest, 1990.
- Gyurgyák 2007 = Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. Osiris, Budapest, 2007.
- Hóman 1942 = Hóman Bálint: *Magyar sors-magyar hivatás*, Athenaeum, Budapest, 1942.
- Ilon 1998 = Ilon Gábor: In memoriam Amália Mozsolics (1910–1997). *Savaria Pars Archaeologica*, 23/3. 1998.

- Jansen 2010 = Christian Jansen: Archäologie im Dritten Reich. Eine Einführung. *Das Altertum*, 55, 2010. 83–88.
- Joó Rudolf 1990 = Joó Rudolf: Az erdélyi egyetem és az egyetemi eszme 400 éve. Vázlatos történelmi visszapillantás. In: *A kolozsvári magyar egyetem 1945-ben. A Bolyai egyetem szervezésének válogatott dokumentumai.* (Gyűjtötte és szerk.: Barabás Béla és Joó Rudolf.) Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990. 18–44.
- Junker 2016 = Klaus Junker: Klassische Archäologie, Nationalsozialismus und Gegenwart. *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, Band 130, 2016. 377–410.
- Kelemen 1909 = Kelemen Lajos: Törekvések egy erdélyi múzeum alapítására. *Erdélyi Múzeum*, 1909, 353–375.
- Keleti Újság*, 1941. május 1.
- Kerepeszki 2012 = Kerepeszki Róbert: *A Turul Szövetség 1919–1945. Egyetemi ifjúság és jobboldali radikalizmus a Horthy-korszakban.* Attraktor Könyvkiadó Kft., Máriabesnyő, 2012.
- Kis Újság*, 1942. október 11.
- Kiss–Bernhard-Walcher 1999 = Kiss Attila–Alfred Bernhard-Walcher: *Szilágyosomlyó – A gepida királyok aranykincsei.* Magyar Nemzeti Múzeum–Helikon Kiadó, Budapest, 1999.
- Klebelsberg 1927 = Gróf Klebelsberg Kuno: *Beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1925.* Athenaeum, Budapest, 1927.
- KOFF 1941 = *Jelentés a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége és a felügyelete alatt álló közgyűjtemények 1940. évi működéséről.* Budapest, 1941.
- Korek 1962 = Korek József: Roska Márton. *Archaeológiai Értesítő*, 1962. 89.
- Kós 1943 = Kós Károly: A Nagyeskülli Eskühalom. *Közlemények*, 1943. 144–146.
- Kósa 1969 = Kósa László: Mikecs László emlékezete. *Ethnographia*, 1969. 624–625.
- Kósa 1977 = Kósa László: Erdélyi Tudományos Intézet. In: *Magyar Néprajzi Lexikon* (Szerk.: Ortutay Gyula.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 713.
- Kósa 1990 = Kósa László: A hungarológia rövid története. *Hungarológiai ismerettár* 5., (1990). 66–74.
- Kossinna 1911 = Kossinna Gustav: *Die Herkunft der Germanen. Zur Methode der Siedlungsarchäologie.* Würzburg, 1911.
- Kossinna 1936 = Kossinna, Gustav: *Die deutsche Vorgeschichte, eine hervorragend nationale Wissenschaft.* Würzburg, 1936.

- Kovács I. 1941 = Kovács István: Hogyan használta a honfoglaló magyar a szablyát? *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából*, (1941). 129–131.
- Kovács I. 1942 = Kovács István: A kolozsvári Zápolya utcai magyar honfoglalás kori temető. – Der landnahmezeitliche Friedhof von Kolozsvár-Zápolya Gasse. *Közl. Nemzeti Múz. Éremtárából*, 2 (1942), 85–118.
- Kovács T. 1997 = Kovács Tibor: In memoriam Mozsolics Amália (1910–1997), *Magyar Múzeumok*, 1997.
- Kovács–Révész–Vida 2013 = Kovács László–Révész László–Vida Tivadar: Előszó. In: Gáll Erwin: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórvány- és kincsleletei 1–2.* (Szerk.: Felföldi Szabolcs.) Szegedi Tudományegyetem–Magyar Nemzeti Múzeum–MTA Régészeti Intézet, Szeged, 2013.
- Krämer 1985 = W. Krämer: Paul Reinecke. *Archäologie in Deutschland*, 1985/4, 5, 23.
- Krause 1982 = Günter Krause: Vor- und Frühgeschichte des unteren Niederrheins: Rudolf Stampfuß zum Gedächtnis (= *Quellenschriften zur westdeutschen Vor- und Frühgeschichte. Bd. 10*). Bonn, 1982. 269–291.
- L. Balogh 2001 = L. Balogh Béni: A második bécsi döntés. *Limes*, 3, 2001. 61–83.
- Langó 2006 = Langó Péter: A Kárpát-medence 10. századi emlékéanyagának kutatása, mint nemzeti régészet. Kutatástörténeti áttekintés. *Korall*, 24–25. (2006). 6. sz. 89–117.
- Langó 2007 = Langó Péter: *Amit elrejt a föld... A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében.* L Harmattan, Budapest, 2007.
- László 1940 = László Gyula: Avarkori pásztorkészségeink. *Archaeologiai Értesítő*, 1940. 91–98.
- László 1941 = László Gyula: Adatok az avarság néprajzához. *Archaeologiai Értesítő*, 1941. 175–204.
- László 1942a = László Gyula: A magyar őstörténelem régészete. *Hitel*, (1942). 144–157.
- László 1942b = László Gyula: A honfoglaló magyarok lelkialkatáról. Jegyzetek a Kolozsvár-Zápolya utcai ásatásokhoz. *Hitel*, (1942). 540–551.
- László 1942c = László Gyula: Kolozsvári Márton és György szobrának lószerszáma. *Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve*, (1942). 75–170.

- László 1942d = László Gyula: Adatok az avarság néprajzához III. *Archaeologiai Értesítő*, 1942. 334–340.
- László 1943a = László Gyula: *A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben*. Erdélyi Tudományos Intézet–Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.T., Kolozsvár, 1943.
- László 1943b = László Gyula: A Kolozsvár–Zápolya utcai honfoglaláskori temető. *Erdélyi Múzeum*, 1943, 4. füzet, 578–584.
- László 1943c = László Gyula: Erdély településtörténetének vázlatja Szt. István koráig. *Erdélyi Tudományos füzetek*, 167. sz., Kolozsvár, 1943. 371–390.
- László 1943d = László Gyula: A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. *Archaeologia Hungarica*, XXVII. 1943. 95–106.
- László 1943e = László Gyula: Régészeti néprajz és magyar őstörténelem. In: *Szárszó. – Az 1943. évi balatonszárszói Magyar Élet tábor előadás- és megbeszéléssorozata*. Magyar Élet, Budapest, 1943. 109–132.
- László 1944 = László Gyula: *A honfoglaló magyar nép élete*. Magyar Élet, Budapest, 1944.
- László 1945a = László Gyula: A korszerű régészeti múzeum. *Erdélyi Múzeum*, I. kötet. 1–2 füzet. Kolozsvár, 1945.
- László 1945b = László Gyula: Ősvallásunk nyomai egy szamosháti kocsisztörténetben. *Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve*, Kolozsvár (1945). 219–248.
- László 1947a = László Gyula: A népvándorlás lovasnépeinek ősvallása. *Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve*, 1943, II. kötet, Kolozsvár (1947). 63–105.
- László 1947b = László Gyula: *Varázslat egy középkori falusi templomunkban. Jegyzetek a magyarszentpáli pillérfő néprajzához*. Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem–Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1947.
- László 1950 = László Gyula: Honfoglalás kori régészetünk és a magyar nagycsalád. *Archaeologiai Értesítő*, 77. (1950). 137–142.
- László 1977 = László Gyula: Most jöttem Erdélyből. *Új Írás*, 1977.
- László 1993 = László Gyula: Ajánlás. *Arckép és kézírás II.* c. kötethez. 1993.
- László 1995 = László Gyula: *1910-ben születtem... Életünk*, Szombathely, 1995.
- László 1996 = László Gyula: *Góg és Magóg népe*. Püski, Budapest, 1996.
- László A. 1974 = László Attila: V. Gordon Childe és László Ferenc levelezése. *Korunk*, 1974/3. 473–482.

- László A. 1979 = László Attila: László Ferenc és Vasile Pârvan levélváltása 1925-ből. *Korunk*, 1979. 38. évf., 1–2. sz. 129–130.
- László A. 2012–2013 = László Attila: Székely Zoltán, a régész. *Acta Siculica* 2012–2013. 117–125.
- László A. 2018 = László Attila: Vincze Zoltán: A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla-korszakban (1899–1919). Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2014, 812 oldal, 222 kép. Könyvismertetés. *Archaeologiai Értesítő*, 143. kötet, Budapest, 2018. 273–282.
- László A. 2019 = László Attila: Száz év után. Gondolatok Pósta Béla kolozsvári régészeti iskolájáról (1899–1919). *Székelyföld*, XXIII. évf. 7. sz. 2019. július, 89–122.
- László–Rácz 1977 = László Gyula–Rácz István: *A nagyszentmiklósi kincs*. Corvina Kiadó, Budapest, 1977.
- Laurent 2012 = Olivier, Laurent: Nos ancêtres les Germains. Les archéologues français et allemands au service du nazisme. Tallandier, Paris, 2012.
- Lázok–Vincze 1998 = Lázok János–Vincze Gábor (szerk.): *Erdély magyar egyeteme 1944–1949 2. Dokumentumok 1945–1949*. Marosvásárhely, 1998.
- M. Lezsák 2013 = M. Lezsák Gabriella: Epizódok a kolozsvári régészeti iskola történetéből. Trianon előtt és után. *Életünk*, (2013). 3, LI. évf. 117–125.
- M. Lezsák 2014 = M. Lezsák Gabriella: László Gyula életműve egy évforduló apropóján. *Életünk*, (2014) 11. LII. évfolyam, 57–74.
- M. Lezsák 2015 = M. Lezsák Gabriella: *Vincze Zoltán: A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla korszakban 1899–1919*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2014. (Recenzió) *Századok*, 149 (2015). 2, 528–530.
- M. Lezsák 2017 = M. Lezsák Gabriella: „Ott békültem ki magammal és a sorssal...” László Gyula kolozsvári évei (1940–1949) a tudomány és a haza szolgálatában. *Erdélyi Múzeum*, 2017. 1. Füzet. Az Erdélyi Múzeum Egyesület Kiadása. Kolozsvár, 2017, 168–182.
- Márki 2018 = *Márki Sándor naplói 1893–1903*. II. kötet. (Szerk.: Erdész Ádám.) Magyar Történelmi Intézet, Gyula, 2018.
- Martens 1989 = Martens, Jes: The Vandals: myths and facts about a Germanic tribe of the first half of the 1st millennium AD. In: S. J. Shennan (Ed.): *Archaeological Approaches to Cultural Identity*. New York: Routledge, 1989. 61. (57–64).

- MÉL = Magyar Életrajzi Lexikon 1–3. és 1978–1991. (Szerk.: Kenyeres Ágnes) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1994.
- Membrii C.C. al P.C.R. 1945–1989. Dicționar. Editura Enciclopedică, Bukarest, 2004. 626.
- Méri 1944 = Méri István: Középkori temetőink feltárásmódjáról. Megfigyelések a kidei XII. –XIV. századi temető ásatásakor. *Erdélyi Tudományos Füzetek*, 175. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1944.
- Méri 1986 = Méri István: *Ásatás a kolozsvári Fő téren, 1943*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1986.
- Mesterházy 1993 = Mesterházy Károly: A magyar honfoglalás kor régészetének ötven éve. *Századok*, 127. (1993). 270–311.
- Micu 1978 = O. Micu: Onisifor Ghibu și mostenirea sa cultural-patriotică, 1978.
- Mikecs 1944 = Mikecs László: *Új erdélyi tudomány. Jegyzetek az Erdélyi Tudományos Intézet működéséhez*. Erdélyi Tudományos Füzetek, 190. Különlennyomat. Az Erdélyi Múzeum Egyesület Kiadása. Kolozsvár, 1944.
- Mitu 2013 = Mitu, Sorin: *Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități*. Iași, 2013.
- MMACS 2002 = *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok*. Szerk: Bodó Sándor, Viga Gyula, Élesztős László. Budapest, 2002.
- MN 1994, 2001 = *Magyar Nagylexikon*. Budapest, 1994, 2001.
- MNL 1977–1982 = *Magyar Néprajzi Lexikon*. I–V. (Szerk. Ortutay Gyula.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977–1982.
- Móra 1909= Móra Ferenc: Az Alföld tudományos meghódítása. *Erdélyi Múzeum*, 1909. 118–120.
- Móra 1932 = Móra Ferenc: Néprajzi vonatkozások Szegedvidéki népvándorláskori és korai magyar leletekben. *Ethnográfia*, 43. (1932). 54–68.
- Mozsolics 1943 = Mozsolics Amália: „Mosdatás” a vasvári búcsún. *Dunántúli Szemle*, 7. 1943. 68–75.
- Mozsolics 1945 = Mozsolics Amália: Óskori és népi kettős pohár és pereckulacs. *Ethnographia* 56. 1945. 18–22.
- Murádin J. K. 2004 = Murádin János Kristóf: A megtizedelt város. *Korunk*, 2004, (III. évf. 15.) 10. szám, 57–65.
- Murádin J. K. 2006 = Murádin János Kristóf: A történelem sodrában. In: Ercsey Gyula: *Farkasok árnyékában. Kolozsváriak a Gulágon*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2006. 7–18.

- Murádin J. 2009 = Murádin Jenő: „*Kolozsvár művészetpártoló polgármestere*”. Szabadság, Minerva Művelődési Egyesület, 2009. január 10.
- Nagy 1943 = Nagy Géza (irodalomtörténész): Jelentés az Erdélyi Múzeum Egyesület 1942. évi működéséről. *Erdélyi Múzeum*, 1943. 3–11.
- Nagy G. 1895 = Nagy Géza: Magyarország története a népvándorlás korában. In: *A magyar nemzet története*. I. (Szerk.: Szilágyi Sándor.) Athenaeum, Budapest, 1895.
- Nagy I. 1941 = Vitéz Nagy Iván: A száműzetés évei Szeged (1920–1940). In: Bisztray Gyula (szerk.): *Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története*. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1941.
- Németi 2011-2012 = Németi János: Az Érmellék ősrégészeti, császár- és árpádkori kutatásának története dr. Roska Márton és dr. Andrásy Ernő barátságának tükrében. Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2011–2012. 7–25.
- Németh 1977 = Németh László: Magam helyett. In: *Uó: Homályból homályba (életrajzi írások) I–II.*, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977. I. kötet.
- Németh 1992 = Németh László: *A minőség forradalma, kisebbségben I–II.*, Püski, Budapest, 1992.
- Oroszlán 1963 = Oroszlán Zoltán: Hampel József professzor. *Régészeti Dolgozatok*, 5. 1963, 3–15.
- Oroszlán 1966 = Oroszlán Zoltán: Egyetemünk régészeti tanszékének kialakulása és története. *Régészeti Dolgozatok*, 8. 1966. 55–72.
- Országépítés*, 1942. április 15. 7–9.
- Öhquist 1940 = Öhquist, Johannes: *A Führer birodalma*. Fordította: vitéz Kolosváry-Borcsa Mihály. Stádium Sajtóvállalat, 1940.
- Pallag 2002–2003 = Pallag Zoltán: Pósta Béla és a magyar keleti archaeológiai intézet terve. In: *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 2002–2003. 117–132.
- Palló 2002 = Palló Gábor: Német tudományos modell Magyarországon: Klebelsberg tudományos rendszere. *Magyar Tudomány*, 11. sz., 2002. 1462–1473.
- Palló 2007 = Palló Gábor: Klebelsberg Kuno: politikus kultuszminiszter. *Magyar Tudomány*, 12. sz. 2007, 1619–1629.
- Pârvan 1973 = Vasile Pârvan: *Corespondență și acte* (Al. Zub gondozásában). Buc., 1973. 274–275.

- Pósta 1904 = Pósta Béla: Jelentés a jurjewi küldetéséről. *Acta Univ. Litt.*, 1904. 59–66.
- Pósta 1905 = Pósta Béla: *Régészeti tanulmányok az orosz földön*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest–Leipzig, 1905.
- Pósta 1908 = Pósta Béla: Régészeti tanfolyam az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárában. *Erdélyi Múzeum*, 1908. 228–237.
- Pósta 1910–1911 = Pósta Béla: *A magyar nemzet és a művészetek. Beszédok. 1910–1911*. Fasc. II. 11–34.
- Püski 2002 = Püski Sándor: *Könyves sors – magyar sors*. Püski, Budapest, 2002.
- Püski–Gulay 2015–2016 = Püski István–Gulay István: *Püski Sándor élete hagyatékának tükrében 1–3*. Püski, Budapest, 2015–2016.
- Radnóti 1944 – 1945 = Radnóti Aladár: A Dáciai limes a Meszesen. *Archaeologiai Értesítő*, III. folyam 5. kötet (1944–45). 137–151.
- Raffay 1990 = Raffay Ernő: *Trianon titkai*. Budapest, Szikra Lapnyomda, 1990.
- Romániai magyar irodalmi lexikon 1–5*. (Szerk.: Dávid Gyula.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1981–2010.
- Romániai magyar ki kicsoda*. A Romániai Magyar Demokrata Szövetség és a Scripta Kiadó közös kiadványa, Kolozsvár, 1997.
- Roska 1912 = Roska Márton: A gyakorlati régészet köréből. *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*, 6., 1912. 115–123.
- Roska 1936a = Roska Márton: Erdély és a népvándorlások kora. In: (Szerk.: Asztalos M.) *A történeti Erdély*. Erdélyi Férfiak Egyesülete, Budapest, 1936. 151–159.
- Roska 1936b = Roska Márton: A honfoglalás és Erdély. In: (Szerk.: Asztalos M.) *A történeti Erdély*. Erdélyi Férfiak Egyesülete, Budapest, 1936. 163–173.
- Roska 1941a = Roska Márton: *A Torma Zsófia Gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, Kolozsvár, 1941.
- Roska 1941b = Roska Márton: Elöljáróba. *Közlemények*, I, 1941a. 3–4.
- Roska 1941c = Roska Márton: A régészet nemzeti feladatai. *Magyar Lélek*, III. évf., 1941. 4. sz., 136. 136–138.
- Roska 1942a = Roska Márton: Erdély régészeti repertórium I. Őskor. Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1942.
- Roska 1942 = Roska Márton: Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának 1941. évi működéséről. *Az EME ÉK.*, 1942. 460–466.

- Roska 1943 = Roska Márton: Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának 1942. évi működéséről. Az *EME ÉK* az 1942. évre, Kolozsvár, 1943. 45–46.
- Roska 1944 = Roska Márton: Jelentés a Történeti, Művészeti és Néprajzi Tár 1943. évi működéséről. *EME ÉK* 1944, 36–47.
- Salamon 1989 = Salamon Konrád: *A harmadik út kísérlete*. Eötvös Kiadó, Budapest, 1989.
- Sárándi 2015 = Sárándi Tamás (szerk.): *Vita Sándor: Erdélyi gazdaság, Erdélyi politika. Tanulmányok, cikkek, dokumentumok (1933–1946)*. Polis, Kolozsvár, 2015.
- Sas 1998 = Sas Péter: Roska Márton levele Hóman Bálinthoz. In: Sas Péter: Erdélyi levelek Hóman Bálinthoz. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* I. 1998, 99. 85–102.
- Sas 2005 = Sas Péter: Egy tudományszervezési emlékirat 1942-ből. *Korunk*, (2005). 4. sz. 99–108.
- Schöbel 2002 = Schöbel, Günter: Hans Reinerth. Forscher – NS-Funktionär – Museumsleiter, In: *Prähistorie und Nationalsozialismus*. (Hrsg.: A. Leube.) Heidelberg, 2002. 321–396
- Sebestyén L. 2006 = Sebestyén László: *Szárszó*. Nap Kiadó, Budapest, 2006.
- Sebestyén S. 1981 = Sebestyén Sándor: *A Bartha Miklós Társaság. 1925–1933*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1981.
- Sipos 2009 = Sipos Gábor (Szerk.): *Az Erdélyi Múzeum Egyesület gyűjteményei*. (Szerk.: Sipos Gábor.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2009.
- Skeletti-Budişteanu 2013 = Despina Skeletti-Budişteanu: *Descendenţi condamnaţi*, Ed. Vremea, Bucureşti, 2013.
- Sóki 2009 = Sóki Béla: *Érmellék 100 híressége*. Székelyhíd, 2009. 12–13.
- Szabó D. 1991 = Szabó Dezső: *Az egész látóhatár I–II.*, Püski, 1 Budapest, 991.
- Szabó Gy. 1994 = Szabó György: *Kolozsvári deportáltak az Uralban*. (Szerk.: Jakó Klára.) Komp-Press Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 1994.
- Szabó Gy. 1999 = Szabó György: Benkő József és Transsilvaniája. In: *Benkő József: Transsilvania specialis: Erdély földje és népe I–II*. (Ford. és szerk. Szabó György.) Kriterion, Bukarest–Kolozsvár, 1999. 7–94.
- Szabó I. 1941 = Szabó István: *A magyarság életrajza*. A Magyar Történelmi Társulat Kiadása, Budapest, 1941.

- Szabó T. 1940 – 1941 = Szabó T. Attila: Az erdélyi tudománypolitika kérdéséhez. *Hitel*, (1940–41). 2. sz. 183–189.
- Szabó T. 1942 = Szabó T. Attila: *Az Erdélyi Múzeum Egyesület története és feladatai*. Az Erdélyi Múzeum Egyesület Kiadása, Kolozsvár, 1942.
- Szakály 2001 = Szakály Sándor: *A magyar katonai felsővezetés 1938–1945*. Magvető, Budapest, 2001.
- Szárszó 1983 = Szárszó, 1943 előzményei, jegyzőkönyve és utóélete. (Szerk.: Györffy Sándor–Pintér István–Sebestyén László–Sipos Attila.) Kossuth Kiadó, Budapest, 1983.
- Székely 1973 = Székely Zoltán: Ion Nestor (1905–1974); Tanulmányok és közlemények [Aluta, V], Sepsiszentgyörgy, 1973. [1974.], 237–238.
- Székely 1993 = Székely Zoltán: *Emlékeim* (kézirat). Sepsiszentgyörgy, 1993.
- Szekfű 1920 = Szekfű Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Élet Irodalmi és Nyomda Rt., Budapest, 1920.
- Szekfű 1934 = Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1934.
- Szekfű 1939 = Szekfű Gyula (szerk.): *Mi a magyar?* Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1939.
- Szeverényi 2014 = Szeverényi Vajk: Az őskori régészet politikája. *Századvég*, 2014. 3. 5–30.
- Szögi–Varga 2011 = Szögi László–Varga Júlia: *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története. I. rész. A Báthory egyetemtől a Kolozsvári Tudományegyetemig 1581–1872*. Belvedere Meridionale, Szeged, 2011.
- T. Szabó 2017 = T. Szabó Csaba: *Erdélyi régészet. Írások régészetről és kulturális örökségvédelemről 2009–2017*. Exit Kiadó, Kolozsvár, 2017.
- Tájékoztató 1942 = A Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem *Tájékoztatója*. Kiadja a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákvédő Hivatala. Kolozsvár, 1942.
- Tamás 1941 = Tamás Lajos: Az Erdélyi Tudományos Intézet. In: *Erdély magyar egyeteme*. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1941. 409–416.
- Tanrend 1940/I. = A kolozsvári M. Kir. FJTE *Tanrendje* az 1940–41. tanév első felére. Kolozsvár, 1940.
- Tanrend 1940/II. = A kolozsvári M. Kir. FJTE *Tanrendje* az 1940–41. tanév második felére. Kolozsvár, 1940.

Tanrend 1941/I. = A kolozsvári M. Kir. FJTE *Tanrendje* az 1941–42. tanév első felére. Kolozsvár, 1941.

Tanrend 1942 = A kolozsvári M. Kir. FJTE *Tanrendje* az 1941–42. tanév második felére. Kolozsvár, 1942.

Tanrend 1942/I. = A kolozsvári M. Kir. FJTE *Tanrendje* az 1942–43. tanév első felére. Kolozsvár, 1942.

Tanrend 1943 = A kolozsvári M. Kir. FJTE *Tanrendje* az 1942–43. tanév második felére. Kolozsvár, 1943.

Tanrend 1943/I. = A kolozsvári M. Kir. FJTE *Tanrendje* az 1943–44. tanév első felére. Kolozsvár, 1943.

Tanrend 1944/I. = A kolozsvári M. Kir. FJTE *Tanrendje* az 1944–45. tanév első felére. Kolozsvár, 1944.

Tanrend 1944/II. = A kolozsvári M. Kir. FJTE *Tanrendje* az 1943–44. második felére. Kolozsvár, 1944.

Tanrend 1945 = A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem *Tanrendje* az 1945–1946. tanévre. Kolozsvár, 1945.

Tanrend 1945 = A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem *Tanrendje* az 1945–1946. tanévre. Kolozsvár, 1945.

Tanrend 1946 = A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem *Tanrendje* az 1946–1947. tanévre. Kolozsvár, 1946.

Tanrend 1946 = A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem *Tanrendje* az 1946–1947. tanévre. Kolozsvár, 1946.

Tanrend 1947 = A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem *Tanrendje* az 1947–1948. tanévre. Kolozsvár, 1947.

Tanrend 1947 = A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem *Tanrendje* az 1947–1948. tanévre. Kolozsvár, 1947.

Téglás 1901 = Téglás Gábor: Dr. Torma Zsófia emlékezete. In: *A Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve* 12. Déva, 1901. 7–28.

Téglás 1905 = Téglás Gábor: Torma Károly emlékezete. In: *A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek*. 12. kötet, (1903–1905), Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1905. 9. szám. 257–288.

Tóth 1978 = Tóth, Endre: Porolissum. Das Castellum in Moigrad. Ausgrabungen von A. Radnóti, 1943. In: *Régészeti Füzetek*, Ser. II. No. 19. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1978.

- Trogmayer 1999 = Trogmayer Ottó: 120 éve született Móra Ferenc. „Mögötte a fene.” *Magyar Múzeumok*, 1999/1. 18.
- Turcuş 2009 = Veronica Turcuş: *Emil Panaitescu (1885–1958) și Școala Română din Roma*. Anuarul Institutului de Istorie „G. Barițiu”, din Cluj-Napoca, XLVI, 2009, 261–295.
- Ujváry 2011 = Ujváry Gábor (szerk.): *Történeti ártértékelés. Hóman Bálint, a történész és a politikus*. Ráció, Budapest, 2011.
- Ujváry 2013 = Ujváry Gábor: *Gróf Klebelsberg Kuno – „A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter”*. Kairosz, Budapest, 2013.
- Ujváry 2018 = Ujváry Gábor: Klebelsberg Kuno és a Trianon utáni magyar felsőoktatás-politika. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás I*. Veritas könyvek 15. Szerk.: Ujváry Gábor. Veritas–Magyar Napló Budapest, 2018. 237–262.
- Ujváry Gábor: *A harmincharmadik nemzedék*. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”. Ráció Kiadó, Budapest, 2010.
- Vékony 1989 = Vékony Gábor: *Dákok, rómaiak, románok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.
- Vékony 2003 = Vékony Gábor: A régészeti terepkutatás Magyarországon. In: *Magyar régészet az ezredfordulón*. (Főszerk.: Visy Zsolt.) Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Budapest, 2003. 15–21.
- Viga 1999 = Viga Gyula: Néhány mondat Trogmayer Ottó Móra-cikke kapcsán. *Magyar Múzeumok*, 1999/2. 60.
- VIL 1975 = Petru Groza. In: *Világirodalmi Lexikon IV*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 15.
- VIL 1977 = Nocola Iorga. In: *Világirodalmi Lexikon V*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 97–99.
- Világosság*, 1945. július 1. 4.
- Világosság*, 1946. december 4.
- Vincze 2000 = Vincze Zoltán: Ferenczi István – Régézsors Erdélyben, *Erdélyi Múzeum*, 62. kötet, 2000. 3–4. füzet. 325–329.
- Vincze 2002 = Vincze Zoltán: Pósta Béla iratok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának levéltárában. *Erdélyi Múzeum*, (2002). 25–44.
- Vincze 2003 = Vincze Zoltán: A Keleti Intézet Pósta Béla-i terve. In: *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára. I*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2003. 640–657.

- Vincze 2004a = Vincze Zoltán: Pósta Béla és tanítványai. *Korunk*, (2004). 7. sz. 58–73.
- Vincze 2004b = Vincze Zoltán: Létay Balázs – Derékba tört régésszálya. *Keresztény Magvető*, 2004. 35–58.
- Vincze 2005 = Vincze Zoltán: Roska Márton, a kolozsvári régészeti iskola megalapítója. *Honismereti Szövetség Folyóirata*, 33. (2005). 5. sz. 7–15.
- Vincze 2009a = Vincze Zoltán: Pósta Béla (1862–1919). *Hivatás és Tudomány. Az Erdélyi Múzeum Egyesület személyiségei*, Kolozsvár, 2009. 410–427.
- Vincze 2009b = Vincze Zoltán: Az Érem- és Régiségtár. In: *Az Erdélyi Múzeum Egyesület gyűjteményei*. (Szerk.: Sipos Gábor.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2009. 69–136.
- Vincze 2014 = Vincze Zoltán: *A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla korszakban 1899–1919*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2014.
- Vincze 2016 = Vincze Zoltán: Roska Márton pokoljárása. *Művelődés*, (2016), 69. évf. 3. sz. 24–27.
- Visy 2012 = Visy Zsolt: „Dacia ... Diurno bello decibali viris fuerat exhausta”. Alföldi András és a dáciai kontinuitás. *Antik Tanulmányok*, 56. 233–255.
- VKM Rangsora 1941 = *A Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hatósága alá tartozó „Tudományos tisztviselő”, „tudományos és műszaki segédszemélyzet” elnevezésű statusok tisztviselőinek rangsora*. (Lezárva 1941. november 1-én). Közzéteszi: Schiller Rezső magyar királyi kormányfőtanácsos, a Magyar Nemzeti Múzeum gazdasági igazgatója.
- Wedekind 2019 = Michael Wedekind: *Die Besetzung der Vergangenheit: Archäologie, Frühgeschichte und NS-Herrschaftslegitimation im Alpen-Adria-Raum (1939–1945)*. Studienverlag, Innsbruck, 2019
- Zichy 1897 = *Zichy Jenő gróf kaukázusi és középázsiai utazásai. I–II*. Ranschburg Gusztáv kiadása, Budapest, 1897.
- Zichy 1905 = *Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása*. Hornyánszky, V.–K.W. Hiersemann, Budapest–Leipzig, 1900–1905.

13. Képmelléklet

1. kép: Hóman Bálint

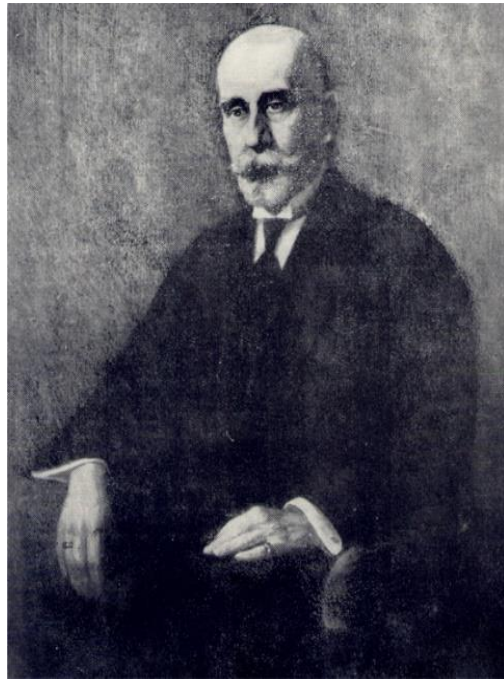
2. kép: Teleki Pál

3. kép: A Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem

4. kép: Pósta Béla és gr. Zichy Jenő (1897)

5. kép: Pósta Béla (1919)

6. kép: Roska Márton (1905)

7. kép: Kovács István (1910 k.)

8. kép: Ferenczi Sándor (1915 k.)

9. kép: Vasile Pârvan

10. kép: A Kolozsvárra bevonuló honvédek díszmenete Horthy Miklós kormányzó előtt (1940. szeptember 11.)

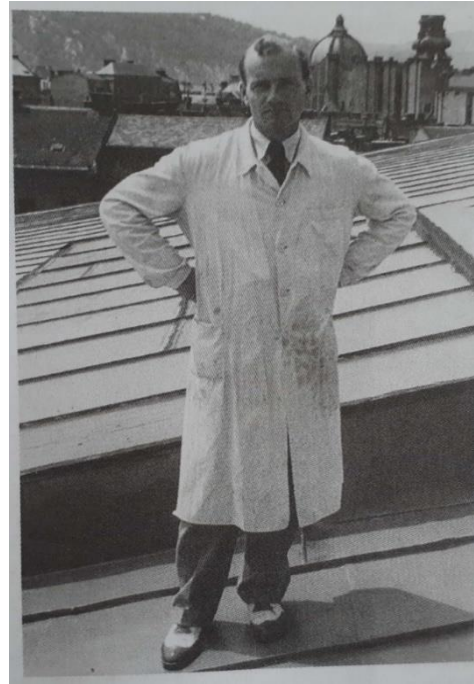
11. kép: Hóman Bálint köszönti Horthy Miklóst Kolozsvárott (1940. október)

12. kép: A kolozsvári egyetem tanévnyitó ünnepsége (1940. október)

13. kép: Roska Márton (1940 körül)

14. kép: László Gyula (1939)

A KOLOZSVÁRI MAGY. KIR. FERENC JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM REKTORA

157- 1940 /41.
e. t. sz.

Igazolvány.

Dr. László Gyula a kolozsvári magyar királyi
Ferenc József-Tudományegyetem intézeti tanára az alólirott
napon és helyen a következő hivatali esküt tette le:

Én Dr. László Gyula esküszöm a mindentudó és mindenható Istenre, hogy Magyarországhoz, annak alkotmányához és Magyarország kormányzójához hű leszek, Magyarország törvényeit és törvényes szokásait, valamint az alkotmányos kormány rendeleteit megtartom, hivatali előjáróimnak engedelmeskedem, a hivatali titkot megőrzöm és hivatali kötelességeimet pontosan és lelkiismeretesen teljesítem; esküszöm továbbá, hogy a kolozsvári magyar királyi Ferenc József-Tudományegyetem autonómiáját, privilégiumait, törvényeit és törvényerejű szabályait mindenkor tiszteletben tartom, a Rector Magnificus és a tek. Tanács iránt állandóan kellő tiszteletet és hivatali dolgokban engedelmességet fogok tanúsítani s hogy állásomban iparkodom mindazon kötelességeimnek megfelelni, amelyeket a törvényes szabályok, rendeletek és az erkölcs elém szabnak.

ISTEN ENGEM ÚGY SEGÉLJEN!

Kelt Kolozsvár, 1940. évi október hó 23. nap.

Honm. B. B. B.
eskütoenő.

L. Gyula
esküto.

B. B. B.
e. i. meztör.

15. kép. László Gyula intézeti tanári eskütételi bizonyítványa (1940. október 23.)

16. kép: gr. Zichy István

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KARA
KOLOSZVÁR, FARKAS-UTCA 1 SZ.

760bk.
1940. / 41. szám.

M A G Á N T A N Á R I O K L E V É L .
/: Decretum habilitationis :/

A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kara a magyar kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium által 1892. évben 45.520.sz. alatt kiadott szabályrendelet intézkedéseinek megfelelő módon

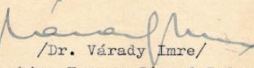
Dr. L á s z l ó G y u l a Urat

"A népvándorlás és a magyar honfoglalás korának régészete" című tárgykörből egyetemi magántanárrá habilitálta. A Karnak ezt a határozatát a vallás- és közoktatásügyi magyar királyi Miniszter Ur 1941. június 23-án 39.045/1941. IV.1. szám alatt kelt rendeletével jóváhagyólag tudomásul vette és nevezettet ebben a minőségében megerősítette.

Minek hitelességül Dr. L á s z l ó G y u l a Ur részére e "DECRETUM HABILITATIONIS"-t a Kar nevében kiállítottam s a Kar pecsétjével ellátva kiadtam.

Koloszvár, 1941. július 2-án.

/Dr. Várady Imre/
a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem bölcsészet-, nyelv- és történettudományi Karának e.i.dékanja.

17. kép: László Gyula magántanári oklevele (1941. július 2.)

25

A magyar királyi vallás- és közoktatásügyi minisztertől

58.888/1944. szám.

IV.1.

A Kormányzó Ur Ő Főméltósága Budapesten 1944. évi június hó 30. napján kelt legfelsőbb elhatározásával előterjesztésemre Tanár Urat a kolozsvári m. kir. Ferenc József tudományegyetem bölcsészeti-nyelv és történettudományi karán a honfoglaláskori régészeti tan-
székre egyetemi nyilvános rendkívüli tanárrá kegyesen kinevezni méltóztatott.

Erről Tanár Urat őszinte, meleg szerencsekívánataim kíséretében örvendetes tudomásulvétel végett azsal értesítem, hogy illetményeinek kiutalványozása iránt hivatali esküjének letétele után fogok intézkedni.

Budapest, 1944. július hó 11.

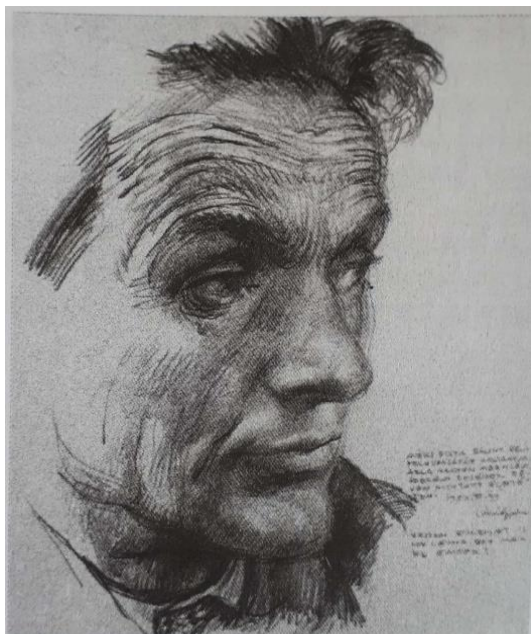
László Gyula

Nagyságos

Dr. L á s z l ó G y u l a Urnak,
egyetemi nyilvános rendkívüli tanár,

K o l o z s v á r

18. kép: László Gyula ny. r. tanári kinevezése (1944. július 11.)

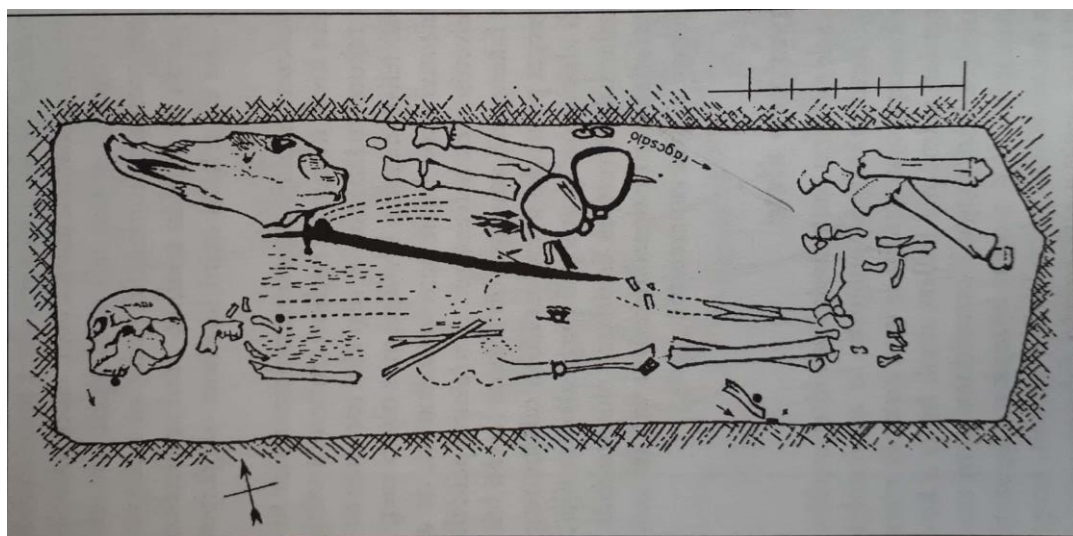
19. kép: Méri István (László Gy. rajza, 1943 körül) 20. kép: Székely Zoltán

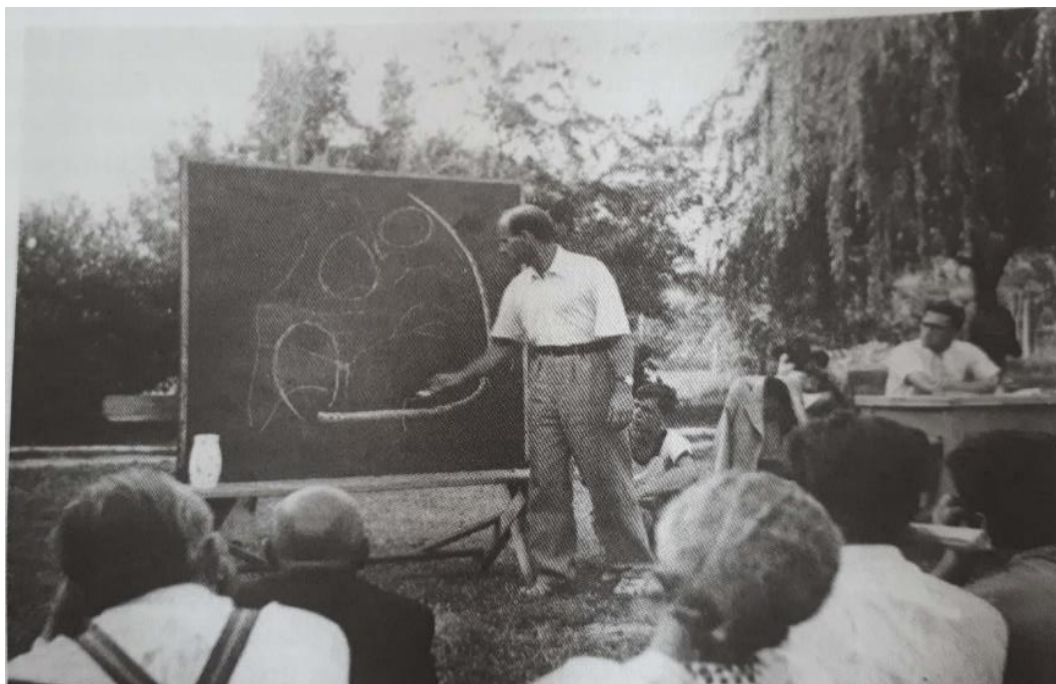
21. kép: László Gyula, Balassa Iván és Novák József (1942 körül)

22. kép: Újságcikk László Gyula kolozsvári ásatásáról (1942 szeptember)

23. kép: A kolozsvári Zápolya utcai temető 10. sírja

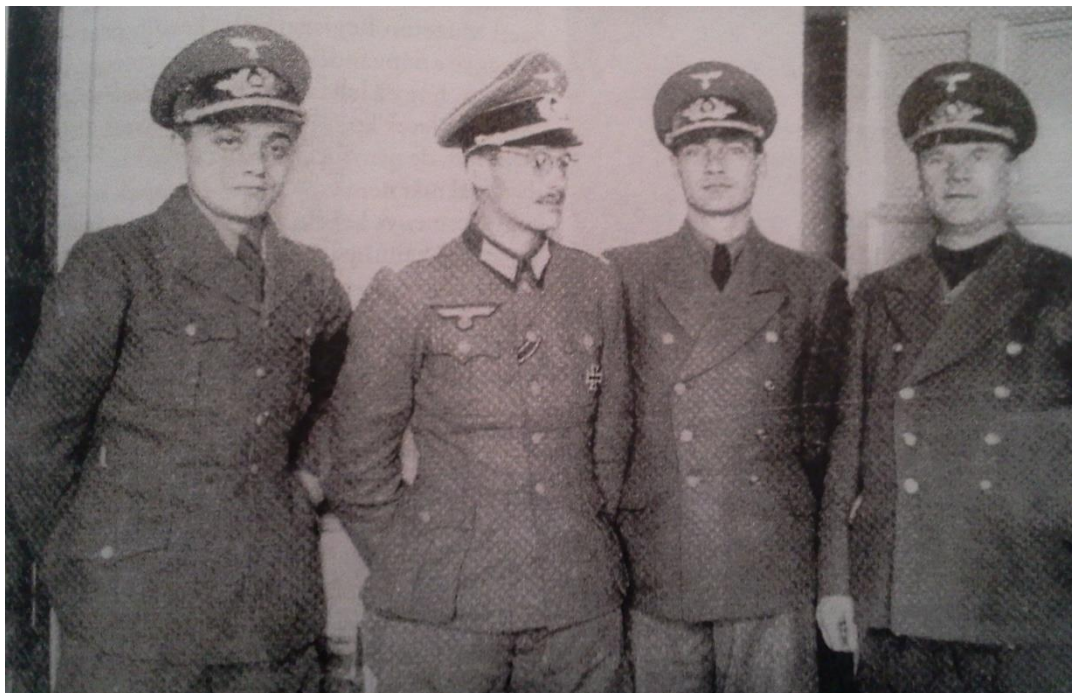
24. kép: László Gyula a szárszói találkozón (1943 augusztus)

25. kép: László Gyula és a szárszói konferencia résztvevői (1943 augusztus)

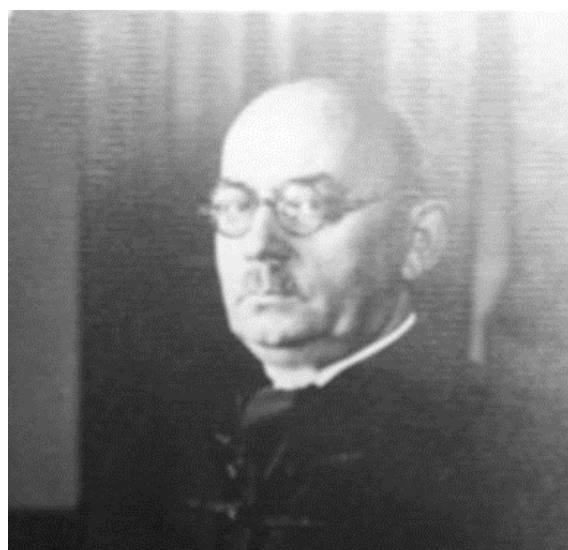
26. kép: Újságcikkek László Gyula szakmai sikereiről (1944 nyara)

27. kép: Bruno Kindl, Hugo Stehle, László Gyula és Fettich Nándor (Kijev, 1941-42 tele)

28. kép: László Gyula és Fettich Nándor a kijevi Lavra előtt (1941-42 tele)

29. kép: Roska Márton 1945 körül

30. kép: László Gyula tudós társaival (Kolozsvár, 1945 után)

31. kép: László Gyula cikke (1946)

32. kép: László Gyula rajza az MNSZ plakátján (1946)

33. kép: László Gyula az ELTÉ-n, hallgatóival (Budapest, 1958)